

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJS

GADAGRĀMATA

YEARBOOK

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

2 0 0 2

VARAS PATVAĻA,
POWER UNLEASHED

ВСЕМ НАРКОМАМ ВНУДЕЛ РЕСПУБЛИК, НАЧАЛЬНИКАМ УНКВД, НАЧАЛЬНИКАМ ДТО ГУГБ. В МОСКВЕ И РЯДЕ ОБЛАСТЕЙ ВСКРЫТЫ КРУПНЫЕ ШПИОНСКО ДИВЕРСИОННЫЕ И НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИЕ КОНТРЕВОЛЮЦИОННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ЛАТЫШЕЙ, СОЗДАННЫЕ ЛАТВИЙСКОЙ РАЗВЕДКОЙ И СВЯЗАННЫЕ РАЗВЕДКАМИ ДРУГИХ СТРАН. ЭТИ К<ОНТР>Р<ЕВОЛЮЦИОННЫЕ> ФОРМИРОВАНИЯ ЛАТЫШЕЙ В РЯДЕ СЛУЧАЕВ ВХОДИЛИ В СОСТАВ ПРАВО ТРОЦКИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ВОЕННО ТРОЦКИСТСКОГО ЗАГОВОРА В КАЧЕСТВЕ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ ЛАТЫШСКИХ ФИЛИАЛОВ И ЦЕНТРОВ.

В ЦЕЛЯХ ЛИКВИДАЦИИ РАБОТЫ ЛАТВИЙСКОЙ РАЗВЕДКИ И РАЗГРОМА НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ, АНТИСОВЕТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛАТЫШЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ СССР, ПРИКАЗЫВАЮ:

1. 3 ДЕКАБРЯ 1937 ГОДА, ОДНОВРЕМЕННО ВО ВСЕХ РЕСПУБЛИКАХ, КРАЯХ И ОБЛАСТЯХ ПРОИЗВЕСТИ АРЕСТЫ ВСЕХ ЛАТЫШЕЙ, ПОДОЗРЕВАЕМЫХ В ШПИОНАЖЕ, ДИВЕРСИИ, АНТИСОВЕТСКОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ РАБОТЕ.

2. АРЕСТУ ПОДЛЕЖАТ ВСЕ ЛАТЫШИ:

А) НАХОДЯЩИЕСЯ НА ОПЕРАТИВНОМ УЧЕТЕ И РАЗРАБАТЫВАЕМЫЕ,

Б) ПОЛИТЭМИГРАНТЫ ИЗ ЛАТВИИ, ПРИБЫВШИЕ В СССР ПОСЛЕ 1920 ГОДА,

В) ПЕРЕБЕЖЧИКИ ИЗ ЛАТВИИ,

Г) РУКОВОДИТЕЛИ, ЧЛЕНЫ ПРАВЛЕЙ И ШТАТНЫЕ СОТРУДНИКИ МЕСТНЫХ ФИЛИАЛОВ ОБЩЕСТВА «ПРОМЕТЕЙ» И ЛАТЫШСКИХ КЛУБОВ,

Д) РУКОВОДИТЕЛИ И ЧЛЕНЫ БЮРО МЕСТНЫХ ОТДЕЛЕНИЙ ОБЩЕСТВА ЛАТЫШСКИХ СРЕЛКОВ ПРИ ОСОАВИАХИМЕ,

Е) БЫВШИЕ РУКОВОДИТЕЛИ И ЧЛЕНЫ ПРАВЛЕНИЙ РАНЕЕ ФУНКЦИОНИРОВАВШИХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ «ПРОДУКТ» И «ЛЕСОПРОДУКТ»,

Ж) ЛАТВИЙСКИЕ ПОДДАННЫЕ, ЗА ИСКЛЮЧЕНИЕМ СОТРУДНИКОВ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ,

З) ЛАТЫШИ, ПРИБЫВШИЕ ИЗ ЛАТВИИ В КАЧЕСТВЕ ТУРИСТОВ И ОСЕВШИЕ В СССР.

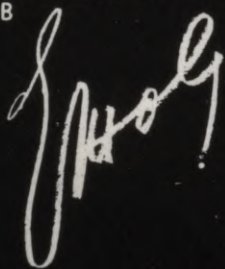
3. ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ОПЕРАЦИИ ОСОБОЕ ВНИМАНИЕ ОБРАТИТЬ НА ТЩАТЕЛЬНУЮ ОЧИСТКУ ОТ ПЕРЕЧИСЛЕННЫХ ВЫШЕ КОНТИНГЕНТОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБОРОННОГО ЗНАЧЕНИЯ, ОБОРОННЫХ ЦЕХОВ, ЭЛЕКТРОСИЛОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И СООРУЖЕНИЙ, ВСЕХ ВИДОВ ТРАНСПОРТА, СПЕЦСЕКТОРОВ И ОТДЕЛОВ НАРКОМАТОВ И ГОСУЧЕРЕЖДЕНИЙ, ВЕДАЮЩИХ ОБОРОННЫМИ И МОБИЛИЗАЦИОННЫМИ ВОПРОСАМИ И ШИФРРАБОТОЙ АРМИИ, ФЛОТА, ВОЙСК НКВД, АППАРАТОВ ОРГАНОВ НКВД, ТАКЖЕ КОЛХОЗОВ, СОВХОЗОВ И НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ, РАСПОЛАГАЮЩИХСЯ В ПРЕДЕЛАХ ЗОН ОСОБОГО РЕЖИМА И ЗАПРЕТНЫХ И ПРИЛЕГАЮЩИХ К УКРЕПЛЕННЫМ РАЙОНАМ И ОБОРОНИТЕЛЬНЫМ СООРУЖЕНИЯМ.

4. ОДНОВРЕМЕННО С РАЗВЕРТЫВАНИЕМ ОПЕРАЦИИ ПО АРЕСТАМ НАЧАТЬ ЭНЕРГИЧНУЮ СЛЕДСТВЕННУЮ РАБОТУ, ОСНОВНЫМ УПОРОМ НА РАЗОБЛАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАТОРОВ И РУКОВОДИТЕЛЕЙ К<ОНТР>Р<ЕВОЛЮЦИОННОЙ> РАБОТЫ, ИСЧЕРПЫВАЮЩЕЕ ВСКРЫТИЕ ВСЕХ ОТВЕТВЛЕНИЙ И УЧАСТКОВ ШПИОНСКО ДИВЕРСИОННЫХ И НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ К<ОНТР>Р<ЕВОЛЮЦИОННЫХ> ГРУПП И ОРГАНИЗАЦИЙ.

5. ПРИ НЕОБХОДИМОСТИ ПРОИЗВОДСТВА АРЕСТОВ ЛИЦ КОМАНДНОГО И НАЧАЛЬСТВУЮЩЕГО СОСТАВА, ИМЕЮЩИХ ВОЕННЫЕ И СПЕЦИАЛЬНЫЕ ЗВАНИЯ, А ТАК ЖЕ ЛИЦ, ВХОДЯЩИХ В НОМЕНКЛАТУРУ ЦК, ЗАПРАШИВАТЬ САНКЦИЮ НКВД СССР.

6. ОФОРМЛЕНИЕ ДЕЛ И ИХ РАССМОТРЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЬ В ПОРЯДКЕ ПУНКТА 6 ОПЕРПРИКАЗА 00485.

7. О РЕЗУЛЬТАТАХ ОПЕРАЦИИ ПО АРЕСТАМ ДОНЕСТИ 5 ДЕКАБРЯ. О ХОДЕ СЛЕДСТВИЯ ДОНОСИТЬ ПЯТИДНЕВНЫМИ СВОДКАМИ С СООБЩЕНИЕМ ИТОГОВЫХ ЦИФРОВЫХ ДАННЫХ И НАИБОЛЕЕ СУЩЕСТВЕННЫХ И ВАЖНЫХ ПОКАЗАНИЙ. ОДНОВРЕМЕННО ВЫСЛАТЬ СПИСКИ АРЕСТОВАННЫХ С ПОЛНЫМИ УСТАНОВОЧНЫМИ ДАННЫМИ. = ЕЖОВ

PSR
geni
pilni
lekšl
korr
priel

Pave

Top
Corr
Corr
to ca
trans
Corr

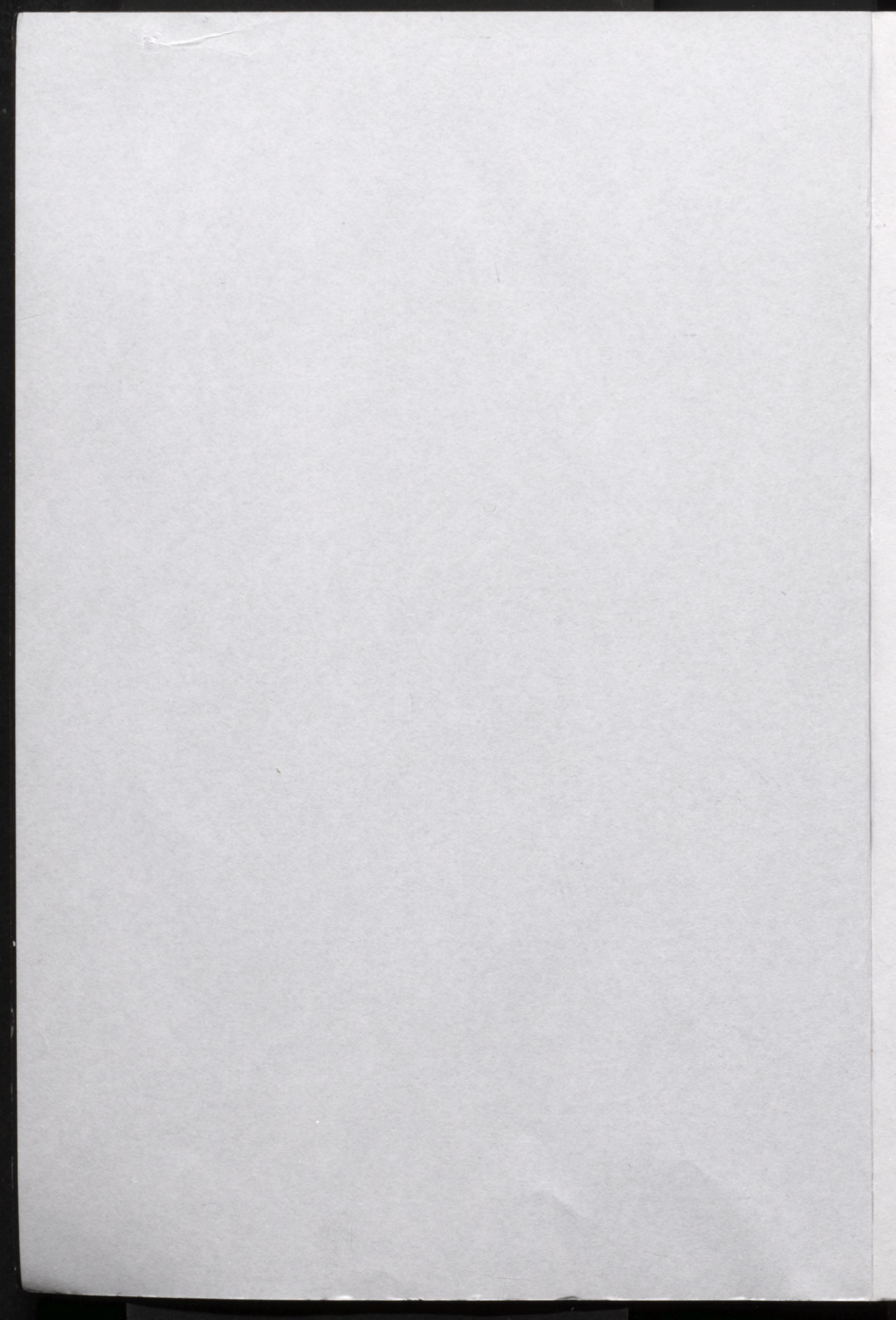
For a

PSRS leikšlietu Tautas komisariāta tautas komisāra, valsts drošības ģenerālkomisāra Nikolaja Ježova (1895–1940) 1937. gada 30. novembra pilnīgi slepenā šifrēta telegramma Nr. 49990 visiem PSRS savienoto republiku leikšlietu Tautas komisariātu tautas komisāriem, PSRS leikšlietu Tautas komisariāta pārvalžu priekšniekiem un apgabalu Ceļu transporta nodaļu (DTO) priekšniekiem vienlaikus 1937. gada 3. decembrī veikt latviešu arestus.

Pavēles latviskais tulkojums atrodams pēdējā lappusē.

Top secret coded telegram No. 49990 ordering all Interior People's Commissars of the United Republics, Heads of Offices of the Interior People's Commissariat of the USSR and Heads of District Transportation Departments to carry out simultaneous arrests of Latvians on 3 December 1937, transmitted by USSR Interior People's Commissar and State Security Commissar-General Nikolai Yezhov (1895–1940), dated 30 November 1937.

For an English translation of the order see the inside back cover.

Vēl gadsimts pusē nav, pār Pirmā kara laukiem – gara, gara zāle. Pār kritušiem un viņu piemiņu gulst miers. Ir atdzisuši ieroči. Un debesis tik tīras, ka rokas niez tur ietriekt pirmam lodi un priecāties, cik skaisti noasiņo. Jo kas gan tas par gadsimtu, kur vienu reizi karo? Tik reti nedrīkst lielgabalus barot.

Re, valstiņas pie jūras, no šūpuļiem jau izkāpušas! Jau zemi ar, jau skaisti dzīvot kāro. Un maisās mums te, lielajiem, pa kājām. Vai gan ne mēs tie bijām, kas nesām gaismu tām un aizsargājām? Kur viņu pateicība mums un mesli? Mēs iztīrīsim tās pēc sava prāta – pēc deguniem, pēc acu krāsas, pēc greiza skatiena un tikai vārda viena. Mēs būsim viņu pastardiena, kad liksim atkal just, kā dūre garšo, kā zābaks iemin zemē viņu maizi, kā jauniesauktie, acis slaukot, aiziet uz pirmām līnijām un pilda tranšejas ar saviem augumiem, lai mūsu tankiem vieglāk pārrāpties ir pāri. Lai gluds mums ceļš uz tautu pagalmiem. Mēs pateiksim tām priekšā, par ko ir jāziedojas, un kalsim ordeņus, ko kritušiem likt pagalvī.

Starp kariem izaugusi gara, gara zāle. Tur dzīvi palikušie liknā – dedz svecēs pieminot un meklē zīmes, ko ceļa likumos un krustojumos likt, lai jaunais gadsimts redz skaidri savu ceļu. Tas tikko atnācis, bet jau ir greizs un liks un šķietas, atkal – bezdievīgs.

Ber tautas ierakumus ciet un dārzus pāri stāda. Ar laikmetlauskā m bērni rotālājas. Ir atdzisuši ieroči un debess tīra rādās. Bet atkal sapņo kāds tur ietriekt pirmais lodi un priecāties, cik skaisti noasiņo. Ir tautām smaga sirds un darbu pilnas rokas. Un nākotne, kā vienmēr – Dieva ziņā.

Anda Līce

A75007
232534

YEARBOOK

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

---

2 0 0 2

POWER UNLEASHED

The Yearbook of the Museum of the Occupation of Latvia contains scholarly articles, reviews, new documents and information about the latest acquisitions and activities of the Museum of the Occupation of Latvia. Articles are accepted in Latvian and English, with corresponding summaries in the other language.

Editorial and subscription address:

Research Programme,
The Museum of the Occupation of Latvia,
Strēlnieku laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvia
Telephone: +371-7212715
Fax: +371-7229255;
E-mail: omf@latnet.lv
www.occupationmuseum.lv

The Museum of the Occupation of Latvia in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940–41, 1945–1991) and Nazi Germany (1941–1945) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed or allowed to die by cruelty and deprivation.

2003-5
77

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

L
9

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA

2 0 0 2

VARAS PATVAĻA

Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds
Rīga 2003

**LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA 2002**

CETURTAIS GADS

Rīga, 2003, 448 lpp.

Autori:

- © Aldis Bergmanis
- © Inese Dreimane
- © Leo Dribins
- © Andrievs Ezergailis
- © Franks Gordons
- © Uldis Neiburgs
- © Anda Lice
- © Valters Nollendorfs
- © Lelde Ozola
- © Richards Pētersons
- © Aigi Rahi
- © Ojārs Stepens
- © Aivars Stranga
- © Heinrihs Strods
- © Jānis Viļums
- © Kaspars Zellis

Korektore	Dzintra Auziņa
Tulkojumi angļu valodā	Gundega Michele Valters Nollendorfs
Datorsalikums	Maira Andžejevskā Daina Aspere
Datorgrafīkis	Oskars Stalidzāns
Vāka dizains	Niluta Bahmane Anitra Eglīte
Sastādītājs un zinātniskais redaktors	Prof. Heinrihs Strods
Redakcija	Prof. Gundega Michele Prof. Valters Nollendorfs Doc. Richards Pētersons Matiss Kotts

Attēlu pirmpublicējumi no Latvijas Okupācijas muzeja (OM), Latvijas Valsts arhīva (LVA), Krievijas Federācijas Valsts arhīva (KFVA), Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīva (KSPVA), Vācijas Federālā arhīva (VFA), kā arī no A. E. Feldmaņa, H. Stroda personīgajiem krājumiem.

© Latvijas 50 gadu okupācijas
muzeja fonds (OMF) 2003

ISSN 1407-6330
ISBN 9984-9613-0-3

Saturs

Contents

Anda Līce IESKAŅAI	1	Anda Līce DEDICATION	
Priekšvārds	7	Foreword	
APCERĒJUMI	11	RESEARCH ARTICLES	
Aigi Rahi PĀRSKATS PAR PADOMJU UN NACISTU REPRESIJU PĒTNIECĪBU IGAUNIJĀ Kopsavilkums latviešu valodā	13 38	Aigi Rahi ON THE CURRENT STATE OF RESEARCH INTO SOVIET AND NAZI REPRESSIONS IN ESTONIA Summary in Latvian	
Heinrihs Strods LATVIJAS KOMUNISTISKĀS OKUPĀCIJAS LAIKA LATVIEŠU–KRIEVU VALODAS JĒDZIENU SKAIDROJUMI (1940–1991) Kopsavilkums angļu valodā	41 88	Heinrihs Strods EXPLANATIONS OF LATVIAN AND RUSSIAN TERMINOLOGY USED DURING THE SOVIET OCCUPATION (1940–1991) Summary in English	
Aldis Bergmanis LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU BAUMAS PAR KARU 1940.–1941. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	89 114	Aldis Bergmanis RUMOURS ABOUT WAR IN LATVIA IN 1940–41 Summary in English	
Lelde Ozola MAŠĪNU–ZIRGU IZNOMĀŠANAS PUNKTU VEIDOŠANA LATVIJAS PSR 1941. GADA PAVASARĪ Kopsavilkums angļu valodā	115 126	Lelde Ozola FORMATION OF FARM MACHINERY AND HORSE LEASING STATIONS IN THE LATVIAN SOVIET REPUBLIC IN THE SPRING OF 1941 Summary in English	
Jānis Viļums PRETOŠANĀS OKUPĀCIJAI LATVIJĀ 1940.–1941. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	127 159	Jānis Viļums RESISTANCE AGAINST OCCUPATION IN LATVIA 1940–41 Summary in English	
Andrievs Ezergailis VĀCU LAIKI 1941–1945. ATBRĪVOŠANA, BRĪVPRĀTĪBA, PAŠAIZSARDZĪBA, ATRĪEBĪBA Kopsavilkums angļu valodā	161 172	Andrievs Ezergailis GERMAN OCCUPATION OF LATVIA 1941–1945: LIBERATION, VOLUNTEERISM, SELF-DEFENCE, REVENGE Summary in English	
Uldis Neiburgs, Kaspars Zellis SABIEDROTIE NACISTISKĀS OKUPĀCIJAS LAIKA LATVIEŠU PRESEĒ (1941–1945) Kopsavilkums angļu valodā	173 197	Uldis Neiburgs, Kaspars Zellis PORTRAYAL OF THE WESTERN ALLIES IN LATVIAN-LANGUAGE PRESS DURING NAZI GERMAN OCCUPATION (1941–1945) Summary in English	

DOKUMENTI 199 DOCUMENTS

LATVIJAS OKUPĀCIJAS VĒSTURES DOKUMENTU PIRMPUBLICĒJUMI	201	ORIGINAL PUBLICATIONS OF DOCUMENTS PERTAINING TO LATVIAN HISTORY
Dokumentu saraksts latviešu valodā	202	List of Documents in Latvian
Dokumentu saraksts angļu valodā	207	List of Documents in English

MUZEJA DARBS 345 WORK OF THE MUSEUM

Inese Dreimane IESKATS OKUPĀCIJAS MUZEJA KRĀJUMOS UN JAUNIEGUVUMOS, 2001.–2002. GADS	347	Inese Dreimane A SAMPLING OF RECENT ACQUISITIONS 2001–2002
Kopsavilkums angļu valodā	375	Summary in English
Richards Pētersons. MUZEJA EKSPOZĪCIJAS KONCEPCIJA UN TĀS ĪSTENOŠANA	377	Richards Pētersons. CONCEPTION OF THE MUSEUM'S EXPOSITION
Kopsavilkums angļu valodā	384	Summary in English
Valters Nollendorfs OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBS 2002. GADĀ	385	Valters Nollendorfs WORK OF THE MUSEUM OF OCCUPATION IN 2002
Kopsavilkums angļu valodā	407	Summary in English

RECENZIJAS 411 REVIEWS

Leo Dribins VAI LATVIJĀ REVIDĒ OTRĀ PASAULES KARA VĒSTURI?	413	Leo Dribins IS THE HISTORY OF WORLD WAR II BEING REVISED IN LATVIA?
Kopsavilkums angļu valodā	417	Summary in English
Ojārs Stepens, Inese Dreimane GRĀMATA SKOLĀM PAR HOLOKAUSTU EIROPĀ	418	Ojārs Stepens, Inese Dreimane TEXTBOOK FOR SCHOOLS ABOUT THE HOLOCAUST IN EUROPE
Kopsavilkums angļu valodā	425	Summary in English
Heinrihs Strods OKUPĒTO TAUTU CĪŅA PRET IMPĒRIJĀM	426	Heinrihs Strods THE STRUGGLE OF OCCUPIED NATIONS AGAINST OCCUPYING EMPIRES
Kopsavilkums angļu valodā	429	Summary in English
Aivars Stranga JAUNĀKIE PĒTĪJUMI LATVIJAS EBREJU UN ANTISEMĪTISMA VĒSTURĒ	430	Aivars Stranga RECENT STUDIES IN LATVIAN JEWISH AND ANTI-SEMITISM HISTORY
Kopsavilkums angļu valodā	441	Summary in English

VĒSTULE 443 LETTER**AUTORI 447 AUTHORS**

Priekšvārds

Atzinumu, ka mūsu pagātne ir mūsu šodienas un mūsu nākotnes atslēga, apstiprina Latvijas nācijas dzīve. Taču šīs atslēgas izmantošanā, skaidrojot mūsu nācijas šodienu un rītdienu, sevišķu nozīmi iegūst pēdējā gadsimta vēstures notikumi un jo īpaši – komunistiskā un nacistiskā totalitārisma okupācijas gadi. Abos gadījumos mūsu nācijas likteņus noteica valsts monopartijas, no kurām nacistiskās okupācijas gados tā organizatoriski atradās galvenokārt ārpus Latvijas, bet komunistiskās monopartijas vietējais centrs – Rīgā. Šī monopartija ielauzās Latvijas nācijas miesā un dvēselē un valdīja desmit reižu ilgāk nekā pirmā. Tāpēc saprotams, ka komunistiskā okupācija un aneksija, kurai uz karstām pēdām sekoja kolonizācija, atstājusi lielākas iekšējās problēmas nekā nacistiskā okupācija ne tikai demogrāfiski, bet arī politiski, saimnieciski un garīgi. Taču arī demogrāfiski abu okupāciju ietekmei bija kopīgi un atšķirīgi virzieni. Nacistiskā vara starptautiski aizliegtā un nosodītā veidā izdzēsa Latvijas tradicionālo minoritāti – vāciešus – un pasaulē vēl neredzētā necilvēcībā otro tradicionālo Latvijas minoritāti – ebrejus. Latvijas nācijas politiskajā, saimnieciskajā un garīgajā dzīvē gadsimtiem ilgi šīm abām mūsu valstij pamatā lojālajām minoritātēm bija savas noteiktas svarīgas nišas. Šo minoritāšu likvidēšana radīja un rada ne tikai lielus zaudējumus visās minētajās nācijas dzīves jomās. Komunistu veiktās kolonizācijas iespaidā izveidojās bīstama disproporcionalitāte pamatnācijas un minoritāšu starpā par labu kolonizācijas procesā nelikumīgi izveidotajai toreizējās valsts pamatnācijas minoritātei (anklāvam) okupētajā Latvijā. Tikai Rīgā 1991. gadā atradās 55 000 iesūtīto okupētājvalsts politiski pārbaudīto virsnieku un ap 18 000 viņu ģimenes locekļu, t. i., ap 20% valsts iedzīvotāju. Turpinot 2001. gadā izdotajā Gadagrāmātā agrāk veiktās šīs demogrāfiskās problēmas cēloņu risinājumus, arī šajā izdevumā publicēto pētījumu iespaidā kļūst skaidrs, ka okupāciju nevar skaidrot tikai ar eksogēniem, bet arī ar endogēniem cēloņiem un trūkumiem, kas pastāvēja un veidojās daudzos cilvēkos mūsu nācijā. Starp tiem minama zemnieciska lētticība okupantu uz mācīgajai propagandai, latenti ksenofobijas elementi, sociālās nenovīdības dzirkstis zem apziņā, kas labvēlīgi ietekmēja kolaborantus un būtu vēl pētāmi. Taču šie endogēni cēloņi objektīvi bija mazāk nozīmīgi starp abu totalitāro okupētājvalstu galvenajiem ieročiem – militāru spēku, permanentu politisko teroru un vispārēju uz mācīgo savu halucigēno ideoloģiju propagandu, kas ik dienu, arī izmantojot kādu no mūsu nācijas trūkumiem vai tradīcijām, aptvēra visas dzīves jomas un visus cilvēkus – no šūpuļa līdz kapam.

Vēstures zinātnes gājiens XXI gadsimtā nevar būt pastāvīgi sekmīgs, neraugoties uz priekšu un uz nācijas uzdevumiem, vienlaikus atskatoties uz noieto ceļu un pārbaudot, no cik izturīgiem materiāliem mēs būvējam šo tautas sirdsapziņas pieminekli tuvākajai un tālākajai pagātnei.

Demokrātiska un zinātniska Latvijas okupācijas vēstures pārvērtēšana un izpēte var sākt veidot pareizu šā perioda vēstures tēlu, veicot salīdzinošu historiogrāfiju, avotu

pētniecību un terminoloģiju vispirms visās Baltijas valstīs, pārējās kaimiņzemēs un neokupētajās zemēs. Šī nolūkā jau 2001. gadā izdotajā Gadagrāmatā bija paredzētas abu kaimiņzemju pētījumu analīzes. Taču šādu pētījumu izdevās iegūt tikai par mūsu ziemeļu kaimiņiem un tikai šajā Gadagrāmatā. Kā šo problēmu pēc impērijas sabrukuma risina mūsu ziemeļu kaimiņi, stāsta Aigi Rahi darbs. Veikts arī darbs Latvijas okupācijas laika totalitārās propagandas izplatīto terminu skaidrošanā (Heinrihs Strods). Visa okupācijas varas ideoloģija un prakse (vēsture, statistika u. c.) kompartijas diktatūras un totālas slepenības apstākļos balstījās uz meliem, kas slēpa toreizējo dzīves normu faktisko būtību. Daļu šīs terminoloģijas lieto šodien.

Izdevuma pētījumu daļā vairāki raksti veltīti Latvijas nācijas pretošanās vēsturei pret okupācijas varu. Pirmo reizi mūsu vēstures literatūrā, izmantojot muzeja krājumus, pētīta nevardarbīgā pretošanās komunistu okupācijai 1941. gadā, kā arī baumas 1940.–1941. gadā (A. Bergmanis).

Starp galvenokārt sarkani vai brūni iekrāsotajiem nacistu okupācijas laika vēstures skaidrojumiem zinātniskās patiesības gaismā šo laiku jau okupācijas gados uzsācis vērtēt Andrievs Ezergailis. Šeit publicētais šā vēstures perioda spēcīgākā pētnieka darbs turpina kļūstēt minētos totalitārā laika mītus, kaut arī pētījumi abu okupētājvalstu arhīvos nav pabeigti. Pēdējās Eiropas impērijas sirdsapziņas (ja tāda bija) izmeklējumi patiesībā nav pat īsti uzsākti, jo vēl šodien tiek stingri jauktas mūsdienu nacionālās intereses ar toreizējām impēriskajām interesēm 1939.–1991. gadā.

Gadagrāmatā turpināti agrāk uzsāktie okupācijas varas totalitārā terora pētījumi, pirmoreiz publicējot vairākus desmitus arhīvu dokumentu. Viduslaikos izdomāto, apkārt staigājošo velnu vietā PSRS radīja citus mūžīgus ienaidniekus – šķiras ienaidniekus un ārzemju imperiālistus. Taču jau 30. gados par tādiem kļuva arī mazākumtautības – vācieši, poļi, latvieši. Grāmatā publicēti dokumenti par latviešu genocīdu PSRS 1937. gadā. 2002. gadā latviešu genocīdam PSRS, kurā gāja bojā vairāki desmiti tūkstošu latviešu, apritēja 65 gadi. Dokumenti liecina, ka Latvijā 1939.–1940. gadā ienāca mežonīgs komunisms, ko Latvijas nācija diktatūras cenzūras dēļ nezināja, taču drīz izbaidīja to līdz galam politiski, saimnieciski un garīgi.

Nacistiskā terora pētījumiem nozīmīga ir pirmo reizi latviešu valodā publicētā Liepājas apgabala Vācijas drošības policijas dienasgrāmata. Par komunistu teroru liecina Latvijas PSR IeTK Cietumu nodaļas priekšnieka K. Grīnberga ziņojums PSRS IeTK par Latvijas cietumu evakuāciju 1941. gada vasarā. Turpināta iesāktā visvarenā VK(b)P CK Politbiroja slepeno lēmumu publicēšana. 40.–50. gadu Lielbritānijas vadošie darbinieki paši savos dokumentos vērtē savas valsts politiku attiecībā pret okupēto Latviju.

Gadagrāmata turpina aprakstīt muzeja darbu okupācijas laika patiesās vēstures skaidrošanā gan mūsu valsts viesiem valsts protokola kārtībā, gan Latvijas vēstures skolotājiem, gan ļoti dažādajiem muzeja apmeklētāju desmittūkstošiem no tālām zemēm un no iekšzemes, veidojot zinātniski pamatotu nācijas vēstures apziņu (V. Nollendorfs). Svarīga muzeja darba joma ir simtiem laika liecinieku stāstījumu dokumentācija un muzeja krātuves papildināšana ar oriģināliem priekšmetiem, dokumentiem, laika liecinieku atmiņām (I. Dreimane), ko veic muzeja krātuve.

Latvijas bibliotēkās joprojām nepietiekami nonāk un profesionāli vēl nepietiekamāk vērtēta ārzemēs izdotā zinātniskā literatūra ar okupācijas laika pētījumiem. Dažkārt tas notiek, atsaucoties uz šo izdevumu nepieejamību mūsu grāmatveikalos. Tā kā okupācijas vēstures zinātne nevar apstāties ne bibliotēku, ne grāmatveikalu problēmu priekšā, izdevumā vērtēti Latvijā maz izplatīti vācu un ukraiņu zinātnieku pēdējā laikā izdotie pētījumi (L. Dribina un H. Stroda recenzijas).

Okupācijas vēstures pētnieku un lasītāju lielā interese par iepriekšējo Gadagrāmatas izdevumu izpaudusies ne tikai daudzajās pozitīvajās publicētajās atsauksmēs, grāmatas pirmā laidiena izpārdošanā dažu mēnešu laikā un otrā laidiena izdošanā, bet arī lasītāju vēstulēs redakcijai. Lielākajai vēstulju autoru daļai, ja vēstulēs izteiktas zinātniski pamatotas domas, redakcija atbildējusi rakstiski. Ar autora atļauju šajā izdevumā publicējam Franka Gordona vēstuli.

Totalitāro impēriju vēsture, kas atradās XX gadsimta notikumu krustpunktā, nebeidzās līdz ar šo impēriju sabrukumu, bet tās garās ēnas iesniedzas mūsdienās un negrib izbeigties, kaut arī šo impēriju nav vairs uz kartes. Koncentrācijas nometnes Sibīrijā vēl ir daudzu atmiņā kā terora un iznīcināšanas simbols. PSRS cenzūras sakropļotā literatūra, prese, filmas, radio un televīzijas raidījumi, dienišķā propagandas "maize" daudziem no mums saglabājas zemapziņā. Atklāt komunistiskā totalitārisma ļaunprātīgās vēstures izmantošanas rezultātus, veidot zinātniski pareizu vēstures apziņu un sabiedrības kritisku domāšanu pašreiz iespējams, tikai maksimāli pētot komunistu diktatūras teoriju un praksi, veicot vispirms arhīvu, muzeju un atmiņu liecību empīriskus pētījumus, analizējot komunistu politisko, saimniecisko un ideoloģijas vēsturi, skaidrojot autentiskus komunisma vēstures dokumentus un secinājumus studijām, skolām, sabiedrībai. Nevar veidot pareizu priekšstatu sabiedrībā par komunismu, cieņu pret demokrātiskām vērtībām, ja zinātnieki, skolotāji vēl pilnīgi nezina ne komunisma teoriju, ne praksi, jo okupācijas komunisma pētījumi ir tikai sākumā. Nepietiek totalitārisma aizmirst vai ienīst – to vajag izziņāt!

Latvijas okupācijas vēstures zinātne izstaro ļoti spilgtu gaismu, taču šī gaisma pagaidām apstaro tikai nelielu daļu no nācijas arī tāpēc, ka vēl arvien darbojas bijušās impērijas dziestošie starmeši. Latvijas okupācijas vēstures zinātnes atdzimšanai nepieciešams atjaunot un apvienot trīs vēsturnieku paaudzes – nošauto un okupācijas laikā izolēto paaudzi, nenopērto vēsturnieku paaudzi un nenobiedēto vēsturnieku paaudzi kā mūsu valsti, tā ārzemēs.

Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata jau ieņēmusi savu nišu šā Latvijas nācijai pēdējā gadsimta vēsturē drūmākā laikmeta vērtējumā. Mūsu nācija savā vismaz trīs tūkstošu gadu senajā dzimtenē totalitāro varu jūgā bija tuvās nāves ēnā. Simtiem tūkstošu (17%) tika sūtīti kapā gan Centrālcietumā, gan Rīgas geto, gan Rumbulā, gan Biķernieku priedēs, gan Sibīrijas nāves nometnēs. Viņi tika iznīcināti gan badā, gan vergu darbos vai vienkārši ar benžu lodi pakausī. Izdzīvojušajiem un šiem okupācijas vēstures pētījumiem un dokumentiem jāpalīdz atbrīvoties no komunistiskās fatamorgānas paliekām. Tam, lai mūsu nācija, savas nākotnes takas meklējot XXI gadsimtā, neaizmirstu svarīgās savas vēstures atslēgas, kas glabājās XX gadsimtā, veltīta šī grāmata.

Sastādītājs
2002. gada 3. decembrī

The first part of the paper discusses the general principles of climate engineering, including the different methods and their potential impacts. It then moves on to a detailed analysis of the various climate engineering techniques, such as solar radiation management, carbon dioxide removal, and stratospheric sulfate injection. The author also discusses the ethical and policy implications of these technologies, as well as the need for international cooperation and governance. The paper concludes with a call for further research and development in this field, as well as a warning against the potential risks of uncontrolled climate engineering.

The second part of the paper is a critical review of the literature on climate engineering. It examines the strengths and weaknesses of the various studies and reports, and identifies the key areas where more research is needed. The author also discusses the role of climate engineering in the context of broader climate change mitigation and adaptation strategies. The paper concludes with a summary of the main findings and a list of recommendations for future research and policy action.

The third part of the paper is a case study of a climate engineering project. It describes the project's goals, objectives, and implementation, and discusses the challenges and successes of the project. The author also discusses the implications of the project for the wider climate engineering community, and the need for transparency and accountability in such projects. The paper concludes with a list of lessons learned and a call for greater collaboration and communication between climate engineers and the public.

The fourth part of the paper is a discussion of the future of climate engineering. It examines the potential for climate engineering to become a mainstream technology, and the role of climate engineering in the context of broader climate change mitigation and adaptation strategies. The author also discusses the ethical and policy implications of climate engineering, and the need for international cooperation and governance. The paper concludes with a call for further research and development in this field, as well as a warning against the potential risks of uncontrolled climate engineering.

Apcerējumi

Apcerējumi

Dziesmu svētki 1949. gadā Rīgā, Esplanādē, atzīmējot Latvijas PSR 9. gadadienu.
(Sastādītāja krājums.)

On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia

AIGI RAHI

In the 1940s, the Baltic nations suffered three occupations and a devastating war. These events resulted in the gravest population losses of the century. The first Soviet occupation in 1940–41 was followed by the 1941–44/45 German occupation. In 1944–45, the Soviet forces reoccupied the countries. The first Soviet occupation brought with it arrests, deportations, executions and other kinds of repression. The German occupation almost totally annihilated the Jewish and Gypsy populations of the countries and repressed opponents to the Nazi regime. World War II brought about illegal mobilisations into the armies of both alien belligerent adversaries. Fearing war action and the return of Soviet rule, a large number of Estonians, Latvians and Lithuanians fled to Sweden or German-controlled areas of Europe. The second Soviet occupation continued what was started in 1940–41. Political, economic, social and cultural reorganisations were accompanied by repression: arrests, deportations, long-term imprisonment and executions were meant to relieve the Baltic communities of the so-called anti-Soviet element. Mental and physical violence was widespread.

Soviet repressions were not an accidental sequence of episodes. They were all-pervasive. By abusing concrete individuals and families, they intentionally abused the nation as a whole. The theme of repressions has an essential place in political and economic histories, as well as in demographic, sociological, cultural and ethnic studies. My study concentrates on the current status of research in Estonia.

Current State of Research

Until the 1980s, most treatments of the Soviet repression policy were published in the West, both as monographs and journalistic articles. Most of them dealt with repressions in the Soviet Union in the 1930s. Repressions against the USSR-annexed

Aigi Rahi

Baltic countries in the 1940s were mainly addressed by scholars who had emigrated from the Baltic States.¹

In the second half of the 1980s, along with Mikhail Gorbachev's policies of perestroika and glasnost, Estonian press introduced the theme of Soviet repressions. In 1986, the past facts, hushed-up and changed beyond recognition, began to be made public, at first by allusion only. Hand in hand with disclosing these "blank spots", important social changes were initiated. A national movement "Protection of the National Heritage" led protest actions against phosphate rock mining and addressed questions of the survival of the Estonian nation and language. Russification and its correlated phenomena were addressed more and more boldly.

On 14 June 1987, the "Helsinki 86" group in Riga, Latvia, commemorated the victims of the 1941 deportation at the Freedom Monument. On 23 August, people gathered in the Hirvepark in Tallinn, Estonia, to protest against historical injustice. The graves of the fallen in the War of Independence 1918–19 were again taken care of. Crimes committed by the Soviet power became a common topic.

A meeting in the Hirvepark, Tallinn, 23 August 1987.

Since a large part of the population had suffered losses due to Soviet mass deportations in 1941 and 1949, this theme became topical. The historian Evald Laasi was the first to insist on the need to discuss the problem of deportations in Estonian press, which was still subjected to the control of the Communist Party (CP). At the end of November 1987, his article "Filling in Some Gaps" was published in the cultural newspaper *Sirp ja Vasar* (Sickle and Hammer), revealing numerical data about the 1941 and 1949 deportees, and adding a few estimates about Estonians who had fought in World War II and in the subsequent guerrilla war of the "Forest Brethren".²

Since 1987, significant research into repressive actions has been conducted in Estonia. Materials, kept classified for a long time, have been made public. The public has been informed about the oppression Estonians had to endure and their population losses as a whole.

¹ See e.g.: E. Krepp, *Mass Deportations of Population from the Soviet Occupied Baltic States: On the Occasion of the 40th Anniversary of First Deportations of Estonians, Latvians and Lithuanians* (Stockholm, 1981); E. Uustalu, "Events after 1940", *The Drama of the Baltic Peoples*, ed. A. Rei (Stockholm: Vaba Eesti, 1970); Tõnu Parming, "Population changes in Estonia, 1935–1970", *Population Studies* 26. 1 (March, 1972).

² Evald Laasi, "Mõnede lünkade täiteks", *Sirp ja Vasar* (27 Nov. 1987).

The clay hut of the family Piir in the Novosibirsk Oblast, the District of Iskitim in 1949.

(Photograph from a private collection.)

The first stage of research attempted to estimate the scope of repressions: how many people were repressed and who was to be held responsible. By now these questions have received more or less complete answers that have become generally available.³ The political actuality of the issue has noticeably declined after the restoration of independence of Estonia.

The present time does not favour addressing the wrongdoings of the past. Public opinion surveys indicate that the younger the respondent, the less is his/her interest in these topics, e.g., the deportations. Similarly, those who were not directly influenced or whose relatives were not deported, find the topic less interesting. From time to time, though, discussions about finding out who was immediately responsible for the repression and the issues about the amount of individual guilt of local communists have arisen. In 1994, Estonia adopted The Law on Criminal Responsibility concerning persons who had committed crimes against humanity or war crimes. In 1996, this law for the first time allowed to prosecute a person for crimes against humanity. The trials of onetime repressors, however, now mainly people of advanced age and poor health, have launched a broader discussion in the whole society: to what extent were these individuals responsible for their past crimes and to what extent did these crimes depend on the system.

Although more than a decade-long research into repressions has been conducted by now, many questions remain. For instance, a scientifically sound analysis of direct and indirect Estonian population losses during the occupation is lacking. Many conclusions presented in literature are still based on approximate calculations and not on controlled data.

In the course of clarifying population losses the following problems are characteristic:

1. *Fragmentary nature of databases.* Files or lists with a considerable generalising potential are missing. Many important sources were taken to Russia. Archives that contain the necessary data have not been brought up to a proper working order. Therefore, scholars have been compelled to work through numerous second-rate sources. This

³ See, e.g.: M. Laar, L. Vahtre, H. Valk, *Kodu lugu II* (Tallinn: Loomingu Raamatukogu, 1989); S. Õispuu, comp., *Eesti ajalugu ärkamisajast kuni tänapäevani* (Tallinn: Koolibri, 1992); M. Laur, A. Pajur, T. Tannberg, *Eesti ajalugu II* (Tallinn: Avita, 1995).

approach, in turn, presupposes the existence of a staff of adequately qualified historians. However, with professional historians wanting, a large part of the work has been left for amateurs, hence, the results have been less than satisfactory.

2. *Proliferation of lists and databases compiled by various committees and researchers.* Lack of co-ordination has brought about the duplication of work.
3. *Poor or lacking critical evaluation of sources.* Conclusions often rest upon one original source only, without checking data in other databases (e.g. a person was listed as a deportee, arrested for political reasons and died in a prison camp). Thus biographical data of one and the same person circulate in several incorrect variants.

The question of population losses as a result of World War II and its aftermath has to be answered by Estonian scholars at an acceptable scientific level. Otherwise, the losses may be estimated by others, perhaps in the context of ulterior motives. Naturally, the violence suffered by all three Baltic States during the occupation needs wider international recognition to which historians must make their contributions.

The departure from home. (Eric Soovere's photograph.)

Institutions Pursuing Research on Repressions

Various groups of researchers, committees and individual researchers have attempted and are continuously attempting to conduct research on repressions committed in Estonia.

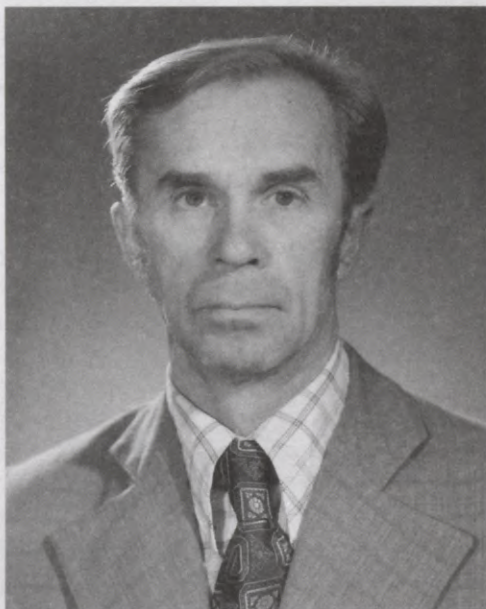
On 25 March 1989, the Association of the Unjustly Repressed and Their Supporters, "Memento", was set up. It unites unjustly repressed persons, their descendants, relatives and other persons who support the aims of the association. The task of the Information and History Committee of "Memento" has been to find out the number of repressed persons. This was done by way of compiling lists and gathering reminiscences. On 1 November 1991, the Estonian Registration Bureau of the Repressed (ERRB) was established for recording and supplementing all the data gathered. So far the serial publication *Political Arrests in Estonia*⁴ characterises its activity best of all.

⁴ L. Ōispuu, comp. and ed., *Poliitilised arreteerimised Eestis 1940-1988 (58) 1* (Tallinn, 1996); *Poliitilised arreteerimised Eestis 1940-1988 2* (Tallinn, 1998). See also: *Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949* (Tallinn, 1999); *Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 ja küüditamised 1940-1953* (Tallinn, 2001).

After the historical session of the Supreme Soviet of the ESSR on 12 November 1989 had declared the 1940 actions by the USSR as aggression against Estonia and Estonia's incorporation into the USSR as null and void, an appeal was forwarded to the Estonian Academy of Sciences to form a committee of scientists and scholars to investigate areas on whose basis it would be possible to estimate all the damages done to the Republic of Estonia by the Soviet Union. On 21 February 1990, the committee submitted its report, published in English in 1991 under the title *World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damage Report*.⁵

The team investigating the population losses, headed by Arvo Kuddo, based its work at first on Evald Laasi's research. In the course of a few months, the archives of the Estonian Registry Office and other source materials were studied. Altogether over 200,000 persons were counted as killed in combat or in prisons, as having perished when deported, as having escaped with the German army or as refugees from Estonia elsewhere. In other words, over one-fifth of the pre-war population was lost.

A month later, in December 1989, the Estonian Popular Front and the Ministry of Economic Affairs formed a working team to draw up an *Account Book of Estonia and the Soviet Union*. The book analysed their financial and commercial relationships. In 1990, a publication concerning social development in Estonia from the 1930s to the 1980s was issued.⁶ The working team researching population losses for the book was headed by Prof. Herbert Ligi from Tartu University, who initiated the compilation of lists of those who perished in Soviet prisons and hard labour camps, as well as were deported in March 1949. Work with these categories of the repressed has been continued at the Chair of Archival Studies of Tartu University.

Herbert Ligi

On 17 June 1993, the Riigikogu (Estonian Parliament) established the National Committee for Investigating the Repressive Policy of Occupations with the final aim "to issue in the form of a white book a scientifically-founded report on all damage and losses that the Estonian nation has borne as a consequence of the occupations". It was estimated that direct population losses have amounted to 196,000 persons or 17.5% of the pre-war population.⁷

On 22 November 1996, a Centre for Research into the Soviet period was established (known as S-Keskus, S-Centre). The statutory aim of the S-Keskus is to activate, co-ordinate and deepen the research into the Soviet period in Estonia. The materials of

⁵ J. Kahk, comp., *World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report* (Tallinn, 1991).

⁶ *Peatükke Eesti ja Nõukogude Liidu arveraamatust. Eesti Vabariigi suhted Nõukogude Liiduga. Eesti sotsiaalne areng 1930.–1980. aastatel* (Tartu, 1990).

⁷ Enn Sarv, *Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus*. 11 (Tartu, 1997) p. 76.

0303032555

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

presentation meetings and seminars of the S-Keskus were published as separate collections of papers.⁸ The current research work focuses on the implementation of the research project "Estonian Military and Security-Political History in 1939–1956".

On 2 October 1998, the President of the Republic of Estonia convened the Estonian International Commission for Investigating the Crimes Against Humanity, with an aim to prepare an authentic report on the repressions against the citizens of the Republic of Estonia, or in Estonia by the occupation authorities of the Soviet Union and Germany.⁹ In 2001, the commission published its first report that comprises the period of the German occupation.

In addition to the commissions just mentioned, repressive occupation policies are also being thoroughly investigated by the National Archives and the historians of Tartu University. One of the aims of the Foundation R-archives, established in 2000, is to compile a joint database of Estonian population losses in 1940–1989.

In 1998, the Kistler-Ritso Foundation was established in the State of Washington, USA. It regards as its aim to gather, document and display statements and reminiscences from Estonian contemporary history in the planned Museum of Occupations of Estonian Recent Past in Tallinn. The broader aim of the Foundation is to foster research into Estonian contemporary history in general.¹⁰

Numerous employees of regional museums and archives, as well as individuals who carry out research in their native areas, are worth mentioning, as their contribution to the theme is hard to overestimate.

The Deportees

The greatest emphasis has been placed on research into various deportations as mass repressions that affected thousands of families. The deportation of the native populations of the Baltic countries to sparsely settled distant areas of the USSR was started by Soviet repressive organs immediately after the incorporation of these states into the Soviet Union in 1940 and was continued until the end of the 1950s.

It appears quite natural that, as far as the deported Estonian people are concerned, the research began with finding out the number of those deported. The first major deportation, comprising all Estonia, took place in the summer of 1941. It was a part of major Soviet deportations in all the newly annexed areas. On 22 May the deportation took place in Western Ukraine, on 12–13 June in Moldavia, on 14 June in Estonia, Latvia, Lithuania, on 19–20 June in Western Byelorussia, on 13 July the action was taken on Estonian islands.

The June deportees' lists were first compiled by Professor Vello Salo and issued by the publishers of the émigré Estonian Roman Catholic periodical *Maarjamaa* in 1989.¹¹ The list contained the names of 9,632 deportees who had been registered on the first list of the Zentralstelle zur Erfassung der Verschleppten Esten (ZEV=Centre for Registering the Deported Estonians), the so-called *List of Helsinki*. The ZEV was

⁸ Jüri Ant, ed., *Rajaotsinguid. 14. detsembril 1996 Tartus ja 18. märtsil 1997 Tallinnas toimunud lähiajaloo seminaride materjalid* (Tallinn, 1999); Enn Tarvel, ed., *Ajaloolise töö otsinguid. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid* (Tallinn, 1999). See about the S-Centre: <http://www.s-keskus.arhiiv.ee/>.

⁹ See about the Commission's work: <http://www.historycommission.ee/>. The report itself was published right there: Phase II -The German Occupation of Estonia, 1941–1944.

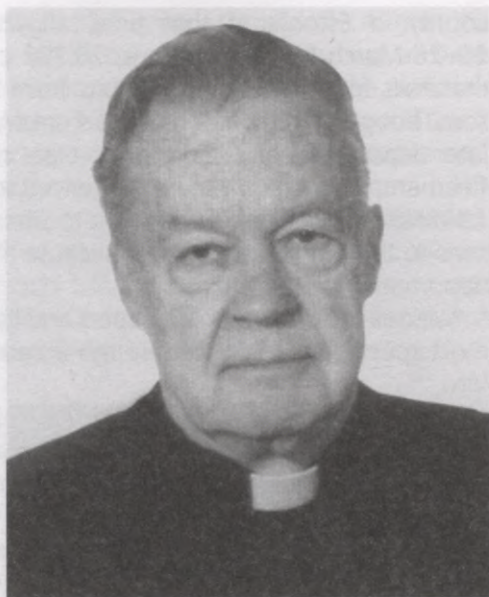
¹⁰ See about it: <http://www.okupatsioon.ee/>.

¹¹ V. Salo, comp., *Population Losses in Estonia June 1940–August 1941* (Scarborough, Ont., 1989).

established during the German occupation in 1941–1943 with the main aim of gathering data about those taken to the Soviet Union and murdered. A call was published in the newspapers to register all persons who had been arrested, deported, mobilised, sent to the Soviet Union in the capacity of being in active service or on official duties, either killed or missing after 21 June 1940.

Later on, the lists of the deportees were published both in the *Päevaleht* and county newspapers at the beginning of the 1990s. In 1993 an improved and supplemented version of the original list, *The 1941 Deportees*, was published. It also included the names of 439 citizens of the Estonian Republic of Jewish origin and the data about active servicemen (243 persons) of the Estonian 22nd Territorial Corps who had been abducted by the Soviets on 14–16 June 1941.¹² On the occasion of the 60th anniversary of the June deportation, "Memento" published its own list of deportees, based on the files of family and individual histories.¹³ The figures of the June deportees have variously been estimated at 10,157¹⁴, 10,205¹⁵ or 11,000¹⁶ persons.

The last book of lists containing the names of the 1949 March deportees, the victims of the most extensive deportation in the Baltic countries, was published on the 50th anniversary of the deportation on the initiative of the Estonian Bureau of Registration of the Repressed.¹⁷ Yet, an argument over the number of the March deportees is continuing to this date. A detailed analysis of the lists of deportees from the County of Tartu, the largest

Vello Salo

¹² V. Salo, comp., *Küüditatud 1941. üldnimestik Tartu Instituudi arhiivis ja arhiiviraamatukogus (Torontos) ning Eesti Represseeritute Registri Büroo (Tallinnas) leiduva andmestiku põhjal seisuga 24. veebr. 1993* (Ont., Canada, 1993).

¹³ *Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 ja küüditamised 1940–1953* (Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2001).

¹⁴ Evald Laasi. "Mõnede lümkade täiteks", *Sirp ja Vasar* (27 Nov. 1987); *Eesti Entsüklopeedia* (Tallinn, 1990).

¹⁵ *Population Losses in Estonia June 1940–August 1941* (Scarborough, Ont., 1989), p. 9; L. Talve. "Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast", *Rahva Häääl* (19 Oct. 1991).

¹⁶ *World War II*, p. 35.

¹⁷ *Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949*, (Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 1999).

county in Estonia at that time, allows to state that as a consequence of the 25–28 March 1949 operations, 20,702 persons were locked into cattle wagons. The materials for forcible deportations from Estonia had been prepared for 31,632 persons, but part of the files remained unconfirmed and unauthorised. The detention and later deportation of persons on the lists continued until 1956. After their time of confinement, convicted farmers, sentenced to prison for not being able to meet excessive 1947/48 agrarian taxes, were sent to Siberia to join their families.¹⁸ If we add these persons to the March deportees – because they were also on the lists – the contingent of deportees is certainly larger.

Various regional research papers and lists have been issued on the March deportees, most specific among them are the accounts for the counties of Tartu, Harju, Viljandi, Viru.¹⁹

Similar to Estonia, at the end of the 1980s, both Latvia and Lithuania began to gather data about their deportees. Special issues, *Represēto saraksts*, as supplements of the Latvian archival journal *Latvijas arhīvi*, published data about the deportees of 1941 and 1949, and those who had been arrested in 1941–1953.²⁰ The Lithuanian serial publication *Lietuvos gyventojų genocidas*²¹ has not yet issued lists of the 1949 deportees. The Lithuanian Centre for Research into Genocide and Fight for Freedom is working on the years 1944–1947. It must be noted that in Lithuania, in contrast to Estonia and Latvia, the first massive post-war deportation took place in May of 1948.

Viewing it from Moscow's side, the 1949 deportation in three annexed states – Estonia, Latvia and Lithuania – had been planned as a unitary operation, and therefore it would be interesting to do a statistical analysis of the lists. Electronic databases have been compiled both in Estonia²² and Latvia.²³ They both proceed mainly from the lists of the onetime Ministries of Internal Affairs, the lists being supplemented and corrected in the course of years.²⁴ Although the theme is the same for historians of all three states, the level of research varies.

Parallel to gathering and specifying individual data, the course of the deportations as a whole has also been investigated. A decisive breakthrough was made by access to archival sources that had been confidential for a long time as well as by the complex use of various sources. Since many direct sources were destroyed, the documents have to be searched for among indirect sources. The search for archival materials is undoubtedly one of the most labour and time-consuming tasks.

In particular, the role of Professor of History Heinrihs Strods from the University of Latvia should be emphasised. He succeeded in finding especially valuable documents in the Russian State Military Archives – Materials of the USSR Ministry of State Security

¹⁸ Aigi Rahi, 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas (Tartu, 1998), pp. 62–73.

¹⁹ A. Must; A. Rahi, comp., "1949. aasta küüditamine Eestis. Tallinn. Nõmme. Harjumaa. 1.vihik", *Kleio* 1 (1992); *Küüditatud 1949 Lääne-Virumaa. Rakvere* (Rakvere: Memento ühing, 1999); E. Piiri, comp., *Sakalamaa ei unusta. Inimkaotused ja repressioonid alates 21. juunist 1940*, 1–10 (Viljandi, 1991–1997).

²⁰ *Represēto saraksts 1941*. (Latvijas arhīvi pielikums) (Rīga, 1995); *Represēto saraksts 1949*. (Latvijas arhīvi pielikums), 1–4 (Rīga, 1995).

²¹ *Lietuvos gyventojų genocidas*, vol. I: 1939–1941 (Vilnius, 1992); *Lietuvos gyventojų genocidas*, vol. II (A–J): 1944–1947 (Vilnius, 1998).

²² The 1949 deportation in Estonia. Electronic database. The database is at the Chair of Archival Studies of Tartu University. The dossiers on the 1949 deported persons are kept in the Eesti Riigiarhīvi Filiaal (Parteiarhīvi) fonds 3N (nationalists), 4K (kulaks), 6R (rehabilitated by the 1956 law).

²³ Indulis Zālīte, Sindija Dimante, "Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze", *Latvijas Vēsture* 2 (1998) pp. 73–82.

²⁴ The main sources for the Latvian 1941–1949 deportees' electronic database are Fonds 1897 (the list of names of the Latvian deportees on 14 June 1941), 1894 (the list of names of the deported persons from Latvia on 25 March 1949) and Fonds 1994 (the documentation of naturalised Germans, members of religious sects and anti-socialist element in 1945–55).

on the classified operation "Priboi" in 1949, from 25 February through 23 August. He obtained access to the materials at the beginning of the 1990s when Russian archives were more available than they are now. The public got acquainted with the materials in 1999, in connection with the fiftieth anniversary of the 1949 March deportation.²⁵ At present the archival items mentioned above are again unavailable for researchers.

In the same year 1999, new source materials were also made public in Estonia. The journal *Akadeemia* issued a sequel of documents on the 1949 March deportation, based on the materials from the stocks 17/1 of the Archives of the Central Office of the Ministry of Internal Affairs of the Estonian SSR, compiled by V. Ohmann and T. Tannberg.²⁶ The materials discovered in Russian Central Archives, as well as state and party archives of Siberian oblasts of the Russian Federation are still forthcoming.

Access to Russian archives varies and often depends on a chance or personal arrangement. A while ago we did not expect to find additional materials in Russia to the deportees personal files kept in the branch of the Estonian National Archives. However, expeditions to the archives of the Information Centre for the Department of Internal Affairs of the Tomsk Oblast proved otherwise. An exhaustive report on the results obtained was presented by Professor of Archival Studies of Tartu University Aadu Must.²⁸ All of this does not yet put an end to the research into the destiny of the deportees.²⁹

Aadu Must

The 1949 deportation has been treated as related to the policy of the elimination of kulaks. The Soviet land reform was to abolish the farm-based agriculture and replace it by collective order, simultaneously introducing the policy of class hatred. In Latvia, this aspect has been researched by Jānis Riekstiņš.³⁰ He has also published a number of papers on the broader theme of repressions.³¹ In Estonia, no significant materials related to collectivisation have been published. Most publications refer to the materials issued by Ants Ruusmann.³²

²⁵ Heinrihs Strods, "PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija 'Kраста banga' ('Priboj') (1949. gada 25. februāris–23. augusts)", *Latvijas Vēsture* 2 (30) (1998) pp. 39–47. See also a discussion of these materials in English: Heinrihs Strods and Matthew Kott, "The File on Operation 'Priboi': A Re-assessment", *Journal of Baltic Studies* 33. 1 (2002) pp. 1–36.

²⁶ Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg, comp., "Dokumente 1949. aasta martsiküüditamises", *Akadeemia* (1999) pp. 3–12.

²⁷ Aigi Rahi, Research Support Scheme grant RSS 1702/1999.

²⁸ Aadu Must, "Küüditatud eestlaste ajalugu Tomski arhiivis", *Ajalooline Ajakiri* 4 (111) (2000).

²⁹ Cf. Viktors Šaškovs, "Turīgās zemniecības likvidācijas pēdējais posms Padomju Savienībā (1945–1952)", *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000* (Riga: OMF, 2001) pp. 189–202.

³⁰ Jānis Riekstiņš, "*Kulaki*" *Latvijā (1940.–1953. gads)* (Riga, 1997); *Ekspropriācija (1940.–1959. gads)* (Riga, 1998).

³¹ Я. Риекстиньш, *Начало сталинских репрессий в Латвии*. – Даугава, 1992, 1.

³² Ants Ruusmann, "Eesti agraarajaloo allikad (aastail 1945–1950). Kasutatavus uurimustes", *Ajaloolise töö otsinguil* (Tallinn, 1999).

Minor Deportations

Relocations to Siberia, encompassing smaller numbers of the population, took place continuously. For instance, on 15 August 1945, 407 citizens of German origin were deported from Estonia.³³ During the re-annexation of Estonia by the USSR in 1944, the former area of Petseri and that beyond the Narva River were separated from the Estonian territory and incorporated into the Russian RFSR. A part of the territory of the Republic of Latvia was incorporated into the Pskov Oblast. The deportation in these areas took place in May 1950³⁴ when 1,563 (425 families), Estonians and Latvians, were resettled. As members of a prohibited religious sect, 259 Jehovah's Witnesses were deported in 1951.³⁵

Forest Brethren

The movement of Forest Brethren has attracted public attention both as related to deportations and as an independent subject. Armed resistance to Soviet occupation emerged from an attempt to restore the Republic of Estonia in the period after the withdrawal of Germans and the re-occupation of the country by the Soviet forces. Soviet authorities had a clear understanding about the political aims of the Forest Brethren's struggle. Arrests that started along with the re-annexation of Estonia made men seek shelter in the forests. Those who had served in the Self-Defence organisation and in the German army were among the first to be arrested. Thus the war in the Baltic States lasted for years after the official end of World War II.

**The Forest Brethren.
Erich Jerlet's group
in August 1949.**

[<http://www.rk.ee/metsavennad>]

³³ Erich Kaup, "15. augustil 1945 küüditati Eestist 407 inimest", *Eesti Sõnumid* (15 Aug. 1995); Indrek Jürjo, "Täiendusi baltisakslaste ümberasumise ja Eestisse jäänud sakslaste saatuse kohta NKVD arhiiviallikate põhjal", *Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded*, ed. by Sirje Kivimäe (Tallinn, 2000) pp. 127–134. On the deportation of Germans from Latvia in February 1945, see: *Represēto saraksts: 1941–1953* (Riga, 1995) pp. 129–135.

³⁴ By Decree No 5881-2201ss of the Council of Ministers of the USSR.

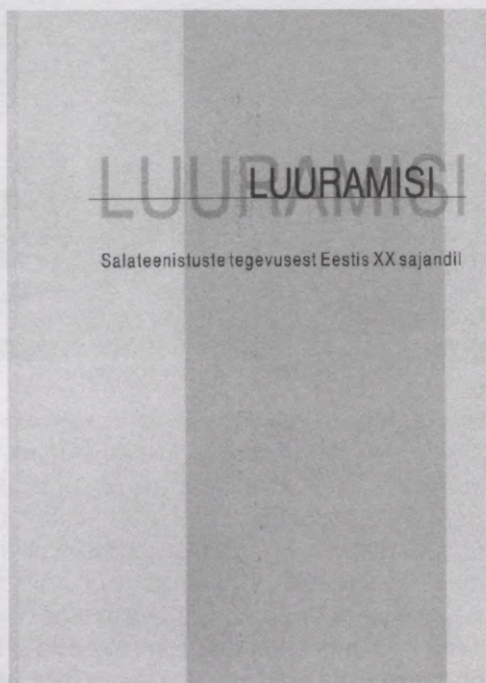
³⁵ Silver Silliksaar, Sinasilmitsi Siberiga, *Mälestusteraamat 1951. aasta küüditamisest* (Tartu, 2000). Cf. deportation of Jehovah's Witnesses from Latvia in 1951 and 1955: *Represēto saraksts: 1941–1953* (Riga, 1995) p. 138. Cf. also the deportation of Baptists, Adventists, Jehovah's Witnesses, and Old Believers from Moldavian SSR during Operation "Iug" in 1949: V.I. Pasat, *Trudnye stranitsy istorii Moldovy 1940–1950 gg.* (Moskva: TERRA, 1994).

By the beginning of 1947, i.e. within two years after the end of World War II, the authorities estimated that 5,868 armed "bandits" had been eliminated. By November 1947, the number of persons either killed or arrested had increased to 8,468. The number of those who had become "legalised" was 6,600.³⁶

The number of Forest Brethren possibly reached 16,000. In Mart Laar's estimation, including into the Forest Brethren's movement all those who in the post-war period were in hiding for a shorter or longer period, their number increases to over 30,000.³⁷ From the ca 8,000 arrested Forest Brethren about 4,000 were killed.³⁸ Based on the source materials of Eerik Kross' forthcoming database *Pro Patria II*, the number of Forest Brethren who perished may go up to six or seven thousand. At present, the database contains ca 2,000 names.³⁹

The archival materials used in compiling the list come mainly from the KGB archival stocks 131 (Special information) and criminal files⁴⁰ in which directive documents, Forest Brethren's correspondence and diaries can be found. The list is accessible on the Internet; it also includes the list of all known agents-Bolsheviks or murder-agents of the KGB (MGB) of the Estonian SSR.⁴¹ How successful the state security was in infiltrating the Forest Brethren is not easy to tell. Files of agents are not available in Estonia, and so researchers have to depend on indirect sources. The methods used by the operative-agency have been disclosed by Peeter Väljas.⁴²

Basic documents on the movement of Forest Brethren were published in 1992 by Evald Laasi.⁴³ Certainly, with the appearance of new files, both thrilling and intriguing facts have been discovered.⁴⁴ The reports of Soviet authorities, however, must be treated with caution. Thus the information in Soviet documents oftentimes contradicts the actual reminiscences of contemporaries and former Forest Brethren.⁴⁵

³⁶ Evald Laasi, "Sissisõjast Eestis 1945–1953", *Looming* 11 (1989) p. 1521.

³⁷ Mart Laar, *Suurim armastus* (Stockholm, 1994) p. 5.

³⁸ Leo Talve, "Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast", *Rahva Hääl* (20 Oct. 1991).

³⁹ E.-N. Kross, comp., *Pro Patria II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele 1944–1978 (Lühinimestik), Tööversioon, Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riiklik komisjon*, 13 (Tartu, 1998).

⁴⁰ ERAF. Fonds 129, 130.

⁴¹ <http://www.rk.ee/metsavennad>

⁴² Peeter Väljas, "Hävitusaegendid. Mõningatest julgeolekuorganite operatiiv-agentuurtöö meetoditest metsavendadevastases võitluses sõjajärgsel perioodil", *Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik*, compiled by Tiit Noormets (Tallinn, 1999).

⁴³ Evald Laasi, *Vastupanuliikumine Eestis 1944–1949. Dokumentide kogu* (Tallinn, 1992).

⁴⁴ Tõnu Tannberg, "Relvastatud vastupanuliikumine Eestis 1944–1953 julgeolekuorganite statistikapeeglis", *Tuna* 1 (1999) pp. 24–30.

⁴⁵ Variou reminiscences by Forest Brethren have been published, e.g.: Alfred Käärman, *Surmavaenlase vastu. Eesti lõunapiiri metsavenna mälestusi* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1998).

More extensive research into the Forest Brethren's movement has been conducted in Latvia⁴⁶ and Lithuania than in Estonia. As a result of his many years of research, Heinrihs Strods has published a collection of documents and materials on Latvian Forest Brethren.⁴⁷ In Lithuania, a number of collections of documents as well as results of thorough investigations have been published. Two well-known historians Arvydas Anušauskas and Juozas Starkauskas⁴⁸ deserve mention, as does *Genocidas ir rezistencija*, a specialised journal addressing armed resistance and crimes against humanity.

Arrests

During the 14 months of the first Soviet occupation (1940–41) about 8,000 persons were arrested. The estimates differ: 8,800⁴⁹, 7,926⁵⁰, 7,043⁵¹. Leo Talve has estimated the number of arrests at 8,000, of whom 98%, or 7,840 persons, died.⁵² 1,950 people

were killed on the Estonian territory. The others died in the years 1942–44 in Soviet prison camps.⁵³ Of those arrested about 500–600 men may have survived, i.e. 6–8%.⁵⁴ In line with the data from the collection *The Estonian People's Year of Sufferings* (1943) 1,850 people were murdered (235 remained unidentified).⁵⁵ Preliminary lists of people executed in Estonia in 1940–41 as sentenced by the courts (179 persons) and those executed without any trial (2,199 persons) were published in 1996 in *The Red Terror*, by M. Laar and J. Tross.⁵⁶

Immediately after the arrival of the Red Army and the restoration of Soviet power in Estonia in the autumn 1944, a new wave of arrests swept over Estonia. Already before their arrival in Estonia, the organs of the state security had a list with the names of persons who had to be arrested if they had remained in Estonia.

Punane terror

Koostanud
Mart Laar ja Jaan Tross

⁴⁶ Hereby we would like to emphasise the contribution made by the Latvian Documentation Centre for Totalitarian Research.

⁴⁷ Heinrihs Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš. Dokumenti un materiāli 1944–1956* (Riga, 1999).

⁴⁸ Arvydas Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais* (Vilnius, 1996); Juozas Starkauskas, *Čekistnė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais. NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpio* (Vilnius, 1998).

⁴⁹ M. Laar, comp., *14. juuni 1941 mälestusi ja dokumente* (Tallinn, 1990) p. 4.

⁵⁰ *World War II*, p. 34.

⁵¹ A. Purre, "Eesti rahvastik okupeeritud Eestis", *Eesti saatusaastad 1945–1960 V* (Stockholm, 1968) p. 17.

⁵² L. Talve, "Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast", *Rahva Hääl* (19 Oct. 1991).

⁵³ Herbert Ligi initiated the database *Eesti rahvastikukaotused N. Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites*, which contains abundant data about people arrested during the first Soviet occupation. The database is at the Chair of Archival Studies of Tartu University.

⁵⁴ *World War II*, pp. 34–35.

⁵⁵ *Eesti rahva kannatuste aasta. Koguteos I* (Tallinn, 1995) p. 234. This is a reprint of the 1943 edition. It has its equivalent in Latvia, *Baigais gads*.

⁵⁶ M. Laar, J. Tross, comp., *Punane terror*, (Stockholm, 1996).

As a rule, the victims were sent to hard labour camps for years. Besides those who had served in the Self-Defence and Defence League, the same destiny befell people who, although having successfully passed the filtration camps, were later punished for their service in the German army.

The leader of the Estonian Communist Party (ECP) Nikolai Karotamm reported to the Minister of the State Security Boris Kumm that within a month 8,000 anti-Soviet persons were registered and over 200 arrested.⁵⁷ During one year, 1944–1945, about 10,000 persons were arrested, half of whom died within the first two years. By various estimations, in the years 1944–1953 ca 25,000–30,000 persons were sent to hard labour and prison camps, one third of whom (11,000) never returned home.⁵⁸

**The first secretary
of the Central
Committee of the
EC(b)P (1944–50)
Nikolai Karotamm.**
(Film Archives of the
National Archives of
Estonia O-1319.)

The first volume of the serial publication *Political Arrests in Estonia in 1940–1988* (§58) (1995) contains personal data about 20,164 arrested people who were sentenced on the basis of Article 58 of the Criminal Code of the Russian SSFR. The database is compiled on the basis of rehabilitation and personal files of those arrested, preserved in the archives of the Estonian SSR Public Prosecutor's office and the Supreme Court.⁵⁹ The second volume of the publication (1998) reveals personal data of 15,001 arrested people and corrections of personal data for 2,215 persons. The statistical analysis, based on the joint data in the two volumes (34,620 persons, 1995), reveals that death sentences had been given to 2,861 persons; the number of the dead or murdered in the places of detention was 8,176 (out of 34,710, 1998).⁶⁰

At least 475 persons were arrested in 1953–1988, 375 of them in 1953.⁶¹ The year 1953 also designates the final active stage of the Forest Brethren's fight. In 1956, after the suppression of the Hungarian insurrection, many partisans came out of the woods, and armed resistance was replaced by unarmed resistance. In line with the forms of resistance, the Estonian resistance to the Soviet occupation (1941–1991) falls into five periods. The period of 1955–1985 has been researched on by Viktor Niitsoo.⁶²

⁵⁷ Erich Kaup, "Kontupohja ja teised sõjavangilaagrid 1944–1949", *Eesti Sõnumid* (1 June 1994).

⁵⁸ *World War II*, p. 40.

⁵⁹ *Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988* (58). 1 (Tallinn, 1996).

⁶⁰ *Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988*. 2 (Tallinn, 1998) p. 3.

⁶¹ "Repressioonidest ja nende tagajärgedest", *Memento* 2 (1996).

⁶² Viktor Niitsoo, *Vastupanu 1955–1985* (Tartu, 1997).

Mobilisations

The war that broke out between the USSR and Germany in 1941 brought along the mobilisation into the Red Army and evacuation. Most authors estimate the number of mobilised men at approximately 33,000.⁶³ Based on Peeter Larin's data, 50,000 men were mobilised into the Red Army in the summer 1941, of whom only 32,187 served at the Soviet home front.⁶⁴

At the beginning of the summer 1941, ca 5,500–5,600 men⁶⁵ were serving in active forces (in the 22nd Territorial Corps), formed on the basis of the former Estonian army. By that time many officers, having served in the active forces of the Estonian Republic, had been arrested, shot or deported to the Soviet Union.⁶⁶ In July 1941, about 4,500 men serving in the 22nd Territorial Corps in the Porkhov (Pskov Oblast, Russia) area defected to the German side.⁶⁷ In August 1941, the Corps was dissolved and the men were sent to the home front. P. Larin claims that 3,543 soldiers from Estonia remained in the Soviet army after that date.⁶⁸ Estonians, mobilised into the Soviet army, who were considered as *untrustworthy* both because of their nationality and social and other reasons suffered in work battalions subordinated to the NKVD in 1941–42. The number of soldiers who perished in work battalions has been estimated at 12,000,⁶⁹ but the number has not been confirmed by archival documents. Reminiscences and records on Estonian soldiers in work battalions in 1941–1942 were published by Urmas Usai.⁷⁰

Those sent to the front suffered heavy casualties. A group of them met their end at Velikije Luki (12 December 1942–26 January 1943). The list of soldiers of the 8th Estonian Rifle Corps who were killed, died from wounds or were declared as missing (6,474 men, of whom under 2,400 were Estonian-born) has been published in the book *Velikije Luki in memoriam* compiled by Viktor Boikov. Men who were taken prisoner or defected to the German side numbered, in Toe Nõmm's estimation, 1,800.⁷¹ Officially they were considered as missing. The total number of men in the Rifle Corps has been placed at 70,000⁷² by T. Nõmm but this seems to be an exaggeration.

E. Laasi estimates the losses related to mobilisation and deaths in the Red Army at a total of 9,758 persons, 1,758 of whom died while transported to the home front, 200 died in the 22nd Territorial Corps and 7,800 in the Estonian Corps (1942–1945).⁷³ According to "Memento's" Information and History Committee, from among 32,100 persons who were mobilised, 10% (3,210) perished en route, 40% (12,840) died in work battalions, 13% (4,170) in combat and 3% (1,000) in prison.⁷⁴ The estimated number of civilians evacuated to Russia varies between 25,000⁷⁵ and 26,275⁷⁶, 20% of whom died on the way to or on the home front.

⁶³ *World War II*, p. 36.

⁶⁴ U. Usai, comp., *Eestlased Tööpataljonides 1941–1942. Mälestusi ja dokumente*. 1 (Tallinn, 1993) p. 6.

⁶⁵ *World War II*, p. 36; Evald Laasi, "Mis sai Eesti kaadriohvitseridest", *Vikerkaar* 1 (1989) p. 75.

⁶⁶ On the destiny of 1,641 officers see: Vello Salo, *E. V. kaadriohvitseride saatus 1938–1996* (Tartu, 1996).

⁶⁷ Evald Laasi, "Mõnede lüünkade täiteks", *Sirp ja Vasar* (27 Nov. 1987).

⁶⁸ Peeter Larin, "Eesti sõjamehed tööpataljonides", *Aja Puls* 13 (1988) p. 14.

⁶⁹ *World War II*, p. 36.

⁷⁰ Urmas Usai, comp., *Eestlased Tööpataljonides 1941–1942. Mälestusi ja dokumente* 1–2 (Tallinn, 1993).

⁷¹ Viktor Boikov, comp., *Velikije Luki in memoriam*. 8. *Eesti Laskurkorpuse inimkaotused Velikije Luki lahingus 1942–1943* (Tallinn, 1992).

⁷² Toe Nõmm, "Eesti üksustest Saksa sõjaväes. Formeerimine ja isikkoosseis", *Akadeemia* 1 (1990) p. 116.

⁷³ *World War II*, p. 41.

⁷⁴ L. Talve in *Rahva Hää* (19 Oct. 1991).

⁷⁵ *World War II*, p. 35.

⁷⁶ L. Talve in *Rahva Hää* (19 Oct. 1991).

German Occupation

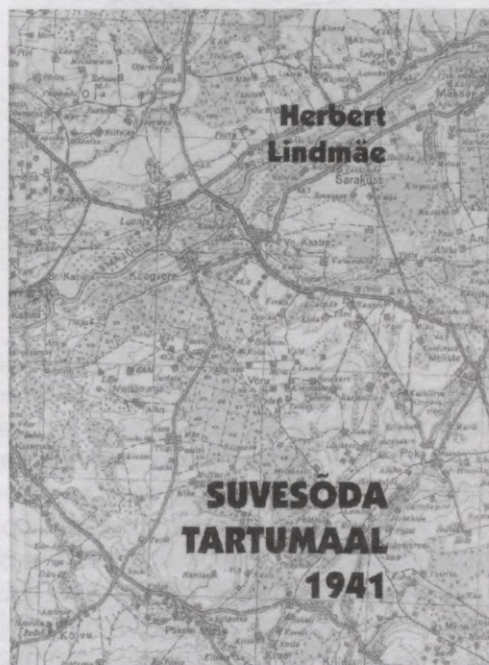
On 22 June 1941, German troops attacked the Soviet Union. On 1 July, Germans took Riga, Latvia, and Soviet occupants and their hirelings began to flee from Estonia. The scorched earth tactics declared by Stalin called for the formation of "destroyer battalions" on the basis of "cadres of tried courage". About 6,000 persons who served in these battalions were given the right to rob and kill; this, in turn, deepened the negative attitude the Estonians felt towards Soviet functionaries.⁷⁷

Estonian Forest Brethren, armed groups of partisans, who had started their actions after the 14 June 1941 deportation, were aiding the German army. Making use of the panic of the adversary, the Forest Brethren liberated South Estonia more or less on their own strength. The summer war of 1941 has been discussed extensively by Herbert Lindmäe.⁷⁸

In reaction to the Soviet occupation policy, thousands of Forest Brethren volunteered as fighters in Self-Defence units in German-occupied areas. At the beginning of the German occupation, over 50,000 Estonians joined Self-Defence units, the German army and the police force. This figure considerably exceeded that planned by the Germans.⁷⁹ Outlines of the history of Self-Defence units in the Estonian State Archives deal with the most important events beginning with the occupation of Estonia until the end of 1941.⁸⁰

By the summer 1942, the attitude towards the German army significantly deteriorated, proved by the number of conscripts who fled to Finland to escape mobilisation. About 3,500 of them were conscripted into the Finnish army, and they formed the 200th Infantry Regiment (the "Finnish Boys").⁸¹ In August 1944, about 1,800 volunteers returned to Estonia from Finland. *For Freedom: Brief Biographies of the Finnish Boys* (1997) has precise data on 3,333 "Finnish Boys", although the number of the Estonians who served in the Finnish defence forces must certainly have been higher.⁸²

It is difficult to assess precisely the number of the Estonians who fought in the German army because of the insufficiency of archival materials. A good overview of

⁷⁷ The crimes of the destroyer battalions are disclosed in the series *Sortside saladused* (Sorcerers' secrets), published as books on counties: Mart Arold, comp., *Sortside saladused*. 1–8 (Tartu, 1993–1998).

⁷⁸ Herbert Lindmäe, *Suvesõda Tartumaal 1941* (Tartu, 1999).

⁷⁹ T. Nõmm, *Eesti üksustest Saksa sõjaväes*, p. 116.

⁸⁰ Tiit Noormets, "Asutada kangemad metsameeste salgad, et siis ühiselt midagi tõhusat ette võtta". Rakvere ümbruse rahvakaitse pataljon juulis-augustis 1941", *Tuna 1* (1999) pp. 8–23.

⁸¹ H. Roiko-Jokela, "Neist, keda saatus Soome viis", *Akadeemia 8* (1997) p. 1647.

⁸² *Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood* (Tallinn, 1997); E. Uustalu, R. Moora, *Soomepoisid. ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevi* (Toronto, 1973, Tallinn, 1993); see also: Vello Salo, "3333 meest", *Postimees* (3 July 1997).

Toomas Hiio

the Estonian units in the German armed forces can be found in Toomas Hiio's paper, published in the journal *Vikerkaar*.⁸³ In line with A. Tinitis' calculations, 60,000 men altogether were under arms.⁸⁴ According to T. Nõmm, ca 70,000 Estonians passed through German forces, among them 20,000 volunteers and 50,000 conscripts. Altogether, with prisoners of war and those who attempted an escape, as well as missing persons, service on the German side destroyed the lives of 20,000 Estonians.⁸⁵

There are various views on the losses that the Estonian civilian population had to bear during the German occupation. Enn Sarv, supported by "Memento" estimates, supposes that the number of local casualties, both those killed and those who perished, could not be higher than 6,600, including also 929 Jews and 243 Gypsies.⁸⁶ The list drawn up by Eugenia Gurin-Loov has 929 names.⁸⁷

V. Boikov has gathered personal data on 559 Estonian Jews and about 800 Gypsies who were killed.⁸⁸ The data found in various sources are approximate, but all the researchers share the opinion that the number of Jews killed was between 900 and 1,000.⁸⁹ Nearly 800 people were sent to work service in Germany and 4,000 people were sent to prison camps, of whom approximately 1,040 died.⁹⁰

These data are certainly not final. The documentation reflecting executions is rather bulky and controversial.⁹¹ More light should be cast on the matter by the *Estonian International Commission for Investigating Crimes Against Humanity*, which also deals with the destinies of the people brought to Estonia from Lithuania, Czechoslovakia, Germany and Poland and executed here.⁹² In accordance with the data of the Commission, eight members of the Estonian Self-Administration share the responsibility, together with German occupation authorities, for criminal activity against humanity on Estonian territory.

In 1944, the front again reached Estonia. In the estimation of S. Ise, approximately 35,000 soldiers of the German side were buried in Estonia, up to one-third of

⁸³ Toomas Hiio, "Eesti üksused Kolmanda Reich'i relvajõududes", *Vikerkaar* 8–9 (2001).

⁸⁴ A. Tinitis, *Eestlastest II maailmasõjaajaseis võitlusis. 1944. a.* (Toronto, 1983) p. 43.

⁸⁵ T. Nõmm, *Eesti üksustest Saksa sõjaväes*, p. 116.

⁸⁶ Enn Sarv, *Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus* 11 (Tartu, 1997) p. 70.

⁸⁷ Eugenia Gurin-Loov, *Suur häving. Eesti juutide katstroof 1941* (Tallinn, 1994).

⁸⁸ P. Keskküla, "Osa Eestimaa kaotustest", *Päevaleht* (14 Apr. 1991).

⁸⁹ Meelis Maripuu, "Eesti juutide holokaust ja eestlased", *Vikerkaar* 8–9 (2001) p. 136.

⁹⁰ L. Talve in *Rahva Hää* (19 Oct. 1991).

⁹¹ Riho Västriik, "Tartu koonduslaager", *Ajalooline Ajakiri* 3/4 (106/107) (1999); "Klooga koonduslaager – Vaivara süsteemi koletu lõpp", *Vikerkaar* 8–9 (2001).

⁹² Report of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Phase II - *The German Occupation of Estonia, 1941–1944*. See: <http://www.historycommission.ee/>

them Estonians.⁹³ The number of Estonians killed in action on Estonian territory in 1944 varies between 10,000 and 12,000, not counting prisoners.⁹⁴ The number of Soviet air-raid casualties amounts up to 800.⁹⁵ After the withdrawal of German troops, an attempt to restore Estonian independence failed, and in September 1944 the Soviet army again occupied the mainland of Estonia.

Escape to the West

A massive escape from Estonia began even before Soviet troops reached the country. In 1943–1944, about 2,800 persons fled across the sea in their own boats. Officially, about 3,700 Estonian Swedes were evacuated to Sweden in the summer of 1944; among them there were also about 2,000 Estonians.⁹⁶ Based on Viktor Aman's survey, a total of 7,920 Estonian Swedes arrived in Sweden.⁹⁷

In the course of the so-called Massive Escape that began in September 1944, nearly 25,000 Estonians are believed to have reached Sweden.⁹⁸ The refugees preferred to attempt reaching nearby Sweden and Finland, but those who fled in the eleventh hour had to undertake a strenuous journey to Germany, and about 35,000–40,000 Estonians got there. The worst catastrophe for those fleeing to Germany took place on 22 September 1944 on the infirmary ship *Moero*. Out of 2,500–3,000 people aboard the ship only about 600–700 were rescued.⁹⁹ On 6 October 1944 the transport ship *Nordstern* was sunk near Memel (Klaipeda). About 400–450 Estonians perished. E. Ernits has calculated that in the autumn months of 1944, from among the Estonian fugitives who tried to reach Germany, about 1,000–1,200 persons died on the Baltic Sea.¹⁰⁰ No one knows the number of refugees who were lost at sea aboard boats that were steered toward Sweden. It is generally estimated that of all refugees who set out, about 10%, or up to 7,000 persons, could have perished. Based on the data issued on

TALLINN TULES

⁹³ T. Rütman, "Saksa sõdurid taastavad Maarjamäe kalmistut", *Postimees* (17 June 1998).

⁹⁴ T. Nõmm, *Eesti üksustest Saksa sõjaväes*, p. 134.

⁹⁵ J. Kivimäe and L. Kõiv, comp., *Tallinn tules. Dokumente ja materjale Tallinna pommitamisest 9./10. märtsil 1944 in Tallinna Linnaarhiivi Toimetised*. 2 (1997). The book publishes the names of civilian casualties (554 persons) who were killed in the 9/10 March 1944 air raids; beside them there were also killed soldiers and prisoners of war.

⁹⁶ Raimo Raag, "Eestlased Rootsis", *Looming* 6 (1989).

⁹⁷ Arvo Horm, "Operatsioon Läänemeri. Päästeaktsioonid Eestist 1943–1945", *Pool sajandit eestlust paguluses* (Stockholm, 1995) p. 177; Viktor Aman, *Estlandssvenskarna under andra Världskriget. Överflyttning till Sverige. En bok om Estlands Svenskar* (Stockholm, 1961). The Swede Bengt Göran Holmert has collected information that over 6,000 Estonians had been registered as refugees on Gotland on 31 August 1946. See: Bengt Göran Holmert, *Gotland under beredskapsåren 1939–1945. 1.: Flyktingströmmarna från Baltikum i andra världskrigets slutskede* (Västervik, 1999) p. 33.

⁹⁸ A. Terras, "Eesti riikliku järjepidevuse säilitamisest", *Pool sajandit eestlust paguluses* (Stockholm, 1995) p. 115.

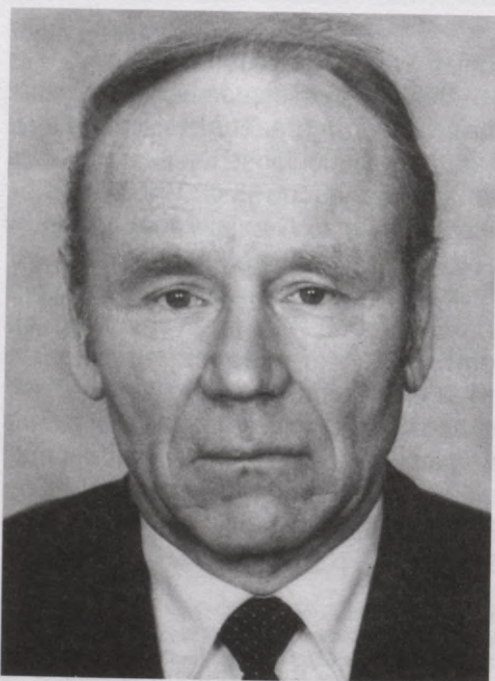
⁹⁹ A. Horm, *Operatsioon Läänemeri*, p. 178.

¹⁰⁰ *Pool sajandit eestlust paguluses*, p. 107.

Refugees at the Jena railway station.

(Eric Soovere's photograph.)

Erich Kaup

1 October 1946, there were altogether 32,219 Estonians in DP camps in Germany: 16,688 in the US zone (including Berlin); 13,698 in the British zone; 835 in the French zone. 998 Estonians were in Austria.¹⁰¹

After Germany's capitulation, thousands of Estonians in East Germany were captured by Soviet forces. About 10,000 Estonian soldiers had made it to Germany. There were Estonian prisoners of war in every occupation zone. According to various sources, about 5,000–6,000 Estonians were taken prisoner by the Allied Forces in Germany and Czechoslovakia. Approximately 5,000–5,500 Estonian soldiers remained in the Soviet zone.¹⁰² In Estonia, prisoner of war camps were set up on the grounds of the former German encampments left behind in 1944.¹⁰³ Erich Kaup draws a good picture of the activity of the state security organs in these camps.¹⁰⁴

¹⁰¹ Tiit Pruuli, "Minek ja tagasitulek", *Kultuur ja Elu* 11 (1988) p. 16.

¹⁰² K. Gailit, "Sõja lõpp ja vangipõlv", *Videvik* (28 July 1993).

¹⁰³ Erich Kaup, "Sõjavangilaagrid Eestis 1944–1949", *Kleio* 2 (12) (1995).

¹⁰⁴ E. Kaup, "Läbi kadalipu. Nõukogude agentuuri tegevusest aastail 1944–1949 Eestis paiknenud sõjavangilaagrites", *Luuramis: salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik*, ed. by Tiit Noormets, Enn Tarvel (Tallinn, 1999).

Population losses of Estonia should also include those Estonian citizens of German origin who left for Germany, responding to Hitler's call "to come home". Based on the 1934 census, there were 16,346 citizens of German origin living in Estonia. In the course of the *Umsiedlung*, from October 1939 through May 1940, approximately 12,660 persons left Estonia.¹⁰⁵ According to the German historian Jürgen von Hehn, the number of Baltic Germans who left was 13,700, among them also 500–1,000 Estonians (mainly as spouses of Germans).¹⁰⁶ Naturally this exodus brought about a mass of property rearrangements, many still unsettled to date.¹⁰⁷ Additionally, in 1941, in the course of *Nachumsiedlung*, another 7,000–8,000 people left Estonia, more than a half of whom were citizens of Estonian origin. In the course of German repatriation about 10,500 persons left Latvia.¹⁰⁸ In 1941 the follow-up repatriation offered an escape route to many Estonians and Latvians.¹⁰⁹

Executors of Soviet Repressions

Investigations into repressive policy presuppose a thorough knowledge of the structures and activity of the Communist Party and its repressive organs. Undoubtedly, a question arises about the personal responsibility of the onetime leading functionaries. Thus, as censorship was eased in the late 1980s, one of the focal themes was concerned with the role of the former First Secretary of the Estonian CP Nikolai Karotamm. In their 1989 publicist writings, both E. Laasi and K. Tammistu inclined to see Karotamm as a puppet, deceived and superseded by others, rather than an organiser of repressions, and they preferred laying the whole responsibility on state security organs.¹¹⁰ Herbert Ligi, in turn, emphasised Karotamm's strong personal connection with the preparation and execution of the 1949 deportation.¹¹¹ Later, numerous materials from the CP archives provided evidence that both Karotamm and the CP played a leading role in the 1949 deportation.¹¹²

Hundreds of books have been published about the history of the Estonian CP; however, the time has now come to provide an objective overview of them and a beginning has been made. In 1999, Olaf Kuuli wrote a lengthy treatment

Olaf Kuuli

¹⁰⁷ Sirje Kivimäe, "Ümberasumise korraldus", *Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded*, ed. by Sirje Kivimäe (Tallinn, 2000).

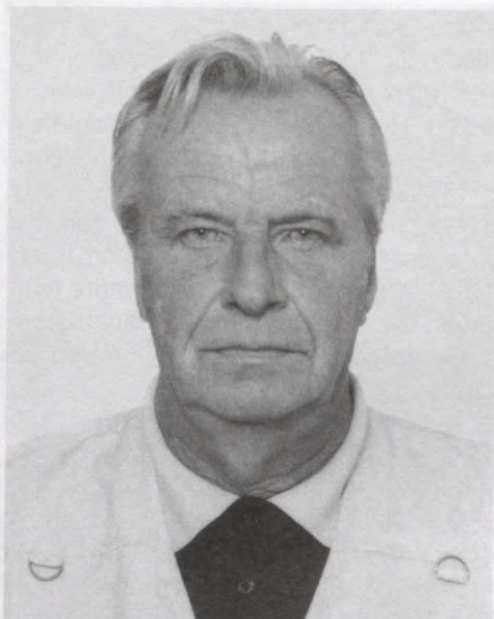
¹⁰⁸ Ed. note: The actual number was higher. Edgars Andersons quotes numbers over 50,000 in the first emigration wave in 1940. The total number of emigrants exceeded 60,000. Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika II* ([Stokholm]: Daugava, 1984) p.278.

¹⁰⁹ Indrek Jürjo, "Täiendusi baltisakslaste ümberasumise ja Eestisse jäänud sakslaste saatuse kohta NKVD arhiiviallikate põhjal", *Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded*, ed. by Sirje Kivimäe (Tallinn, 2000).

¹¹⁰ K. Tammistu, "Tasalülitamine", *Õhtuleht* (26 April–18 August 1989).

¹¹¹ Herbert Ligi, "Ääremärkusi küüditamiste ajaloole. N. Karotamm ja küüditamine", *Kleio* 3. (1991) p. 6–10.

¹¹² Lembit Raid, "Kas peremees või käsualune. Parteiarhiivi materjalidest", *Kleio* 5/6 (1992), 8 (1993), 2 (1995); Voldemar Pinn, *Kes oli Nikolai Karotamm?* 1.–2. (Haapsalu, 1996–1997).

Jüri Ant

Valdur Ohmann

about socialists and communists in Estonia in 1917–1991.¹¹³ The period 1939–1941 has been investigated in detail by Professor of History Jüri Ant from Tartu University.¹¹⁴ During the years 1940–1990, Moscow authorities ruled the Estonian SSR through 42 secretaries and 11 deputy secretaries. Their biographical data were published in a separate collection in 2001.¹¹⁵

The disclosure of the work of individual ministers or public figures permits a better view of the contents of the occupation policy. Along with the CP apparatus, a key role was also played by the Ministries of State Security and Internal Affairs. During Soviet rule, a detailed observation of the working mechanisms of these institutions was impossible. By now the cover of secrecy has gradually been lifted. In Russia, several remarkable research publications have appeared that impel our historians, too, to go deeper into the issue.

Thus, in 2001 Valdur Ohmann completed his MA thesis on the subject "The Institutional Development of the Ministry of Internal Affairs of the Estonian SSR and Archival Documents (1940–1954)",¹¹⁶ a chapter of which was also published in the journal *Ajalooline Ajakiri* (Historical Journal).¹¹⁷ The problem of the history of Soviet institutions as a whole, however, has come to the attention of our researchers only recently, and therefore research is only in its initial stage. Furthermore, the research is inhibited by insufficiency and selectivity of sources. Therefore, research tries to concentrate on general policies of the USSR as they applied to the Estonian SSR.

¹¹³ Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991* (Tallinn, 1999).

¹¹⁴ Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest* (Tallinn, 1999).

¹¹⁵ *Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s : Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940–1990* (Tallinn, 2000).

¹¹⁶ Valdur Ohmann, "Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954)", MA thesis, supervisor Tõnu Tannberg (Tartu, 2000). The thesis is at the Library of Tartu University.

¹¹⁷ V. Ohmann, "Kaadrid otsustasid kõik Õ ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940–1954", *Ajalooline Ajakiri* 1 (108) (2000).

Tõnu Tannberg is completing a major research project on the political situation in the Estonian SSR in 1953, dealing with the internal political situation in the USSR – Beria's national-political principles of activity in the Baltic countries and in Estonia, in particular – after the death of Stalin. His research is based on the documentation of the Estonian CP and the Ministry of Internal Affairs of the Estonian SSR and has partly been published in the journal *Tuna*.¹¹⁸

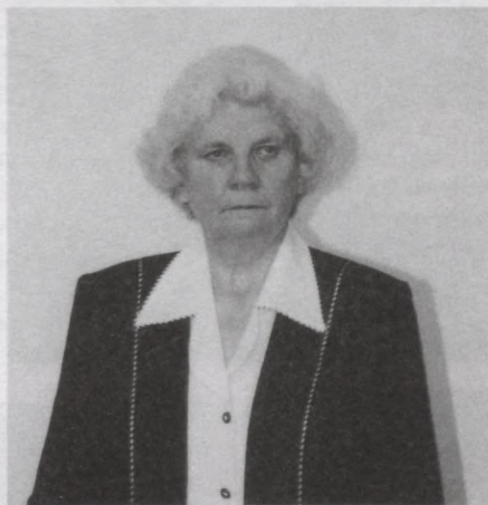
A major contribution to that particular field was made by Hilda Sabbo.¹¹⁹ Her documentary series *Impossible to Remain Silent* has issued four books by now. The compiler has made use of copies and excerpts from original documents obtained in the archives of the Russian Federation bearing the stamp "confidential" or "top secret". Many documents come from the archives of the OGPU, NKVD and KGB, from materials of the Central Committee of the CPSU, the Politburo and their respective equivalents in the Estonian SSR. The documents presented begin in the year 1918 and end with the 1990s. Among the published documents one can come across those that are not directly related to Estonia yet reflect the repressive policy executed all over in the USSR.

In Sabbo's bulky work, however, one finds various questionable aspects, caused mainly by the lack of professional training. The compiler has gathered extremely dissimilar documents with an aim to publish everything available.

Most of the documents are neither translated nor commented on, thus demanding from the reader a lot of extra knowledge. Therefore it would be appropriate to add that Hilda Sabbo is not a historian. She was born in the village of New Estonia, North Caucasia, in 1930. Coming from a repressed family, the aim she has set is to find out the truth about the systematic extermination of the Estonian nation by communists.

Tõnu Tannberg

Hilda Sabbo

¹¹⁸ Tõnu Tannberg, "'Lubjanka marssal' nõukogude impeeriumi äärealasid reformimisas. Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal", *Tuna* 3–4 (1999), 1 (2000).

¹¹⁹ Hilda Sabbo, *Võimatu vaikida. Vägivalla sajand IV*. It is a sequel to two parts issued in 1996, titled *Võimatu vaikida I – II*, and in 1998 titled *Võimatu vaikida. Eesti inventuur III*.

The documents published in the series *Impossible to Remain Silent* are well supplemented by the collection of documents issued by the Latvian State Archives *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums*.¹²⁰ Lines of comparison with Lithuania can be found in the collection *Lietuvos gyventojų trėmimai sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose 1940–1941, 1945–1953 m.* (Lietuvos istorijos institutas).¹²¹

The focal point of the liveliest attention in the last decade was the theme of the KGB. An overview of the structure and personnel of the ESSR state security and its functioning mechanisms based on an analysis of available materials is still lacking. Attempts have been made, though, to describe the activities of various departments of the structure. For instance, reports on the work of the counter-intelligence department in 1954–1955, agency and operative work in 1956 etc., have been issued as source publications.¹²²

Indrek Jürjo

With the end of World War II, the USSR found it hard to accept the situation that thousands of Estonian citizens had managed to escape abroad. Attempts were made to coax them, in whatever possible ways, into returning to Estonia. The fears of the former Baltic inhabitants that they might be extradited was thus well-founded. Propaganda and ideological suasion of those in exile lasted up to the break-up of the USSR and was a cornerstone of the repatriation policy. The exile policy executed in Soviet Estonia and KGB contacts with Baltic research circles both at home and abroad have been thoroughly studied by Indrek Jürjo.¹²³ His book, issued in 1996, caused a heated discussion and the author was reprimanded for insufficient source criticism and focus on one source only.¹²⁴

¹²⁰ *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums* (Riga, 1999).

¹²¹ *Lietuvos gyventojų trėmimai sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose 1940–1941, 1945–1953 m.*, (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995).

¹²² *Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954–1955. aastal* (Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarhiiv), 1998); *Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1955. aastal* (Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarhiiv), 1998); *Esitis ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeolekukomitee 4. osakonna töö tulemuste kohta ajavahemikul 1. IV 1954–1. IV 1955. Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1955. aastal* (Tallinn: Rahvusarhiiv, 1999); *Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1956. aastal. Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1956. aastal* (Tallinn: Rahvusarhiiv, 2000).

¹²³ Indrek Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal* (Tallinn 1996).

¹²⁴ See Ann Marksoo, "Nõukogude luureorganitega seotud ajalugu ja allikakriitika. Harri Moora juhtumi näitel", *Ajalooline Ajakiri* 1 (106/107) (1999); I. Jürjo, "Vastuseks Ann Marksoo artiklile", *Tuna* 4 (2000).

A Word on Methodology

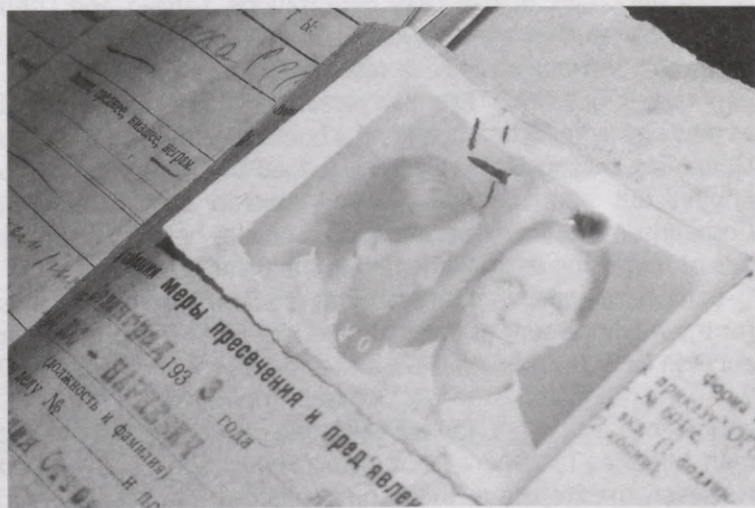
Research into repressions presupposes a complex analysis that makes maximal use of source materials from various institutions and both written and oral personal communication. But since an essential part of the original documentation was destroyed or is too fragmentary and irregular, the researcher has to work simultaneously with various secondary sources.

Analysing the work done, it becomes clear that the bulk of research deals with concrete events and is based mainly on the materials in the Estonian State Archives and those in its branch archives or former CP archives. That access to Russian archives is complicated becomes evident in the research results. Extensive searches to find and sift out documents or their copies in various archives and depositories are now feasible only for well-financed research projects.

Researchers who have been able to analyse events and documents on various levels have achieved the best results. These include the local level, including counties, districts, townships, village councils, as well as the former republican and all-Union levels. Numerous documents of state significance (officially ordered to be destroyed) have been discovered among local archival documents. Regulations concerning confidentiality of documents, returning them to higher organs or destroying them were applied differently in different counties. Much depended on the obedience and care taken by the local officials. Therefore an accidental finding in local archives plays a significant role.

For some of the repressed (arrested, deported, et al.), Siberia needs to be added: places where these persons had been resettled and where constant surveillance was maintained over their lives. Regrettably, much of the documentation is still top secret. Expeditions to Siberian archives convince one in that research has to be carried out in different regions and archives. Despite a formally similar order of management, the principles of complementing, maintaining, as well as getting access to archival records may be quite different. Instructions may have been differently interpreted in different places. Luckily for researchers, in some places deviations from the regulations to destroy documents occurred.

Considering the fragmentation of our archival materials, gathering information from eyewitnesses of past events is most significant. However, many events tend

Personal file of the deported Emilia Sepp in the Tomsk Archives.

(Must, A. Eestlaste deporteerimise ajalugu Tomski arhiivis. *Ajalooline Ajakiri*. 2000. 4. Lk 29.)

to grow or, on the contrary, become clouded in reminiscences. From time to time, past "heroes" crop up, although at the moment when the event took place there was little or no heroism involved. Therefore oral sources, traditions and materials in individual possession should be addressed critically and only as related to archival records. Comparing various materials helps to sort out errors and inaccuracies.

Research into various demographic, national and social aspects requires the availability of representative statistical data. Many figures published in literature today can only be regarded as approximate. With people constantly on the move (jumbled demographic processes took place, normal birth and death was disturbed, people migrated east or west, forcibly or voluntarily, various mobilisations took place, etc.), adequate demographic statistical data are lacking and deviations in estimates may be rather significant, reaching not into tens but into hundreds of thousands.

Based on different sources, various individual databases have been compiled to get a whole picture of repressions. In 2000 a project "A Joint Database on Estonian Population Losses" was started, comprising all the categories of the repressed. It further enables the blending of various forms of repression and the specification of the scope of the repressive policy against the Estonian population.

Summing up

Up to the end of the 1980s, any scientific and scholarly research into the Soviet repressive policy was complicated, first of all, due to the lack of source materials and their strict confidentiality. The treatments by the Baltic emigrants were rather propagandistic in nature. During the past decade, numerous research articles, overviews, reminiscences, etc. have appeared in the Baltic States.

The past decade of research into repressions can be regarded as the period of a search for, reconstruction and preliminary statistical analysis of sources. Categories of the repressed have been studied on various levels and with a different focus. Therefore Estonian, as well as Latvian and Lithuanian, researchers would benefit from sharing experience and materials.

Thus both Estonian and Latvian scholars have made progress in analysing the lists of the deportees of the 1949 deportations. Latvian and Lithuanian historians have thoroughly studied the relationship between the 1949 deportation and the Forest Brethren's movement. Latvian researchers have elucidated the military aspect of the deportation operation. Estonian researchers have managed to interview hundreds of victims of the deportation, adding a human measure to the research. Both Latvian and Lithuanian colleagues have acknowledged the progress made by Estonian scholars in finding out about everyday living conditions of Estonian deportees in Siberia. Comparison of documents and individual files helps to clarify Soviet forms and methods of repression as implemented in the Baltic States.

Baltic partnership in this regard has probably worked best in exile: in the Association for the Advancement of Baltic Studies, the Baltic Institute in Stockholm and at conferences in Paris, Stockholm, New York and elsewhere outside the Baltic. Even at the time when the repression issue was politically topical we did not have any considerable joint approaches. As before, the best example of such a partnership is almost a classic two-man Misiunas-Taagepera book *Baltic States: The Years of Dependence 1940–1990*. However, the Preface to the book points out that Estonian and Lithuanian examples

and illustrations predominate in the whole book because "one of our hardest questions was our inability to use original literature in Latvian".¹²⁵

The collection of papers *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States* is one of the most recent attempts of historians of our three countries to write on a common theme.¹²⁶ Hopefully, a comparative study of abundant source material on some other theme will soon be done. In a sense, a partnership may possibly find its way to the pages of the Internet. Thus <http://vip.latnet.lv/LPRA> yields information about the crimes against humanity in Latvia, containing important references to publications by Estonian and Lithuanian researchers.

The research reported in this paper was carried out in the framework of the target-financed theme The Historiography of Estonian History (TFLAJ 0532).

---

¹²⁵ R. Misiunas; R. Taagepera, *Balti sõlteeaastad 1940-1990* (Tallinn, 1997). Originally published in English: Romuald. J. Misiunas and Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence 1940-1980* (Berkeley: U of California P, 1983) p. 9.

¹²⁶ *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States* (Vilnius, 1999).

Pārskats par padomju un nacistu represiju pētniecību Igaunijā

AIGI RAHI

Raksts sniedz plašu pārskatu par igauņu veikumu okupācijas laikmeta represiju pētniecībā. Pirms 80. gadiem par šo tēmu rakstija galvenokārt pētnieki, kuri bija atstājuši Baltijas valstis un dzīvoja Rietumos. Pētniecība par padomju represijām Igaunijā sākās 80. gadu beigās, sākumā koncentrējoties galvenokārt uz padomju deportācijām, kurās bija cietuši daudzi Igaunijas iedzīvotāji, cenšoties noteikt zaudējumu apjomus un identificēt vainīgos. Sākotnējā publiskā un politiskā interese galvenos vilcienos tika apmierināta, bet šīs okupācijas tēmas vairs nešķiet sabiedrības interešu prioritātes. Lai gan pētniecība turpinājusies vairāk nekā desmit gadus, precīzas atbildes par iedzīvotāju zaudējumiem vēl nav iegūtas trīs iemeslu dēļ: 1) pieejamās datu bāzes ir fragmentāras; svarīgi avoti aizvesti uz Krieviju un nav pieejami; 2) dažādu grupu veiktais darbs nav koordinēts; 3) nereti darbs veikts bez pietiekami kritiskas avotu izvērtēšanas. Taču ir svarīgi, ka zinātniski pamatotus datus par dzīvā spēka zaudējumiem sagatavo tieši igauņu zinātnieki, jo citādi varētu gadīties, ka tos savtīgu iemeslu dēļ noteic citi.

Rakstā uzskaitītas institūcijas, kas nodarbojas vai nodarbojušās ar represiju pētīšanu. To vidū starp pirmajām ir nepamatoti represēto apvienība "Memento", Igaunijas Zinātņu akadēmijas 1989. gada novembrī izveidota darba grupa padomju nodarīto zaudējumu aprēķināšanai un tā paša gada decembrī Igaunijas Tautas frontes izveidota darba grupa ar līdzīgu mērķi. Igaunijas "Riigikogu" 1993. gadā izveidoja Nacionālo komiteju okupāciju represīvās politikas izpētei ar nolūku publicēt balto grāmatu par visiem Igaunijas zaudējumiem okupāciju dēļ. 1996. gadā dibināts "S-Keskus" (S-Centrs), padomju perioda pētniecībai. 1998. gadā Igaunijas Valsts prezidents sasauca Igaunijas Starptautisko komisiju noziegumu pret cilvēci pētīšanai. Tā 2001. gadā publicēja pirmo ziņojumu par vācu okupācijas laiku. Pētniecības darbs norit arī Nacionālajā arhīvā un Tartu Universitātē. Pētniecības un materiālu vākšanas darbu veic arī 1998. gadā dibinātais "Kistler-Ritso" fonds ar nolūku veidot Igaunijas Neseno okupāciju muzeju. Pētniecības darbu veic arī novadu muzeji un arhīvi, kā arī individuāli pētnieki.

Apskats satur ziņā iedalīts šādās nodaļās: "Deportētie", "Mežabrāļi", "Aresti", "Mobilizācijas", "Vācu okupācija", "Bēgšana uz Rietumiem", "Padomju represiju izpildītāji", "Metodoloģijas problēmas".

Igaunijā lielās masu deportācijas notika 1941. un 1949. gadā, tāpat kā Latvijā un Lietuvā (Lietuvā arī 1948. gadā). Vēl arvien turpinās datu precizēšana un sarakstu sastādīšana. Bez vietējiem materiāliem izdevies arī piekļūt Krievijas Centrālajam arhīvam un arhīviem reģionos, kur bijuši nometināti deportētie, iegūstot tālāku informāciju. Ir sagatavota datorizēta datu bāze. Mazākas deportācijas bija vērstas pret Igaunijā palikušajiem vāciešiem 1945. gadā, iedzīvotājiem Padomju Savienībai pievienotajos apgabalos 1950. gadā, kā arī Jehovas lieciniekiem 1951. gadā. Turpinās arī pētniecība par mežabrāļu kustību, kurā pēc dažādiem datiem bija iesaistīti 16 000–30 000 Igaunijas iedzīvotāji.

Arestēto Igaunijas iedzīvotāju skaitu 1940.–1941. gadā vērtē uz 8 000, no kuriem tikai ap 2% izdzīvoja. Pēc padomju varas atgriešanās 1944.–1953. gadā 25 000–30 000 iedzīvotāji tika arestēti un aizsūtīti uz smaga darba nometnēm; no tiem nekad neatgriezās aptuveni trešdaļa. Izdoti divi sējumi ar arestēto personu datiem, kopā par 34 620 personām. Izpētīti arī aresti pēc 1953. gada.

Dati par mobilizāciju un evakuāciju pirmās padomju okupācijas beigās ir atšķirīgi. Vairākums autoru uzskata, ka mobilizēti ap 33 000. Bojā gājušo skaits vērtēts dažādi – no apmēram 10 000 līdz apmēram 21 000. Evakuēti 25 000–26 000, no kuriem ap 20% gājuši bojā. Kara sākumā ap 50 000 igauņu bija iesaistīti paš aizsardzības un policijas vienībās vai vācu armijas rindās. Kad 1942. gadā sākās pretošanās mobilizācijai, jauni vīrieši bēga uz Somiju, kur ap 3 500 nonāca somu armijas rindās. Ap 1 800 no tiem 1944. gadā atgriezās Igaunijā. Arhīvu materiālu trūkuma dēļ ir grūti precizēt igauņu skaitu vācu militārajās vienībās. Pieejamie dati liecina, ka to skaits bija ap 60 000–70 000, no kuriem ap 20 000 gāja bojā. Civiliedzīvotāju bojā gājušo skaits ir aptuveni 6 600, ieskaitot 900–1 000 ebreju. Aprēķināts, ka kara beigu posmā ap 35 000 karotāji vācu pusē apglabāti Igaunijā, ap trešā daļa – igauņi.

Pirms t. s. masīvās bēgšanas pāri jūrai uz Zviedriju, kura sākās 1944. gada septembrī un kuras gaitā pāri jūrai devās ap 25 000 igauņu, ap 8 000 Igaunijas zviedru (daudzi no tiem – igauņi) jau bija nonākuši Zviedrijā. Ap 35 000–40 000 nokļuva Vācijā. Aprēķināts, ka ap 10% jeb 7 000 no tiem, kas devās jūrā, aizgāja bojā. No aptuveni 10 000 igauņu karavīriem Vācijā puse nonāca Rietumu sabiedroto, otra puse – padomju gūstā. Pētījumi liecina, ka ap 20 000 galvenokārt vācu tautības iedzīvotāji, bet arī vairāki tūkstoši igauņu devās uz Vāciju 1939.–1941. gadā.

Lielu vēribu igauņu zinātnieki pievērš represīvajām institūcijām padomju okupācijas laikā. Izvērtēta Igaunijas KP CK pirmā sekretāra Nikolaja Karotamma loma, ieskaitot viņa un partijas aparāta piedalīšanos 1949. gada deportāciju sagatavošanā un īstenošanā. Publicētas Maskavas pārraugu, 42 partijas sekretāru un 11 otro sekretāru biogrāfijas. Veikti pirmie pētījumi par Valsts drošības un Iekšlietu ministriju darbu. Kritiski atzīmēts Hildas Sabbo padomju slepeno un pilnīgi slepeno dokumentu vākšanas darbs, kas līdz šim publicēts četrās grāmatās zem virsraksta "Nav iespējams klusēt". Sastādītāja nav vēsturniece, un viņas galvenais darba princips bijis savākt visu iespējamo. Tajā trūkst sistēmas, un dokumenti nav ne tulkoti, nedz anotēti. Veikti arī pētījumi par čekas centieniem uz okupēto Igauniju pārvilināt trimdas igauņus.

Pētījumi par represijām prasa dažādu avotu kompleksu analīzi, bet, tā kā daļa primāro dokumentu ir gājuši bojā vai ir pārāk fragmentāri, nepieciešams strādāt arī ar sekundāriem materiāliem. Lielākā daļa igauņu pētījumu balstīta uz dokumentiem Igaunijas Valsts arhīvā, tā nodaļās vai agrākajos Igaunijas KP arhīvos. Pieeja Krievijas arhīviem ir komplicēta. Labākos rezultātus sasnieguši pētnieki, kuriem izdevies veikt pētījumus vairākos līmeņos, ieskaitot rajonu, pagastu un pilsētu arhīvus. Reizēm šādi izdevies atrast slepenus dokumentus, kas nav nosūtīti atpakaļ uz centru, neievērojot vai dažādi iztulkojot noteikumus. Tas attiecas arī uz dokumentāciju par deportētajiem dažādos Sibīrijas arhīvos par spīti oficiālajai pilnīgi slepenajai klasifikācijai. Arhīvu materiālu fragmentārā rakstura dēļ nepieciešama arī aculiecinieku liecību un atmiņu izvērtēšana, attiecoties pret tiem kritiski un tos izvērtējot arhīvu materiālu gaismā. Uzmanīgi jāattiecas pret statistiskiem datiem. Komplicēto apstākļu un iedzīvotāju lielās mobilitātes dēļ trūkst uzticamu demogrāfisku datu un aptuveni aprēķini nereti atšķiras par desmitiem un pat par simtiem tūkstošiem. 2000. gadā uzsāktais projekts "Apvienotā Igaunijas

iedzīvotāju zaudējumu datu bāze" ir liels solis ceļā uz pilnīga represiju apjoma noteikšanu.

Autore rakstā min darbu, kas paralēli darbam Igaunijā noritējis abās pārējās Baltijas valstīs, un argumentē, ka kopējais darbs sekmētos labāk un būtu iespējams iegūt pilnīgāku ainu par represijām Baltijas valstīs kopumā, daloties pieredzē un materiālos. Sadarbība bijusi labāka trimdas zinātnieku starpā, bet tāds krājums kā Viļņā izdots "The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States" var dot impulsus citiem līdzīgiem krājumiem par citām tēmām. Arī internets var kalpot kā pamats tālākām partnerattiecībām un informācijas apmaiņai.

Latvijas komunistiskās okupācijas laika latviešu–krievu valodas jēdzienu skaidrojumi (1940–1991)

HEINRIHS STRODS

Ievads

Komunistiskās okupācijas laikā Latvijā (1940–1991) lietoto jēdzienu skaidrojumu uzdevums pirmām kārtām ir palīdzēt atklāt Latvijas atjaunotās republikas pilsoņiem šīs totalitārās sistēmas vairākus oficiāli lietotus nosaukumus un jēdzienus un to faktisko saturu un nozīmi cilvēku dzīvē. Pirmkārt, šie jēdzieni radikāli atšķīrās no to oficiālā nosaukuma būtības un satura. Lielāko daļu šeit minēto nosaukumu un jēdzienu okupācijas vara ieviesa un uzspieda, lai slēptu šīs varas totalitāro būtību un saturu. Šīs pašas okupācijas varas radīto institūciju un jēdzienu dubultnozīme bija viena no austrumnieciskās totalitārās okupācijas varas divkosīgās būtības sastāvdaļām. Otrkārt, šis īsās skaidrojošās vārdnīcas izveide ir visas trīs Latvijas totalitārās okupācijas pieredzējušā laikabiedra mēģinājums atstāt nākamajām paaudzēm komunistu okupācijas varas nosaukumu un jēdzienu pejoratīvo skaidrojumu tautā, kas liecināja par okupētās tautas garīgo pretošanos okupācijai, izmantojot visos laikos zināmo tautas pretošanās veidu, arī kariķējot, padarot smieklīgas okupācijas varas iestādes, amatpersonas, jēdzienus. Šis pretošanās veids nepieder ne bruņotajai, ne nevardarbīgajai pretošanās kustībai, bet to kā sava veida pret okupantiem vērstu nelegālu folkloru radīja antikomunistiski noskaņotā tauta. Šī antikomunistiskā folklorā ir īpaši pētāma tautas garīgās pretošanās forma. Treškārt, vārdnīcā skaidroti daži okupācijas varas propagandas ieviestie nosaukumi un jēdzieni, kuriem vajadzēja izsmiet, diskreditēt tautā agrāk pieņemto nacionālo vērtību apzīmējumus, jēdzienus, tā cenšoties pazemināt agrāko nekomunistisko sistēmu nozīmi tautas acīs un veicināt okupācijas totalitāro impērisku uzskatu izplatīšanos. Šie totalitārās varas ieviestie agrāko vērtību nosaukumu un jēdzienu pejoratīvie skaidrojumi vēlreiz apliecina, ka komunistiskā okupācija bija totalitāra vara, kas centās izplatīt savu uzskatu dominanci visās dzīves jomās, arī ar iespiestu un runātu vārdu, visos iespējamajos veidos aptverot cilvēka dzīvi no šūpuļa līdz kapam.

Šie publicētie skaidrojumi domāti kā okupācijas laika pētniekiem, šā laika literatūras lasītājiem, tā arī totalitāro okupācijas režīmu nepiedzīvojušajai jaunajai paaudzei, īpaši – sociālo zinātņu studentiem. Īsā skaidrojošā vārdnīca, protams, ir tikai okupācijas laika terminoloģijas skaidrojumu sākums, taču tā pierāda, ka valsts komunistu totalitārais okupācijas pusgadsimts bija ne tikai okupētās tautas politisko, saimniecisko un fizisko ciešanu, bet arī garīgās apspiešanas un tautas tradicionālo uzskatu izkropļošanas periods, tautas garīgā genocīda laiks.*

* Publicēts apspriešanai pēc vēst. hab. doktora Elmāra Pelkava, vēst. doktores Dzidras Paeglītes un Jāņa Riekstiņa ekspertīzē norādīto trūkumu novēršanas – Sastādītājs.

SVEŠVĀRDU VĀRDNĪCA

Ap 16 500 citvalodu cilmes vārdus
un terminoloģisku savienojumiem

IZDEVNIECĪBA «LIESMĀ» RĪGĀ 1969

KOMUNISMS [fr. *communisme* < lat. *communis* kopīgs] — otra — augstākā tās komunistiskās sabiedriskās formācijas fāze, kuras pirmā fāze ir *sociālisms*. Komunisms ir «bezšķiru sabiedriska iekārta ar vienotu visas tautas ražošanas līdzekļu īpašumu, ar visu sabiedrības locekļu pilnīgu sociālu vienlīdzību, kur līdz ar cilvēku vispusīgo attīstību izaugs arī ražošanas spēki, pamatojoties uz zinātņi un tehniku, kas pastāvīgi attīstās, kur visi sabiedriskās bagātības avoti plūdis varēnā straumē un kur realizēsies dižais princips: «No katra pēc spējām, katram pēc vajadzībām.» Komunisms ir augstā organizēta brīvu un apzinīgu darba cilvēku sabiedrība, kurā nodibināsies sabiedriska pašpārvalde, kur darbs sabiedrības labā visiem kļūs par pirmo dzīves vajadzību un apzinātu nepieciešamību un ikviena spējas tiks izlietotas tā, lai tauta gūtu vislielāko labumu» (PSKP Programma, 56. lpp.); zinātniskais komunisms — sk. *marksisms*.

KOMUNISTISKS — tāds, kas attiecas uz *komunismu*, komunismam un tā piekritējiem raksturīgs.

KOMUNISTS — komunistiskās partijas biedrs.

Augšā — jēdziena "komunisms" skaidrojumi Svešvārdu vārdnīcā (Rīga, 1969., 346. lpp.)
Apakšā — Svešvārdu vārdnīcā (Rīga, 2000., 377. lpp.).

SVEŠVĀRDU VĀRDNĪCA

Vairāk nekā 15 000 citvalodu cilmes vārdus un
terminoloģisku vārdkopu

Dr. philol. JURA BALDUNČIKA redakcija

JUMAVA

komunisms [fr. *communisme* < lat. *communis* 'kopīgs'] — 1. politiskā teorija, kuras pamatā ir K. Marksa izstrādātā mācība, ka līdzšinējo vēsturi virza šķiru cīņa, bet nākotnē valdīs bezšķiru sabiedrība, kur ražošanas līdzekļi piederēs visiem kopīgi, sabiedrības locekļi būs vienlīdzīgi un darbosies princips "No katra pēc spējām, katram pēc vajadzībām". 2. totalitāra sabiedrības forma, ko uz šās teorijas pamata veidoja Padomju Savienībā un tās bloka valstīs.

komunistisks [vācu *kommunistisch* < fr. < lat. *communis* 'kopīgs'] — 1. saistīts ar komunismu, tam raksturīgs. 2. tāds, kā pamatā ir komunisma idejas; tāds, kas pauž komunisma idejas.

komunists [ang. *communist* < fr. < lat.] — 1. komunistiskās partijas biedrs. 2. komunisma ideju piekritējs un pautējs.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
1.	Administratīvā sodīšana Административное наказание	Sodīšana ar valsts pārvaldes izpildorgānu, kādas iestādes vai vadošo darbinieku rīkojumu. Ārpustiesas sodīšana bez tiesvedības dokumentiem (piem., administratīvā izsūtīšana pat uz visu mūžu).
2.	Избач	Avīžu priekšlasītājs analfabētiem, ciema "lasīšanas istabu" pārzinis.
3.	4. pārvalde (PSRS NKVD) 4-ое управление (НКВД СССР)	Terora un diversiju organizētāja nacistu okupētajā Latvijas teritorijā (1941-1945). To veica PSRS NKVD 2. daļas 6. (Latvijas) nodaļa.
4.	"Aglyunas breinums"	Pašdarināts degvīns (kandža), parasti no cukurbietēm vai cukura. Sk. Ļerga.
5.	Aģentūras izstrāde Агентурная разработка (AP)	Datu vākšana un apstrāde ar aģentu ("stukaču") palīdzību čekā (LPSR NKVD-VDK). Sk. Ziņotājs.
6.	Aģitators Агитатор	Komunistu pilnvarotais vēlēšanu iecirknī vai lielākā iestādē, vēlēšanu savlaicīgas un pareizas norises nodrošinātājs. Vēlēšanu dienā reģistrēja savus ieradušos vēlētājus, pārējiem gāja pakal pēc plkst. 12.00. Sk. Vēlēšanas.
7.	Aģitbrigādes Агитбригады	PSRS 20. gs. 20.-30. gados pastāvējušie profesionālie vai pašdarbības aģitācijas kolektīvi, Latvijā izplatījās 1940. gadā. Sk. Komunistiskā audzināšana.
8.	Aizliegtā zona Запретная зона	1. Armijas militāro rūpniecības uzņēmumu un noliktavu atrašanās vietas. 2. Pierobežas zona. 3. Slepens institūts un pilsētas (arī zem zemes), kurās koncentrējās slepenie pētījumi (kodolieroči, bioloģiskie un ķīmiskie ieroči). 4. Politieslodzīto nometnes. 5. Padomju Savienība ārzemniekiem.
9.	Aizsargu organizācija Aizsargu organizācijas biedrs Организация айзсаргов Член организации айзсаргов (ЧОА)	Latvijas Republikas laikā paramilitāra organizācija, padomju laikā tās biedri politiski sodāmi vai labākajā gadījumā atbrīvojami no darba. Sk. Fašisti.
10.	Aizvēsturnieks	Latvijas Republikas laika vēsturnieku iesauka.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
11.	Aktīvie pasākumi (KPFSR KK 58. ¹³ §) Активные мероприятия	Disidentu apvainojums čekā par aktīvu pretdarbību okupācijas varai. Sk. Teroristiskā darbība (AOB).
12.	Aktīvists Активист	Aktīvs kolaborants, ar iniciatīvu apveltīts padomju partijas aktīva loceklis. Sk. Partija.
13.	Alelujētājs Алелуищик	Alleluja piedziedātājs pareizticīgo popam dievārdu laikā baznīcā. Pārnestā nozīmē – žurnālisti, rakstnieki un lektori, kuri aumaļām slavēja katru kompartijas lēmumu, pat ja tas noliedza agrākos.
14.	"Aligators"	Aģitatora pejoratīvs nosaukums tautas sarunu valodā. Sk. Aģitators.
15.	Amatpersonu savas varas pārsniegšana Несоблюдение прав поведения	1. Politieslodzīto un viņu piederīgo spīdzināšana līdz sakropļošanai. 2. LKP noteikto rīcības un uzvedības normu neievērošana.
16.	"Amerikas Balss" (kopš 1951. g.) "Голос Америки"	ASV Informācijas pārvaldes 1951. gada 3. jūnijā un pēc 1953. gada augusta Valsts departamenta radiostacija – nelegālas informācijas avots. Par tās klausīšanos politiski sodīja. Sk. "Zāģis".
17.	Amorāls dzīvesveids Аморалка	Netikumisks dzīvesveids. Nosodāms apzīmējums kompartijas biedriem (parasti pārmērīga alkohola lietošana, dzīvošana vienlaikus ar vairākām sievietēm), ko konstatēja kompartijas birojs. Kompartijas rajona komiteja uzlika partijas sodu (rājiens, stingrs rājiens, rājiens ar ierakstu uzskaites kartītē, izslēgšana no partijas).
18.	Anekdotisti Анекдотчики	Ieslodzītie pretpadomju anekdošu stāstītāji.
19.	Antifašistiskie cīnītāji (vācu) Борцы антифашизма (немецкие)	Vācijas armijas karagūstekņi, kurus 1945.–1947. gadā apmācīja PSRS karagūstekņu nometnēs "fašistiskās" iekārtas gāšanai Rietumos.
20.	Apriņķa komiteja Уком	LK(b)P (LKP) teritoriālās organizācijas (līdz 1950. g.). Okupācijas varas augstākā iestāde apriņķī. Sk. Rajona, pilsētas komiteja.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
21.	Ārkārtējs notikums Чрезвычайное происшествие (ЧП)	Okupācijas varas neparedzēts notikums.
22.	Ārpustiesas sodīšana Внесудебное наказание	1. PSRS VDTK un NKVD Sevišķā apspriede Maskavā. 2. PSRS IeTK Iekšējā karaspēka Latvijas, Lietuvas un Baltijas apgabala Kara tribunāli. 3. Troikas (trijnieki). 4. Pretizlūkošana ("Smerš").
23.	Ārzemju braucējs	Atsevišķi ievērojami zinātnieki, mākslinieki, rakstnieki u. c., kuriem ļāva braukt uz ārzemēm PSRS sasniegumu un ietekmes palielināšanai (zinātnieku kongresi, konferences, lekcijas universitātēs, izstādes, koncerti, festivāli u. c.). Izbraukšanu uz ārzemēm apstiprināja iestādes vadība (direktors, kompartijas organizācija, arodbiedrība), LKP pilsētas (rajona) komiteja, VDK un LKP CK Izbraukšanas komisija.
24.	Ārzemju radioraidītāji ("Amerikas Balss", "Brīvā Latviešu Balss" (1966), BBC, Vatikāna radio) (kopš 1951. g.) Иностранные радиопередачи	Oficiāli: ārzemju reakcionārās buržuāzijas propagandas iestādes, kas cenšas graut PSRS kā miera un sociālisma balstu. Faktiski: objektīvās, nelegālās informācijas avots.
25.	Atbildīgie biedri Ответтоварищи (отв. т. т.)	LKP CK un pilsētu (rajonu) komiteju vadošie darbinieki. Sk. Partija.
26.	Atbrīvošana (izkraušana) – nometņu Разгрузка лагерей	Parasti: ieslodzīto nošaušana (PSRS NKVD arhīva dienesta termins). Sk. Gulags.
27.	Atbrīvots no darba štatu samazināšanas dēļ Освобожден по сокращению штатов	Parasti okupācijas varai neuzticama persona, kas pēc LPSR VDK nodaļu ieteikuma LKP CK, pilsētu un rajonu komitejām atbrīvota no darba (izņemot fizisku darbu).
28.	Ateistiskā audzināšana Атеистическое воспитание	Komunistiskās audzināšanas sastāvdaļa nolūkā aizvietot tradicionālās konfesijas ar ticību komunisma uzvarai. Sk. Komunistiskā audzināšana.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
29.	"Atejistis"	Iesauka zinātniskā ateisma pasniedzējiem, LKP CK zinātniskā ateisma padomes, rajonu un pilsētu padomju locekļiem, aktīviem ateisma lektoriem un žurnālistiem. Sk. Ateistiskā audzināšana.
30.	Atkulakošana Раскулачивание	Preču ražotspējīgas zemniecības iznīcināšana, parasti – deportējot.
31.	Augstākā partijas skola Высшая партийная школа (1939–1978)	Kopartijas augstāko vadītāju sagatavošanas skola Maskavā, uz kuru sūtīja mācīties ar LKP CK ieteikumu.
32.	Augstākais sociālās aizsardzības mērs Высшая мера социальной защиты Augstākais soda mērs Высшая мера наказания	Nošaušana. Latvijas cietumos 1944.–1947. gadā nošauti 988 cilvēki.
33.	Balzamvedējs Бальзамовоз	Vilciens Nr. 1 Rīga–Maskava ar kukuļiem Maskavas ierēdņiem.
34.	BAMs БАМ	Baikāla–Amūras dzelzceļa maģistrāle. Vārdu lietoja lielas celtnes apzīmēšanai. BAMA braucējs – brīvprātīgais vai ar LČKJS CK ceļazīmi nosūtīts darbā uz BAMA celtniecību (1977. g. – ap 400).
35.	Banditgrupa Бандгруппа	Nacionālo partizānu vienības nosaukums. Sk. Terors.
36.	Banditisms Бандитизм	Nacionālā bruņotā pretošanās kustība (1940–1956).
37.	Banditisms, politiskais Бандитизм политический	Grupas (kustības) nolūkā atjaunot agrāko pilsonisko iekārtu, politiski cīnījās pret okupācijas varu.
38.	Bandīts Бандит	Nacionālais partizāns.
39.	Baraka Барак	Galvenais katordznieku-nometināto mitekļis: 1) stacionārās barakas ar guļamvietu sistēmu (ap 0,8 m ² uz ieslodzīto); 2) vagonu tipa barakas (apm. 1,5 m ² uz ieslodzīto). Sk. Gulags.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
40.	Baraka pastiprināta režīma noietnē Барак усиленного режима в лагере (БУР)	Sodīto politieslodzīto mītne noietnē (mazāka pārtikas deva, lielāka darba slodze), ātrai nāvei noietnē politieslodzītā mītne.
41.	Barakas sekcija Секция барака	Novieto no 60 līdz 120 ieslodzīto; sekcijā viena krāsns, viena lampiņa un paraša.
42.	Barvedis Главарь	Nacionālo partizānu vienības, grupas komandieris. Sk. Bandītgrupa.
43.	Bataljona komandieris Комбат	Sarkanarmijas bataljona komandiera nosaukums, lai slēptu viņa dienesta pakāpi.
44.	Bēglis. "Neatgriezenieks" Невозвращенец	Ārzemju braucējs, kurš meklēja politisku patvērumu ārzemēs. Sk. Ārzemju braucējs.
45.	Bezpartijisks komunist Беспартийный коммунист	Komunistu augstākais novērtējums bezpartijiskajiem.
46.	Bibliocīds (totālais) Библиоцид (тотальный)	Komunistiskajai diktatūrai nepieņemamu grāmatu un žurnālu iznīcināšana.
47.	Bibliotēku konsultanti (centrālo)	LKP CK un VDK apstiprināti grāmatu cenzori centrālajās bibliotēkās. Rakstiski ieteica grāmatas saglabāt atklātajā fondā, specfondā vai pilnīgi iznīcināt, saņemot par atsaukumi samaksu.
48.	Birka Бирка, ярлык	Finiera plāksnīte ar mirušā politieslodzītā numuru, kas uzrakstīts ar vienkāršo zīmuli un ar auklu piestiprināts pie kreisās kājas lielā pirksta. Sk. ieslodzītais.
49.	"Blats" Блат	Radi vai paziņas veikalos un iestādēs, kuri bez rindas pārdeva deficīta preces vai ātri nokārtoja juridiskus jautājumus par samaksu naudā vai dāvanu. Padomju korupcijas veids. Sk. Rinda.
50.	Vojā ejošā pasaule Гибнущий мир	Brīvā tirgus saimniecība angļu, amerikāņu imperiālistu vadībā, pretstats komunismam.
51.	Vojševisms Большевизм	Kreisais fundamentālisms Krievijas sociāldemokrātijā, radies 20. gs. sākumā.
52.	Brālīgās komunistiskās partijas Братские коммунистические партии	VK(b)P, PSKP infiltrētās, finansētās un vadītās kompartijas ārzemēs.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
53.	Brigāde Бригада	1. Strādājošo kolektīvs noteikta darba veikšanai. Politieslodzīte katorgas darbā. Barakā brigāde dzīvoja vienā sekcijā. Sk. Gulags. 2. Darba kolektīvs celtniecībā, kolhozā.
54.	Brigādes katls Котел бригады	Pārtikas deva, ko brigāde nopelnījusi katorgas darbos. Sk. Gulags.
55.	Brigādes komandieris (Sarkanarmijā) Комбриг	Parasti ģenerālis, kas komandēja vairākas tehniskās vienības (bataljons, divīzija).
56.	Brigadieris Бригадир	1. Ieslodzīto brigādes darbu vadītājs, kuru norīko nometnes administrācija. Pats nestrādā, bet ir iekļauts strādājošo skaitā. Līdz 30. gadu sākumam pienācās divkārtēja pārtikas deva. Sk. Gulags. 2. Darbu vadītājs celtniecībā, kolhozā.
57.	Brīvā slimnīca Вольная больница	Izņēmuma kārtā politieslodzīto slimnīca ārpus nometnes. Nometnē parasti bija 200–250 politieslodzīto uz vienu cietuma slimnīcas gulvietu. Sk. Gulags.
58.	Brīvības sala Остров Свободы	Komunistiskā Kuba – pirmā sociālistiskā valsts Amerikas kontinentā.
59.	Budžu līdzskrējējs Подкулачник	Politisks apzīmējums zemniekiem, kurus nevarēja ieskaitīt budžos, bet kuri nebija apmierināti ar padomju varu; čekas apzīmējums arī administratīvi izsūtāmajiem trūcīgajiem zemniekiem. Sk. Kolektivizācija.
60.	Buržuāziskā Latvija Буржуазная Латвия	Neatkarīgās Latvijas Republikas pejoratīvs nosaukums (1918–1940).
61.	Buržuāziskais emigrants Буржуазный эмигрант	Latviešu 1940.–1945. gada trimdinieku nosaukums. Trimda sastāvējusi no bijušajiem kapitālistiem un nacistu pakalpiņiem, tā atradās ASV CIP dienestā. Latvijas PSR ienaidnieks.
62.	Buržuāziskais nacionālists (latviešu) Буржуазный националист (латышский)	Latviešu nonkonformista nosaukums, vismaz atbrīvojams no darba. Starp krieviem, baltkrieviem, ukraiņiem buržuāzisko nacionālistu nekad nebija.
63.	Buržuāziskais objektivists Буржуазный объективист	Cilvēks, kurš centās stāstīt vai rakstīt patiesību par Rietumu zinātnes

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
		sasniegumiem, atsaucās uz Rietumos publicētajām grāmatām, uzskatīja, ka dzīves apstākļi Rietumos ir labāki nekā PSRS. Atlaižams no darba.
64.	Buržuāzisko nacionālistu bandas Банды буржуазных националистов	Latvijas nacionālie partizāni. Sk. Bandīti.
65.	Cariskā Krievija Царская Россия	Krievijas impērijas (līdz 1917. gadam) nosaukums.
66.	Ciema padome Сельский совет	Zemnieku apmetne Krievijā. Administratīvi teritoriāla vienība PSRS. Izveidota Latvijas PSR ar LPSR APP dekrētu 1945. gada 1. martā. 1981. gadā LPSR 468 ciemi. Valsts varas orgāns, kas Latvijas laukus pielīdzināja (<i>Gleichschaltung</i>) Krievijai.
67.	Cilvēku izvedējs	Cilvēks, kas piedalījies 1941. gada 14. jūnijā un 1949. gada 25. marta deportāciju īstenošanā.
68.	Cīņa par mieru Борьба за мир	PSKP CK, LKP CK aģitatoru un preses uzstāšanās pret Rietumvalstu bruņošanos un NATO, lai veicinātu komunisma uzvaru pasaulē.
69.	"Cīņa" – laikraksts "Циня"	PSRS okupācijas varas galvenais dienas laikraksts Latvijā, kas izteica PSKP un LKP CK viedokli.
70.	Cionisms (starptautiskais) Ционизм (международный)	Komunismam un PSRS naidīgās ebreju lielburžuāzijas starptautiska apvienība.
71.	Cūku mājas desa Колбаса домашняя, свиная	Iespējamais uzraksts desu šķirnes apzīmēšanai veikalos, kas kļuva par sinonīmu nepareizam tulkojumam latviešu valodā.
72.	Cukura rindas. Miltu rindas Сахарная очередь	Šo vai citu deficīta preču iegādes iespēja pēc stāvēšanas rindā, kas sākās parasti naktī pie veikala. Veidoja sarakstus, kārtas numuru ar ķīmisko zīmuli uzrakstot uz delnas.
73.	Čeka Чeka	PSRS iekšlietu, valsts drošības, pretizlūkošanas iestāžu kopnosaukums. Arestēja un sodīja par esošiem vai izdomātiem politnoziedzīgiem pret okupācijas varu.

Сов. секретно.
Копия.20
2

1394/5

16/5-41

ЦК ВКП(б) -

товарищу СТАЛИНУ.

При этом представляем проект постановления ЦК ВКП(б) и СНК Союза ССР о мероприятиях по очистке ^{Литовской и Эстонской} Литовской ССР от антисоветского уголовно- и социально-опасного элемента.

(Проект постановления согласован с секретарем ЦК КП(б) Литвы тов. СМЕЖКОМ.)

Просим Вашего решения.

ПРИЛОЖЕНИЕ: по тексту.НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА С С Р

(СЕРИЯ)

НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ С С Р

(МЕРКУЛОВ)

отпечатано 3 экз.

1 - адрес

- в дело

исполн. Меркулов; Тогунов

PSRS iekšlietu tautas komisāra L. Berijas (1899–1953) un PSRS valsts drošības tautas komisāra V. Merkulova (1895–1952) iesniegums VK(b)P CK ģenerālsēkretāram J. Stalīnam (1879–1953) par iedzīvotāju izvešanu no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR 1941. gada 16. maijā.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
74.	Darbajaužu deputātu padomes Советы депутатов трудящихся	Pēc 1923. gada VK(b)P (PSKP); LK(b)P (LKP) lēmumu izpildorgāns Latvijā pēc 1940. gada. Vienbalsīgi ievēlētas pēc kompartijas sastādīta saraksta viendeputātu vēlēšanās.
75.	Darbs "kastītē" Работа "в ящике"	Darbs PSRS militārās rūpniecības uzņēmumā vai karaspēka daļā, Gulaga nometnē, kura adrese bija slepena pastkastīte.
76.	Deficīta preces Дефицитные товары	PSRS sadzīvē nepieciešamās trūkstošās preces, ko varēja iegādāties, izmantojot pazišanos veikalos, vedot no Maskavas vai ārzemēm. Sk. Blats.
77.	Degvīns Водка	Daudzu krievu nacionālais dzēriens. Parasti dzēra no tējas glāzēm.
78.	Dekrētnieks Декретник	Uz kāda PSRS AP dekrēta pamata noņemtināto grupa.
79.	"Dembelis" Дембель	Padomju armijā iesaukts karavīrs, kurš dien pēdējo gadu.
80.	Deportācija Депортация	PSRS okupācijas varas pretinieku vai iespējamo pretinieku (kopā ar visiem ģimenes locekļiem) masveida izsūtīšana viņiem nepiemērotos dzīves apstākļos uz Krieviju (1941–1949).
81.	Deputāts Депутат	Okupācijas varas kolaborants, ievēlēts pēc kompartijas apstiprināta saraksta viendeputāta vēlēšanās.
82.	Desmitnieks Десятник	Ziņnesis, parasti 10–20 zemnieku sētām.
83.	Desmitsētu pilnvarotais Десятидворник	Okupācijas varas pilnvarotais pārstāvis 10 zemnieku sētās, arī uzraugs. Sk. Kolektivizācija.
84.	Devītais maijs 9 мая	LPSR otrreizējās okupācijas noslēguma diena.
85.	Diamats Диамат	Dialektiskā un vēsturiskā materiālisma obligātais kurss visās augstskolu fakultātēs, vidējās speciālās mācību iestādēs. Sk. Komunistiskā audzināšana.
86.	Dieninieks Дневальной	Gulagā – politkatordznieku barakas apkopējs un sargs.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
87.	Direktīva Директива	PSKP CK, Politbiroja, Latvijas KP CK nerakstīti rīkojumi, kas augstāki par likumiem. Sk. Partija.
88.	Direktīvieki	Ieslodzīti uz VK(b)P CK direktīvu pamata, noņemtie grupā.
89.	Divīzijas komandieris Комдив	Ģenerālis, Sarkanarmijas strēlnieku taktiskās vienības (10 000–20 000 cilvēku) komandieris.
90.	"Dubināls" "Дубинал"	Politieslodzīto piekaušana ar steku, krievu valodā – dubinku.
91.	Dvinska Двинск	Daugavpils pilsētas nosaukums kolonistu sarunvalodā un arī viņu sastādītajos dokumentos.
92.	Dzimtenes nodevība (KPFSR KK 58. ¹ §) Предательство Родины	PSRS pilsoņa nodarījums, kas kaitē šai valstij, atteikšanās atgriezties PSRS vai bēgšana no PSRS, ziņu sniegšana ārzemēm u. c. Parasti sodāms ar nāvi vai 25 gadiem katrogā.
93.	Dzīvojis dzimtajā vietā (līdz arestam) Проживал по месту рождения (ПМР)	Apzīmējuma šifrs krievu valodā Gulaga kartotēkās.
94.	Ekonomiskā kontrrevolūcija (KPFSR KK 58. ⁷ §) Экономическая контрреволюция (58. ⁷ § УК РСФСР)	Latvijas K(b)P (LKP) CK ekonomisko rīkojumu ignorēšana, zemnieku nodevu nenodošana laikā u. c.
95.	Ekskursiju grupu (arī komandēto delegāciju) vadītāji uz ārzemēm	Parasti VDK pilnvaroti darbinieki, tulki. Sk. Aģenti.
96.	Endzelinists	Prof. Jāņa Endzelīna latviešu valodas skolas piekritējs. Par to draudēja atbrīvošana no darba un ķengāšana presē.
97.	"Ērgļa" tualete Туалет орлом	Tualete bez iespējas apsēsties.
98.	Fašistiskā Latvija Фашистская Латвия	Latvija 1934.–1940. gadā. Sk. Buržuāziskā Latvija.
99.	Fašistiskā Vācija Фашистская Германия	Nacionālsociālistiskā Vācija. Sk. Fašists.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
100.	Fašists Фашист	Nacistiskās Vācijas okupācijas militārs vai politisks atbalstītājs, arī politisks lamu vārds.
101.	"Galvas mazgāšana"	Kopartijas biedra rīcības apspriešana kopartijas rajona komitejā, parasti pēc tāda pārkāpuma, par kuru izteica piezīmi vai rājienu.
102.	Galvenā izlūkošanas pārvalde Главное разведывательное управление (ГРУ)	Sarkanarmijas (Padomju armijas) ārzemju izlūkošanas galvenā pārvalde. Ārpustiesas sodīšanas iestāde.
103.	Galvenā literatūras pārvalde Latvijas PSR Ministru padomē (Glavļits) Главное литературное управление при Совете министров Латвийской ССР (Главлит)	Grāmatu, žurnālu, avižu, bibliotēku, radio, kino komunistiskā cenzūras pārvalde. Latvijas PSR cenzūras šifrs: JT un piezīmju skaitlis.
104.	Galvenā politiskā pārvalde (Glavpur) Главное политическое управление (Главпур)	Sarkanarmijas (Padomju armijas) politiskās uzraudzības un politiskās audzināšanas galvenā pārvalde.
105.	Galvenās literatūras pārvaldes (politiskās cenzūras) darbinieku progresīvā apmaksas sistēma	Politcenzoru darba apmaksā atkarībā no viņu noraidīto vai stingri laboto manuskriptu skaita un apjoma. Sk. "Zīmulis".
106.	Genocīds Геноцид	Mierīgu iedzīvotāju fiziska vai garīga masveida iznīcināšana, ko veica nacistiskā Vācija un komunistiskā PSRS.
107.	"Gimalajiešu" lāči "Гималайские" медведи	Latvijas cirka krāsaina plakāta uzraksts pēckara gados, kurš kļuva par sinonīmu latviešu valodas nezināšanas apzīmēšanai.
108.	Glavlitēts autora darbs	Cenzēts darbs, atļauts publicēt.
109.	Glavļita atļauja Разрешение Главлита	1940.–1956. gadā manuskriptu iespiešanai bija nepieciešamas trīs cenzūras atļaujas: 1) atļauts salikt; 2) atļauts iespiest (saņemt cenzūras numuru: JT + piezīmju skaitlis); 3) atļauts laist klajā. Sk. Glavļits.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
110.	"Glavpops" "Главпоп"	Latvijas PSR MP Reliģisko kultu pārvaldes priekšnieka neoficiāls nosaukums. Sk. Ateistiskā audzināšana.
111.	"Govs pupi" "Соски"	Mazgātavas ietaise politieslodzīto barakā. Netīrais ūdens satek spaiņos. Sk. Gulags.
112.	Govs, Staļina	Kazas neoficiāls nosaukums kolhozieku piemājas saimniecībās, kurās govi nespēja uzturēt. Aizliegts nosaukums.
113.	Grāmatu un avižu "aizsūtīšana" uz Sloku	Cenzūras aizliegto grāmatu un avižu pārvietošana uz Slokas celulozes fabriku un to iznīcināšana, bibliocīds. Sk. Bibliocīds.
114.	Gulags Гулаг	PSRS koncentrācijas nometņu, nāves nometņu un izsūtīto galvenā pārvalde. Vada PSRS NKVD Nometņu (XXXIV) galvenā pārvalde. Sk. Čeka; Ārpustiesas sodīšana.
115.	"Gvelzis"	Mācītājs pejoratīvā nozīmē.
116.	"Haltūrists" "Халтурщик"	Oficiālajā darbā vai ārpus tā neoficiāls darba izpildītājs par samaksu.
117.	"Hansi" "Гансы"	Nicinošs latviešu jauniešu apzīmējums krievu valodā.
118.	I daļa iestādēs, organizācijās, rūpnīcās	Latvijas PSR VDK tieši pakļauta slepena daļa, kas īstenoja VDK rīkojumus.
119.	Iesaukuma atlikšanas pagarinājums Справка об отсрочке призыва	Tautā sauktā "broņa". To izsniedza 1944.–1945. gadā aizmugures darbā neaizvietojamiem vīriešiem iesaukuma gados – ārstiem, skolotājiem u. c.
120.	Ieslodzītais Заключенный (ЗЕК)	Politieslodzītais. Sk. Gulags.
121.	II daļa iestādēs, organizācijās, rūpnīcās	Darbinieku militārās uzskaites, pretgaisa aizsardzības organizācijas iestāde, pakļauta pilsētu (rajonu) kara komisariātiem.
122.	"Ikonmāleris" "Богомаз"	Cenzūras apstiprinātu Ļeņina un Staļina attēlu zīmētājs.
123.	Imels Имелс	VK(b)P CK (PSKP) Marksa, Engelsa, Ļeņina, Staļina institūts Maskavā, dib. 1931. gadā. Rīgā bija institūta filiāle Raiņa bulv. 15,

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
		vēlāk Marksisma-ļeņinisma institūts, PSKP Centrālās komitejas pētniecības iestāde.
124.	Individuālā māja Индивидуальный дом	Privātmāja ar apdzīvojamo platību līdz 60 m ² .
125.	Infarkts Инфаркт	Parastais politeslodzīto katordznieku nāves cēlonis izziņā, ja viņi miruši čekistu spīdzināšanā vai no bada, pārmērīga darba. Sk. Gulags.
126.	Informācija, ārkārtējā Информация, чрезвычайная (И. ч.)	Okupācijas varas slepena informācija, parasti iestāžu vadītājiem.
127.	Informācija, slepena, ārkārtēja Информация, секретная чрезвычайная	Okupācijas varas slepena informācija, parasti LKP CK un okupācijas valdības locekļiem.
128.	Instanču norādījums Указание инстанций	VK(b)P, PSKP, LK(b)P, LKP CK un pilsētu un rajonu komiteju obligāti izpildāmi mutiski rīkojumi.
129.	Internacionālā audzināšana Интернациональное воспитание	Pārkrievošana, komunistiskās audzināšanas sastāvdaļa.
130.	Īslaicīgas ieslodzīšanas kamera (ĪleK) Камера предварительного заключения (КПЗ)	Vietējā cietuma kamera. Sk. Politieslodzītais.
131.	Izbraukšanas komisija, LKP CK Выездная комиссия ЦК КПЛ	Uz LPSR VDK iesnieguma sniedza pēdējo vērtējumu Latvijas PSR zinātnieku, mākslinieku u. c. personu vai tūristu grupu izbraukšanai uz ārzemēm bez pretendentu piedalīšanās. Sk. Ārzemju braucējs.
132.	Izcilākā starp visām padomju nācijām Самая выдающаяся нация среди всех советских народов	Josifa Staļina apzīmējums krievu nācijai 1945. gadā, kas tika lietots visus okupācijas gadus.
133.	Izejamā diena Выходной день	Svētdiena vai svētku diena. Sk. Ateisms.
134.	Izmeklēšanas cietums Следственный изолятор заключения (СИЗ)	Vietējais cietums, kurā parasti arestētos piespieda "brīvprātīgi" atzīties visos noziegumos.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
135.	"Izmeta uz ielas" "Выбросили на улицу"	Deficītu sadzīves un pārtikas preču pārdošana pēkšņi uz ielas tirdzniecības punktos, lai mazinātu rindas veikalos.
136.	Izsaukšana uz LKP CK, vadošo darbinieku, individuāla	Parasti LKP CK sekretāri vai instruktori deva norādījumus iestāžu vadītājiem vai kompartijas sekretāriem; mutvārdu likumdošanas īstenošana. Sk. Partija.
137.	Izstādes atklāšanas akts	Pirms izstādes atklāšanas iestādes (muzeja) direktora, LKP CK pārstāvja un Glavļita cenzora sastādīts un parakstīts noteiktas formas akts, ka izstāde atļaujama publiskai apskatei.
138.	Izstrādes diena Трудодень	Kolhoznieka padarītā darba un darba samaksas mērs PSRS kolhozos 1930.–1966. gadā. Sk. Kolhozs.
139.	Izsūtījums Высылка	Politiskās pretošanās dalībnieku un viņu ģimenes locekļu pamatsods un papildsods. Sk. Ārpustiesas sodīšana.
140.	Izsūtījums noņemšanā (bez laika ierobežojuma) Ссылка на поселение (без ограничения времени)	Ārpustiesas sodīšana.
141.	Izsūtījums – speciālais izsūtījums (uz mūžīgiem laikiem) Спецпоселение (на вечные времена)	Administratīvā ārpustiesas sodīšana. Vada PSRS NKVD XXIX specpārvietošanas nodaļa (kopš 1942. g.).
142.	Izsūtījums – trimda (līdz 10 gadiem) Ссылка (до 10 лет)	Administratīvā ārpustiesas sodīšana.
143.	Izsūtījums, administratīvais (līdz 5 gadiem) Ссылка административная (до 5 лет)	Politiskās pretošanās dalībnieku un viņu ģimenes locekļu pamatsods un papildsods. Sk. Ārpustiesas sodīšana.
144.	Izvestie Выселенцы	Politiskās pretošanās kustības dalībnieku un viņu ģimenes locekļu kriminālsods. Izvestie no Baltijas valstīm 1949. gadā bija pārvietoti uz mūžīgiem laikiem, bet par bēgšanu sodāmi ar 20 gadiem katorgas darbos. Sk. Administratīvā sodīšana.

ЛД-4-120
СССР
МИНИСТЕРСТВО
ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ

Вх. № 514428

1576
Смирнов
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
Литер „А“ 2/2

На № СК-635 от 6 июля 1951 г.

ОТДЕЛ „А“
„ „ августа 1951 г.

ЗАМ НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ СТЕПНОГО ЛАГЕРЯ
МВД СССР майору - тов. БУРКИНУ
пос. Дзезькавген Кареген
динской обл

№ 18/10/3-
гор. Москва

16/997

копия: НАЧАЛЬНИКУ УМГБ КРАСНОЯРСКОГО КРАЯ

ПОЛКОВНИКУ тов. КОВАЛЕВУ
гор. Красноярск

НАРЯД

на отправку заключенного в ссылку на поселение

Фам. БАРАНОВСКИС имя Карля

Отч. Карловича год рожд. 1897 осужденного

Кем Военным Трибуналом войск МВД Латвийской ССР

Когда 20 " февраля 19 47 г. ст.ст. УК РСФСР 58-10 ч. I

Характер преступления антисоветская агитация и участие в антисоветских собраниях.

Срок 5 лет, конец срока 12 " сентября 19 51 г.,

по истечении срока наказания этапируйте в гор. Красноярск в распоряжение УМГБ Красноярского края для направления в ссылку на поселение.

Начальника УМГБ Красноярского края прибытие БАРАНОВСКИС И.К.

просим подтвердить.

Нач. 2 сектора Отдела „А“ МГБ СССР
ПОДПОЛКОВНИК

(Кротов)

зам Начальник 1 отделения
КАПИТАН

(Волков)

Исполнитель Шустров

Шустров

PSRS Valsts drošības ministrijas 1951. gada 1. augusta rikojums par Latvijas PSR IeM karaspēka kara tribunāla sodītā Kārļa Baranovska (dz. 1897. g.) nosūtīšanu uz Krasnojarsku noņemtajumā.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
145.	Jaunlatvieši Младолатыши	1. Latviešu nacionālās kustības piekritēji 19. gs. vidū. 2. Nacionālkomunisti 50. gados.
146.	Joška Gutalins Июшка Гуталин (arī Гуталинчик)	Staļina pejoratīva iesauka. Gutalīns – zābaksmēre, Kaukāza cilmes zābaktīrītāju manta.
147.	Kadru "vecis" ("vecene")	Kadru daļas vadītājs iestādēs, uzņēmumos, kuri uzraudzīja arī darbinieku politisko uzticamību.
148.	Kameras izstrāde Камерная разработка (КР)	Aģentūras datu vākšana un apstrāde par ieslodzītajiem cietuma kamerās, izmantojot aģentus kamerās. Sk. Aģents.
149.	Kampaņas laukos: sējas, pļaujas, rudens aršanas, kukurūzas sēšanas u. c. Кампании, сельские	Lauku darbi, kas bija jāveic LKP CK noteiktos termiņos un apjomā. Kampaņas bija pasludinātas par politisku pasākumu un to neizpildītājiem draudēja sods.
150.	Kapitālistiskā sabiedrība	Pilsoniskā sabiedrība.
151.	Kapitālistiskais ielenkums (PSRS) Капиталистическое окружение (СССР)	Komunistu izdomāts iegansts PSRS bruņošanās, politiskās sodīšanas sistēmas attaisnošanai un iedzīvotāju neciešamajiem materiālajiem apstākļiem.
152.	Kapu svētki ar mācītāju	Baznīcas organizētie kapu svētki.
153.	Kapu svētki ar mūziku	Kompartijas (izpildkomitejas) organizētie laicīgie kapu svētki bez mācītāja, ar varas iestāžu apstiprinātu runātāju. Tie tika organizēti pirms baznīcas kapu svētkiem.
154.	Kara krūze	Degvīna deva sarkanarmiešiem pirms došanās uzbrukumā (ap 200 g). Degvīnu izdzēra visi reizē – zalvē (залпом).
155.	Kara tribunāls Военный трибунал	PSRS ārpusietas politiskās sodīšanas tribunāli miera laikā: 1) Latvijas PSR IeTK (IeM) karaspēka; 2) Baltijas Kara apgabala; 3) Baltijas Lietuvas Robežapsardzības karaspēka; 4) PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (IeM) Iekšējā karaspēka; 5) PSRS VDM kara tribunāls.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
156.	Karaspēka daļa Войсковая часть	Sarkanarmijas (Padomju armijas) pulks bez adrese, bet ar lauka pasta numuru (arī miera laikā).
157.	Kārlis Apaļais	Kārļa Ulmaņa iesauka pejoratīvā nozīmē.
158.	"Katķisms"	Pamācība, VK(b)P (PSKP) vēstures un dialektiskā materiālisma studiju iesauka. Šīs studijas bija obligātas visu specialitāšu studentiem. Aizliegts nosaukums.
159.	Katorgas darbu lēģeri (KDL) Лагерь каторжных работ (КТР)	Spaidu darbu nāves noņemnes ar nepietiekamu pārtiku, kas noveda politieslodzītos drīzā nāvē.
160.	"Kaukāzs"	Kolhoza iesauka. Sk. Kolektivizācija.
161.	"Klauvētājs" Стукач	Čekas ziņotājs. Sk. Aģents.
162.	Kokakola, arī pepsikola	Rietumu, sevišķi amerikāņu, buržuāzisks dzēriens.
163.	Kolonizācija Колонизация	1. Oficiāli – varmācīga kādas valsts pārvēršana par koloniju, iedzīvotāju noņemšana pakļautā zemē. 2. Faktiski – PSRS iedzīvotāju masveidīga ievēšana un privileģēšana Latvijā, kā dēļ latviešu īpatsvars no 80% 1940. gadā samazinājās līdz 52% 1989. gadā.
164.	"Komburs" Комбур	No vārda "komunistiskā buržuāzija". Bagāti kompartijas darbinieki ar tiesībām apmeklēt specslimnīcas, specpoliklīnikas, izmantot specvasarnīcas Jūrmalā, bez rindas iegādāties automašīnu "Volga" u. c.
165.	"Kominists"	Komunistiskās partijas biedra nosaukuma "komunists" atvasinājums Augšzemē no vārda "komins" – skurstenis, pejoratīvā nozīmē. Sk. Partija.
166.	Kominterne (Kominforms pēc 1943. gada) Коминтерн (Коминформ после 1943 г.)	Komunistiskās subversijas organizēšanas un finansēšanas centrs Maskavā (1919–1943). Pēc 1943. gada šo darbu veica Kominforms.
167.	Komisārs Коммисар	1. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (Padomju Savienības Komunistiskās partijas) pilnvarots pārstāvis (1918–1942).

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
		<p>2. Vēlāk Sarkanarmijā (Padomju armijā) komandiera vietnieks politiskā darbā (zampolits).</p> <p>3. Kara komisāri Latvijas PSR – vietējās okupācijas militārās pārvaldes orgānu vadītājs. Sk. Partija.</p>
168.	"Komiteja uz astes"	Cilvēks, kuram seko LPSR VDK.
169.	Komjauniešu kāzas (arī sabiedriskās kāzas) Комсомольская, общественная свадьба	Vairāku komjauniešu, jauniešu kāzu vienlaikus reģistrācija civiltāvokļa aktu reģistrācijas birojā ar sekojošām svinībām, kuras vadīja un daļēji finansēja varas iestādes, klubi, kultūras nami.
170.	Koppartijas (Stalīna) uniforma	Augstāko koppartijas vadītāju apģērbs: vīriešiem līdz kaklam aizpogājams frencis un stulmu zābaki, karavīru šinelis un naģene (līdz 50. gadu beigām).
171.	Koppartijas biedra karte	Sarunvalodā – pārtikas kartīte. Sk. Partija.
172.	"Komsamuļs"	Komjaunieša pejoratīva iesauka.
173.	Komunisma cēlāju morāles kodekss Моральный кодекс строителей коммунизма	Okupācijas varas deklarētu komunisma celtnieku uzvedības principi, kas bija pretstats pilsoniskās sabiedrības morāles principiem. Fiksēti PSKP programmā 1977. gadā. Sk. Partija.
174.	Komunistiskā audzināšana Коммунистическое воспитание	VK(b)P (PSKP) plānveidīga, mērķtiecīga un sistemātiska iedarbība uz visiem sabiedrības slāņiem. Vienota un nepārtraukta koppartijas atzīto komunisma uzskatu uzspiešana, sākot no ģimenes, skolas, beidzot ar darba un dienesta vietu. Izmantoja pārliecināšanas, ieinteresētības un piespiedu metodes. Sk. Čeka; Glavljits; Partija.
175.	Komunistu un bezpartijisko bloks Блок коммунистов и беспартийных	Komunistu sauklis nolūkā nostiprināt savu diktatūru, izveidots PSRS 1937. gadā, Latvijas PSR pasludināts 1941. gada 12. janvārī PSRS AP vēlēšanās nolūkā veicināt piedalīšanos vēlēšanās. Sk. Partija.
176.	Konstitūcija, LPSR Конституция ЛССР (1940, 1978)	PSRS t. s. Stalīna 1936. gada konstitūcijas atkārtojums Latvijā, okupācijas varas un faktiskās LKP diktatūras juridiska

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
		legalizācija. Kopš 1940. gada konstitūcija bija jāmacās skolā un jākārto eksāmeni.
177.	Kontrevolucionāra darbība (KRD) Контрреволюционная деятельность (КРД)	Aktīva pretdarbība okupācijai. Pretošanās kustība. Sk. Terorisms.
178.	Kontrevolucionāra organizācija (KO) Контрреволюционная организация (КО)	Pretošanās kustības organizācija. Sk. Terors.
179.	Kontrevolucionāra propaganda un agitācija (KPFSR KK, 58. ¹⁰ §) Контрреволюционная пропаганда и агитация (УК РСФСР, 58. ¹⁰ §)	Izteikšanās par PSRS un Latvijas PSR trūkumiem un nebūšanām publiski, darbā vai pat ģimenē.
180.	Kontrevolucionāra sabotāža (KPFSR KK 58. ¹⁴ §) Контрреволюционный саботаж (УК РСФСР, 58. ¹⁴ §)	Plāna vai kļaušu nepildīšana vai nolaidīga pildīšana, nestāšanās kolhozos. Sods no viena gada arestā līdz nošaušanai.
181.	Kontrevolucionārās partijas biedrs Член контрреволюционной партии	Politiski sodāms par piederību pie nekomunistiskas partijas.
182.	Kontrevolucionārs Контрреволюционер	Pretošanās (bruņotas, nevardarbīgas) kustības dalībnieks. Sk. Bandītisms.
183.	Konvoju karaspēks (PSRS NKVD) Конвойные войска (НКВД СССР)	1. Karaspēks politarestēto cilvēku apsardzei transporta laikā. 2. Cilvēku nošaušanas vienības. Latvijas PSR – PSRS NKVD 48. konvoju divīzija Rīgā.
184.	Korpasa komandieris Комкор	Ģenerālis, vairāku divīziju vai brigāžu komandieris.
185.	"Košļenes" lietošana Жвачка	Rietumu, sevišķi amerikāņu, "uzvedības" pazīme.
186.	Kredosids Кредосид	Ticības iznīcināšana. Sk. Ateists.
187.	Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss Уголовный кодекс РСФСР	Krievijas 1926. gada Kriminālkodekss, ko izmantoja visu politisko pretinieku sodīšanai.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
188.	Krievu "cisieni" Русские сосиски	Iespiesti uzraksti veikalos un restorānos cīsiņu apzīmēšanai, kas kļuva par sinonīmu latviešu valodas nezināšanai.
189.	Krievu valoda Русский язык	Faktiskā valsts valoda PSRS, nākotnes pasaules proletariāta valoda, visiem saprotamā lielā Ļeņina valoda.
190.	"Krutka" Крутка	Nelegālā spirta un ūdens sajaukums.
191.	"Kukurizācija"	Iesauka Ņ. Hruščova pavēlei visur audzēt kukurūzu lielās platībās, sauklis: "Komunisms ir padomju vara plus visas zemes kukurizācija."
192.	"Kukurūzietis" "Кукурузник"	Sarkanarmijas divplākšņu lidmašīna AN-24. Pārnestā nozīmē – Ņ. Hruščovs.
193.	Kulta kalpotājs Служитель культа	Mācītājs. Sk. Gvelzis.
194.	Kultmasu darbs Культурно-массовая работа	Kompartijas propagandas un aģitācijas darbs.
195.	Labudiešu valoda	Latviešu valodas pejoratīvs nosaukums okupantu sarunvalodā.
196.	"Lakošana" "Лакировка"	1. Ārzemju kapitālistisko valstu saimniecības, kultūras, zinātnes sasniegumu vērtēšana augstāk par PSRS sasniegumiem, kompartijas nosodīta parādība 20. gs. 60. gados. 2. "Potjomkina sādžu" būvēšana ārzemju delegāciju un PSRS valdības locekļu apmeklējumu ceļā.
197.	Latviešu sarkano strēlnieku memoriālais muzejs – piemineklis Rīgā, Strēlnieku laukumā 1	Okupācijas varas militāri patriotiskās audzināšanas vieta (kopš 1970. g.). Sk. Komunistiskā audzināšana.
198.	Latvijas atbrīvošana no fašisma jūga (1940. g.) Освобождение Латвии от фашизма	Latvijas pilnīga okupācija 1940. gadā.
199.	Latvijas komiteja sakariem ar tautiešiem ārzemēs	VDK vadīta iestāde Padomju Latvijas sasniegumu propagandai ārzemēs un

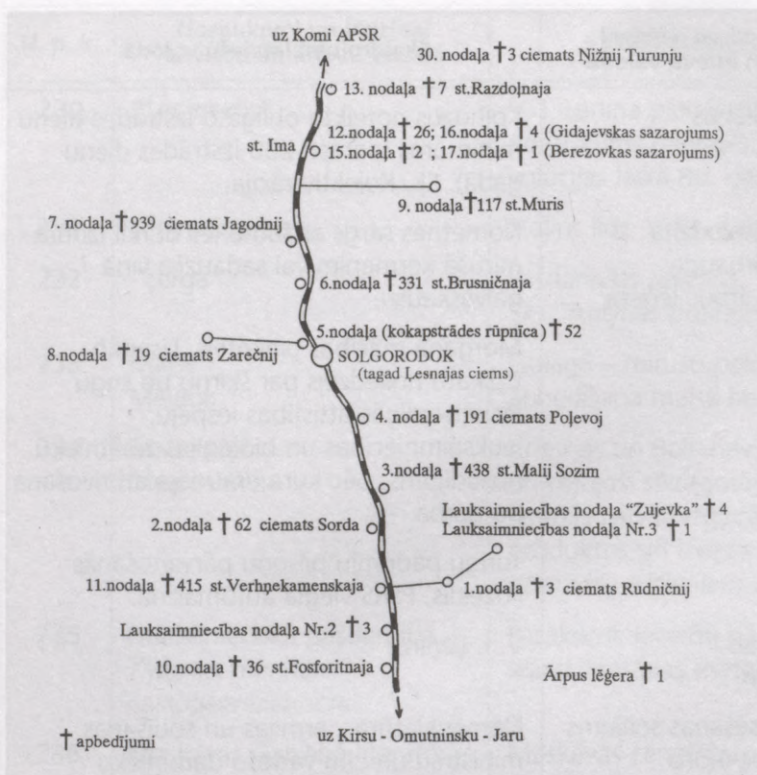
N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
200.	<p>Латвийский комитет по культурным связям с зарубежными странами</p> <p>Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija Latvijas Komunistiskā partija Коммунистическая партия (большевиков) Латвии Коммунистическая партия Латвии</p>	<p>iebraukušo latviešu izsekošanai Latvijā.</p> <p>LK partijas Centrālkomiteja, pilsētu un rajonu komitejas, bija augstākās okupācijas varas nesēji Latvijā.</p>
201.	<p>Latvijas Komunistiskās partijas CK II sekretārs</p>	<p>Kremļa iecelts PSKP CK nomenklatūras darbinieks, parasti krievs, juridiski atbildīgs par rūpniecību, patiesībā noteica katru nozīmīgāko darbību Latvijas PSR. Sk. Sekretārs.</p>
202.	<p>Latvijas Komunistiskās partijas pilsētas komiteja Городской комитет Коммунистической партии Латвии (Горком)</p>	<p>LK(b)P (LKP) – augstākā pilsētas pārvaldes iestāde.</p>
203.	<p>Latvijas PSR atbrīvošana (1944–1945) Освобождение Латвийской ССР (1944–1945)</p>	<p>Latvijas otrreizējā okupācija.</p>
204.	<p>Latvijas PSR Iekšlietu karaspēka Kara tribunāls Valdemāra ielā 20, Rīgā. Военный трибунал Войск Внутренних дел Латвийской ССР</p>	<p>Pretpadomju darbībā apvainoto ārpustiesas politiskās sodīšanas instance, kas apzīmogoja LPSR IeTK un VDM izmeklētāju lēmumus. Sk. Ārpustiesas sodīšana.</p>
205.	<p>Latvijas PSR Ministru padome (TKP) Совет Министров Латвийской ССР (ЧНК)</p>	<p>VK(b)P CK vai PSKP CK Politbirojā (Prezidijā) apstiprināta pārvalde.</p>
206.	<p>Latvijas PSR VDK pagaidu cietums В/тюрьма КГБ Латвийской ССР</p>	<p>Rīgā, Stabu ielā 11.</p>
207.	<p>Latvijas reakcionārā emigrācija Латвийская эмиграция – реакционная</p>	<p>Latvijas antiboļševistiskā politiskā emigrācija 1944.–1945. gadā.</p>

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
208.	Latvijas Zemnieku savienība (LZS) Латвийский Крестьянский союз (ЛЗС)	Latvijas politiskā partija (1917–1934), kuras locekļiem draudēja politiskā sodāmība.
209.	Laulāšanās baznīcā	Oficiāli: novecojušu tradīciju ievērošana, kas raksturīga atpalikušiem cilvēkiem. Faktiski: komjauniešu izslēgšanas iemesls no komjaunatnes. Sk. Ateisms.
210.	Lēģera (LDN SLDN) priekšnieks Начальник ИТЛ (ОИТЛ)	Vergu darba, nāves nometnes priekšnieks. Sk. Gulags.
211.	"Leitnanta Šmita dēli" "Сыновья лейтенанта Шмидта"	Migranti augstos amatos.
212.	Līdzstrādnieks, slepenais leTK, VDM, VDK (s/l) Сотрудник, негласный НКВД, МГБ, КГБ	Ziņotājs. Sk. Aģents.
213.	Liecnieks, pieaicinātais Понятой	Piespiedu liecinieks arestētā mantas aprakstīšanā, dzīvokļa uzlaušanā.
214.	"Lielā Ļeņina visiem saprotamā valodā" "Всем понятный язык великого Ленина"	Parasts ieteikums runāt krievu valodā. Sk. Krievu valoda.
215.	Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija Великая Октябрьская Социалистическая революция	Kreiso fundamentālistu boļševiku apvērsums Krievijā 1917. gadā.
216.	Lielais Tēvijas karš (1941–1945) Великая Отечественная война (1941–1945)	Vācijas un Krievijas karš Otrā pasaules kara laikā.
217.	Lielās komunisma celtnes Великие стройки коммунизма	Augstceltņu būve 50. gados ar Kremļa torņu veidolu PSRS un aizrobežā – Varšavā u. c. Kolhozieku nams Rīgā, Akadēmijas laukumā 1.
218.	Līšana Rietumu priekšā Низкопоклонство капиталистическим землям	Rietumu zinātnes, kultūras un dzīvesveida atzišana.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
219.	Litera A Литер А	Okupācijas varas steidzama, pilnīgi slepena un slepena korespondence.
220.	Litera B Литер Б	Okupācijas varas pilnīgi slepena vai slepena nesteidzama korespondence.
221.	Litera K Литер К	Okupācijas varas pilnīgi slepena un slepena visai steidzama vai nesteidzama korespondence, kas izsniedzama adresātam personīgi rokās vai pret adresāta parakstu.
222.	"Litra" kartītes Литерные карточки	Pārtikas kartītes (A un B) nomenklatūras darbinieku labākai apgādei pēc Vācijas un Krievijas kara (1944–1946). "A" – kartītes 25 gab. valdībai; "B" – kartītes augstākiem ierēdņiem.
223.	Liekēdis Туняец	Parasti politiski neuzticams gara un kultūras darbinieks, kuru nevarēja vai negribēja atklāti politiski sodīt 60.–80. gados (Josifs Brodskis u. c.).
224.	LK(b)P (LKP) CK Administratīvās daļas vadītājs Зав. Административным отделом ЦК ЛК(б)П (ЛКП)	Spēka un tiesu struktūru kurators Latvijas PSR.
225.	LKP CK partijas skola Партийная школа ЦК ЛКП	Divgadīga vadošo LKP darbinieku un ierēdņu zemākās apmācības iestāde, kuras beidzējiem skaitījās nepabeigta augstākā izglītība. Skolā pieņēma ar LKP pilsētu un rajonu komiteju ieteikumiem. Sk. Partija.
226.	LKP CK un Latvijas PSR Ministru padomes ēdnīcas Столовые ЦК ЛКП и СМ ЛССР	Labi apgādātas un lētas ēdnīcas minēto iestāžu darbiniekiem un citiem vadošajiem darbiniekiem ar speciālām caurlaidēm.
227.	LPSR	Latvijas pēdējais saules riets – sodāms skaidrojums.
228.	LPSR leTK leksējā karaspēka apgabala Kara tribunāls Военный трибунал округа внутренних войск НКВД (МВД) ЛССР (ВТО ВВ НКВД ЛССР)	PSRS ārpustiesas sodīšanas iestāde Rīgā, Valdemāra ielā 20.
229.	Ļeņina–Stalīna lietai padevīgs Преданный делу Ленина–Сталина	Vadošo kompartijas darbinieku politiskā raksturojuma noslēguma frāze (lidz 1953. gadam).

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
230.	"Ļeņineklis"	V. I. Ļeņina pieminējuma pejoratīvs nosaukums mierīgās antikomunistiskās revolūcijas laikā 80. gadu beigās.
231.	Ļeņins šodien	Staļins līdz 1953. gadam.
232.	"Ļerga"	Pašdarināts degvīns. Sk. "Aglynas breinums".
233.	Maiss Мешок	Gulagā – mirušo politkatoroznieku apbedīšana maisā bez zārka. Sk. Gulags.
234.	Maišelnieki Мешочники	Krievijas un Baltkrievijas trūcīgi iedzīvotāji un ceļojoši siktirtotāji pēckara gados, kuri ieradās Latvijā iegādāties pārtikas produktus un izveda tos maisos ar pasažieru vilcieniem vai automašīnām.
235.	Mākslinieciskā pašdarbība Художественная самодетельность	Pasākumi, iecerēti kā pūļa apziņas ieaudzināšanas metode.
236.	Maskavas Galvenā literatūras pārvalde Мосгорлит	Maskavas cenzūras pārvalde. Sk. Glavljits.
237.	Mātes vārdi, arī trijstāvu lamu vārdi Матерные слова, трех-этажные ругательные слова	Ļoti rupji lamu vārdi krievu valodā, parasti aizgūti no Austrumiem.
238.	Melnsvārcis	Parasti mācītājs. Sk. Ateisms.
239.	"Mēslinieks"	Mākslinieka apzīmējums, kurš gleznoja komunistu uzdotas partijiskas tēmas.
240.	Mežabrālis Лесные братья	Parasti – nacionālais partizāns. Sk. Bandītisms.
241.	Miets ar uzrakstītu mirušā politieslodzītā numuru Кольшек с номером на месте погребения за зоной	Zīme politieslodzītā apbedīšanas vietā ārpus nometnes zonas masu kapos. Sk. Gulags.
242.	"Milda" "Милда"	Okupācijas varas pieļauts pejoratīvs Brīvības pieminējuma nosaukums.
243.	Militārais vadītājs (skolā) Военрук	Militārās mācības skolotājs un militāri patriotiskais audzinātājs vidusskolā, parasti atvaļināts virsnieks.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
244.	"Minamās dienas"	Kolhozos noteikto obligāto izstrādes dienu minimums (parasti 200 izstrādes dienu gadā). Sk. Kolektivizācija.
245.	Mirusā politieslodzītā izvešanas pārbaude apbedīšanai ārpus lēģera	Nometnes sargs ar šautenes durkli izdūra mirušā ķermenim vai sadauzīja viņa galvaskausu.
246.	Morganists Морганист	Morgana mācības piekritējs, Lisenko uzskatu noliedzējs par šķirņu un sugu lēcienveidīgās attīstības iespēju, lauksaimniecības un bioloģijas zinātnieku nosodījums, pēc kura draudēja atbrīvošana no darba.
247.	"Moskvičs" "Москвич"	Turīgu padomju pilsoņu pārvietošanās līdzeklis, PSRS vieglā automašīna.
248.	Mūžam dzīvais Вечно живой	V. I. Ļeņins.
249.	Mūžīgās klusēšanas solījums Обещание вечного молчания	Nomenklatūras, armijas un sodīšanas ministriju un citu vadošo darbinieku rakstisks solījums līdz nāvei ne ģimenē, ne sabiedrībā, ne draugu pulkā nerunāt par savu darbu.
250.	Neatgriezeniski zaudējumi Безвозвратные потери	Kritušie un ievainotie karavīri.
251.	Nepaziņošana (KPFSR KK 58. ¹² §) Недоносительство (58 ¹² § УК РСФСР)	Cilvēks, kurš savlaikus nav paziņojis kompartijai vai PSRS soda iestādēm par pretvalstisku darbību vai izteicieniem.
252.	Nestrādājošs vājinieks Неработающая следосилка	Nometņu darbaspēka 3. kategorija.
253.	"NKVD" "НКВД" (Не знаешь, когда вернешся домой)	PSRS leTK nosaukuma pejoratīvs skaidrojums krievu valodā (Nezini, kad atgriezīsies mājās). Sk. Čeka.
254.	"No pelniem bagātais"	Tautas parodija par zinātniekiem, māksliniekiem, rakstniekiem u. c., kuriem okupācijas vara bija piešķirusi Latvijas PSR Nopelniem bagātā goda nosaukumu bez sevišķiem nopelniem.
255.	Nomelnošana Очернительство	Sociālisma celtniecības panākumu nepietiekama atklāšana vai pat kritika

Sargtoris PSRS
nāves nometnē.

Latvijas 2 429
politieslodzīto
apbedījumi PSRS
NKVD Vjatkas nāves
nometnēs
(1938–1956).
(Sastādījis Heinrihs
Strods, zīmējis
Modris Esserts.)

53

Удостоверение.

Предъявитель сего гр-н Роним Яким Осипович 1908 года

проживающий г. Рига улица Вагнера Дом 6.

прошел фильтрацию в Кулдигском фильтрационном лагере НКВД и направляется к вышеуказанному месту жительства.

Видом наительство служить не может.

НАЧ. ФИЛЬТРАЦИОННОГО ЛАГЕРЯ НКВД

25. мая 1945 года.

VAPP 41. spiestave, Kuldīga

PSRS NKVD Kuldīgas filtrācijas nometnes 1945. gada 25. maijā Jānim Ronim (dz. 1908) izsniegtā apliecība par to, ka viņš pārbaudīts nometnē. (KVA, 1986. f., 1. apr., J. Roņa lieta.)

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
256.	Nomenklatūra Номенклатура	vēsturē, literatūrā, mākslā, kompartijas nosodīta parādība. Latvijas PSR vadītāji (PSKP CK nomenklatūra), vietējie pilsētu un rajonu vadītāji (Latvijas LKP CK nomenklatūra), vietējo kolhozu, sovhozu, uzņēmumu, skolu vadītāji (rajonu partijas komiteju nomenklatūra). Nomenklatūras darbinieki bija viņus apstiprinājušo iestāžu pilnvarnieki savā amatā. Nomenklatūras darbiniekus varēja atbrīvot no darba tikai organizācija, kas viņus bija apstiprinājusi. Sk. Partija.
257.	Nometne (lēģeris) – labošanas darbu nometne (LDN), speciālā LDN Лагерь – исправительно трудовой лагерь (ИТЛ), особый ИТЛ	Vergu darba nometne, nāves nometne (speciālā LDN). Sk. Gulags.
258.	Nošautie mierīgie padomju pilsoņi (vācu nacistu okupācijas laikā) Убитые мирные советские граждане во время оккупации нацистской Германии	Parasti – nošauto ebreju kapu pieminekļu uzraksti.
259.	Novecojuši literatūra Устаревшая литература	Agrāk izdotā ārzemju un Latvijas Republikas literatūra, kas neatbilda PSKP lēmumiem vai komunisma ideoloģijai.
260.	Novirziennieks Уклонист	Kompartijnieks, kurš asi neuzstājās kompartijas pieņemto lēmumu virzienā. Sk. Partija.
261.	Noziedznieks, valsts, īpaši bīstams (SBVN) Преступник, государственный, особо опасный (ООГП)	Pretošanās kustības dalībnieks. Sk. Bandīts.
262.	Numuļa rūpnīca (uzņēmums) Номерной завод (предприятие)	PSRS militārās rūpniecības uzņēmums ar savu numuru, nepareizu nosaukumu, bez adrese vai ar nepareizu adresi.
263.	Obelisks Обелиск	Obelisks (koka, metāla, akmens) ar piecstūru sarkanu zvaigzni – sarkanarmieša (Padomju armijas karavīra) kapa zīme.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
277.	Partija Партия	Komunistiskā (boļševiku) partija. PSRS vadošais un virzošais spēks (PSRS 1977. gada Konstitūcijas 6. §).
278.	Partija un valdība Партия и правительство	Augstākās valsts pārvaldes iestādes PSRS.
279.	Partijas birojs Партбюро	Kompartijas kārtējā darba veicējs PSKP pirmorganizācijās ar biedru skaitu virs 15. Sk. Partija.
280.	Partijas izdevniecība Партиздат	PSKP CK (LKP CK) propagandas literatūras un preses izdevniecība, pretmets "samizdatam".
281.	Partijas skola Партийная школа	Kompartijas funkcionāru divgadīga sagatavošanas iestāde, kurā nosūtīja mācīties ar kompartijas pilsētu, rajonu un centrālkomitejas ieteikumiem.
282.	Partijas vide Партийная среда	Kompartijas biedru grupa, kurā kompartijas biedriem tika atļauts atklātāk runāt arī par trūkumiem, pārkāpumiem, ja klāt nav bezpartijisko.
283.	Partijnieks Партийец	Kompartijas biedru iesauka bezpartijisko vidū. Sk. Partija.
284.	Partizāns Партизан	Sarkanais partizāns.
285.	Partorgs Парторг	Partijas organizators, faktiski augstākais varasvīrs pagastā, kolhozā, iestādē no 1941. līdz 1949. gadam. VK(b)P CK (PSKP CK) partorgs (1933–1961) bija šo iestāžu pilnvarnieks. Sk. Sekretārs.
286.	Pasilija	Sibīrija kā izsūtīšanas vieta. Sk. Gulags.
287.	Pasta nodaļa Nr. 51 Rīgas lidostā un Ļeņina ielā 19	Ārzemju vēstuļu, bandroļu un paku cenzūras nodaļas pastā, kur notika sarakstes caurskatīšana (perlustrācija).
288.	"Patrakais" (pagasta)	Kompartijas partorga pejoratīva iesauka. Sk. Sekretārs.
289.	"Pelše"	Pejoratīva iesauka pārāk centīgiem komunistiem. Sk. Partija.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
290.	Perlustrācija, korespondences Перлюстрация корреспонденции	Iedzīvotāju personiskās sarakstīšanās cenzūra. Vadīja PSRS VDTK (VDM) "B" daļa Maskavā (kopš 1943. gada). Sk. Glavļits, Čeka.
291.	"Permeļs"	Kolhoza fermas vadītājs. Sk. Kolektivizācija.
292.	Piecstūru zvaigzne	Simbols komunisma uzvarai piecos pasaules kontinentos.
293.	Pielaide Допуск	Atļauja strādāt komunistu aizliegtajās bibliotēkās un slepenajos arhīvos. Bija I, II, III pakāpes pielaižu. Tās izsniedza zinātnisko iestāžu I daļa ar LKP CK un čekas atļauju.
294.	Pilsētas (rajona) prokurors	Parakstīja politiskā aresta lēmumus, ko sagatavoja leTK vai VDK.
295.	"Piniēris"	Pionieru organizācijas biedra pejoratīva iesauka, arī "sarkanais finieris".
296.	Pirmā uzvarējusi proletariāta valsts pasaulē Первая страна победившего пролетариата	PSRS.
297.	Politiskā ābece Политграмота	Komunistiskās ideoloģijas, frāžu un jēdzienu minimums, kas jāzina katram PSRS pilsonim.
298.	Politiskais redaktors Политический редактор (Политредактор)	Cenzors. Sk. Glavļits.
299.	"Politklīnika" "Политклиника"	Nomenklatūras darbinieku specpoliklinikas, kas atradās Lāčplēša ielā 38, Rīgā, pejoratīvs nosaukums. Sk. Privileģētie.
300.	Politredaktoru rokasgrāmata	PSRS MP Valsts noslēpumu glabāšanas pārvaldes rīkojumu apkopojums noteiktā laikā.
301.	Poljtruks Политрук	Politiskais vadītājs un politiskais uzraugs Sarkanarmijā.
302.	"Pravda" "Правда"	VK(b)P (PSKP) CK centrālā avīze, kas bija jāabonē un jālasa katram komunistam katru dienu. Sk. Partija.

Latvijas Nacionālās operas fasādes dekorējums 1941. gada 1. maijā. (Autora krājums.)

Baltic Freedom Day

By the President of the United States of America
A Proclamation

The independence of Lithuania, Latvia, and Estonia was extinguished in 1939 as a result of a nefarious deal struck between the Soviet Union and Nazi Germany. Hitler handed Stalin the three Baltic republics as a bonus to secure his cooperation in the destruction of Poland and to obtain a secure eastern frontier which enabled him to launch war against the western democracies. Subsequently, hundreds of thousands of Baltic nationals were deported to the Soviet Union where many of them perished in prisons and forced labor camps. The darkest day of that great human tragedy occurred on June 14, 1941, when their homes and jobs were taken by Russian settlers.

Today, some of the survivors of these mass deportations are citizens of the United States. Their aspirations for a better future for the peoples of Estonia, Latvia, and Lithuania have helped to bring new meaning to our nation's commitment to freedom for all people. The United States has never, over the intervening forty-one years, recognized the forcible incorporation of the Baltic States into the Soviet Union.

As a nation, we remain dedicated to the furtherance and preservation of the fundamental human rights and freedoms of all people and take note on this special day of our hope that the blessings of liberty will one day be part of the national life of the courageous people of Estonia, Latvia, and Lithuania.

The Congress of the United States by Senate Joint Resolution 201 has authorized and requested the President to proclaim June 14 as Baltic Freedom Day.

NOW, THEREFORE, I, RONALD REAGAN, President of the United States of America, do hereby designate June 14, 1982, as Baltic Freedom Day. I call upon the people of the United States to reaffirm their belief and hope that the citizens of Latvia, Lithuania, and Estonia and of all nations will one day achieve through peaceful means the goals of democratic freedom and self-determination.

IN WITNESS WHEREOF, I have hereunto set my hand this 14th day of June, in the year of our Lord nineteen hundred and eighty-two, and of the Independence of the United States of America the two hundred and sixth.

Ronald Reagan

Captive Nations Week, 1982

By the President of the United States of America
A Proclamation

During the past year, we have witnessed another tragic demonstration of the failure of tyranny to compete with the principles of freedom. The imposition of martial law in Poland on December 13, 1981, served as a bitter reminder that the quest for freedom and self-determination can only be restrained by force. It clearly demonstrated the moral bankruptcy of a system which has been unable to earn the support of its population after more than 35 years in power.

The same repression imposed on the Polish people is evidenced in various ways in other captive nations dominated by foreign military power and an alien Marxist-Leninist ideology. The brutal suppression of sovereignty in Afghanistan and the bondage of the captive peoples of Eastern Europe continue. Among the oppressed we must also count the peoples of many nationalities within the Soviet Union itself; they are victims of long decades of repression.

Twenty-three years ago, by a joint resolution approved July 17, 1959, (72 Stat. 212), the Congress authorized and requested the President to proclaim the third week in July as Captive Nations Week.

This week offers Americans an opportunity to honor our Nation's founders whose wisdom and commitment to self-determination and liberty have guided this country for more than 200 years. Let us once again reaffirm our faith that the aspiration for freedom will ultimately prevail over the rule of force and coercion which denies human rights to so many other parts of the world today.

NOW, THEREFORE, I, RONALD REAGAN, President of the United States of America, do hereby designate the week beginning July 18, 1982, as Captive Nations Week.

I invite the people of the United States to observe this week with appropriate ceremonies and activities and to reaffirm their dedication to the ideals which unite us and inspire others.

IN WITNESS WHEREOF, I have hereunto set my hand this 19th day of July, in the year of our Lord nineteen hundred and eighty-two, and of the Independence of the United States of America the two hundred and seventh.

Ronald Reagan

Amerikas Savienoto Valstu prezidenta Ronalda Reigana (Reagan) 1982. gada proklamācija par Baltijas Neatkarības dienas un Sagūstīto nāciju nedēļas izsludināšanu.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
303.	Pretinieka gūstā kritušais sarkanarmietis	Padomju dzimtenes nodevējs.
304.	Pretizbēgšanas aģents Противбеговая сеть	Slepens profilēts čekas ziņotājs cietumā vai nometnē. Sk. Ziņotājs.
305.	Pretpadomju Антисоветчик, антисоветский (A/c)	Vērsts pret okupācijas varu.
306.	Pretpadomju aģitācija Антисоветская агитация (ACA)	Izteikumi pret okupācijas varu.
307.	Pretpadomju anekdotes, izteicieni, apzīmējumi (KPFSR KK 58. ¹⁰ §) Антисоветская агитация	Garīgās pretošanās veids okupācijai.
308.	Pretpadomju darbība Антисоветская деятельность (АСД)	Darbība pret okupācijas varu.
309.	Pretpadomju organizācija Антисоветская организация (АСО)	LKP CK neapstiprināta organizācija.
310.	Pretpadomju teroristiska organizācija Антисоветская террористическая организация	Organizācija, kura pret okupācijas varu paredzēja lietot ieročus.
311.	Privileģētie Льготники	Okupācijas varas privileģētās iedzīvotāju grupas.
312.	Proletariāta diktatūra Пролетарская диктатура	Komunistiskais totalitārisms. Sk. Padomju vara.
313.	Propagandists Пропагандист	Sk. Padomju vara. Kompartijas biedrs, kas apstiprināts par pastāvīgu aģitatoru.
314.	PSKP CK Sabiedrisko zinātņu akadēmija Maskavā	PSKP augstākās politiskās izglītības iestāde, pēc kuras beigšanas piešķīra filozofijas vai vēstures zinātņu kandidāta grādu. Šajā akadēmijā pieņēma studentus ar PSKP CK vai Latvijas KP CK rekomendāciju un nosūtījumu. Sk. Partija.
315.	PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģija Военная коллегия Верховного суда СССР	Kara tribunālu nolēmumu apelācijas iestāde. Sk. Ārpustiesas sodīšana.

LK(b)P propagandas plakāts ar Staļina uzdevumu pārvērst Latviju no agrāras uz industriālu republiku. (Autora krājums.)

25

К

ГЕНЕРАЛЬНЫЙ ПЛАН ЯКОБО ДОМ ИТЕ НА 1200 ЧЕЛОВЕК СТРОГОГО РЕЖИМА С ЛИКАЛЬНЫМИ ОХРАНАМИ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО

РАСЧЕТ ТИПОСЫХ ЭКСПОЗИЦИОННЫХ РАБОТ В 174-02 (стр. 2 / Таблицы 1-10)

РАЗРАБОТАН РЕШЕНИЕМ № 0-06 ЛЕНИНГРАДСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИЛИ СССР ИГРЕНИЕМ № 009 05.07.54 ПРОТОКОЛОМ ОТДЕЛА ОБЩЕСТВЕННЫХ СООБЩЕНИЙ И СМТ ИЛИ СССР В 51-74

Проект предназначен для применения в районах с обычными гидрометеорологическими условиями II в II стратификационно-ветровых зон. Принята расчетная температура наружного воздуха -30°, -25°, -20°, -15°, -10°, для зданий в зимнее. Ответственность в строении. Адаптировано в строении.

ГЕНЕРАЛЬНЫЙ ПЛАН

ОСВЕЩЕНИЕ ОБЪЕКТОВ СООРУЖЕНИЯ

№ п/п	Наименование	Единица	Примечание
1	Объекты на 200 человек	6	021-05
2	Базы хранения в форме с р.м.шт. историческая	1	001-01
3	Кладовые и выкладки	1	004-03
4	Пом. хранения на 75 человек	1	028-09
5	Воды	1	Б-03-03-07
6	Воздуха на 25 человек	1	Б-43-43
8	Служебные здания	1	004-03
9	Проезды	1	004-06
10	Наружное освещение	на 970	177-01
11	Общественное освещение	1455	209-01
12	Промышленное освещение	2130	209-01

ИЗ А. СТРАНИЦА, СТРАНИЦА 2

PSRS stingrā režima nometnes plāns 1200 ieslodzītajiem 1974. gadā.

w317. (70)

Рассылается по списку

анк. № 0000497 *

**ИНСТРУКЦИЯ ЦЕНЗОРУ
ПО КОНТРОЛЮ
БУКВИНИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

Государственный архив РФ

ФОНДА Р 9425

No ОПИСИ 2.

1796

ДЕЛА

Москва 1952 г.

Antikvariātu literatūras cenzoru instrukcija, 1952. (KFVA, 9425. f., 2. apr., 1136. l., 1. lpp.)

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
316.	PSRS dabas pārveidošanas plāns	Sibīrijas upju teces pārveide no grīvas ziemeļos uz dienvidiem, lai PSRS tuksnešainos apvidus pārvērstu par auglīgu zemi.
317.	PSRS pilnvarotais pārstāvis Latvijā Полпред	1939. gada otrajā pusē un 1940. gadā – Maskavas pastāvīgais vietvaldis Latvijā.
318.	Puslitrs, degvīna Полштопка водки	Parastā samaksa par traktora vai citiem pakalpojumiem kolhozā.
319.	Radoša pieeja Творческий подход	Zinātnieku, rakstnieku, žurnālistu raksti, kuri savus secinājumus pierādīja ar citātiem no PSKP lēmumiem, Ņeņina un Staļina darbiem.
320.	Rajona komiteja, Latvijas Komunistiskās partijas rajona komiteja Райком (ПК)	LK(b)P (LKP) teritoriālās organizācijas (pēc 1950. g.). Kompartijas diktatūras īstenotājs rajonā.
321.	Rajonizēšana Latvijas PSR Районирование в Латвийской ССР	PSRS teritoriālās administratīvās sistēmas (rajonu un ciemu) ieviešana Latvijā 1950. gadā.
322.	Raportētājs Рапортник	Ziņu sastādītājs par noņemtu brigāžu darbu Gulagā.
323.	Redaktors Редактор	LKP CK apstiprināta un pilnvarota persona kompartijas politikas īstenošanai. Sk. Glavļits.
324.	Referāts par starptautisko stāvokli Доклад о международном положении	Katras sanāksmes obligāta daļa.
325.	Reliģiskie aizspriedumi	Iekļaušanās reliģiskā konfesijā, ticība Dievam.
326.	Repertuāra pārvalde Репартком	Repertuāra cenzūra.
327.	Represālija, starptautiski	Savās tiesībās aizskartas valsts institūciju tiesisks atsevišķu īpašumu, kas pieder valstij, kura izraisījusi nelikumīgu situāciju, arests, lai šo valsti rosinātu samaksāt kompensāciju vai arī turpmāk atteikties no šādas rīcības.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
328.	Represētie, represēšana	Kopš 30. gadiem visi komunistu varas cietumos, koncentrācijas un nāves nometnēs ieslodzītie (arī kriminālnoziedznieki). Sk. Čeka.
329.	Revizionists Ревизионист	1. Fundamentālajam marksismam naidīga strādnieku kustības virziena piekritējs. 2. Cilvēks, kurš atkāpies no pašreizējās VK(b)P (PSKP) "linijas".
330.	Revolucionārie sociāldemokrāti	Boļševiku novirziena piekritēji (līdz 1917. gadam), kreisie fundamentālisti.
331.	Rinda Очередь	Padomju iedzīvotāju tuvošanās veids letei, lai iegādātos dažādas preces. Bija "dzīvās rindas" un uz papīra veidotās rindas.
332.	Rindā stāvētājs	Profesionāls rindā stāvētājs, no kura varēja nopirkt vietu rindā vai deficītu preci (ledusskapi, automašīnu "Moskvič", pārtiku). Sk. Rinda.
333.	Rokenrols	Rietumu, sevišķi amerikāņu, dejas, kas aizliegta PSRS.
334.	Roku vai kāju pirkstu savainošana Членовредительство	Darbība, lai izkļūtu no armijas vai izvairītos no iesaukuma Sarkanarmijā, Padomju armijā.
335.	Romas ieliktenis Римский вставленник	Romas katoļu baznīcas bīskapi un mācītāji.
336.	Rublis – PSRS naudas zīme Рубль	"Koka rublis" atšķirībā no cariskās Krievijas impērijas (līdz 1917. gadam) zelta un sudraba rubļiem.
337.	"Rusaks"	Atpalikuša krieva iesauka latviešu valodā.
338.	"Sabrāļotie" Побратимые	Uzņēmumi vai pilsētas, ar kurām Latvijas PSR uzņēmumi vai pilsētas noslēgušas tuvākas sadarbības līgumus PSRS un sociālisma zemēs.
339.	Sakari, augstfrekvenču Связи (ВЧ)	PSRS valdības sakari, ko vada PSRS NKVD 11. nodaļa (kopš 1942. gada), Maskavas okupācijas varas telefona un telegrāfa sakari ar Latvijas PSR.
340.	Salavecītis, Sniegbaltīte	Ziemassvētku vecīša aizvietotāji padomju tradīcijās decembra beigās. Sk. Komunistiskā audzināšana.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
341.	Salaspils nāves nometne un memoriālais ansamblis	Okupācijas varas propagandas vieta pret nacistu un "latviešu buržuāzisko nacionālistu" zvēribām, starptautisko delegāciju (sevišķi pēc 1967. gada) obligāta apmeklēšanas, kā arī svinīgas uzņemšanas vieta pionieros. Sk. Komunistiskā audzināšana.
342.	Sanatorija "Dzintari" Санаторий "Дзинтари"	PSRS IeM Gulaga vadošo darbinieku un viņu ģimenes locekļu atpūtas vieta Rīgas jūrmalā (kopš 1950. gada). Sk. Gulags.
343.	Sanitārie zaudējumi Санитарные потери	Ievainotie karavīri.
344.	Sarakstījušies	Pāris, kurš sarakstījies Civilstāvokļa aktu reģistrācijas birojā, bet nav salaulāts baznīcā.
345.	Sardzenīte Сторожка	Pēc draudžu māju nacionalizācijas baznīcas teritorijā uzbūvēta neliela mājiņa baznīcas apsargāšanai, kurā parasti dzīvoja draudzes mācītājs.
346.	"Sarkanā Barona iela" "Улица красного Барона"	Krišjāņa Barona ielas nosaukums Krievijas kolonistu sarunvalodā.
347.	Sarkanā grāmatiņa	Kompartijas biedra karte, "pārtikas kartīte". Sk. Partija.
348.	Sarkanarmietis (1940–1941)	"Augšā pulķītis, apakšā muļķītis" – iesauka.
349.	Sarkanarmijas "ierobežoto kontingentu" ievēšana Latvijā 1939. gada beigās – 1940. gada jūnijā	Latvijas okupācija.
350.	Sarkanarmijas diena	23. februārī svinama diena PSRS.
351.	Sarkanie partizāni Красные партизаны	Sarkanarmijas specvienības, karotāji Latvijā 1941.–1945. gadā.
352.	Sauc tēva vārdos, bet lamājas mātes vārdos	Primitīvu krievu neoficiāls raksturojums. Sk. Krievi.
353.	Savienotā republika Союзная республика	PSRS impērijas kolonija. Sk. PSRS.
354.	Sekretārs (kompartijas pirmorganizācijas) Секретарь (партийной первичной организации)	Pēc augstāko iestāžu rīkojuma kompartijas sapulcē ievēlēts vadošs kompartijas darbinieks. Vada kompartijas pirmorganizācijas sapulci ne retāk kā reizi mēnesī. Sk. Partija.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
355.	Sētnieku veiktā lielo dzīvokļu uzskaitē 1941. gada martā–aprīlī	Izvedamo personu apzināšana deportējamo sarakstu sastādīšanai 1941. gada 14.–15. jūnija deportācijām.
356.	Sevišķā apspriede, PSRS valsts drošības tautas komisāra (VD ministra) vai NKVD tautas komisāra (IeM ministra) Особое совещание при министре государственной безопасности СССР (OC, OCO)	PSRS ārpustiesas politiskās sodīšanas iestāde, kas apstiprināja IeTK, VDTK izmeklētāju piespriestos sodus, ieskaitot nāves sodus (1942.–1953. g.).
357.	Sevišķie lāgeri Особлаг	Dibināti 1942. gadā Gulagā. Deviņas noņemšanas politeslodzītājiem, katrā varēja ievietot 60 000–100 000 politeslodzīto. Nāves noņemne. Sk. Gulags.
358.	Sibīrietis Сибиряк	Politeslodzītāis, kurš atgriezies no Sibīrijas.
359.	Sienasavīze Стенгазета	Kādas iestādes iknedēļas vai ikmēneša iekšējās propagandas izdevums, kas novietots uz sienas rāmī, ar roku rakstīts un ar zīmējumiem papildināts, ar savu nosaukumu un numuru.
360.	"Sieri"	Nicinošs krievu jauniešu apzīmējums, atvasināts no pārtikas produkta "Krievijas siers".
361.	Sieviešu organizators Женский организатор (женорган)	Sieviešu organizators kolhozā, ciemā.
362.	"Skladčina" "Складчина"	Migrantu ieviestas kolhozu brigāžu dzīres ar pašu brigādes locekļu sanestiem produktiem un dzeramo.
363.	"Slapjā lieta" "Мокрое дело"	Čekistu sarunvalodā lietots termins viņu izmeklētajām lietām, par ko draudēja nāves sods. Sk. Čeka.
364.	Slepenais līdzstrādnieks Сексот (с/с)	IeTK (IeM), VDTK (VDK) slepenais ziņotājs vai tautā uzskatīts par tādu. Sk. Ziņotājs.
365.	"Smeršs" "Смерш" ("Смерть шпионам" (ГУКР))	PSRS Aizsardzības ministrijas izlūkošanas un ārpustiesas politiskās sodīšanas iestādes nodaļa Latvijā. Dibināta ar VK(b)P Politbiroja un PSRS TKP 1943. gada 14. aprīļa lēmumu kā PSRS Bruņoto spēku Pretizlūkošanas galvenā pārvalde. Sk. Čeka.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
366.	Sociāli bīstams elements Социально опасный элемент (СОЭ)	Cilvēks, kurš nav dzimis strādnieku vai darba zemnieku ģimenē.
367.	Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā Социалистическая революция в Латвии в 1940 году	Latvijas galīgā okupācija 1940. gadā.
368.	Sociālistiskais internacionālisms Социалистический интернационализм	Valdītājnācijas privilēģēšana PSRS kolonijās.
369.	"Solis pa labi – bēgšana! Solis pa kreisi – pārkāpums! Konvojs šauj bez brīdinājuma!"	Vergu darba nometņu, nāves nometņu apsardzes ikdienas pavēle pirms kolonnas izvešanas darbā ārpus nometnes teritorijas. Sk. Gulags.
370.	"Sotka"	Piemājas zeme kolhozā (0,5 ha).
371.	Спецарstraße Спецобработка	Arestēto un viņu ģimenes locekļu fiziska un garīga ietekmēšana nolūkā panākt inkriminēto atzišanos.
372.	Спецфондс (bibliotēkā) Спецфонд	Ar cenzūras rīkojumiem no publiskās lietošanas izņemto grāmatu krājums lielākajās bibliotēkās. Specfondi dalījās LKP CK fondā (atļāva strādāt ar LKP CK rakstiskām atļaujām, kurās norādīts lasīšanai atļauto grāmatu saraksts) un parastajā specfondā, kurā atļāva strādāt pēc zinātniskās iestādes direktora pieprasījuma par noteiktu tēmu. Specfondi bija LVU, Valsts, Misiņa, LPSR ZA un LKP CK Partijas vēstures institūta bibliotēkās.
373.	Speciāla slepena apspriede, padomju partijas aktīva Специальное секретное совещание, совпартактива	Partijas padomju aktīva apspriedes pilsētās un pagastos naktī uz 1949. gada 25. martu, kurās sadalīja cilvēku izvedēju grupas un pienākumus. Rīgā šī apspriede notika Skolas ielā 6. Sk. Deportācijas.
374.	Speciālisti Специалисты	Norīkoti darbā Latvijā no citām PSRS republikām.
375.	Спецкиоск Спецкиоск	LKP CK, LPSR MP un citu slēgto iestāžu kioski, kur varēja iegādāties dažus citur nepieejamus ārzemju preses izdevumus un "deficīta preces".

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
376.	Speckontingents Спецконтингент	Politieslodzīto kopums no metnēs un no metinājumā.
377.	Specpasts, specsakari (vietējie) Спецпочта, спецсвязь (местные)	Privātā ģērbies bruņots pastnieks, kurš LPSR leTK (leM) VDK uzdevumā iznēsāja iestāžu vadītājiem rakstiskus rīkojumus pret parakstu un iestādes apaļā zīmoga nospiedumu.
378.	Specslimnica	Slēgta ārstniecības iestāde nomenklatūras darbinieku bezmaksas ārstēšanai ar labu medicīnisko aprūpi, bez rindām (Linezera ielā un Skolas ielā 5).
379.	Spiegošana (KPFSR KK 58.b §) Шпионаж (Ш)	Okupācijas varas soda orgānu dēvēta neatļautas informācijas vākšana un pārsūtīšana uz ārzemēm. Parasti par to izpildīts nāvessods.
380.	Spiegošana – turēts aizdomās Подозрение о шпионаже	Aizdomās turēšana par neatļautas informācijas vākšanu. Parasti ieslodzīts LDN.
381.	"SSSR" "СССР" (советский сахар стоит рубль)	PSRS pejoratīvs nosaukuma skaidrojums krievu valodā (padomju cukurs maksā rubli).
382.	Stagnācija, stagnāts Стагнация, стагнант	Sastingums (burtiski), patiesībā PSKP un PSRS politiskās agonijas laiks; stagnants – tās veicinātājs; 1970.–1985. gads. Sk. Partija.
383.	Staļina "ķepas"	Neoficiāls nosaukums padziļinājumiem kāju atbalstam publiskajās tualetēs.
384.	Staļina Konstitūcijas diena	PSRS svinama diena 5. decembrī.
385.	Staļinists Сталинист	Staļina aktīvāko piekritēju politiski nosodošs apzīmējums pēc PSKP 20. kongresa 1956. gadā.
386.	"Staļins–Ļeņins šodien" "Сталин–Ленин сегодня"	1940.–1953. gadā populārs komunistu sauklis.
387.	Starptautiskā miera un demokrātijas no metne Международный лагерь мира и демократии	PSRS impērija ar savām kolonijām (savienotām republikām), dominijām (tautas demokrātijas valstīm) un trešās pasaules satelīvalstīm.
388.	Stilīgais Стиляга	Jaunietis, kurš centās ģērbties un uzvesties pēc ārzemju jauniešu parauga.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
389.	Stopiņš Стопичка	Nosodāma, komjauniešiem aizliedzama nepadomju uzvedība. Tējas glāze ar degvīnu (ap 200 g), parastais padomju pilsoņu iedzeršanas veids. Padomju Savienības Varoņa zvaigznes un virsnieku jauno dienesta pakāpju (zvaigznīšu) iesvētīšana, iemetot ordeni (zvaigznīti) stopiņā un uzreiz degvīnu izdzerot. Sk. Kara krūze.
390.	Strādājošs vājinieks Рабочая слабосила	Nometņu darbaspēka 3. kategorija.
391.	Strādnieku šķiras interešu nodevējs, buržuāzijas aģents	Sociāldemokrāts.
392.	"Streboks" Истребитель	LPSR IeTK, VDM, iznīcinātāju bataljonu cīnītājs, parasti štata darbinieks.
393.	"Stukačs" Секретный осведомитель	Slepenziņotājs. Sk. Čeka.
394.	Šāvējs Стрелок	Nāvēssoda izpildītājs un apbedīšanas akta sastādīšanas komisijas loceklis Gulaga nāves nometnēs un cietumos.
395.	Šķiru cīņas nepārtraukta saasināšanās Обострение классовой борьбы	Komunistu totalitārās okupācijas varas izdomāts iegāns iedzīvotāju politiskajai arestēšanai un masveida izsūtīšanai uz Sibīriju (genocidam).
396.	Šp Шп (шпион, швой парень)	Drošības iestāžu slepena ziņotāja nosaukums čekas krievu sarunvalodā (savs zēns). Sk. Slepens ziņotājs.
397.	"Štučka" "Штучка"	Pētera Stučkas, viņa pieminēja Rīgā un viņa vārdā nosauktās Aizkraukles pilsētas pejoratīvs nosaukums krievu valodā (tulkojumā – gabaliņš).
398.	Taisnības ministrija (Glavļits) Министерство правды (Главлит)	Cenzūras pārvaldes iesauka. Sk. Glavļits.
399.	Talmudists Талмудист	Burta kalps, cilvēks, kurš burtiski skaidro marksismu-ļeņinismu, bet neievēro kompartijas oficiālo "liniju", kas ļoti bieži mainījās.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
400.	"Taurē pūtējs" "Трубоч"	Centīgu komunistu propagandistu, žurnālistu, rakstnieku pejoratīva iesauka.
401.	Tautas demokrātijas valstis Страны народной демократии	PSRS impērijas dominijas. Sk. PSRS.
402.	Tautas ienaidnieka ģimenes loceklis (KPFSR KK 51. ¹ v) Член семьи врага народа (ЧСВН)	PSRS sodīto pretošanās kustības dalībnieku un uz ārzemēm aizbēgušo tuvākie ģimenes locekļi (tēvs, māte, brāļi un māsas), kurus izsūtīja uz Sibīriju.
403.	Tautas ienaidnieks Враг народа	Pretošanās kustības dalībnieks.
404.	Tautas tiesa Нарсуд	Zemākā tiesu instance, faktiski pakļauta kompartijas pilsētas, rajona komitejai.
405.	"Tējas glāze" "Граненый стакан"	Okupantu ieviestais paradums dzert degvīnu no pilnām tējas glāzēm, uzdzērot ūdeni vai ievēlot gaisu caur degunu no savas piedurknes ("uzkost manufaktūru"). Sk. Stopiņš.
406.	Teroristiskā akta sagatavošana (KPFSR KK 58. ¹¹ §) Подготовка теракта (ПТА)	Okupācijas varas vardarbīgas iebiedēšanas akta gatavotājs. Cilvēks, pie kura atrada ieročus vai sprāgstvielas. Draudēja nāvessods.
407.	Teroristiskā darbība (KPFSR KK 58. ⁸ §) Террористическая деятельность (ТД)	Bruņotās pretošanās darbība. Draudēja nāvessods.
408.	"Tīcības mācība"	Studentu iesauka VK(b)P vēstures īsā kursa un marksisma-ļeņinisma lekcijām un eksāmeniem.
409.	Tīcīgs komunists	Kompartijas biedrs, kurš bija ļoti pārliecināts par komunisma uzvaras iespēju.
410.	Tiesas priekšsēdētājs, tiesnesis, prokurors	LK(b)P (LKP) CK un leTK (VDM, VDK) norādījumu izpildītājs un piesedzējs ar Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa pantiem (īpaši 58. §).
411.	Tieslietas sastāvdaļas: a) krimināllieta (tiesā) – I daļa; b) novērošanas lieta (prokuratūrā) – II daļa,	Vienas tieslietas segmentācija dažādās iestādēs deva iespēju totalitārajai iekārtai manipulēt ar politapsūdzēto un tiesu varu pēc saviem ieskatiem.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
	arī bez krimināllietas; c) aģentūras lieta (VDK) – III daļa, arī bez krimināllietas	
412.	Treniņa nometne (pārnestā nozīmē)	Koncentrācijas nometne (tolaik saukta – lāģeris). Sk. Gulags.
413.	Trūdošais kapitālisms	Ārzemju demokrātiska valsts iekārta ar tirgus ekonomiku.
414.	Uzvaras pieminēklis Rīgā Памятник победы в Риге	Staļina pirksts debesis karātavu laukumā Rīgā (šeit 1946. gada 3. februārī tika pakārti seši vācu ģenerāļi un augstākie virsnieki).
415.	Vada komandieris Комвзвод	Ap 30 sarkanarmiešu, iznīcinātāju vienības komandieris, parasti jaunākais leitnants vai leitnants.
416.	Vadoņu attēli, bistes	Ļeņina un Staļina attēli, bistes. Tiem bija jābūt visās iestādēs, katrā sanāksmju vietā, vadošo darbinieku darba telpās. Sk. Partija.
417.	Vakara vidusskola Вечерняя средняя школа	Mācību iestāde vidējās izglītības atvieglinātai iegūšanai, ja skolēns nav varējis beigt dienas skolu.
418.	Valsts aizņēmums Госзаем	Iedzīvotāju "brīvprātīga" atteikšanās no vairāku mēnešu algas vai vienas mēnešalgas par labu valstij, saņemot valsts aizņēmuma obligācijas, kuras solīja samaksāt pēc gadu desmitiem. Parakstišanos piespieda partorgi un speciāli aģitatori.
419.	Valsts izdevniecība	Pretstats – pašizdevniecība ("samizdat"), kas publicēja disidentu sacerējumus, kurus neļāva publicēt cenzūra. Sk. Partijas izdevniecība.
420.	Valsts universālveikala Maskavā 100. nodaļa Сотовый отдел ГУМа	Specveikals nomenklatūras darbinieku apgādei ar nepieciešamajiem sadzīves priekšmetiem. Sk. Privileģētie.
421.	Vaļsirdīgais, klaji Откровенник	Politarestētais, kurš izstāstīja pratinātājam vairāk nekā vajag. Sk. Čeka.
422.	"Varbūt tomēr" "Авоська"	Kabatā vienmēr līdzī nēsājams drēbes maisiņš, lai, veikalā pēkšņi nopērkot deficīta preci vai pārtiku, to varētu tur ievietot nogādāšanai mājās. Sk. Rinda.

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
423.	Vārda došana, vārdības	Vārda došana bērnam civilstāvokļa aktu reģistrācijas birojā, padomju tradīcija. Ikgadējs ciema padomes organizēts pasākums. Sk. Ateisms.
424.	Vasaras saulgrieži, padomju tradīcija (23.–24. jūnijs)	Pelšes Jāņi.
425.	Vatenis Пуфайка	Politkatordznieka parastais ziemas apģērbs nometnē, kam ar baltu krāsu uz muguras uzrakstīts cietumnieka numurs. Sk. Gulags.
426.	"Vecais pirdējs"	Kopartijas veterānu, veco komunistu pejoratīva iesauka. Sk. Partija.
427.	"Vecene"	Veco boļševiku biedrības komunistiskās audzināšanas pārraudze skolā, pejoratīva iesauka. Sk. Veco komunistu biedrība.
428.	Veco komunistu biedrība Общество старых коммунистов	Pensionēto komunistu apvienība, kuras biedriem uzdeva uzraudzīt komunistisko audzināšanu skolās, pārbaudīt braucējus uz ārzemēm u. c. Sk. Privileģētie; Partija.
429.	Veco komunistu komisija LKP rajonu un pilsētu komitejās Комиссия старых коммунистов – горкомов и райкомов ЛКП	Sniedza atsaukumi Latvijas PSR zinātnieku, mākslinieku un citu izbaukšanai uz ārzemēm, izsaucot uz rajonu (pilsētu) komitejām visus kandidātus un tos iztaujājot.
430.	Vectēviāde Дедовщина	Vecāku iesaukumu karavīru vardarbība pret jauniešajiem. Sk. Dembelis.
431.	Vēlēšanas Выборы	Vēlēšanas par koppartijas iepriekš apstiprinātiem vienkandidātiem PSRS un Latvijas PSR Augstākās Padomes un vietējo padomju vēlēšanās (viens kandidāts katrā vēlēšanu iecirknī) bija demokrātijas imitācija Latvijā.
432.	Vēlēšanu kampaņa	VK(b)P CK vai LKP CK apstiprinātu deputātu kandidātu (parasti komunistu) izvirzīšana, aģitēšana par šiem kandidātiem vēlēšanu sapulcēs.
433.	Viegls fizisks darbs Легкий физический труд	Nometņu darbaspēka 3. kategorija.
434.	Vienība Единица	Cilvēks (PSRS NKVD arhīva dienesta termins).

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
435.	Vienlaidu kolektivizācija Сплошная коллективизация	PSRS lauksaimniecības sabiedriskošana, visu neizvesto zemnieku piespiešana ar varu iestāties kolhozos. Sk. Kolhozs.
436.	Vienlaidu gulvietas nometņu barakās Сплошные нары лагерных барак	Ieviesta 1918. gadā, oficiāli aizliegta 1919. gadā, praktiski lietoja līdz 50. gadiem. Sk. Gulags.
437.	Visas tautas valsts	Padomju Savienība 1970.–1980. gadā.
438.	Vispasaules proletariāta vadonis Вождь всемирного пролетариата	V. I. Ļeņins. Sk. Partija.
439.	Vispasaules proletariāta vadoni Вожди всемирной революции	Ļeņins un Staļins. Sk. Partija.
440.	Vispasaules sociālisma un miera centrs Центр всемирного социализма и мира	Maskava.
441.	Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)	PSRS "vadošais un virzošais spēks" (PSRS Konstitūcijas 6. §), valsts komunistu fundamentālistu monopartija.
442.	Visu tautu vadonis un skolotājs Вождь и учитель всех народов	J. Staļins.
443.	VK(b)P CK, PSKP CK ЦК ВК(б)П, ЦК КПСС	Augstākais PSRS likumdevējs, augstākais direktīvais "orgāns".
444.	VK(b)P vēsture. Īss kurss Краткий курс истории ВК(б)П	Ticības mācība, katķisms – iesauka. Pirmais izdevums "Padomju Savienības Komunistiskās (lielinieku) partijas vēsture. Īss kurss". Izdota latviešu valodā Maskavā, 1940, 373 lpp.
445.	Vojenruks Военрук	Parasti izdienējis Sarkanarmijas (Padomju armijas) virsnieks, kurš veica skolēnu militāro apmācību un militāro audzināšanu krievu valodā (ierindas mācība ar koka šautenēm, soļošana dziedot, Vācijas–Krievijas kara vēsture u. c.).

N. p. k.	Nosaukumi un jēdzieni latviešu un krievu valodā	Skaidrojumi latviešu valodā
446.	"Volga" "Волга"	Kopartijas augstāko ierēdņu pārvietošanās līdzeklis, automašīna. Sk. Privileģētie.
447.	Zagļu žargons Блатная азбука	Lai saprastu kriminālieslodzīto sarunas, PSRS leTK (VDM) darbiniekiem tika izdoti īpaši izziņu un vārdnīcu krājumi – zagļu žargons.
448.	"Zāģis"	Ārzemju radioraidījumu traucētājraidītājs Rīgā, Pērnavas ielā, Daugavpilī, Liepājā, Ventspilī, kas minēto pārraižu laikā attiecīgo viļņu frekvencē raidīja trokšņus.
449.	Ziemas saulgrieži Salavecītis, Sniegbaltīte	Ziemassvētki. Ziemassvētku vecīša aizvietotāji padomju tradīcijās decembra beigās. Sk. Komunistiskā audzināšana.
450.	"Zīmulis"	Politcenzora izredīgēta "egle", t. i., izredīgēts autora manuskripts. Sk. Glavljits.
451.	Zinkoms	Visiem obligātais zinātniskā komunisma kurss augstskolās 60.-80. gadā.
452.	Ziņotājs Доносчик	Cilvēks, kurš ziņojis čekai par cita cilvēka pretkomunistisko darbību.
453.	Zona Зона	Vergu darba nometnes, nāves nometnes apsargāta teritorija. Arī pierobežas aizliegtā zona. Sk. Aizliegtā zona; Gulags.
454.	"Žāvātājs" "Ротозей"	Cilvēks, kurš nav savlaikus pamanījis politiskus pārkāpumus vai nolaidību savā darbā un par to nav ziņojis.

Explanations of Latvian and Russian Terminology Used During the Soviet Occupation (1940–1991)

HEINRIHS STRODS

These explanations serve three purposes. First, they reveal terms that were officially used during totalitarian Soviet rule and interpret their actual meaning in the life of Soviet subjects. The actual meaning differed radically from the official one. Most of these terms and labels were introduced by the occupation power to hide its totalitarian nature. The double meaning of names of institutions and other terms was an essential component of the double-faced nature of the occupying power. The second aim is to leave to future generations the pejorative interpretations that many of these terms attained among the people. These interpretations bear witness to the irrepressible sense of opposition by ridiculing the institutions, officials and terminology introduced by the occupiers. This form of resistance lies outside the usual types of armed and non-violent resistance; it was an illegal folkloristic form of opposition shared by the entire people and as such deserves further investigation. Thirdly, explanations are given for terms and concepts introduced by the propaganda apparatus of the occupiers to ridicule and discredit patriotic terms and concepts, thus allowing the introduction of a new totalitarian system of values. These pejorative interpretations of former national values again underscore the pervasiveness of the communist totalitarian system, which tried to expand the dominance of its ideology in all areas of printed and spoken language.

These interpretations are aimed at scholars and readers of literary works of the period, as well as the younger generation, especially students of social sciences who did not experience the occupation period first hand. This is only the beginning of the necessary interpretive tasks still ahead, but it shows that the occupation period was not only a period of physical, political and economic oppression and suffering but also of spiritual and cultural oppression and devaluation.

Latvijas iedzīvotāju baumas par karu 1940.–1941. gadā

ALDIS BERGMANIS

Kopš pētījumā aprakstītajiem notikumiem ir pagājuši jau vairāk nekā piecdesmit gadi. Lai arī par 1940. gadu ir veikti daudzi zinātniski pētījumi, tomēr ir kāda joma, kura līdz šim tikpat kā nav apskatīta latviešu vēstures literatūrā, proti – Latvijas iedzīvotāju domas par starptautisko stāvokli Eiropā, to atspoguļojums baumās par iespējamo karu starp PSRS un Vāciju 1940.–1941. gadā.

Pētījumā izmantota hronoloģiskā metode, mēģinot kopumā atainot situāciju, kurā 1940.–1941. gadā radās cilvēku runas par karu, nevis grupējot baumas pēc to rašanās: PSRS oficiālās propagandas, specdienestu vai ekonomisko faktoru izraisītas u. c. Izdalot atsevišķi kādu no faktoriem, būtu viegli pārspilēt tā nozīmi, tāpēc jāievēro, ka bieži pat vislabāk izplānotie propagandas pasākumi nespēja sasniegt iecerēto mērķi, ja nebija vajadzīgo priekšnosacījumu – politiskās nestabilitātes u. c. Baumas savā ziņā parādīja, kā cilvēki uztvēra attiecīgā laika starptautiskos notikumus.

Pētījumā izmantoti galvenokārt Latvijas arhivu dokumenti, memuāru literatūra un tā laika prese. Rietumu vēsturnieki pievērsās iedzīvotāju noskaņojuma izpētei jau kopš Otrā pasaules kara, kad ASV uzsāka sistemātiskus pētījumus par baumām. Vēlāk šādus pētījumus veica arī Rietumeiropā.¹ Tēma bija aktuāla un nozīmīga, jo demokrātiskajās valstīs pirms politisku lēmumu pieņemšanas valdība un politiskās partijas mēģina prognozēt iedzīvotāju slāņu iespējamo reakciju.² Ne mazāk nozīmīgi bija mēģinājumi ar noteiktai mērķauditorijai domātu informāciju ietekmēt ienaidnieka kontrolētajā teritorijā dzīvojošos.

Ieskatu psiholoģiskā kara aizkulisēs sniedz britu izlūkdienesta darbinieka D. Garneta "PWE (Politiskā kara izpildorgāna) slepenā vēsture"³ un VDK augstāko kursu Minskā pasniedzēja V. Krisko "Psiholoģiskā kara vēsture"⁴. Abos darbos apskatītas metodes, ko izmantoja, manipulējot ar tā laika sabiedrību.

Pētījuma mērķis ir sniegt ieskatu Latvijas iedzīvotāju visdažādāko slāņu domās par tā laika politiskajām norisēm Eiropā. Protams, katrai tautai ir savi stereotipi un vēsturiski veidojušies aizspriedumi, kas nenoliedzami atstāja ietekmi arī uz baumām. Politiskās prognozes bieži vien liecināja par tautas politiskajām simpātijām un antipātijām. Protams, politiska rakstura baumas Latvijā bija izplatītas ne tikai 1940.–1941. gadā. Tā 1905. gada revolūcijas laikā Latvijā ļaudis runāja, ka palīdzība nāksot no Anglijas, Francijas un pat Japānas.⁵

1940.–1941. gadā, kad Latvijas teritoriju pārvaldīja padomju okupācijas iestādes, baumām radās īpaši bagāta augsne. To izplatīšanos veicināja arī tas, ka žurnālistiem

¹ Дмитриев А. В. Социология политического юмора. – М., 1998. – с. 250–251.

² Helloway H., George J. Public opinion coalitions, elites and masses. – New York, 1979. – 4 p.

³ Garnet D. The secret history of PWE. – London, 2002. – 1–463 p.

⁴ Крисько. Секреты психологической войны. – Минск, 1999. – 3–442 с.

⁵ Šo informāciju sniedza Skrundas mācītājs F. fon Beuningens. – Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – R., 1930. – 130. lpp.

radiopārraidēs un presē bieži ierobežoja vai aizliedza sniegt informāciju, kas cilvēkus patiesi interesēja, un masu saziņas līdzekļus izmantoja galvenokārt psiholoģiskā kara vajadzībām. Baumam pamatā nereti bija reāli fakti, tās atspoguļoja tautas noskaņojumu un kļuva par svarīgu ziņu avotu. Ne velti latviešiem ir paruna: "Nav dūmu bez uguns." Taču tikpat bieži bija gadījumi, kad baumām nebija nekāda pamata⁶ un tās radīja tikai nervozitāti, apjukumu vai pat paniku sabiedrībā, kas savukārt veicināja cilvēku iesaistīšanos politiskajā darbībā.⁷ Politiskās prognozes parasti apsprieda pažiņu lokā,⁸ daudz kritiskāk vērtēja to, ko stāstīja nepazīstami cilvēki. Protams, juku laikos ne vienmēr bija iespējams analizēt saņemto informāciju, jo dažkārt pārmaiņas notika ļoti ātri. Nereti izteiktās prognozes realizējās arī dzīvē.⁹ Turklāt pētījumi par baumām liecina, ka, stihiski izplatoties, tās stipri deformējās, to saturs neapzināti mainījās, līdzīgi kā bērnu spēlē "Klusais telefons".¹⁰

1939. gada beigās satraukumu Latvijas iedzīvotājos veicināja Otrā pasaules kara sākums Eiropā, kad dažādi sabiedrības slāņi pievērsa pastiprinātu uzmanību politiskajām aktivitātēm un daudzi vēl atcerējās Pirmā pasaules kara nodarīto postu.

Oficiālā prese nākotnes prognozes bieži dēvēja par baumām, īpaši gadījumos, kad tās bija nepieņemamas valdošajai varai. Baumam piepildīšanās mazināja cilvēku aizspriedumus pret tām.¹¹ Šādā kontekstā zīmīgs piemērs ir 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā dzirdamās valodas, ka Padomju Savienība okupēs Latviju. It īpaši tās izplatījās kreisi noskaņoto Latvijas iedzīvotāju vidū 1939. gada septembra beigās, kad Sarkanā armija iebruka Polijā.¹²

Oktobra sākumā kļuva zināms, ka Latvijas valdība noslēgusi savstarpējās palīdzības paktu ar PSRS.¹³ Dažas dienas vēlāk, 9. oktobrī, vācu kopienas vadītāji Latvijā A. Itelmans (1881–1949) un A. Krēgers (1902–?) "Rigasche Rundschau" publicēja uzsaukumu Latvijas vāciešiem, kurā bija teikts, ka saskaņā ar Vācijas vadoņa 6. oktobrī Reichstāgā teikto runu Vācijas valsts ir nolēmusi pārvest atpakaļ uz dzimteni tautiešus, kuri dzīvo ārpus Vācijas.¹⁴ Par to, ka šis vietējo vāciešu runas Latvija atcerējās arī pēc padomju okupācijas, liecina laikabiedru memuāri.¹⁵

Lai gan daļa latviešu augstāko aprindu 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā cerēja, ka jaunākās prognozes nepiepildīsies, tomēr tās bija satrauktas par valsts nākotni.¹⁶ Latvijas sūtnis Beļģijā Dr. M. Valters (1874–1968) 1939. gada 4. oktobrī pēc Vinstona Čērčila runas rakstīja: "Anglija ir pārliecināta, ja izdosies satriekt Vāciju, tās jūras spēki varēs brīvi ieiet Baltijas jūrā un līdz ar to Padomju Krieviju varēs piespiest atstāt ieņemtās vietas Baltijas piekrastē. Labākais, ko tādā gadījumā varētu Krievija darīt, ir atvilkties atpakaļ uz Kronštati un Ļeņingradas apkaimi."¹⁷ Cerības diemžēl nepiepildījās, un 1940. gada 17. jūnijā PSRS karaspēks okupēja Latviju.¹⁸

⁶ Кабанов В. В. Источниковедение истории советского общества. – М., 1997. – с. 364.

⁷ Турпат. – 361. lpp.

⁸ Дмитриев А. Ю. Социология политического юмора. – М., 1998. – с. 254–255.

⁹ LVA, 271. f., 1. apr., 6. l., 19. lp. – LPSR iekšlietu tautas komisāra lēmums, kas paredz N. Pozņakovu sodīt par pretvalstisku baumu izplatīšanu.

¹⁰ Дмитриев А. Ю. Социология политического юмора. – М., 1997. – с. 364.

¹¹ Михайлов А. В. Язык культуры. – М., 1997. – с. 453.

¹² LVVA, 3235. f., 1/8. apr., 500. l., 35. lp.

¹³ Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. – R., 1992. – 26. lp.

¹⁴ Šilde A. Latvijas vēsture 1914.–1940. g. – Stokholma, 1976. – 679. lpp.

¹⁵ Lejņš J. Mana dzimtene. – Vesterosa, 1971. – 201.–202. lpp.

¹⁶ Šilde A. Latvijas vēsture... – 679. lpp.

¹⁷ LVVA, 2575. f., 7. apr., 2537. l., 188. lp.

¹⁸ 1939. gada 23. augusta padomju–vācu neuzbrukšanas līgums un 28. septembrī noslēgtais padomju–vācu līgums par draudzību un robežu, kuru slepenie protokoli paredzēja, ka Baltija atradīsies PSRS ietekmes sfērā. – СССР–Германия 1939. – Вильнюс, 1989. – с. 61, с. 107–110.

Straujās pārmaiņas radīja ne vienu vien kuriozu situāciju. Tā 1940. gada 10. maijā kādu Vasiliju Kuzmičevu sodīja ar trim mēnešiem aresta par izteikumiem, ka Latvijā nav vārda brīvības un 13. jūnijā tās teritorijā ienāks Sarkanā armija. Lai izkļūtu no Rēzeknes cietuma, notiesātais V. Kuzmičevs 23. jūnijā rakstīja iekšlietu ministram lūgumu: "Tā kā teiktais tagad vairs nav nekādas baumas, bet patiesībā jau noticis, tad lūdzu mani atbrīvot no apcietinājuma."¹⁹

Būtu maldīgi domāt, ka okupanti pret iedzīvotājiem lietoja tikai vardarbīgas metodes. Lai iegūtu strādnieku un daļas ierēdņu labvēlību, 21. jūnijā izsludināja algas paaugstināšanu par 15–20%.²⁰ Dažviet komunistu aģitatori solīja "zelta kalnus" zemniekiem un strādniekiem – nodokļu atcelšanu u. c., taču vēlāk, nespējot solījumus izpildīt un nevēloties uzņemties atbildību par saviem vārdiem, to nosauca par pretpadomju darbību.²¹ 1940. gada vasarā klīda baumas, ka lielinieki, salīdzinot ar 1919. gadu, esot palikuši "kulturālāki", atzinuši savas agrākās kļūdas, piemēram, to, ka nevajag kolektivizēt Latvijas lauksaimniecību, viņiem esot labi zināms, ka kolektivizācija arī Krievijā bijusi kļūda. Atradās ļaudis, kuri domāja, ka saimniecisko sakaru paplašināšana ar Krieviju radīs papildu noieta tirgu Latvijas lauksaimniecības un rūpniecības produkcijai.

Okupanti izmantoja to, ka sociāldemokrāti, komunisti un arī daļa pilsonisko partiju piekritēju nebija apmierināti ar K. Ulmaņa autoritāro režīmu, jo pēc 1934. gada 15. maija viņi bija izslēgti no aktīvas līdzdalības politikā. Taču bija ne mazums pilsoņu, kuri savu politisko pārliecību mainīja, piemērojoties tieši jaunajiem apstākļiem.²² Tā inteliģences daļa, kura bija augusi un izglītojusies cariskās Krievijas laikā, uzskatīja, ka "ar krieviem tomēr labāk nekā ar vāciešiem",²³ jo domāja, ka gadījumā, ja Latviju okupēs Vācija, tad augstprātīgie vācieši centīsies iznīcināt latviešu tautu un valodu.²⁴ Komunistu aģitācija guva ievērojamus panākumus Latgalē, izmantojot iedzīvotāju neapmierinātību ar salīdzinoši zemāko dzīves līmeni nekā citos Latvijas novados.

Nozīmīga bija nacionālo minoritāšu attieksme pret okupantiem, jo ne Rīgā, ne Latgalē iedzīvotāju absolūto vairākumu neveidoja latvieši. Šajā laikā nelojalitāti pret Latvijas valsti demonstrēja kreisi noskaņotie krievi un ebreji, kuri cerēja uz sava politiskā un ekonomiskā statusa uzlabošanu pārmaiņu iespaidā.²⁵ Protams, tas nenozīmēja, ka par Latvijas valsts likvidāciju bija sajūsmināti visi mazākumtautību pārstāvji. Tā rēzeknietis N. Pozdņakovs samaksāja 200 latu naudas sodu, jo bija brīdinājis kādu cilvēku, kurš remontēja salūzušu okupantu automašīnu, par to, ka nepaies ne gads, kad Sarkanā armija Latviju atstās.²⁶

Sabiedrisko domu ietekmēja tas, ka 30. gadu beigās neatkarīgās Latvijas presē publicēja cenzūras rediģētus rakstus par PSRS, kuros neatspoguļoja kaimiņvalsts dzīves ēnas puses. Nenoliedzami, daudzi vispār neinteresējās par politiskajiem notikumiem un risināja personīgās dzīves problēmas, taču bija arī savas valsts patrioti, kuri nevarēja samierināties ar Latvijas valsts neatkarības zaudēšanu.²⁷ Tomēr iedzīvotāju lielāko

¹⁹ LVA, 271. f., 1. apr., 3. l., 87. lp.

²⁰ Ceichners A. Latvijas boļševizācija 1940–1941. – R., 1944. – 157. lpp.

²¹ LVA PA, 101. f., 2. apr., 72. l., 38. lp.

²² LVA PA, 101. f., 2. apr., 312. l., 10. lp.

²³ Grāmatnieks K. Dzintara krastā. – Vaidava. – 222. lpp.

²⁴ Šveices lietveža M. de Fišera lomas atspoguļojums Latvijā izdotajās grāmatās. // Latvijas Vēsture. – 2001. – Nr. 2. – 88.–89. lpp.

²⁵ Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mījkrēslis. Okupācija 1939. g. sept.–1940. g. jūlijs. – R., 1992. – 158. lp.

²⁶ LVA PA, 271. f., 1. apr., 6. l., 19. lp.

²⁷ Pretošanās mēģinājumi okupantiem nebija masveida parādība, taču dokumenti liecina par atsevišķiem gadījumiem. Tā 1941. gada 5. martā Zvārdes pagasta pagaidu Izpildu komitejas priekšsēdētāja v. i. Ž. Matrēvica, partorga P. Rozes, leTK VDP Kuldīgas rajona priekšnieka Sproģa un LK(b)P Kuldīgas apriņķa komitejas sekretāra Kapenieka parakstītajā dokumentā lasāms Kuldīgas apriņķa Zvārdes pagasta iedzīvotāja Voldemāra Konrāda raksturojums:

Atbildīgā redaktore Ernestine Niedra redakcijas apspriedē sniedz norādījumus "Padomju Latvijas" redakcijas darbiniekiem. ("Atpūta", 1941. gada 14. februāris.)

daļu pārsteidza straujā politiskās varas maiņa, un viņi atturējās no sava viedokļa paušanas.

Jūnija beigās un jūlija sākumā tikai retumis bija vērojama pretdarbība okupantiem.²⁸ Jau 1940. gada 6. jūlijā drošības iestādes arestēja atsevišķus nacionāli noskaņotus latviešus,²⁹ un Rīgā izplatījās baumas, ka lieliniekiem ir nodoms daudzus nacionāli un pretkomunistiski noskaņotus latviešus, sevišķi inteligenci un "buržujus", izsūtīt uz Krieviju.³⁰

Situācijā, kad tauta cīnās par izdzīvošanu, tā cer uz jebkādu palīdzību – Dieva, ticības brāļu u. c.,³¹ un daudzi Latvijas valstij lojāli noskaņotie pilsoņi sev uzdeva jautājumu: "Kā panākt Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu?" Loģiski radās secinājums, ka palīdzība jāgaida no valsts, kas reāli būtu stiprāka par Padomju Savienību, vadoties pēc principa: "Mana ienaidnieka ienaidnieks ir mans draugs." Šādā aspektā ģeogrāfiski vistuvākā bija Vācija, kuras militāro varenību apliecināja tās panākumi Eiropā – Dānijas, Norvēģijas un citu valstu okupācija.³² Nenoliedzams vācu karaspēka panākums bija Francijas kapitulācija 22. jūnijā, par ko varēja lasīt Latvijā iznākušajos preses izdevumos.³³ Savukārt latviešu viedokli par PSRS karaspēku ietekmēja tās nesēnās neveiksmes karā ar Somiju.³⁴ Okupācijas pirmajās dienās daļa latviešu inteligences sevi mierināja ar domu, ka Baltijas valstu statuss līdzināšoties Mongolijai – bez ārpolitiskas suverenitātes, bet ar plašu iekšējo autonomiju Maskavas uzraudzībā. Tomēr notikumu tālākā

"(...) pazīstams kā pagasta aizsargu priekšnieks, piedalījies 1934. gada 15. maija apvērsumā Rīgā, aktīvs Ulmaņa varas piekritējs. 1940. gada 23. jūnijā* organizējis bruņotus aizsargus un izgājis uz Zvārdes–Saldus ceļa, lai stātos pretī ienākošajiem sarkanarmiešiem. Tani laikā aicinājis aizsargus ieročus nenodot, bet cīnīties līdz galam, gadījumā, lai ieroči nenonāktu sarkanarmiešu rokās, aicināja tos nogremdēt Zvārdes ezerā (viņam pieder 56 ha liela saimniecība)." – LVA PA, 101. f., 2. apr., 472. l., 29. lp.

* Šajā dienā – 1940. gada 23. jūnijā – Ministru kabinets pieņēma "Likumu par ieroču nēsāšanas aizliegumu", uz kura pamata atbruņoja aizsargus un atņēma pat medību bises un mazkalibra sporta šautenes. – Kažociņš I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940–1945. – R., 1999. – 49. lpp.

²⁸ LVA PA, 101. f., 2. apr., 49. l., 10. lp.

²⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., 9062. l., 8. lp. o. p.

³⁰ Ceichners A. Latvijas boļševizācija 1940–1941. – R., 1944. – 452. lpp.

³¹ Лурье С.В. Историческая этнология. – М., 1997. – с. 131.

³² Jaunākās Ziņas. – 1940. gada 8. jūnijs.

³³ Jaunākās Ziņas. – 1940. gada 22. jūnijs.

³⁴ Gore I., Stranga A. Latvija... – 66. lpp.

attīstība ātri vien sagrāva šīs ilūzijas, lai minam kaut vai avīzes "Jaunākās Ziņas" pārdēvēšanu par "Padomju Latviju".³⁵

Cilvēkus interesēja arī stāvoklis Igaunijā un Lietuvā; vēlāk bijušais IV Saeimas deputāts (1931–1934) no Zemnieku savienības partijas Jānis Lejiņš-Leja (1887–1982) savās atmiņās par jūnija beigās dzirdētajām baumām rakstīja, ka Lietuvā visi gaidījuši karu ar Vāciju.³⁶ Oficiālā prese lasītājus aicināja neticēt baumām, un laikraksta "Ciņa" 23. jūnija numurā lasāms: "Beidzamo dienu notikumi Latvijā galīgi izsītuši no sliedēm dažādus reakcijas dienderus. Savā bezspēka naidā pret Sarkanā armiju un Latvijas darba tautu šie politiskie slīkoni ķeras pie pēdējā salmiņa – pie dažādu nekrietnu un muļķīgu tenku izplatīšanas. Ko tad stāsta šie nelieši? Sakarā ar Sarkanās armijas ienākšanu Latvijā esot izsludināta mobilizācija. Iešot vajā karš ar Vāciju. Sarkanā armija esot "nespēcīga", "viegli sakaujama".³⁷

Baumu izplatīšanos savā ziņā veicināja TASS 22. jūnija paziņojums: "Pēdējā laikā sakarā ar padomju karaspēka ienākšanu Baltijas valstu teritorijā (..) tiek izplatītas baumas par to, it kā pie Lietuvas un Vācijas robežas koncentrējas 100 vai 150 padomju divīzijas (..). TASS pilnvarots paskaidrot, ka šīs baumas (..) pilnīgi neatbilst īstenībai."³⁸ Jūlija sākumā daļa cilvēku vēl cerēja, ka pilnīga Latvijas aneksija nenotiks tik ātri, jo Vācija to varētu uzskatīt par iegānu kara sākšanai ar PSRS.³⁹ 13. jūlijā laikraksts "Rīts" publicēja rakstu "Vislielāko stingrību pret baumu izplatītājiem", kurā uzsvēra: "Iekšlietu ministrs V. Lācis piesūtījis prefektiem, apriņķu priekšniekiem un dzelzceļu policijas priekšniekiem sekojošu satura rakstu: "Tautas valdībai naidīgi spēki un dažādi elementi ar tumšu pagātni izplata uztraucošas baumas, kas iedzīvotājos var radīt nedrošības sajūtu, kādēļ uzdodu spert enerģiskus soļus baumu izplatītāju un nekārtību cēlāju apkarošanai un vainīgo stingrai sodīšanai.

Aizrādām, ka tautas valdība necietīs izlaidības, stingri sodīs katru, kas (pieķerts. – A. B.) pie baumu izplatīšanas, huligānisma un sabotāžas aktu rīkošanas. Policijas darbiniekus, kas pietiekami enerģiski nebūs rīkojušies vainīgo atklāšanā un sodīšanā, nekavējoši atlaidīs no dienesta."⁴⁰

Ka tie nebija tikai vārdi, apliecina līdz mūsdienām saglabājušās dokumentālās liecības.⁴¹ Tā Ilūkstes apriņķa Raudas pagastā dzīvojošais A. Rozītis 12. jūlijā šaubījies, vai ir lietderīgi rīkot Saeimas vēlēšanas, jo kuru katru brīdi var ierasties kaimiņvalsts (Vācijas) karaspēks. Rozītim piesprieda 1 000 latu naudas sodu vai trīs mēnešus aresta.⁴²

Tūlīt pēc okupācijas režīma nodibināšanās par baumu izplatīšanu sodīja administratīvi saskaņā ar 1938. gada februārī Latvijas ministru prezidenta izsludināto likumu par publisko kārtību, kurš par tišu vai netišu baumu izplatīšanu, kas, pēc iekšlietu ministra uzskatiem, kaitēja valstij, varēja sodīt ar naudassodu līdz 1 000 latiem vai apcietināt uz

³⁵ Roze J. Laikmeta liecinieks Latvijas rītausmā, saulrietā. – Stokholma, 1978. – 79.–80. lpp.

³⁶ Lejiņš A. Mana dzimtene... – 189. lpp.

³⁷ Ciņa. – 1940. gada 23. jūnijs.

³⁸ Ceichners A. Latvijas bojševizācija 1940–1941. – R., 1944. – 150. lpp.

³⁹ Žans de Boss. Franču diplomāta piezīmes Latvijā 1939–1940. – R., 1997. – 68. lpp.

⁴⁰ Rīts. – 1940. gada 13. jūlijs.

⁴¹ 1940. gada jūlija notikumus Rīgā raksturo kāds Tautas milicijas darbinieku – prefekta A. Serdanta un darbveža K. Vitola – 1940. gada 2. septembra ziņojums Tautas milicijas departamentam: "Sakarā ar iesniegto pārsūdzības lūgumu piesūtu departamenta izlemšanai Žaņa Kārklīņa sodīšanas lietu par baumu izplatīšanu ar Ls 15 naudas sodu vai 3 dienu arestā. Lūgums iesniegts savlaicīgi.

Kārklīņš neatzīstas par vainīgu un paskaidro, ka Brīvības un Matīsa ielu krustojumā notikuma laikā neesot atradies, bet autobusā iekāpis pie Blaumaņa ielas, kamdēļ secina, ka noticis pārpratums, un lūdz sodu atcelt. Uzdotais liecinieks Spiridonovs apstiprina, ka Kārklīņš iekāpis autobusā pie Blaumaņa ielas. Sūdzības ierosinātais un vienīgais liecinieks ir Pēteris Kalējs, kurš sodītajam ir svešs un apgalvo, ka ar Kārklīņu reizē iekāpis autobusā pie Matīsa ielas, kur pēdējais arī baumas izplatījis, kamdēļ to nodevis milīcijai pie Bīķernieku ielas." – LVA, 271. f., 1. apr., 29.–30. lp.

⁴² LVA, 271. f., 1. apr., 6. l., 153. lp.

3 mēnešiem.⁴³ 1940. gada 6. novembrī spēkā stājās PSRS AP Prezidija pieņemtais dekrets "Par KPFSR kriminālo, civilo un darba likumu pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās",⁴⁴ saskaņā ar kuru baumu izplatītājus sodīja pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta 10. daļas (par propagandu un aģitāciju, kas aicina gāzt, graut vai vājināt padomju varu). Likuma pants paredzēja brīvības atņemšanu uz laiku, ne mazāku par 6 mēnešiem, taču nenorādīja maksimālo soda mēru, kas bija pretrunā pasaulē vispārpieņemtajai juridiskajai praksei.⁴⁵ Tādējādi PSRS likumu piemērošana bijušajiem Latvijas pilsoņiem nozīmēja soda mēru krasu palielināšanu.

Lai iegūtu militāra un ekonomiska rakstura informāciju un noskaidrotu iedzīvotāju noskaņojumu, Vācijas izlūkdienestiem vērtīgs informācijas avots bija neapmierinātie Latvijas iedzīvotāji, kurus dažkārt izmantoja arī politiska rakstura baumu izplatīšanai.^{46*} Ne velti vācu militārās izlūkošanas vadītājs R. Gelens savos memuāros baltiešu sadarbību ar vāciešiem izskaidroja ar to, ka Baltijas valstis Padomju Savienība okupējā tikai 1940. gadā un tādēļ daudzi to iedzīvotāji vēlējās atjaunot valstu neatkarību.⁴⁷ Pēc Francijas kapitulācijas 1940. gada jūnija beigās palielinājās Vācijas izlūkdienestu aktivitāte PSRS kontrolētajās teritorijās un kļuva skaidrs, ka nākamo cīņu placdarms atradīsies Austrumos.⁴⁸ Jau 1940. gada 31. jūlijā Hitlers pavēlēja izstrādāt uzbrukuma plānu Padomju Savienībai, plāna "Barbarosa" izstrādi pabeidza tā paša gada 18. decembrī,⁴⁹ un liela loma tajā bija izlūkdienestu savāktajai informācijai.

PSRS okupācijas laikā latviešiem nereti pārmeta sadarbību ar vācu izlūkdienestiem, parasti gan noklusējot apstākļus, kuru ietekmē daudzi izšķīrās par šādu soli.⁵⁰ Pretošanās kustības dalībnieku viedokli šajā jautājumā ilustrē kāds piemērs. Kad apcietinātajam Kirilam Iljinam VDTK darbinieks jautāja, ko jūs darītu, ja vācieši neatjaunotu neatkarīgo Latvijas valsti, viņa atbilde bija – cīnītos arī pret vāciešiem.⁵¹

Baumu izplatīšanos veicināja arī pašu vāciešu izteikumi. Kad 1940. gada jūlija sākumā pārkonkrustieši tikās ar Vācijas sūtniecības Latvijā darbinieku fon Makenzenū, viņš izteica pieņēmumu, ka padomju karaspēks Latvijā atrodas īslaicīgi, jo Vācija vēl lems par austrumu robežu jautājumu un izrēķināsies ar Padomju Savienību. Noslēgtais draudzības un neuzbrukšanas līgums ar PSRS Vācijai bija nepieciešams, lai nodrošinātu rīcības brīvību rietumos – pret Angliju un Franciju.⁵² Vēlāk no Karalaučiem uz Latviju radio sāka raidīt latviešu valodā,⁵³ un Otrā pasaules kara laikā to kā propagandas līdzekli izmantoja visai plaši. Karojošās valstis uzsāka radio raidījumus, kas bija adresēti arī pretinieka pārvaldīto teritoriju iedzīvotājiem. Tas pavēra jaunas iespējas psiholoģiskā kara speciālistiem, tādēļ, atšķirībā no Pirmā pasaules kara, šoreiz karojošajām valstīm bija daudz grūtāk norobežoties no ienaidnieka propagandas.⁵⁴

⁴³ LVA, 271. f., 1. apr., 6. l., 165. lp.

⁴⁴ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā (1917–1957). – R., 1957. – 270. lpp.

⁴⁵ KPFSR Kriminālkodekss ar pārrozījumiem līdz 1944. gada 15. aprīlim. – M., 194. – 23. lpp.

⁴⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., 10975. l., 2. sēj., 95.–97. lpp.

* Žurnālā "Огонек" A. Nikonovs apgalvo, ka vācu sasniegumus dezinformācijā un sabiedrības ietekmēšanā novērtēja arī amerikāņi, kuri pēc Otrā pasaules kara uz ASV aizveda ne tikai raķešu, bet arī baumu speciālistus. – Никонов А. Одна баба сказала // Огонек. – 2002. – № 3. – с. 12.

⁴⁷ Gehlen R. Der Dienst. – Mainz – Wiesbaden, Hase & Koehler Verlag, 1971. – S. 100–101.

⁴⁸ Сургеев Ф. Тайные операции нацистской разведки 1933–1945. – М., 1999. – с. 167.

⁴⁹ Хронология Российской истории. – М., 1994. – с. 232.

⁵⁰ Краснознаменный Прибалтийский пограничный. – Р., 1988. – с. 32.

⁵¹ Niedre O. Latvijas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki // Latvijas izlūkdienesti 1919–1940. – R., 2001. – 34. lpp.

⁵² LVA, 1986. f., 1. apr., 4489. l., 112. lp.

⁵³ Treiguts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies. – R., 1996. – 368. lpp.

⁵⁴ Cīņa. – 1941. gada 20. aprīlis.

Stahanoviete Valija Semevica klausās radio. ("Atpūta", 1940. gada 15. novembris.)

Atsevišķs jautājums ir baumas, ko nereti apzināti izplatīja latviešu pagrīdes grupu dalībnieki. Kāds nelegālās organizācijas "Lāčplēša Nācija" dalībnieks pēc aresta sniedza šādu liecību: "Baumu izplatīšanu veicām mēs ar Baltiņu, dažas no tām izgudrojām paši, citas pārņēmām no tautas mutes un pārlabotas laidām tālāk. Baumu izplatīšanā man bija prakse no Ulmaņa laikiem, kad tauta labprāt uz klausīja un zelēja dažādas baumas (...). Tās izplatījām starp plāpīgiem ļaudīm, kā preču tirgus sievietēm, frizierēm u. tml. (...)" Savu rīcību viņi pamatoja ar nepieciešamību uzturēt latviešos patriotismu.⁵⁵ Arī Ernests Treiguts-Tāle, savos pirms dažiem gadiem publicētajos memuāros apliecina, ka pagrīdes grupa, kurā viņš darbojies, izplatījusi ziņas ne tikai mutiski, bet izmantojot arī vēstules un plakātus.⁵⁶ Lai cīnītos ar okupācijas varu, bija nepieciešams radīt mobilizējošus mītus, simbolus un ilūzijas, jo bez tiem tauta grīmtu apātījā.

21. jūlijā Tautas Saeima pasludināja Latvijas PSR izveidošanu.⁵⁷ Jaunajai varai lojālo pilsoņu viedokli raksturo kāda Rīgas pilsētas Sarkanarmijas rajona partijas komitejai adresēta zīmīte: "Mūsu vidū daudz tādu, (kuri gaida. – A. B.), kad nāks vāci atpestīt viņus no komunisma. Ko darīt, lai tādu iznīdētu?"⁵⁸

Latviešu izmisumu raksturoja Rudbāržu pagasta jaunsaimnieka Jāņa Grundmaņa teiktais karavīru atpūtas parkā: "(...) būšot mobilizācija, dēlus sūtišot uz Urāliem un Karpatiem, dienests līdz 4 gadiem, atņemšot zirgus un ratus, lai nāk vācieši vai angļi, kad tik atpestītu no krieviem."⁵⁹

Baumas daļēji veicināja laikrakstā "Cīņa" bieži publicētā informācija par Vācijas militāro varenību, kuru īpaši izcēla atbilstoši virsraksti. Tā 17. augusta "Cīņā" lasāms raksts "Vācu aviācijas uzbrukumi Anglijai pastiprinās".⁶⁰ Dažkārt okupācijas karaspēka karavīri izteicās, ka ieradusies, lai pasargātu baltiešus no vāciešiem, ka militārās bāzes domātas karam pret Vāciju.⁶¹

Lai psiholoģiski sagrautu latviešu ilūziju par tradicionālajiem Latvijas atbalstītājiem angļiem, 27. jūlijā laikraksts "Cīņa" publicēja rakstu "Ko Anglijas lordi domā par notikumiem Baltijas valstīs", kurā citēja "Times" rakstā uzsvērtu domu: "Galu galā šīs

⁵⁵ LVA, 1986. f., 2. apr., 10975. l., 2. sēj., 95. lp.

⁵⁶ Treiguts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies. – R., 1996. – 333.–334. lpp.

⁵⁷ Padomju varas konstitucionālie... – 231. lpp.

⁵⁸ LVA PA, 101. f., 1. apr., 33. l., 8. lp.

⁵⁹ LVA, 271. f., 1. apr., 7. l., 11. lp.

⁶⁰ Cīņa. – 1940. gada 17. augusts.

⁶¹ Treiguts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies. – R., 1996. – 324.–326. lpp.

Kolkas raga "lielās jūras" zvejnieki.
("Atpūta", 1940. gada 29. novembris.)

mazās Baltijas valstis bija spiestas pieslieties vienam no saviem lielajiem kaimiņiem, lai gūtu aizstāvību. Vēlēšanu vienbalsīgais votums (balsojums. – A. B.) par iestāšanos Padomju Savienībā atspoguļo Baltijas valstu neliekuļoto atziņu, ka tāda izeja ir labākā.⁶² Tas nebija vienīgais šāda veida raksts – jau dažas nedēļas iepriekš "Cīņa" publicēja kāda virsnieka runas atreferējumu Tartu: "Pēdējie notikumi esot pierādījuši, ka visām mazajām valstīm jābeidz cerēt uz Anglijas atbalstu. Vācija esot pakļāvusi jau veselu virkni mazo valstu, kas palikušas uzticīgas Anglijas aizsardzībai. Pēc komisāra Brodskā domām, karš vēl varot ilgt 6–12 mēnešus."⁶³

Ekonomiska rakstura baumu izplatīšanos par lata izņemšanu no apgrozības⁶⁴ E. Treiguts Tāle savās atmiņās izskaidroja ar komunistu nemākulību un melīgumu.⁶⁵ Tomēr vislabāk to parādīja solījumi un reālie darbi – jūlijā, dienu pirms Tautas Saeimas vēlēšanām, zemniekus aicināja nebaidīties par saviem īpašumiem,⁶⁶ bet jau 29. jūlijā Ministru kabinets pieņēma "Likumu par zemi", kurš atsavināja platības, kas pārsniedza 30 ha,⁶⁷ tās bija domātas bezzemnieku un sīkzemnieku apgādāšanai ar zemi un sabiedrisko zemes vajadzību apmierināšanai.⁶⁸ Lai nerastos asociācijas ar 1919. gadu,⁶⁹ kad visus zemes īpašniekus pasludināja par zemes nomniekiem,⁷⁰ Komunistiskās partijas biedriem bija aizliegts runāt par kolektivizāciju.

Ieskatu Latvijas lauku turīgo zemnieku noskaņojumā sniedz augusta vidū LKP CK sekretāram Zaķim (J. Kalnbērziņam) Rīgas apriņķa vecākā J. Mežapuķes sastādītā

⁶² Cīņa. – 1940. gada 27. jūlijs.

⁶³ Cīņa. – 1940. gada 15. jūlijs.

⁶⁴ LVA, 271. f., 1. apr., 6. l., 165. lp.

⁶⁵ Treiguts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies. – R., 1996. – 346. lpp.

⁶⁶ Cīņa. – 1940. gada 1. jūlijs

⁶⁷ Šajā laikā Latvijā bija 39 650 saimniecību, kuru platība pārsniedza 30 ha. – LVA PA, 101. f., 1. apr., 33. l., 3. lp.

⁶⁸ Padomju varas konstitucionālie... – 238.–239. lpp.

⁶⁹ LVA PA, 105. f., 1. apr., 1. l., 14. lp. o. p.

⁷⁰ Latvijas PSR vēsture. – R., 1959. – 3. sēj. – 144. lpp.

atskaite par vērojumiem Rīgas apriņķa 15 pagastos: "Pretiniekos, lielajos zemniekos, vērojams sajukums un klusa rūgšana. Tā tomēr izpaužas tikai muļķīgu baumu izplatīšanā. Atklāta kaitēšana nav novērota."⁷¹ Dažviet lielsaimnieki ar baumu palīdzību centās iebiedēt jaunos zemes īpašniekus nolūkā piespiest tos atteikties no zemes, jo viņi tik un tā ilgi nesaimniekošot.⁷²

25. jūlijā Ministru kabineta pieņemtais likums "Par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā"⁷³ – attiecās uz samērā nelielu privātpašnieku daļu. Daudz lielāka ietekme bija 19. augustā pieņemtajam "Likumam par saimniecisko uzņēmumu valsts uzraudzību",⁷⁴ kurš skāra praktiski visus, arī nelielu uzņēmumu īpašniekus, un radīja aizdomas, ka uzņēmumus nacionalizēs. 30. augustā Rīgas pilsētas Ļeņina rajona Komunistiskās partijas komiteja saņēma strādnieku komitejas ziņojumu, kurā bija teikts: "(..) zārku rūpnīcas īpašnieks N. Ozoliņš (..) sistemātiski un provokatīvi izplata baumas, ka drīz vien ieradīsies vācieši un visiem komunistiem nogriezīs galvas (..)"⁷⁵

Komunistiskās partijas biedriem bija jāziņo par baumu izplatītājiem,⁷⁶ savukārt IeTK Valsts drošības pārvaldes darbinieki uzsvēra tautas atbalsta nozīmi ienaidnieku noskaidrošanā.⁷⁷

Neviennozīmīgi varēja uztvert arī pašu jaunās okupācijas varas pārstāvju izteikumus. 1940. gada 15. oktobrī Kuldīgā notikušajā pašvaldības amatpersonu, LKP organizāciju, arodbiedrības, lauksaimniecības pārstāvju un agronomu sapulcē paziņoja: "(..) Ārpus robežas notiek imperiālistiskais karš. Lai mēs varētu pastāvēt un paturēt to, kas iekarots, tad mums jābūt jau šodien gataviem atsist ārējos ienaidniekus."⁷⁸ Radioraidījumos un uz ielām bieži bija dzirdama dziesma "Ja mums ritu draud karš".⁷⁹ Latvijas Teritoriālā korpusta strēlniekiem gan mīļāka bija dziesma "Neļauj ieročiem rūstēt", kas partijas pārstāvjos radīja neizpratni, jo, viņuprāt, šo dziesmu varēja dziedāt arī "ienaidnieki".⁸⁰

Padomju Savienības ārpolitiskās nostādnes raksturoja 1940. gada vasarā LKP Rēzeknē izdotā brošūra "Taisnīgi un netaisnīgi kari", kuras ievadā teikts, ka lielinieki nav pacifisti, jo atzīst atbrīvošanas karus un tautas atbrīvošanu no kapitāla verdzības.⁸¹ Lasot šādas rindas esošās politiskās situācijas kontekstā, varēja noprast, ka iespējams karš ar kapitālistiskajām valstīm. Vienlaikus šā laika oficiālajos izdevumos uzsvērts, ka Sarkaņā armija paglābusi Latviju no imperiālistiskā kara.⁸² Partijas propagandisti šo demagoģisko paziņojumu izmantoja laikā, kad paaugstināja cenas rūpniecības un pārtikas precēm un Latvijas PSR ieviesa rubli kā maksājuma vienību – veikalos bija vērojams īsts

⁷¹ LVA PA, 101. f., 2. apr., 3. l., 101. lp.

⁷² LVA PA, 101. f., 2. apr., 49. l., 13. lp.

⁷³ Padomju varas... – 236.–237. lpp.

⁷⁴ Padomju varas... – 242.–243. lpp.

⁷⁵ LVA PA, 107. f., 1. apr., 6. l., 3. lp.

⁷⁶ Kā piemēru var minēt 1940. gada 16. oktobra LK(b)P Madonas apriņķa komitejas sēdes protokolu: "(..) b. Balodis (..) Jācinās ar baumu izplatītājiem, (tādēļ. – A. B.) visur mūsu biedriem jābūt modriem, jo pretinieks daudzreiz savu pretinieku agitāciju ietver tādā nevainīgā formā, ka pie paviršas modrības to var palaist garām. Komunistam iekurā vietā ir jābūt acim un ausim par to, kas notiek apkārt, un viņš nedrīkst palaist garām, nereaģējot nevienam naidīgu izrunāšanai vai darbību." – LVA PA, 101. f., 2. apr., 70. l., 2. lp.

⁷⁷ Ilūkstes apriņķa partijas organizācijas slēgtā sapulce 1940. gada 10. augustā – LVA PA, 101. f., 2. apr., 60. l., 22.–23. lp.

⁷⁸ LVA PA, 101. f., 2. apr., 62. l., 3. lp.

⁷⁹ Dziesmas pirmais pants skanēja: "Ja mums ritu draud karš / Ja mūs ritu jau sauks / Tumši spēki ja apdraudēs dzīvi / Visa padomju valsts / Tad pret naidnieku trauks / Droši aizstāvēs dzimteni brīvo." – Radio Vīlnis. – 1940. gada 10. decembris – 16. decembris. – 8. lpp.

⁸⁰ LVA PA, 101. f., 2. apr., 77. l., 14. lp.

⁸¹ Taisnīgi un netaisnīgie kari. – Rēzekne, 1940. – 21., 23. lpp.

⁸² Padomju vara Baltijā/Propaganda un Agitācija. – 1940. – Nr. 1. – 41. lpp.

iepirkšanās drudzis. Rīgas pilsētas Strādnieku un zemnieku milicijas 8. nodaļas Komunistiskās partijas šūniņas sēdē 27. novembrī biedrs Duškins izteicās: "Strādnieks visumā ir tikai ieguvis, raugoties no paaugstināto cenu viedokļa, jo viņš ir glābts no kara šausmām." Neapmierinātību ar klaji demagoģisko paziņojumu izrādīja pat kāds no klātesošajiem pirmorganizācijas biedriem.⁸³

Pārmaiņas iedzīvotāju noskaņojumā radās rudenī, kad daudzi no sākotnējiem okupācijas varas atbalstītājiem vilās pastāvošajā režīmā. To pamanīja arī partijas darbinieki, taču reducēja uz ekonomiskajiem aspektiem, uzsverot sevišķu neapmierinātību vidusslāņa vidū. Iemesls bija oktobrī notikusī algu paaugstināšana, algas visvairāk paaugstināja tieši strādniekiem un pavisam maz vidusslānim.⁸⁴ Taču reāli šis algu paaugstinājums nesedza dzīves dārdzības pieaugumu. Vidēji kvalificētam Rīgas strādniekam 1939. gadā bija jāstrādā 43 stundas, lai nopelnītu vislētāko ziemas mēteli, bet 1940. gada augustā – attiecīgi 80 stundas; nekvalificētam strādniekam 1939. gada augustā pirkuma apmaksai bija nepieciešamas 56 darba stundas, bet pēc gada – jau 98 stundas. 1940. gada beigās, pārejot uz "cietajām cenām", apģērbu un apavu cenas cēlās vēl daudz straujāk. Ievērojami pieauga arī cenas pārtikas produktiem, un tas nozīmēja reālu iedzīvotāju dzīves līmeņa krišanos.⁸⁵

Varas pārstāvju viedokli izteica 1940. gada 8. decembrī Valmieras apriņķa LK(b)P biedru atskaišuvēlēšanu sapulcē runātais par iedzīvotāju politisko noskaņojumu Valmieras apriņķī: "Vērojot noskaņojumu tautas slāņos pēc sabiedrībā kļīstošām baumām, pēc darba prieka, rosības, pēc aktivitātes politiskā dzīvē, pēc sarīkojumu un izpriecu apmeklēšanas utt., jānāk pie atziņas, ka Padomju iekārtai labvēlīgi noskaņota ir strādnieku šķira, darba zemniecība un darba inteliģence. Turpretī neapmierinātība ir vērojama tajā pilsoņu slānī, kurā ietilpst siktirtgotāji, ēdienu veikalu, tējnicu turētāji, dažādu darbnīcu īpašnieki–amatnieki, no iestādēm atlaistie ierēdņi un tamlīdzīgi.

Izskaidrojums siktirtgotāju neapmierinātībai atrodams apstākļi, ka, pārveidojot lieltirdzniecību uz kooperatīvajiem pamatiem un pārejot uz plānveidīgu preču izvērtēšanu un sadalīšanu, mazinās siktirtgotāju peļņas apmēri un izredzes. Viņi sūdzas par preču trūkumu un bailējas par iespējamu tirdzniecības apmēru sašaurināšanos vai veikalu un preču nacionalizēšanu. Dažādu darbnīcu īpašnieki–amatnieki tāpat sūdzas par izejvielu trūkumu, sakarā ar to radušos peļņas samazināšanos (...). Pret pastāvošo Padomju iekārtu un tās (veiktajām. – A. B.) reformām ir noskaņoti lielsaimnieki, kuru zemes platības stipri sašaurinātas, kā arī notāri, tiesu advokāti, ārsti un citas brīvās profesijas, kuri iedzīvojas uz darba ļaužu rēķina (...). Padomju iekārtas nesamierināmie naidnieki, bijušie aizsargu organizācijas locekļi, kapitālisti, nacionalizēto uzņēmumu un lielo namu bijušie īpašnieki, garīdznieki un pārējā plutokrātiskā kļiķe.

Atzīmējams, ka pretpadomju noskaņojums valda arī reliģiozo pilsoņu starpā, it sevišķi tas sakāms par dažādām sektām, kā adventisti un citi (...).

Pēdējie notikumi liecina, ka pretpadomju elements sāk darboties organizēti. Valmieras komercskolas un ģimnāzijas tuvumā sistemātiski uz namu sienām un žogiem parādās lapiņas ar naidīgiem (uzsaukumiem. – A. B.) padomju varai (...).

Ar nolūku radīt iedzīvotājos uztraukumu, (...) traucējumus darbā un (...) pretpadomju noskaņojumu pretpadomju elementi izplata dažādas baumas un tenkas, kuras dažreiz atstāj arī iespaidu uz dažiem neapzinīgākiem iedzīvotāju slāņiem."⁸⁶

⁸³ LVA PA, 106. f., 1. apr., 15. l., 2. lp.

⁸⁴ LVA PA, 101. f., 2. apr., 32. l., 25.–27. lp.

⁸⁵ Niedre O. Dzīves līmeņa kritums Latvijā 1940. gada otrajā pusē//Latvijas vēsture. – 1992. – Nr. 1. – 27.–28. lpp.

⁸⁶ LVA PA, 101. f., 2. apr., 49. l., 10.11. lp.

1940. gada 2. oktobrī Vācijas slepeno dienestu sastādītajā slepenajā ziņojumā "Baltijas telpas politiskā pārveidošana" teikts, ka Latvijā apmēram 80% tautas komunismu pilnīgi noraida (Igaunijā – 85%, Lietuvā – 70%).⁸⁷ Lai arī var apšaubīt šo datu precizitāti, jāatzīst, ka tie liecina par Baltijas valstu iedzīvotāju attieksmi pret okupācijas režīmu.

Lai arī komunisti vainu par baumu izplatīšanos uzvēla tikai jaunajai varai naidīgi noskaņotajām personām, tomēr nereti baumu rašanās pamatā bija oficiālajā presē publicētā informācija. 9. oktobrī "Cīņa" publicēja ziņas, ka vācu karaspēks ieradies Rumānijā, taču pēc divām nedēļām tajā pašā laikrakstā bija lasāms TASS atsaukums, ka Galacas tuvumā nav notikusi sadursme starp padomju un vācu karaspēka daļām.⁸⁸ Oktobra beigās Rīgā rīkoto civilās aizsardzības mācību laikā Rīgu aptumšoja un radās jaunas baumas par karu.⁸⁹ Satraukums savukārt veicināja maldīgas informācijas izplatīšanos starp iedzīvotājiem.^{90,91} Tā 1940. gada beigās latviešu pretestības organizāciju dalībnieki privātās sarunās izplatīja ziņas, ka vācu armijas vienības pārvietojoties uz Austrumvāciju, ka Vācija 1. oktobrī noslēgusi līgumu ar Somiju, kurā paredzēts kāpināt Somijas niķeļa eksportu uz Vāciju un vācu ieroču piegādi somu armijai, ka 7. oktobrī vācu vienības, nesazinoties ar Maskavu, ieradusās Rumānijā. Visas šīs ziņas bija domātas spriedzes radīšanai latviešu pretestības kustības dalībnieku vidū.⁹²

Kādā 1940. gada rudens naktī vēlini gājēji bija ievērojuši, ka parasti spoži izgaismotais, "rosīgi strādājošais" čekas nams Brīvības un Stabu ielas stūrī ir gandrīz tumšs, un ar to pietika, lai Rīgā izplatītos baumas, ka redzētais ir laba zīme – Vācijas spiediena ietekmē lielieki gatavojoties atstāt Latviju.⁹³

Latviešu pagrīdes grupas Rīgā izplatīja skrejlapas; kādā no tām (pēc 18. novembra) bija no Šveices radio iegūta informācija par PSRS ārlietu ministra V. Molotova neveiksmīgo braucienu uz Berlīni, jaunu vācu divīziju ierašanos Austrumprūsijā, Romas un Berlīnes intrigām Balkānos, kas nepārprotami vērstas pret Maskavu.⁹⁴ Nacionāli noskaņoto latviešu vidū bija dzirdami vēl radikālāki viedokļi – pasliktinājušās padomju un vācu attiecības, jo Vācija izteikusi ultimātu Padomju Savienībai izvest karaspēku no Latvijas.⁹⁵

Informāciju par PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieka V. Dekanozova (1898–1953) vizīti pie Vācijas ārlietu ministra J. Ribentropa sniedza laikraksts "Cīņa",⁹⁶ tomēr oficiālo presi daļa cilvēku vērtēja visai kritiski, vairāk uzticoties baumām. Priekšvēlēšanu sapulcēs bieži uzdeva jautājumus par Padomju Savienības ārpolitikas nostādņēm. Vienā no tām Liepājas apriņķī kāds vēlētājs interesējās, kādēļ miera aizstāve – PSRS – neiejaucas angļu–vācu karā, lai to izbeigtu.⁹⁷ Jautājuma uzdošanu provocēja decembrī daudzviet izplatītās runas par zviedru karaspēka ierašanos Latvijā, dažkārt pat konkretizējot atbrīvotāju ierašanās terminus. Rīgas apriņķī runāja, ka zviedri kopā ar vāciešiem

⁸⁷ Kangeris K. Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci/Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. – R., 2001. – 254.–255. lpp.

⁸⁸ Cīņa. – 1940. gada 20. oktobris.

⁸⁹ Cīņa. – 1940. gada 22. oktobris.

⁹⁰ Lejiņš J. Mana dzimtene... – 213. lpp.

⁹¹ Okupācijas pirmajā gadā cilvēki centās saglabāt tradīcijas. Kaut arī savu darbību bija izbeigušas neatkarīgajā Latvijā darbojošās organizācijas, notika bijušo biedru pulcēšanās. Izglītības darbinieks H. Kreicers vēlāk savos memuāros rakstīja, ka slēgtās latviešu skolotāju biedrības valdes bijušie locekļi pulcējušies, lai pārrunātu, kā paši smējās – CBB (Centrālā baumu biroja) tenkas. – Kreicers H. Atspidumi. – 1. sēj. – 1974., Tilta apgāds. – 203. lpp.

⁹² Treiguts-Tāle E. Latvieši... – 334. lpp.

⁹³ Ceichners A. Latvijas boļševizācija 1940–1941. – 449. lpp.

⁹⁴ Treiguts-Tāle E. Latvieši... – 338. lpp.

⁹⁵ LVA, 1986. f., 2. apr., 10975. l., 1. sēj., 344. lp.

⁹⁶ Cīņa. – 1940. gada 15. decembris.

⁹⁷ LVA PA, 201. f., 1. apr., 2. l., 16. lp.

ieradīšies 1941. gada 20. janvārī.⁹⁸ Pagrīdes grupas "Lāčplēša Nācija" biedri no "drošiem avotiem" bija ieguvuši ziņas, ka zviedri kopā ar vāciešiem Latvijā ienāks 1940. gada 15. decembrī.⁹⁹ Tāpat viņi izplatīja "informāciju", ka zviedri piedāvājuši vāciešiem ievest savu karaspēku Latvijā, lai pēc padomju varas gāšanas apsargātu tās pilsoņus līdz jaunas Latvijas valdības izveidošanai.¹⁰⁰ Liepājas apriņķī baumoja, ka PSRS izteikusi ultimātu Zviedrijai.¹⁰¹

Netieši par Zviedrijas iespējamo sadarbību ar Vāciju liecināja arī publikācijas laikrakstā "Cīņa", piemēram, 5. oktobra numurā atrodamas ziņas, ka angļi bombardējuši Malmes ostu¹⁰² (šajā laikā Lielbritānija karoja ar Vāciju un tās sabiedrotajiem), bet oktobra beigās – informācija par Zviedrijas pasūtīto lidmašīnu rekvizīciju ASV.¹⁰³ Padomju presē bija publicētas ziņas, ka zviedri palielina savu kara floti.¹⁰⁴

Zināmā mērā arī Vācija bija ieinteresēta šādas dezinformācijas izplatīšanā. Netieši par to liecina 1940. gada 6. septembrī sastādītie Vācijas augstākās virspavēlniecības operatīvā štāba vadības norādījumi militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas pārvaldei par padomju militārās pavēlniecības dezinformēšanas pasākumiem, gatavojot uzbrukumu PSRS.¹⁰⁵ Iespējams, tādēļ vāciešiem bija izdevīgi izplatīt baumas par varbūtēju Zviedrijas un PSRS konfliktu.

Latvijas arhīvos līdz šim nav izdevies atrast tā laika Padomju Savienības drošības iestāžu darbinieku veiktu analīzi par iedzīvotāju politisko noskaņojumu. Taču ir saglabājis kāds 1941. gada sākumā LK(b)P CK adresētas anonīmas vēstules pārstāsts, kurā teikts: "Baznīca ir barometrs, kas parāda, ka latviešus pārņēmusi viena doma, kā tikt vaļā no Padomju varas. Viņi meklē mierinājumu pie Dieva, kā sliktstošais ķeras pie salmiņa. Pret Padomju varu ir 8 no 10 cilvēkiem un tikai 2 ir par, bet provincē 70% iedzīvotāju gaida vāciešus, 30% – zviedrus, kuri atbrīvotu viņus no boļševikiem."¹⁰⁶ Var, protams, apšaubīt nezināmā rakstītāja minētos skaitļus, taču ne bez pamata Komunistiskās partijas darbinieki pievērsa uzmanību tautas noskaņojumu raksturojošajai informācijai. Salīdzinājumam var minēt, ka Igaunijā bija cilvēki, kuri cerēja ne tikai uz Vācijas, bet arī Somijas uzbrukumu PSRS, lai izveidotu Lielo Somiju.¹⁰⁷ Domu par Lielo Somiju veicināja tradicionāli ciešie somu un igauņu kontakti, tai skaitā apmēram 4 tūkstošu somu brīvprātīgo piedalīšanās Igaunijas brīvības cīņās (1918–1919).¹⁰⁸ Lietuvā runāja par iespējamo Vācijas–PSRS karu.¹⁰⁹ Tas liecināja, ka cilvēki politiska rakstura baumām pastiprinātu uzmanību pievērsa ne tikai Latvijā, bet arī Igaunijā un Lietuvā.

Atgriežoties pie notikumiem Latvijā, jāmin PSRS Augstākās Padomes priekšvēlēšanu aģitācija, kuras laikā decembra beigās atsevišķi vēlētaji izteica bažas par iespējamo karu.¹¹⁰ Bija arī citi viedokļi – komunistu un viņu atbalstītāju vidū netrūka pasaules

⁹⁸ LVA PA, 106. f., 1. apr., 190. l., 3. lp.

⁹⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., 10975. l., 2. sēj., 95.–97. lp.

¹⁰⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., 10975. l., 1. sēj., 344. lp.

¹⁰¹ LVA PA, 201. f., 1. apr., 2. l., 19. lp.

¹⁰² Cīņa. – 1940. gada 5. oktobris.

¹⁰³ Cīņa. – 1940. gada 25. oktobris.

¹⁰⁴ Cīņa. – 1940. gada 5. oktobris.

¹⁰⁵ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1995. – Т. 1., книга первая. – с. 391.

¹⁰⁶ LVA, 270. f., 1. s. apr., 5. l., 15. lp.

¹⁰⁷ Igaunijas Valsts arhīva filiāle (turpmāk – IVAF), 131. f., 1. apr., 114. l., 91. lp.

¹⁰⁸ Юссила О., Хентила С., Невакиви Я. Политическая история Финляндии. – М., 1998. – с. 138.

¹⁰⁹ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1995. – Т. 1., книга первая. – с. 251.

¹¹⁰ LVA PA, 106. f., 1. apr., 116. l., 62. lp.

revolūcijas mīta piekritēju, kuri izteica vēlmi, lai sarkanais karogs plīvotu visā pasaulē.¹¹¹ Taču šāda mērķa sasniegšana gan nebija iedomājama bez kara.

PSRS un Vācijas attiecības ārēji bija ļoti korektas, tādi bija arī Latvijas PSR avižu virsraksti*, tomēr Komunistiskās partijas dokumenti liecina, ka Vāciju uzskatīja par potenciālu ienaidnieku. To apstiprināja gadījums ar žurnāla "Lauku Sēta" redaktoru, bijušo sociāldemokrātu Kārli Veierbahu (1902?), kuram LK(b)P neizsniedza biedra karti, motivējot to ar nepareizu ilustrāciju izvēli minētajā žurnālā, jo Komunistiskās partijas funkcionāri tajās saskatīja "latviešu fašistu zīmes, kas līdzīgas vācu kāškrustam".¹¹²

Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas atbalstītāju viedokli raksturo E. Treiguta-Tāles atmiņas, kurš atcerējās, ka 1941. gada janvārī Rīgā jau otro reizi izplatījusies vēsts par kara izcelšanos starp Vāciju un Padomju Savienību. Tās pamatā bija janvāra beigās Vācijas un Lietuvas pierobežā notikusī nelielā apšaude ar nelegālajiem robežpārkāpējiem. Rīgā par šo gadījumu runāja kā par istu kauju un kāds E. Treiguta-Tāles draugs sarunā izteicies, ka jau izņēmis savu šauteni no paslēptuves. E. Treiguts-Tāle nekavējoties apmeklēja draugu darba vietā un brīdinājis nepriecāties par agru. Bāls un sašļucis draugs atzinies, ka sešas nakts sēdējis pie radioaparāta, jo draugi stāstījuši, ka Ulmanis uzrunājis tautu no Londonas. E. Treiguts-Tāle paskaidrojis, ka Ulmanis deportēts uz Padomju Savienību.¹¹³

Daudzi vēl atcerējās 1939. gada rudenī notikušo vāciešu repatriāciju, tādēļ 1941. gada sākumā latviešu uzmanību piesaistīja vācu tautības cilvēku registrēšana izbraukšanai uz Vāciju.¹¹⁴ Ne viens vien te saskatīja zīmi, ka Vācija karos ar PSRS un pirms kara sākuma glābj tautiešus.¹¹⁵ Daudzi repatrianti atklāti izrādīja savu nelabvēlīgo attieksmi pret PSRS, un tādēļ Komunistiskās partijas pirmorganizācijas aicināja visus ierindas biedrus rūpīgi sekot izceļotāju rīcībai.¹¹⁶ Šīm aizdomām nenoliedzami bija zināms pamats, jo pierobežas zonā nereti aizturēja nesen repatriējušās personas.¹¹⁷ Pirms izceļošanas uz Vāciju aizbraucēji runāja, ka martā viņi būs atpakaļ Latvijā, bet Jāņus svinēs zem sarkanbaltsarkanā karoga.¹¹⁸

Latvieši vērgi sekoja informācijai par notikumiem pasaulē, un okupācijas varas drošības dienestu aģenti nereti ziņoja par cilvēku izteiktajām politiskajām prognozēm. Tā aģents "Koks" ziņoja par Rēzeknē dzīvojošo K. Strautu, kurš 10. februārī bija izteicies, ka padomju vara ilgi nepastāvēs, tikai jāpagaida, kad Vācija sakaus Angliju.¹¹⁹ Diezin vai Strauts bija anglofobs, drīzāk viņš uzskatīja Vāciju par militāri spēcīgāku, jo arī Latvijā cilvēki bija informēti par angļu karaspēka neveiksmēm Francijā 1940. gada vasarā.¹²⁰

Gatavojoties Sarkanās armijas dienai 23. februārī, okupētās Latvijas prese pievērsa pastiprinātu uzmanību PSRS bruņotajiem spēkiem.¹²¹ Visiem aprīņķu un pilsētu Komunistiskās partijas komiteju sekretāriem LKP CK izsūtīja apkārtrakstu: "Svinību sagatavošanas (..) (laikā. – A. B.) nepieciešams dziļi un plaši paskaidrot masām sarežģīto, dažādu pārsteigumu pilno starptautisko stāvokli, PSRS ārējo politiku, sevišķi uzsverot

¹¹¹ LVA PA, 102. f., 1. apr., 89. l., 53. lp.

* "Atrisinājums notiks uz jūras" – raksta vācu prese". – Cīņa. – 1941. gada 11. janvāris.

¹¹² LVA PA, 101. f., 2. apr., 374. l., 54.–55. lp.

¹¹³ Treiguts-Tāle E. Latvieši... – 346. lpp.

¹¹⁴ Cīņa. – 1941. gada 18. janvāris.

¹¹⁵ Silamiķelis V. Ar Baltijas karogu. – R., 1998. – 36. lpp.

¹¹⁶ LVA PA, 108. f., 1. apr., 51. l., 36. lp.

¹¹⁷ Краснознаменный Прибалтийский пограничный. – Р., 1988. – с. 37.

¹¹⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., 5125. l., 1. sēj., 6. lp.

¹¹⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., 6126. l., 1. sēj., 8. lp.

¹²⁰ Jaunākās Ziņas. – 1940. gada 22. jūnijs.

¹²¹ Cīņa. – 1941. gada 17. februāris.

nepieciešamību visiem līdzekļiem stiprināt valsts aizsardzības spēku varenību. Nepieciešamību izskaidrot aizmugures nozīmi tagadējā karā, sekot b. Staļina norādījumiem (..) "visu mūsu tautu turēt mobilizācijas gatavībā iebrukuma draudu gadījumā, lai nekāda nejaušība un nekādi mūsu ārējo ienaidnieku triki nepārsteigtu mūs pēkšņi".¹²² Referātos ieteica uzsvērt Ļeņina vārdus par imperiālistisko valstu ielenkumu, kas liek būt gataviem karam.¹²³ Jau 1941. gada janvārī Sarkanās armijas Galvenās politiskās pārvaldes priekšnieks A. Zaporožecs (1899–1959) ierosināja VK(b)P CK Politbiroja loceklim A. Ždanovam (1898–1948) pastiprināt militāro propagandu valstī un neaizmirst Ļeņina-Staļina tēzi par neizbēgamu karu starp kapitālistiskajām valstīm un Padomju Savienību.¹²⁴ Tātad padomju propagandā bija vērojamas krasas pārmaiņas, un jau februārī propagandisti Teritoriālā korpusa karavīriem lasīja lekcijas par Sarkanās armijas panākumiem kaujās pie Hasana ezera un Somijā. 1941. gada 23. februārī latviešu karavīriem nācās zvērēt uzticību jaunajai "dzimtenei"¹²⁵ un radās iespaids, ka PSRS bruņotajiem spēkiem jau visai drīz būs nepieciešami Teritoriālā korpusa karavīri.

"Sarkanā metalurga" aktīvisti savā atskaitē par aģitbraucienu uz Asīti 1941. gada 8. februārī Liepājas apriņķa partijas komitejai adresētajā ziņojumā rakstīja:

"Skolā atrasts, ka Padomju valstsvīru ģimenes viegli uzlīmētas Ulmaņa kliķes vadošo personu attēliem, pēdējos nesabojājot, t. i., tā, ka Padomju valstsvīru ģimenes bija iespējams viegli noņemt un rāmjos būtu iespējams ievietot tās pašas Ulmaņa kalpu ģimenes. (..)"¹²⁶ Tas liecināja, ka cilvēki netic, ka padomju vara pastāvēs ilgi.

Kopš 1941. gada pavasara lielākā latviešu daļa bija pārliecināta, ka Padomju Savienība karos ar Vāciju.^{127,128} Cilvēki naktīs klausījās ārzemju radiostacijas, lai uzzinātu uzbrukuma sākumu, pēc tam ziņas čukstus atstāstīja cits citam, pieliekot vēl šo to klāt arī no sevis. Krievu uzvara likās neticama.¹²⁹

Marta pēdējās dienās beidzās vāciešu repatriācija, un tas vedināja uz domām par iespējamām politiskām pārmaiņām.¹³⁰ Daudziem Latvijas rūpniecības uzņēmumiem izejvielas piegādāja no Vācijas, taču tagad vācieši, aizbildinoties ar dažādiem ieganstiem, līgumsaistības nepildīja. 1941. gada martā Rīgas adatu fabrikai "Planēta" paziņoja, ka izejvielu piegādes ir anulētas, jo tās jāpasūta caur Maskavu.¹³¹

Marta beigās LK(b)P CK saņēma vēstuli no kāda Cēsu apriņķa iedzīvotāja ar paziņojumu, ka Ogres pagastā izplatījušās runas par 4. aprīli gaidāmo PSRS uzbrukumu Vācijai, bet vēlāk baumoja, ka vācieši iebruks Padomju Savienībā 15. aprīlī.¹³²

¹²² LVA PA, 101. f., 2. apr., 424. l., 3. lp.

¹²³ LVA PA, 101. f., 2. apr., 424. l., 16. lp.

¹²⁴ 1941 год. Книга первая. – М., 1998. – с. 577–582.

¹²⁵ LVA PA, 101. f., 2. apr., 425. l., 74. lp.

¹²⁶ LVA PA, 121. f., 1. apr., 29. l., 95. lp.

¹²⁷ Neparts A. Nacionālā pretestība boļševiku okupācijas gadā (1940–1941) Jelgavas Valsts skolotāju institūtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1996. – Nr. 1. – 139. lpp.

¹²⁸ Ieskatam – Abrenes apriņķa Bērzpils pagasta zemnieka Kārļa Širaka, dzim. 1882. g., politiskais raksturojums, kuru snieguši Abrenes leTK daļas priekšnieka v. i. Bekarevs un Abrenes apr. leTK daļas operatīvais pilnvarotais Burigins: "Šīraks pēc sociālās izcelšanās un stāvokļa lielais kulaks, sveša darba ekspluatators. Piederēja 100 ha zemes, kuru apstrādāja ar svešu darba spēku. Pašlaik pieder 30 ha zemes, ir pusgraudnieki. Dažus gadus bijis Ulmaņa (Zemnieku savienības. – A. B.) biedrs. Uzturējis tuvas attiecības ar prezidentu Ulmani, kurš brauca uz viņa muižu. Kopš 1939. gada bija Bērzpils pagasta vecākais. Pašlaik noskaņots pret Padomju varu, gaida vāciešus." – LVA PA, 101. f., 2. apr., 461. l., 20. lp.

¹²⁹ Kursītis S. Atmiņu ceļos. – Rēzekne, 1994. – 127. lpp.

¹³⁰ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – Т. 1., книга вторая. – М., 1995. – с. 80.

¹³¹ LVA PA, 108. f., 1. apr., 65. l., 17. lp.

¹³² LVA PA, 101. f., 2. apr., 397. l., 62. lp.

**Skats klasē. Rīgas
30. pamatskola.**
("Atpūta", 1940. gada
8. novembris.)

Arī pierobežā notiekošais radīja augsni baumām par nesaskaņām Vācijas un PSRS attiecībās. 4. aprīlī jūrā, netālu no Liepājas, robežsargi aizturēja un nogādāja ostā vācu kuteri.¹³³ Nemieru cilvēkos pastiprināja Komunistiskās partijas aktivistu paustie viedokļi par politisko stāvokli pasaulē. Valkas apriņķa Komunistiskās partijas komiteja 14. aprīlī aicināja visu pagastu komsorgus, partorgus un Komunistiskās partijas pirmorganizāciju sekretārus sistemātiski informēt apriņķa Komunistiskās partijas komiteju par iedzīvotāju politisko noskaņojumu un "tautas ienaidnieku" pretpadomju izlēcieniem. Valkas apriņķa leTK priekšnieka vietnieks V. Tuplis aicināja baumu izplatītājus saukt pie stingras atbildības.¹³⁴

Marta beigās pēc lata izņemšanas no apgrozības daudzviet Latvijā cirkulēja baumas, ka arī ar 3, 5 un 10 červoncu naudas zīmēm notiks tas pats.¹³⁵ Tā kā 1941. gadā ievērojami pasliktinājās pilsētu iedzīvotāju apgāde ar pārtiku, klīda runas par gaidāmo pārtikas preču cenu paaugstināšanu.¹³⁶ Notiekot atsevišķu lielsaimniecību nacionalizācijai, lai izveidotu MTS (Mašīnu un traktoru stacijas) un MZĪP (Mašīnu un zirgu iznomāšanas punkti),¹³⁷ zemnieki baumoja arī par siksaimniecību nacionalizāciju.¹³⁸ Tas nenoliedzami ietekmēja lielākās zemnieku daļas noskaņojumu.

1. aprīlī republikāniskajā presē parādījās raksti, kuros varēja just tuvējā kara vēsmas, – "Cīņa" publicēja rakstu "Pret ienaidnieka parašūtistu desantiem" par karaspēka taktiskajām mācībām Maskavas apgabala rajonos.¹³⁹ Daudz atklātāki bija provinces laikraksti – Liepājas "Komunists" rakstā "Arī mums jābūt mobilizācijas gatavībā" uzsvēra: "Pavirša pieeja norādījumu pildīšanā kaitē mums pašiem, jo, neizrādot pietiekamu modrību apmācībās, mēs patiešām varam "pārsteiguma brīdī" būt nesagatavoti."¹⁴⁰

Pārdomas cilvēkos izraisīja 8. aprīļa paziņojumi presē par PSRS draudzības un neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Dienvidslāviju, vienlaikus informējot par Vācijas kara pieteikumu Dienvidslāvijai.¹⁴¹ Sakarā ar šajās dienās izziņoto no 1919. līdz 1922. gadam dzimušo vīriešu reģistrāciju iesaukšanai Strādnieku zemnieku Sarkanajā armijā Rīgā

¹³³ Краснознаменный Прибалтийский пограничный. – Р., 1988. – с. 37.

¹³⁴ LVA PA, 101. f., 2. apr., 48. l., 81.–83. lp.

¹³⁵ LVA PA, 101. f., 2. apr., 397. l., 72. lp.

¹³⁶ Ceichners A. Latvijas bolševizācija 1940–1941. – R., 1944. – 263.–264. lpp.

¹³⁷ Žagars E. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940–1941. – R., 1975. – 162.–163. lpp.

¹³⁸ LVA PA, 101. f., 2. apr., 246. l., 152. lp.

¹³⁹ Cīņa. – 1941. gada 1. aprīlis.

¹⁴⁰ Komunists. – 1941. gada 1. aprīlis.

¹⁴¹ Cīņa. – 1941. gada 1. aprīlis.

Darbvietās publiskai apskatei bija izkeltas instrukcijas, kā rīkoties gaisa uzbrukumu laikā. Par to rakstīja arī prese – Liepājā iznākošais laikraksts "Komunisti" 1. maijā izziņoja civilās aizsardzības mācības (ap-tumšošanu).¹⁵³

Rīgas strādnieku noskaņojumu maija sākumā raksturo rūpnīcas "Sarkanā pla-nēta" un "Rozītis un Prods" pilnsapulcē izskanējušais partijas pārstāvja ziņojums:

"Tas apstākļi, ka mums ir piesūtīta ins-trukcija, kā iedzīvotājiem jārikojas uzbru-kuma gadījumā no gaisa, vēl nekādā ziņā nenožīmē, ka būs karš. Ļaunas mēles gan ir izplatījušas baumas par vistuvākā laikā paredzamo karu, bet tās ir tikai tenkas, mūsu ienaidnieka ļaunas valodas, lai mums kaitētu. Es jums vēlreiz atkārtoju, ka, neskatoties uz to, ka daudzas valstis ir ie-rautas karā un tur notiek asins izliešana, pie mums, pateicoties mūsu valdības tālredzī-gai ārpolitikai, norit mierīgs sociālistiskās valsts uzbūves darbs un patlaban nav nekā-das pazīmes, kas liecinātu, ka arī mēs varētu tikt ierauti karā. Piesardzība tomēr nekad nenāk par ļaunu un tādēļ arī visiem siki jo siki jāiepazīstas ar pieminēto instrukciju.

Bez tam ir dzirdēts, it kā daži cilvēki esot apstaigājuši dzīvokļus un reģistrējuši bērnus, (...) paskaidrojot, ka reģistrācija notiek sakarā ar paredzamo karu un līdz ar to bērnu evakuāciju. Biedri, šādas lietas var izdarīt tikai cilvēki, kas grib kaitēt mūsu taga-dējai strādnieku valsts iekārtai. Neticiet šādiem provokatoriem, aizturiet tos un noda-diet tālāk attiecīgām iestādēm atmaskošānai un sodīšanai."¹⁵⁴

Nepalika nepamanīts, ka V. Molotovu (1890–1986) PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja amatā nomainīja J. Staļins (1879–1953).¹⁵⁵

Protams, ne vienmēr cilvēki runāja tikai par lielvalstīm kā par vienīgo glābēju. Piemē-ram, Talsu apriņķa Lībagu pagastā dzīvojošais Kārlis Birzleja dzērumā izteicies, ka latviešu strēlnieki palīdzējuši uzcelt komunismu Krievijā un latvieši to arī nogāzīs.¹⁵⁶ Reibums vismaz uz laiku atbrīvoja no bailēm, bet klātesošie savukārt baidījās, ka nezi-ņošanas gadījumā nāksies ciest pašiem.^{157*}

Latvijā palielinājās no PSRS iebrukušo nomenklatūras darbinieku, speciālistu un mi-litārpersonu skaits. Viņu uzskati par starptautisko stāvokli bija veidojušies 20. un 30. gados, kad Padomju Savienībā kultivēja viedokli par kapitālistisko valstu ielenkumu. Nereti propagandisti pārcentās, un PSRS iedzīvotājus pārņēma paniskas bailes no iespē-jamā kara ar rietumvalstīm. Arī 30. gados, PSRS lielo tīrīšanas akciju laikā, nereti uzsvē-ra, ka padomju varas ienaidnieki gaida ārzemju interventus.¹⁵⁸ 40. gadu sākumā veco

Studenti pie "melnā dēļa" lasa universitātes vadības izkeltos ziņojumus. ("Atpūta", 1941. gada 13. decembris.)

¹⁵³ Komunisti. – 1941. gada 11. maijs.

¹⁵⁴ LVA PA, 108. f., 1. apr., 63. l., 41. lp.

¹⁵⁵ LVA PA, 108. f., 1. apr., 63. l., 42. lp.

¹⁵⁶ LVA, 1221. f., 1.s. apr., 23. l., 13. lp.

¹⁵⁷ Шишкин В. А. Россия в годы "великого перелома". – СПб, 1999. – с. 99.

* Daudzviet pavasara eksāmenu laikā vidusskolēniem nācās rakstīt sacerējumus par tēmu "Ja mums rītu draud karš". Vēlāk kādas Rīgas skolas direktors uzsvēra, ka latviešu valodas pārbaudījumos par politiskām tēmām rakstījuši tieši pa-domju varai nelabvēlīgi noskaņotie skolēni. – IFAF, 138. f., 1. apr., 46. l., 66. lp.

¹⁵⁸ О методах и приемах иностранных разведывательных органов и их троцкистско-бухаринской агентуры. – М., 1937. – с. 199.

republiku pārstāvji dažreiz pat ar prieku gaidīja karu, kurā iedomāto ienaidnieku beidzot nomainītu reālais.¹⁵⁹ Padomju cilvēku izpratnē iespējamā kara bīstamību mazinātu tas, ka karojošās valsts iedzīvotāju lielākā daļa pārietu Sarkanās armijas pusē un strādnieki un zemnieki viņus sagaidītu ar ziediem.^{160,161} 1941. gada 5. maijā Staļins Kremlī uzrunāja Kara akadēmijas studentus. Šajā runā viņš formulēja kārtējo padomju propagandas kursa maiņu un uzsvēra: "Līdz šim mēs realizējam mierīgu aizsargāšanās politiku un šādā garā audzinājam savu armiju. Tiesa, realizējot miera politiku, mēs arī kaut ko esam nopelnījuši. (..) Bet tagad stāvoklis ir jāmaina. Mums ir stipra un labi apbruņota armija (..). Uzbrukums – tā ir labākā aizsardzība."¹⁶² Lai gan Staļina runa ietekmēja PSRS oficiālo propagandu, presē to nepublicēja. Drīz pēc tam PSRS augstākās vadības maija direktīvu iespaidā pat vācu armijas karavīriem domātajos padomju propagandas raidījumos varēja dzirdēt nepārprotami naidīgus izteikumus par Vāciju.^{163,164}

Līdzīgas iezīmes padomju propagandā bija vērojamas arī Latvijā. 13. maijā Tosmares komjaunieši pieņēma rezolūciju, kurā aicināja pastiprināt lieliniecisko modrību, lasīt referātus, organizēt pārrunas par kapitālistisko valstu ielenkumu un dzimtenes ienaidnieku nodevīgās rīcības metodēm.¹⁶⁵

Sākot ar maija beigām, "Ciņa" arvien retāk publicēja ziņas no Berlīnes,¹⁶⁶ par pārmaiņām PSRS attiecībās ar Vāciju liecināja arī pretvāciskā noskaņojuma caurstrāvotā rakstnieka I. Ērenburga (1891–1967) romāna "Parīzes krišana" publicēšana.¹⁶⁷ Sarkanās armijas karaspēka daļās maija otrajā pusē atsāka demonstrēt antifašistiskas filmas, kuras Padomju Savienībā nebija rādītas kopš 1939. gada. Padomju karavīri atkal dziedāja dziesmas par ciņu ar fašistiem.¹⁶⁸ Vairākums veco republiku pārstāvju ideoloģiskās pārmaiņas uztvēra ar izpratni, jo jau 30. gados padomju propagandisti bija viņos izveidojuši noturīgus antifašistiskus stereotipus,¹⁶⁹ ka PSRS ir cietoksnis ciņā ar fašistisko Vāciju.¹⁷⁰ Maija beigās un jūnija sākumā milzīgās tirāžās izdoto "Krievu–vācu sarunvārdnīcu karavīriem un jaunākajiem komandieriem" nosūtīja PSRS rietumu pierobežā izvietotajām karaspēka daļām, lai "atbrīvošanas misijas laikā" atvieglotu padomju karavīru kontaktus ar vācu valodā runājošajiem iedzīvotājiem.¹⁷¹ Jūnija sākumā VK(b)P CK Aģitācijas un propagandas pārvaldes vadītājs A. Ščerbakovs (1901–1945) izdeva direktīvu par militāri politisko propagandu, kurā uzsvēra, ka Ļeņina tēze "uz svešas zemes

¹⁵⁹ Сувениров О. Трагедия РККА 1937–1938. – М., 1998. – с. 333.

¹⁶⁰ Ложные установки в деле воспитания и пропаганды // Исторический архив. – 1997. – № 5–6. – с. 93.

¹⁶¹ Parasti, aplūkojot PSRS specdienestu izplānoto un realizēto Baltijas valstu okupāciju, runā par tās ārpolitisko nozīmi, atstājot novārtā iekšpolitisko faktoru. PSRS iedzīvotāju reakciju uz šo notikumu raksturo D. Ķimeles atmiņas: "Tā pieņāca skaistā, saulainā 1940. gada jūnija diena, kad aizbraucu uz treniņu Himku ūdens stadionā, radio skaļruni dzirdēju kaut ko pilnīgi neapmieramu: Baltijas valstis – Lietuvā, Latvijā un Igaunijā – esot noticis revolucionārs apvērsums, pie varas nākusi darba tauta. Otrā dienā to pašu melns uz balta izlasīju avīzē. Par brīnišķīgo jaunumu runāja visi un visur, priecājās un liksmoja. Tātad, atbilstoši marksismaļeņinisma mācībai, pasaules revolūcija tiešām vērsās plašumā." – Ķimele D., Strautmane G. Režisores Annas Lāces dēkainā dzīve. – R.: Asja, 1996, 1997. – 155. lpp.

¹⁶² Пройдет десяток лет и эти встречи не восстановишь уже в памяти // Вестник. – 1997. – № 5. – с. 116–117.

¹⁶³ Неважин В. А. Собирались ли Сталин наступать в 1941 г.? // Кентавр. – 1995. – № 1. – с. 84–85.

¹⁶⁴ "Padomju Savienības darba ļaudis! Neaizmirstiet kapitālistisko ielenkumu!", "Nemitīgi stipriniet mūsu Sarkanā armiju un mūsu sociālistisko izlūkošanu!", "Aizsardzības rūpniecības strādnieki un strādnieces, inženieri un tehniķi! Stipriniet mūsu Dzimtenes aizsardzības varenību! Apbruņojiet Sarkanā armiju un Jūras kara floti ar jaunāko tehniku!". – LVA PA, 205. f., 1. apr., 4. l., 166. lp.

¹⁶⁵ LVA PA, 205. f., 1. apr., 9. l., 49. lp.

¹⁶⁶ Ciņa. – 1941. gada 22. maijs.

¹⁶⁷ I. Ērenburga romānu "Parīzes krišana" raksturo citāts: "(..) franču buržuāzija bailēs no revolūcijas ir gatava labāk savu zemi nodot ienaidnieka rokās. Tādā ir patiesība par franču tautas traģēdijas iemesliem." – Ciņa. – 1941. gada 25. maijs.

¹⁶⁸ Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. – М., 2000. – с. 449–450.

¹⁶⁹ Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. – М., 2000. – с. 498.

¹⁷⁰ Ebon M. Soviet propaganda machine. – New York, 1987. – P. 10.

¹⁷¹ Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. – М., 2000. – с. 449–450.

aizstāvēt savu zemi" jebkurā brīdī var realizēties dzīvē. Direktīvā bija norādīts, ka savienoto republiku komunistisko partiju centrālo komiteju galvenais uzdevums ir izskaidrot jautājumu par karu un tā draudiem un nepieļaut, ka aģitācijā un mutiskajā propagandā vai presē paustu pacifistiskas idejas, raudulīgu humānismu, kas atslābinātu padomju tautas gatavību mobilizācijai.¹⁷²

Vienlaikus notika intensīva gatavošanās Latvijas iedzīvotāju deportācijai. Latvijas armijas kapteinis V. Hāzners (1905–1989) savās atmiņās rakstīja, ka 13. jūnijā un vairākas dienas pirms tam pilsētās koncentrēja kravas autotransportu, pat Uzvaras laukums Rīgā bijis pilns ar smagajām mašīnām.¹⁷³ Saglabājušies dokumenti liecina, ka paredzamajā izsūtīšanā iesaistīto izpildītāju skaits bija pārāk liels, lai tā paliktu noslēpumā. Iedzīvotāji baumoja, ka gaidāma izsūtīšana, dažreiz pat brīdināja konkrētas personas un tām izdevās paslēpties, salīdzinoši daudz izglābušos bija Jelgavā un Jelgavas apriņķī.¹⁷⁴ 13. jūnijā ļaudis izvešanu izskaidroja ar gaidāmo karu, līdzīgās domās bija Latvijas iedzīvotāji gan tās rietumos, gan austrumos, par ko liecina LK(b)P CK saņemtā informācija no Daugavpils¹⁷⁵ un Jelgavas.¹⁷⁶ Satraukto iedzīvotāju vidū baumas sevišķi uzvilnīja deportācijas dienā,¹⁷⁷ pavisam 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīja 15 424 personas.¹⁷⁸

14. jūnijā "Cīņā" publicēto TASS paziņojumu, kurā Padomju Savienības Informācijas aģentūra noliedza runas par gaidāmo karu starp PSRS un Vāciju,¹⁷⁹ latvieši uztvēra kā kārtējo dezinformāciju.

Daži apstākļi netieši norādīja, ka notiek gatavošanās karam. Jūnijā daudziem laucniekiem nācās strādāt klaušās militāro objektu celtniecībā.^{180,181} Lai arī par padarīto darbu zemniekiem samaksāja, tomēr tas smagi atsaucās uz viņu ekonomisko situāciju, jo kavēja neatliekamos lauku darbus.¹⁸² Turklāt armijas aktivitātes nākamajās dienās vēl vairāk pastiprināja domas par karu. Vācu okupācijas laika policijas darbinieks K. Siljakovs vēlāk atcerējās: "18. jūnijā Liepājā tika izlīmēti plakāti, kas vēstīja par tuvākās dienās gaidāmiem sarkanarmijas manevriem un par aptumšošanas noteikumiem, kas jāievēro civiliedzīvotājiem. Sākot ar 19. jūnija pēcpusdienu, pilsētas ielās neredzēja vairs nevienu sarkanarmieti, bet pastiprināti patrulēja vietējie miliči. No tā radās secinājumi, ka krievu–vācu sadursme vairs nav tālu."¹⁸³

Runas par karu bija dzirdamas arī padomju varai lojālā vidē, to apliecina M. Vulfsona (dzim. 1918. g.) atmiņas. Viņš atceras, ka 1941. gada 17. jūnijā notikušajā Rīgas garnizona apspriedē gados pavisam jauns virsnieks no zāles jautājis referentam –

¹⁷² 1941 год. Книга вторая. – М., 1998. – с. 301–303.

¹⁷³ Hāzners Vilis Arveds. Varmācības torpi. – Linkolna, 1977. – 256. lpp.

¹⁷⁴ LVA PA, 101. f., 1. apr., 31. l., 18. lp.

¹⁷⁵ LVA PA, 101. f., 1. apr., 31. l., 20. lp.

¹⁷⁶ 1941. gada 13. jūnijā Jelgavā baumoja, ka PSRS karo ar Vāciju un no Lietuvas jau ved ievainotos. – LVA PA, 101. f., 1. apr., 31. l., 18. lp.

¹⁷⁷ Lai gan savu darbību okupanti parasti aizbildināja ar strādnieku interešu aizstāvību, tomēr bieži vien paši strādnieki domāja citādi. To apliecina ziņas, kuras nonāca laikraksta "Cīņa" partijas pirmorganizācijas locekļu rīcībā. Viņi informēja, ka 1941. gada 14. jūnijā izsūtīts fabrikas "Spēks" direktors un strādnieki vākuši parakstus par labu direktora atjaunošanai amatā. Nolēma: "21. jūnijā noturēt "Spēkā" referātu. Referents b. Ozoliņš. Blakus referātam jānorāda strādnieku rīcības nepareizība – vācot parakstus un parakstoties par lūguma par vecā direktora atstāšanu." – LVA PA, 380. l., 1. apr., 1. l., 20. lp.

¹⁷⁸ Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs. – R., 2001. – 14. lpp.

¹⁷⁹ Cīņa. – 1941. gada 14. jūnijs.

¹⁸⁰ LVA PA, 101. f., 2. apr., 75. l., 165. lp.

¹⁸¹ K. Siljakovs savās atmiņās rakstīja: "Vaiņodē, Ciravā, Grobiņā, Ventspilī tika būvēti lidlauki un, darba rokām trūkstot, lielāko tiesu iesaistīja vietējos zemniekus. Un, ka vēl būšot jābūvē 11 tādi lidlauki, bija jau zināms." – Siljakovs K. Mana atbilde. – ASV, 1982. – 1. sēj. – 295. lpp.

¹⁸² Šnipke A. Vērgale laiku lokos. – R., 1992. – 162. lpp.

¹⁸³ Siljakovs K. Mana atbilde. – ASV, 1985. – 2. sēj. – 8. lpp.

brigādes komisāram Smirnovam: "Kad sāksies karš?" Uz to pēdējais bez apdomāšanās atbildējis: "Pēc piecām dienām, dēļiņ." ^{184,185}

Arī Krievijas vēsturnieki atzīst, ka pēdējās pirmskara dienās notika padomju karaspēka vienību izvietošana 2 080 kilometrus plašā rietumu robežas zonā. ¹⁸⁶ 15. jūnijā Baltijas Sevišķā kara apgabala komandieris ģenerālpulkvedis F. Kuzņecovs (1898–1961) pieprasīja maksimāli paaugstināt karaspēka daļu kaujas gatavību, 18. jūnijā pēc trauksmes izsludināšanas ieviesa pilnu kaujas gatavību tajos armijas, divīziju un vienību štābos, kuri bija izvietoti apgabala iekšienē un pierobežas zonā, bet 19. jūnijā sākās 2. ešelona virzišanās uz robežu. ¹⁸⁷

Par iespējamajām pārmaiņām Vācijas un PSRS attiecībās liecināja ne tikai militāra rakstura ziņas. A. Mikojs (1895–1978), PSRS TKP priekšsēdētāja

vietnieks, atcerējās, ka divas dienas pirms vācu uzbrukuma Padomju Savienībai uz Maskavu zvanijis Rīgas ostas priekšnieks Laiviņš un paziņojis par 25 vācu kuģu gatavošanos atstāt ostu nākamajā dienā, kaut arī nebija pabeigti to izkraušanas–iekraušanas darbi. Laiviņš interesējies: "Vai kuģus aizturēt vai izlaist?" Staļins, baidoties no attiecību pasliktināšanās ar Vāciju, nav pieļāvis vācu kuģu aizturēšanu. ¹⁸⁸

1941. gada 22. jūnijā sākās karš. Prasmīgi organizētās propagandas ietekmē iebrucēji no PSRS vecajām republikām bija pārliecināti par Sarkanās armijas varenību, kas kara sākumā radīja ne vienu vien komisku situāciju. ¹⁸⁹ Jānis Lejiņš savās atmiņās atceras sarunu Irlavā ar kādu Gubanovu: "Teicu, ka karš nav joka lieta, būs daudz postījumu un kritušo. – Tas nekas, būšot labi. – Bet, ja cilvēkus iesauks armijā, kā mēs apstrādāsim saimniecību? – Drīz būšot gūstekņi, tie varēšot strādāt." ^{190,191}

¹⁸⁴ Vulfsons M. Kārtis uz galda. – R., 1997. – 27. lpp.

¹⁸⁵ 1941. gada 17. jūnijā "Ciņā" sakarā ar Latvijas "atbrīvošanas" gadadienu rakstīja: "Mēs esam pateicīgi Sarkanajai armijai par to, ka viņa devusi mums iespēju īsā laikā atbrīvoties no kapitālisma jūga, un mēs darīsim visu iespējamo, lai stiprinātu Sarkanarmijas rindas, lai nodrošinātu mūsu sociālistisko dzimteni pret jebkuru ārēju briesmu nejausībām". – "Ciņā" – 1941. gada 17. jūnijs.

¹⁸⁶ История России 20 век. – М., 1996. – с. 419.

¹⁸⁷ Зуев М. Н. История России. – М., 1998. – с. 504.

¹⁸⁸ Микоян А. Так было. – М., 1999. – с. 378.

¹⁸⁹ 1941. gada jūnijā tā arī neapstiprināja direktīvu "Par turpmākajiem politiskās propagandas uzdevumiem Sarkanajā armijā", kurā aicināja kļiedēt uzskatus par vācu armijas neuzvaramību. Direktīvas projektā tika apgalvots, ka "ievērojama vācu armijas daļa ir nogurusi no kara", bet "Vācijas pārvēršana par tautas apspiedēju, smagie ekonomiskie apstākļi (...) rada tautas masu neapmierinātību". Lai arī neapstiprināts, dokuments atspoguļoja daudzu armijas politdarbinieku un propagandistu viedokli, kuri ticēja ilūzijai, ka kara gadījumā PSRS ātri sagraus vācu karaspēku un bruņotas sadursmes notiks Vācijas teritorijā. – Рубцов Ю. Alter ego Сталина. – М., 1999. – с. 118.

¹⁹⁰ Lejiņš J. Mana dzimtene. – Vastaras, 1971. – 236. lpp.

¹⁹¹ 80. gadu beigās Artūrs Biedris intervijā E. Kūlim teica: "(1941. gada. – A. B.) 23. jūnijā no rīta mūs atkal sasauca visus kopā un Artūrs Pētersons, atminos kā šodien, paziņoja: "Vot, viri, mūsējie ir sešdesmit kilometrus no Berlīnes, bet te ir izveidojies aplenkums. Mums jānoturas, drīz mūs atbrīvos un darbs ieies atkal savās sliedēs." – Literatūra un Māksla. – 1989. gada 24. jūnijs.

22. jūnijā pulksten četros no rīta par kara sākumu latviešu valodā informēja Karalauču raidītājs¹⁹² un Latvijas iedzīvotāji uzzināja, ka PSRS–Vācijas karš ir reāls fakts. Šis gadījums uzskatāmi parādīja, ka vācieši radio izmantoja, lai destabilizētu stāvokli padomju pusē. Ne velti jau pavasarī padomju prese publicēja rakstu: “Ceturtā fronte – radio”.¹⁹² Lai mazinātu ienaidnieka propagandas ietekmi uz iedzīvotājiem, VK(b)P CK Politbirojs 25. jūnijā pieņēma lēmumu, saskaņā ar kuru radioaparāti un raidītāji piecu dienu laikā bija jānodod varas pārstāvjiem.¹⁹⁴ Latvijā, kā liecina Ventspils apriņķa Ventas pagasta rikojums, jau līdz 25. jūnija vakaram pieprasīja noņemt radio antenas un to kārtis.¹⁹⁵ Rīgā aptumšoja logus un rūtis krusteniski aizlīmēja ar papīra strēmelēm, lai pasargātu no saplīšanas.¹⁹⁶ Cilvēki bieži runāja par vācu izpletņu lēcēju parādīšanos vienā vai otrā vietā.¹⁹⁷

Lai cīnītos ar nevēlamas informācijas izplatītājiem un novērstu provokatīvu baumu izplatīšanos iedzīvotāju vidū kara apstākļos, 1941. gada 28. jūnijā PSRS VDTK pieņēma direktīvu Nr. 152.¹⁹⁸ IeTK sevišķās daļas no kara sākuma līdz oktobrim par baumu izplatīšanu visā PSRS teritorijā arestēja 3 987 cilvēkus.¹⁹⁹ 1941. gada 6. jūlijā PSRS AP Prezidijs pieņēma dekrētu “Atbildība par melīgu baumu izplatīšanu kara laikā”; dekrēts paredzēja sodu no 2 līdz 5 gadiem ar piebildi, ja nodarījums pēc sava rakstura saskaņā ar likumu nav sodāms ar lielāku sodu.²⁰⁰ Latvijā dzīvojošos likums neskāra, jo iedzīvotāju vidū izplatītās baumas par Vācijas un PSRS karu bija kļuvušas par realitāti un boļševiki atstāja nesen okupēto teritoriju.

Kopumā jāsecina, ka apskatāmajā laika posmā Latvijas iedzīvotāji cīnījās pret lieliniekiem cerēja saņemt palīdzību no Vācijas vai Zviedrijas. Mazāk bija to, kuri cerēja uz iespējamo Zviedrijas karaspēka ierašanos Latvijā. Visvairāk baumoja par Vācijas nenovēršamo karu ar Padomju Savienību. Protams, Latvija vismazāk vēlējās kļūt par Vācijas okupētu teritoriju un cerēja, ka pēc PSRS sagrāves atgūs neatkarību. Turklāt pati padomju propaganda, ārzemju informācijas avoti un iedzīvotāju spēja analizēt ļāva izdarīt principiāli pareizus secinājumus un kļūda dažkārt bija tikai detaļās, piemēram, prognozē par kara darbības sākumu.

Dokumenti un memuāru literatūra liecina, ka gada laikā okupantu veikto represiju ietekmē ievērojami mainījās latviešu vairākuma uzskati par vāciešiem, kurus viņi gadsimtiem ilgi bija uzskatījuši par tautas lielākajiem ienaidniekiem.

Latvijas arhīvos nav saglabājušās padomju specdienestu sastādītas izziņas par iedzīvotāju noskaņojumu, tādēļ pētījums objektīvu iemeslu dēļ nevar sniegt atbildi uz jautājumu – cik lielā mērā apskatāmajā laika posmā atšķirās dažādu Latvijas novadu, pilsētu un lauku iedzīvotāju attieksme pret baumām. Tomēr rakstā izmantotie dokumenti un memuāru literatūra ļauj secināt, ka 1940. gada vasarā samērā daudz latviešu cerēja uzlabot savu materiālo stāvokli, bet jau gada beigās viņu domas šajā jautājumā mainījās. Jaunā vara vērsās arī pret reliģiju, un tas izraisīja īpašu neapmierinātību Latgales iedzīvotājos.

¹⁹² Treiguts-Tāle E. ... – 368. lpp.

¹⁹³ 1941. gada 20. aprīlī “Cīņa” informēja lasītājus: “Vācijas radio ik dienas izdara pārraidījumus 31 valodā. Plaša vācu radioprogramma visai daudzveidīga. Informācijas daļā sniedz politiskās un kara ziņas, hronikas mijas ar preses apskatiem, kuros polemizē par ārvalstu pārraidījumiem un presi un noskaidro vācu viedokli.” – Cīņa. – 1941. gada 20. aprīlis.

¹⁹⁴ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1985. – Т. 2. – с. 61.

¹⁹⁵ LVA, 171. f., 1. apr., 12. l., 3.12. lp.

¹⁹⁶ Mauriņa Z. Dzelzs aizbīdņi lūst. – R., 1998. – 137.–138. lpp.

¹⁹⁷ LVA PA, 101. f., 2. apr., 279. l., 60. lp. o. p.

¹⁹⁸ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1985. – Т. 2. – с. 86.

¹⁹⁹ Буховский В. Московский процесс. – Париж–Москва. – 1996. – с. 77–78.

²⁰⁰ KPFSR Kriminālkodekss ar pārgrozījumiem līdz 1944. gada 15. aprīlim. – М., 1944. – 87.–88. lpp.

Krass pavērsiens sabiedriskajā domā notika 1941. gada 14. jūnija deportāciju iespaidā, kas, protams, neveicināja okupācijas varas popularitāti Latvijas iedzīvotāju vidū. Tas nenoliedzami palielināja neapmierināto skaitu, kuru vidū bieži bija dzirdamas runas par neizbēgamu PSRS–Vācijas karu. Dažkārt savus uzskatus par jauno režīmu mainīja personas, kuras 1940. gada vasarā bija aktīvi atbalstījušas okupācijas režīmu.

Memuāru literatūra liecina, ka baumas par PSRS karu ar Vāciju bija izplatītas arī padomju režīmam lojālo iedzīvotāju vidū. Daudzi no viņiem bija militārpersonas, kuru vidē bieži varēja dzirdēt frāzes par neizbēgamu konfliktu ar kapitālistiskajām valstīm. Jāatzīst, ka Padomju Savienībai lojālo iedzīvotāju politisko viedokli lielā mērā ietekmēja oficiālā propaganda, kura ar preses un radio palīdzību puda informāciju par PSRS–Vācijas attiecību pasliktināšanos 1941. gada pavasarī. Tas savā ziņā arī liecināja, ka manipulēšana ar sabiedrisko domu nav iedomājama bez ceturtais varas atbalsta.

Noslēgumā jāatzīst, ka cilvēku rīcību bieži vien ietekmēja tas, kā viņi uztvēra politisko notikumu prognozes. Turklāt laikā, kad abas lielvalstis gatavojās militārajam konfliktam, tiem, kuri vērīgi sekoja politisko notikumu attīstībai, kļuva skaidrs, ka karš ir neizbēgams.

Kopsavilkums

Raksts veltīts XX gadsimta 40. gadu sākumā Latvijas iedzīvotāju vidū izplatītajām baumām par karu. Analizēti Latvijas arhīvu dokumenti, preses, memuāru un zinātniskajā literatūrā publicētā informācija par iedzīvotāju noskaņojumu.

Apskatāmajā laika posmā Latvijas iedzīvotāji cīnījās pret okupācijas varu cerēja saņemt palīdzību no Vācijas un Zviedrijas. Mazāk bija to, kuri cerēja uz iespējamo Zviedrijas karspēka ierašanos Latvijā. Visvairāk baumoja par Vācijas nenovēršamo karu ar Padomju Savienību. Protams, iedzīvotāju vairākums domāja, ka pēc PSRS sagrāves atgūs neatkarību. Turklāt pati padomju propaganda, ārzemju informācijas avoti un iedzīvotāju spēja analizēt ļāva izdarīt principiāli pareizus secinājumus un kļuva dažkārt bija tikai detaļās, piemēram, prognozē par kara darbības sākumu.

Dokumenti un memuāru literatūra liecina, ka gada laikā okupantu veikto represiju iespaidā ievērojami mainījās latviešu vairākuma uzskati par vāciešiem, kurus viņi gadsimtiem ilgi bija uzskatījuši par tautas lielākajiem ienaidniekiem.

Latvijas arhīvos nav saglabājušās padomju specdienestu sastādītās izziņas par iedzīvotāju noskaņojumu, tādēļ pētījums objektīvu iemeslu dēļ nevar sniegt atbildi uz jautājumu – cik lielā mērā apskatāmajā laika posmā atšķīrās dažādu Latvijas rajonu, pilsētu un lauku iedzīvotāju attieksme pret baumām. Tomēr rakstā izmantotie dokumenti un memuāru literatūra ļauj secināt, ka 1940. gada vasarā samērā daudz latviešu cerēja uzlabot savu materiālo stāvokli, bet jau gada beigās viņu domas šajā jautājumā mainījās. Jaunā vara vērsās arī pret reliģiju, un tas izraisīja īpašu neapmierinātību Latgales iedzīvotājos.

Krass pavērsiens sabiedriskajā domā notika 1941. gada 14. jūnija deportāciju iespaidā, kas, protams, neveicināja okupācijas varas popularitāti Latvijas iedzīvotāju vidū. Tas nenoliedzami palielināja neapmierināto skaitu, kuru vidū bieži bija dzirdamas runas par neizbēgamu PSRS–Vācijas karu. Dažkārt savus uzskatus par jauno režīmu mainīja personas, kuras 1940. gada vasarā bija aktīvi atbalstījušas okupācijas režīmu.

Memuāru literatūra liecina, ka baumas par PSRS karu ar Vāciju bija izplatītas arī padomju režīmam lojālo iedzīvotāju vidū. Daudzi no viņiem bija militārpersonas, kuru vidē bieži varēja dzirdēt frāzes par neizbēgamu konfliktu ar kapitālistiskajām valstīm.

Jāatzīst, ka Padomju Savienībai lojālo iedzīvotāju politisko viedokli lielā mērā ietekmēja oficiālā propaganda, kas ar preses un radio palīdzību puda informāciju par PSRS–Vācijas attiecību pasliktināšanos 1941. gada pavasarī. Tas savā ziņā arī liecināja, ka manipulēšana ar sabiedrisko domu nav iedomājama bez ceturtnās varas atbalsta.

Jāatzīst, ka cilvēku rīcību bieži vien ietekmēja tas, kā viņi uztvēra politisko notikumu prognozes. Turklāt laikā, kad abas lielvalstis gatavojās militāram konfliktam, tiem, kuri vērgi sekoja politisko notikumu attīstībai, kļuva skaidrs, ka karš ir neizbēgams.

Svarīgākie politiskie notikumi pasaulē un Latvijā 1940. 6.VI – 1941. 26.VI

NOTIKUMI PASAULĒ			NOTIKUMI LATVIJĀ		
Gads	Datums	Notikums	Gads	Datums	Notikums
1940.	6. VI	Vācu karaspēks ieiet Parīzē	1940.	17. VI	Padomju karaspēks okupē Latviju
	15. VI	Padomju karaspēks okupē Lietuvu			
	17. VI	Padomju karaspēks okupē Igauniju			
	26. VI	PSRS ultimāts Rumānijai, lai atdotu Besarābiju un Ziemeļbukovinu. 28. jūnijā minētās teritorijas okupē padomju karaspēks			
	21. VII	Izveidotas Lietuvas PSR un Igaunijas PSR			
	31. VII	Ā. Hitlers pieņem lēmumu par uzbrukumu PSRS, liek izstrādāt iebrukuma plānus			
	2. VIII	Izveidota Moldāvijas PSR			
	3. VIII	Lietuvas PSR "iestājas" PSRS			
	6. VIII	Igaunijas PSR "iestājas" PSRS			
	10. VIII	Zviedrija <i>de facto</i> atzīst Baltijas pievienošanu PSRS			
			14.–15. VII	Tautas Saeimas vēlēšanas	
			21. VII	Saeima pasludina Latvijas PSR izveidošanu	
			22. VII	Latvijas Tautas Saeima pieņem lēmumus par zemes, banku, lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju	
			26. VII	Padomju robežsargu vienības sāk apsargāt Baltijas jūras piekrasti	
			5. VIII	Latvijas PSR "iestājas" PSRS	
			VIII beigās – IX	Ārzemju diplomātu aizbraukšana no Rīgas (izņemot vācu)	
			28. IX	LPSR APP dekrēts "Par tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju" (1. un 2. kategorijas uzņēmumi)	

NOTIKUMI PASAULĒ			NOTIKUMI LATVIJĀ		
Gads	Datums	Notikums	Gads	Datums	Notikums
1940.	6. XI	PSRS APP dekrēts "Par KPFSR kriminālo, civilo un darba likumu pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās"	1940.	1. X	Izraida visus ārzemju koresponentus
			5. X	LPSR APP dekrēts "Par jūras un upju flotes kuģniecības uzņēmumu nacionalizāciju"	
			28. X	LPSR APP dekrēts "Par privāto kinoteātru, lielu viesnīcu, slimnīcu, polikliniku, aptieku, noliktavu un ķīmijas-farmācijas rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju", LPSR APP dekrēts "Par lielo namu nacionalizāciju"	
1940.	25. XI	Padomju valdības nota Vācijas valdībai. PSRS izvirza savus noteikumus, lai pievienotos trīspusīgajam paktam	1940.	25. XI	Līdztekus latam kā maksāšanas līdzeklis tiek ieviests rublis
	18. XII	Vācijas direktīva Nr. 216, kurā nosaka datumu, kad sāksies operācija "Barbarosa" (negaidīts uzbrukums PSRS) – 15.05.1941.			
1941.	10. I	PSRS un Vācijas līgums par ekonomisko sadarbību	1941.	6. I	LPSR APP dekrēts "Par autobusu, kravas automašīnu un garāžu nacionalizāciju"
	10. I	PSRS AP vēlēšanas		10. I	Padomju un vācu iestāžu pārstāvji Rīgā paraksta nolīgumu, kurš atļauj baltvāciešiem izbraukt uz Vāciju (pavasārī šo iespēju izmantoja apmēram 11 tūkstoši cilvēku)
				13. I	LPSR APP dekrēts "Par vieglā transporta (automašīnu) nacionalizāciju"

NOTIKUMI PASAUĻĒ			NOTIKUMI LATVIJĀ		
Gads	Datums	Notikums	Gads	Datums	Notikums
1941.	3. II	Vācu virspavēlniecība izdod pavēli par plaša mēroga sagatavošanos militārajam uzbrukumam austrumos	1941.	21. II	LPSR TKP lēmums "Par sīko privāto uzņēmumu nacionalizāciju, kuriem ir vietējā valstiskā rūpnieciskā nozīme"
	5. IV	PSRS līgums par neuzbrukšanu un draudzību ar Dienvidslāviju (kurai 5. aprīlī uzbrūk Vācija)		25. III	Rublis tiek atzīts kā vienīgais maksāšanas līdzeklis
	30. IV	Karadarbība Dienvidslāvijā un Grieķijā Ā. Hitleram liek kara sākumu ar PSRS atlikt uz 5 nedēļām		14. V	LPSR TKP un LK(b)P lēmums par padomju saimniecību izveidošanu LPSR
	14. VI	Publicēts TASS paziņojums, kas noliedz "baumas" par iespējamu Vācijas uzbrukumam PSRS ledzīvotāju masveida deportācijas no Lietuvas un Igaunijas		17. V	LPSR APP dekrēts "Par privāto tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju" (gada apgrozījums pārsniedz 5000 rbļ.)
	22. VI	Vācija uzsāk karadarbību pret PSRS		14. VI	ledzīvotāju masveida deportācijas no Latvijas
	25. VI	VK(b)P CK Politbiroja lēmums par radiouztvērēju un pārraidāmo ierīču nodošanu		29. VI	Vācu karaspēks ieņem Liepāju
	26. VI	PSRS VDTK direktīva Nr.148 par panisku baumu izplatītāju, kuri mēģina dezorganizēt aizmuguri, arestēšanu un nodošanu tiesāšanai		1. VII	Vācu karaspēks ieņem Rīgu
				6. VII	Vācu karaspēks okupē visu Latvijas teritoriju

Rumours about War in Latvia in 1940–41

ALDIS BERGMANIS

The article deals with rumours about an imminent war that spread among the inhabitants of Latvia in the early 1940s. The investigation is based on archival documents and opinions found in the press, memoirs and scholarly literature.

During this period, the population on the whole hoped to receive help in their struggle against the Soviet occupation regime from Germany and Sweden. Hopes for Swedish intervention were held by a relatively small part of the population, however. Rumours were widespread about an unavoidable war between Germany and the Soviet Union. The majority of the population hoped that the defeat of the Soviet Union would lead to restored independence of Latvia. Soviet propaganda, foreign information sources and analysis by the Latvian population came to essentially the same correct conclusions. Mistakes were made in some details, such as predictions about the beginning date of war action.

Documents and memoirs reveal that Soviet oppression changed Latvian public opinion about the Germans, whom Latvians had viewed as the enemy for centuries.

Latvian archives do not contain Soviet secret service reports about public opinion. Therefore, this study has not been able to analyse attitudes about the rumours in different population groups and by geographic areas. However, the documentation available makes it clear that, at the beginning of the Soviet occupation in the summer of 1940, a relatively large part of the population hoped for economic improvement. This opinion changed, however, by the end of the year. In Latgale, Eastern Latvia, that was mostly Roman Catholic, dissatisfaction about Communist anti-religious policies was widespread.

A drastic turn in public opinion against the occupation regime occurred after the 14 June 1941 mass deportation. The number of dissidents increased. Rumours about an impending German–Soviet war were particularly rampant among this group. Even some individuals who had actively supported the occupation regime a year earlier changed their opinion.

Memoir literature also indicates that rumours about a German–Soviet conflict were widespread among those who were loyal to the Soviet regime, such as Soviet military personnel. This opinion was reinforced among the loyal parts of the population by official propaganda that used mass media to spread information about deteriorating German–Soviet relations in the spring of 1941.

Mašīnu–zirgu iznomāšanas punktu veidošana Latvijas PSR 1941. gada pavasarī

LELDE OZOLA

Ievads

Latvijas vēsturē līdz šim vairāk pētīti abu totalitāro okupācijas varu – komunistiskās PSRS (Krievijas) un nacistiskās Vācijas – politiskie noziegumi pret cilvēci, bet mazāk saimnieciskie noziegumi. Šajā darbā pētīta mašīnu–zirgu iznomāšanas punktu veidošana 1941. gada martā Padomju Savienības okupētajā Latvijā, ko var uzskatīt par pirmo lielāko represīvo akciju pret turīgākajiem un sabiedriski aktīvākajiem zemniekiem.

Līdz ar okupācijas varas izveidi Latvijā 1940. gada 20. jūnijā sākās valsts iekārtas, saimniecības un ideoloģijas pārkārtošana atbilstoši PSRS pastāvošajai sistēmai. Krasas pārmaiņas sākās arī lauksaimniecībā. Uz Eiropas tirgu orientēto individuālo ražošanu sāka nomainīt ražošana Maskavas centralizētā plāna izpildīšanai. Laukos tāpat kā citās vietās okupācijas valsts politika veicināja sabiedrības šķelšanos: lielsaimnieki – budži, kulaki, ekspluatatori, bet pārējie lauku ļaudis – darba zemnieki, paverdzinātie u. c. Galvenās nostādnes lauksaimniecības jomā paustas jau 1940. gada 21. jūnijā Latvijas Komunistiskās partijas (turpmāk – LKP) prasībās Latvijas Tautas valdībai: “Konfiscējami valsts un tautas ienaidnieku un nodevēju īpašumi. Tāpat konfiscējami lauku lielsaimnieku īpašumi, kas līdzinās mērenām muižām, atstājot viņu pašu vajadzībām zemi un ēkas vidējas saimniecības apmēros. Konfiscētā zeme sadalāma bezzemniekiem un sīkzemniekiem, kuri paši savu zemi apstrādā. Nedrīkst aiztikt darba zemniecības zemi, lopus un inventāru vai kaut kā citādi ierobežot viņu tiesības. Nedrīkst uzspiest zemniekiem kolektivizāciju pret viņu gribu. Sīkā zemniecība atsvabināma no nesamaksātiem nodokļiem un banku parādiem. Atceļamas ūtrupes un izbeidzama zemnieku saimniecības izputināšana.”¹ Šīs prasības Latvijas Tautas valdībai, kā liecina VK(b)P CK Politbiroja pilnvarotā un Latvijas okupācijas galvenā organizatora Andreja Višinska (1883–1954) 1941. gada 21. jūnija ziņojums Staļinam, Molotovam, Vorošilovam un Mikojanam, bija sastādījis VK(b)P CK Politbirojs un iesniedzis pats A. Višinskis. Viņš rakstīja: “Pašlaik, 10.30 minūtēs pēc Latvijas laika, notiek Ministru kabineta sēde, kurā apspriež jaunās valdības deklarāciju, kuras teksta projektu es tūlīt iesniegšu. Lūdzu dot jaunus norādījumus.”²

1940.–1941. gadā padomju lauksaimniecības problēmas un represijas pret iedzīvotājiem ir pētītas Latvijas historiogrāfijā, bet nevienā darbā nav atklāta MZIP veidošanas gaita un akcentēts tās represīvais raksturs pret Latvijas turīgajiem zemniekiem, līdz ar to – tradicionālās lauksaimniecības iznīcināšanas procesa sākums.

Pētījumā par pamatu izmantoti materiāli, kas atrodas Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LVA) LKP CK arhīva dokumentos. Sīkāk izpētīti LKP Centrālās komitejas,

¹ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20.VI–5.VIII). Dokumenti un materiāli. / Red. A. Drizulis – Rīga, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1963. – 52. lpp.

² Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvs (KVSPVA), 82. f. (V. M. Molotovs), 2. apr., 150. l., 1.–3. lp.

Vidzemes (Cēsu, Madonas, Valmieras un Valkas apriņķis) un Zemgales (Bauskas, Jelgavas un Tukuma apriņķis) materiāli. Latvijas Valsts arhīva materiāli sniedz plašu informāciju par situāciju laukos 1940.–1941. gadā un MZIP veidošanas procesu.

PSRS okupācijas laikā ar pētītajiem LKP materiāliem nebija iespējas iepazīties. LKP CK arhīvs bija pieejams tikai sevišķi uzticamiem Komunistiskās partijas biedriem. Tāpēc šajos dokumentos saglabātā informācija varētu būt samērā patiesa.

Jāatceras, ka pētītie dokumenti bieži vien pauž LKP un padomju ierēdņu un komunistisko aktivistu viedokli.

Pētījumā ar *Dr. hab. hist.* Heinriha Stroda atļauju izmantoti viņa iegūtie materiāli Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvā (KVSPVA) Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Politbiroja³ un V. Molotova⁴ fondā.

Darbā izmantots vēsturnieka Ērika Žagara sastādītais dokumentu krājums "Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20.VI–5.VIII)"⁵, kā arī *Dr. hist.* Ilgas Gravas (Kreituses) dokumentu publikācijas⁶.

Plašāku ieskatu lauksaimniecības jautājumos padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā sniedz Heinriha Stroda grāmatas "Latvijas lauksaimniecības vēsture" nodaļa "Staljiniešu pirmās okupācijas gadā"⁷.

Citus publicētos avotus un historiogrāfiju par 1940.–1941. gada padomju okupāciju autore šajā pētījumā izmanto vispārīgam ieskatam.

Atsevišķi jāatzīmē vēstures avota veids – atmiņas, kas dokumentē laiku jau no tālāka skatu punkta. Kamēr tās tiek pierakstītas, paiet noteikts laika posms, kurā laikā atmiņu tēli un tā laika situācijas uztvere var mainīties. Tomēr neapšaubāmi tās ir ļoti svarīgas okupācijas laika liecības. Ar to palīdzību var atrast daudzus vēstures līniju pavedienus, izprast dziļāk okupācijas laika situāciju utt. Latvijas atmodas laikā un pēc neatkarības atgūšanas ļoti plaši sāka vākt un publicēt atmiņu stāstus, ko turpina arī šobrīd. Plašs apkopojums npublicētu okupācijas periodu atmiņu, tostarp arī par 1940.–1941. gadu, glabājas un arvien papildinās Okupācijas muzeja krājumos. Starp šiem atmiņu stāstījumiem ir arī MZIP veidošanas akcijā cietušās Mērijas Upenieces⁸, Annas Kauliņas⁹, Jāņa Kauliņa¹⁰, Jautrītes Liholātes¹¹ un Dzidras Grīnhofas¹² liecības.

1940. gada 22. jūlijā tika pieņemta "Saeimas deklarācija par zemes pasludināšanu tautas īpašumā" un 30. jūlijā tika izdots "Latvijas PSR valdības likums par zemes pasludināšanu tautas īpašumā". Ar šo likumu valdība noteica, ka "Valsts zemes fondā (..) pāriet šādas zemes:

- 1) visas lauksaimniecībā izmantojamās līdzšinējās valsts zemes, kas valstij tieši nav vajadzīgas;
- 2) visas baznīcu, draudžu un klosteru zemes, neatkarīgi no platības;

³ KVSPVA, 17. f.

⁴ KVSPVA, 82. f.

⁵ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20.VI–5.VIII). Dokumenti un materiāli. / Red. A. Drizulis – Rīga, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1963. – 544. lpp.

⁶ Grava I. 1941. gada 14. jūnija deportāciju sagatavošanas dokumenti // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 140.–152. lpp.

⁷ Strods H. Latvijas Lauksaimniecības vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz XX gs. 90. gadiem. – Rīga, "Zvaigzne", 1992. – 175.184. lpp.

⁸ Mērijas Upenieces videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/348, 2300/349.

⁹ Annas Kauliņas videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/222, 2300/223.

¹⁰ Jāņa Kauliņa videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/223, 2300/224.

¹¹ Jautrītes Liholātes videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/385.

¹² Dzidras Grīnhofas videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/390.

3) tā daļa no katram līdzšinējam zemes īpašniekam piederējušās zemes kopplatības, kura pārsniedz 30 ha, izņemot tautas ienaidnieku¹³ un zemes spekulantu zemes, kuras pāriet fondā visā platībā.”¹⁴

Tālāk noteikts, ka šā fonda zemes tiks izdalītas bezzemniekiem un sīkzemniekiem, lai veidotu līdz 10 ha lielas saimniecības, “katra darba zemnieka¹⁵ pienākums ir viņa lietojamo zemi apstrādāt un uzlabot, saimniecības ēkas kopt un izbūvēt un visu saimniecību vadīt saskaņā ar lauksaimniecības jaunākajiem sasniegumiem, ieliekot šajā darbā visus savus spēkus un zināšanas”.¹⁶

Viens no pirmajiem okupācijas varas solījumiem Latvijas lauku iedzīvotājiem pirms t. s. Tautas Saeimas vēlēšanām bija neveidot kolektīvās saimniecības jeb kolhozus. Daudziem lauku cilvēkiem atmiņā vēl bija 1919. gada padomju okupācijas perioda agrārā politika, kad tika nacionalizēta visa zeme, lai uz bijušo muižu bāzes organizētu padomju saimniecības, bet zemnieku saimniecības pasludinātu par valsts rentes saimniecībām, t. i., zemniekam jāmaksā par zemes lietošanu, turklāt slēdzot rentes līgumu tikai uz vienu gadu. Vēlākos gados (1923. un 1931. g.) šo politiku kritizēja pati LKP. 1940. gadā J. Kalnbērziņš rakstīja: “Bet Padomju Latvijas valdība un mūsu partija 1919. gadā arī rupji kļūdījās, vājinot Padomju Latvijas aizsardzības spējas. (...) Liela un neizlabojama kļūda bija muižnieku un vācu baronu zemju nesadalīšana Latvijas bezzemniekiem un mazzemniekiem, kuri zemi gaidīja un nedabūja, un līdz ar to nebija materiāli ieinteresēti Padomju varas aizstāvēšanā pret Padomju Latvijas ienaidniekiem.”¹⁷

1940.–1941. gadā netika izveidota neviena kolektīvā saimniecība jeb kolhozs, taču soļi šajā virzienā tika sperti – 1941. gada aprīlī–jūnijā dažviet veidojās zemes kopapstrādāšanas biedrības.¹⁸ 1941. gada pirmajā pusgadā tika izveidota 31 padomju saimniecība (sovhozs). Lai virzītu zemniekus kolektivizācijas virzienā, tika organizētas t. s. mašīnu–traktoru stacijas (MTS) un mašīnu–zirgu iznomāšanas punkti (MZIP).

VK(b)P CK Politbiroja lēmums par mašīnu un zirgu iznomāšanas punktu veidošanu pie MTS tika pieņemts 1941. gada 19. februārī.¹⁹ “1. Lai palīdzētu nabadzīgajām un vidējām lauku saimniecībām apstrādāt savu zemi, ņemot vērā to, ka zemnieki dzīvo viensētās, uzdot Latvijas, Lietuvas, Igaunijas PSR TK un K(b)P CK un PSRS Zemkopības TK līdzās MTS veidošanai organizēt MZIP pie MTS, vidēji viens punkts vienā pagastā. 2. Uzdot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR TK un K(b)P CK organizēt MZIP uz lielsaimniecību un citu nacionalizētu saimniecību bāzes, nododot MZIP rīcībā visas ēkas, zirgus, lauksaimniecības mašīnas un zirgu inventāru. Atļaut Latvijas, Lietuvas, Igaunijas PSR TK un K(b)P CK iegūt MZIP nepieciešamo zirgu skaitu un lauksaimniecības inventāru no izbraukušo uz Vāciju vāciešu saimniecībām, kā arī iepirkt tos no turīgo – kulaku – saimniecībām, atļaujot šīm saimniecībām segt viņu valsts parādu, atdodot daļu zirgu un inventāra MZIP. (...)”²⁰ Šis lēmums LK(b)P biedriem tika izklāstīts Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas²¹ (turpmāk LK(b)P) Rīgas pilsētas komitejas un LK(b)P CK III

¹³ Autore neatrada nevienu dokumentu, kurā būtu dota definīcija vai skaidrojums t. s. “tautas ienaidniekam”. Tātad “tautas ienaidnieks” bija jēdziens, kurā varēja ietilpināt visas padomju varai netikamās personas.

¹⁴ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1963. – 365. lpp.

¹⁵ Jēdziens “darba zemnieks” ir skaidrots “Latvijas PSR valdības rīkojumā par nodokļu parādu un administratīvā kārtā uzlikto sodu anulēšanu darba zemniekiem”. – Turpat, 355. lpp.

¹⁶ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1963. – 365. lpp.

¹⁷ “Propaganda un agitācija”. – 1940. – Nr. 1 – 30.–31. lpp.

¹⁸ Strods H. Latvijas Lauksaimniecības vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz XX gs. 90. gadiem. – Rīga, “Zvaigzne”, 1992. – 181.–182. lpp.

¹⁹ KVSPVA, 17. f., (...) apr., 36. lp., 171. lp.

²⁰ Turpat.

²¹ 1940. gada 8. oktobrī LKP ar VK(b)P CK Politbiroja lēmumu tika uzņemta VK(b)P sastāvā kā viena no tās organizācijām un līdz ar to LKP tika pārsaukta par LK(b)P.

apvienotajā plēnumā 1941. gada 28. februārī–1. martā. Ziņoja LK(b)P CK loceklis K. Mahanko: "VK(b)P (Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas) CK un PSRS TKP lēmumā norādīts, ka mums jāorganizē mašīnu–zirgu iznomāšanas punkti uz lielsaimniecību un citu nacionalizēto saimniecību bāzes, ar ēku, zirgu, inventāra utt. nodošanu tām (iznomāšanas stacijām). Noteikti nepieciešams atcerēties, ka šie punkti, pirmkārt, jāorganizē uz repatriējušos vāciešu saimniecību bāzes, pēc tam uz bijušo ministru, viņu ģimeņu locekļu utt. lielsaimniecību bāzes. Uz nestrādājošo (pamesto?) saimniecību bāzes, politiski kompromitējušās saimniecībās, uz to saimniecību bāzes, kuras pagasta zemnieki ienīst, ar kurām zemniecībai ir kārtojami veci rēķini.²² (..) Latvijā bija 1 096 saimniecības, kurām piederēja vairāk par 100 ha zemes, un bija 147 000 saimniecības, kurām piederēja no 50 līdz 100 ha zemes. Tādā veidā sanāk vairāk par 15,5 tūkstošiem saimniecību ar lielu daudzumu zemes. Lūk, tādās saimniecības vajadzēs izvēlēties priekš mašīnu–zirgu punkta, pie kam nevajag, biedri, aizrauties ar administrēšanu."²³ Norādot uz nepieciešamību, kāpēc vajag veidot šos punktus, K. Mahanko paskaidrojis: "Mašīnu–zirgu iznomāšanas punktu organizācijai ir milzīga nozīme. Vajag brīdināt mūsu biedrus, lai šo procesu pienācīgi novērtē. MZIP veidošana neatdos kulaku verdzībā no jauna organizējušās nabadzīgās saimniecības. Mums jau ir ziņas par to, ka atsevišķās vietās turīgās kulaku saimniecības piedāvā jaunajiem saimniekiem – es tev došu zirgu lauku apart, bet tu man dosi gabaliņu pļavas, kuru man noņēma pagājušā gadā, tā, lūk, mēs visu sarunāsim, zirgu tev nav, ar ko barot tos arī nav, padomju vara tev nepalīdzēs, bet mēs, pašu ļaudis – norēķināsimies. Tādā veidā, mums nemānot, jaunie saimnieki, bijušie kalpi un trūcīgie zemnieki nokļūs tiem verdzībā. Tādā veidā MZIP veidošana neļaus kulakam pārņemt savās rokās bijušos kalpus un trūcīgos zemniekus."²⁴

MZIP veidošanas akcija noritēja 1941. gada marta mēneša beigās. Gandrīz katrā pagastā tika izveidots viens MZIP. Piemēram, Valmieras apriņķī visos 50 pagastos bija MZIP, Valkas – 37 no 38 pagastiem bija MZIP, Bauskas – MZIP bija pat vairāk – 22 uz 20 pagastiem. Kopā Latvijas PSR 516 pagastos tika izveidoti 517 MZIP, no kuriem 43 bija ierīkoti vācbaltu repatriantu saimniecībās, bet pārējās – speciāli nacionalizētās saimniecībās.²⁵ Kopumā analizētajos Vidzemes un Zemgales apriņķos tika izveidoti 300 punkti 307 pagastos (sk. tabulu).

Latvijas PSR Vidzemes un Zemgales mašīnu–zirgu iznomāšanas punkti (MZIP) 1941. gada aprīlī.²⁶

Apriņķis	Pagastu skaits apriņķī	Mašīnu–zirgu iznomāšanas punktu skaits apriņķī ²⁷				
		Vācu repatriantu saimniecībās		Īpaši nacionalizētās saimniecībās		Kopā
Bauskas	20	5	23%	17	77%	
Jelgavas	41	4	9%	40	91%	44
Tukuma	25	3	11%	25	89%	28
Rīgas	56	7	17%	34	83%	41
Cēsu	36		0%	37	100%	37
Madonas	41	6	14%	35	86%	41
Valmieras	50		0%	50	100%	50
Valkas	38		0%	37	100%	37
KOPĀ	307	25	8%	275	92%	300

MZIP nepieciešamo saimniecību nacionalizācijai katrā apriņķī īpaši tika veidotas t. s. troikas jeb trīs cilvēku komisijas LK(b)P vadībā, kas izvērtētu un pārraudzītu procesa gaitu. Bauskas apriņķa troikas, kuras priekšsēdētājs bija LK(b)P apriņķa sekretārs Rutkovskis, pirmajā sēdē 1941. gada 19. martā piedalījās arī LK(b)P CK I sekretārs J. Kalnbērziņš.²⁸ Apriņķa troikas savukārt izvirzīja un apstiprināja pagastu troikas. Likumsakarīgi bija troiku sastāvi pēc ieņemamajiem amatiem pagastā. Citāts no minētā 1941. gada 19. marta protokola: "Klausījās: 2. Pagastu zirgu–mašīnu iznomāšanas punktu nacionalizācijas komisiju apstiprināšana. Nolēma: 1/ Apstiprināt kulaku saimniecību nacionalizācijas komisijā Bauskas pagastā sekojošus biedrus: 1. Ezis Jānis – partorgs, 2. Rins – pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs, 3. Dumbrovskis – iecirkņa milicis. 2/ Apstiprināt kulaku saimniecību nacionalizācijas komisijā Bārbeles pagastā sekojošus biedrus: 1. Sudrabiņš – partorgs, 2. Olbergs – pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs, 3. Melenbergs Viktors – aktivists..."²⁹

Katrā apriņķī izveidoja un uz LK(b)P CK nosūtīja sarakstus ar nacionalizētajām saimniecībām,³⁰ kuru nosaukums bija: "(apriņķa nosaukums) apriņķa lielsaimnieku, fabrikantu, lielīpašnieku, spekulantu un kulaku zemnieku saimniecību SARAĶSTS, kuras jānacionalizē ar visām dzīvojamām un saimniecības ēkām, lauksaimniecības inventāru, pārvadāšanas līdzekļiem, zirglietām, strādniekiem, liellopiem, jaunlopiem, lai organizētu šajās saimniecībās mašīnu–zirgu iznomāšanas punktus."³¹ – Līdz ar šiem sarakstiem LK(b)P CK nosūtīja katras saimniecības un tās saimnieka raksturojumu, ko parakstījis attiecīgā apriņķa LK(b)P komitejas pirmais sekretārs. Ir apriņķi, kur šie raksturojumi ir latviešu valodā un ir arī krievu valodā, taču vienmēr tie ir mašīnrakstā uz mazām lapiņām (apmēram trešdaļa A4 formāta lapas). Piemēram: "Raksturojums par Codes pag. "Putrassmēru" lietotāju Vanagu Jāni³²: Bij. viens no aktivākajiem Zemnieksavienības vadoņiem, lielākiem kulakiem un arī aizsargu komandieriem, kurš uzstājās pret strādniecību. Rutkovskis (paraksts)"^{33,34} vai "Raksturojums par Valkas apriņķa Annas pagasta zemnieku Kadilu Valdemāru.³⁵ Pieder liela kulaku saimniecība. Līdz zemes reformai piederēja 42 ha zemes, kuras apstrādāšanai tika izmantoti līgumstrādnieki. Attiecībās ar strādniekiem raksturojams kā cietsirdīgs, nesaudzīgs ekspluatators, kas licis strādāt

²² Постановлением ЦК и СНК Союза указано, что мы должны организовать машинно-конные прокатные пункты на базе помещичьих и других национализированных хозяйств, с передачей им построек, лошадей, инвентаря и т.д. Надо твердо помнить, что в первую очередь эти пункты должны быть организованы на базе хозяйств репатрированных немцев, затем на базе крупных помещичьих хозяйств бывших министров, членов их семей и т.д. На базе нетрудовых хозяйств, хозяйств компрометированных политически, на базе тех хозяйств, которые крестьяне волости буквально ненавидят, на базе тех хозяйств, с которыми крестьянство имеет старые счёты. (krievu val.)

²³ LVA PA, 101. f., 1. apr., 18. l., 76.–78. lp.

²⁴ LVA PA, 101. f., 1. apr., 18. l., 75. lp.

²⁵ LVA PA, 101. f., 2. apr., 460. l., 1.–3. lp.

²⁶ Veidots pēc LVA PA, 101. f., 2. apr., 460. l., 1.–3. lp. dotajiem datiem.

²⁷ Dotie dati pēc labojumiem 1941. gada 8. aprīli.

²⁸ LVA PA, 114. f., 1. apr., 4. l., 11.–14. lp.

²⁹ LVA PA, 114. f., 1. apr., 4. l., 11.–14. lp.

³⁰ Nacionalizācijas saraksti, īpašnieku un māju raksturojumi un akti atrodami 101. fonda 2. apraksta 460.–480. lietā (463. l. – Bauskas apriņķis, 464. l. – Valkas apriņķis, 465. l. – Valmieras apriņķis, 469. l. – Jelgavas apriņķis, 475. l. – Madonas apriņķis, 477. l. – Rīgas apriņķis, 479. l. – Tukuma apriņķis, 480. l. – Cēsu apriņķis).

³¹ СПИСОК крестьянских хозяйств, принадлежащих помещикам, фабрикантам, крупным собственникам, спекулянтам и кулакам (В а л к с к о г о) уезда, подлежащих национализации со всеми жилыми и хозяйственными постройками, сельхозмашинами и инвентарем, перевозочными средствами, упряжью, рабочим, продуктивным скотом, их молодняком, для организации в этих хозяйствах машинно-конных прокатных пунктов.

³² Jānis Vanags – apcietināts 1941. gada 14. jūnijā Codes pagasta "Smiltņiekos", miris Vjatlagā 13.12.1941.

³³ Voldemārs Rutkovskis (1913–1941) – līdz 1941. gada aprīlim Bauskas apriņķa LK(b)P komitejas pirmais sekretārs.

³⁴ LVA PA, 101. f., 2. apr., 463. l., 105. lp.

³⁵ Voldemārs Kadils – arestēts 14. jūnijā 1941. gadā Annas pag. "Sprekstu" mājās, miris Sverdlovskas apg., Sevalragā, 14.01.1943.

no agra rīta līdz vēlai naktij. Strādniekiem maksāja pārāk mazas algas un nepildīja noslēgtos līgumus. Pēc Padomju varas nodibināšanās nesaimnieciski attiecas pret savu saimniecību, inventāru neremontē un glabā ļoti sliktā stāvoklī. Pret Padomju varu noskaņots naidīgi.³⁶ Bergs³⁷ (paraksts), 1941. g. 4. martā." Vēl daži piemēri: "BĀRBELES PAGASTĀ.³⁸ Mājas "Sutras", agrākā platība 71 ha, īpašnieks aktīvs zemsavietis un aizsargs. Izmanto strādniekus, izdzenot un pēc tam neizmaksājot algu. Rutkovskis (paraksts) LK(b)P Bauskas apr. kom. sekretārs"³⁹ vai "Raksturojums. Feldmanis bijušais muižnieks Jaunauces pagasta "Šarlotēs", bijis liels strādnieku izdzinējs, pats miris un māju apsaimnieko viņa meitas – Zelma, Mersedā un Erna Feldmaņi. Naidīgi noskaņoti pret Padomju iekārtu. LK(b)P Jelgavas apriņķa 1. sekretārs K. Plāters."⁴⁰

Par nacionalizāciju Jelgavas apriņķa Tērvetes pagasta "Puntēs" 1941. gada 27. martā stāsta Mērija Upeniece⁴¹, viņai tobrīd bija 14 gadu: "Tā faktiski bija vissmagākā

"Puntēs" mājas
Jelgavas rajona
Tērvetes pagastā
pēc to atgūšanas
Mērijas Upenieces
īpašumā 1990. gadā.

"Puntēs" māju
saime 1939. gadā:
Eduards
Upenieks (1),
Beatrise
Upeniece (2),
Gunārs
Upenieks (3),
Mērija Upeniece (4).

³⁶ LVA PA, 101. f., 2. apr., 464. l., 22. lp.

³⁷ Fricis Bergs (1900–?) – 1941. gadā Valkas apriņķa LK(b)P pirmais sekretārs.

³⁸ Lielie burti ir rakstīti oriģinālā.

³⁹ LVA PA, 101. f., 2. apr., 463. l., 11. lp.

⁴⁰ LVA PA, 101. f., 2. apr., 469. l., 235. lp.

⁴¹ Mērijas Upenieces tēvs Eduards Upenieks bija bijušais Tērvetes pagasta vecākais, aizsargs un politiskās policijas informators. Viņu arestēja 1941. gada 14. jūnijā Sesavas pagasta "Jušķēnos", sievu ar bērniem deportēja uz Krasnojarskas apgabalu.

diena mūžā. Kad iebrauca pagasta ļaudis un pateica, ka 24 stundu laikā mums no tām mājām jāpazūd, vienalga uz kuriem, uz lielceļa, nenorādot neko... Kaimiņi mūs sabrauca izvadīt (..) kādi trīsdesmit pajūgi, katris no savām mājām bija ielicis tai pajūgā, cits miltu maisu, cits sivēnu... Tas man tā kā tāds šausmīgs murgs..."⁴² Līdzīgas liecības ir arī par Tukuma apriņķa Matkules pagasta "Šuiku"⁴³ un Jelgavas apriņķa Vecsvirlaukas pagasta "Pūcišu"⁴⁴ māju nacionalizāciju. Bez VK(b)P CK Politbiroja noteiktās

**"Pūcišu"
dzīvojamā māja
Jelgavas apriņķa
Vecsvirlaukas
pagastā 1937. gadā.**

⁴² Mērijas Upenieces videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/348.

⁴³ Jautrītes Liholātes videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/385, un Dzidras Grīnhofas videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/390.

⁴⁴ Annas Kauliņas videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/222, 2300/223, un Jāņa Kauliņa videoliecība, OMF inv. Nr. 2300/223, 2300/224; Liliņas Kauliņas dienasgrāmata, Annas Kauliņas privātais arhivs.

⁴⁵ "Pūcišu" māju nacionalizācijas akts, Annas Kauliņas privātais arhivs; "Puntes" māju nacionalizācijas akts, Mērijas Upenieces privātais arhivs.

**"Pūcišu"
saimniecības
strādnieku mājiņa
un kūts Jelgavas
apriņķa
Vecsvirlaukas
pagastā 1937. gadā.**

ēku, zirgu un lauksaimniecības mašīnu atņemšanas ģimenēm nacionalizēja arī citus lauksaimniecības lopus, inventāru un sadzīves priekšmetus, piemēram, mēbeles, traukus u. c.⁴⁵ Par "Pūcišu" māju nacionalizēšanu savā dienasgrāmatā rakstījusi Lilija Kauliņa: "22. marts. Starp septiņiem un pusastoņiem no rīta uzcēlos un iegāju kabinetā, brīnums, logs vaļā! Te redzu – nāk pa celiņu 12 vīri, nāk iekšā. Es vēl nebiju apgērbusies un paziņo, ka nacionalizēs mūsu mājas ar visu inventāru. Bija Riders, Butkus, viens milicis, Tirumnieks, Šnore, Alfreds Skrastiņš, Ridera brālis, kāds no Vētrām, Takers, Kepuls, abi Mamaiki. Atņēma mums visu, pat veļu, apgērbus, grāmatas, visu, visu. Pussešos lika iejūgt zirgu, lai mūs aizvestu uz Jelgavu. (...) 24. marts. Tante Emma guļ ķēķī, Karlīne aizbrauca uz Rīgu. Manas domas tikai "Pūcišos", kur esmu pavadījusi visu savu mūžu, 47 gadus. Bērni satraukti."⁴⁶ Māju nacionalizācijas akti bija līdzīgi gan Mērijai Upeniecei, gan Annai un Jānim Kauliņiem izsūtījumā Sibīrijā. Viņi tos atveda uz Latviju, bet atjaunotās Latvijas pirmajos gados saņēma kompensāciju tikai par zaudētajām ēkām un zemi. Visās piecās Okupācijas muzeja videoliecībās par māju nacionalizāciju MZIP veidošanai tiek atzīts, ka tā bija tikpat sāpīga diena kā vēlāk sekojošais 1941. gada 14. jūnijs.

LVA PA 101. fondā, 2. aprakstā, 460. lietā atrodas trīs dokumentu noraksti, kas datējami ar 1941. gada aprīļa sākumu: 1) nacionalizējamo saimniecību zirgu–mašīnu iznomāšanas punktiem papildu saraksts;⁴⁷ 2) pēc LK(b)P CK lēmuma no saraksta izsvītrojamo saimniecību saraksts;⁴⁸ 3) precizētais saimniecību saraksts no noteiktiem pagastiem.⁴⁹ Līdz ar to skaidrs, ka bija daudz neskaidrību, jo tās jau bija paša nacionalizācijas procesa pamatos. To var skaidri saprast pēc citētās LK(b)P CK locekļa K. Mahanko runas daļas, kādas saimniecības ir jānacionalizē. Vairākkārt gan apriņķos, gan pagastos tika pārdomāts, kuras saimniecības tad būtu vispiemērotākās MZIP. LK(b)P Tukuma apriņķa komitejas 1941. gada 11. aprīļa sēdē⁵⁰ (protokols Nr. 19) Aleksandrs

⁴⁶ Lilijas Kauliņas dienasgrāmata, Annas Kauliņas privātais arhīvs.

⁴⁷ LVA PA, 101. f., 2. apr., 460. l., 5.–6. lp.

⁴⁸ Turpat. – 7.–9. lp.

⁴⁹ Turpat. – 10.–12. lp.

⁵⁰ LVA PA, 101. f., 2. apr., 77. l., 88.–89. lp.

⁵¹ Aleksandrs Mazjēcis (1912–?) – 1940.–1941. gadā Tukuma apriņķa LK(b)P komitejas sekretārs.

⁵² Arī pārējās t. s. "buržuāziskās" Latvijas partijas, kas bija Saeimā, tika ieskaitītas padomju varas ienaidnieku skaitā. Pirmajiem to lika saprast sociāldemokrātiem, jau 1940. gadā tos neuzņēma LK(b)P.

Nr. p.k.	Mantu nosaukums	Svars	Daudzums	Kvadrātūra un tilpums	Vecums	Firma	Saimniec. stāvoklis	Vārt. Rbl.
453.	Vasaras rīta mētelis sark.	-	1					
454.	Blūzes	-	2					
455.	Zīda kleitas drēbe 4 metri	-	1					
456.	Zīda šalītes dažiņas	-	6					
457.	Bērnu veļa, sekoš, lakati	-	1	minis				
458.	Gultas šķirnis trīsdalīgs	-	33					
459.	Spilvena drēbes	-	21					
460.	Palagi	-	1	minis				
461.	Dažiņa bērnu veļa	-	1	gab.				
462.	Mētela drēbe	-	2					
463.	Bērnu cepures	-	2					
464.	Viriešu platmales	-	1					
465.	Formas cepures	-	2					
466.	Teatra koetims bērnu	-	1					
467.	Viriešu rīta mētelis	-	1					
468.	Kokvilnas gultas sega	-	1					
469.	Bērnu mētelītis šarkans	-	1					
470.	Bērnu tautas tērps	-	2					
471.	Bērnu gaiti saules sarge	-	2					
472.	Sieviešu santa mētelis	-	1					
473.	Vilnas bērnu jaciņa	-	4					
474.	Bērnu kleitas	-	2					
475.	Bērnu vilnas bikses	-	12					
476.	Zalvetes raibas	-	11					
477.	Sedzīmas rokdarbi	-	1	gab. 1, 1, 5 metr.				
478.	Gardinārbē	-	1	" 5 "				
479.	Piki drēbe	-	1					
480.	Adīta sedzīga	-	2					
481.	Zofa kieseļi rokdarbi	-	2					
482.	Gardiņi	-	2	komplekti				
483.	Sieviešu zandales	-	1	pāris				
484.	Sieviešu vilnas jakas	-	2					
485.	Šarkana zīda jaka	-	1					
486.	Lokeļ cepure	-	1					
487.	Platmales filca	-	1					
488.	Medību bises tīrmais	-	2					
489.	Soma dundzi	-	1					
490.	...	-	1					
491.	...	-	1					
492.	...	-	1					
493.	Karoga kārte metāla gals	-	1					
494.	Karoga dzeltena zīda špore	-	1					
495.	Basis ar fatlari	-	1					
496.	Kartupeļi	3 tonnas						
E K A S .								
497.	Dzīvojamā šķa - pils dārza vidū ar verandu un dažādām izbūvēm 2 st. koka būve ar bleķa jumtu		1	Frickšpans 13 m. liecēla " 4,80 m. Jēl. + galas 6,30 " upes pusē 5,40 "				
498.	Malkas šķūnis , redzēla būve, šķūnēlu jumts apmērā - piebūve pielikums pakverka būve - apmērā		1	6,40 x 4,90 m. 5,90 x 4,40 "				
499.	Dārza māja upes pusē, mūra būve piegala- šifera jumts apmērā		1	7,10 x 12,80 m.				
500.	Siltumnīca mūra, glāža jumts - saplētiet stiklaļiem apm.		1	4,80 x 12,20 "				
501.	Pagrabs mūra iekšpusē apm.		1	5,40 x 6				
502.	Kaidars ar dzīvokli un galas šķūnēlu ar stabiņu mūra-šifera būve ar skaidu jumtu		1	7,30 x 37,40				
503.	Dzīvojamā šķa mūra šifera jumts apm.		1	10 x 6,5				
504.	Malkas šķūnis koka šķūņa apmēra skaidu jumts		1	6,70 x 4,40				
505.	Māsu krātuve, betonēta		1	5 x 6,30				
506.	Dzīvojamā šķa ar skārda jumtu		1	7,65 x 11 m.				
507.	Malkas šķūnītis ar skaidu jumtu		1	8,60 x 6,50				
508.	Mašīnu un dārza rīku šķa šifera jumts		1	9,5 x 30 m.				
509.	Dzīvojamā māja ar skaidu jumtu		1	5,5 x 11 "				
510.	Dzīvojamā šķa ar skaidu jumtu		1	13 x 4,7				
511.	Malkas šķūnītis skaidu jumts		1	10 x 9				
512.	Pagrabs		1	11,5 x 4,90				

Nobeidzot augšminētās mantas apraksta komisiju vienbalsīgi par augšminētās mantas apsargātajiem locekļiem Vilhelmu K e p a l i un Jāni K a s t i k o . /paraksti./
Komisijās priekšsēdētāja un locekļu paraksti.
Augšminētās mantas lietošana jālieto tikai /paraksti./

Jelgavas apriņķa Vecsvirlaukas pagasta "Pūcišu" māju nacionalizācijas akts, sastādīts 1941. gada 22. martā (pēdējā lapa).

Mazjēcis⁵¹ savā runā par MZIP Remtes pagastā atzīmēja, ka izraudzītās mājas "Skrundas" ir galīgi nepiemērotas šīm vajadzībām, jo tur ir nolaistas ēkas, nav mašīnu, saimnieki veci, kuri nav bijuši arīdzan ne aizsargos, ne Zemnieku savienībā.⁵² "Ņemot to visu vērā, LK(b)P Tukuma apriņķa komiteja nolēma: "Skrundu" māju vietā izraudzīt "Beķu" mājas, piederošas Kārlim Kūlandam. "Beķu" saimniecībai piederēja pirms zemes sadalīšanas 63 ha zemes. Ēkas, kā dzīvojamā, tā saimniecības, labā stāvoklī. Inventārs: visas lauksaimniecības mašīnas, 3 zirgi, 10 govis, 6 cūkas, 10 aitas, sēkla nodrošināta. "Beķu" māju saimnieks Kārlis Kūlands bijušais aizsargu vada komandieris. Bijis arī bankas priekšnieks, sieva skolotāja, pats nekad nav strādājis, bet braukājis apkārt. Ar jaunsaimniekiem un darba zemniekiem nav saticis. Pagasta iedzīvotāju trūcīgo slānī pret šo saimnieku vienmēr bijis slikts noskaņojums, tamdēļ lūdzam LK(b)P CK apstiprināt LK(b)P Tukuma apriņķa komitejas lēmumu par "Beķu" māju nacionalizēšanu."⁵³

Arhīva dokumentos ir atrodami piemēri par nelikumībām MZIP veidošanas procesā gaitā: "Rīgā 1941. gada 17. aprīlī Nr. 3/5118 LK(b)P CK sekretāram b. Kalnbērziņam (slepeni). Latvijas PSR prokuratūrā atrodas materiāli, no kuriem redzams, ka apriņķa izpildu komiteja pārkāpj LPSR TKP 1941. gada 14. marta lēmumu Nr. 359. Tā, piemēram, Jelgavas apriņķa izpildu komiteja līdz ar Pēternieku pagasta "Medaiņu" māju ieskaitīšanu Valsts fondā ieskaitījusi arī šo māju bijušā īpašnieka Jāņa Vāgnera sievas Elzas Vāgneres klavieres. Kā tas no Mākslas lietu pārvaldes ar š. g. 1. aprīli izdotās apliecības redzams, tad Elza Vāgners ir brīvmāksliniece un klavieru stundu pasniedzēja, kamdēļ mūzikas instruments viņai nepieciešams. Sakarā ar to Latvijas PSR prokuratūra uzdevusi Jelgavas apriņķa izpildu komitejas priekšsēdētājam atdot minētās klavieres Elzai Vāgners atpakaļ. Latvijas PSR prokurora vietnieks Belovs (paraksts)."⁵⁴

1940. gada 27. aprīlī MZIP organizēšanas akcijas novērtējumā Tukuma apriņķa kopapulcē LK(b)P sekretārs A. Mazjēcis secināja: "Pagastu izpildkomitejas, nacionalizējot saimniecības, lai tajās ierīkotu MZIP, nav darbojušās pēc šķiriskās pieejas, bet pie šī svarīgā jautājuma objekta izvēlē vadījušās pēc personīgā viedokļa: atkarībā no personiskajām attiecībām ar kulakiem dotajā pagastā."⁵⁵

MZIP veidošana bija viens no lielākajiem soļiem PSRS lauksaimniecības sistēmas ieviešanā Latvijā, kā arī Lietuvā un Igaunijā. Tas bija centralizēts, no Maskavas vadīts process. Taču sīkāka lēmuma interpretācija jau notika uz vietas – Latvijā, LK(b)P – kuras saimniecības, cik daudz mantas un ko nacionalizēt. Visai okupācijas varas darbībai 1940.–1941. gadā un arī šai akcijai bija uzdevums graut Latviju gan politiski, gan saimnieciski, gan morāli. Veidojot MZIP, atņēma visu materiālo pamatu Latvijas lauku politiski un saimnieciski aktīvākajiem cilvēkiem, tādējādi iebiedējot pārējos ļaudis un liekot izpausties daudzu zemiskākajām tieksmēm, nododot, apmelojot citus.

⁵³ LVA PA, 101. f., 2. apr., 77. l., 88.–89. lp.

⁵⁴ LVA PA, 101. f., 1. apr., 17. l., 20. lp.

⁵⁵ LVA PA, 101. f., 2. apr., 76. l., 33.–34. lp.

Secinājumi

MZIP organizēšanas akcija bija labi izplānotu politisko represiju daļa pret turīgajiem lauksaimniekiem. Tā bija turpinājums jau 1940. gadā veiktajai zemes nacionalizācijai. Savukārt MZIP veidošanas turpinājums bija 1941. gada 14. jūnija deportācija. Laukos tas bija sāpīgs trieciens. Latvijas valsts sabiedriski un saimnieciski aktīvākos lauku ļaudis un gandrīz visus MZIP nacionalizēto māju īpašniekus apcietināja 1941. gada 14. jūnijā un viņu ģimenes izsūtīja kā "tautas ienaidniekus" vai "sociāli svešus elementus", tādējādi arī fiziski iznīcinot šos cilvēkus.

Latvijas agrārā politika 1940.–1941. gadā tika pilnīgi pakļauta okupācijas sistēmai, kas noliedza privāto iniciatīvu un vardarbīgi veidoja kolektivizācijas pamatus. Nacionalizācijas (arī MZIP veidošanas) un deportācijas bija pirmie smagākie sitieni gan fiziski, gan garīgi ceļā uz Latvijas ražojošās zemniecības iznīcināšanu. Šo procesu Komunistiskā partija vardarbīgi turpināja pēc Otrā pasaules kara, pilnīgi sagraujot Latvijas eiropisko lauksaimniecību.

Formation of Farm Machinery and Horse Leasing Stations in the Latvian Soviet Republic in the Spring of 1941

LELDE OZOLA

The article examines the formation of Farm Machinery and Horse Leasing Stations (FMHLS) in Soviet-occupied Latvia in March of 1941. This act can be viewed as the first major repressive action of the Soviet Latvian regime against well-to-do and socially active farmers. The research is based on documents of the Central Committee of the Latvian Communist (Bolshevik) Party located in the Latvian State Archive and eyewitness accounts located in the collections of the Occupation Museum.

The decree to establish FMHLSs in the Latvian, Lithuanian and Estonian Soviet Socialist Republics was issued by the Politburo of the All-Union Communist (Bolshevik) Party in Moscow on 19 February 1941. Further interpretation of the decree took place in Latvia: it was decided which farms and how much property was to be nationalised, i. e., expropriated within 24 hours. In the 516 parishes of Latvia 517 FMHLSs were established. According to testimonies of those affected, the day when their farms and almost all belongings were confiscated was just as painful as the subsequent deportation to Siberia on 14 June 1941.

As were all of the activities of the Soviet regime in 1940–41, this action was aimed at wrecking Latvia politically, economically and morally. The formation of the FMHLSs deprived politically and economically active individuals of their material base, thus intimidating others and giving free rein to baser instincts, such as denunciation and betrayal.

The agrarian policies in the Latvian SSR in 1940–41 were completely brought in line with the Soviet system: private initiative was disavowed and groundwork was laid for collectivisation. Nationalisation, formation of the FMHLSs and deportations were the most serious blows that Latvian farmers had to endure physically and emotionally on the way to their complete destruction as a productive segment of the economy. The Communist Party successfully continued and completed this process after World War II during the second Soviet occupation.

Pretošanās okupācijai Latvijā 1940.–1941. gadā

JĀNIS VIĻUMS

Ievads

Divdesmitajā gadsimtā latviešu nācija nodibināja savu valsti. Taču iegūto neatkarību varēja baudīt tikai divus gadu desmitus. Turpmākais laiks iezīmējas ne tikai ar klusuciešanu, bet arī ar iedzīvotāju pretestību okupācijas režīmiem.

Šajā rakstā apskatīti jautājumi par Latvijas iedzīvotāju pretošanos okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā.

Pagājušā gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā saistībā ar Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu sabiedrībā radās pastiprināta interese par nacionālo pretošanos okupācijas varām, it sevišķi komunistu režīmam.

Tēma līdz šim ir maz pētīta, jo pētnieki galvenokārt pievērsa uzmanību pretošanās kustībai pēc Otrā pasaules kara. Pētījumos uzsvērtā ciešanu puse, taču būtu pienācis laiks uzsvērt arī cīņas pusi.

Raksta mērķis ir kompleksi analizēt pretošanās kustību okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā:

- 1) noskaidrot pretošanās kustības objektīvos un subjektīvos cēloņus;
- 2) analizēt pretošanās izpausmes un to īpatnības;
- 3) izpētīt, kas bija pretošanās dalībnieki un kādi bija viņu cīņas mērķi;
- 4) noskaidrot, vai un cik lielā mērā, organizējot, vadot un apgādājot pretošanās kustības dalībniekus, darbojās ārējie spēki.

Darba hronoloģiskās robežas aptver laika posmu no 1940. gada 17. jūnija, kad Saršanā armija masveidīgi ienāca Latvijā un sākās Latvijas valsts aneksija, līdz 1941. gada 8. jūlijam, kad Latvijas teritorijā beidza pastāvēt šīs okupācijas.

Atsevišķi būtu skatāms jautājums par pretošanās dalībnieku likteņiem, bet, ņemot vērā darba ierobežoto apjomu, tas netiks skarts, atstājot šo jautājumu turpmākajiem pētījumiem.

Šī pretošanās kustības vēsture vēl ir izpētes sākuma stadijā. Tāpēc, lai varētu analizēt un interpretēt notikumus, nepieciešams zināt faktus. Darbā visplašāk izmantotie avoti ir periodika un memoāri. Darba turpinājumā tēmas pilnīgākai atklāšmei būs nepieciešams izmantot arī arhīva dokumentus.

Personu un vietvārdu rakstība darbā sniegta tādā veidā, kādā tā atrodama avotos, iespējami papildinot (priekšvārdus) vai labojot acimredzamas kļūdas.

1. Izmantoto avotu un literatūras apskats

Darbā izmantoti publicētie avoti un literatūra. Avotu bāzi veido trīs grupas: 1940.–1941. gada prese, naratīvie un dokumentālie avoti.

Darba izstrādē plaši izmantota šā laika periodika. Tie ir gan komunistu, gan nacistu okupācijas pirmajos mēnešos izdotie laikraksti. Tajos izklāstītā informācija ir ideologizēta un politizēta, tā ietver konfrontāciju starp diviem diametrāli pretējiem un nesamierināmiem viedokļiem – komunistisko un antikomunistisko.

Periodisko izdevumu priekšrocība ir spēja operatīvi reaģēt uz dažādām sabiedrībā aktuālām problēmām, informēt un veidot sabiedrisko domu, respektīvi, ietekmēt cilvēku apziņu.

Okupācijas periodā izdotie laikraksti ir pakļauti cenzūrai un oficiālajai ideoloģijai. Tāpēc apzināti sagrozīts notikumu atspoguļojums, autora (bieži vien anonīma) ieinteresētība notikuma tādā vai citādā varai izdevīgā atstāstījumā. Sevišķi tas raksturīgs komunistu režīma laikā 1940.–1941. gadā iznākošajam Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) laikrakstam "Cīņa". No pagrīdes izdevuma 20.–30. gados tas kļuva par oficiālo izdevumu 1940. gadā. Laikrakstā "Cīņa" atspoguļota arī mūs interesējošā informācija par iedzīvotāju pretošanos padomju režīmam. Aprakstīta galvenokārt nevardarbīgā pretošanās: kaitniecības gadījumi tautsaimniecības nozarēs. Izklāsta tonis ir kareivīgs, izaicinošs, drīzāk kā pamācība. Laikraksts "Cīņa" aicina iedzīvotājus apkarot šādas parādības un ziņot par tām. Identiskas domas izpaužas arī aprīņķu laikrastos "Cēsu Stars" un "Brīvā Venta".

Iepazīstoties ar šo laikrakstu gada komplektiem, nākas secināt, ka ar laiku šāda veida informācijai, salīdzinot ar komunistu režīma pirmajiem mēnešiem, bija tendence samazināties. To var izskaidrot ar cenzūras apsvērumiem, mēģinot radīt iespaidu, ka sabiedrība apmierināta ar pastāvošo režīmu.

Plašāk darbā izmantoti nacistu okupācijas pirmajos mēnešos (1941. gada otrajā pusgadā) izdotie laikraksti. Tajos atspoguļojas informācija, kura bija noklusēta komunistu režīma laikā, tai skaitā arī par pretošanos. Laikraksti atspoguļo iedzīvotāju nevardarbīgo pretošanos, taču galvenokārt raksta par bruņoto cīņu (partizāniem).

Laikraksts "Tēvija" (atbildīgais redaktors P. Kovaļevskis (1912)) atsevišķā rubrikā "Partizānu cīņas pagastos" jūlija un augusta mēnešos sniedz visai aptverošu informāciju par bruņoto pretošanos komunistu režīmam tā valdīšanas beigu cēlienā.

Konkrētākas ziņas par pretošanos komunistu režīmam atsevišķos reģionos iegūstamas vietējos laikrakstos, ko izdeva vietējās pilsētu pašvaldības. Par Kurzemē notiekošo ziņas sniedza "Ventspils Balss" un "Tukuma Ziņas". "Nacionālā Zemgale" atspoguļoja notikumus Zemgales novadā. Laikraksti "Maliēnas Ziņas", "Tālavietis", "Smiltenietis" aprakstīja iedzīvotāju pretošanās norises okupācijai Vidzemes novadā. Savukārt "Rēzeknes Ziņas", "Daugavas Vēstnesis" un "Daugavpils Latviešu Avīzes" stāstīja Latgalē.

Informācija bieži vien pasniegta tendenciozi, nereti pārspilējot partizānu lomu un nozīmi, savukārt pretinieks nonicināts. Bieži vien par nacionālajiem partizāniem tiek dēvētas nacistu izveidotās paš aizsardzības vienības. Nereti vietējie laikraksti ir pārpublicējuši ziņas no "Tēvijas" bez atsaucēm. Informācijas avoti par pretošanos komunistu režīmam ir šo notikumu dalībnieki. Taču bieži vien, nezinot, kas sniedzis informāciju, nākas kritiski vērtēt informācijas objektivitāti. Ievērojot, ka ziņas dažreiz tiek labotas, apstrīdētas, jādomā, ka laikraksti kopumā derīgi darbā apskatīto jautājumu pētīšanā.

Prese ir ļoti ietilpīgs, bet sarežģīts vēstures avots. Darbs ar to ir grūts, jo ir liels daudzums informācijas, kas jāapstrādā. Problēmas rodas ne tikai ar faktu atlasīšanu, bet arī ar to sistematizēšanu. Tādēļ jāizmanto salīdzinošā metode.

Darbā izmantotas arī atmiņas. Tās tapušas dažādos laika posmos: vācu okupācijas, trimdas un neatkarīgās atjaunotās Latvijas laikā. Atmiņas publicētas gan presē, gan kā atsevišķu personu memuāri. Apkopojoša atmiņu krājuma par pretošanos padomju

režīmam 1940.–1941. gadā pagaidām nav. Darba autors pētījumā izmantojis tās, kuru autori paši bijuši šo norišu tiešie līdzdalībnieki.

Atmiņās izklāstītā informācija ir subjektīva. Tajās bieži vien, stāstītājam pašam negribot, dominē autora subjektīvais vērtējums. Tas vairāk izpaužas pēc notikumiem vēlākajos gados uzrakstītajās atmiņās, ko ietekmē autoru iegūtā pieredze un zināšanas. Tāpēc sevišķa vēriba pievērsta notikumu hronoloģijai, vietu apzīmējumiem un pieminēto personu vārdiem. Tieši ziņu precizitāte lielā mērā nosaka katru atmiņu zinātnisko vērtību. Kritiski vērtējot emociju klātbūtni, iegūstam iespējami objektīvāku informāciju.

No atmiņām iegūstam ziņas par pretpadomju grupām, to sastāvu un darbību. Parasti netiek atspoguļots stāvoklis ārpus savas vienības, kas arī saprotams, jo dalībnieki darbojās nelegālos apstākļos. Starp dažādajām grupām bija vāji sakari vai arī tie vispār neeksistēja. Nereti šo atmiņu autori bija arī grupu vadītāji: A. Krīpens (1893–1968), Treimanis, Lazdiņš, Ž. Butkuss, K. Aperāts (1819–1944), J. Simsons un A. Neparts (1921).

Nozīmīgas ir pulkveža A. Krīpena publicētās atmiņas¹, kas ļauj daļēji izprast ar bruņoto pretošanos saistītos jautājumus. Atmiņas uzrakstītas pēc izklāstītajiem notikumiem. Līdz ar to būtiski nav mainījies atmiņu autora noskaņojums. A. Krīpens detalizēti apraksta savas partizānu vienības izveidošanos, sastāvu un darbību, kā arī citu bruņotu grupu organizēšanos Smiltenes apkaimē.

Savukārt A. Neparts sniedz materiālus par pretpadomju grupu un tās darbību Jelgavas Valsts skolotāju institūtā 1940.–1941. gadā. Atmiņas uzrakstītas 60. gados, autoram atrodoties emigrācijā ASV, Mičiganā. Tās publicētas 1996. gadā "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā".² Tas izskaidrojams ar A. Neparta nevēlēšanos atklāt informāciju, ko varēja izmantot komunistu represīvās iestādes, vērstoties pret Latvijā palikušajiem dalībniekiem vai to piederīgajiem un atbalstītājiem.

M. Bisters daļās atmiņās par pretpadomju organizāciju "Latvijas Nacionālais Leģions" vadošo sastāvu un darbību.³

Būtībā katra konkrēta cilvēka atmiņas ir tikai lielāku norišu sīki fragmenti, taču to analīze un savstarpējā salīdzināšana ar citiem avotiem un literatūrā minēto ievērojami palīdzējusi bagātināt pretošanās kustības cīņu vēsturi.

Izmantotie dokumenti tapuši komunistu un nacistu iestāžu darbības iespaidā.

Pētot Latvijas okupāciju 1940.–1941. gadā, noderīgi ir vēstures avotu krājumi: "Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991" un "Dokumenti liecina: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām 1939–1991".⁴ Tajos ir publicēti protokoli, likumu fragmenti u. c. dokumenti, kas ļauj izziņāt patieso stāvokli Latvijai tik izšķirošā brīdī, kā arī ļauj apjaust patiesos komunistu mērķus, izvērtēt Latvijas politiku rīcību. Savukārt dokumenti un likumi, kas attiecināti uz Latvijas iznīcināšanas procesu, ievietoti daudzsējumu izdevumā "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā".⁵

¹ Krīpens A. Smiltenes Zālie partizāni // Smiltenietis. – 1941. – 3. okt. – 3. lpp.; 10. okt. – 3. lpp.; 17. okt. – 3. lpp.; 24. okt. – 3. lpp.; 31. okt. – 3. lpp.; 7. nov. – 3. lpp.; 14. nov. – 3. lpp.; 21. nov. – 3. lpp.; 28. nov. – 3. lpp.; 5. dec. – 3. lpp.; 12. dec. – 3. lpp.; 19. dec. – 3. lpp.; 26. dec. – 3. lpp.; 1942. – 9. janv. – 3. lpp.; 16. janv. – 3. lpp.; 23. janv. – 3. lpp.; 30. janv. – 3. lpp.; 13. febr. – 3. lpp.; 20. febr. – 3. lpp.; 27. febr. – 3. lpp.; 6. martā – 3. lpp.; 13. martā – 3. lpp.

² Neparts A. Nacionālā pretestība boļševiku okupācijas gadā (1940–1941) Jelgavas Valsts skolotāju institūtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1996. – Nr. 1. – 132.–151. lpp. (Turpmāk: Neparts A.).

³ Es sapni par dzimteni pagalmi likšu: Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: Atmiņu un dok. krāj. (10 sēj.) / sast. G. Freimanis; E. Egliša priekšvārds. – Rīga: Rota, 1993. – 1. sēj. – 369.–371. lpp.

⁴ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939–1991: dokum. krāj. / redkol. A. Caune u. c.; atb. red. E. Pelkauss; priekšv. aut. G. Ulmanis. Latvijas Valsts arhīvs. – Rīga: Nordix, 1999. – 589 [1] lpp.; Dokumenti liecina: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolai 1939–1991 / sast. Z. Baķe u. c. – Rīga: OMF, 1999. – 197 lpp.

⁵ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums: 11. sēj. / red. O. Freivalds, O. Caunitis, A. J. Bērziņš u. c. – [b. v.]: Daugavas Vanagu apgāds, 1970.–1993. – 1. sēj. – 282 lpp. (Turpmāk: LKOPKL).

Vairāk par darbā analizētajiem jautājumiem informāciju sniedz Latvijas vēstures pētnieka H. Biezā publicētie dokumenti: A. Plensnera (1892–1984) ziņojums vācu karaspēka 291. kājnieku divīzijai "Pārskats par pašaizsardzības vienību izveidošanu, grupējumu un cīņas darbību laika posmā no lielvācu karaspēka ienākšanas līdz 9. jūnijam", "Vācu armijas 2. izlūkošanas (*Abwehr*) daļas Baltijas nomaļvalstu tautisko pretestības grupu organizēšana un apmācīšana. Stāvoklis 1941. gada maija beigās" un "Pārrunas karaspēka ģenerālštābā. Austrumu svešie karaspēki 1941. gadā par tulku piedalīšanu".⁶ Pēdējie divi dokumenti sniedz ieskatu par Vācijas izlūkdienestu darbību, organizējot pretošanos Latvijā 1940.–1941. gadā, par iesaistītajām cilvēku grupām šajā procesā, par Vācijas sniegto materiālo atbalstu bruņotām grupām Latvijā. Savukārt A. Plensnera ziņojums Vācijas karaspēka 291. kājnieku divīzijai sniedz nelielu ieskatu par spontānu nacionālo partizānu kustību Latvijā pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai, kā arī informāciju par vācu iestāžu izveidoto pašaizsardzības vienību vadību, skaitlisko sastāvu, atrašanās vietām, darbību un rezultātiem. Kā minuss jāatzīmē, ka A. Plensners nenodala spontāni izveidojušās latviešu bruņotās grupas no vācu organizētajām pašaizsardzības vienībām. Kopumā visi šie dokumenti sniedz netiešu informāciju par Vācijas lomu bruņotās pretošanās organizēšanā Latvijā 1940.–1941. gadā. H. Biezā redakcijā publicētie dokumenti ir tulkojums no vācu valodas. Vēsturnieks tos ir komentējis un iespēju robežās papildinājis un izlabojis kļūdas (taču šīs korekcijas ir atzīmētas).

"No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā (1940–1986)"⁷ sniedz ziņas par atsevišķu cilvēku nelegālo darbību Latvijā 1940.–1941. gadā.

Lai iegūtu drošu avotu, daži tika salīdzināti, analizēti un pēc tam šī iegūtā informācija sistematizēta.

Līdzās avotiem darbā izmantota arī literatūra, kas iedalāma trīs grupās: 1) zinātniskie pētījumi; 2) populārzinātniskā literatūra; 3) uzziņu literatūra.

Līdz šim pretošanās Latvijā (1940–1941) nav kļuvusi par vēsturnieku speciālu izpētes objektu. Bruņotās pretošanās jautājumus (partizānu kustību) pētījuši trimdas vēsturnieki. Visbiežāk šīs problēmas ir pētītas vispārīgi, nedaudz ieskicējot tikai raksturīgāko, bet nemēģinot analizēt faktoros, kas to noteica.

Detalizētāk iedzīvotāju pretošanās okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā pētīta atjaunotās Latvijas laikā – 90. gados.

Solis uz priekšu šā vēstures procesa atklāšanā ir profesora, habilitētā vēstures doktora T. Vilciņa (1922) monogrāfija "Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)".⁸ Grāmatas autors ir aprakstīto norišu dalībnieku vienaudzis. Viņa darba mērķis ir apskatīt tieši ar jauniešu nacionālās pretošanās kustību saistītos jautājumus, parādīt skolu jaunatnes nacionālās cīņas izpausmes dažādos Latvijas novados. Tās apskatītas, izmantojot ilustratīvu pieeju, izdevuma pamatsaturā sniedzot dokumentālu faktoloģiska rakstura sižetu kopu. Darba zinātnisko kvalitāti, kā arī novitāti raksturo pētījuma avotu bāze, ko veido līdz tam nepētīti Latvijas Valsts arhīva dokumenti, galvenokārt 1986. fonda (okupācijas politisko tiesu aktis) un 270. fonda (ziņojumi Latvijas PSR

⁶ Biezais H. Nacionālie partizāni // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 4. – 137.–140. lpp. (Biezais H. Nacionālie partizāni.); Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā // Kara Invalids. – 1985. – Nr. 30. – 21.–24. lpp. (Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā).

⁷ No NKVD līdz KGB: Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / red. R. Viksne un K. Kangers. – Rīga: Latvijas Vēstures institūts. – 199.–975. lpp. (Turpmāk: No NKVD līdz KGB).

⁸ Vilciņš T. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941). – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1997. – 79 lpp. (Turpmāk: Vilciņš T.).

augstākajām amatpersonām) materiāli. Izmantoti arī memoāri – rokraksti un literatūra – paligmateriāla kvalitātē.

T. Vilciņš, analītiski izvērtējot atsevišķus notikumus, atzīmē arī jaunatnes nacionālās cīņas minusus. Darbs atzinīgi novērtēts sabiedrībā.⁹ Tomēr tas atspoguļo tikai vienu jautājumu no tēmas.

Atsevišķām problēmām pievērsies arī *mag. hist. J. Ciganovs* pētījumā “Pretošanās padomju okupācijas režīmam Latvijā 1940.–1941. gadā”.¹⁰ Rakstā autors skaidro, kā veidojās organizētā pretošanās kustība okupācijas režīmam, apzina lielākās un organizētākās nacionālās pretošanās grupas, to mērķus, darbības metodes un pagrīdes cīņas rezultātus. Pētījumā apskatīts pretošanās posms līdz 1941. gada pavasarim, kad tika sagrautas lielākās pagrīdes organizācijas.

Pozitīvi, ka autors izmanto Latvijas Valsts arhīva materiālus, taču jāteic, ka problēmas apskatītas virspusēji. Darbā izmantotas arī sīkākas dažādos laika periodos tapušās publikācijas. Jau nacistu okupācijas laikā publicēti raksti periodikā¹¹, kas apskata iedzīvotāju pretošanos komunistu režīmam. Šie raksti publicēti ar pseidonīmiem (Incola, Šv. L.). Tāpat bieži nav zināmi izmantotie avoti. Tas liek apšaubīt sniegto informāciju. Tā izklāstīta tendenciozi ar antisemitisma elementiem. Rakstos galvenokārt izgaismotas problēmas, kas skar iedzīvotāju bruņoto pretošanos. Publikācijā “Dzimtenes brīvībai (Partizānu kustība nelegālos apstākļos 1940.–41. gados)”: 1) tiek sniegta detalizēta informācija par nacionālās cīņas organizēšanu tieši Latgales novadā. Pozitīvi vērtējamas “Latviešu Nacionālā Leģiona” komandiera J. Tamaņa (1911–1941) publicētās pavēles; 2) tās ļauj mums domāt, ka raksta autors bija viens no šiem dalībniekiem.

Trimdā par tēmu, kā minēts, publicēti kā memoāri un dokumenti, tā arī raksti, kas atspoguļo atsevišķas iedzīvotāju pretošanās izpausmes.¹²

Komunistu okupācijas historigrāfijā mūsu problēma nekļuva par vēsturnieku izpētes objektu. Tas pats vērojams arī publicistikā. Situācija mainījās Atmodas gados, kad kļuva iespējams diskutēt par iedzīvotāju pretošanos padomju režīmam. Vēsturnieks J. Dzintars publicēja vairākus rakstus¹³, kuros pretošanās kustības dalībniekus dēvēja par vācu izlūkdienestu organizēto piekto kolonnu. J. Dzintara rakstos izmantoti līdz tam nepieejami Latvijas Valsts vēstures arhīva un Polijas Kara vēstures institūta arhīva dokumenti. Pirmoreiz kļuva zināma informācija par lielākajām pretpadomju organizācijām. Tomēr palika neatbildēti jautājumi – kādi cēloņi, kādi pretošanās dalībnieku mērķi, darbības virzieni, kāda loma bija Vācijai.

Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu presē parādījās latviska nacionālisma virzienā ieturētas publikācijas. Raksti veltīti pretošanās kustībai kopumā¹⁴ vai atsevišķām lielākām pretpadomju organizācijām.¹⁵ Bieži vien tie bija pētnieku darbu atreferējumi un deva visai nedaudz jaunas informācijas.

⁹ Mansons G. Jauni pētījumi // Brīvā Latvija. – Londona, 1997. – 11./18. maijs. – 4. lpp.

¹⁰ Ciganovs J. Pretošanās padomju okupācijas režīmam Latvijā 1940.–1941. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja Gada grāmata 2000 / red. Heinrihs Strods. – Rīga: OMF, 2001. – 45.–55. lpp.

¹¹ Incola. Dzimtenes brīvībai (Partizānu kustība nelegālos apstākļos 1940.–41. gados) // Rēzeknes Ziņas. – 1941. – 27. sept. – 3. lpp.; 7. okt. – 3. lpp.; 1. okt. – 3. lpp.; 15. okt. – 3. lpp.; 18. okt. – 2. lpp.; 22. okt. – 3. lpp.; 25. okt. – 3. lpp.; 29. okt. – 2. lpp.; Šv. L. Uz nāvi vai brīvību (Latviešu partizāni cīņās pret bolševikiem) // Tēvija. – 1942. – 30. jūn. – 10. lpp.; Šv. L. Vīri, kas nebijās nāves (Alūksnes partizānu cīņas, uzvaras un zaudējumi) // Tēvija. – 1942. – 17. martā – 4. lpp.

¹² Ozols J. Pirmais latviešu pretestības nogrupējums // Kara Invalids. – 1989. – Nr. 34. – 43.–48. lpp.

¹³ Dzintars J. Ar kāšķrusta zīmi // Literatūra un Māksla. – 1986. – 4. jūl. – 13., 15. lpp.; 11. jūl. – 10. lpp.; 18. jūl. – 12., 13. lpp.; Dzintars J. Vai hitlerisko diversantu kaps ir tautas svētvietā? (Atklāta vēstule E. Veidemanei un A. Grūtupam) // Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. febr.

¹⁴ Ciganovs J. Pirmā pretestība // Lauku Avīze. – 2000. – 22. apr. – Nr. 48. – 9. lpp.

¹⁵ Skalbergs A. Pretošanās kustība KOLA // Nacionālā Neatkarība. – 1998. – 14./20., 21./27. janv. – 4. lpp.

Uzziņu literatūra izmantota kā palīgmateriāls. Kopumā jāteic, ka pretošanās kustības vēsturē 1940.–1941. gadā ir izpētīti tikai daži aspekti, iztirzātas atsevišķas problēmas, taču informācija ir ļoti neviendabīga, bieži pasniegta tendenciozi. Daudzas problēmas vispār nav pētītas. Trūkst vienotas izpētes un šo jautājumu kompleksas analīzes.

2. Pretošanās cēloņi

Apskatot pretošanos okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā, nevar nepieskarties cēloņiem, kas to izraisīja, **pirmkārt**, to noteica jau **Latvijas suverenitātes zaudēšana pretēji tautas vairākuma gribai**.

Padomju Savienība, lai anektētu Latviju, veica virkni pasākumu. Reāli draudi Latvijas valsts suverenitātei parādījās 1939. gadā ar 23. augustā Molotova–Ribentropa noslēgto Vācijas–PSRS neuzbrukšanas līgumam pievienoto slepeno protokolu, ar kuru Latvija tika iekļauta PSRS interešu sfērā. Latvijas valdība saņēma brīdinājumus no dažādiem Rietumu diplomātiem par paktu, taču, neizpradzama jēdzienu “interesu sfērā”, kā arī, lai lieki neuztrauktu tautu, adekvāti nereaģēja.¹⁶

Latvijas valsts suverenitātes ierobežošanu PSRS iesāka ar tā saucamā bāzu līguma uzspiešanu. Lai izvairītos no Padomju Savienības agresijas, Latvijas valdība 1939. gada 5. oktobrī bija spiesta parakstīt savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību un “Konfidenciālo protokolu” par padomju bāzēm, kas paredzēja Latvijas teritorijā izvietot PSRS Sarkanās armijas daļas, kopskaitā 25 tūkstošus karavīru.¹⁷

1939. gada nogalē un 1940. gada sākumā K. Ulmaņa (1877–1942) valdība pārāk optimistiski novērtēja notikumus. Šādu viedokli puda arī prese. 5. oktobra līgumu apzīmēja kā “draudzību ar tuvo kaimiņu”, Padomju Savienību kā Latvijas “sabiedroto” u. tml.¹⁸ Arī K. Ulmaņa leģendārajā 1940. gada 17. jūnija radiatorunā tika pausts šāds viedoklis.¹⁹ Taču zināms uztraukums bija radies, ko centās slēpt.

Ja arī valdība šajā laikā apsvēra iespējamo militāro pretestību PSRS, tad rīkojumi iedzīvotājiem, ko darīt eventuālās okupācijas gadījumā, tomēr netika doti. Tas raksturīgs arī pārējām Baltijas valstīm.²⁰

Faktiski Latvijas okupācija tika īstenota ar Latvijas valdības piekrišanu. Šāda okupācija kvalificējama kā “miera laika okupācija (*occupatio pacifica*)”.²¹

Pēc 1940. gada 17. jūnija sākās Latvijas aneksija. 19. jūnijā ar PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieka, padomju speciālpilnvarotā Andreja Višinska (1883–1954) gādību tika sastādīta jauna valdība. Lai leģitimētu okupācijas varu, jaunā valdība ar A. Kirhenšteinu (1972–1963) priekšgalā 1940. gada 14. un 15. jūlijā okupācijas varas uzraudzībā organizēja parlamenta vēlēšanas. Tajās varēja piedalīties tikai Komunistiskā darba tautas bloka kandidāti, tā neļaujot tautai izteikt savu patieso viedokli. Savā pirmajā sēdē 1940. gada 21. jūlijā Tautas Saeima, jaunais “Tautas parlaments”, pasludināja padomju varas nodibināšanu un pieņēma lēmumu par iestāšanos

¹⁶ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. 2. daļa. – Stokholma: Daugava, 1984. – 1. daļa. – 122.–144. lpp. (Turpmāk: Andersons E.).

¹⁷ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939.–1991.: dokum. krāj. / redkol. A. Caune u. c.; atb. red. E. Pelkauss; priekšv. aut. G. Ulmanis. Latvijas Valsts arhīvs. – Rīga: Nordix, 1999. – 68. lpp. (Turpmāk: Okupācijas varu politika Latvijā).

¹⁸ Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mijkrešlis. Okupācija, 1939. g. septembris – 1940. g. jūnijs / red. S. Kaņepe. – Rīga: Izglītība, 1992. – 229.–243. lpp.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Andersons E. – 559. lpp.

²¹ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) // R. Apsītis, V. Blūzma, T. Jundzis. – Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”, 2000. – 286. lpp.

PSRS, pamatojot to ar visas tautas gribu.²² Tādējādi Latvija 1940. gada 5. augustā tika pievienota PSRS.

Visas šīs krasās maiņas norisa, neņemot vērā Latvijas iedzīvotāju vairākuma viedokli. Lēmumus par valsts un iedzīvotāju nākotni pieņēma K. Ulmaņa režīms līdz 1940. gada jūnijam, pēc tam – PSRS totalitārais režīms.

Latvijas suverenitātes zaudēšana pretēji tautas vairākuma gribai kļuva par pretestības galveno cēloni.

Otrs pretošanās cēlonis bija padomju okupācijas režīma terors pret iedzīvotājiem. Terors – cilvēku varmācīga apspiešana (fiziska ietekmēšana, aresti, spīdzināšanas, masveida deportācijas). Tā bija viena no PSRS okupācijas režīma metodēm Latvijā 1940.–1941. gadā, lai panāktu iedzīvotāju paklausību.

Jau okupācijas režīma pastāvēšanas pirmajās dienās sākās politiskās vajāšanas pret neatkarīgās Latvijas valstsvīriem, politiķiem, sabiedriskajiem un militārajiem darbiniekiem, vajāšanu apmēri pieauga ar katru mēnesi, sasniedzot kulmināciju 1941. gada 14. jūnijā.

Pēc nepilnīgām ziņām, 1940.–1941. gadā okupācijas iestādes politiski bija sodījušas apmēram 35 tūkstošus iedzīvotāju.²³

Lai izvairītos no arestiem, daudzi bija spiesti bēgļot un slēpties. Terors bija līdzeklis, lai novērstu iespējamo pretošanos, taču kļuva par cēloni pretestībai. Terors vērsās ne tikai pret tā saucamajiem “šķiras ienaidniekiem”, “tautas ienaidniekiem” un pretpadomju politiskajiem “elementiem”, bet arī pret katru iedzīvotāju. Okupācijas vara pret Latvijas tautu vērsa genocīda metodes. Tās tieši un netieši veicināja latviešu karavīru masveida dezertēšanu, pretpadomju darbības pastiprināšanos, kas izpaudās ne tikai kā nevardarbīga pretošanās, bet arī kā dažādu bruņotu partizānu vienību veidošanās.

Trešais cēlonis, kas radīja Latvijas pretošanos okupācijai, bija saimnieciskās pārmaiņas.

Pēc Latvijas okupācijas strauji pārkārtoja saimniecisko dzīvi atbilstoši PSRS sociālisma modelim. Tas noliedza privātīpašumu, izvirzīja priekšplānā sociālisma intereses, neņemot vērā iedzīvotāju labklājības līmeņa pazemināšanos.

Pārmaiņas saimniecībā, ko vadīja un kontrolēja VK(b)P CK Politbirojs, norisinājās 1940. gada jūlijā–decembrī pēc Tautas valdības izveides. Īpašumus nacionalizēja bez jebkādas kompensācijas.

Līdz 1940. gada augustam bija nacionalizēti jau 804 uzņēmumi.²⁴ 1940. gada rudenī vēl tika nacionalizēti daži simti uzņēmumu.

Nacionalizācijai pakļāva arī tirdzniecības uzņēmumus un namus, daudzviet lietojot represīvas metodes. Pazeminājās iedzīvotāju pirktspēja un dzīves līmenis. Krievijas rubli, kura pirktspēja bija 1/3 no Latvijas lata, pielīdzināja latam. Tas ļāva Sarkanās armijas karavīriem un kompartijas funkcionāriem izpirkt preces. Lai likvidētu preču trūkumu, valdība dažu mēnešu laikā paaugstināja cenas: maizei par 200%, gaļai – 225%, sviestam – 250%, cukuram – 375%, vilnas audumiem – 750%. Algas tika paaugstinātas tikai aptuveni par 15%.²⁵

Pārmaiņas skāra ne tikai rūpniecību, tirdzniecību un banku sektoru, bet arī lauksaimniecību, kuru centās pielāgot Padomju Savienības modelim. Okupācijas varas

²² Okupācijas varu politika Latvijā. – 86.–87. lpp.

²³ Okupācijas varu politika Latvijā. – 102. lpp.

²⁴ Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945. – Stokholma: Daugava, 1968. – 852 lpp. (Turpmāk: Aizsilnieks A.).

²⁵ Turpat. – 873.–878. lpp.

funkcionāri saprata, ka, sākoties straujai kolektivizācijai, var sākties plaša iedzīvotāju pretestība. Tādēļ jau pirmajās nedēļās, gan tiekoties ar iedzīvotājiem, gan presē puda viedokli, ka Latvijas zemniekiem kolektivizācija nedraud.²⁶ Lai novērstu jebkuras aizdomas, īstenoja agrāro reformu.

Iedzīvotājiem atņēma ne tikai īpašumus, bet arī ietaupījumus, padarot cilvēkus par nabagiem. Okupācijas terors skāra ne tikai turīgos, bet arī visus iedzīvotājus kopumā. Nacionalizācijas procesā izveidojās slānis cilvēku, kuri mēģināja dažādos veidos paust savu neapmierinātību un pretpadomju noskaņojumu.

Par pretošanās cēloni kļuva arī komunisma ideoloģijas uzspiešana. Iepriekšējās ideoloģijas vietā, kuras pamatā bija nacionālas idejas, nesavtīgs patriotisms, stājās marksisma–ļeņinisma idejas PSRS totalitārā interpretācijā. Ideoloģisko darbu veica LK(b)P CK, izmantojot dažādas metodes un līdzekļus, kas nereti nebija pieņemami cilvēkiem.

Likvidēja Latvijas neatkarības laikā pastāvošās organizācijas un biedrības, kas bija ieguvušas plašu popularitāti iedzīvotāju vidū. Aizliedza arī skolēnu un jaunatnes organizācijas: mazpulkus, skautus, studentu koorporācijas u. c. To vietā pēc PSRS parauga izveidoja komjaunatni, Sarkano Palīdzību arodbiedrības, aktivistu un līdzjutēju grupas, strādnieku gvardi, strādnieku komitejas u. c., ar kuru atbalstu arī īstenoja komunistiskās ideoloģijas izplatīšanu.

Komunistiskās ideoloģijas uzspiešanu veica LK(b)P CK ar plašiem saziņas līdzekļiem, kas bija piesātināti ar propagandu.

Nozīmīga vieta komunisma ideju izplatīšanā bija skolai un skolotājiem. Skolās iecēla politiskos audzinātājus, un skolu ēkas un telpas tika iekārtotas komunistiskā garā.

Ideoloģijas ieaudzināšana nepagāja secen arī karavīriem. 1940. gada 4. jūlijā pieņēma likumu par politiskajiem vadītājiem armijā. Visās karaspēka daļās ieviesa kopskaitā 76 politisko vadītāju un politisko darbinieku amatus, kuros parasti iecēla bijušos komunistiskos noskaņotus kareivjus vai instruktorus.²⁷ Viņi arī izspiegoja kareivjus un ziņoja par noskaņojumu armijā.

Kareivju attieksme pret politiskajiem vadītājiem bija negatīva, jo viņi nepamatoti bija ieguvuši virsnieku zīmotnes, kā arī bieži vien bija nekvalificēti, neinteliģenti un iepriekš sodīti par krimināliem pārkāpumiem. Neskatoties uz pūlēm, viņu darbs armijā neguva panākumus.

Komunisma ideoloģijas propagandai izmantoja arī sapulces (nereti tajās piedalīšanās bija obligāta), jautājumu un atbilžu vakarus, individuālo agitāciju, īsus referātus pirms kinoseansiem, izdeva kinožurnālus u. c., cilvēka ikdienu piesātinot ar marksisma–ļeņinisma ideoloģiju PSRS totalitārisma interpretācijā.

Strauji un agresīvi pasniegta komunistiskā ideoloģija padziļināja pretpadomju noskaņojumu un izraisīja pretdarbību.

Jāsecina, ka pretošanās kustībai okupācijas laikā Latvijā 1940.–1941. gadā bija vairāki politiski, nacionāli, saimnieciski un ideoloģiski cēloņi. Neapmierinātība par neatkarības zaudēšanu, ko padziļināja okupācijas terors, kā arī pārmaiņas saimniecībā, skāra visus iedzīvotājus kopumā, jo pasliktinājās dzīves līmenis. Komunisma ideoloģijas uzspiešanā Latvijas iedzīvotāji pirmoreiz saskārās ar totalitāra tipa režīmu.

²⁶ Aizsilnieks A. – 862. lpp.

²⁷ LKOPKL. – 144.–145. lpp.

3. Nevardarbigā pretošanās

3.1. Atsevišķu personu pretošanās

“Latvju enciklopēdijā” pretestības kustība definēta, kā “(..) slepena nelegālu grupu un organizāciju cīņa pret okupācijas varu par savas tautas tiesībām, kad ienaidnieka pārspēka dēļ atklāta cīņa nav iespējama. Pretestības kustības mērķis vispirms dezorganizēt okupācijas varu un beigās to padzīt, lai atjaunotu savas valsts suverenitāti”.²⁸ Šeit pretošanos apskatīsim ne tikai kā nelegālu grupu un organizāciju, bet arī kā atsevišķu personu cīņu pret okupācijas varu.

Kolaboracionisms un pretošanās bija divi iedzīvotāju reakcijas veidi pret okupācijas varu. Lai noritētu veiksmīga pretošanās, jābūt vairākiem priekšnoteikumiem: 1) tautā jāvalda vienprātībai; 2) jābūt kopējam cīņas mērķim; 3) jābūt pretošanās vadības centriem gan okupētajā teritorijā, gan ārpus tās. To starpā jābūt komunikācijai; 4) okupētās zemes tuvumā jābūt kādai operācijas bāzei infiltrācijai; 5) jābūt sabiedrotai valstij, kura atbalsta cīņu pret varu.²⁹ Vajadzīga arī savlaicīga gatavošanās un organizēšana iespējamam okupācijas brīdim. Iepriekš minētie divi priekšnoteikumi Latvijā vismaz daļēji bija vērojami, taču pārējie priekšnoteikumi izpalika. Pie tā lielā mērā vainojama K. Ulmaņa valdība un tās institūcijas, kas nebija radījušas labvēlīgus apstākļus daudzveidīgām pretestības formām eventuālās okupācijas gadījumā. Nebija dotas instrukcijas, kā iedzīvotājiem rīkoties. Cilvēki nebija apmācīti sabotāžu, diversiju veikšanai un pagrīdes organizēšanā okupētajā teritorijā. Nebija izveidotas bāzes ar speciālajiem līdzekļiem gan propagandas (tipogrāfijas ierīces u. c.), gan bruņotu (ieroči, municija, sprāgstvielas u. c.) akciju veikšanai. Nebija izveidots vadības centrs, kas vadītu un organizētu pretošanos. Valsts un militāro darbinieku vidū parādījās mēģinājumi gatavoties eventuālajai okupācijai, taču, sākoties okupācijai, tiem praktiskas nozīmes nebija.

Aleksandrs Kundrāts (?–1983) izteicies, ka 1939. gadā Latvijas armijas Informācijas daļa uzsākusi gatavot pagrīdes pretošanos gaidāmajai okupācijai, veicot kontaktus ar pārkonkrustiešiem kā nopietnāko nacionālo organizāciju 1939.–1940. gadā.³⁰ Šim viedoklim piekrist arī vēsturnieks Ojārs Niedre, iepriekš izteikto argumentu papildinot ar datiem par padomju okupantu realizētajiem pārkonkrustiešu arestiem. Padomju okupācijas periodā (1940–1941, 1944–1990) par piederību Pārkonkrustam tika arestēti kopumā 285 cilvēki, no kuriem 151 cilvēks (53%) tika arestēts 1940.–1941. gadā.³¹ Pārkonkrustiešiem bija zināma loma pretošanās organizēšanā un vadīšanā.

Izprotot saspīlēto politisko gaisotni, 1940. gada pavasarī Latgales garnizonu virsnieku vidū tika izplatītas ar roku rakstītas pamācības (instrukcijas), kā rīkoties eventuālajā partizānu karā.³²

Arī alternatīva valdība, kas varētu vadīt pretošanos Latvijā, trimdā netika izveidota. 1940. gada maijā Latvijas valdība gan pilnvaroja savus sūtņus Londonā (K. Zariņu) un Vašingtonā (A. Bīlmani) pārstāvēt Latvijas valsts intereses diplomātiskā ceļā gadījumā, ja valdība kļūtu rīcības nespējīga. Taču viņiem nebija dotas tiesības veidot trimdas valdību. Vēlāk – jau pēc 1940. gada jūnija – emigrācijā neatkarīgās Latvijas valsts diplomāti (piemēram, sūtņi V. Salnais, J. Feldmanis, J. Tepfers u. c.) mēģināja radīt vadības, Latviešu atbrīvošanas kustības, centru – Latviešu nacionālo komiteju. Taču to neizdevās

²⁸ Latvju enciklopēdija // red. A. Švābe. – Stokholma: 1952.–1953. – 3. sēj. – 2010. lpp.

²⁹ Kangeris K. Divas okupācijas: pretošanās // Sestdiena: pielikums. – Rīga, 1999. – 21. aug. – 9. lpp.

³⁰ Niedre O. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūras un darbinieki // Latvijas izlūkdienesti 1919.–1940. 664 likteņi // LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. – Rīga: a/s “Poligrāfists”, 2001. – 1. nod. – 34. lpp.

³¹ Turpat.

³² Gore I., Stranga A. – 77. lpp.

īstenot vairāku apstākļu dēļ: 1) Rietumu sabiedrotās valstis nevēlējās atbalstīt šādas komitejas vai trimdas valdības izveidi, kā arī 2) nacisti 1941. gada janvārī apcietināja šīs komitejas aktīvu organizētāju – bijušo ministru A. Bērziņu; 3) komitejas organizētājiem pastāvēja uzskatu nesaskaņa par iespējamo sadarbību ar Vāciju.³³ Latvijā okupācijas laikā katram pilsonim bija jāpaļaujas pašam uz sevi – būt pasīvam un vērot politiskos notikumus, sadarboties ar okupantiem vai pretoties. Viena daļa iedzīvotāju izvēlējās pēdējo ceļu.

Neapmierinātība ar zaudēto valsts neatkarību izpaudās militāro darbinieku pašnāvībās 1940.–1941. gadā. Viens no pirmajiem nošāvās Robežsargu brigādes komandieris ģenerālis L. Bolšteins (1888–1940) – vienīgais Latvijas ģenerālis, kurš šādi protestēja. Savu rīcību L. Bolšteins pamatoja kādā no pirmsnāves vēstulēm, paskaidrojot, ka viņš nevēlas pieredzēt Latvijas neatkarības iznīcināšanu, par kuru pats cīnījies un līdzdarbojies tās uzbūvē.³⁴ Arī armijas štāba Informācijas daļas priekšnieks pulkvedis Fr. Celmiņš (1896–1940) nošāvās, pirms tam pagūdamas likvidēt praktiski visus Informācijas daļas dokumentus, tādējādi izglābjot Latvijas izlūkošanas dienestu ārpus valsts robežām. 27. jūnijā Rigā pie Brīvības pieminekļa demonstratīvi nošāvās bijušais atbrīvošanās cīņās dalībnieks, Iekšlietu ministrijas politiskās policijas ierēdnis, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris J. Gailis (1888–1940).³⁵ Šāda veida pretošanās izpausme vērojama ne tikai 1940. gada otrajā pusē, bet arī vēlāk.³⁶ To var vērtēt gan kā cilvēka vājuma pazīmi, nespēju pretoties un pretdarboties varmācībai jaunos nelabvēlīgos apstākļos, gan kā cildenu izvēli, tādējādi parādot savu patieso pārliecību.

Sociālistiskā uzņēmumu nacionalizācija un agrārreforma izraisīja iedzīvotāju pretošanos, kas izpaudās mēģinājumos dažādi sabotēt okupācijas režīma rīkojumus. Sākās pretošanās ar legāliem līdzekļiem, iesniedzot iestādēs dažādus lūgumus, kuros netieši vai tieši bija pausta neapmierinātība.

Pretošanās agrārreformai ar legāliem līdzekļiem bija novērojama arī kristīgajās konfesijās. Tā 1940. gada augusta beigās Zemkopības tautas komisariāta Centrālā zemes ierīcības komiteja saņēma no Rēzeknes apriņķa Rēznas pagasta Prezmas katoļu draudzes 428 locekļu lūgumus atstāt baznīcai 10 ha zemes prāvesta, ērgelnieka un baznīcas kalpotāju vajadzībām. Tāda paša satura lūgumu atsūtīja arī Izvaltas katoļu draudzes locekļi.³⁷ Šāda veida "pārkāpumi" aprakstīti arī toreizējā presē. Bauskas apriņķa Skaistkalnes katoļu draudzes priesteris lūdzis piešķirt zemi jaunsaimniecībai.³⁸ Šādu likumīgu ceļu izvēlējās arī citu konfesiju pārstāvji. Parakstu vākšanu organizēja Višķu pagasta (Daugavpils apriņķis) pareizticīgo mācītājs. Volguntes pareizticīgo sieviešu klostera mūķenes iesniedza pieprasījumu pēc zemes.³⁹ Kandavas evaņģēliski luteriskā draudze savu zemes īpašnieka tiesību aizstāvēšanai atsaucās uz PSRS Konstitūciju.⁴⁰ Taču lūgumi gaidītos rezultātus nenesa. Lūgumi parādīja arī iedzīvotāju neizpratni par okupācijas režīma būtību, zināmu ticību komunistu saukļiem par demokrātisku valsti, kura tautā zuda, iepazīstot dzīves īstenību.

Neapmierinātība ar zemes nacionalizāciju izpaudās arī kā bijušā un pašreizējā (bailēs no nacionalizācijas) īpašuma izsaimniekošana, ko padomju varas iestādes apzīmēja

³³ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika: 2 daļas. – Stokholma: Daugava, 1984. – 1. daļa. – 514.–516. lpp.

³⁴ Gore J., Stranga A. – 113. lpp.

³⁵ Ciganovs J. Pirmā pretestība // Lauku Avīze. – 2000. – 22. apr. – 9. lpp. (Turpmāk: Ciganovs J.).

³⁶ LKOPKL. – 139.140. lpp.

³⁷ Žagars E. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.–1941. – Rīga: Zinātne, 1975. – 131 lpp. (Turpmāk: Žagars E.).

³⁸ Turpat.

³⁹ Ciņa. – 1940. g. – 27. aug.

⁴⁰ Ciņa. – 1940. g. – 29. aug.

ar "kaitniecību". Samērā plaši izplatīta parādība bija mežu izciršana, ko okupanti centās apkarot. Šāda veida gadījumi bija aprakstīti oficiālajā LK(b)P CK laikrakstā "Cīņa". Tā kāds vārdā nenosaukts Alūksnes pagasta zemnieks bija sarīkojis viņam nacionalizētā mežā izciršanu.⁴¹ Tas pats bija vērojams arī citos pagastos (Gaujienas, Allažu, Tetes, Kūdumu u. c.).⁴² Citviet zemnieki izkāva lopus, izcirta augļu dārzus.⁴³

Sociālistiskā saimniecība, kas noliedza privātipašumu, veidoja nevērīgu attieksmi pret nacionalizēto zemi un vienaldzību pret darba rezultātiem. Tas atspoguļojās Ventspils apriņķa Kabiles pagasta zemnieka Friča Anša apsūdzībā par kaitniecību. Viņš savas saimniecības nacionalizētajā zemes daļā bija iesējis rudzus neapstrādātā zemē starp nezālēm. Savukārt viņam piederošā laukā zeme bija rūpīgi apstrādāta.⁴⁴ Sastopamas bija arī daudz radikālākas pretošanās izpausmes. Tā Tukuma apriņķī Vecmoku pagastā aizsargs, Zemnieku savienības biedrs V. Freimanis (1906), uzzinājis par savas saimniecības nacionalizāciju, 1941. gada 20. martā ieradās pagasta izpildkomitejā un uzbruka tās priekšsēdētājam.⁴⁵

Rūpniecības nacionalizācija Latvijā kopumā nesastapās ar nopietniem sabotāžas un kaitniecības aktiem uzņēmumos. Tas izskaidrojams ar okupācijas varas stingro kontroli un uzņēmumu apsardzi. Daļa strādnieku bija lojāli noskaņoti pret režīmu. "Kaitniecība", kā to apzīmēja padomju varas iestādes, izpaudās arī līdzekļu izņemšanā no uzņēmumu fondiem personiskām vajadzībām, fabrikas transporta aizvešanā, kā arī valdības rīkojumu un likumu neievērošanā un nepildīšanā. Tā, izprotot politisko situāciju un nojaušot iespējamo nacionalizāciju, fabrikas "Ed. Ceps" īpašnieki R. un H. Cepi 1940. gada jūnijā–jūlijā izņēma no fabrikas kases vairākus desmitus tūkstošus latu, kā arī aizveda no fabrikas teritorijas tai piederošo transportu.⁴⁶ Celniecības un uzņēmuma īpašnieks L. Neiburgs savukārt no uzņēmuma kases izņēma 50 000 latu. To pašu izdarīja arī fabrikanti brāļi Leibovici u. c.⁴⁷ Nereti dažas šādas "kaitniecības" izpausmes var raksturot kā ekonomiskas manipulācijas, izmantojot vispārīgo apjukumu un mēģinot iegūt personisko labumu. Lielākoties tos neveica kāda cēla mērķa vārdā. Taču šādi gadījumi nelabvēlīgi ietekmēja PSRS saimniecisko attīstību.

Par iekšēju nepakļaušanos režīmam un ideoloģijai liecināja dažādas citas nevardarbīgas pretošanās izpausmes, piemēram, Latvijas karoga, simbolikas godināšana un glabāšana, noliedzošas attieksmes izrādīšana pret PSRS simboliku, negatīva attieksme pret Komunistisko partiju, pret marksisma–ļeņinisma propagandu u. c.

Brīvības pieminekļi latviešu tautai kļuva par zudušās neatkarības simbolu jau 1940. gada okupācijas pirmajās dienās. Pie tā stihiski pulcējās cilvēki, nolika ziedus un lentes nacionālajās krāsās. Šādus gadījumus aprakstīja laikraksts "Cīņa", kas, protams, to vērtēja negatīvi. Laikraksts atzīmēja: "(..) laiks izbeigt šīs "puķu demonstrācijas" un "slaistu ākstīšanos"."⁴⁸ Varas iestādes veica pasākumus pret šāda veida bijušās neatkarīgās Latvijas simbola godināšanu. 1940. gada 3. jūlijā Rīgas prefekts aizliedza pulcēties un nolikt ziedus pie Brīvības pieminekļa.⁴⁹ Taču, neskatoties uz to, godināšana bija vērojama arī turpmāk, tai skaitā arī kareivju vidū. 1940. gada rudenī kā "pretpadomju

41 Cīņa. – 1940. g. – 17. sept.

42 Cīņa. – 1940. g. – 12. aug.; Cēsu Stars. – 1941. g. – 17. janv.

43 Cīņa. – 1940. g. – 18. jūl.

44 Cīņa. – 1940. g. – 29. okt.

45 No NKVD līdz KGB. – 218. lpp.

46 Žagars Ē. – 82. lpp.

47 Cīņa. – 1941. g. – 1. marts.

48 Cīņa. – 1940. g. – 1. jūl.

49 Cīņa. – 1940. g. – 3. jūl.

elements" tika apsūdzēts sakaru bataljona nodaļas kaprālis E. Pērkonis, kurš vakara pastaigas laikā 60 karavīriem, kad tie soļojuši garām Brīvības piemineklim, devis komandu "Mierā!".⁵⁰ Šāda veida nacionālas izpausmes bija vērojamas arī citviet Latvijā. Raksturīgi, ka bieži vien tās tika veiktas, tuvojoties bijušās neatkarīgās valsts svētkiem. To prognozēja arī drošības iestādes un pastiprināja savu darbību. Tā 1940. gada naktī uz 18. novembri tika aizturēta jauniene V. E. Ēvelīte (1918), kura mēģināja nolikt ziedus ar sarkanbaltsarkanu lenti Brāļu kapos Cēsīs.⁵¹

Nereti bija sastopami pavisam pārdroši pasākumi. Tā 1941. gada 15. janvārī K. A. Bergmane (1908), turēdama rokās Latvijas karogu, uz ielas nicinoši izteicās par padomju varu un Komunistisko partiju.⁵² Mutiska pretpadomju informācijas izplatīšana bija raksturīga Latvijā 1940.–1941. gadā. To apliecina arī Valsts drošības dienesta sagatavotā izziņa par pretpadomju izpausmēm PSRS Augstākās Padomes priekšvēlēšanu kampaņas laikā.⁵³ Rīgā 34. skolas skolotāja Legere no Bolderājas priekšvēlēšanu mītiņā skaļi izteikusi pretpadomju replikas pret mītiņa referentu. Šī pati skolotāja kādā mācību stundas laikā izteikusi "nelietīgus melus" par kādu VK(b)P vadītāju. Savukārt Rīgas fabrikas "Kambars" strādnieks Balodis, aģitējot strādniekus, ka "vēlēšanas – tā ir tikai karikatūra".⁵⁴ Šādi gadījumi bija bieži sastopami.

1940.–1941. gadā viena no raksturīgām pretošanās izpausmēm bija PSRS karoga noraušana un Latvijas "buržuāziskā" karoga uzvilšana, neskatoties uz to, ka par to draudēja bargs sods. H. Dūrmanis (1914) tika apcietināts (1940. gada 6. augustā) par to, ka Liepājā 1940. gada 5. un 6. augustā norāva no namiem sarkanos karogus.⁵⁵ Ludzas apriņķī par šāda veida pārkāpumu 1940. gadā arestēja zemniekus R. Cabuli (1910) un A. Rudzišu (1913), savukārt Ugāles pagastā – bijušo vecāko policijas kārtībnieku Spundiņu.⁵⁶ Sarkanbaltsarkanā karoga uzvilšana raksturīga galvenokārt bijušās brīvvalsts svētku dienās – 18. novembrī, 15. maijā. Šādu gadījumu apstiprinājumu rodām gan atmiņu stāstījumos, gan dokumentos.⁵⁷ Masveidību šāda rīcība ieguva pēc Vācijas uzbrukuma PSRS.

Iedzīvotāju neapmierinātība ar okupācijas varu un ideoloģiju izpaudās arī padomju funkcionāru un aktivistu rīkoto sapulču boikotēšanā. Kādā no priekšvēlēšanu sapulcēm Ludzas apriņķa Poļanskas sādžas iedzīvotāji ieradušos aģitatoru izlamāja un paši izklīda.⁵⁸ Šādi gadījumi bija plaši izplatīti.

Interesanta pretošanās forma komunistu ideoloģijas izplatīšanai tika aprakstīta laikrakstā "Tēvija". Madonas apriņķa Vecates pagasta kāds iedzīvotājs 1940. gada rudenī bija ierīkojis īsviļņu raidītāju, ar to raidīja pretkomunistisko aģitāciju un patriotiskas dziesmas skaņu platēs, traucējot oficiālo raidītāju Madonā, kad tas skaidroja Jeņinisma mācību. Svētdienas rītos raidīja korāļus uz Madonas īsviļņa.⁵⁹ Tomēr šiem pasākumiem bija tikai vietēja nozīme, jo raidītāja jauda nespēja sniegties tālāk par 20 km. Visas šīs minētās pašdarbnieciskās, sikās nacionāla rakstura izdarības liecināja par

⁵⁰ No NKVD līdz KGB. – 576. lpp.

⁵¹ Turpat. – 207. lpp.

⁵² Turpat. – 71. lpp.

⁵³ Dokumenti liecina: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām 1939–1991 // sast. Z. Baķe, I. Gundare u. c.; Latvijas Okupācijas muzejs. – Rīga: [b. v.], 1999. – 70.–71. lpp.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ No NKVD līdz KGB. – 185. lpp.

⁵⁶ Turpat. – 133. lpp.; Brīvā Venta. – 1940. – 29. jūn.

⁵⁷ Komunistu varas laiks Ludzas apriņķī no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 4. jūlijam. (Dokumentus publicēšanai sagatavojusi un komentējusi Olga Kūgere) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2(7). – 139.–162. lpp.

⁵⁸ Turpat.

⁵⁹ Tēvija. – 1941. – 9. aug.

tautas mīlestību pret tēvzemi, par brīvības zaudēšanas sāpēm un naidu pret okupācijas varu.

Latvijas iedzīvotāju pretošanās okupācijai izpaudās arī viņu attieksmē pret 1940. gada Tautas Saeimas vēlēšanām un 1941. gada 12. janvāra PSRS Augstākās Padomes vēlēšanu farsu Latvijā.

Saeimas vēlēšanu "demokrātiskumu", kā arī cilvēku attieksmi pret tām raksturoja saimniekam E. Bušam (1899, Cēsu apriņķis) izvirzītā apsūdzība par to, ka viņš bija izsvītrojis Darba bloka kandidātus un uzrakstījis uz biļeteniem "kontrrevolucionāra" saturs lozungus.⁶⁰ 1941. gada 12. janvāra PSRS Augstākās Padomes vēlēšanu aizkulises Latvijā ilustrēja LKP Valkas apriņķa sekretārs Fr. Bergs, uzstājoties LK(b)P CK plēnumā 31. janvārī: "Bija pagasti, kur ienaidnieks klusēja, bet negāja balsot un kad viņus piespieda kā šķūtniekus ierasties pie vēlēšanu iecirkņa, arī tad viņi nebalsoja līdz pašam vakaram, kamēr vajadzēja pielietot citus līdzekļus, lai viņi nobalsotu, tad viņi balsoja kā viens."⁶¹ Rezultāts tika panākts, iedzīvotājiem draudot ar sodiem.

1940. gadā Latvijai zaudējot neatkarību, kā minēts pirms tam, netika veikti kaut cik nozīmīgi pasākumi iespējamai darbībai nelegālos apstākļos. Netika radīti arī labvēlīgi priekšnoteikumi pretošanās kustībai. Bez tam iedzīvotājiem pašiem vajadzēja izšķirties par pretošanos okupācijas režīmam. Tas arī izskaidro atsevišķu personu pretošanās raksturu, kas bija stihiska, diletantiska un vietēja mēroga. Dominēja nevardarbīgas pretošanās formas. Pirmkārt, tā bija okupācijas varas rīkojumu un pasākumu (sapulces, vēlēšanas u. c.) boikotēšana. Otrkārt, kaitniecība saimniecības jomā. Treškārt, bija noliedzošā attieksme pret PSRS simboliku un Latvijas valsts simbolikas godināšana. Ceturtkārt, paplašinājās pretpadomju informācijas izplatīšana. Koordinējot šo darbību, tiktu sasniegts daudz lielāks efekts, nekā tas bija faktiski.

3.2. Pretpadomju grupas un organizācijas: mērķi, uzbūve, darbība

Paralēli atsevišķu personu pretdarbībai okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā izveidojās pretpadomju grupas un organizācijas. Šeit skaidrosim to mērķus, uzbūvi un darbību.

Par pretpadomju grupām un organizācijām pētījumi pašreiz vēl ir tikai sākuma stadijā. Taču jau tagad varam gūt priekšstatu par tām.

Daži autori⁶² par pretošanās kustības pirmo organizēto soli uzskata Demokrātisko bloku 1940. gada jūlijā. Šim viedoklim var piekrist, jo bloka dalībnieki bija pirmie, kas aicināja tautu pretoties aneksijai ar legālām metodēm, cerot, ka elementārākās vēlēšanu tiesības tiks saglabātas. Taču lojāli iecerētā demokrātiskā opozīcija izjuka, marionešu valdībai vērstoties pret to ar dažādiem līdzekļiem, kas apgrūtināja sastādīt sarakstu un to iesniegt Centrālajā vēlēšanu komisijā, vienlaikus arestējot aktīvākos locekļus.

Taču 1940. gada otrajā pusē izveidojās nelegālas pretpadomju grupas un organizācijas. Aktivākie šajā ziņā bija skolu jaunieši. Lielākoties pretpadomju grupas izveidojās, sākoties mācību gadam. Dažu grupu aizsākumi meklējami jau tūlīt pēc 1940. gada 17. jūnija. Piemēram, Daugavpils latviešu 1. vidusskolas vecāko klašu audzēkņi savai pretkomunistiskajai cīņai organizācijai pamatus lika jau okupācijas sākuma dienā –

⁶⁰ No NKVD līdz KGB. – 131. lpp.

⁶¹ Zālite I., Jansons R. Ar 18. novembri sirdī. // Lauku Avīze. – 1998. – 12. nov. – 28. lpp.

⁶² Ozols J. Pirmais latviešu pretestības nogrupējums // Kara Invalids. – 1989. – Nr. 34. – 43.–48. lpp.; Ronis I. Saules un elles loki Hugo Celmīņa dzīvē // Sestdiena. – 1992. – 20. jūn.

1940. gada 17. jūnijā, kad radās doma par šādas grupas nepieciešamību. Par savu mērķi tā izvirzīja gāzt Latvijai uzspiesto okupācijas varu.⁶³

Arī Cēsu Valsts skolotāju institūta audzēkņi jau jūnijā izveidoja pretpadomju grupu, kuras mērķis bija aizstāvēt un saglabāt latviešu tautas fizisko spēku, kā arī materiālās un garīgās vērtības.⁶⁴ Drīz vien arī citviet Latvijā mācību iestādēs stihiski izveidojās patriotiski noskaņotu jauniešu grupas un organizācijas: Cēsis, Cēsainē, Jēkabpili, Kārsavā, Aglonā, Dzērbenē u. c.⁶⁵ Grupu mērķis bija gāzt padomju varu Latvijā. Tas parādīja jauniešu nostāju pret okupācijas varu, kaut arī mērķis nebija sasniedzams ar pašu spēkiem.

Grupu vadībā parasti atradās vecāko klašu skolēni vai kursu jaunieši. Nereti tās vadīja arī skolotāji. Piemēram, Jēkabpils vidusskolā pretpadomju cīņu organizēja un vadīja skolotājs O. Pūpols (1904). Viņš izveidoja nacionālo cīņas organizāciju "Viesturieši". Tas pats notika arī Kārsavā un Dobelē.⁶⁶

T. Vilciņš atzīmēja,⁶⁷ ka pretošanās dalībnieki bija galvenokārt 20.–30. gadu Latvijas legālo jaunatnes organizāciju biedri, vispirms skauti, jaunsargi un mazpulcēni – nacionāli noskaņoti jaunieši. Grupu skaitliskais sastāvs bija neliels, sākot no dažiem dalībniekiem līdz diviem desmitiem.

1940. gada rudenī parādījās tendence jauniešu grupām iekļauties pieaugušo organizācijās. Taču šis, tā saucamās "jumta", organizācijas bija vāji sagatavotas, lai veiktu savus uzdevumus. Lielākās un aktīvākās no tām bija: "Jaunlatvieši", "Latvijas Nacionālais Leģions" (turpmāk – LNL), "Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai" (turpmāk – KOLA) un "Tēvijas sargi" (turpmāk – TS).

Visām šīm nosauktajām organizācijām bija viens kopējs mērķis – pēc iespējas ātrāk atbrīvot Latviju no okupantiem. Taču pastāvēja domstarpības par tālākām perspektīvām Latvijas valsts attīstībā. Vieni gribēja redzēt to kā neatkarīgu demokrātisku republiku, otri – atjaunot līdz 1940. gadam pastāvošo Kārļa Ulmaņa autoritāro valsts iekārtu. Aktīvākie dalībnieki bija aizsargi, kā arī 20.–30. gados labēji radikālās organizācijas "Pērkonkrusts" locekļi, policisti, militārie darbinieki, studenti un skolēni. Gandrīz katrā no minētajām organizācijām bija vairāki simti aktīvu dalībnieku.

Par vienu no lielākajām pretpadomju organizācijām Latvijā 1940.–1941. gadā gan padomju vēsturnieki⁶⁸, gan mūsdienu Latvijas vēstures pētnieki⁶⁹ uzskata "Jaunlatviešus", kopskaitā pāri par 600 dalībniekiem. To izveidoja un vadīja bijušais Latvijas armijas virsnieks – pulkvežleitnants Emīls Grapmanis (1903–1989), studentu korporācijas "Selonija" seniors Andrejs Komsārs un korporācijas loceklis Ilmārs Kupners. Taču par tās dibināšanas iniciatoru uzskata LPSR Vietējās rūpniecības pārvaldes inspektoru Edgaru Rūju (1911–1941).⁷⁰

Lielākā daļa dalībnieku bija 24. teritoriālā strēlnieku korpusa virsnieki, bijušie aizsargi un atvaļinātās militārpersonas. Organizācijas struktūras pamatelementi bija grupas jeb bloki. Līdz 1941. gada pavasarim bija izveidotas 20 šādas grupas, katrā 20–30 cilvēku, kuri savukārt dalījās 2–3 apakšgrupās.⁷¹ Tās atradās pārsvarā Latvijas lielākajās pilsētās:

⁶³ Vilciņš T. – 26. lpp.

⁶⁴ Neparts A. – Nr. 1. – 132.–133. lpp.

⁶⁵ Vilciņš T. – 7.–65. lpp.

⁶⁶ Turpat. – 49.–55. lpp.

⁶⁷ Turpat. – 74. lpp.

⁶⁸ Dzintars J. Ar kāškrusta zīmi // Literatūra un Māksla. – 1986. – 4. jūl. – 15. lpp. (Turpmāk: Dzintars J. Ar kāškrusta zīmi).

⁶⁹ Ciganovs J. // Lauku Avīze. – 2000. – 22. aprīlis – 9. lpp.; Kvāle I. Pretestības kustība Latvijā // Es sapni par dzimteni pagalmi likšu. Latvieši padomju vergu noņemēs un izsūtījumā. Atmiņu un dokumentu krājums: 3. sēj. / sast. Freimanis G. – Rīga: Rota, 1984. – 2. sēj. – 349. lpp. (Turpmāk: Kvāle I.).

⁷⁰ Ciganovs J. // Lauku Avīze. – 2000. – 22. apr. – 9. lpp.

⁷¹ Turpat.

Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jelgavā, Bauskā, Cēsīs, Valmierā, Alūksnē u. c. Blokus vadīja visdažādāko sociālo grupu pārstāvji. Tā, piemēram, Vidzemes bloku vadīja Cēsu vidusskolas skolotājs Dž. Raudziņš, viņa palīgs bija agronoms un aizsargs E. Saulīte. Latgales blokus – pārkonkrustietis Ed. Andersons, Zemgales – bijušais Latvijas armijas virsleitnants Kauls, Kurzemē – Rūpniecības pārvaldes inspektors Ed. Rūja.⁷² Taču nevienam organizācijas bloku vadītājam nebija ne pieredzes, ne zināšanu nelegālu grupu vadīšanā. Tāda bija vienīgi pārkonkrustiešiem, kuri bija darbojušies nelegālos apstākļos. Tas bija viens no pamatcēloņiem grupu sagrāvē.

1940. gada vasaras beigās izveidojās "Latvijas Nacionālais Leģions", kurš bija iecerēts kā vienota visas Latvijas organizācija ar mērķi veikt aktīvu cīņu par valsts neatkarības atjaunošanu. Organizācijas priekšgalā atradās bijušais Latvijas aerokluba inspektors un aizsargs Jānis Tamānis (1911–1941) un vācbaltietis Alfons Kalns (1901).⁷³

Paredzot veidot plašu organizāciju, LNL bija plānota militāra uzbūve – grupas, vadi, bataljoni, korpusi ar attiecīgu subordināciju un vadību. Kā atzīmēts LNL komandiera J. Tamāņa izdotajā 1940. gada 1. decembra pavēlē: "(..) apstākļi lika LNL organizāciju pārorganizēt un izveidot par nelegālu nacionālu Latvijas armiju."⁷⁴ Taču paplašinoties LNL saskārās ar problēmu, kas bija aktuāla arī pārējām pretpadomju organizācijām – nebija vadītāja, kuram būtu nepieciešamās prasmes, autoritāte un sakari, lai vadītu šādu plašu mēroga organizāciju. Mēģinājumi atrast šādu cilvēku palika bez sekmēm.

LNL sastāvā, tāpat kā pārējās organizācijās, bija visdažādākās sociālās grupas. Tajā iekļāvās Rīgas Valsts tehnikuma, Rīgas pilsētas 1. un 2. vidusskolas, Rēzeknes Skolotāju institūta, Rūjienas un Gaujienes aizsargu, Varakļānu u. c. nacionāli noskaņotu cilvēku kopas.⁷⁵ Taču organizācijas attīstību pārtrauca tās sagrāve 1941. gada pavasarī. Bez minētajām pretpadomju organizācijām darbojās arī "Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai" – viena no vislabāk konspirētajām pretošanās grupām. KOLA mērķis bija bruņotā ceļā gāzt okupācijas varu un atjaunot līdz 1940. gadam pastāvējušo autoritāro valsts iekārtu. Atmiņas liecina,⁷⁶ ka šīs organizācijas izveides iniciators bija Saldus politiskās pārvaldes uzraugs Otto Lēģeris (1911). Doma par šādas organizācijas izveidi radās Teodoram Jūlijam Gulbim (1917–1941), "Latvello" strādniekam, ar tuvāko domubiedru Kirila Iljina (1919) un Valdemāra Mellupa (1919) palīdzību. Organizācija savu

Pulksveleitnants Emils Grapmanis (1903–1989) darbojies nacionālajā pagrīdes organizācijā "Jaunlatvieši". (Foto no autora krājuma.)

⁷² Dzintars J. Ar kāškrusta zīmi. – 15. lpp.

⁷³ Ciganovs J. – 9. lpp.

⁷⁴ Incola. Dzimtenes brīvībai (Partizānu kustība nelegālos apstākļos 1940.–41. gados) // Rēzeknes Ziņas. – 1941. – 15. okt. – 3. lpp.

⁷⁵ Vilciņš T. – 39.–40. lpp.

⁷⁶ Štāls A. Arī mani čekai vajadzēja nošaut // Diena. – 1996. – 27. apr.

darbību uzsāka 1940. gada oktobrī. Līdz 1941. gada pavasarim tajā bija ap 200 cilvēku.⁷⁷ Citviet literatūrā minēts mazāks skaitlis – 113 cilvēku.⁷⁸ Taču ne vienā, ne otrā gadījumā netika norādīts, kā tas ticis aprēķināts. Šis jautājums būtu skatāms turpmākajos pētījumos.

Organizācijas pamatā bija sazarots apakšgrupu jeb brigāžu tīkls. Tā bija vienīgā no lielākajām pretpadomju organizācijām, kuras vadības centrs atradās provincē, Saldū. Taču KOLA brigādes atradās: Rīgā, Jelgavā, Saldū, Tukumā, Dobelē, Daugavpilī.⁷⁹ Daļa no tām tika sagrautas 1941. gada pavasarī. Atlikušie dalībnieki savu darbību izvērsa, sākoties Vācijas un PSRS karam.

No pretpadomju organizācijām nepieciešams minēt arī "Tēvijas sargus". TS nebija ne programmas, ne statūtu, bet bija devīze – "Par Latviju – nacionālu, daiļu un varenu" un ticība, ka tiks atgūta Latvijas neatkarība.⁸⁰ Organizācijas mērķis – cīņa pret okupāciju – atjaunot Latvijas neatkarību, rodoties labvēlīgiem apstākļiem: Vācijai uzsākot karu pret Padomju Savienību.

Organizācijas kodolu izveidoja Rīgas Politehniskā institūta students Vladimirs Kļaviņš (1915–1941). Organizācijai bija trīs apakšnodaļas. Aģitācijas nodaļu vadīja žurnālists Juris Cālis (1910–1941). Ārējo sakaru nodaļu vadīja bijušais Latvijas armijas virsleitnants J. Vitiņš. Kara nodaļu vadīja leitnants Laimonis Sala (1915–1941). TS grupas darbojās visā Latvijā. 1941. gada sākumā tās bija Cēsis, Daugavpilī, Liepājā, Saldū, Jēkabpilī, Rēzeknē, Šķaunes pagastā, Jelgavas apriņķī, Sīpeles un Ozolnieku pagastos, Rīgas apriņķī, Salas, Inčukalna, Krimuldas, Sējas un Biciņu pagastā, u. c. TS iekļāvās studenti, skolēni, 24. teritoriālā strēlnieku korpusa virsnieki un kareivji,⁸¹ kopskaitā vairāki simti dalībnieku. Daudzi no viņiem aktīvi sāktu darboties līdz ar kara sākšanos starp Vāciju un PSRS.

Lai pretpadomju organizācijas un grupas sasniegtu izvirzītos mērķus, tās veica zināmu darbību, ko var iedalīt vairākos virzienos.

1. Gatavošanās eventuālajam partizānu karam, sākoties karadarbībai starp Vāciju un PSRS. Tā izpaudās ieroču un municijas vākšanā un glabāšanā, bruņotu kaujas grupu veidošanā, kā arī dažādu militāru plānu izstrādē (piemēram, Ķeguma spēkstacijas paglābšana, Sarkanajai armijai atkāpjoties). Notika partizānu darbības plānu izstrādāšana, lai aizkavētu Sarkanās armijas atkāpšanos.⁸² Pulkvedis J. Upītis (1899–1941) izstrādāja 24. teritoriālā strēlnieku korpusa sacelšanās plānu, kā arī pasākumus stratēģiski svarīgu objektu ieņemšanai Rīgā.⁸³ Tāpat ievāca ziņas par Sarkanās armijas garnizoniem un militāriem objektiem. Latvijas pilsoņu nelegālo pretpadomju organizāciju darbībā, sagatavošanai bruņotajai cīņai bija ierādīta ievērojama loma.
2. Pretdarbība okupācijas režīmam. Dominēja nevardarbīgā pretošanās visdažādākajās izpausmēs. "Tēvijas sargi" izdeva savu nelegālo preses izdevumu "Ziņotājs", "Jaunlatvieši" – laikrakstu "Tautas Balss",⁸⁴ kuros puda pretpadomju

⁷⁷ Skalbergs A. Pretošanās kustība KOLA // Nacionālā Neatkarība. – 1998. – 14./20. janv. – 4. lpp. (Turpmāk: Skalbergs A.).

⁷⁸ Kvāle I. – 352. lpp.

⁷⁹ Skalbergs A. – 4. lpp.

⁸⁰ Kvāle I. Pretestības kustība Latvijā // Es sapni par dzimteni pagalvi likšu. Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā. Atmiņu un dokumentu krājums: 3 sēj. / sast. G. Freimanis. – Rīga: Rota. – 2. sēj. – 351. lpp. (Turpmāk: Kvāle I.).

⁸¹ Dzintars J. Vai hitlerisko diversantu kaps ir tautas svētvieta? (Atklāta vēstule E. Veidmanei un A. Grūtupam) // Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. febr. – 4. lpp.

⁸² Hāzners V. H. Varmācības torņi. – ASV: Vaidava, 1979. – 253.–254. lpp.

⁸³ Augstkalns K. Gatavība uzpurēties (pulkv. Jāņa Upiša piemiņai) // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1974. – Nr. 5. – 16.–17. lpp. (Turpmāk: Augstkalns K.).

⁸⁴ Vilciņš T. – 21., 25., 36. lpp.

noskaņojumu. Izdeva un izplatīja skrejlapas, uzsaukumus (aktīvāka šajā jomā bija skolu jaunatne), kuros aicināja apvienoties kopīgai cīņai pret okupācijas varu, būt gataviem izšķirošam brīdim, boikotēt 1941. gada 12. janvāra PSRS Augstākās Padomes vēlēšanas.⁸⁵ Dažkārt nelegālo uzsaukumu un citu izdevumu tekstos (vairāk Latgalē) bija samanāmi antisemitiski elementi, kas "(..) šo cīņu vājināja, jo virzīja prom no tās galvenajiem mērķiem un, plašākā nozīmē skatot, varēja tikai diskreditēt".⁸⁶ Izsūtīja brīdinājumus tiem, kuri sadarbojās ar okupācijas varas iestādēm un amatpersonām, ievāca ziņas par kolaborantiem u. tml.

Nereti organizāciju dalībnieki veica akcijas, kurās nevajadzīgi riskēja. 1941. gada aprīlī divi skolēni (LNL locekļi) krievu lauku virtuvē iemeta degmaisījuma pudeli.⁸⁷ Drīz vien viņus apcietināja. Tā gūtie rezultāti neattaisnoja pretošanās zaudējumus. 1940. gada 18. novembrī pusdienlaikā Rīgā Brāļu kapos M. Bisters un LNL loceklis I. Grinbergs nolika vainagu ar sarkanbaltsarkanām lentēm un attiecīgas krāsas ziediem.⁸⁸ Te redzams, cik lietderīgi bija izplānot katru veicamo pasākumu, nevis neapdomīgi darboties un tādējādi tikt drošības iestāžu atklātiem.

Šajā laikā bija vērojamas arī diversijas. 1940. gada novembrī "Jaunlatvieši" izdeva uzsaukumu: "Aicinājums latviešiem". 6. novembrī aizdedzināja sērkočiņu fabriku "Vulkāns".⁸⁹

3. Sabiedroto meklēšana. Cīņas loģika noteica, ka ar pašu spēkiem vien neizdosies atbrīvot Latviju. Tādēļ lielākās pretpadomju organizācijas centās nodibināt sakarus ar kādu valsti, kura varētu palīdzēt mērķu sasniegšanai. Par tādu kļuva Vācija. Pretošanās kustības dalībnieki, nezinādami Vācijas patiesos politiskos nolūkus, cerēja ar tās palīdzību atgūt Latvijas neatkarību. Bijušais Latvijas armijas kapteinis un pretošanās kustības dalībnieks K. Augstkalns vēlāk rakstīja: "Var jautāt, kādēļ sacelšanās organizācija un plāni bija saistīti ar vāciešiem. Atbilde ir ļoti vienkārša – patstāvīga sacelšanās nevarēja dot pozitīvus rezultātus, tikai asiņainus upurus."⁹⁰

Pulkvedis Jānis Upītis (1899–1941), būdams 24. TSK štāba Operatīvās daļas priekšnieka palīgs, darbojies nacionālajā pagrīdē, izstrādājis 24. TSK sacelšanās plānu stratēģisku objektu ieņemšanai Rīgā.
(Foto no autora krājuma.)

⁸⁵ Kvāle I. – 349., 352. lpp.

⁸⁶ Kvāle I. – 75. lpp.

⁸⁷ Es sapņi par dzimteni pagalvi likšu. Latviešu padomju vergu nometnēs un izsūtījumā. Atmiņu un dokumentu krājums: 3 sēj. / sast. Freimanis G. – Rīga: Rota, 1993. – 1. sēj. – 85. lpp.

⁸⁸ Turpat. – 350. lpp.

⁸⁹ Kvāle I. – 350. lpp.

⁹⁰ Augstkalns K. – 17. lpp.

⁹¹ Vīlciņš T. – 42. lpp.

Toreiz Baltijā atradās 23–25 Sarkanās armijas dažāda tipa divīzijas. Tas arī bija viens no apstākļiem, kāpēc dominēja nevardarbīgās pretošanās izpausmes.

Par kontaktpersonām kļuva Vācijas militārā dienesta pretizlūkošanas rezidentūras vadītājs Rīgā Hanss Šinke (1914) un viņa palīgs Arvīds Strunke (1911).⁹¹ Taču, leTK viņus atklājot, triecienu saņēma arī latviešu pretpadomju organizācijas.

Līdztekus pagrīdes organizācijas sakarus nodibināja arī ar kaimiņvalstu pretošanās kustībām Lietuvā un Igaunijā. Viens no KOLA vadītājiem T. Gulbis 1941. gada pavasarī bija ieplānojis Rīgā noorganizēt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pretpadomju pagrīdes organizāciju nelegālu sanākumi.⁹² Taču iecerētais uzdevums netika izpildīts, jo 1941. gada pirmajos mēnešos tika apcietināti aktīvākie organizāciju dalībnieki un vadītāji.

Kopumā jāteic, ka pretošanās kustības organizācijas 1940.–1941. gadā bija attīstības sākuma fāzē, kad tās sagrāva padomju drošības iestādes. Pretpadomju organizāciju mērķis nebija tikai epizodiskām operācijām traucēt, mazināt vai noņērst okupācijas varas kaitīgo rīcību, bet arī atgūt Latvijas valsts suverenitāti. Šī doma bija katra pretošanās kustības dalībnieka cīņas pamatmotīvs. Grupas un organizācijas var sadalīt pieaugušo pilsoņu un jauniešu kopās, kaut arī nereti tās saplūda vienkopus.

Pretošanās kustības grupās un organizācijās iekļāvās dažādu sociālo grupu pārstāvji. Tas apliecināja plašu aprindu neapmierinātību ar okupāciju.

Lielākās pretpadomju organizācijas pretendēja vadīt un organizēt pretošanās kustību visā Latvijā. Taču to ieceres nesakrita ar iespējām. Dalībniekiem nebija zināšanu un pieredzes nelegālu organizāciju izveidošanā, vadībā un konspirācijā, lai tās sekmīgi darbotos, pretinieka neatklātas.

Nelegālo organizāciju darbībā var izdalīt trīs virzienus: 1) gatavošanās eventuālam partizānu karam; 2) pretdarbība okupācijas varai toreizējos apstākļos; 3) sabiedroto meklēšana.

Atbilstoši apstākļiem par galvenajiem pretošanās veidiem kļuva nevardarbīgas izpausmes: nelegālu laikrakstu izdošana, uzsaukumu un skrejlapu izplatīšana, Latvijas valsts simbolikas godināšana u. c. Tomēr, rodoties labvēlīgiem apstākļiem, tika pieļauta arī bruņotas pretošanās iespēja.

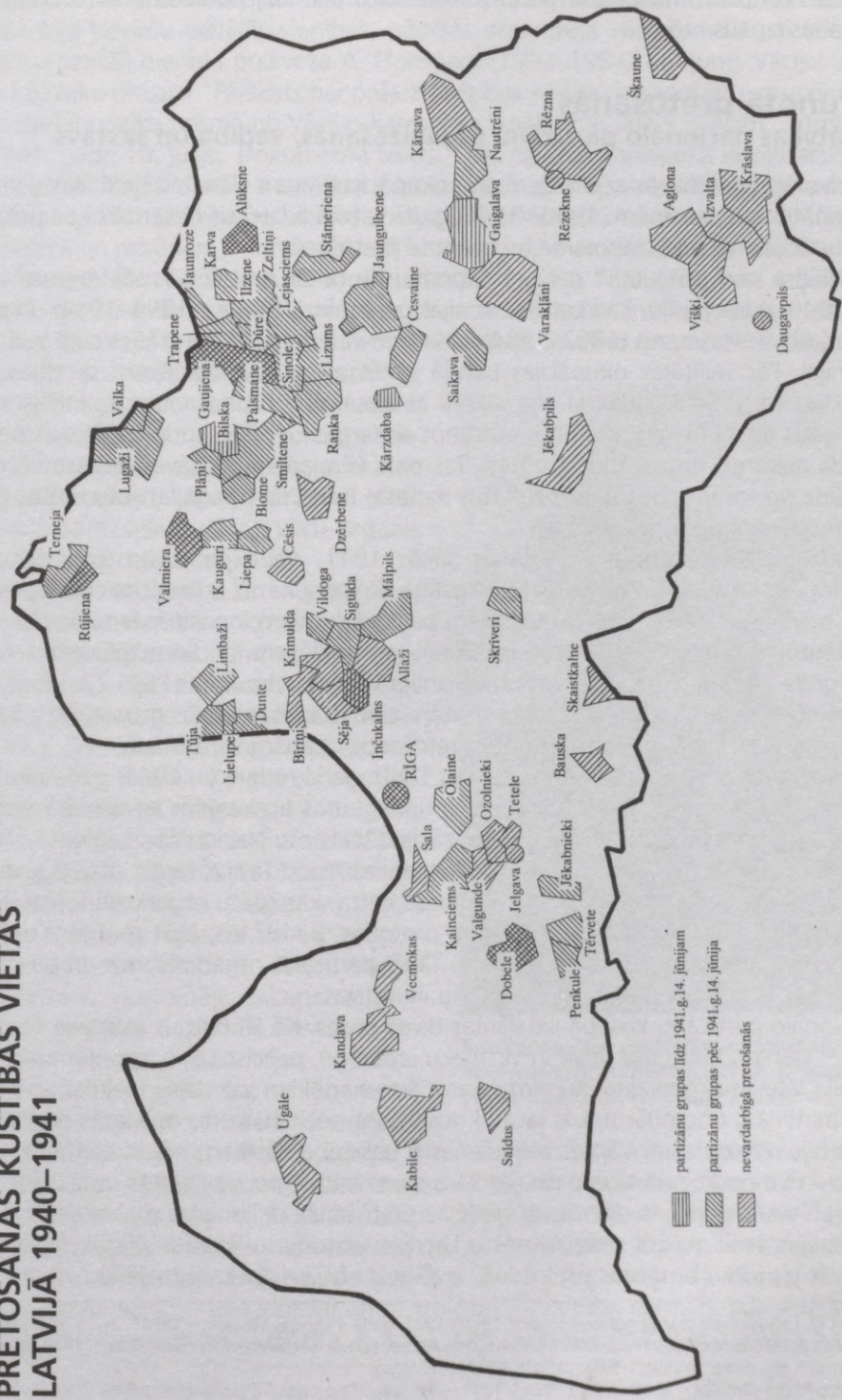
Lai apskatītu sīkāk pretpadomju organizāciju darbību nākotnē, nepieciešams izmantot arhīva materiālus.

Jāteic, ka laika posmā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 14. jūnijam bija raksturīga nevardarbīga pretošanās. Pirmkārt, tā bija atsevišķu iedzīvotāju pretošanās. Otrkārt, izveidojās pretpadomju grupas un organizācijas, kas par savu mērķi izvirzīja Latvijas neatkarības atgūšanu. Diemžēl ne lielāku organizāciju, ne atsevišķu cilvēku darbība nebija balstīta uz pretošanās kustību daudzlīmeņu struktūras un sistēmas bāzes. To noteica vismaz divi faktori, kuri atstāja ietekmi uz pretošanās kustību visu okupācijas laiku 1940.–1941. gadā: 1) Latvijas valsts un iedzīvotāju nesagatavotība "X" stundai, t. i., eventuālajai okupācijai; 2) Latvijas politiskā izolācija. Taču, neskatoties uz pretošanās organizāciju iso pastāvēšanas laiku, tās, tāpat kā atsevišķas personas, paguva izvērst aktīvu pretpadomju darbību. Tika lietoti galvenokārt nevardarbīgās cīņas līdzekļi, jo citu lietošana bija bezperspektīva. Izmantoja dažādus politiskos, ekonomiskos, sociālos un psiholoģiskos cīņas līdzekļus. Tie bieži vien bija stihiska un lokāla rakstura,

⁹¹ Vilciņš T. – 42. lpp.

⁹² Skalbergs A. – 4. lpp.

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS VIETAS LATVIJĀ 1940–1941

- partizānu grupas līdz 1941. g. 14. jūnijam
- partizānu grupas pēc 1941. g. 14. jūnija
- nevardarbīgā pretošanās

taču kopumā tomēr atstāja zināmu iespaidu uz okupācijas varu. Tā jutās diezgan nestabila un centās to novērst ar plašu teroru. Taču tas radīja pretēju efektu un asākas pretošanās izpausmes.

4. Bruņotā pretošanās

4.1. Latvijas nacionālo partizānu organizēšanās, vadība un sastāvs

Iedzīvotāju pretošanās ar ieročiem pret okupācijas varu ir viena no radikālākajām nepmierinātības izpausmēm. 1940.–1941. gadā Latvijā līdztekus nevardarbīgai pretestībai okupācijas režīmam vērojama arī bruņotā pretošanās.

O. Niedre savā pētījumā⁹³ par pretpadomju bruņotās pretošanās sākumposmu uzskata 1940. gada jūniju, kad Latvijas armijas ģenerālis J. Ezeriņš (1894–1944) un pulkvežleitnants V. Hasmanis (1892–1984) ar saviem vīriem mēģināja stāties ceļā Sarkanajai armijai. Pēc militārās okupācijas Latvijā sākās atsevišķi mēģinājumi sacelties pret okupācijas varu. Šādi gadījumi bija sakarā ar aizsargu atbrūnošanu, ko aktivisti veica 1940. gada jūnija beigās. Mēģinot atbrūnot aizsargus Liepājas apriņķa Piltenes pagastā, kāda aizsargu grupa atklāja uguni. Tas pats vērojams arī Užavas pagasta Zūros.⁹⁴ Taču šāda pretošanās būtiskus rezultātus nenesa, toties tie pauda latviešu tautas gatavību pretoties okupācijas režīmam.

Daudz plašāka bruņota pretošanās sākās 1941. gada jūnijā un jūlijā sākumā. "Enciklopēdiskajā vārdnīcā" partizānu kustība definēta kā: "(..) bruņota cīņa par savas zemes brīvību un neatkarību vai sociāliem pārveidojumiem; norisinās ienaidnieka okupētā teritorijā vai ir vērsta pret iekšējiem apspiedējiem."⁹⁵ Šo uzplūdumu radīja 1941. gada 14. jūnija deportācijas un veicināja Vācijas uzbrukums PSRS 22. jūnijā. Tie, kuri dzīvoja nelegālos apstākļos, sāka militāru cīņu. Radās militāras grupas, kā arī atsevišķas personas, kuras izrādīja bruņotu pretošanos okupācijas režīmam.

Gatavošanās partizānu cīņām norisa jau 1940. gada rudenī un 1941. gada pirmajos mēnešos. Tās bija lielākās pretpadomju grupas, kuras apskatījām iepriekšējā nodaļā. Taču iesākto darbību pārtrauca šo organizāciju ("Latviešu Nacionālais Legions", "Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai", "Jaunlatvieši" un "Tēvijas sargi") daļēji sagrāve. Tādējādi 1941. gada pavasarī nebija vadības centra, kas spētu organizēti (centralizēti) vadīt cilvēkus, kuri bija nolēmuši bruņoti pretoties, kā arī tos, kuri spontāni uzsāktu darbību, rodoties labvēlīgiem apstākļiem. Tādēļ partizānu organizēšanās grupās un to darbība bija atkarīga no atsevišķu personu iniciatīvas.

Nacionālo partizānu kustībā izdalāmas divas puses. Kā H. Biezais atzīmēja savā pētījumā,⁹⁶ viena no tām bija latviešu virsnieku, aizsargu, policistu u. c. spontāna kustība. Otra bija Vācijas organizēta jau pirms kara. Šim viedoklim var daļēji piekrist, jo mums trūkst materiālu (memuāru), kas ļautu konsekventi secināt, kuras bruņotās pretošanās grupas bija izveidotas ar Vācijas izlūkdienestu palīdzību. Otrkārt, nereti kontakti ar Vācijas pusi tika nodibināti tikai pirmajās kara dienās, kad grupas jau bija uzsākušas savu darbību.⁹⁷ Kara pirmajās dienās un nedēļās pretošanās dalībnieku un Vācijas mērķi – pēc iespējas ātrāk padzīt okupantus no Latvijas teritorijas – sakrita. Plašāk šo jautājumu – Vācijas lomu bruņotās pretošanās izveidei Latvijā – apskatīsim vēlāk.

⁹³ Niedre O. Latvijas armijas iznīcināšanas process 1940.–1941. gadā // Latvijas Vēsture. – 1994. – Nr. 1. – 27.–30. lpp.

⁹⁴ Bundulis A. Rikoja Ventpils strādnieki / Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. g. Atmiņu krājums. 1. sēj. // red. Z. Valle. – Rīga: Liesma, 1972. – 99. lpp.

⁹⁵ Enciklopēdiskā vārdnīca – 2. sēj. – Rīga: [b. v.], 1991. – 76. lpp.

⁹⁶ Biezais H. Nacionālie partizāni. – 37.–39. lpp.

⁹⁷ Neparts A. – 142. lpp.

Literatūrā par latviešu partizānu vēsturi vērojama liela neskaidrība. Partizānu vienības parasti tiek uzskatītas par tiem pašiem tā saucamajiem pašaizsardzības spēkiem. Pirmās bija latviešu vietējās vienības, pēdējās organizēja vācieši – SD vai Vērmahts. To dokumentāli pierāda pulkveža A. Plensnera (1892–1984) ziņojums Vācijas armijas 291. kājnieku divīzijai “Pārskats par pašaizsardzības vienību izveidošanu, grupējumu un cīņas darbību laika posmā no Vācijas karaspēka ienākšanas līdz 9. jūlijam”, kurš datēts ar 1941. gada 10. jūliju. Dokumentā teikts: “Pēc lielvācu karaspēka iesoļošanas Latvijā (..) jau pirmajās dienās atsevišķas pašaizsardzības grupas (partizānu grupas) sāka pretdarbību. Tās sastāvēja no Latvijas armijas virsniekiem un kareivjiem, kā arī daudziem aizsargiem un privātiem.” Turpat arī atzīmēts, ka grupu visciešākā sadarbība ar vācu militārajām iestādēm Liepājā un Ventspilī norisa jau 1. jūlijā, Rīgā savukārt – 4. jūlijā.⁹⁸ Šajā laikā tad arī izveidoja pašaizsardzības dienestu no spontāni izveidotajām partizānu grupām, kā arī no brīvprātīgajiem. Taču A. Plensners šīs divas grupas nenodalīja.

Daudz konkrētākas ziņas par nacionālo partizānu grupu organizēšanos, vadību un sastāvu iegūstam no dalībnieku atmiņām un toreizējās preses. Taču, apskatot presē informāciju, jāņem vērā, ka bieži vien par partizāniem dēvēti vācu organizētie pašaizsardzības spēki.

Viena no lielākajām un nozīmīgākajām partizānu vienībām, kuras organizēšanas aizsākumi attiecināmi uz 1941. gada pavasari, bija pulkveža A. Krīpena (1893–1968) vadītā Zaļo partizānu vienība, kura darbojās Valkas apriņķa Smiltenes apkārtnē. Bijušais Kara skolas priekšnieks pulkvedis A. Krīpens 1940. gada beigās – 1941. gada sākumā aktīvi darbojās nacionālajā pagrīdē. Lai izvairītos no apcietināšanas, marta beigās viņš bija spiests doties no Rīgas uz Valkas apriņķa Bilskas pagasta Vimbām. Tur, nelegāli atrazdamies, nodibināja sakarus ar apkārtējo pagastu nacionāli noskaņotiem cilvēkiem, kā arī, izmantojot kapteiņa J. Kamaldnieka palīdzību, ar Smiltenes garnizona kareivjiem.⁹⁹ Intensīvāka vienības veidošanās norisa, sākoties karam. Bez vietējiem iedzīvotājiem (aizsargiem u. c. personām) grupā iekļāvās no Smiltenes garnizona 29. jūnija naktī dezertējušie 17 kareivji virsnieka vietnieka A. Kudļa vadībā. 30. jūnijā pulkvedis A. Krīpens izveidoja Smiltenes Zaļo partizānu vienību. Tā sastāvēja no četrām grupām, kuras komandēja instruktori: virsnieka vietnieki A. Gusts, A. Kudlis, I. Plakans un kadets A. Vījups. Kopskaitā 47 vīri, no kuriem 30 bija kareivji un instruktori.¹⁰⁰ Vienība nemitīgi palielinājās. Taču cīņās ar pretinieku tā tika sašķelta. 6. jūlijā, kad pulkveža A. Krīpena vadītā partizānu

Smiltenes Zaļo partizānu organizators un komandieris pulkvedis Arvids Krīpens (1893–1968). (Foto no autora krājuma.)

⁹⁸ Biezais H. Nacionālie partizāni. – 37. lpp.

⁹⁹ Krīpens A. Smiltenes Zaļie partizāni // Smiltenīte. – 1941. – 10. okt. – 3. lpp.; 17. okt. – 3. lpp.

¹⁰⁰ Turpat. – 21. nov. – 3. lpp.; 28. nov. – 3. lpp.

vienība ieradās Smiltenē un tur apvienojās ar citām partizānu grupām, tās rindās bija 30 vīru. Pirms tam jau šeit (Smiltenē) bija ieradušies leitnanti P. Antēns un K. Skujiņš ar mērķi noorganizēt pilsētas aizsardzību līdz Vācijas karaspēka ierašanās brīdim. Veidojās militāra grupa, kurā iekļāvās vietējie iedzīvotāji, kā arī bruņota grupa no Smiltenes pagasta virsnieka vietnieka Fr. Vanaga vadībā (kopā ne vairāk kā divdesmit cilvēku).¹⁰¹ Par Smiltenes apvienoto partizānu spēku vadītāju, ievērojot militāro subordināciju, kļuva pulkvedis A. Kripenš.

Madonas apriņķa Kārzdabas pagastā gatavošanās eventuālajam partizānu karam norisa jau 1940.–1941. gada ziemā, kad leitnants P. Dakša apzināja 20 nacionāli domājošus iedzīvotājus, kuri būtu gatavi darboties izšķirošā brīdī. Partizānus atbalstīja un 23. jūnijā to rindās iestājās Kārzdabas izpildkomitejas priekšsēdētājs N. Dedzietis. Dalībnieku skaits līdz Vācijas karaspēka atnākšanai sasniedza apmēram 25 cīnītājus.¹⁰²

Nozīmīgu bruņotu grupu 1940. gada vasarā Jelgavā izveidoja Valsts skolotāju institūta audzēkņi. To skaits 1941. gada jūnija beigās sasniedza 20–40 cilvēkus.¹⁰³ Tā darbojās visu okupācijas laiku. Grupā bija skolotāju institūta audzēkņi, kuriem trūka militārās pieredzes un zināšanu. Lai to novērstu, jau pirmajās kara dienās nodibināja sakarus ar bijušo Latvijas armijas virsnieku virsleitnantu R. Reķeli, kurš darbojās kā militārais konsultants. Grupas vadībā atradās V. Daniels, A. Neparts, Fr. Balodis u. c.¹⁰⁴

Iepriekš jau minējām, ka pretpadomju organizācijām 1940.–1941. gadā viens no uzdevumiem bija gatavoties eventuālam partizānu karam. Taču, tās sagraujot, tālāka šā uzdevuma izpilde bija atkarīga no atsevišķām personām. Par vienu no tādiem, kurš turpināja iesākto, kļuva Maksis Cālītis – 1940.–1941. gadā nelegālās pretpadomju organizācijas "Tēvijas sargi" loceklis, kurš pēc brāļa J. Cālīša aresta, lai izvairītos no apcietināšanas, uzsāka nelegālista gaitas Rīgas apriņķa Inčukalna pagastā. Viņi kopā ar rezerves leitnantu V. Bruniņu organizēja bruņotu grupu. Vienībā iekļāvās arī viņa brālis E. Cālītis, karikatūrists R. Rirdans un students P. Paškēvičs. 1947. gada vasarā pēc aresta M. Cālītis liecināja, ka viņa bruņotajā grupā jūnijā–jūlijā bija lielākoties bijušie aizsargi.¹⁰⁵ Jūnija beigās tai pievienojās no 24. teritoriālā strēlnieku korpusa dezertējušu bruņotu kareivju grupa. Tā grupa skaitliski palielinājās.

Rēzeknes apriņķī Gaigalavas pagastā 1941. gada pavasarī partizānu grupu organizēja aizsargu jātnieku komandieris Donats Krustāns (darbojās pretpadomju organizācijā "Latvijas Nacionālais Leģions"). Pienākot liktenīgajam jūnija mēnesim, viņa vadībā atradās jau 18 partizānu. Vēlāk vienībā dalībnieku skaits, pēc 1941. gada preses datiem, bija pāri par 35 cilvēkiem – bijušie aizsargi un privātpersonas.¹⁰⁶

Šīs bruņotās grupas izveidojās pirms 1941. gada 14. jūnija deportācijām. Taču kļūdaini uzskatīt, ka tās būtu bijušas vienīgās. Šeit liels darbs būtu veicams, apzinot arhīva materiālus.

Nākamais posms pretpadomju bruņoto grupu organizēšanā bija pēc 1941. gada 14. jūnijā veiktajām deportācijām. No virsniekiem, instruktoriem un kareivjiem, kā arī civilpersonām, kurām bija izdevies izvairīties no apcietinājuma, veidojās latviešu partizānu vienības.

¹⁰¹ Kripenš A. Smiltenes Zālie partizāni // Smiltenite. – 1941. – 7. aug.; 1942. – 23. janv. – 3. lpp.

¹⁰² Tēvija. – 1941. – 18. jūl.

¹⁰³ Neparts A. – 148. lpp.

¹⁰⁴ Turpat. – 149.–151. lpp.

¹⁰⁵ Dzintars J. Vai hitlerisko diversantu kaps ir tautas svētvieta? (Atklāta vēstule E. Veidemanei un A. Grūtupam) // Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. febr. – 2. lpp.

¹⁰⁶ Incola. Dzimtenes brīvībai (Partizānu kustība nelegālos apstākļos 1940.–41. gados) // Rēzeknes Ziņas. – 1941. – 18. okt. – 2. lpp.

Spontānu partizānu grupas izveidošanos pēc 14. jūnija deportācijām Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagastā aprakstīja sakstagalietis St. Teilāns, kuram bija izdevies izvairīties no aizvešanas: "(..) Tiklīdz iekļuvi mežā, man prātā radās doma, kuras realizēšana bija neatliekama. Pēc pāris dienām es atrados jau Gaigalavas pagasta purvos, Idenes sādžas apkārtnē sāku organizēt brīvprātīgo partizānu nodaļu. Sākumā salasījās ap 14 vīru."¹⁰⁷ Ludzas apriņķī Nautrēnu pagastā 18. jūnijā pastāvēja divas atsevišķas partizānu grupas, bet vēlāk tās apvienojās. Vienu grupu vadīja Pēteris Ancāns no Viļumiem (grupā bija 6 partizāni). Otru vadīja skolotājs Andrejs Namsons no Nautrēniem.¹⁰⁸ Arī Madonas apriņķa Saikavas pagastā, sākoties masu arestiem, 14. jūnijā vairāki pagasta sabiedriskie darbinieki un aizsargi iebēga mežā un tur izveidoja bruņotu grupu.¹⁰⁹ Taču aktīvāku darbību uzsāka tikai pēc kara sākšanās. Kā redzēsīm vēlāk, tā rīkojās lielākā daļa grupu.

Rīgas apriņķī Tūjas, Liepupes un Dunties pagastos partizānu organizācijā bija vairāk nekā 100 dalībnieku. Katrā pagastā izveidojās atsevišķas grupas, kas savā starpā sazinājās ar izraudzītu sakarnieku palīdzību. Tās visas organizējās ap centrālo Liepupes pagasta grupu. Bieži notika sanāksmes par grupu organizēšanos un darbību. Vadībā atradās Liepupes mācītājs Bērziņš un Tūjas pastmeistars Kārklīšs.¹¹⁰ Liepājas apriņķī Nigrandes pagastā militāru grupu noorganizēja bijušais robežsardzes virsleitnants Treimanis.¹¹¹ Savukārt Tērvetes pagastā bruņotu grupu noorganizēja aizsargu kaprālis Ž. Butkuss. Taču bieži vien nelegālisti neapvienojās grupās, jo gaidīja labvēlīgākus apstākļus.

Bruņoto grupu organizēšanos veicināja Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai 1941. gada 22. jūnijā. Vispārējā haosa apstākļos, kas radās, Sarkanajai armijai neorganizēti atkāpjoties, masveidā sāka dezertēt latviešu virsnieki, instruktori un kareivji no 24. teritoriālā korpusa vienībām. Vēsturnieks V. Savčenko atzīmē, ka līdz 29. jūnijam bija dezertējuši 124 virsnieki, 463 instruktori un kareivji. Šo skaitu vēl papildināja apmēram 600 atvaļināto virsnieku un 1400 seržantu un kareivju.¹¹² Daļa izvēlējās bruņotās pretošanās ceļu. 1941. gada 30. jūlijā 24. teritoriālā korpusa Sakaru bataljona komandiera pulkvežleitnanta Kārļa Aperāta (1891–1944) vadībā ar visu bruņojumu organizēti dezertēja trīs rotas. K. Aperāta vienība operēja Madonas apkārtnē. Bruņotas grupas virsnieku vadībā darbojušās Jaungulbenē, Cesvainē, Lejasciemā, Palsmanē, Stāmerienē, Apē, Sinolē, Līzumā, Gaujienā, Dūrē, Rankā, Karvā, Trapenē, Ilzenē, Mālmuižā, Velēnā, Zeltiņos un Blomē. Blomē virsleitnanta E. Stipnieka vadībā darbojās apmēram 80 cilvēku liela grupa. K. Aperāta vadībā bija 847 bijušie 24. teritoriālā korpusa virsnieki, instruktori un kareivji.¹¹³ Bez šīm grupām Vidzemē izveidojās daudzas citas, Vācijas straujā uzbrukuma iespaidā iedzīvotāji Zemgalē un Kurzemē nepaguva reaģēt, kad jau šīs Latvijas daļas tika ieņemtas. Cauri Vidzemei atkāpās 24. teritoriālā korpusa vienības. Tās dezertējot arī veidoja lielu daļu no pretošanās dalībnieku skaita.

Lielākās un nozīmīgākās no partizānu vienībām Ziemeļlatvijā bija bijušā kriminālpolicijas inspektora R. Ķelpes vadītā partizānu nodaļa, kas darbojās Dzeņu, Vīrešu un Vizlas rajonā. Grupu izveidoja R. Ķelpe un Smiltenes valsts vidusskolas absolvents

¹⁰⁷ Rēzeknes Ziņas. – 1941. – 24. aug.

¹⁰⁸ Komunistu varas laiks Ludzas apriņķī no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 4. jūlijam (Dokumentus publicēšanai sagatavojusi un komentējusi O. Kriģere). // LVIŽ. – 1993. – Nr. 2(7). – 159. lpp.

¹⁰⁹ Tēvija. – 1941. – 14. jūl.

¹¹⁰ Turpat. – 10. jūl.

¹¹¹ Treimanis. Pie Ventas tilta // Tēvija. – 1942. – 27. jūn. – 4. lpp.

¹¹² Savčenko V. 24. strēlnieku korpusa liktenis // Padomju Latvijas Komunisti. – 1989. – Nr. 2. – 68. lpp.

¹¹³ Šv. L. Uz nāvi vai brīvību (Latviešu partizāni cīņās pret boļševikiem) // Tēvija. – 1942. – 30. jūn. – 10. lpp.; Aperāts K. Latvijas armijas liktenis // Tēvija. – 1942. – 20. jūn. – 2. lpp.; Dzintars J. // Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. febr. – 2. lpp.

Pulksvežleitnants Kārlis Aperāts (1891–1944), kurš vadījis partizānu vienību Vecpiebalgas mežos (1941. VI–VII)
(Foto no autora krājuma.)

A. Kušķis. Bez kādreizējiem aizsargiem tajā ietilpa bijušais miertiesnesis A. Einloks u. c., apmēram 20–30 vīru.¹¹⁴

Valkā militāru vienību izveidoja virsleitnants J. Simsons, kurš kopā ar 17 karavīriem bija dezertējis no 24. teritoriālā korpusa. Vienība skaitliski strauji palielinājās, un pirms vāciešu ienākšanas Valkā tajā bija vairāk nekā 180 dalībnieku.¹¹⁵

Alūksnes pilsētā partizānu organizēšanu veica kapteinis O. Varleju, leitnants V. Graumanis u. c. Tie pulcējās "Jāņkalniņā". Īsā laikā izveidoja vairāku desmitu cilvēku lielu vienību, kura sastāvēja no aizsargiem, kareivjiem, skolēniem un civilpersonām.¹¹⁶ Pēc 1941. gada preses datiem, partizānu grupas izveidojās arī daudzviet citur Latvijā: Valmieras apriņķī (Rūjienu, Kauguru pagastā u. c.),¹¹⁷ Cēsu apriņķī (Liepas pagastā, Piebalgā),¹¹⁸ Jelgavas apriņķī (Krimūnā, Jēkabniekos, Kalnciemā, Jēkabpils apriņķī Seces pagastā).¹¹⁹

Arī Rīgā un tās apriņķī izveidojās vairākas bruņotas grupas. Laikrakstā "Tēvija" bija atzīmēts: "(..) Rīgas apkārtnē un arī

pašā pilsētā darbojās latviešu partizānu grupas, pa lielākai daļai dažu cilvēku sastāvā."¹²⁰ Savstarpēji tās nebija vienotas. Pēc skaitliskā sastāva tās bija visdažādākās. Viena no lielākajām bija virsleitnanta P. Vīlpa partizānu grupa vairāku desmitu cilvēku sastāvā Bolderājās–Bullu ciema rajonā.¹²¹ Rīgas apriņķī partizānu grupas izveidojās Skrīveru pagastā, Mālpils pagastā, Olainē, Siguldā u. c.¹²²

Kopējo partizānu skaitlisko sastāvu (pēc A. Plensnera datiem) var rēķināt apmēram uz 6 tūkstošiem cilvēku. Taču to skaits varēja būt arī lielāks. Igaunijā partizānu jeb t. s. mežabrāļu (*metsavennad*) bija apmēram 25–35 tūkstoši.¹²³ Taču Latvijā bija daudz sāks pretošanās dalībnieku organizēšanās laiks.

Kaut arī partizānu skaita, sastāva un organizācijas pētījumi pašreiz ir sākuma stadijā, secinām, ka visos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos – Kurzemē, Vidzemē un Latgalē – pastāvēja un darbojās lielākas vai mazākas partizānu grupas. Centrālās vadības Latvijas partizāniem nebija. Parasti viņus organizēja un vadīja profesionāli virsnieki un

¹¹⁴ Tālavietis. – 1941. – 17. jūl.; Silgailis A. Pretestības kustība Latvijā līdz 1950. gadam. – Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1971. – Nr. 3. – 25. lpp.

¹¹⁵ Simsons J. Vorkutas gūstekņa stāsts. – Vaidava: ASV. – 1965. – 106.–107. lpp.

¹¹⁶ Tēvija. – 16. jūl.; Šv.L. Viri, kas nebijās nāves (Alūksnes partizānu cīņas, uzvaras un zaudējumi) // Tēvija. – 1942. – 17. marts. – 4. lpp.; LKOPKL. – 271.–273. lpp.

¹¹⁷ Tālavietis. – 24. jūl.; Tēvija. – 1941. – 8. jūl.

¹¹⁸ Tālavietis. – 1941. – 7. okt.; Šv.L. Uz nāvi vai brīvību // Tēvija. – 1942. – 30. jūn. – 10. lpp.

¹¹⁹ Nacionālā Zemgale. – 1941. – 4. jūl.; Turpat. – 11. jūl.; Turpat. – 22. jūl.

¹²⁰ Tēvija. – 1941. – 29. jūl.

¹²¹ Tēvija. – 1941. – 2. jūl.

¹²² LKOPKL. – 268. lpp.

¹²³ Tēvija. – 1941. – 8. aug.; Turpat. – 9. jūl.; Turpat. – 11. jūl.

instruktori. Pēc dalībnieku sastāva grupas nebija viendabīgas. Tajās iekļāvās atvaļinātie un dezertējušie virsnieki, instruktori, kareivji, aizsargi un civilpersonas. Vienību skaitliskais sastāvs bija no pāris cilvēkiem līdz vairākiem simtiem.

Bruņoto grupu izveidošanos paātrināja 14. jūnija deportācijas un Vācijas uzbrukums PSRS. Iedzīvotāji iesaistījās partizānu kustībā, lai atrietos par tuvinieku deportācijām, lai izvairītos no okupācijas režīma vardarbībām, kā arī mēģinātu pasargāt citus no tā. Vairākas grupas cerēja "nomazgāt kauna traipu", kas bija radies, valdībai pieļaujot bez pretestības zaudēt neatkarību. Tā bija arī neapmierinātība ar pastāvošo režīmu un zudušo valsts neatkarību. Vēloties aktīvi pretoties okupācijai, minētās organizācijas problēmas nebija vienīgās, ar ko nācās saskarties iedzīvotājiem.

4.2. Bruņojums

Viens no būtiskiem faktoriem, kas nosaka sekmīgu bruņoto pretošanos, ir ieroči. To trūkumu 1941. gada jūnijā stipri izjuta sākotnējā darbības fāzē Latvijā operējošās pretpadomju bruņotās grupas. Šis ir viens no grūti pētāmiem jautājumiem, jo bieži vien atmiņās, kā arī toreiz presē sniegtajā informācijā nebija norādīts grupu bruņojums. Taču zināmu priekšstatu par to var iegūt.

1940. gada 17. jūnijā Sarkanajai armijai okupējot Latviju, tās kontrolē nonāca arī neskatīts Latvijas armijas bruņojums. Okupanti apzinājās esošā bruņojuma bīstamību iedzīvotāju rokās. Tāpēc jau 1940. gada 25. jūnijā izsludināja likumu, ar kuru noteica, ka aizsargu organizācijai un tās dalībniekiem, kā arī visiem pilsoņiem jānodod bruņojums (izņemot bises un mazkalibra šautenes).¹²⁴ Tā tika atbruņota liela daļa iedzīvotāju. Raugoties no okupācijas varas puses, atbruņošana samazināja iespējas masveida bruņotai pretestībai. Taču, neskatoties uz varas iestāžu stingro kontroli, daļai iedzīvotāju izdevās nobēdzināt ieročus. Tie tad arī kļuva par grupu sākotnējo pamatbruņojumu. Bieži vien tās bija bises, šautenes un pistoles. Tā pulkveža A. Krīpena Zaļo partizānu vienībai 1941. gada 6. jūnijā uz 18 vīriem bija tikai 8 šautenes, 2 bises, 1 mazkalibra šautene un 3 revolveri.¹²⁵ Arī municijas bija nepietiekami. Savukārt Olaines partizāni cīņu uzsāka, bruņojušies ar cirvjiem.¹²⁶ Tāpēc bieži vien grupu pirmais uzdevums bija iegūt ieročus, vispirms jau uzbrūkot un atbruņojot okupācijas funkcionārus, vēlāk atkāpjošos sarkanarmiešus vai to skaitliski nelielās vienības.

Labāk bruņoti bija no 24. teritoriālā korpusa vienībām dezertējušie karavīri. Pulkvežleitnanta K. Aperāta vadītās trīs rotas dezertēja pilnā apbruņojumā (ieroči, municija), ar transporta līdzekļiem, kuros atradās sakaru sistēmas. Arī pulkveža A. Krīpena vadītajai partizānu grupai piebiedrojās kareivji, kuri dezertēja no Smiltenes garnizona un bija bruņoti ar šautenēm. Dezertējušo karavīru ieroči bija visdažādākie šaujameri: pistoles, šautenes, snaipešautenes un pat ložmetēji, kā arī granātas.

Zināmu daudzumu ieroču partizāniem izdevās iegūt no Sarkanās armijas daļu pamestajiem krājumiem. Valkas partizānu vienības vadītājs leitnants J. Simsons rakstīja, ka saspridzinātajā ieroču noliktavā Valkā atrada vēl daudz ieroču un municijas.¹²⁷ Alūksnes partizānu grupa no Sarkanās armijas atstātajām ieroču noliktavām ieguva vairākas patšautenes un ložmetējus.¹²⁸ Jelgavas institūta audzēkņu grupa no tuvējā Sarkanās

¹²⁴ Hanness V. Igaunņu nacionālās vienības Otrajā pasaules karā Vācijas un Somijas karaspēku sastāvā. // Latvija Otrajā pasaules karā: Starpt. konf. mater., 1999. g. 14.–15. jūn. – Rīga: LVI apgāds, 2000. – 187. lpp.

¹²⁵ LKOPKL. – 131.–133. lpp.

¹²⁶ Krīpens A. Smiltenes Zaļie partizāni // Smiltene. – 1941. – 7. nov. – 3. lpp.

¹²⁷ Lazdiņš. Olaines purva varoņi // 1942. – 27. febr. – 2. lpp.

¹²⁸ Simsons J. – 111. lpp.

armijas lidlauka ieguva vienu smago automašīnu ar ieročiem: patšautenēm, granātām u. c.¹²⁹ Pārsvārā ieročus ieguva, uzbrūkot Sarkanās armijas un lekslietu karaspēka karavīriem. Tādējādi ieguva visdažādākos ieroču tipus, kā arī bruņutehniku, dažāda veida mehāniskos vilcējus un zirgus. Tas ļāva partizāniem būt mobiliem. Lielākoties partizāni kaujās izmantoja rokas šaujamieročus. Tie bija galvenokārt kājnieku ieroči, no kuriem lielākā daļa bija dažādu tipu šautenes. Dažkārt tika izmantoti arī smagie atbalsta ieroči un bruņutehnika. Piemēram, partizāni kaujā pret Sarkanās armijas vienībām Limbažos izmantoja mīnmetējus un vieglo tanketi.¹³⁰

Tā partizānu apbruņojums sastāvēja no: 1940. gadā nobēdzinātajiem ieročiem, kā arī pretinieka atņemtajiem (lielākā daļa) un pretinieka pamestajiem ieročiem. Sākotnējais vājais bruņojums bija traucēklis aktīvas darbības sākšanai. 1941. gada vasarā aizsargs, kaprālis Ž. Butkuss liecināja: "(...) Ja mums laikus būtu ieroči pie rokas, mēs savus panākumus būtu divkāršojuši."¹³¹ Šautenes un bises nevarēja būt efektīvs ierocis cīņā pret regulārām Sarkanās armijas daļām, kurām bija automātiskie ieroči, artilērija un tanki. Nebija arī sprāgstvielu (granātu, minu u. c.), ar kā palīdzību varētu efektīvāk aizkavēt un iznīcināt pretinieka dzīvo spēku un tehniku. Situācija uzlabojās laika gaitā, kad tika iegūti dažāda veida ieroči. Paaugstinājās bruņoto grupu kaujas spēks un palielinājās aktivitāte.

4.3. Darbība

Neskatoties uz vājo apbruņojumu, militārās grupas uzsāka darbību. Latvijas nacionālo partizānu pret darbība 1941. gada jūnijā–jūlijā sākumā notika gan ar militāro līdzekļu palīdzību, gan ideoloģiskajiem ieročiem (ar vārdu). Tomēr dominēja bruņotā pretošanās. Darbība norisinājās vienlaikus visā Latvijas teritorijā.

Izveidojās daudz dažādu militāru grupu, kas savstarpēji nebija vienotas. Šis faktors arī noteica, ka darbība bija nesaskaņota.

Madonas apriņķa Kārdzabas pagastā partizānu vienība leitnanta P. Dakšas vadībā aktīvu militāru darbību uzsāka ar bruņotu novērotāju izlikšanu, kad no nacionāli noskaņotā vietējā izpildkomitejas priekšsēdētāja N. Dedzieša ieguva informāciju par gaidāmo izvešanas akciju 14. jūnijā.¹³² Partizānu un to atbalstītāju – vietējo varas aparātu darbinieku – sadarbībā no pagasta izveda tikai vienu sievieti. Šis fakts – okupācijas darbinieku iesaistīšanās pretestības kustībā – pierādīja, ka ne visi šķietamie jaunās varas piekritēji bija tai lojāli. Ne vienmēr darbības ārējās izpausmes atbilda iekšējai pārliecībai. Taču bija rets gadījums, kad pretestības grupas iejaucās izvešanas akcijā, jo lielākoties grupās nebija vērojami mēģinājumi novērst vai aizkavēt izvešanas. Lai šādai akcijai varētu pretoties, bija nepieciešams iepriekš sagatavoties. Taču pretpadomju grupām trūka informācijas par šo plānoto operāciju, vēl vairāk – šāda akcija viņus pārsteidza. Pretošanās dalībnieku rīcībā nebija ieroču, lai to varētu novērst. A. Neparts liecināja: "Pēkšņi 14. jūnija rītā uzzinājām, ka notikušas plašas apcietināšanas un ka apcietinātos stacijā iesloga lopu vagonos. Atkal kā zibens uzzibsnīja apziņa, ka esam bez ieročiem. Radās doma kādā vietā noārdīt sliežu ceļu un nolaist vilcienu no sliedēm. Bet tādai rīcībai mums nebija nekādu darbarīku un, kā to īsti darīt, arī nezinājām."¹³³ Zinot

¹²⁹ Tēvija. – 1941. – 16. jūl.

¹³⁰ Neparts A. – 144. lpp.

¹³¹ Tēvija. – 1941. – 16. jūl.

¹³² Butkuss Ž. Cīņu gūnis Tērvetes laukos // Tēvija. – 1942. – 27. febr. – 4. lpp.

¹³³ Tēvija. – 1941. – 18. jūl.

padomju militāro potenciālu izvešanas reģionos, paliek atklāts jautājums, vai šādas akcijas būtu izdevušās.

Lūzums notika ar 14. jūniju, kad no deportācijas izvairījušies iedzīvotāji organizējās grupās un uzsāka cīņu, ko pastiprināja Vācijas uzbrukums PSRS. Līdz kara sākumam militārās grupas izvairījās no iesaistīšanās kaujās ar regulārām Sarkanās armijas daļām. Uzbrukumus galvenokārt veica pret atsevišķiem lekšlietu karaspēka darbiniekiem (miličiem u. c.), kā arī pret okupācijas funkcionāriem. Sakstagalietis S. Teilāns par savu darbību pēc deportācijām 1941. gada vasarā presē stāstīja: "(..) Mūsu pirmā sadursme ar 2 miličiem notika 17. jūnijā. Vienu nošāvām, otru ievainojām. Šādas maza izmēra sadursmes atkārtojās itin bieži. Ieroči un municija pavairojās. Šai laikā mūsu rokās nokļuva arī divi no tiem, kas piedalījās pagasta iedzīvotāju slepkavošanā un aizvešanā."¹³⁴

Viens no partizānu cīņas paņēmieniem bija pretinieka dezinformēšana. Tās uzdevums bija aktīvi iedarboties uz pretinieku, izplatot mērķtiecīgi sagatavotu informāciju, lai radītu sev vēlamus, patiesībai neatbilstošus priekšstatus par savas grupas sastāvu, bruņojumu un kaujas spējām. Dezinformēšana bija īpaši efektīvs līdzeklis situācijas destabilizēšanai. Šajā procesā būtisku dalību ņēma atbalstītāji kā informācijas izplatītāji. Tā Ludzas apriņķa Nautrēnu pagastā partizāni izplatīja baumas, ka viņu esot pilns mežs, apbruņoti ar patšautenēm.¹³⁵ Savukārt Jelgavas apriņķa Dobeles pagastā mežos sabēgušie iedzīvotāji izplatīja ziņas, ka vācieši no lidmašīnām nosvieduši ieročus.¹³⁶ Baumu izplatīšanai bija arī panākumi, jo vietējās varas iestādes jutās nedrošas un baidījās uzsākt jaunas akcijas pret tiem, kuri patvērumu bija raduši mežos. Taču šādai dezinformēšanai bija lokāls raksturs. Daudz plašāku darbību veica Kārdzabas pagastā leitnanta P. Dakšas vadītā partizānu vienība. Pirmajās kara dienās, kad partizāni bija apcietinājuši padomju aktivistus, ieņēmuši pagasta valdi un telefona centrāli, 27. jūnija pusnaktī telefoniski izdeva fiktīvu pavēli okupācijas iestādēm vācu karaspēka desanta štāba vārdā. Tajā pavēlēja no ceļiem noņemt apsardzību, atbalstīt vācu karaspēka un nacionālās latviešu vienības, nepildīt padomju aparāta augstākās priekšniecības pavēles un izziņot pavēles saturu iedzīvotājiem. Par šīs fiktīvās pavēles nepildīšanu draudēja pārkāpējus nodot lauku kara tiesai.¹³⁷ Kādas sekas šie rīkojumi atstāja uz demoralizētiem varas pārstāvjiem, atliek tikai minēt, bet tie kļuva zināmi vairāk nekā 40 Madonas apriņķa pagastos. Lai pierādītu, ka "desants" reāli pastāvēja, partizāni veica straujus nelielus uzbrukumus atejošajām Sarkanās armijas daļām. Šāda veida uzbrukumi, ko veica partizānu grupas vai atsevišķas personas, uzbrūkot kolonnām, traucēja atkāpšanos un bija raksturīga pretošanās dalībnieku cīņas taktika visā Latvijā, arī Rīgā.

Padomju darbā par "Lielo Tēvijas karu" atzīmēts, ka Rīgā 27. jūnija vakarā "diversanti" un "kontrrevolucionāri elementi" apšaudīja no tiltu tuvumā esošajiem namiem sarkanarmiešus un strādnieku gvardus. Savukārt kāda bijušo aizsargu grupa bija nocietinājusies Centrāltirgus paviljonos. 27. jūnija naktī kāda partizānu vienība nesekmīgi uzbruka Centrālcietumam.¹³⁸ Sadursmes notika arī daudzās citās vietās pilsētā. Apšaudīja 8. armijas karaspēku, kas atkāpās uz ziemeļiem. Šādus uzbrukumus no slēpņiem lietoja liela daļa militāro grupu. Sākotnēji uzbrukumi tika vērsti pret atsevišķiem karavīriem vai to nelielām grupām ar mērķi iegūt ieročus. Vēlāk izrādījās, ka, lietojot šāda veida taktiku, nelielas vienības ļoti efektīvi varēja cīnīties arī pret lielām Sarkanās armijas

¹³⁴ Neparts A. – 141. lpp.

¹³⁵ Rēzeknes Ziņas. – 1941. – 23. aug.

¹³⁶ Komunistu varas laiks Ludzas apriņķī no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 4. jūlijam (Dokumentus publicēšanai sagatavojusi un komentējusi O. Krīgere). // LVIŽ. – 1993. – Nr. 2 (7.) – 159. lpp.

¹³⁷ Tēvija. – 1941. – 29. jūl.

¹³⁸ Tēvija. – 1941. – 18. jūl.

un lekšlietu karaspēka daļām. Negaidītais un ātrais uzbrukums, pēc kura parasti sekoja vietas mainīšana uz jau iepriekš izraudzītu slēptuvi, bieži vien uz pretinieku atstāja paralizējošu efektu. Cēsu apriņķa Vidolgas pagastā pie Štenbergu mājām četri partizāni uzbruka 35 miličiem, kuri pārvietojās smagajā mašīnā un uz diviem motocikliem. Sadržsmē 10 miliču krita, bet pārējie aizbēga.¹³⁹

Uzbrucēji nebija pasargāti no nejausībām. Tā pulkveža A. Krīpena vadītā Zaļo partizānu vienība, uzbrūkot sarkanarmiešiem uz Vidzemes šosejas iepretī ležu mājām, pēkšņi tika ielenkta, jo bija pienākuši citi pretinieka spēki. Partizānu vienība tika saskaldīta mazākās grupās, krita kaprālis R. Birkmanis. Tomēr partizāni aizkavēja pretinieka atkāpšanos uz vairākām stundām un iznīcināja 27 sarkanarmiešus.¹⁴⁰ Lai kavētu ienaidnieka pārvietošanos, partizāni lietoja arī citus paņēmienus. Tā aizsargs Br. Druķis naktī no 25. uz 26. jūniju aplaistīja ar petroleju un nodedzināja 15 m garu koka tiltu pie Penkules uz Auces–Jelgavas šosejas.¹⁴¹ Idenas partizānu grupa aizsargu jātnieku komandiera D. Krustāna vadībā aizdedzināja Nagļu tiltu pār Maltas upi.¹⁴² Tomēr šāda partizānu rīcība bija retums. Nereti partizāni centās pasargāt tiltus no iznīcināšanas.

Pulkvežleitnants Arvids Reke (1895–1964) vadījis nacionālos partizānus Limbažos 1941. gada jūlijā. (Foto no autora krājuma.)

Naktī no 4. uz 5. jūliju latviešu partizānu vienība bija pastiprināta gan ar ieročiem, gan ar 220 vīriem. No rīta pilsētu izdevās ieņemt. Pēc 1941. gada vasaras preses datiem, partizānu pusē krita 5 virsnieki un 11 instruktoru un aizsargu. Padomju pusē – 80 kritušo un tikpat daudz ievainoto.¹⁴⁴ Savukārt A. Plensnera ziņojumā minēti

Lielākas partizānu vienības iesaistījās arī atklātā cīņā ar pretinieku. Viena no sīvākajām partizānu kaujām ar Sarkanarmiju bija Limbažos. Padomju histogrāfijā tā atainota tendenciozi un raksturīgi toreizējām prasībām: “(..) spēcīgu triecienu nacionālistu bandai Limbažos deva latviešu robežsargu vienība majora Krastiņa vadībā; 3. jūlijā tā no Valmieras izbrauca uz Limbažiem un pilnīgi iznīcināja bandu.”¹⁴³

Pretēju un detalizētu ieskatu sniedza pretējā pusē. 4. jūlijā no Rīgas izbraucis pulkvežleitnants A. Reke (1895–1962) ar grupu (54 karavīri, to starpā 5 virsnieki) ar mērķi “iztīrīt” Limbažus. Ceļā tiem pievienojušies arī no Sarkanās armijas dezertējušie latviešu karavīri. Taču izplānotais uzbrukums neizdevās, jo pretinieks bija nocietinājies. Tas bijis arī skaitliski pārāks (prese min 1000 padomju karavīru, taču tas īsti nešķiet ticams).

¹³⁹ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945) / LPSR ZA Vēstures institūts. – Rīga: Zinātne, 1966. – 75. lpp.; Hāznerns V. Varmācības torni. – ASV: Vaidava, 1977. – 262. lpp.

¹⁴⁰ Tēvija. – 1941. – 31. jūl.

¹⁴¹ Krīpens A. // Smiltienietis. – 1941. – 5. dec. – 3. lpp.; 12. dec. – 3. lpp.; 19. dec. – 3. lpp.; 26. dec. – 3. lpp.

¹⁴² Nacionālā Zemgale. – 1941. – 16. jūl.

¹⁴³ Rēzeknes Ziņas. – 1941. – 25. okt.

¹⁴⁴ LTLTK. – 78. lpp.

120 kritušo.¹⁴⁵ Šī kauja pierādīja, ka latviešu karavīri vieni paši veiksmīgi spēja cīnīties ar Sarkanās armijas daļām.

Vācu karaspēkam uzbrūkot un okupācijas iestādēm evakuējoties, bieži vien partizāni sagūstīja vietējos varas pārstāvjus, un frontes aizmugurē padomju pusē izveidojās varas vakuums. To centās aizpildīt latviešu partizānu spēki, kas veica izpildvaras funkcijas, viņi centās nodrošināt kārtību šajā administratīvajā teritorijā, izplatīja uzsaukumus, kuros norādīja, kā izturēties, aicināja iestāties nacionālajās vienībās. Pārņēma savā kontrolē valsts iestādes: pastu, telegrāfus, kārtību sargājošo iestāžu ēkas. Tā, piemēram, Jelgavā šādas funkcijas pildīja skolotāju institūta audzēkņu grupa, kuri izplatīja uzsaukumus – norādīja, kā šajā laikā darboties veikaliem, kā izturēties iedzīvotājiem. Noorganizēja patruļas, kuras uzturēja kārtību uz ielām.¹⁴⁶ Iedzīvotāji bija disciplinēti un pildīja norādījumus.

Valmierā līdz vācu karaspēka atnākšanai par kārtību un drošību rūpējās valmieriešu un partizānu rīcības komiteja ar pulkvežleitnantu J. K. Jaunsniķeri (1895–1965) priekšgalā, kura arī sāka būvēt plostu nodegušā tilta vietā.¹⁴⁷ Šādas vienības apsargāja vietējos iedzīvotājus pret noklīdušu sarkanarmiešu vardarbībām. Tomēr nereti, ienākot lielākām pretinieka daļām, partizāniem nācās atkāpties. Partizānu vienībai Alūksnē, kas uzņēmās pilsētas aizsardzību, nācās atkāpties, kad pilsētā 5. jūlijā ienāca lielāki Sarkanās armijas spēki (apmēram pulka skaitā). Nākamajā dienā lielākā daļa armijas pameta pilsētu, bet otra daļa mobilizēja apkārtējo māju iedzīvotājus labības izbēšanai no elevatora un iekraušanai vilcienā. Šos plānus izjauca partizāni, kuri demontēja sliedes un aizturēja vilcienu.¹⁴⁸

Kopumā bruņotās pretošanās darbībā var izdalīt vairākus virzienus: 1) uzbrukumi Sarkanās armijas un leikštietu karaspēka daļām; 2) uzbrukumi okupācijas varas funkcionāriem un iestādēm (izpildkomitejām, peneciālarajām iestādēm, MTS u. c.); 3) pretinieka dezinformēšana; 4) infrastruktūras postīšana; 5) izpildvaras funkciju veikšana.

Bruņoto grupu darbības intensitāte bija atkarīga no dalībnieku personīgās iniciatīvas (pārlicības cīnīties), no to rīcībā esošā bruņojuma un grupu dalībnieku skaita.

Runājot par grupu kaujas taktiku, jāpiebilst, ka Latvijas armijā partizānu taktika nebija mācīta. No katras grupas vadītāja bija personīgi atkarīgs, kā rīkosies un kādu taktiku izmantos konkrētā situācijā. Leitnants J. Simsons par savas vienības uzbrukuma taktiku milīču vienībai pie Valkas vēlāk rakstīja: "(..) pēc savas saprašanas piemēroju acumirkīgām vajadzībām Latvijas armijas mazo vienību taktiku."¹⁴⁹ Visbiežāk partizānu grupas uzbruka no slēpņiem. Skaitliski lielākās partizānu grupas iesaistījās arī frontālos uzbrukumos.

Pārvietojoties pa ceļiem, bieži vien uz priekšu izsūtīja izlūkus. Nereti tās bija sievietes vai bērni. Savukārt, atrodoties uz vietas, tika izvietoti posteņi un patruļas. Sakari starp atsevišķām vienībām bija vāji un slikti organizēti. Kā pazišanās zīmi partizāni lietoja virs kreisās piedurknes uzliktu sarkanbaltsarkanu vai baltu apsēju.

Partizāni daļēji novērsa okupantu teroru pret iedzīvotājiem un laupīšanas. A. Plensners ziņojumā vācu armijai atzīmēja, ka latviešu bruņoto grupu darbībā sagūstīti 1 540 un krita 805 sarkanarmieši. Pašu zaudējumi – 12 virsnieku, 91 instruktors un aizsargs.¹⁵⁰ Ar ko gan izskaidrojami šie panākumi? Pirmkārt, partizāniem palīdzēja vietējo

¹⁴⁵ Tēvija. – 1941. – 14. jūl.

¹⁴⁶ Biezais H. Nacionālie partizāni. – 139. lpp.

¹⁴⁷ Neparts A. – 145. lpp.

¹⁴⁸ Tēvija. – 1941. – 8. jūl.

¹⁴⁹ Simsons J. – 111. lpp.

¹⁵⁰ Biezais H. Nacionālie partizāni. – 139. lpp.

apstākļu pārzināšana. Otrkārt, militāro grupu komandējošais un padoto sastāvs bija lielākoties profesionāļi (virsnieki, instruktori). Treškārt, bruņoto grupu locekļiem bija motivācija cīnīties, savukārt pretinieks bija demoralizēts. Kopumā bruņoto grupu aktivitātes paātrināja okupācijas sabrukumu 1941. gada jūnijā un jūlija sākumā.

4.4. Vācijas loma bruņotās pretošanās kustības izveidē

Zinot nacionālsociālistiskās Vācijas militārpolitiskās intereses Baltijas telpā, kļūdaini būtu noliegt tās izlūkdienestu darbību Latvijā 1940.–1941. gadā.

Vācijas gatavošanās karam pret Padomju Savienību veicināja arī izlūkošanas darbības pastiprināšanos, īpaši 1941. gada pavasarī. Mērķis bija iegūt ziņas par stratēģiski svarīgiem militārajiem un civilajiem objektiem (ostām, dzelzceļa mezgliem u. c.), kā arī par Padomju Savienības militāro potenciālu Baltijā. Aktīvā vācu izlūkorgānu darbība ļāva padomju vēsturniekiem pretošanās kustības organizēšanu 1940.–1941. gadā piedēvēt Vācijai. Taču partizānu kustībā jāizšķir divas puses: pirmkārt, Latvijas iedzīvotāju spontāna kustība 1941. gada jūnijā; otrkārt, Vācijas jau pirms kara sākuma organizētais uzticības personu (*Vertrauensleute*) jeb rezidentu tīkls Latvijā, kas no Vācijas saņēma norādījumus.¹⁵¹ Vācija apzinājās latviešu tautas naidu pret okupācijas režīmu un centās to veikli izmantot savās interesēs. Vācijas armijas izlūkošanas daļa centās nodibināt kontaktus ar jau izveidotajām pretpadomju grupām, lai varētu tās kontrolēt un vadīt atbilstoši saviem politiskajiem mērķiem. Par kontaktpersonām kļuva tie Latvijas iedzīvotāji, kuri pirms Vācijas un PSRS kara uzturējās Vācijā. Tās sastāvā bija trīs interešu grupas: Vācijā esošie latviešu un baltvāciešu virsnieki, kas iesaistīti armijas izlūku dienestā, pārkonkrustieši, iesaistīti galvenokārt SD un SS dienestā, un personas, kuras baudīja Vācijas civilo un nacionālsociālistiskās partijas iestāžu uzticību, bija paredzētas dienestam vācu okupācijas pārvaldes iestādēs.¹⁵² Ar bruņotās pretošanās grupām saistīta bija tieši pirmā grupa, kura sastāvēja no bijušajiem Latvijas armijas virsniekiem, un tikai izņēmuma kārtā tai pievienoja arī instruktorus. Oficiālais nosaukums bija "speciālie vadītāji" (*Sonderführer*). Tie bija sadalīti mazākās vienībās speciāliem uzdevumiem, sākot no gadījuma ceļvežiem un tulkiem līdz sabotāžas vienībām, gatavām cīnīties ar ieročiem ienaidnieka aizmugurē.¹⁵³

Būtiska loma bija Latvijas augstākajiem militārajiem darbiniekiem, kuri, sākoties padomju okupācijai, patvērumu rada Vācijā un drīz vien stājās kontaktos ar armijas izlūkošanas (*Abwehr*) daļu. Tā no Lietuvas aizbēga militārais atašejs pulkvežleitnants V. Deglavs (1902–1941). Drīz vien viņam vācu armijas izlūkošanas daļa piedāvāja sadarboties, lai kopīgā cīņā atbrīvotu Latviju. V. Deglavs piekrita un kontaktējās ar Latvijas militāro atašeju Berlīnē pulkvedi A. Plensneru, lai plānotu tālāko rīcību.¹⁵⁴

Interesanti notikumi risinājās 1941. gada maijā Vācijā, Marienburgā, kur latviešu augstākos virsniekus (pulkvežus A. Plensneru, A. Galindomu (1894–1966), V. Janumu (1894–1981), A. Silagaili (1895–1997) un pulkvežleitnantus V. Deglavu, E. Pēteronu (1893–1959), P. Celli (1892–1974), R. Grapmani, N. Karlsonu (1896–1981)) uz apspriedi bija sasaukuši divi vācu izlūkošanas pulkveži. Viens no tiem bijis K. Grēbe (*Graebe*). H. Biezais, balstoties uz viņa liecībām pēckara tiesas prāvā 1948. gada 7. martā, min arī Rozenberga adjutantu Austrumu ministrijā Markvartu.¹⁵⁵ Šajā sapulcē vācu

¹⁵¹ Biezais H. Nacionālie partizāni. – 133. lpp.

¹⁵² Turpat.

¹⁵³ Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. – 25. lpp.

¹⁵⁴ Kažociņš I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem, 1940.–1945. – Rīga: [b. v.]. – 1999. – 73. lpp. (Turpmāk: Kažociņš I.).

¹⁵⁵ Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. – 30. lpp.

virsnieki ieteica nodibināt kādu uzticamu organizāciju, ar kuru vācu armijas štābi varētu sazināties, "(..) lai turpmāk izvairītos no kļūdām, kas no vāciešu puses izdarītas Polijā".¹⁵⁶ Tūlīt pēc tam tika nodibināta Latviešu karavīru nacionālā savienība. Par tās priekšnieku kļuva A. Plensners, bet V. Deglavs – par pastāvīgu štāba priekšnieku.

Historigrāfijā šo savienību vērtē divējādi. Vēsturnieks I. Kažociņš¹⁵⁷ to vērtē kā latviešu virsnieku nacionālo centienu padēju; citi kā organizāciju, kas darbojās Vācijas interesēs. H. Biezais uzmanību pievērš šīs savienības deklarācijas trešajam punktam, kurā teikts: "Latvijas iekļaušana izveidojamā Eiropas jaunajā iekārtā (*europäische Neuordnung*)."¹⁵⁸ Ar to bija domāta Hitlera jaunā Eiropas iekārta. Var secināt, ka latviešu bijušie virsnieki formāli bija atteikušies no cīņas par "brīvu patstāvīgu" Latvijas valsti. Te nākas oponenti arī O. Niedres izteiktajam viedoklim, ka Latviešu karavīru nacionālās savienības mērķi pilnīgi sakrita ar nelegālo pretpadomju organizāciju mērķiem Latvijā¹⁵⁹, ja ir zināma to vēlme atgūt Latvijas neatkarību.

Nozīmīga vieta kā kontaktpersonai starp Vācijas izlūkdienestu un bruņotajām grupām Latvijā bija A. Plensneram. H. Biezais, balstoties uz dokumentiem ("2. izlūkošanas (*Abwehr*) daļas Baltijas nomaļvalstu tautisko pretestības grupu organizēšana un apmācīšana. Stāvoklis 1941. gada maija beigās", "Pārrunas karaspēka ģenerālštābā. Austrumu svešie karaspēki 1941. gada 26.05. par tulku piedalīšanu"), pierādījis, ka A. Plensners saņēmis vācu izlūkošanas daļas pavēles, tās pārtulkojis latviski un nodevis aģentiem pārvešanai uz Latviju. Tā viņš maldinājis pretošanās kustības dalībniekus vāciešu uzdevumā.¹⁶⁰ Aģentiem bija jātic, ka pavēles nāk no brīvās Latvijas militārā atašeja Vācijā, ģenerālštāba pulkveža A. Plensnera. Dokumentā, kurā raksturota Vācijas 2. izlūkošanas (*Abwehr*) daļas loma Baltijas valstu pretošanās grupu organizēšanā un apmācīšanā, teikts, ka Vācijā "(..) ir šo trīs zemju (Baltijas valstis) trīs vadošie sakaru vīri, un, proti, kādreizējie augstākie virsnieki (militārie atašeji) (starp kuriem bija arī A. Plensners), kas no 2. izlūkošanas daļas tekoši saņem un nosūta tālāk norādījumus".¹⁶¹ Dokuments parāda arī darbību: "Aiz robežas esošās pretestības grupas, ieskaitot to virs- un apakšvadītājus, nezina, ka viņu augstākā vadība tiek vadīta no militārās puses, 2. izlūkošanas daļas norādījumus sakaru virsnieki pārtulko attiecīgajā zemes valodā, ko tad aģenti (..) pārnes."¹⁶² Šis pats dokuments ļauj mums ieskatīties, cik liels materiālais atbalsts tika sniegts pretošanās grupām. Atzīmēts, ka 2. izlūkošanas daļa nosūtījusi 200 beļģu pistoles ar 25 šāvienu munīciju un pietiekamu skaitu poļu granātu.¹⁶³ Jāņem vērā, ka tas attiecas uz visām trijām Baltijas valstīm, tādējādi šāda bruņojuma piegāde jāvērtē kā pavisam niecīga. Šie minētie fakti ļauj izprast arī Vācijas lomu bruņotās kustības organizēšanā Latvijā.

Pirmkārt, Vācijai, gatavojoties karam ar PSRS, interesēja militāra rakstura informācija par Baltijas telpu. Lai to iegūtu, šajā procesā veiksmīgi iesaistīja pretošanās grupas, kurām tā kļuva par it kā "sabiedroto" valsti cīņā pret okupāciju.

Otrkārt, Vācijas izlūkdienests, zinot nepatiku pret padomju okupācijas režīmu, paredzēja, ka, sākoties uzbrukumam pret PSRS, spontāni radīsies bruņotā pretestība. Dokumentā, kā jau iepriekš atzīmēts: "Ir droši jāpieņem, ka, tuvojoties vācu trupām, pretestības grupās

¹⁵⁶ Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. – 25.–26. lpp.

¹⁵⁷ Kažociņš I. – 73.–75. lpp.

¹⁵⁸ Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. – 25. lpp.

¹⁵⁹ Niedre O. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki // Latvijas izlūkdienesti 1919.–1940. 664 likteņi. / A. Bergmanis, Z. Ābola, O. Niedre u. c. – Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2001. – 34. lpp.

¹⁶⁰ Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. – 24. lpp.

¹⁶¹ Turpat. – 21. lpp.

¹⁶² Turpat. – 22. lpp.

¹⁶³ Turpat.

izcelsies plaša sacelšanās kustība, kura pirmā kārtā vērsīsies pret viņu savā laikā krievu apspiedējiem.”¹⁶⁴ Tādēļ izlūkdienests jau sākotnēji vēlējās pakļaut un kontrolēt gan esošās, gan vēl eventuālās pretošanās dalībniekus. Šeit būtiska loma bija A. Plensneram, kurš pārņēma un izveidoja pašaizsardzības dienestu. Tajā ietilpa arī liela daļa spontāni radušos pretošanās dalībnieku, kuri jau bija paši sākuši organizēties.

Treškārt, nekāda nozīmīga materiāla palīdzība no Vācijas puses netika sniegta. Ņemot vērā visus šos apstākļus, mēs nevaram runāt par Vāciju kā nozīmīgu faktoru bruņotās pretestības organizēšanā. Tā vairāk bija orientēta uz tālāko perspektīvu nepieļaut nacionālos politiskos centienus, kas traucētu īstenot pašas nacionālsociālistiskās Vācijas mērķu īstenošanu.

1941. gada jūnijs–jūlijs bija padomju režīma beigu cēliens, kurš iezīmējās ar sevišķi lielu bruņotu aktivitāti. Iedzīvotāji savu neapmierinātību pret pastāvošo režīmu izrādīja daudz radikālāk nekā līdz tam.

Bruņotā pretošanās bija iedzīvotāju loģiska pretreakcija okupācijas politikai 1940.–1941. gadā, ko pastiprināja 14. jūnija veiktās deportācijas un veicināja nacistiskās Vācijas uzbrukums komunistiskajai Padomju Savienībai 22. jūnijā.

Šādos apstākļos spontāni izveidojās daudz dažādu bruņotu partizānu grupu. To organizēšana un darbības plašums bija atkarīgs no atsevišķu personu iniciatīvas. Neskatoties uz partizānu vājo bruņojumu, tie uzsāka cīņu pret okupācijas režīma pārstāvjiem. Šajā laikā veidojās iedīgli nacionālajiem bruņotajiem spēkiem un parādījās mēģinājumi atjaunot likvidētās pašvaldības. Taču tas bija lemts neveiksmē. To neļāva īstenot nacionālsociālistiskā Vācija, ko lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju uzskatīja par atbrīvotājiem. Taču tās politika jau 1940. gadā nepieļāva neatkarības idejas īstenošanu. Tāpat lielākajai daļai partizānu nebija ilgtermiņa konsekventa darbības plāna pēc okupācijas gāšanas. Politiskā situācija prasīja sadarbību ar Vācijas okupācijas iestādēm. Tā kļuva par 1941. gada pretošanās kustības traģēdiju. Par to jāveic citi pētījumi.

Kopsavilkums

Pretošanās okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā bija sākumposms Latvijas iedzīvotāju pretestībai visus piecdesmit gadus, līdz tika atgūta valsts suverenitāte.

Taču līdz šim nepietiekama uzmanība pievērsta pretošanās kustības vēstures izpētei un izvērtēšanai. Nereti šis temats vai nu noklusēts, vai arī pasniegts izkropļotā un noņiecinātā veidā.

Latvijas iedzīvotājus pēc to attieksmes pret okupācijas varu 1940.–1941. gadā nosacīti varētu iedalīt trīs pamatgrupās. Vieni, kas sadarbojās ar okupācijas varu, bija kolaboranti. Otrā – lielākā iedzīvotāju daļa, neskatoties uz neapmierinātību ar okupācijas varu, ieņēma nogaidošu, pasīvu pozīciju un vēroja notikumu attīstību. Trešā grupa izrādīja pretošanos. Šo grupu lielums bija mainīgs. Šķietamie kolaboranti mainīja savu nostāju, izprazdami okupācijas būtību.

Pretošanos radīja vairāki politiski, nacionāli, saimnieciski un ideoloģiski cēloņi, kas aptvēra visas dzīves jomas. Pretošanās bija cīņa par valsts suverenitātes atgūšanu un cīņa pret okupācijas politiku.

Par pretošanos jāuzskata iedzīvotāju mērķtiecīga, apzināta darbība, izmantojot dažādus militāros, politiskos, ekonomiskos, sociālos un psiholoģiskos līdzekļus, ar kuriem tika grauta okupācijas režīma stabilitāte.

¹⁶⁴ Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. – 22. lpp.

Izdīvotāju izrādīto pretošanās ietekmēja vairāki faktori, kam aizsākumi meklējami jau pirms Latvijas valsts neatkarības zaudēšanas: 1) Latvijas valsts un iedzīvotāju nesagatavotība eventuālai okupācijai – “X” stundai; 2) Latvijas politiskā izolācija; 3) līdera un organizācijas trūkums, kas reāli spētu organizēt un vadīt nelegālo atbrīvošanās kustību Latvijā; 4) okupācijas drošības iestāžu profesionalitāte.

Izdīvotāju pretošanās okupācijas režīmam nosacīti var iedalīt divos posmos: 1) no 1940. gada līdz 1941. gada jūnijam raksturīga nevardarbīgā pretošanās, kas izpaudās atsevišķu personu un pretpadomju grupu un organizāciju darbībā; 2) 1941. gada jūnijs–jūlija sākums iezīmējās ar Latvijas nacionālo partizānu kustību, kas izrādīja organizētu bruņoto pretošanās okupācijai

Kopumā pretošanās kustība 1940.–1941. gadā bija neorganizēta, spontāna un diletantiska. Atsevišķu cilvēku un grupu ieguldījums pretošanās kustībā bija dažāds, atbilstoši konkrētai tā laika situācijas izpratnei, katra spējam un izdomai, kā arī subjektīviem apstākļiem.

Pretošanās dalībnieku darbībā vērojamas zināmas negatīvas iezīmes. Pirmkārt, tās bija antisemitisma tendences. Otrkārt, sadarbība ar nacionālsociālistisko Vāciju. Šīs iezīmes atbrīvošanās cīņā varēja tikai diskreditēt. Nacistiskā Vācija kā trešais spēks vairāk mēģināja iegūt kontroli pār pretošanās kustības dalībniekiem, kas ļautu tai īstenot savas politiski militārās ieceres, nevis organizēt, vadīt un apgādāt tos, un ļaut sasniegt viņu izvirzīto mērķi.

Pretošanās kustībā piedalījās dažādu vecumu, tautību, ticību, sociālo grupu un abu dzimumu iedzīvotāji, taču lielākā daļa bija latvieši. Tā nebija tikai “buržuāzisko elementu” cīņa par savām privilēģijām, kā to mēdza apzīmēt okupācijas propaganda.

Pretošanās kustība cieta divas galvenās sakāves: 1) organizatorisko sakāvi, kad okupācijas drošības iestādes sagrāva lielākās pretpadomju organizācijas, tādējādi pārtraucot pretošanās dalībnieku centralizētu apvienošanos un darbības koordinācijas mēģinājumus; 2) politisko sakāvi, kad pēc komunistu režīma gāšanas neizdevās īstenot izvirzīto primāro mērķi – atgūt Latvijas valsts neatkarību.

Izdīvotāju pretestība padomju režīmam pierādīja, ka tie nesamierinājās ar okupāciju klusējot, bet aktīvi izrādīja savu nostāju. Tā kā Padomju Savienības invāzija Latvijā starptautiski tiesiski bija nelikumīga parādība, tad pretošanās tai bija leģitīma un attaisnojama.

Resistance against Occupation in Latvia 1940–41

JĀNIS VIĻUMS

Resistance against the Soviet occupation regime started in 1940. It was the beginning of resistance by the people of Latvia against both the Soviet and Nazi occupation regimes that lasted until full sovereignty was restored in 1991.

Until recently, insufficient attention was paid to research on and evaluation of popular resistance. This topic has been either bypassed or presented in a highly distorted fashion.

The inhabitants of Latvia can be conditionally divided into three groups according to their attitude against the occupation regime in 1940–41: (1) those who collaborated with the occupation authorities; (2) the largest part of the population, which was basically unhappy with the occupation regime but took a cautious wait-and-see attitude; (3) those who resisted the authorities. The relative size of these groups kept changing during the year. Some early collaborators changed their attitude as they saw the true nature of the occupation.

Resistance can be defined as deliberate, conscious action to undermine the stability of the occupation regime through military, economic, social and psychological means. It was caused by several political, national, economic and ideological factors encompassing all spheres of life. It was a struggle to regain sovereignty and a struggle against occupation policies.

Resistance in Latvia was influenced by several factors whose causes are to be found in the pre-occupation period: (1) the unpreparedness of the Latvian state and citizens for an eventual takeover – the “X hour”; (2) the political isolation of Latvia; (3) the absence of a leader and an organisation that could organise and conduct an illegal liberation movement in Latvia; (4) the professionalism of the security apparatus of the occupiers.

Resistance in 1940–41 can be conditionally divided into two periods: (1) the period from 1940 to June 1941 was characterised by non-violent resistance by individuals and anti-Soviet groups and organisations; (2) June and early July 1941, i.e. the deportations and the German invasion, brought forth armed resistance against the Soviet occupation regime by national partisans.

On the whole, resistance in 1940–41 was unorganised, spontaneous and amateurish. The involvement of individuals and diverse groups in overall resistance varied widely. It depended on the interpretation of the situation, abilities and imagination of the resisters and subjective factors.

Two negative characteristics are to be noted: (1) expressions of anti-Semitic tendencies; (2) collaboration with Nazi Germany. These could only discredit the struggle for liberation. Nazi Germany as the third power in Latvia was more interested in gaining control over members of the resistance to further its own political and military goals than in organising, guiding and supplying the resisters in pursuit of their own goals.

Participants in the resistance represented all ages, nationalities, religions, social groups and both genders. Most were, however, Latvians. It was by no means just a struggle of the “bourgeois elements” for their privileges, as Soviet propaganda had it.

Resistance against the Soviet regime suffered two major defeats: (1) an organisational defeat when Soviet security agencies destroyed the largest anti-Soviet organisations and thus prevented centralisation and coordination of activities; (2) a political defeat when, after the fall of the Soviet regime, the primary aim could not be realised – the reestablishment of an independent state of Latvia.

Resistance of the population during the first Soviet occupation proved that the people of Latvia were not content to acquiesce to the occupation in silence but were ready to demonstrate active opposition. Since the Soviet occupation of Latvia was an illegal act according to international law, resistance to the occupation was both legitimate and defensible.

Vācu laiki 1941–1945. Atbrīvošana, brīvprātība, pašaizsardzība, atriebība

ANDRIEVS EZERGAILIS¹

*"Trešā lielvalsts ir savāda parādība –
kad šis fainomens beigsies, neviens tam neticēs."
Admirālis Kanariss*

Būtu labi, ja Kanarisa citāts attiektos tikai uz Vāciju, bet arī Latvija tika ierauta šajā Eiropas viesulī, ideoloģiju kolīzijā, kad cīņa par teritoriju un cilvēku dvēselēm sakrustojās. Vācu laiki bija melu, neliešu, nodevēju un neziņas laiks, un es nerunāju tikai par latviešiem vien. No tautas viedokļa, uzsvars būtu jāliek uz neziņu. Atšķirībā no krievu laika vācu laiks ir mazāk izprasts – tas bija kodēts ar dubultšifriem, kas vēl joprojām nav pilnīgi atrisināti. Divas latviešu paaudzes, kas būtu varējušas vismaz daļēji mums šo laikmetu atsegt, kas uz savas ādas piedzīvoja vācu laikus, savu pieredzi ir paņēmušas līdzī kapā. Pēc tam, kad Dankers bija sveikā ticis cauri Nirnbergas prokuroru spiedeī, viņš sacīja, ka latviešiem vajadzētu visu par vācu laikiem celt gaismā. Diemžēl ne viņš, ne viņa laikabiedri lustrācijas kustību neuzsāka. Okupācijas varas noteicēji bija hierarchiski pakārtoti, pavēles gāja no augšas uz leju, un iekarotāju izveidotās latviešu struktūras arī bija līdzīgi iekļautas pavēļu ķēdē. Vajadzēja runāt "vācu laiku" sistēmas galotnēm tiem, kas deva un saņēma pavēles, jo ielas līmeņa aculiecinieku redzējums tādā sistēmā bija maz noderīgs. Ja arī tirgus laukuma malā stāvošajam būtu bijušas rentgena acis, viņš būtu redzējis ļoti maz. Jāpiebilst, ja ne gluži kara laikā safabricētā informācija, tad līdzīgi strāvājumi, lai gan tagad "objektīvas" vēstures vārdā, turpina plūst gan no Maskavas, gan arī Berlīnes. Tā nu iznāk, ka ne karš, nedz arī okupācijas nav tā pa istam beigušās.

Vai latvieši 1941. gada jūlijā bija atriebības kāres pārņemti? Šim jautājumam pievērsās daudzi starptautiski pazīstami vēsturnieki un atmiņu rakstītāji, arī Modris Ekšteins. Ir uzskats, ka latvieši šāva ebrejus atriebības dusmu eksplozijā – par viņu brāļošanu un kolaborāciju ar komunistiem. Latvieši nav vienīgie, kam ir pierakstīta šī pārliekā atriebības kāre. Līdzīgas lietas ir teiktas gandrīz par visiem austrumeiropiešiem. Pēdējā laikā – sakarā ar ebreju iznīcināšanu Polijas pilsētā Jedvabnē (*Jedwabne*). Tiekme atriebības nav nekas neparasts. Tās spailēs varam nonākt visi. Bet attiecībā uz ebreju šaušanu atriebība ir pierakstīta kā latviešu tautas kolektīva īpašība. Atriebības izpausmei, tāpat kā visiem fainomeniem, ir sākums un gals, t. i., tai ir sava vēsture. Vai atriebības kāre pret ebrejiem jebkad mājopusi latviešu sirdīs, man nav izdevies uzziņāt, taču pat virspusēja Vācijas vēstures faktu pārziņāšana norāda, ka tāda tiekme nenoliedzami bija sastopama nacistiskajā Vācijā, īpaši varas aparāta visaugstākajā līmenī. Nacisti savā zemē sāka kurināt atriebību (sakarā ar "dunča dūriena" fiksāciju) jau savā šūpuļa dienā 1919. gadā. Būdami atriebības profesionāļi, sākoties karam, viņi centās savu naida ideoloģiju

¹ Profesora Andrieva Ezergaila raksts ar autora atļauju pārpublicēts no rakstu krājuma kultūrai un brīvai domai "Jaunā Gaite" 2002. gada marta 1. (228) numura 31.–38. lpp. – H, S.

pārdēstīt iekarotajā Austrumeiropā. Antisemitisms Latvijā nenoliedzami bija. Bet vai to raksturoja tāda pati atreibības kāre kā starp vāciešiem? Lai izprastu naida filozofiju, ar kuru vācieši ieradās Latvijā, nepieciešams pievērsties šifrētajam vācu okupācijas laikam vispār.

Šis raksts galvenokārt attiecas uz Rietumos nokļuvušajiem latviešiem ne tikai tādēļ, ka viņu likteņi bija savienoti ar vāciešiem, bet arī tādēļ, ka viņiem bija iespēja mums nodot liecības par tiem laikiem. No komunistu pārvaldītās Latvijas tādu izskaidrošanos nevarējām sagaidīt. Svešumā nonāca daudzi vācu laika struktūru darbinieki. Emigrantu saikne ar vācu laikiem bija eksistenciāla, varētu pat teikt – psihopātiska. Nebūtu vācu laiku, nebūtu emigrantu. Emigrantiem bija tieksme izbalansēt "vācu laikus" pret "krievu laikiem", it kā ar tādu izsvēršanu jautājums kļūst skaidrs. Runāja par mazāko un lielāko ļaunumu. Bet, no šīs dienas perspektīvas skatoties, šāda taktika nav mūs novedusi pie skaidrības. Vācu laiki latviešiem turpina nākt līdzī kā sērga. It kā mēs būtu iekāpuši limē, no kuras nekādi nevaram attīrīties. Katrs mēģinājums no tās izkāpt rada jaunas problēmas. Emigrantu pieeju vācu laikiem varētu raksturot kā paviršu un virspusēju. Ja atskaita grāmatas par Leģionu, nekādi lieldarbi par to nav sarakstīti.²

Kādēļ tāda neziņa un neizpratne? Bija karš, un visa informācija tika kontrolēta. Bet galvenais, vācieši ienāca ar viltību, ar nolūku visus Latvijas iedzīvotājus apmānīt, uzspiest savu notikumu interpretāciju. Šī nebija vienkārša melošana, bet gan valsts mēroga izplānota dezinformācijas programma. Atšķirībā no Rietumu akadēmiķiem latvieši emigrācijas posmā neparādīja lielu interesi par nacistu. Vācieši Latvijā ienāca ar vokabulāru, ko latvieši nesaprata un tajos apstākļos arī nevarēja saprast. Man ir aizdomas, ka pat tad, ja vācu laikos būtu bijusi brīva prese un ja arī kāds labestīgs Platons būtu gribējis latviešiem izskaidrot vāciešu zemtekstus, mēs viņus nesaprastu. Tos arī pilnībā nesaprot Rietumu profesori, un pat visi vācieši nezināja, kas notiek. Nacistiskajā Vācijā darbība notika vairākos līmeņos, un neviens nekad nezināja visu. Vēlos šeit aplūkot šādus vācu ieviestos vārdus: atbrīvošana, brīvprātība, pašaizsardzība, paštīrīšanās. Atreibības tēmu, ko vācieši arī importēja, apskatīšu raksta noslēguma daļā.

Atbrīvošana

"Nedrīkst izpaust, ka vācieši nāk kā okupanti un kolonizatori. Kolonizācijai jāgatavojas pilnīgi slepeni. Vienmēr jāuzsver, ka vācieši nāk kā atbrīvotāji."

Hitlers³

Atbrīvošana liktos vienkāršs vārds, izņemot, ka latvieši ar to domāja kaut ko pretēju tam, ko domāja vācieši. Nevienam iekarotājam nepatīk vārds "okupācija". Ne krieviem, ne vāciešiem. Arī Hāgas likumu kontekstā, no iekarotāja viedokļa, situācija mainās, ja iekarošanu var pārdēvēt par atbrīvošanu. Lielā mērā vācieši ar sekmēm pārliecināja daudzus latviešus, ka 1941. gada jūlijā viņi ieradās kā Latvijas atbrīvotāji. It sevišķi tajos okupācijas brīžos, kad vāciešiem gāja slikti frontē, allaž par jaunu atsākās rakstu šļūdonis par Latvijas atbrīvošanu. Atbrīvošana vācu uzskatā deva viņiem pilnu rīcības brīvību ne tikai pārkārtot Latviju, bet arī to iznīcināt. Pirmais vācu atbrīvošanas gājiens

² Emigrācijas sākumā gan bija grāmatas un raksti ar negatīvu vācu laika iztulkojumu. Pie tādiem ir jāpieskaita Ādolfa Blāka "Medaļas otrā puse", arī Žaņa Unāma rakstu un grāmatu sērija, Haralds Biezā pētījumi. Daži tur pieskaitītu arī manu darbu par holokaustu Latvijā.

³ Hitlera teiktā nacistu vadības augstieņu sanāksmē 1941.16.VII. Sk. Leonīds Siliņš. "Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu lielās cerības un vilšanās." – Latvijas Vēsture, 2000, – 1.–65. lpp.

bija iznīcināt Latviju kā centralizēti administratīvu jēdzienu, izdzēst no latviešu apziņas t. d. "konceptiju Rīga". Lai to panāktu, no vienas puses vācieši izveidoja jaunu nacistu satelītvalsti, ko nosauca pat Ostlandi, no otras – saskaldīja Latviju apriņķos, kuru vadībā norīkoja vāciešus. Visaugstākais latviešu varasvīrs bija apriņķa policijas priekšnieks, pavisam kopā deviņpadsmit. 1942. gadā sastutēja "Zemes pašpārvaldi", bet tas nemainīja okupācijas administratīvo būtību – Latvija bez Rīgas.

Lai pārvērstu okupāciju par "atbrīvošanu", iekarotājiem bija nepieciešami inscenēt teātri. Šai teātra uzvešanai vissvarīgākie momenti bija pirmās okupācijas dienas. 1940. gadā Višinska noorganizētie kadri (Eduards Berklavs, Mavriks Vulfsons u. c.) organizēja parādes, cietumu uzlaušanu un kautiņu stacijas laukumā. Nedomāju, ka jebkas šajos brīžos būtu bijis spontāns. Teātra organizēšanu vāciešu ienākšanas laikā uzņēmās Rīgas komandants Ullerbergers un *Einsatzkomando* vadītājs Štālekers (*Stahlecker*). Viņi noorganizēja vācu armijas apšušķošānu pie Brīvības pieminekļa, aizliedza ebrejiem staigāt pa trotuāriem. Tai pašā dienā Ullerbergers pavēlēja ebrejiem nēsāt dzeltenu Dāvida zvaigzni un latviešu paš aizsardzības vīriem – sarkanbaltsarkanu lenti ap roku. Uguņošana bija vācu okupācijas apoteoze: Štālekers noorganizēja sinagogu dedzināšanu. Gandrīz visiem vāciešu inscenējumiem bija viens mērķis – radīt atriebību pret ebrejiem. Visvelnišķīgākā no vāciešu izdarībām, kas vēl joprojām nav pilnīgi izprasta, bija liķu izrakšana pie Latvijas cietumiem un citām slepkavību vietām. Liķu izrakšanu un to identifikāciju normālos apstākļos veic baltos ķītelos tērpti eksperti. Vācieši 1941. gada jūlijā turpretim ielūdza Rīgas iedzīvotājus uz liķu apskati, ko sasaistīja ar antisemitisku propagandu, proti, ebreju čekisti vainojami šo cilvēku nāvē. Lai šo momentu izceltu, parasti liķu atrakšanai norīkoja ebrejus. Daugavpilī atracēji turpat cietuma pagalmā tika nošauti un samesti atraktajās bedrēs.

Iekarotājiem bija svarīgi radīt ilūziju, ka viss notiek brīvprātīgi. Tāpat kā krievi, vācieši par mākslu domāja bolševistiski – okupācija kļuva par ielas teātri, un šie skatuves inscenējumi bija tie, kas sanaidoja latviešus pret ebrejiem un otrādi. Kā krievi, tā arī vācieši novietoja uz skatuves ebrejus un latviešus. Vāciešu inscenējums bija sarežģītāks un ļaunprātīgāks. Abos gadījumos okupanti spēja noslēpt savu virzītāju pirkstu. Šovu sniedza kā realitāti. Ja Austrumeiropas tautām pirms kara nebija varbūt visai labas attiecības ar ebrejiem, tad abas okupācijas tās saindēja. Un mūsdienās Izraēlas attiecības ar Vāciju ir stabilas, kurpretim ar Austrumeiropas zemēm ļoti cimperlīgas.

Pastāv uzskats (daudzu izraēliešu galvās tas pat kļuvis par kanonu), ka pirms vāciešu ienākšanas pastāvēja kaut kāds interregnums, ilgstošs starpposms starp krievu

Hinrihs Loze (Hinrich Lohse) (1896–1964) – Ostlandes valsts komisārs (1941–1945).

(1938. gada uzņēmums – Vācijas Federālais arhivs, Bild 183 / H 25 144.)

**Otto Drekslers (Otto Drechsler) –
ģenerālkomisārs Rīgā (1941–1945).**
(Vācijas Federālais arhīvs, Pk.)

atkāpšanos un vāciešu ienākšanu, ka atbrīvošana sākās dienas, pat nedēļas pirms vāciešu "īstās" ienākšanas. Citā variantā pastāv uzskats, ka vācu militārās vienības sākumā deva pilnīgu brīvību latviešiem darīt, ko vien grib, konkrēti, šaut ebrejus pēc patikas. Taču to laiku dokumenti neļauj mums apstiprināt šo okupācijas apraksta variantu. Vācu okupācija no militārā un kontroles viedokļa nedeva pamatiedzīvotājiem iespēju rīkoties bez vāciešiem. Dzelžaina kontrole tika ieviesta visās pilsētās un pagastos. Jau okupācijas pirmajās stundās pavēlēja nodot visus ieročus. Par pavēles nepildīšanu draudēja nāvessods. Vācu armijas jeb vērmahta (*Wehrmacht*) loma holokausta vēsturē, it sevišķi sagatavošanas stadijā, vēl nav pilnīgi izvērtēta.

Pa lielākai daļai Latvijas pilsētās varas maiņa bija stundu, ne dienu jautājums. Tiesa, Latvijā varēja būt pagasti, kuros neviens vācu karavīrs nekad neparādījās, bet tas okupācijas būtību nemainīja, jo pavēļu tikls tika radīts caur vērmahta komandantūrām un apriņķu centriem. Divritenis

un telefons bija galvenie tā laika latviešu komunikācijas līdzekļi. Dažās Ziemeļkurzemes un Vidzemes pilsētās laika posms starp krievu atkāpšanos un vāciešu ienākšanu varēja būt diena vai divas. Bet nav dokumentālu liecību, ka tur tiktu šauti ebreji un komunisti. Kur vien vācieši parādījās, latvieši tika norikoti palīgdienesta līmenī, tātad pavēļu saņēmēji, ne devēji. Šausmas Latvijas mazpilsētās iesākās apmēram trīs līdz četras nedēļas pēc vāciešu ienākšanas.

Par okupācijas norisi Bauskā liecību ir atstājis "Bauskas Vēstnesis" (1941.8.VII), kas sastāv no 1) atstāsta par varas maiņu un 2) vācu vietējās komandantūras pavēlēm un likumiem. Zīmīgi, ka "BV" pirmais numurs, kā teksts piesātināts ar nacistu propagandu, iznāca desmit dienas pēc okupācijas.⁴

Uzzinām, ka 27. jūnijā pilsētu atstāja padomju varasvīri. Visu dienu (arī nakti) un vēl nākamo (28.VII) caur pilsētu plūda sarkanarmieši. "Pulkstens rāda trešo pēcpusdienas stundu. Pa pilsētas ielām aizdrāzās pēdējie sarkanarmiešu auto. Pēc ciņas pie Lapšu kalna un Bauskas Mārupes tilta plkst. 15:30 Bauskā ieradās pirmās vācu motorizētās vienības. Tankiem sekoja motociklisti, velosipēdisti un kājnieki." Tātad Bauskā interregnums bija ne vairāk kā 30 minūšu garš.

Pēc pāris dienām, kad kaujas vienības aizsteidzās pakal bēgošajiem sarkanarmiešiem, 1. jūlijā noteikšanu Bauskā pārņēma vācu kara komandantūra I (V) 859. Okupācijas pilnīgākam raksturojumam ieskatīsimies pavēlēs un to saturā. Līdz 7. jūlijam

⁴ Bauskas okupācijas apraksts sastāv no divām daļām – centrālās daļas, kas ir faktiskis okupācijas apraksts, un tīri propagandistiska piesprieduma sākumā un beigās.

Komandantūra I (V) 859.

Bauskā, 1941. g. 1. jūlijā.

Komandanta pavēle Nr. 1.

1. Sākot ar 1. jūliju 1941. g. plkst. 19.00 izpildu varu Bauskas pilsētā pārņem Komandantūra I (V) 859. Komandantam viņam pakļautā rajonā ir arī garnizona tiesības un pienākumi.

2. Komandantūras dienesta telpas atrodas Padomju ielā Nr. 12 (pie tirdzniecības laukuma).

3. Norādījumi policijai tiek izdoti no Komandantūras. Līdz ar šo noteikumu izsludināšanu vietējā latviešu policija padota Komandantūrai, no kuras ikdienas noteiktā laikā jāsaņem pavēles. Latviešu policijai savi dienesta pienākumi pagaidām jāizpilda bez ieročiem.

4. Visas krievu karaspēka mantas, ieskaitot visus pārtikas krājumus, nekavējoši jāpārkārto vācu karaspēka rīcībā. Visi krievu armijas karavīri, kas atrodas Bauskas pilsētā, nekavējoši jāpārkārto Komandantūrai. Tāpat jāziņo par visiem šeit vēl atrodošiem politiskiem komiņšiem.

5. Par visiem pilsētā esošiem preču krājumiem, kas piederēja krievu valdībai, jāpaziņo Komandantūrai.

6. Ir noliegts zīmēt, fotografēt un gleznot ārpus telpām kā arī ielas un laukumus no telpām.

7. Patstāvīga dzīvokļu izdošana pilsētā ir noliegta. Dzīvokļu izdošana var notikt vienīgi caur vietējo Komandantūru.

8. Līdz 1941. g. 2. jūlijam plkst. 19.00 pilsētas valdei jāiesniedz Komandantūrai 3 eksemplāros un vācu valodā izgatavotus sarakstus par namiem un ģimenēm, kur

būtu iespējams novietot vācu karaspēka virsniekus.

9. Pilsētas valdei jāiesniedz Komandantūrai 3 eksemplāros un vācu valodā izgatavotus sarakstus par visām telpām un namiem, kur vēl tagad aizņemti saskaņā ar krievu armijas norādījumiem.

10. Vietējai latviešu policijai uzdots neorganizēt civilo gaisa aizsardzību, norādot patvērtnes un namus, kur tās atrodas, kā arī ugunsdzēsēju sardzi. Bez tam nekavējoši jāziņo par ugunsdzēsēju darbības gatavību, iesniedzot arī ugunsdzēsēju dienestā iecelto amatā personu sarakstu.

11. Vietējai latviešu policijai jānodrošina visi vajadzīgie rīkojumi vietējiem iedzīvotājiem par dzīvokļu aptumšošanu. Tumsai iestājoties visas apgaismotās telpas nekavējoši jāaptumšo.

12. Par ieročiem un visāda veida munīciju, kas vēl atrastos pie vietējiem iedzīvotājiem, nekavējoši jāpaziņo vietējai Komandantūrai.

13. No plkst. 5–22.00 (vācu laiks) vietējiem iedzīvotājiem atļauta kustība ielās un laukumos. Pēc plkst. 22.00 uzturēšanās ārpus telpām noliegta. Zīdiem atļauts uzturēties ielās vienīgi no plkst. 7–18.00.

Šīs pavēles noteikumu pārkāpšana tiek sodīta pēc kara laika likumiem līdz augstākam soda mēram — nāves sodam.

Komandants (paraksts)
Hauptmann.

**Nacistiskās Vācijas
karaspēka I (V)
859. komandanta
1941. gada 1. jūlijā
pavēle Nr. 1
Bauskas pilsētai.**

(Publicēta 1941. gada
8. jūlijā avīzē "Bauskas
Vēstnesis", Nr. 1, 2. lpp.)

komandantūra izdeva vismaz deviņpadsmit uz vietējiem iedzīvotājiem attiecinātas pavēles vai rīkojumus – visus kara likumu kontekstā un ar nāvessoda draudiem. Pavēles var sadalīt desmit grupās: 1) ieroču kontrole un vietējo iedzīvotāju atbruņošana, 2) kara un civilo mantu apgūšana, 3) sarkanarmiešu sagūstīšana, 4) tukšo dzīvokļu apgūšana, 5) latviešu policijas uzdevumu definēšana, 6) darba spēka kontrole, 7) civiliedzīvotāju kustības ierobežošana, 8) sadarbība ar drošības policiju, 9) informācijas kontrolēšana, 10) ebreju tautības iedzīvotāju apzināšana un kontrolēšana. Citēšu četrus tipiskus okupācijas raksturotājus rīkojumus:

- "Norādījumi policijai tiek izdoti no komandantūras. Līdz ar šo noteikumu izsludināšanu vietējā latviešu policija padota komandantūrai, no kuras ikdienas noteiktā laikā jāsaņem pavēles. Latviešu policijai savi dienesta pienākumi pagaidām jāizpilda bez ieročiem.
- Vācu komandantūra paziņo, ka visi civiliedzīvotāji, pie kuriem atradis ieročus rokā vai uzglabāšanā, tiks uz vietas nošauti.
- Ir noliegts zīmēt, fotografēt un gleznot ārpus telpām, kā arī ielas un laukumus no telpām.
- Bauskas pilsētas valde, sakarā ar Bauskas pilsētas komandanta rīkojumu, uzdod vīriešu un sieviešu kārtas žīdiem no 18 līdz 50 gadu vecumā nekavējoši reģistrēties Latvijas paš aizsardzības darbinieku kancelejā Bauskā, Plūdoņa ielā 24, kur arī nodot savus radio aparātus.

Bauskā, 1941. gada 4. jūlijā."

Dr. Rudolfs Lange (Rudolf Lange)
(1910–1945) – nacistu okupācijas varas
drošības policijas pulkvedis un SD
komandieris Liepājā.

(Vācijas Federālais arhīvs, RuS.)

Tāda izskatījās “atbrīvošana” no Bauskas puses, kas bija viena no pirmajām vācu rokās kritušajām vidēja lieluma Latvijas pilsētām. Kur te interregnums? Kur ebreju šaušana bez vāciešiem? Vērmahta pavēlēs mēs varam saskatīt kompulsīvu dziņu pēc kontroles un vāciskas sistēmas ieviešanas, kas ietvēra pretebreju likumus. Jāievēro, ka anti-semitisku rindkopu iespiešanu avīzē arī noteica Vērmahta komandantūra.

Brīvprātība

Nav noliedzams, ka latvieši sadarbībā ar iekarotājiem šo to darīja brīvprātīgi. Taču, ja paliekam latviešu darbību zem lielās lupas, ir grūti pateikt, kas bija brīvprātīgs, kas nebija. “Brīvprātības” laiku un paveidu, tāpat kā visu pārējo Latvijā, noteica vācieši. Vācieši uzspieda savu “brīvprātības” definīciju. Latvieši bija iekarota tauta un tai bija liegts piedalīties šā vārda perifērijas nospraušanā. Daudzu latviešu mēģinājumus pieteikties brīvprātīgi vācieši noraidīja. Ja sakām “brīvprātība” vienreiz, tad varbūt ir taisnība, ka brīvprātība Latvijā bija. Ir grūti konstruēt dzīves scenāriju, kurā viss ir dzelžaini nolemts un pavēlēts. Ja atkārtojam vārdu “brīvprātība” otrreiz, tad tā jau ir pārspilējums, bet, ja trešoreiz, tad tā jau ir nacistu pilē pūšana. Hāgas protokoli vāciešiem uzspieda kruptēt “brīvprātības” konceptu. Bez “brīvprātības” nacisti nebūtu varējuši verdzināt Austrumeiropas tautas, tās izmantot darbam vai karam. Jāiegaumē, ka daudzi latvieši pieņēma nacistu brīvprātības definīciju un to dara vēl tagad. Pat ebreji iekrita nacistu “brīvprātības” slazdos. Jautājums ir sarežģīts, bet lielā mērā daudzi Rīgas ebreji

Lai gan Štālekers steigā uz Rīgu bija Bauskā atstājis Drošības policijas vienību, zīmīgi, ka pirmos pretebreju likumus izdeva Vērmahta komandantūra. Līdzīgi tas notika arī citās lielās un mazās Latvijas pilsētās. Vērmahta komandants arī noteica speciālo aizlieguma stundu ebrejiem. Vispārējā aizlieguma stunda bija noteikta no plkst. 22.00 līdz 5.00 no rīta. Ebreju iedzīvotājiem iziešanas ierobežojums bija no 18.00 līdz 7.00. Šī liecība nopietni sveras pret Vērmahtu kā tikai kaujas vienību Austrumu frontē. Avīzes ziņas norāda, ka līdz 8. jūlijam ebreju šaušana nav notikusi, lai gan ceļš uz viņu iznīcināšanu, ko vietējie tad vēl neapķēra, bija uzsākts. Nav iemesla domāt, ka Vērmahta personāls būtu piedalījies tiešā ebreju šaušanā, bet, kā Bauskas gadījums norāda, armijas vienības spēlēja svarīgu lomu iznīcināšanas sagatavošanā.⁵ Kas un kā šāva Latvijas ebrejus, lasītājs var uzzināt no manas grāmatas “The Holocaust in Latvia”.

⁵ Pilnīgāku aprakstu par notikumiem Bauskā sk. Aigars Urtāns. “Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā: Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis” – Latvijas Vēsture, 2000. – 3. – 39.–48. lpp.

aizsoļoja uz geto ne vāciešu, ne latviešu pavadīti, bet savas padomes (*Judenrat*) "brīvprātīgi" aicināti.

Vāciešu "brīvprātības" jēdziens vispilnīgāk ir atmaskojies debatēs par latviešu "brīvprātības" birku nelietīgi. Bet nav tik skaidrs, vai Darba dienests, Policijas bataljoni un iestāšanās Pašaizsardzības grupējumos bija brīvprātīga. Lai panāktu "brīvprātību", vācieši izmantoja dažādus spiedienus. Piemēram, tiesība studēt jauneklīm bija jānopelna, jāpavada gads Darba dienestā vai kādā militārā vai policijas pasākumā. Kaut kādā kalpībā latviešu jauniešiem bija jāiesaistās. To noteica vācu likumi un pavēles. Bet jauniešiem bija izvēle: Darba dienests, Leģions, Policijas bataljons vai Drošības dienests. Dažšo izvēli iztulkoja un vēl turpina iztulkot tagad kā "brīvprātību". Negribi iet Darba dienestā, stājies "brīvprātīgi" Leģionā. Tā pati loģika sekmīgi darbojās 1942. gadā, kad tika organizēti Policijas bataljoni. Daļēja iesaukšana sākās 1942. gada februārī, bet ar triku palīdzību. Vācieši piespieda "brīvprātīgajiem" parakstīt kontraktu, kas noteica dienesta laiku uz sešiem mēnešiem. Tas izlikās pieņemami, ņemot vērā apstākļus. Bet, kad kaut kur Krievijā seši mēneši bija notecējuši, "brīvprātīgajam" tika uzspiests jauns kontrakts, kas paredzēja dienestu līdz kara beigām. Tie komentētāji, kas joprojām uzskata Policijas bataljonus kā brīvprātīgus, nav pietiekami iedziļinājušies nacistu rīcībā. Daudzi latviešu Policijas bataljona dalībnieki, aizmirsuši šo vāciešu gambītu, apšaubis manis teikto. Bet jāatceras, ka "brīvprātīgo" bataljonus patvaļīgi pārskaitīja "brīvprātīgo" leģionā.

Jelgavas apgabala komisārs Valters Ēberhards fon Mēdems (*Medem*) (1887–1945) Dobeles pilsdrupās 1941. gadā.

Pašaizsardzība

Vēl divaināks un sarežģītāks ir jautājums par "brīvprātību" paš aizsardzības vienībās. Tās bija vienības, kas izveidojās pagastos un pilsētās tūlīt pēc vācu ienākšanas. Vārds ir divains un neskaidrs, jo pēc vāciešu ienākšanas vairs nebija no kā paš aizsargāties. Ir uzskats, ka paš aizsardzības vienības radās spontāni, izauga no partizānu grupējumiem, kas pēdējās padomju režīma nedēļas šur tur bija izveidojušās un kam inerci deva 14. jūnija aizvešanas. Pret šo stāstījumu, kas ir it kā emigrantu standarta uzskats, man ir vairāki iebildumi. Pirmkārt, "paš aizsardzības" nebija nekas raksturīgs Latvijai. Līdzīgas formācijas vācieši nodibināja visās Austrumeiropas zemēs. Otrkārt, mēs esam pārspilējuši, vadīdamies no Silagaiļa darbiem, par partizānu kustības apjomu 1941. gada jūnijā un jūlijā. Dažās vietās, liekas, ne vairāk kā divpadsmit, bija partizāni. Daudz biežāk bija grupiņas, kas uzturējās vai slēpās mežā, bet nekādā pretpadomju darbībā neiesaistījās. Ar dokumentiem ir pierādāms, ka paš aizsardzības bija vāciešu izplānots un noorganizēts pasākums. Pēc vāciešu parauga paš aizsardzības kopu kodolu sauca par komandantūru ar komandantu priekšgalā. Daudzi latvieši ieguva daiļskanīgus titulus. Latvijā bija tuvu pie 700 komandantūrām. Kā pazišanās zīmi vācieši pavēlēja paš aizsardzībniekiem nēsāt sarkanbaltsarkanas lentes uz

Fridrihs Trampedaks (Friedrich Trampedach) (1907–?) – Ostlandes valsts komisariāta politiskās nodaļas vadītājs. (1932. gada uzņēmums, Vācijas Federālais arhīvs, NS-Kartei.)

varam teikt par paš aizsardzības ierindas kadriem? Daļa no viņiem nešaubīgi iestājās pašierosmē ar entuziasmu. Paš aizsardzību rašanās posmā raksturo konflikta moments starp latviešu un vāciešu "brīvprātības" koncepcijām. Vācieši galvenokārt gribēja ļaut ar kāri uz atbību, tādus, kas kaut kādā veidā bija cietuši no komunistiem. Kopumā vācieši izvēlējās neprognozējamus, traumētus cilvēkus, kas normālos laikos pie vārda netiek. Paš aizsardzībnieki bieži tika dēvēti par aizsargiem. Bet šie jāņem vērā, ka okupācijas pirmajās dienās parādījās uzsaukumi, kas uzaicināja, pareizāk sakot – pavēlēja, aizsargiem un kādreizējiem policistiem ierasties un iestāties paš aizsardzībā vai līdzīgās formācijās. Tātad sava veida "iesaukšana" vācu kalpībā. Piemēram, Jelgavas avīzes "Nacionālā Zemgale" 30. jūnija numurā parādījās sekojošais uzsaukums:

"Aizsargiem un policijas darbiniekiem

Mūsu zeme ar Lielvācijas dzelzs spēku ir kļuvusi brīva un neatkarīga. Turpmāk pilsētas un visas zemes labklājība atkarīga no mums pašiem. Drošības un kārtības ziņā liela atbildība gulstas uz drošības dienestu un aizsargiem.

Ievērojot minēto, lūdzu aizsargu organizācijas komandierus organizēt savas vienības. Komandieriem pēc iespējas tuvākā laikā ierasties Lielā ielā Nr. 42, Drošības štābā pie manis sīkākai informācijai.

Personas, kas sastāvēja policijas dienestā līdz 1940. g. 15. jūnijam, lūdzu pieteikties Drošības dienesta štābā Lielā ielā Nr. 42.

Drošības dienesta štāba priekšnieks."

rokas. Tādējādi vācieši spēja radīt uzskatu, ka latvieši paši noorganizēja paš aizsardzības. Bet Latvijā taču nebija tādas varas, kas būtu bijusi spējīga izvest šāda mēroga pasākumu. Gluži pretēji, vācieši darīja visu, pat nogalināja Viktoru Deglavu, lai latviešu mēģinājumus radīt centralizētu kontroles sistēmu noplūktu pumpurā.

Vai "paš aizsardzībnieki" bija brīvprātīgie? Ja paš aizsardzības, kā apgalvo Silagailis, patiešām būtu izveidojušās no partizāniem, tad tā varētu teikt, bet tas tā nebija. Partizānu grupas tika atbrūnotas un izformētas. Kur partizāni darbojās, piemēram, Cēsis un Smiltene, priekš vāciešiem viņu bija pārāk daudz. Okupācijas galvenie latviešu varas pārstāvji bija apriņķu paš aizsardzības komandanti. Kā viņi nokļuva šādā postenī, man nav laimējies uzzināt. Katrā gadījumā vācieši viņus iecēla, tātad viņiem bija jābūt uzticīgiem okupantu varai. Viena pamatprasība bija vācu valodas prasana. Domāju, ka vācieši ienāca Latvijā ar jau sagatavotu komandantu kandidātu sarakstu. Ko

Uzsaukumu sacerēja Mārtiņš Vagulāns, kuru Štālekers bija iecēlis par Jelgavas pārvaldnieku. Vai Jelgavas piemērs liecina par brīvprātību, neņemšos šobrīd spriest. Katrā ziņā tas norāda, ka vācieši jau pirmajās okupācijas stundās sāka dažādu struktūru organizēšanu.⁶

Zinām, ka pašaisardzības vienības organizējās eiforiskā gaisotnē – lai it kā palīdzētu uzvarošai vācu armijai iztīrīt Latviju no boļševikiem. Bet uzsaukums norāda uz to, ka pašaisardzības neradās pašierosmē no apakšas, bet gan tika organizētas no augšas. Pagastu pašaisardzības bieži tika organizētas uz personīgas pazišanās pamata. Paziņa vai draugs, varbūt pats pagasta komandants ar divriteni piebrauca un personīgi uzaicināja iestāties vietējā komandā. Pašaisardzības vienības nebūtu bijušas, ja vācieši tās nevēlētos. Tāpat kā vāciešu appuškošana pie Brīvības pieminekļa nebūtu notikusi bez atļaujas. Organizatoriski pašaisardzību grupas bija pakļautas apriņķa komendantam un visiem Vērmahta vai Drošības policijas pārstāvjiem (kā to redzējam no Bauskas piemēra). Atstāšu lasītāja ziņā izlemt, vai šo vispārējo pašaisardzību organizēšanas veidu var saukt par “brīvprātīgu”? Katrā gadījumā pašaisardzībām pašierosme bija liegta. “Brīvprātības” ķēde, kas sākās ar “pašaisardzībām” un aizgāja līdz Legionam, jau aizlūza tās pirmajā locekli. “Pašaisardzību” mūžs bija īss – apmēram sešas nedēļas. Kādēļ vācieši gribēja un viņiem vajadzēja šīs divainā vārdā nosauktās vienības? Un kādēļ tās pastāvēja tik īsu laiku? Atbilde nav no vieglajām, bet varam minēt, ka iemesls bija vismaz trejāds: 1) iegūt pakļāvīgu pavēļu tīklu, 2) kontrolēt klejošos sarkanarmiešus un 3) maskēt nacistu nodomu iznīcināt ebrejus un komunistus.

“Pašaisardzības” konceptam blakus soļoja vāciešu ienestais un definētais vārds “paštīrīšanās” – ķemmēt sarkanarmiešus, gādāt par vietējo drošību, ko normālos laikos veiktu policija, un piedevām apzināt komunistus un ebrejus, tos arestēt un atsevišķos gadījumos nošaut. Izklusās mazliet briesmīgāk, nekā bija, jo tikai retās vietās vācieši laida pie šaušanas vietējos pašaisardzībasniekus. Šaušanas darbus parasti izpildīja ārpusnieki, bieži Arāja komanda. Vietējie veica arestēšanas un apsardzes funkcijas. Der iegaumēt, ka no 700 Latvijas administratīvajām vienībām ebreji dzīvoja tikai kādās 100 vietās. Kad vācieši nolēma, ka paštīrīšanās Latvijā ir beigusies, tad arī izformēja “pašaisardzības”. Slēgšanas datums mainījās no vietas uz vietu, bet lielāko tiesu tas bija ap augusta vidu. Rīgā pašaisardzības nekad tā īsti netika formētas. Līdz ar pašaisardzību izbeigšanos aizliedza sarkanbaltsarkanās aprocas. Lai gan vācieši pašaisardzībām neuzticēja šaušanu, tās vāciešiem kalpoja un kalpo joprojām kā ebreju iznīcināšanas aizsegs. Lai gan iznīcināšanas programma notika pēc ruļļiem, vācieši centās radīt spontanitātes ilūziju. Varam secināt, ka vācieši savu rasistisko plānu īstenošanai noorganizēja divas paralēlas sistēmas. Aculieciniekiem nebija iespējams saskatīt tās abas. Propagandistiski šīs pašaisardzības vienības tika profilētas kā latviešu atriebības priekšpulki, kas, aklu dusmu uzkarsēti, bez apdoma šāva, bieži spīdzināja ebrejus un komunistus. Padomju propagandas orgāni sešdesmitajos gados šo viedokli no vāciešiem pārķēra.

Atriebība

Vistiešākā liecība par vācu plāniem iznīcināt Austrumeiropas ebrejus nāk no vāciešu avotiem – *Einsatzgrupu* dokumentiem un paša Hitlera sarunu pierakstiem. Nacistu vadība bija noraižējusies, ka ārvalstis uzzinās par Lielvācijas valdības lēmumu

⁶ Latviešu virsnieks Hugo Vanags šo uzsaukumu uzņēma kā pavēli. Sk. Aigars Urtāns. “Divu okupācijas režīmu vienāds spriedums”. – Latvijas Vēsture, 2000. – 1.–106. lpp.

Valters Šrēders (Walther Schröder) – policijas ģenerālmajors, SS un policijas vadītājs Latvijā. (Vācijas Federālais arhīvs, SSO.)

iznīcināt Austrumeiropas ebrejus. Sagaidot negatīvu reakciju, nacisti izplānoja veidus, kā savus nodomus un darbību attālināt no vāciešiem, uzveļot ebreju iznīcināšanu austrumeiropiešiem. Nodoma pilnveidošanai viņi sāka intensīvu diversijas kampaņu, kurā svarīgs faktors bija noorganizēt "pašaizsardzības" un tām pierakstīt atriebības motīvu, t. i., definēt ebreju iznīcināšanu kā paštīrīšanos. Vāciešiem bija svarīgi latviešiem uzveļt ebreju šaušanu un vienlaikus uzsvērt, ka tas tiek darīts atriebības dēļ. Tika konstruēts ebreju šaušanas scenārijs ar motivējošu izskaidrojumu. Lai atriebību pārvērstu par ticamu motīvu, vāciešiem bija nepieciešams "pierādīt", ka komunisms, padomju iekārta un Baigais gads bija ebreju iestādījums. Šis ebreju šaušanas scenārijs tika izstrādāts pirms Barbarosas plāna sākuma, un Hitlers pats pielika roku tā formulēšanā. Seko Hitlera saruna ar kroātu maršalu Kvaterniku. Hitlera saruna ar ārzemnieku liecina par firelera nolūku sevis teikto izplatīt ārzemēs:

"Varenā Mongolija spiežas uz mums. Vecās skolas grāmatas vēl neko nezināja par rases zinībām. Tādēļ nebija skaidrības par šodienas Krievijas rasisko sastāvu. Ja vadāties no informācijas, kas iegūta no gūstekņiem, tad pierādās, ka 70% līdz 80% šodienas krievu ir mongoļi. Viņi ir maza auguma cilvēki. Starp viņiem ir daži slāvu tipi un maz citu rasu piederīgo. Maršals piebilda, ka situācija tagad ir daudz savādāka nekā pasaules karā. Tad Krievijas armiju sastādīja krievu zemnieki. Tos boļševiki iznīcināja, teica Vardonis. Kā to izdarīja, mēs redzam no Lietuvas pieredzes. Otrajā dienā pēc tam, kad tur iesoļoja boļševiki, viņi pavēlēja visiem bodniekiem septiņos no rīta sapulcēties uz ielas, lai tos iznīcinātu. Uz ielu stūriem bija novietoti automātiskie ieroči, ar kuriem tad tie cilvēkus apšāvuši. Tad žīdu komisāri veikalus pārņēma. Žīdi ir cilvēces sērga. Tādēļ tagad **leiši un arī igauņi, un latvieši viņiem asiņaini atriebjas.** No šīm zemēm sovjeti aizveda bērņus. Pārsteidzošs un nesaprotams ir, ka viņi to pašu darīja arī savos novados. Kad žīdiem bija brīvas rokas, kā tas bija sovjetu paradīzē, tad viņi īstenoja vistrākākos plāņus. Tā Krievija palika par cilvēces posta zemi."⁷

Šiem Hitlera vārdiem ir tālejoša ietekme un daudzpusīga nozīme. Hitlers gribēja no vienas puses attālināt vāciešus no ebreju šaušanas, no otras – uzsvērt baltiešu atriebību. Hitlera formulējumā varam saskatīt viņa ietekmi, kas vēl turpinās šodien un ne tikai starp latviešiem. Hitlera sarunas saturs nepalika inerts arhīva depozīts. Tas tūlīt

⁷ Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1941, Band XIII. 1. Die Kriegsjahre, Sechster Band, Erster Halbband 23. juni bis September 1941, 835–838. Saruna notika vadoņa galvenajā mitnē, klātesot ārlietu valsts ministram (Ribentropam) un ģenerālmarsālam Keitelim. Citiem vārdiem, sarunai bija formāls un ceremoniāls konteksts. Sarunu protokolēja sūtnis Hewels. Citātu iesāku ar vietu, kur Hitlers cenšas sarunas biedram izskaidrot krievu tautas rasisko sastāvu.

uzsāka strāvot cauri Vācijas ārlietu ministrijas un Baltijas pārvaldes struktūrām. Uzskats par ebreju šāvējiem nevāciešiem sasniedza arī ārzemes, piemēram, Zviedriju. Latvieši nekad šo Hitlera velnišķīgo plānu neatšifrēja. Gluži pretēji. Jau vācu okupācijas laikā latvieši pieņēma Hitlera uzskatu par sevi kā atriebīgu tautu. Protams, tad nebija racionāla veida, kā pretoties, kā izprast vācu dubultspēli un ačgārno valodu. Vācieši spēlēja pasaules mērogā, kurpretim latvieši neskatījās pāri savas dievzemītes robežām. Viņi neatrada un varbūt nevarēja atrast pretspēli imperiālistu gājieniem. Visdziļāk vācu izlikto āķi, liekas, norija tāds intelektuālis kā Paulis Kovaļevskis, kuru, neskatoties uz visu, varam uzskatīt kā vienu no gaišajiem latviešiem. Ja jau Kovaļevskis nesaprata, ko tad sagaidīt no zemnieku tautas vispār. 1942. gadā, kad ebreji bija nošauti, viņš pieņēma uzdevumu sagatavot brošūru "Baigais gads", uzdevumu, kas joprojām pasaules medijos mirgas met. Nav šaubu, ka Kovaļevska brošūra bija antisemitiska un nekādu pasaules gudrību tā neatnesa. Kovaļevski tad nesaprata un nesaprot tie tautieši, kas vēl joprojām uzskata brošūru par kaut kādu patiesības karogu, ka tā ir naidīga latviešiem. Kovaļevskis izdarīja to, ko vācieši gribēja: profilēja latviešus kā atriebības pārņemtu tautu. Brošūras rašanās laikā antisemitisma propaganda vairs nebija vajadzīga, bet vajadzīgs bija izplatīt uzskatu, ka latvieši ir atriebīgi un ka ebreji tika iznīcināti atriebības dēļ. Tā vācieši startautiskā forumā varēja sevi nomaskēt, piekarot ebreju šaušanu latviešiem. Kā redzams no Hitlera citāta, vāciešiem nepietika ar to, ka baltieši piedalījās ebreju šaušanā. Viņiem vajadzēja parādīt, ka holokausts sākās baltiešu zemēs kā atriebības kustība.

Tieši sakarā ar atriebības tematu man ir vislielākās nesaprašanās ar tautiešiem. Viņi nāk man klāt, zvana, raksta un sūta e-pastu. Manam kaimiņam, lūk, aizveda sievu un bērnus. Kad ienāca vācieši, viņš trakoja, aizgāja ebrejus šaut, aizgāja "brīvprātīgi" karot. Kā varat teikt, ka latviešiem nebija iemesla atriebībai? Tādas liecības ir grūti apšaubīt. Bet tomēr! Protams, latvieši nebija imūni pret atriebību. Bet "atriebība", sevišķi valsts līmeņa noziegumu sakarā, ir akla. Ja latvieši 1941. gadā bija atriebības pārņemti, tā nebija atklāta. Nav iemesla pieņemt, ka latvieši bez vāciešu vadības būtu sākuši ebrejus šaut. Pirmām kārtām vācieši uzkurbulēja atriebību lielāku, nekā tā bija. Tiem, kas sastāvēja *Einsatz* grupās, bija pavēlēts uzmeklēt cilvēkus, kuru radi bija aizvesti vai čekistu nomocīti. Tas nav mans izgudrojums, bet ir dokumentējams ar Štāleķera ziņojumiem. Zināms, ka daudzos pagastos par paš aizsardzības aktivistiem, pat par komandantiem, kļuva atriebības pārņemti ļaudis. Latvijā 1941. gada jūlijā vāciešu vadībā lomu sāka spēlēt ne pilnīgi stabili kadri. Radās iespēja personīgo "trakošanu" pārvērst par pagasta "trakošanu". Zinām arī, ka vācieši neļāva latviešu atriebībai izteikties karā pret boļševikiem. Līdz 1942. gada februārim tas nebija iespējams. Jau no paša sākuma spontānums un brīvprātība tika ievadīta vāciešiem vēlamā gultnē.

Emigranti no paša sākuma uzsvēra vajadzību izprast un iztirzāt padomju okupāciju, atstājot novārtā to postu, ko Latvijā atnesa vācieši. Šī klusēšana pati par sevi šodien ir palikusi par sava veida postu, jo tā ir atļāvusi latviešu ienaidniekiem un nezinātājiem profilēt latviešus vismelnākajās krāsās. Vācu okupācijas gadi bija sarežģīts un brutāls laiks Latvijas vēsturē. Daudz no notikušā joprojām vēl nav izprasts. Dankera izteiktā doma, ka latviešu uzdevums ir dokumentēt visu notikušo, nav novecojis. Joprojām vajadzīgas aculiecinieku liecības, īpaši no tiem, kas darbojās pavēļu sistēmu mezglos. Zināms, ka viena no vāciešu pavēlēm sev bija uzturēt iespējami minimālus kontaktus ar iedzīmtajiem. Piemēram, pavēli sagatavot ebrejus vai čigānus nošaušanai aprīņķa paš aizsardzības priekšnieks varēja saņemt pa telefonu. Viss, kas notika pēc tam, aculieciniekiem varēja būt maldinošs – redzēt varēja daudz, bet viņiem nebija iespējams saskatīt to organizatorisko tīklu, ko izveidoja vāciešu iekarotāji. To varēja zināt tikai šim tīklam piederošie.

German Occupation of Latvia 1941–1945: Liberation, Volunteerism, Self-Defence, Revenge

ANDRIEVS EZERGAILIS

This study strives to show that from 1941 to 1945, contrary to German and Soviet assertions, Latvia was a Nazi occupied country and that during this time it was the Germans who micro-managed the land and its people. The Germans not only arrived in the country with an intention to exploit it, but also brought along their own vocabulary to deceive the locals, themselves and the world. Among the imported words were: "internal enemy", "liberation", "volunteerism", and a series of words prefixed by self-, "self-defence", "self-cleansing", "self-administration", "self-help". Much of the early Nazi propaganda was centred on importing their brand of revenge against the Jews, an attitude that they had been nurtured in Germany since the end of the First World War. The essay examines four concepts: "liberation", "volunteerism", "self-defence" and "revenge".

1. There were some objective reasons why the Latvians felt that the Germans had liberated Latvia from the Soviet yoke, yet it was not immediately evident to the local populations that by liberation the conquerors meant the diametrical opposite from what the locals understood with the concept. To illustrate the nature of the German occupation, the study examines a number of statements of Nazi provenance, including a pronouncement by Hitler, in which their plans and intentions in Latvia are revealed. To deepen the analysis, the author presents and explicates a series of orders that were issued by the *Wehrmacht Kommandantur* in Bauska.
2. To circumvent the Hague protocols, the Nazis called every activity, coerced or not, "voluntary". While it is true that some Latvians entered into German organised structures voluntarily, it would be a major oversight if we followed the Nazi line by calling all activities voluntary. Many historians and journalists since the war have committed the error of confusing German efforts at organization with volunteerism.
3. As the German forces were entering Latvia, the Wehrmacht ordered the setting up of a network of native organizations they called "self-defence" units. To make it appear that it was a native organization, the Germans ordered the self-defence men to wear an armband in Latvian red-white-red colours on their civilian attire. The Germans used these units not only to perform a variety of police functions, but also to assist them in their ideological war – the murder of Jews and Communists.
4. From the very early minutes of occupation, Nazi propaganda had one purpose – to create a sense of revenge against Jews and Communists. They used the Soviet occupation of Latvia to argue that Soviet Communism was the creation of the Jews and that all atrocities committed by the Cheka (NKVD) were in reality committed by the Jews. After the Jews were killed, Nazi propaganda strove to portray the Latvians as vengeful people. In this regard especially noteworthy is Hitler's colloquy with Croatian Marshall Sladko Kvaternik. To some degree their endeavour was successful, as shown by the acceptance in some Latvian quarters of the Nazi pamphlet *Baigais gads* as a true account of Communist occupation of Latvia.

Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē (1941–1945)

ULDIS NEIBURGS, KASPARS ZELLIS

Raksta mērķis ir veikt nacistu okupētajā Latvijā izdoto latviešu preses izdevumu satura analīzi, atklājot tajos paustās propagandas galvenās vadlinijas Rietumu sabiedroto – Lielbritānijas un ASV – tēla veidošanā Otrā pasaules kara gados. Veicot šīs tēmas pētniecību, jāņem vērā, ka līdz šim trūkst gan apkopojošu darbu par latviešu preses vēsturi vācu okupācijas laikā Latvijā vispār, gan detalizētāku pētījumu par šajos preses izdevumos sastopamo tematiku. Tikai nesen ir nākušas klajā dažas vācu okupācijas laika presei veltītas vispārīga rakstura publikācijas,¹ kā arī atsevišķi pētījumi par propagandas izpausmju dažādiem aspektiem nacistu okupētajā Latvijā.²

Vācu okupācijas laikā Latvijā iznāca ap 90 oficiālo laikrakstu un žurnālu,³ kā arī vismaz 15 nacionālās un 3 komunistiskās pagrīdes nelegālie preses izdevumi latviešu valodā. Šā raksta pētniecības objekts ir tieši oficiālā prese,⁴ turklāt ņemot vērā tās salīdzinoši lielo apjomu un okupācijas režīma diktētās preses politikas specifiku, rakstā kā vēstures avots izmantota tikai būtiskākā daļa no tās. Tie ir Rīgā iznākušie centrālie izdevumi – dienas laikraksts "Tēvija" (1941–1945)⁵ un nedēļas žurnāls "Laikmets" (1942–1944)⁶, kā arī provinces prese – Liepājas "Kurzemes Vārds" (1941–1944)⁷, Jelgavas "Zemgale" (1941–1944)⁸ un Daugavpils "Daugavas

- 1 Sk.: A. Štrāle. Bibliotēkas Latvijas presē // Starptautiska konference "Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)". 8.10.1996.–12.10.1996. Jūrmala: Materiālu krājums. – Rīga, 1999. – 210.–227. lpp.; A. Žvinklis. Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). – Rīga, 2000. – 353.–359. lpp.; L. Dribins. Antisemitisms nacistiskās okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā (1941–1945) // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). – Rīga, 2000. – 360.–371. lpp.
- 2 Sk.: Antisemitisma propaganda Latvijā nacistu okupācijas laikā un tās sekas // L. Dribins. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: Vēstures atskats (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4. sēj.). – Rīga, 2002. – 107.–137. lpp.; K. Kangeris. Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nākamās okupācijas varas – nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā Latvijā (1941.–1942. gads) // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 6. sēj.). – Rīga, 2002. – 154.–174. lpp.
- 3 Sk.: Latviešu periodika: 4. sēj.: 1940–1945 / Sast. Ē. Fligere. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1995. – 145.–148. lpp.
- 4 Par nacionālās pretošanās kustības nelegālajiem laikrakstiem sk.: U. Neiburgs. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. 1, 2. – 43.–58. lpp.
- 5 "Tēvija" – (1941., Nr. 1 (1. jūlijs) – 1945., Nr. 99 (29. aprīlis)) dienas laikraksts, izdots un iespiests Rīgā (no 1944. g. 17. oktobra Liepājā), redaktors A. Kroders, vēlāk A. Rudzis, P. Kovalevskis, J. Vītols, izdevējs E. Kreišmanis (faktiski Ostlandes reihskomisariāta Propagandas nodaļa), apjoms 216 lpp., metiens 220 000–280 000 eks.
- 6 "Laikmets" – (1942., Nr. 1 (1941. g. 24. decembris) – 1944., Nr. 39) nedēļas žurnāls, izdots un iespiests Rīgā, redaktors E. Tūbelis, izdevējs A. Freimanis, apjoms 16–32 lpp., metiens 95 000 eks.
- 7 "Kurzemes Vārds" – (1941., Nr. 1 (2. jūlijs) – 1944., Nr. 240 (15. oktobris), no 1944. g. 17. oktobra līdz 1945. g. 29. aprīlim "Tēvija un Kurzemes Vārds" un "Tēvija") dienas laikraksts, izdots un iespiests Liepājā, redaktors K. Ziharts, vēlāk A. Vindavs, izdevējs K. Ziharts, vēlāk K. Grāmatnieks, apjoms 28 lpp., metiens 12 000–50 000 eks.
- 8 "Zemgale" (no 1941. g. 30. jūnija līdz 16. augustam "Nacionālā Zemgale") – (1941., Nr. 1 (18. augusts) – 1944., Nr. 172 (26. jūlijs)) dienas laikraksts, izdots un iespiests Jelgavā, redaktors A. Mazvērsītis, vēlāk R. Čaks, Ā. Pods, V. Šmits, izdevējs V. Jursons, vēlāk G. Grinbergs, apjoms 4–16 lpp., metiens 11 000 eks.

Vēstnesis" (1941–1944)⁹, kas atšķirībā no citiem apjoma un tirāžas ziņā mazākiem provinces izdevumiem iznāca sešas reizes nedēļā. Pēc raksta autoru domām, minētie preses izdevumi reģionāli un hronoloģiski reprezentē vācu okupācijas laikā izdoto oficiālo presi latviešu valodā un ļauj izdarīt secinājumus par tajā pausto propagandu pret Rietumu sabiedrotajiem kopumā.

Rakstā galvenā uzmanība ir pievērsta preses satura analīzei, uzskatot, ka par preses izdošanas mehānisma funkcionēšanu nepieciešami atsevišķi pētījumi. Latvijā preses kontrole atradās Ostlandes reihskomisariāta Propagandas nodaļas pārziņā, lielākais laikraksts "Tēvija" bija pakļauts rakstu cenzēšanai pirms iespiešanas, bet provinces presi kontrolēja novadu komisāri un vietējie cenzori, kas veica pēccenzūru jau pēc presē publicēto rakstu iznākšanas.¹⁰ Šie un citi okupācijas režīma preses politikas faktori bija svarīgi arī pret Rietumu sabiedrotajiem paustajā propagandā, kas tika veidota pirmām kārtām kā kara propaganda, lai ar informācijas kanālu palīdzību varētu mobilizēt spēkus karam par "Jauno Eiropu". To var dēvēt arī par konversionālo propagandu, kas bija vērsta pret sabiedrībā izveidojušos vērtību orientāciju (proanglisko noskaņojumu), lai piemērotu to Vācijas politikas prasībām.

Panākt to varēja tikai ar ilgstošu un neuzbāzīgu propagandu, jo saukļu formā ietēpta aģitācija šajā jomā nedotu vēlamo rezultātu. Preses kontroli Ostlandē noteica jau 1933. gada 4. oktobrī nacistiskajā Vācijā pieņemtais likums par izdevējdarbību (*Schriftleitergesetz*), kurā bija teikts, ka preseī jāveic savs darbs saskaņā ar nacionālsociālismu kā dzīves filozofiju un valdības koncepciju. Prese bija propagandas ierocis un tikai tad informācijas avots.¹¹ Ir zināms, ka informēšanas procesam ir četri soļi: 1) piesaistīt komunikācijai uzmanību, 2) panākt, lai paziņojums tiktu pieņemts, 3) nodrošināt, lai saņēmējs izprastu šo paziņojumu tā, kā to vēlas adresāts, 4) panākt, lai paziņojums tiktu saglabāts turpmākai lietošanai.¹² Spriežot pēc tālaika preses izdevumiem, varam secināt, ka propaganda darbojās tieši pēc šādas sistēmas. Domājams, ka pirmie divi soļi tika sasniegti, jo jautājumiem, kas skāra Sabiedroto tēlu, ar nenorietošu intensitāti bija veltīta liela uzmanība presē – tam nenoliedzami vajadzēja iedarboties uz lasītāju.

Vācu okupācijas laika sākumā šiem jautājumiem gan nebija pievērsta tik liela nozīme, ko varētu izskaidrot ar to, ka Vācijas bruņoto spēku panākumi frontē bija acīmredzami un latviešu atbalsts tiem nebija nepieciešams un pat vēlams. Propagandas mašīnērija šo jautājumu sāka iedarbināt, kad kļuva skaidrs, ka Vācijas "zibenskarš" ir piedzīvojis fiasko, okupēto apgabalu iedzīvotāju atbalsts būs nepieciešams un ar to būs jārēķinās. Protams, Sabiedroto tēla veidošanai bija otršķirīgs raksturs, jo sabiedrības atbalsts bija nepieciešams cīņai pret boļševikiem. Tomēr šo tēla veidošanu nevarēja atstāt novārtā, jo tā kalpoja arī citiem mērķiem – lai veidotu pozitīvu Vācijas tēlu, radot "taisnīgā kara" priekšstatu, radītu neuzvaramības ilūziju utt. Centralizēta propagandas aparāta darbošanās Berlīnē, domājams, neļāva gan objektīvu, gan subjektīvu apstākļu dēļ risināt šo jautājumu Latvijā vai citā okupētā teritorijā elastīgāk, variējot to, vadoties pēc vietējiem apstākļiem un nevis sniedzot Tautas izglītības un propagandas ministrijas (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) izstrādātās klišejas. Arī

⁹ "Daugavas Vēstnesis" (no 1941. g. 15. jūlija līdz 30. septembrim "Daugavpils Latviešu Avīze" – (1941., Nr. 1 (1. oktobris) – 1944., Nr. 179 (22. septembris)) dienas laikraksts, izdots un iespiests Daugavpilī, redaktors A. Zembergs, vēlāk E. Zundāns, P. Ducmanis, A. Ancāns, K. Ņezbers, R. Dzelve, izdevējs Daugavpils pilsētas valde, apjoms 4–16 lpp., metiens 15 000–20 000 eks.

¹⁰ K. Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpausme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā // Starptautiska konference "Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)". 8.10.1996.–12.10.1996. Jūrmala: Materiālu krājums. – Rīga, 1999. – 33.–34. lpp.

¹¹ П. Э. Герцштейн. Война, которую выиграл Гитлер. – Смоленск: Русич, 1996. – с. 222–223.

¹² S. M. Katlīps, A. H. Senters, G. M. Brūms. Sabiedriskās attiecības. – Rīga: Avots, 2002. – 353. lpp.

tematika, kas nebija tik aktuāla latviešu publikai, nespēja radīt to efektu, ko, piemēram, antiboļševistiskā reklāma. Pirms skatīt to komplicētākā plāksnē, jāpiebilst, ka Sabiedroto tēls vienmēr tika pasniegts kā pretpols nacionālsociālistiskās Vācijas tēlam, lai pierādītu, ka "katram latvietim tagad Maskavas boļševiki, tāpat kā viņu sabiedrotie – Anglijas un Amerikas plutokrāti, ir vislielākie ienaidnieki", kas "mēģina mazināt arī latviešu tautas gatavību nest upurus un novirzīt latviešu tautas domas no vienīgi pareizā ceļa...".¹³ Turpmākajā izklāstā atklātas vācu okupācijas laika latviešu preses veidotā Rietumu sabiedroto tēla raksturīgākās iezīmes.

Sabiedroto imperiālisms

Ar lielu intensitāti prese veidoja Anglijas impērijas negatīvo tēlu, kas, turot apspiesībā miljoniem pakļauto koloniju iedzīvotāju, domājot tikai par savām savtīgajām interesēm. Uz šā fona Vācija tika rādīta kā visu pakļauto tautu aizstāve un atbrīvotāja. "Gadsimtiem anglusakšu jūgā vai zem viņu virskundzības smokošās tautas Austrumāzijā, Āfrikā un plašajās Klusā okeāna salās tiecas pievienoties šai grandiozajai cīņai starp divām pasaulēm, jo šī cīņa tām sola brīvību,"¹⁴ rakstīja žurnālists Eduards Tūbelis (1890–1976). Šāda satura rakstu vācu okupācijas laika presē bija ļoti daudz. Domājams, mērķis, Angliju parādot šādā gaismā, bija latviešos radīt līdzjutību pret apspiestajiem indiešiem, iriņiem, arābiem u. c., vienlaikus veidojot nepatiku pret angļiem.¹⁵ Nenoliedzami, ņemot vērā Baigā gada notikumus, tam vajadzēja psiholoģiski iedarboties, jo nereti angļu rīcība kolonijās bija salīdzināta ar čekistu metodēm.

Īpaši 1942. gadā parādījās raksti par nemieriem Indijā, prognozējot ātru britu koloniālisma sabrukumu, jo arī arābi un citas kolonijas un dominijas esot gatavas uzsākt cīņu pret angļu apspiedējiem.¹⁶ Oficiālajā presē par Rietumu sabiedroto imperiālisma politiku rakstīto latviešu pašpārvaldes pārstāvju 1943. gada 29. janvāra tikšanās reizē Rīgā ar Latvijas ģenerālkomisāru Oto Heinrihu Dreksleru (*Drechsler*) (1895–1945) un citiem vācu pārvaldes ierēdņiem komentēja arī tieslietu ģenerāldirektors Alfrēds Valdmanis (1908–1970). Viņš izteicās, ka, ja "mēs lasām vācu avīzes pirmajā lapas pusē lielu virsrakstu "Ruzvelts izvaro Libērijas nēģeru pašnoteikšanās tiesības", tad mēs domājam – "un pie mums?" – ja mēs lasām tāni pat avīzē, ka Irānā ieviesta dzimtbūšana, jo pēc angļu iesoļošanas Irānā persiešiem esot tik un tik dienas nedēļā vai mēnesī obligāti jāstrādā kalnraktuvēs, tad mums atkal jājautā – kā tas ir šeit?"¹⁷

Anglijas imperiālistisko politiku prese saistīja ar šīs valsts agresivitāti, jo tā gan karu ilguma, gan izlieto asiņu ziņā stabili ierindojoties pirmajās rindās, tālu aiz sevis atstājot Vāciju, kuru daudzi maldīgi uzskatot par militārisma citadelī Eiropā, par kādu īstenībā varot saukt Angliju, kura "no katra kara izveidoja izdevīgu veikalu".¹⁸ Anglijas

¹³ A. Freimanis. Cīņa starp divām pasaulēm // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 1. – 1941. g. 24. decembris.

¹⁴ E. Tūbelis. Angļiem zūd svarīgākās salas: Kara lauki Austrumāzijā paplašinās // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 6. – 6. februāris.

¹⁵ Sk.: Anglijas slepenā spēle kļūst skaidra // *Kurzemes Vārds*. – 1941. – Nr. 106. – 2. novembris; Britu brutalitāte un Indijas neatkarība // *Kurzemes Vārds*. – 1942. – Nr. 205. – 5. septembris; Indijas brīvība – Anglijas sabrukums // *Kurzemes Vārds*. – 1942. – Nr. 216. – 18. septembris u. c.

¹⁶ Arī arābi ir gatavi bez vilcināšanās uzsākt cīņu pret angļiem // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 165. – 21. jūlijs; Indijā briti šauj jaužu pūli // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 198. – 28. augusts; J. V. Sarkanā blāzma pār Indiju // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 47. – 19. novembris; Necilvēcīga apiešanās ar sagūstītajiem indiešu nacionālistiem // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 298. – 20. decembris.

¹⁷ Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhivs, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 1. 23. lp.

¹⁸ Anglijas kari // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 71. – 26. marts; Sk. arī: Britu varas laikmets sabrūk // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 76. – 1. aprīlis.

impērijas negatīvā tēla veidošana bija cieši saistīta ar nostādņēm vācu propagandā par to, ka tieši kolonijas (īpaši Indija) un to resursi ir tie, kas nodrošina Lielbritānijas varenību. No tā izrietēja arī secinājumi – lasītājiem bija jāsaprot, ka, brūkot impērijai, bojā jāiet arī metropolei, un to veicinot gan pašas Anglijas koloniālā politika, gan sabiedrotās ASV kontroles pieaugums tās ietekmes sfērās.

Kara izraisīšana

Viens no svarīgākajiem pārmētiem Sabiedrotajiem bija to apsūdzēšana kara izraisīšanā, lai atbildību par kara šausmām uzveltu uz Lielbritānijas un ASV pleciem. Jāpiebilst, ka no presē publicētajiem rakstiem īpaša skaidrība gan nerodas, kas tad bija īstais kara vaininieks – Anglija, ASV vai “židiskā plutokrātija”, vai arī retāk šajā sakarā pieminētais Josifs Staļins (1879–1953). Žurnāls “Laikmets” apgalvoja: “Lai apmierinātu savas kapitālistiskās varas politikas tieksmes, kā arī savus naida un atreibības instinktus, angļi 1932. gadā iesāka Otro pasaules karu.”¹⁹ Vai arī: “Karš gulstas uz britu imperiālisma sirdsapziņas.”²⁰ Citur bija uzsvērts, ka kara izraisīšanā vainojams ASV prezidents Franklins Delano Rūzvelts (*Roosevelt*) (1882–1945), kurš ir “patiesais šī kara iedvesmotājs un uzskūditājs”²¹, jo tā viņš cerot gan izlauzties no ekonomiskās krīzes radītajām grūtībām, gan iedzīvoties uz karotāju tautu konta, cenšoties visiem iespējamiem līdzekļiem sarīdīt Eiropas tautas un nepieļaut konfliktu atrisinājumu miera ceļā.²² “Viņš runāja par atbrīvošanos no turpmāku karu bailēm, bet sagatavoja karu ne tikai savai pašai tautai, bet arī pasaulei, jo tos, kas bez viņa palīdzības varbūt labprāt vienos ar ass valstīm, viņš kūdīja uz pretestību un tā iedzina miljoniem cilvēku nāvē. Vēsturē šis karš gūs prezidenta Ruzvelta kara nosaukumu.”²³

Istu skaidrību šajā jautājumā neieviesa pat oficiālā Vācijas nostādne. Piemēram, laikraksts “Tēvija” 1941. gada rudenī publicēja divas ārlietu ministra Joahima fon Ribentropa (*Ribbentrop*) (1893–1946) runas, no kurām vienā kara izraisīšanā bija apsūdzēta Anglija, otrā – par galveno vaininieku atzīts Rūzvelts.²⁴ Protams, meklējot tam dziļākus cēloņus, tika noskaidrots, ka kara kurināšanā vainojami gan “žīdu kalpībā nonākušie anglosakši”²⁵, gan “ap prezidentu Ruzveltu grupējošās židiski-plutokrātiskās un kara spekulantu aprindas”²⁶, gan ka karš ir rezultāts “Ruzvelta un Staļina kopējai savvērestībai”.²⁷ Īpaša uzmanība presē bija pievērsta ebreju dominējošai ietekmei ASV un Lielbritānijā, īpaši kritizējot F. D. Rūzvelta un sera Vinstona Čērčila (*Churchill*) (1874–1965) “prožidisko nostāju”, pateicoties kurai šīs valstis esot tolerantas pret PSRS, bet naidīgas pret Vāciju un visu ārisko Eiropu.²⁸

¹⁹ H. K. Praviēti bez gaišredzības // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 14. – 3. aprīlis.

²⁰ Eiropa apsūdz // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 28. – 9. jūlijs.

²¹ A. Alžira // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 11. – 12. marts.

²² A. K. Ruzvelts pret Eiropu // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 3. – 15. janvāris.

²³ P. R. Ruzvelta karš // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 23. – 4. jūnijs; Sk. arī: Kara noziedznieks Nr. 1 // *Kurzemes Vārds*. – 1943. – Nr. 6. – 8. janvāris; J. V. Ruzvelts // *Tēvija*. – 1945. – Nr. 89. – 15. aprīlis u. c.

²⁴ J. fon Ribentrops. Nākotne savu vārdu jau teikusi: Ruzvelts galvenais kara vainīgais // *Tēvija*. – 1941. – Nr. 128. – 27. novembris.

²⁵ E. T. Anglija tikai zaudē // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 25. – 18. jūnijs.

²⁶ R. L. Kāpēc Amerika kūda uz karu // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 2. – 9. janvāris.

²⁷ P. R. Ruzvelta karš // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 23. – 4. jūnijs.

²⁸ Sk.: Kādēļ Ruzvelts pabalsta žīdus // *Kurzemes Vārds*. – 1942. – Nr. 111. – 15. maijs; H. M. Kas viņi ir? // *Zemgale*. – 1942. – Nr. 153. – 6. jūlijs; Žīdu darbība aiz angļu kulises // *Zemgale*. – 1942. – Nr. 181. – 7. augusts; ASV imperiālisma židiskā sakne // *Kurzemes Vārds*. – 1942. – Nr. 184. – 12. augusts; Anglija žīdu nagos // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 192. – 21. augusts; Kā žīdi sagatavoja karam Angliju // *Kurzemes Vārds*. – 1942. – Nr. 202. – 2. septembris; J. Zalcmanis. Žīdu cīņa // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 213. – 15. septembris; Žīdu draugs līdz sirds dibenam! // *Kurzemes Vārds*. – 1942. – Nr. 275. – 26. novembris u. c.

Ebreju lomu kara sagatavošanā prese skaidroja arī ar to, ka "žīds prot citu tautu asiņu straumes pārvērst zeltā. (..) Un mums visiem ir skaidrs, ka šodien žīds nekaro vairs vienīgi zelta dēļ, bet tam ir daudz lielāks mērķis – citu tautu galīga pakļaušana sev".²⁹ Daudz par to rakstīja teologs Visvaldis Sanders (1885–1979): "Šai karā viss bija paredzēts, lai notikumi risinātos pēc noteiktas programmas. Sākumā vajadzēja visās valstīs satriekt tos, kas bija uzsākuši cīņu pret žīdiem. Pēc tam bija jāiznīcina tautas nacionālā apziņa. Lai to panāktu, bija nodomāts kūdit austrumu masas uz karu: tad tās sagrautu nacionālismu visās valstīs un līdz ar to nacionālo kultūru. Tādā ceļā žīdi tiktu pie savas pasaules diktatūras. Šim nolūkam žīdu kapitālisti dod savu zeltu un liek plūst asinīm. Karš viņiem ir reizē politika un veikals. (..) Žīdi visā pasaulē saprotas. Nav starpības starp Staļina un Ruzvelta žīdiem. Tiem ir kopīgi nolūki, (..) lai kapitāls sakrātos tikai vienās – internacionālā žīda rokās un līdz ar to tam būtu vispasaules vara."³⁰ To apstiprinot arī tas, ka "Ruzvelta "amerikāniskā gadsimta" plānus izgudro smadzeņu trešts ar žīdu bankieri Baruchu priekšgalā. Par kara rūpniecības pasūtījumu sadali savējiem gādā žīds Džons Monrou-Kaplans. (..) Kas Amerikā sagādā naudu karam, tas ir finanšu ministrs žīds Morgentaus".³¹ Arī angļu un amerikāņu prese atrodas ebreju rokās, kas ar melu kampaņu pret Vāciju visā pasaulē izplata "žīdu aģentu smalki savitās intrigas".³² "Pašreizējā kara laikā katram jāzina un jāiegaumē, ka kara inscenētāji ir angļu plutokrāti, žīdu cionisti un brīvmūrnieki."³³

Jāatceras, ka arī Ādolfs Hitlers (1889–1945) bija izteicies, ka cilvēkiem ir jāvirza viens mērķis, tāpat viņiem nevar norādīt vairāk par vienu ienaidnieku. Saskaņā ar to tautas izglītības un propagandas reišministrs Jozefs Gebelss (*Göbbels*) (1897–1945) apgalvoja, ka Vācijai ir tikai viens ienaidnieks: boļševiks un plutokrāts, demokrāts un imperiālists, revolucionārs un kapitālists jeb, vienu vārdu sakot, ebrejs,³⁴ jo "plutokrātija un boļševisms rodas no vienas un tās pašas liberālidemokrātiskā sabrukuma perioda saknes. (..) Abi tie viens no otra atšķiras tikai pēc stila un izturēšanās, bet ne pēc būtības. Viens ir otra radikālākais brālis. To varas kāre ir bezgalīga".³⁵

Žurnālists Aloizs Klišāns (1913) uzsvēra, ka hitleriskā Vācija vienmēr ir vēlējusies mieru, karš tai ir uzspiests un visas miera iniciatīvas, ko tā ir piedāvājusi, allaž ir tikušas noraidītas.³⁶ Arī "katrs vācu mēģinājums rast interešu saprātīgu, miermilīgu izlīdzinājumu ar toreiz vadošiem vīriem cieta neveiksmi pa daļai to cilvēku naida dēļ, kas jaunajā Vācijā saskatīja sociālā progresā jaunu piemēru, pa daļai to vīru mantkārības dēļ, kuriem bruņošanās uz karu solīja lielāku peļņu nekā miera laika darbs".³⁷ Un arī karojot "nav vairs šaubu par to, ka Vadonis un Lielvācija aizvien no jauna cenšas karu padarīt humānāku, bet angļi šos centienus ik reizes strupi noraidījuši".³⁸ Kara propagandā šis moments bija vadmotīvs, lai mobilizētu spēkus cīņai pret saviem pretiniekiem, parādot to "zemiskos plānus" un vienlaikus uzsverot pašu cīņu par taisnīgu lietu.

²⁹ K. K. Tā karo žīds // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 22. – 28. maijs.

³⁰ Dr. V. Sanders. Viltus nolūki // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 42. – 15. oktobris.

³¹ K. K. Tā karo žīds // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 22. – 28. maijs.

³² K. Plutokrātiskā prese // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 4. – 22. janvāris.

³³ V. Sanders. Angļu un žīdu aliance // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 33. – 14. augusts; V. Sanders. Pasaules slepenā vara // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 6. – 6. februāris; Sk. arī: Anglija starp Eiropu un Ameriku // *Daugavas Vēstnesis*. – 1942. – Nr. 296. – 20. decembris.

³⁴ К. Рисс. Геббельс: Адвокат дьявола. – Москва: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. – с. 300.

³⁵ Reišministrs Dr. Gebelss. Eiropas krīze // *Zemgale*. – 1943. – Nr. 53. – 4. marts.

³⁶ A. Klišāns. Deviņi gadi // *Laikmets*. – 1942. – Nr. 5. – 30. janvāris; Sk. arī: Kara pieteikums Savienotajām Valstīm: Lielvācijas Vadoņa runa reichstāgā // *Tēvija*. – 1941. – Nr. 141. – 12. decembris.

³⁷ Vīsu par uzvaru! Vadoņa uzsaukums vācu tautai gadu mijā // *Tēvija*. – 1942. – Nr. 1. – 2. janvāris.

³⁸ K. Klints. Stiprāki par bumbām un teroru // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 33. – 13. augusts.

Apsūdzības kara noziegumos

Prese vērsa lasītāju uzmanību arī uz Lielbritānijas un ASV veiktajiem kara vešanas pārkāpumiem, lai parādītu, ka angļi un amerikāņi savās kara metodēs neatšķiras no saviem sabiedrotajiem – PSRS. Tā nereti, piemēram, parādījās ziņas, ka “angļi bombardē slimnīcas”, bet “boļševiki uzbrūk kara slimnīcas tvaikoņiem”.³⁹ Netrūka arī pārmetumu par brutālu apiešanos ar vācu karagūstekņiem.⁴⁰ Sākoties Rietumu sabiedroto intensīvākiem gaisa uzbrukumiem Vācijas pilsētām un ražošanas centriem, prese to uztvēra momentāni, lai apsūdzētu angļus un amerikāņus kara noziegumos.⁴¹

Tā rakstīja: “Bet ir arī cits karš, kur bezjēdzīgi un aklās dūsmās glēvi sagrauj vērtīgus kultūras pieminekļus, slimnīcas, nespējnieku un atpūtas namus, skolas un bērnudārzus, zīdaiņu kopšanas punktus, baznīcas, dzīvojamās ēkas. (...) Tādu karu, saskaņā ar savām tradīcijām, uzsāka angļi jau 1939. gadā ar savu pirmo gaisa uzbrukumu neaizsargātai vācu pilsētai Vesterlandei. (...) Amerikāņi, kam bandītisms ir ikdienas dzīves parādība, tam pievienoja vēl savu gaisa terora gangsterisko karu, noņemot savos uzlidojumos Eiropas kontinenta pilsētām un arī maz apdzīvotām vietām ar sprāgstošām vielām pildītas bērnu rotaļlietas – lelles, koka zirdziņus, lāciņus un cita veida elles mašīnas, kas tieši vērstas pret maziem bērniem.”⁴² “Kā redzams, mūsu ienaidnieki izšķirušies par visnežēlīgāko karu, kāds vien var būt. (...) Vai kāds iedomājās, ka pret mums angļi parādītu citu humanitāti? Tā būtu naivitāte.”⁴³ Mēģinot skaidrot šo “bezjēdzīgo bombardēšanu” iemeslus, bija rakstīts – “vēl varētu saprast amerikāņus, kam pašiem nekādas kultūras un mākslas izpratnes nav, jau grūtāk nākas saprast angļus, kas kopā ar saviem sabiedrotajiem tagad piedalās šai kultūras pieminekļu graušanas darbā”.⁴⁴ Citi autori gan uzskatīja, ka, “kā jau tas agrāk bieži vēsturē noticis, vienīgi Lielbritānijai jāatbild par uzbrukumiem neapbruņotiem iedzīvotājiem”.⁴⁵

Kara beigās prese uzvēra arī angļu un amerikāņu nežēlīgo izturēšanos pret civiliedzīvotājiem okupētajās Vācijas teritorijās. Piemēram, laikraksts “Tēvija un Kurzemes Vārds” 1944. gada 17. oktobrī informēja par netālu no Eupenas pēc ASV Bruņoto spēku virspavēlnieka ģenerāļa Dvaita Deivida Eizenhauera (*Eisenhower*) (1890–1969) pavēles kādā filca fabrikā ierīkotu cietumu, kura vairāki simti vācu ieslodzīto esot veci sirmgalvjī, sievietes un lielākā daļa – bērni, kas tur spiesti uzturēties sliktos sanitāros apstākļos un bez pietiekama uztura. Tālāk bija norādīts, ka “vienīgi boļševiki ar bērnu izsūtīšanu no Itālijas un necilvēcīgajām izolācijas nometnēm Baltijas valstīs, tāpat kā angļi ar savām nometnēm būru karavīru piederīgajiem, var sacensties ar šo amerikāņu baigo slavu.”⁴⁶ Netrūka arī propagandas rakstu par to, ka no nacistu okupācijas atbrīvotajās Eiropas valstīs to civiliedzīvotāji, kuri pirms tam dzīvojuši samērā labos apstākļos, tagad ciešot no aukstuma un pārtikas trūkuma, uz denunciācijām balstītām tīrīšanas akcijām un angļu un amerikāņu karaspēka klātbūtnes, kas “esot atvedis karu pie šo zemju robežām vai pat pašās zemēs”.

³⁹ Sk.: Zemgale. – 1941. – Nr. 19. – 8. septembris u. c.

⁴⁰ Angļi pārkāpuši vīselementārākos kara likumus // Kurzemes Vārds. – 1942. – Nr. 243, 244, 245. – 20., 21., 22. oktobris u. c.

⁴¹ Sk.: Angļu-amerikāņu lidotāju mežonīgā iznīcināšanas kāre // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 236. – 9. oktobris; Gaisa gangsteri slepkavo sievietes un bērnus // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 126. – 1. jūnijs u. c.

⁴² D. N. Gaisa gangsteri angļi un amerikāņi jau izpostījuši 700 baznīcas // Laikmets. – 1943. – Nr. 25. – 18. jūnijs; Sk. arī: D. B. Bērni apsūdz: Amerikāņu gaisa gangsteru upuri // Laikmets. – 1943. – Nr. 21. – 21. maijs u. c.

⁴³ Dr. V. Sanders. Vai tā ir humanitāte? // Laikmets. – 1943. – Nr. 31. – 30. jūlijs.

⁴⁴ A. Kl. Itālija 1943. gadā // Laikmets. – 1943. – Nr. 8. – 19. februāris.

⁴⁵ K. Klints. Stiprāki par bumbām un teroru // Laikmets. – 1943. – Nr. 33. – 13. augusts.

⁴⁶ Bērnu koncentrācijas nometne Eupenā // Tēvija un Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 242. – 17. oktobris.

⁴⁷ Nemieri Eiropā apdraud angļu un amerikāņu aizmuguri // Tēvija. – 1944. – Nr. 292. – 15. decembris.

PILNĪGA SAPRAŠANĀS.

Boļševīku čekists sarunājas ar amerikāņu gangsterlidotāju:

„Tātad mēs esam vienis prāts, ka mūsu darba metodes ir nacionālas pēc formas, bet gangsteriskas pēc saturā!” („Orbis“.)

Augšā – “Laikmets”. – 1943. – Nr. 25. – 18. jūnijs. Pa labi – “Laikmets”. – 1943. – Nr. 28. – 9. jūlijs.

„OHO, VIŅŠ LABI MĀCĀS UN KĻŪST MAN LĪDZIGS!” („Lust. Blätt.“)

Bez civiliedzīvotāju bombardēšanas Rietumu sabiedrotos apsūdzēja arī zemūdeņu uzbrukumos Vācijas un citu valstu Sarkanā Krusta kuģu transportiem un melīgā propagandā, kas par šādiem nodarījumiem apvainojot pašus vāciešus. Lasītājiem bija jāsaprot, ka “atbildība par kara vadības mežonību krīt uz angļu un amerikāņu valdībām, kas, kā to pierāda daudzi oficiāli izteicieni un dokumenti, plānveidīgi audzina savus bruņotos spēkus šādā gangsterisma un organizētās slepkavošanas garā”.⁴⁸ Arī kara beigās prese turpināja rakstīt par amerikāņu lidotāju “gangsterisko dabu”, pretstatot to Eiropas kultūras vērtībām. Piemēram, 1945. gada 10. februāra laikrakstā “Tēvija” publicētais T. Kaigas ievadraksts “Baigā vēsture” bija īpaši daiļrunīgs: “Pametuši savus debesskrāpjus un milzu hotelus, Brodvejas un džeza bārus, pametuši kino zvaigžņu zelta vannas un stikla mājas, bet pametuši arī Ņujorkas visnetīrāko kvartālu pagrobiņus un nodevību elles, pametuši laupītāju un gangsteru bandas, Eiropā šajos gados saplūduši milzums lieli jaužu pulki. Tie novilkuši uz brīdi ārējo ikdienu, to šodien sedz amerikāņu armijas lepnie mundieri, bet ne dabu, ne dvēseli tie nav ne novilkuši, ne pametuši. Un viņi turpina savu dzīvi, turpina ar tām pašām izjūtām, ar tām pašām metodēm. (...) Slepkavība un laupīšana ir viņu daba un viņu dzīves saturs līdz šim bijis, kāpēc lai tagad būtu citādi. Viņiem ceļojums uz Eiropu ir darba lauka maiņa, nekas vairāk.”⁴⁹

Neskatoties uz šādu Rietumu sabiedroto barbarisko uzlidojumu kritiku, nekur, protams, nebija nosodīti vācu aviācijas uzlidojumos nodarītie postījumi. Tieši pretēji, 1944./1945. gada mijā, acīmredzot lai sabiedrībā radītu Vācijas neuzvaramības iespaidu un ticību sakāves novēršamībai, prese daudz informēja par jauno atmaksas

⁴⁸ Protests pret angļu kara metodēm // Tēvija. – 1944. – Nr. 261. – 8. novembris.

⁴⁹ T. Kaiga. Baigā vēsture // Tēvija. – 1945. – Nr. 35. – 10. februāris.

brīnumieroču "V. 1" un "V. 2" (*Vergeltungswaffe*) lielo spēku un veiksmīgu pielietojumu,⁵⁰ raidot tos Londonas un citu Eiropas pilsētu virzienā. Laikraksts "Tēvija" 1944. gada 16. novembrī pat aizgāja tik tālu, ka izteicās šādi: "Tajā brīdī, kad ienaidnieka propaganda ciniski ziņoja: "Pagājušā naktī karaliskās gaisa flotes lidotāji nometa virs Vācijas 5 tonnas siena. Tas domāts tiem ēzeļiem, kas vēl tic atmaksai", Londona nodrebēja pirmajos jaunā atmaksas ieroča sprādzienos. Viski glāzes palika neizdzertas un tradicionālās "five o'clock tea" tases apgāzās, džentlmeņiem un lēdijām skrienot uz pagrabiem. Beidzot briesmas izrādījās vēl lielākas, jo jaunā ieroča iedarbības spēks bija tik liels, ka sabruka pat lordu vajadzībām ar visām ērtībām uzbūvētās patvertnes. Sākās masu bēgšana, un beigās bija jādod rikožums evakuēt pilsētu. Ko tas nozīmē, saprātīsim, zinot, ka Londonā bija 8 miljoni iedzīvotāju. (..) "V. 2" tajā pašā laikā ne vien lidoja uz Londonu un D. Angliju, bet tā uguns sāka vērsties arī pret Sabiedroto ostām Eiropā. Angļu kungiem rokas nolaidās. "Uguns suņu" vietā bija stājušies "ugunīgie telegrāfa stabi". Sprāgstot tie radīja milzu krāterus un lidoja ātrāk par skaņu. Tie aizsteidzās trauksmei priekšā. Jau no šīs skopās atzišanās vien redzams, ka "V. 2" tālu pārspēj "V. 1" un, ka pateicoties tam, Londona praktiski šodien ir jau mirusi pilsēta. Kas no tās nav vēl aizbēdzis, tas bēg, lai laukos vāktu sienu "tiem ēzeļiem, kas vēl tic atmaksai"."⁵¹

Lielbritānijas-ASV-PSRS attiecības

Zināma daļa uzmanības okupācijas laika presē bija veltīta arī Sabiedroto koalīcijai, īpaši akcentējot Lielbritānijas un ASV attiecības. Žurnāls "Laikmets" atzīmēja, ka "viņš (*Rūzvelts. – aut.*) atbalstīja Angliju ne tāpēc, lai tā uzvarētu, bet tāpēc, lai tā ilgjājā karā paliktu aizvien vājāka. (..) Patlaban Anglija zaudējusi Amerikai jau vairāk, nekā tā būtu varējusi zaudēt karā jebkuram pretiniekam Eiropā. Zaudējusi gandrīz visus savus atbalsta punktus Japānai, Amerika tagad cenšas tos atgūt uz savas sabiedrotās Anglijas konta".⁵² Prese uzsvēra, ka "amerikāņu rīcībā skaidri saskatāmi viņu imperiālistiskie nolūki: iedzīvoties, cik vien iespējams, uz Lielbritānijas impērijas rēķina. (..) Zaudējot citu pēc cita savus saimnieciski un militāri svarīgākos punktus, Lielbritānijas impērijai aizvien vairāk sašaurinās iespējas netraucēti realizēt savas suverēnās tiesības ne vien mandātu un iespaida sfēru zemēs, bet arī dominijās un pat kolonijās. Tās visas savā tiešā vai netiešā iespaida sfērā pārņem amerikāņi".⁵³ Šādi raksturojot attiecības starp abiem Rietumu sabiedrotajiem, tika mēģināts radīt ilūziju par Sabiedroto alianses neoturīgumu, jo to intereses esot pārāk atšķirīgas un tiekot pakļautas Vašingtonas diktātam, jo: "Vai viņa politika angļiem patik vai ne – arī nākotnē Ruzvelts rikosies, kā viņam iepatikas."⁵⁴ Bet, "Anglijai, kas iegrūda Eiropu karā, šodien jānoskatās, kā viņu

⁵⁰ Sk., piemēram: Angļu cenzūra cenšas noslēpt – vācu jaunā ieroča spēcīgo iedarbību // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 142. – 20. jūnijs; Čerčila atzišanās par "V. 1" spēcīgo iedarbību // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 157. – 8. jūlijs; "V. 2" virs Londonas // Tēvija. – 1944. – Nr. 262. – 9. novembris; Pat diplomātiem jāklusē par "V. 2" // Tēvija. – 1944. – Nr. 265 – 12. novembris; Komētai līdzīgs milzu šāviņš // Tēvija. – 1944. – Nr. 266. – 14. novembris; Londona sauc "V. 2" par zibens raķeti // Tēvija. – 1944. – Nr. 267. – 15. novembris; Anglija "V. 2" iespaidā // Tēvija. – 1944. – Nr. 268. – 16. novembris; "V.2" mikla // Tēvija. – 1944. – Nr. 300. – 25. decembris; "V" bumbu ofensīva pēdējos mēnešos // Tēvija. – 1945. – Nr. 3. – 4. janvāris; "V" ieroči ievada jaunu posmu cilvēces vēsturē // Tēvija. – 1945. – Nr. 5. – 6. janvāris; Mēs redzējam "V. 2" // Tēvija. – 1945. – Nr. 48. – 25. februāris u. c.

⁵¹ J. V. Jaunie ieroči // Tēvija. – 1944. – Nr. 268. – 16. novembris.

⁵² A. K. Ruzvelts pret Eiropu // Laikmets. – 1943. – Nr. 3. – 15. janvāris.

⁵³ E. T. Anglija tikai zaudē // Laikmets. – 1943. – Nr. 25. – 18. jūnijs; Sistemātiski izlaupa arī franču Ziemeļāfriku // Daugavas Vēstnesis. – 1944. – Nr. 6. – 8. janvāris.

⁵⁴ A. Kl. Intrīgas Ziemeļāfrikā // Laikmets. – 1943. – Nr. 2. – 8. janvāris; Sk. arī: Anglija zaudē savu "stilu" // Kurzemes Vārds. – 1941. – Nr. 21. – 25. jūlijs u. c.

DRESŪRA AR BADA PĀTAGU.

Angļu un amerikāņu ierētnieku
apgabals, kas visu sagrauj;
amerikāņu, sīkstamiet angļu un
angļu.

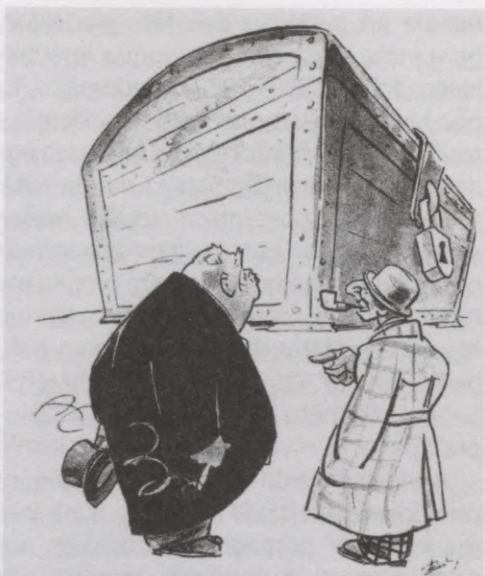
„Kādreiz gaļu, vecais biēdi,
Tu līdz apnikumam ēdi,
Tagad mācies kautus grauzt,
Pieticībā laimi jausti!” J. D.

Augšā – “Laikmets”. – 1943. – Nr. 34. –
20. augusts. Pa labi – “Laikmets”. – 1943. –
Nr. 11. – 12. marts.

pamazām aprij Amerika. No otras puses, viņa zaudējusi arī kontinentu, kura vadību tā gribēja noturēt savās rokās visiem un politiskiem saimnieciskiem spaidu līdzekļiem. Viņai tagad jāmaksā boļševikiem katra cēna, lai tikai pati kaut kādi izglābtos”.⁵⁵

Laikraksts “Daugavas Vēstnesis” 1942. gada decembrī rakstīja, ka Sabiedroto koalīcijas pamatā esot “žīdu un brīvmūrnieku centieni sagrābt pasaules varu”, tāpēc “uzturēt angļu–amerikāņu kopību izdosies vienīgi tik ilgi, kamēr pie varas Amerikā blakus žīdiem vēl būs ļaudis, kuri cēlušies no angļiem un kuri izturas kā angļi”.⁵⁶ Taču, kā esot zināms, šāds stāvoklis nepastāvēšot ilgi, jo žīdi tiecoties pēc vispārējas dominantes sabiedrībā. 1943. gada oktobra beigās pēc angļu–vācu gūstekņu apmaiņas presē bija publicēti materiāli par stāvokli Anglijā, kuri balstījās uz atbrīvoto karagūstekņu liecībām. Piemēram, laikraksts “Zemgale” publicēja rakstu “Kā šodien izskatās Anglijā”, kurā atzīmēja, ka angļi esot noguruši no kara, pastiprināties to naidis pret amerikāņiem, nepietiekama ir apgāde ar pārtiku, palielinās infekciozo slimnieku skaits, angļu strādnieku stāvoklis kļūst arvien briesmīgāks. Tāpat angļu sabiedrībā valdot “liels sarūgtinājums par žīdu lielajām iespējām Anglijā”.⁵⁷

Tajā pašā laikā Rietumu sabiedroto attiecības ar PSRS bija pasniegtas gan sākotnēji kā militārā spēka nepieciešamība cīņā pret Vāciju, gan kā “starptautiskā židisma” sazvērestības rezultāts. To, ka norisinās nemitīga Anglijas un PSRS tuvināšanās, prese rakstīja bieži.⁵⁸ Uzmanība bija pievērsta ne vien militārās un politiskās sadarbības aspektiem, bet arī tam, ka Kenterberijas arhibīskaps esot lūdzis Dievu par boļševikiem,

SKAIDRAS REBES.

Čerčils (Amerikas žīdam): „Tā mīlu lāde taču pilna mantu, ko Amerika izirēs vai aizdos Anglijai?”

A m. žīds: „Val jums prāts? Tādas mantas aizņem tikai lādes desmito daļu!”

Čerčils: „Bet pārējā telpa?”

A m. žīds: „Tur iekrāmēsim Britu impēriju kā nodrošinājumu aizdevumam.”

⁵⁵ Angļi par boļševiku palīdzību maksās katru cenu // Zemgale. – 1943. – Nr. 63. – 16. marts; Sk. arī: Anglija izslēgta no līdzrunāšanas par Eiropas jauno kārtību // Kurzemes Vārds. – 1942. – Nr. 69. – 24. marts; Angļiem un amerikāņiem mierīgi jānorauģas boļševiku ekspansijā // Kurzemes Vārds. – 1942. – Nr. 69. – 24. marts.

⁵⁶ Anglija starp Eiropu un Ameriku // Daugavas Vēstnesis. – 1942. – Nr. 296. – 20. decembris.

⁵⁷ Kā šodien izskatās Anglijā // Zemgale. – 1943. – Nr. 254. – 30. oktobris.

⁵⁸ Sk., piemēram: Angļu baznīcas aizlūdz par boļševikiem // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 46. – 24. februāris; Angļi dzied odas par godu sarkanai armijai // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 47. – 26. februāris u. c.

minēta arī padomju delegātu piedalīšanās angļu arodbiedrību kongresā, angļu apbalvojumu piešķiršana padomju ierēdņiem utt. Arī Anglijas ārlietu ministrs Antonijs Īdens (*Eden*) (1897–1977) "nedomājot, ka pretēji pasaules uzskati būtu par iemeslu, lai pēc kara nesadarbotos ar boļševikiem". Gluži otrādi, šāda sadarbība tikai nostiprinātos.⁵⁹ Kaut arī šī informācija bija pasniegta kā neuzkritošs komentārs, tomēr acīm redzami ar to mēģināja pateikt daudz vairāk, proti – uz Angliju pašauties nevar.

Kara otrajā pusē prese uzsvēra boļševiku ietekmi un varu, kas padarot angļus un amerikāņus par paklausīgām marionetēm Staļina mērķu sasniegšanā.⁶⁰ Tāda veida paziņojumi bija īpaši raksturīgi propagandai kara noslēgumā, un tās mērķis bija pārliecināt, ka Sabiedrotie nav mazāks jaunums par boļševikiem, jo, "ja kāds ir noslēdzis līgumu ar sātanu, tam nākas viņam pakļauties". Tādēļ, kā izteicās nacistiskās Vācijas preses šefs Dr. Oto Dītrihs (*Dietrich*) (1897–1952): "Plutokrātijas un boļševisma uzvara Eiropai nozīmētu nāvi un pasaulei sociālu bojā eju. Vācijas un Eiropas nāciju uzvara turpreti pašķirtu cilvēcei ceļu gaišā un laimīgā nākotnē."⁶¹

Ar lielu intensitāti nacistu propaganda veidoja ASV negatīvo tēlu. Bez jau iepriekšminētā liels bija arī rakstu skaits par Amerikā valdošajiem tikumiem un dzīvesveidu, kam, pēc propagandistu domām, vajadzēja ja ne radīt riebumu, tad vismaz neizpratni Eiropas "kulturālajās aprindās". ASV sabiedrības negācijas bija aprakstītas gan analītiskos (vai kas vismaz tādi pretendē būt – aut.), gan satīriskos rakstos. Prese radīja šablonus, ka "nauda ir amerikāņu elku dievs, kam viņi upurē visu", ka "amerikāņi nelasa grāmatas, un mākslas izpratnes tiem nav nekādas". Tādēļ šajā karā "amerikāņi ķērušies pie pilnīgi atklātas Eiropas kultūras vērtību piesavināšanās. Eiropas zinātnieku darbus un izgudrojumus tie vienkārši piesavinās un izlieto kā savus darbus. Tāpat nozog un sakropļotā veidā izmanto Eiropas rakstnieku un komponistu darbus. Nespēdami paši neko veikt, neko sasniegt, amerikāņi domājas visu to iegūt par naudu vai vēl vienkāršāk – paņēmot".⁶² Prese lielu vēribu veltīja arī amerikāņu gangsterismam, analfabētismam, nabadzībai, alkoholismam utt. Daudzi raksti bija veltīti ASV⁶³ un Lielbritānijas⁶⁴ iekšpolitikas un ārpolitikas kritikai, mēģinot lasītājā radīt negatīvu iespaidu par angļu un amerikāņu valdībām un Rietumu sabiedrības arvien lielāku degradāciju.

Latvijas ārpolitikas kritika

Lielākā daļa rakstu par ASV un Lielbritāniju saturēja militāra un politiska rakstura informāciju, paužot negatīvu attieksmi pret šīm valstīm Otrā pasaules kara kopējā kontekstā, bet daļa no tiem bija veltīta tieši Rietumu sabiedroto nostājam pret Baltijas valstīm un Latviju. Jau pirmajos okupācijas mēnešos prese intensīvi, īpaši tajā pārstāvētās "Pērkonkrusta" aprindās, nodarbojās ar Latvijas Republikas pirmskara politikas kritiku.

⁵⁹ Īdens grūž Angliju negodā // *Zemgale*. – 1943. – Nr. 8. – 11. janvāris.

⁶⁰ Dr. V. Sanders. Angļu un amerikāņu vājuma pazīme // *Laikmets*. – 1944. – Nr. 4. – 21. janvāris.

⁶¹ Pārbaudījumi norūda // *Laikmets*. – 1944. – Nr. 5. – 23. janvāris.

⁶² A. Kl. Nopirkta kultūra // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 15. – 9. aprīlis; ZASV židu kultūra // *Daugavas Vēstnesis*. – 1941. – Nr. 69. – 21. decembris; A. Lūdums. Tāda ir Amerika // *Daugavas Vēstnesis*. – 1944. – Nr. 38, 39. – 15., 16. februāris; A. Lūdums. "Brīvā" amerikāņu prese. Ilūzijas un patiesība par amerikāņu laikrakstiem un žurnāliem // *Daugavas Vēstnesis*. – 1944. – Nr. 51. – 1. marts.

⁶³ Sk., piemēram: Amerikā tirgojas arī ar zidainiem // *Tēvija*. – 1945. – Nr. 3. – 4. janvāris; Izjukušas amerikāņu miera svīnības // *Tēvija*. – 1945. – Nr. 4. – 5. janvāris u. c.

⁶⁴ Sk., piemēram: J. V. Old England! // *Tēvija*. – 1944. – Nr. 265. – 12. novembris; Čerčils gaida kara beigas vairs tikai "nākamās vasaras sākumā" // *Tēvija*. – 1944. – Nr. 282. – 2. decembris; T. Kaiga. Chaosa elpā // *Tēvija*. – 1944. – Nr. 291. – 13. decembris; Čerčils kritikas krustugunis // *Tēvija*. – 1944. – Nr. 298. – 22. decembris; Anglija būs maza salu nācija // *Tēvija*. – 1945. – Nr. 26. – 31. janvāris; Anglija vairs tikai otrās šķiras valsts // *Tēvija*. – 1945. – Nr. 51. – 28. februāris; Vai valdības krīze Anglijā? // *Tēvija*. – 1945. – Nr. 86. – 12. aprīlis u. c.

Protams, sevišķi noniecināta bija Latvijas ārpolitika un tās orientācija uz Angliju. Piemēram, "Daugavas Vēstneša" galvenais redaktors Alberts Zembergs atzīmēja, ka "tagad mums jāatzīst kā rūgta patiesība, ka Ulmaņa un viņa politisko līdzstrādnieku liekulīgā gādība par latviešu tautas "vienību" un "neitralitāti" ir bijuši māņi un nožēlojama masaka tiem politiskajiem principiem, kurus diktēja Ulmaņa eventuālā piederība pie masonu starptautiskās organizācijas, kuras valda vēl tagad Anglijā, Amerikā ar Čerčilu un Ruzveltu priekšgalā...". Tādēļ šis režīms "ārpolitiski kā saimnieciskā, tā kulturālā ziņā latviešu tautai deva orientāciju uz židisko Angliju, un Jūdas čekas kalps Munters to mācēja pārdot žīdiem Austrumos".⁶⁵ Raimunds Čaks (1915–1986) uzsvēra, ka "angļu–amerikāņu patieso seju mēs saskatām tikai tagad. Viņi nekad nav gribējuši aizstāvēt mazās valstis. (...) Arī tad (1940. gada jūnijā. – aut.) amerikāņi–angļi nepacēla ne pirkstu, lai mums palīdzētu. (...) Bet tagad angļi un amerikāņi cīnās, lai mums, latviešiem, atkal atgriežas boļševiku terors un posts, kad Vācija mūs no tā izpestījusi un atbrīvojusi".⁶⁶

Līdzšinējai Latvijas prietumnieciskajai ārpolitikai veltīta kritika presē publicētajos rakstos bija samēra izplatīta, vienlaikus neaizmirstot atgādināt Vācijas pozitīvo lomu latviešu brīvības cīņu sekmēšanā. Laikraksts "Kurzemes Vārds" rakstīja: "Kad ar vācu karaspēka palīdzību un smagiem upuriem Latvija bija atsvabināta no židiskā komunisma, tad Versajā sabiedrotiem nenācās vairs grūti arī juridiski novilkt jauno valstu robežas. No šī tīri formālā akta mūsu politiķiem radās greizs iespaids, ka Anglija ir mūsu brīvvalsts krustmāte. No tā savukārt radās angļu orientācija mūsu ārpolitikā. Bet aizmirsīsim vecās kļūdas. Šodien svarīgi ir tas, ka abas Latvijas atbrīvošanas no boļševisma – 1919. un 1941. gadā notikušas ar Vācijas palīdzību. Nekādas angļu politiskās intrigas vairs nespēs jaukt nodibināto latviešu un vācu sadarbību politiskā, militārā, kultūras un saimnieciskā laukā."⁶⁷

Lielvācijas armijas atbrīvotājas loma pretstatā Rietumu nodevībai pret Latviju presē bija īpaši uzsvērtas. "Vācu armija mūs arī atbrīvoja no agrāko valdību tuvredzīgi un bez apdoma slēgtās liktenīgās draudzības ar plutokrātiskām demokrātijām, kuru galvenā un svarīgākā tieksme bija – pildīt žīdu kapitālistu jau tā piebriedušos makus," uzsvēra "Nacionālās Zemgales" redaktors Mārtiņš Vagulāns (1905–?).⁶⁸ Tādēļ "mums jāprot atkal radīt uzticību pret sevi. Velti prasīt tūliņ, lai mums tic, ja pirms lielinieku gada valdība ir šķietami darījusi visu, lai ticību satricinātu, atraidot atbalsta garantijas, kādas mūsu valstij vēl 1938.–1939. gados ir sniegusi Lielvācijas valsts, bet viņu vietā izraugoties solījumus bez reāla pamata no brīvmūnieciskās Rietumdemokrātu nometnes,"⁶⁹ atgādināja "Pērkonkrusta" līderis Gustavs Celmiņš (1899–1968).

Latvija Rietumu diplomātijā

Īpaša uzmanība oficiālajā presē bija pievērsta arī Otrā pasaules kara diplomātijai, tai skaitā – Rietumu sabiedroto attieksmei pret Baltijas valstīm, kas tika veidota Lielbritānijas un ASV attiecību ar tā laika sabiedroto – PSRS – kopējos ietvaros. Rakstot arī par diplomātiskajām aktivitātēm karojošo pušu nometnēs, Rietumu sabiedroto un PSRS

⁶⁵ A. Zembergs. Pa jauno ceļu // Daugavas Vēstnesis. – 1941. – Nr. 2. – 2. oktobris.

⁶⁶ R. Čaks. Divi gadi // Zemgale. – 1941. – Nr. 13. – 1. septembris.

⁶⁷ G. Divas atbrīvošanas // Kurzemes Vārds. – 1941. – Nr. 72. – 23. septembris.

⁶⁸ M. Vagulāns. Nākotne // Nacionālā Zemgale. – 1941. – Nr. 1. – 30. jūnijs; Sk. arī: J. Grinblats. Mūsu pienākums // Nacionālā Zemgale. – 1941. – Nr. 37. – 11. augusts; A. Vilde. Pagātnes neceļi // Daugavas Vēstnesis. – 1941. – Nr. 27. – 30. oktobris; H. Maldonis. Pirmie cīnītāji // Daugavas Vēstnesis. – 1941. – Nr. 20. – 23. oktobris.

⁶⁹ G. Celmiņš. Krustceļos // Daugavas Vēstnesis. – 1942. – Nr. 40. – 17. februāris.

AMERIKAS PALĪDZĪBA....

**8.400.000 t
KARA MATERIĀLA**

ZASV aizsūtījusi boļševikiem laikā no 1941. g. oktobra līdz 1944. g. janvārim 8.400.000 t kara materiālu. Šajā materiālā ir iekļauta visu padomju kara materiālu kopsumma, kas aizsūtīta uz Eiropas fronti no 1941. g. oktobra līdz 1944. g. janvārim. Šajā materiālā ir iekļauta visu padomju kara materiālu kopsumma, kas aizsūtīta uz Eiropas fronti no 1941. g. oktobra līdz 1944. g. janvārim.

**8.400.000 t
KARA MATERIĀLA
PĀRVAIDĪTA
PĀRVAIDĪTA
560.000
PĀRVAIDĪTA
PĀRVAIDĪTA**

...STALINAM!

**Tāda īstenībā izskatās
Atlantijas charta!**

Boļševiki savā frontē pret Eiropu cinās ar tiem pašiem ieročiem, kurus viņi saņem no ZASV, tā šod no tās zemes, kurā daudzdzīvotā Atlantijas charta sakās aizstāvētu tautu brīvību.

Ar šiem pašiem ieročiem boļševiki cenšas iznīcināt nevien mūs, bet visu Eiropu, ja tas viņiem izdotos.

Boļševiku ofensīvais spēks slēpjas amerikāņu palīdzībā. No otrās puses

ZASV un Anglija atrodas vislielākā Staļina atkarībā

To arī pierāda kāds plašs amerikāņu-padomju pēckara tirdzniecības līguma projekts. Pēc Ņujorkas laikraksta „Times” šis līgums satur sekojošus noteikumus: Maskava apņemas triju gadu laikā pēc kara beigām savas saimniecības jaunuzbūvei iepirkt ZASV valsts mašīnas, darba rīkus, lauksaimniecības ierīces, spēkstacijas un eļļas rafinērijas.

\$ 10.000.000.000.—

kopvērtībā. Kā pretvērtību Padomju Savienība apņemas ZASV valstīm nodot zeltu un zināmas izelvielas, kas Amerikai nepieciešamas, kā volfrāmu, mangānu, chromu un cinku.

Cena, ko Volstrits maksā Kremlim par piekrišanu šādam tirdzniecības līguma projektam, ir Eiropas kontinenta izdošana boļševismam! Desmit miljardu dolāru tā tad ir jūdasa alga, par kuru Rūzvelts, viens no Atlantijas chartas parakstītājiem, Eiropu pārdevis Staļinam.

Skrejlapa par Atlantijas hartu 1944. g. (OMF, nr. 1200/34.)

negatīvais tēls parasti tika pretstatīts Lielvācijai kā visu Eiropas tautu, tai skaitā – latviešu, aizstāvētajai un glābējai.

Svarīgākais, kas varēja interesēt un satraukt Latvijas sabiedrību, bija tās pirmskara sabiedroto angļu nodevība, atstājot Baltijas valstis padomju ietekmes sfērā, tādējādi maksājot par viņu asiņošanu frontē, un arī tas, ka “līdz šim gaidītie angļu karakuģi nemaz negatavojas ierasties Baltijas jūrā, lai atturētu boļševiku atgriešanos Latvijā, Lietuvā un Igaunijā”.⁷⁰ Neskatoties uz 1939. gada 23. augusta Molotova–Ribentropa pakta eksistenci, prese tā laika notikumus interpretēja, rakstot, ka “par Baltijas valstu nodošanu Pad. Savienībai Londona un Maskava jau bija vienojušās 1939. g., kam arī nekavējoties sekoja Padomju bāzu okupācija šajās zemēs. Līdztekus vajadzēja sākties plašam Vācijas ielenkumam. Kad pēdējā bija aizņemta rietumos, sekoja drausmīgie 1940. g. jūnija notikumi un okupācija. Pēc Baltijas zemju atbrīvošanas 1941. g. 12. jūlijā sekoja jauns padomju–angļu nolīgums par Baltijas valstu likteni, un 1942. g. sekoja pazīstamā Atlantijas harta, kas visu Eiropu atdāvināja boļševismam!”⁷¹ Atlantijas hartā ietvertos tautu pašnoteikšanās principus oficiālā prese, sekojot līdzī starptautiskajai politikai kara gaitā, nosauca par tukšām deklarācijām, kas arvien pieaugošo padomju prasību priekšā bija zaudējušas jebkādu nozīmi.⁷²

Prese informēja arī par 1942. gada maijā notikušo PSRS ārlietu ministra Vjačeslava Molotova (1890–1986) vizīti Londonā, uzsverot viņa izvirzītās prasības par Baltijas

⁷⁰ A. Klišāns. Par ko mēs cināties? // Laikmets. – 1943. – Nr. 8. – 19. februāris.

⁷¹ V. L. Angļu metodes // Zemgale. – 1943. – Nr. 52. – 3. marts.

⁷² Sk.: Atlantijas charta bez nozīmes // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 165. – 18. jūlijs; V. A. Krāpšana ar Atlantijas chartu // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 199. – 27. augusts; Atlantijas charta // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 63. – 15. marts; Tukši māņi // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 82. – 6. aprīlis u. c.

valstu iekļaušanu PSRS sastāvā pēc kara beigām un cenšanos pārņemt Baltijas valstu sūtniecības Londonā. Šai sakarā laikraksts "Tēvija" 1942. gada 18. un 19. jūnijā publicēja latviešu pašpārvaldes un Arodbiedrību centrālās savienības protestus⁷³ pret uzskatu par Latvijas brīvprātīgu pievienošanos PSRS, kas vienlaikus puda apņemšanos cīnīties par labāku nākotni Lielvācijas vadoņa Ā. Hitlera vadībā.

Latvijas zemes pašpārvalde protestē pret angļu-boļševiku neģēlīgiem veikalēm

Rīga, 1942. g. 17. jūnijs.

Kā «*Swenska Dagbladet*» Londonas korespondents ziņo, Molotova Londonas sarunās prasījis pēc kara atkal iekļaut bijušās Baltijas valstis Padomju savienībā. Tani pašā laikā Molotova prasījis arī, lai Padomju vēstniecībai dotu iespēju nokavēties pārņemt Anglijas uzturētās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sūtniecības.

Šī neģēlīgā šķīstī-plutokrātiskā provokācija atkal pierāda, cik vienoti ir Londonas un Maskavas kara noziedznieki Baltijas telpas mazo tautu iznīcināšanā. Latviešu tauta nekad no Maskavas leupitājiem neko citu arī nav sagaidījusi, bet šai sakarā atkal reiz pieņem zināšanai, ka Londona bez ārdrausības pārmetumiem ir gatava nodot Eiropu boļševisma varā. Latviešu tauta ar riebamu un nicinošu nosaukumu šiem tumšajiem veikalēm, kā to rāda Latvijas zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoru sevī šā ēdē pieņemtā rezolūcija, kas pasaules sabiedrības priekšā apliecina latviešu tautas negrozāmo nostāju. Deklarācija skan šādi:

Molotova sarunas Londonā atklāj Padomju nelietīgo nodevību pret Eiropu. Viltīgas tirgošanās ceļā, blakus igauņiem un leišiem, arī latvju tautā būtu pēc Molotova gribas uz visiem laikiem jānodod lielniecismam. Latvijas zemes pašpārvalde visas pasaules priekšā svinīgi protestē pret šādiem negodīgiem veikalnieciskiem paņēmiem tautu sadzīvē. Latvija nekad nav bijusi lielnieciska, nekad tā nav no brīvas gribas pieslēgusies Padomju savienībai. Ar varu, ar uzticības laušanu un ar viltu Padomju savienība

1940. g. jūnijā okupēja Latviju; rupji pārkāpjot visus nāciju un valstu pamatprincipus, rupji viltotot latvju tautas isto gribu, Latviju, pretēji tās satversmei, pasludināja par Padomju savienības sastāvdaļu. Ar visdrausmīgāko terorru un visasiņainākiem soļiem apspieda katru latvisko domu, vai arī lika tai uz mūžu aplust.

Latvijas zemes pašpārvalde ar šo svinīgi un svēti deklarē, ka visa latviešu tauta ir vienota tiklab savā tēvijas mīlestībā, kā arī neizmērojamā naidā pret visu lielniecisko. Latvija ir Eiropas sastāvdaļa, tā nekad nav bijusi Padomju savienības loceklis un tāda arī nekad nebūs, kamēr vien kāds latvju vīrs spēš ieročus nest. Tā noliek no jauna savu tautu un savu nākotni neaprobežotā uzticībā Lielvācijas vadoņa un lielvācu bruņoto spēku rokās, kuri to pirms gada izglāba no galīgas bojā ejas lielniecisma žņaugos; tā nesatricināmi tic, ka pēc vācu ieroču uzvaras latvju tautai tiks ierādīta tā vieta Eiropā, kādu tās gadu simtiem ilgā vēsture, kultūra un dzīvotgriba pelnījusi. Mūsu ticība ir nesatricināma, ka nekad vairs sarkani karogi neplandīsies pāri Rīgai. Latvju tauta uz visiem laikiem atsakās no jebkādas sava likteņa aizbildniecības ar plutokrātiski - lielnieciskām norunām, lai kādas tās būtu.

Latvijas zemes pašpārvalde protestē pret angļu-boļševiku neģēlīgiem veikalēm.

(Tēvija. – 1942. – Nr. 139. – 18. jūnijs.)

Pašpārvalde deklarēja, ka "visa latviešu tauta ir vienota tiklab savā tēvijas mīlestībā, kā arī neizmērojamā naidā pret visu lielniecisko. Latvija ir Eiropas sastāvdaļa, tā nekad nav bijusi Padomju Savienības loceklis un tāda arī nekad nebūs, kamēr vien kāds latvju vīrs spēš ieročus nest. Tā noliek no jauna savu tautu un savu nākotni neaprobežotā uzticībā Lielvācijas vadoņa un lielvācu bruņoto spēku rokās, kuri to pirms gada izglāba no galīgas bojā ejas lielniecisma žņaugos; tā nesatricināmi tic, ka pēc vācu ieroču uzvaras latvju tautai tiks ierādīta tā vieta Eiropā, kādu tās gadu simtiem ilgā vēsture, kultūra un dzīvotgriba pelnījusi". "Tēvijas" 25. jūnija numurā, atsaucoties uz zviedru laikraksta "Goeteborgs Morgenpost" sniegto informāciju, bija uzskaitīti Čerčila–Molotova vienošanās galvenie punkti, kas paredzēja "visu Eiropu pārdot boļševikiem" un pilnā mērā ievērot PSRS stratēģisko robežu un drošības prasības pret Baltijas valstīm.⁷⁴

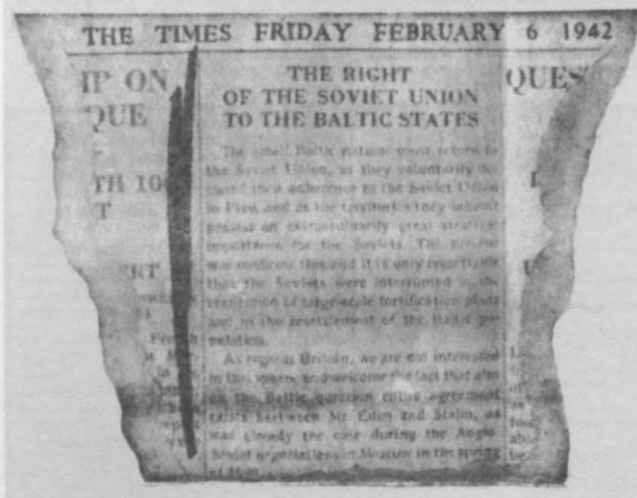
Prese centās radīt šaubas par Rietumu sabiedroto labvēlīgu diplomātiju Baltijas valstu jautājumā. Piemēram, "Laikmeta" izdevējs pulkvedis-leitnants Arturs Freimanis (1896–1977) kādā žurnāla ievadrakstā 1942. gada vasarā rakstīja: "Ar plašu vērienu Anglijas valdība nodevusi saviem draugiem un sabiedrotajiem – boļševikiem visas trīs Baltijas valstis. (...) Mums vienādi liels ienaidnieks ir zvērs, kas mūs grib aprīt, kā tas, kas mūs šī zvēra varā grib nodot."⁷⁵ Tieši Latvijas valsts svētku dienā – 1942. gada 18. novembrī – laikraksts "Tēvija" zem virsraksta "Latvieši, Anglija vēlas jūsu nāvi" publicēja izvilkumu no angļu laikrakstā "The Times" 6. februārī rakstītā par PSRS

⁷³ Latvijas zemes pašpārvalde protestē pret angļu-boļševiku neģēlīgiem veikalēm // Tēvija. – 1942. – Nr. 139. – 18. jūnijs; Visa latviešu strādājošo protests // Tēvija. – 1942. – Nr. 140. – 19. jūnijs.

⁷⁴ Čerčila–Molotova slepenā līguma 5 punkti // Tēvija. – 1942. – Nr. 144. – 25. jūnijs.

⁷⁵ A. Freimanis. Vergu tirgotāji // Laikmets. – 1942. – Nr. 27. – 3. jūlijs.

Latvieši, Anglija vēlas jūsu nāvi

Angļu laikrakstā „The Times” 1942. g. 6. februāra numurā ievietots raksts, kuŗa foto attēls redzams blakus uzņēmumā un kuŗa teksts skan:

„Padomju savienības tiesības uz Baltijas valstīm.

Mazajām Baltijas tautām jāatgriežas Padomju savienībā, jo tās bija tai brīvprātīgi pievienojušās, un arī teritorijai, kuŗu tās apdzīvo, ir ārkārtīgi liela stratēģiska nozīme. Tagadējais karš to arī pierāda, un ir tikai jānožēlo, ka boļševiku nostiprināšanās un Baltijas tautu pārvietošana tika pārtraukta.

Kas attiecas uz britu viedokli, tad mēs neesam šinī lietā ieinteresēti un apsvēlam faktu, ka Baltijas valstu jautājumā Īdena un Staļina starpā pastāv pilnīga sapraššanās, kā tas bija arī 1939. g. pavasarī Anglijas-Padomju savienības sarunu laikā.”

Latvieši, Anglija vēlas jūsu nāvi. (Tēvija. – 1942. – Nr. 268. – 18. novembris.)

tiesībām uz tai stratēģiski svarīgo Baltijas valstu teritoriju un Anglijas interešu trūkumu šajā jautājumā.⁷⁶

To papildināja “Tēvijas” redaktora Paula Kovaļevska (1912–1979) ievadraksts, kuŗā viņš atgādināja angļu-boļševiku nodevību un Vācijas nopelnus Latvijas atbrīvošanā, kā arī uzsvēra, ka “no tās varas, no Anglijas, kas Latvijas pirmajās dienās un gados spēlēja tik lielu lomu, latviešu tautai nekas nav vairs ne gaidāms, ne ņemams”.⁷⁷

1943. gada 19. februārī A. Klišāns “Laikmeta” slejās rakstīja – angļi esot atklāti paziņojuši, ka Baltijas valstīm pēc kara būs jāatgriežas Padomju Savienības sastāvā, un apgalvoja, ka “mēs pateicamies angļiem un amerikāņiem par viņu atklātību. Tas palīdzēs atgūt skaidru skatu vienam otram latvietim, kas līdz šim vēl gāja pagātnes maldu ceļus”.⁷⁸ Lielbritānijas un PSRS savienību un naidīgo nostāju pret Latviju uzsvēra arī V. Sanders “Laikmeta” 7. maija numurā, rakstot: “Vispār jāsaprot, ka angļu izturēšanās ir pietiekami noskaidrota. Pēc tās mēs varam secināt, kas mums no viņiem gaidāms, proti – boļševiku režīms, jo mēs un mūsu zeme ir ar līgumu nodoti Staļinam. Tikai navi ļautiņi var citādi domāt un ko citu gaidīt. Ja vācu karapulki nenoturētu boļševiku vilni, tad neviens spēks mūs un mūsu zemi vairs nevarētu glābt. Tas mums jāiegaumē. Angļi ar boļševikiem ir tā sadziedājušies, ka nevar vairs patstāvīgi rīkoties”.⁷⁹

Lielbritānijas intereses trūkumu par Baltijas jautājumu propaganda mēģināja skaidrot ar to, ka “Anglijai Eiropas problēmas vienmēr vairāk vai mazāk stāvējušas otrā plānā, jo angļu tirdznieciskās intereses piesaistītas aizjūras telpai. Tādēļ tā arī bez sevišķas galvas laužišanas pamet Eiropas interešu sfēru boļševistiskajai Krievijai”.⁸⁰ Domājams, ka ar to bija mēģināts pateikt lasītājiem, ka viņu ilūzijas par to, ka pēc Vācijas sakāves

⁷⁶ Latvieši, Anglija vēlas jūsu nāvi // Tēvija. – 1942. – Nr. 268. – 18. novembris.

⁷⁷ P. Kovaļevskis. Laimeta pārvērtības // Tēvija. – 1942. – Nr. 268. – 18. novembris.

⁷⁸ A. Klišāns. Par ko mēs cīnāmies? // Laikmets. – 1943. – Nr. 8. – 19. februāris.

⁷⁹ Dr. V. Sanders. Anglijas liekulība // Laikmets. – 1943. – Nr. 19. – 7. maijs.

⁸⁰ K. L. Vēstures paralēles: Austrumu imperiālisma vilņa atvaire // Zemgale. – 1943. – Nr. 290. – 11. decembris.

sabiedrotie varētu nostāties "mazo valstu" aizstāvēšanas pozīcijās, ir naivas, jo "Kremlis zina, ka Eiropa ir angļu–amerikāņu nodota un izsludināta par boļševistiskās diktatūras pasauli. Kā angļi un amerikāņi mēģina nokārtot savas savstarpējās attiecības un attiecības ar pārējo pasauli, Kremlim ir vienaldzīgi. Bet šis jautājums katram eiropietim ir izšķirējs. Angļu–amerikāņu savienība tāpat vērsas pret Eiropu kā Maskavas imperiālistiskā politika".⁸¹ Emocionālāk laikrakstā "Zemgale" to komentēja R. Čaks: "Pietiek! Mūsu zemes nākotne un latviešu tautas liktenis jau Maskavā, Londonā un Vašingtonā skaidri apzīmogots. Rīgā atkal jāplīvo sarkanajam karogam! – Tas arī rāda mūsu tautai tagad ejamo ceļu. Ja mēs gribam dzīvot, ja mēs gribam mierīgi strādāt pie baltās dzintarjūras, mūžīgās Daugavas krastos, tad mums jāsaslēdzas ciešā vienībā ar to Eiropas tautu cīnītājiem, kuri savus šķēpus Ādolfa Hitlera vadībā vērs gan pret atklāto židismu boļševisma masā, gan pret židisma varas sagrābšanas nodomu slepeni izpausmi angļu–amerikāņu politisko centienu veidā."⁸²

Visvairāk rakstu par Rietumu sabiedroto diplomātiju pret Baltijas valstīm presē parādījās sakarā ar 1943. gada oktobrī notiekošo Maskavas konferenci,⁸³ kurā Padomju Savienības, Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu ārlietu ministri V. Molotovs, A. Īdens un Kordels Halls (*Hull*) (1871–1955) apspriedās par Eiropas politisko sadalījumu pēc Otrā pasaules kara. Prese pastāvīgi atsaucās gan uz neitrālo, gan pašu Rietumu valstu informācijas avotiem, lai parādītu, kāda loma šajā konferencē atvēlēta Baltijas valstu jautājumam, jo "vēl vienmēr ir fantasti, kas tic, ka Anglija interesējas par Austrum- un Viduseiropas likteņiem. Nav jēgas diskutēt ar šiem angļu propagandas ietekmētiem nerriem un viņu sapņiem. Mēs tiem rādām objektīvus faktus. (...) Bez izgreznojumiem, pat bez komentāriem. Anglijai ir jānodod Austrum- un Viduseiropa Padomju Savienībai. Un uz Maskavu dodas židiskie Dauningstrīta politiķi, lai Eiropas nodevībai no boļševikiem saņemtu pilnvaras".⁸⁴

Laikraksta "Zemgale" žurnālists Felikss Krusa (1897–1967) atzīmēja: "Mēs esam maza tauta un tāpēc zinām, ka lielo politisko spēku spēlē un sacensībā ne mēs būsim tie, kas "šūpos jūru", bet drīzāk jūra mūs. Kaut arī mūsu spēki nav lieli un mēs nevaram dižoties ar savu varenību, tad tomēr mums ir liela griba kā tautai dzīvot un pastāvēt. (...) Kas mums to grib liegt, pret tiem mēs paceļam savus ieročus. Šī mūsu nostāja ir savedusi mūs likteņkopībā ar vācu armiju."⁸⁵ Arī "Laikmetā" publicētajā rakstā "Maskavas skaidrā valoda" bija uzsvērts, ka "dažam labam tagad arī kļūs skaidrs, ka spekulācija uz angļu palīdzību sadursmē ar boļševikiem ir tikpat daudz vērtā kā boļševiku apgalvojums neaiztikt nevienu latvieti, ja būtu iespējama atgriešanās Rīgā vai Latvijā", un, ka "tikai cīņa un absolūta uzvara pār židismu un boļševismu var garantēt brīvu dzīvi".⁸⁶

Rakstot par gaidāmo sabiedroto valstu tikšanos Maskavā, bija atzīmēts, ka no drošiem diplomātiskiem avotiem esot iegūtas ziņas par Maskavas minimālajām prasībām, to skaitā par "Baltijas valstu, kā padomju zemes daļas iekļaušanu Padomju Savienībā". Kā atzīmēja laikraksti: "Šoreiz kā Londona, tā arī Vašingtona vienbalsīgi piekrīt, ka abām šo zemju valdībām ir nolemta lieta jau iepriekš piekrist boļševiku varas iekārei Eiropā." Pārējās Maskavas prasības esot pievienot sev "Austrumpoliju līdz tā saucamajai

⁸¹ Savienība pret Eiropu // Zemgale. – 1943. – Nr. 235. – 8. oktobris.

⁸² R. Čaks. Velna kalpu trijotne // Zemgale. – 1943. – Nr. 33. – 9 februāris.

⁸³ Sk., piemēram: V. Salgals. Deja ap Maskavas konferenci // Tēvija. – 1943. – Nr. 239. – 12. oktobris; Maskavas konference pret mazajām tautām // Tēvija. – 1943. – Nr. 250. – 25. oktobris; Maskavas konference un Eiropas nākotne // Tēvija. – 1943. – Nr. 252. – 27. oktobris; Atbalss // Tēvija. – 1943. – Nr. 260. – 5. novembris u. c.

⁸⁴ Anglija un Padomju Savienība // Zemgale. – 1943. – Nr. 243. – 18. oktobris.

⁸⁵ F. Krusa. Maskavas prasības // Zemgale. – 1943. – Nr. 241. – 15. oktobris.

⁸⁶ A. Akmens. Maskavas skaidrā valoda // Laikmets. – 1943. – Nr. 45. – 5. novembris.

Kerzona linijai, Besarābiju, Somijas apgabalu, kuru bolševiki no Somijas prasīja vēl pirms 1939. gada ziemas kara", kā arī iegūt "pastiprinātu ietekmi pret draudzīgi noskaņotajām Rumānijas, Bulgārijas, Dienvidslāvijas un Irānas valdībām".⁸⁷

Tas, ka pēc kara šīs prasības arī tika īstenotas, liek domāt, ka šajā gadījumā vācu propaganda tomēr balstījās uz objektīvu informāciju, kura gan sākotnēji varēja šķist safabricēta uz pārējās kara propagandas fona. Zīmīgi, ka tajā pašā laikā nelegālais pagrīdes laikraksts "Brīvā Latvija" atzīmēja, ka visas oficiālās preses sniegtās ziņas esot "dzelteno propagandas dzirnavu izdomājums naivajai publikai".⁸⁸ Faktiski Maskavas konference rādot, ka attiecības starp Sabiedrotajiem neesot vairs īpaši labas Polijas robežu jautājuma dēļ un ka Rietumu sabiedrotie nevēlas redzēt padomju ietekmes palielināšanos Austrumeiropā.⁸⁹

Laikrakstā "Tēvija" 1943. gada 12. novembrī publicētajā Arodu savienības aicinājumā bija teikts: "Sarkanā imperiālisma valdība kopā ar pasaules plutokrātu pārstāvjiem Maskavas konferencē nolēmusi pretēji mūsu tautas gribai un pašnoteikšanās tiesībām iekļaut latviešu zemi un tautu Padomju Savienībā. (...) Mēs nedrīkstam klusēt, mums skaļi un atklāti jāprotestē pret šādu Maskavas konferences lēmumu, lai visa pasaule zina mūsu nostāju. (...) Latviešu strādājošie! Ar savu darbu, cīņu un garīgo stāju arī turpmāk parādīsim sarkanajiem imperiālistiem un pasaules plutokrātiem, ka mūsu zeme un tauta nepieder pie aziātiskā bolševisma, bet ir kulturālās Eiropas sastāvdaļa!"⁹⁰ Tam sekoja arī speciāli noorganizēts propagandas mītiņš 13. novembrī Doma laukumā, Rīgā.⁹¹ Sakarā ar vācu zaudējumiem frontē un arvien pieaugošo latviešu iesaistīšanu Vācijas bruņoto spēku rindās, kam bija nepieciešams arī sabiedrības atbalsts, okupācijas vara savā propagandā aizvien vairāk izmantoja latviešu nacionālās jūtas šo mērķu sekmēšanā. 1943. gadā ar kara apstākļos salīdzinoši lielu pompozitāti tika pielautas 18. novembra svinības, par ko rakstīja arī prese. Laikraksta "Tēvija" 19. novembra numurā bija lasāma Latviešu pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektora Oskara Dankera (1883–1965) runa, kurā viņš, atsaucoties uz nesenu notikušo Maskavas konferenci, neaizmirsā atgādināt, "ka angļiem un amerikāņiem ļoti maz rūp Eiropas tautu likteņu taisnīgs atrisinājums",⁹² un aicināja visus tautas spēkus ziedot cīņā pret bolševismu.

Maskavas konferences ēnā presē publicētajos rakstos palika pirmā triju lielvalstu – Lielbritānijas, ASV un PSRS – galotņu konference Teherānā 1943. gada novembrī–decembrī,⁹³ kuras laikā F. D. Rūzvelts sarunā ar J. Staļinu mutiski izteicās, ka ASV nekaros ar Padomju Savienību Baltijas valstu dēļ. Rietumu sabiedroto palīdzības nerealitāte Latvijai trāpīgi bija raksturota "Daugavas Vēstnesī" publicētajā Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta direktora Žaņa Unāma (1902–1989) 1944. gada 1. maija runā Rīgas Operas teātrī, kurā viņš atzīmēja, ka "politiskā realitāte ir tā, ka Teherānas konferencē Maskavas pretenzijas vēl ļoti lielā mērā paplašinājušās un bolševiku priekšā sabiedrotie atkal piekāpušies", un "angļu, sevišķi amerikāņu plašajās tautas masās

⁸⁷ Maskavas prasības joprojām spēkā // Zemgale. – 1943. – Nr. 234. – 7. oktobris.

⁸⁸ Latvijas Valsts vēstures arhivs, P 252. f., 1. apr., 26. l., 86. lp. – Brīvā Latvija. Latvju Raksti. – 1943. – Nr. 7.

⁸⁹ Turpat, 62.–63. lp. – Brīvā Latvija. Latvju Raksti. – 1943. – Nr. 6.

⁹⁰ Mēs protestējam! // Tēvija. – 1943. – Nr. 226. – 12. novembris.

⁹¹ Sk.: Tēvija: Speciālizdevums. – 1943. – 14. novembris; Apcietināti 13. novembra atentāta rīkotāji Doma laukumā // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 82. – 6. aprīlis; Nāves sods Maskavas aģentiem par bumbu atentātu Rīgas Doma laukumā // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 87. – 14. aprīlis. Par šo tēmu sk. arī: R. Pormalis. Teroristi vai varoņi // Atmoda Atpūtai. – 1993. – 30. jūnijs; R. Pormalis. Varoņi vai teroristi? // Diena. – 2002. – 9. novembris.

⁹² Iekšlietu ģenerāldirektora ģen. Dankera runa // Tēvija. – 1943. – Nr. 272. – 19. novembris.

⁹³ Sk.: Konference aiz dzeloņdrāšu žoga un minu laukiem // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 284. – 4. decembris; Teherāna – nekrologs 1943. gadam // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 301. – 24. decembris u. c.

psiholoģiskais noskaņojums ir tāds, ka ne tuvākajā laikā, pat ne tuvākajos gados absolūti nav iespējams karš pret boļševismu”.⁹⁴

Raksti par ASV un it īpaši Anglijas “nodevību” pret Baltijas valstīm un ciešo sadarbību ar PSRS presē parādījās ļoti bieži.⁹⁵ Šis temats bija aktuāls arī 1945. gada februārī, kad Jaltā norisinājās PSRS, ASV un Lielbritānijas vadītāju starptautiskā konference, kurās notikumi atbalsojās arī Kurzemē. Vairākos rakstos laikraksts “Tēvija” informēja gan par pašu konferenci, gan pieskārs tās lēmumu saistībai ar visas Eiropas un Baltijas tautu likteni,⁹⁶ vienlaikus uzsverot, ka “angļi un amerikāņi pilnīgi piekrituši visam tam, ko Staļins Eiropā jau paveicis. Staļins licis abiem Rietumu politiķiem no jauna apstiprināt Eiropas izdošanu boļševismam”.⁹⁷

Šim tematam īpaši pievērsās žurnālists Artūrs Strautmanis (1910), kurš 15. februārī izteica pieņēmumu, ka “Jaltas konferencē par mums runas nebūs bijis”, jo Baltijas valstu jautājums esot atzīts par PSRS “iekšējo lietu” jau Maskavas konferences laikā, un vienlaikus uzsvēra tautas apņemšanos cīnīties pret šādu iespējamību: “Mēs neesam nopiesti pie zemes un, kaut arī vēl šodien bez skaidra savas cīņas tīri juridiska noformējuma, stāvam un neliecamiem. Mēs tikai gribam vēlreiz deklarēt Jaltas vīriem, ka viņu klusēšanai par spīti latviešu tauta ir un būs un ka viņas dzīves formas agri vai vēl atkal sasniegs to piepildījumu, ko gan sola rietumu hartas un deklarācijas, bet iznīcina Višinska procesi. Mēs sasniegsim to citādā ceļā un citādā – savam godam atbilstošākā veidā. Volhovas purvi un Džūkstes tīrelis ir mūsu konferences galds, un leģionāra durklis nobīda pie malas zelta spalvu, ar ko Jaltā parakstīja nāves spriedumu Eiropai.”⁹⁸ Nepilnu nedēļu vēlāk – 20. februārī A. Strautmanis atzina, ka “par mums gluži klusēts tur nav”, jo Staļina prasību apmierināšana par Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā pēc kara beigām esot bijusi pirmā politiskā pēckonferences akcija, tāpēc “mēs nelūdzamies un vairs neprasām nekā ne no Savienotajām Valstīm, ne Anglijas, ne Padomju Savienības. Mēs stāvam lielā cīņā un zinām, ka tikai cīņa noteiks latviešu tautas būt vai nebūt. Mēs būsim brīvi vai arī mīrsim kā vīri. Mums nevajag ne jūsu žēlastības, ne līdzjūtības. Mēs neraudam par jūsu deklarācijām, mēs esam pateicīgi, ka tādas beidzot nāk, jo tās nu galīgi skaidrību dod visiem”.⁹⁹

Prorietumnieciskā noskaņojuma apkarošana

Nacionālsociālistiskās propagandas paustā attieksme pret Rietumu sabiedrotajiem bija izteikti negatīva. Tai pašā laikā pēc presē ievietotajiem rakstiem iespējams spriest, ka Latvijas sabiedrība nebūt ne viennozīmīgi uztvēra oficiālajā propagandā sludināto.

⁹⁴ Ž. Unāms. Mēs nešaubīgi ticam uzvarai // Daugavas Vēstnesis. – 1944. – Nr. 107. – 9. maijs.

⁹⁵ Sk.: Kas mazajām tautām sagaidāms no Anglijas un ASV? // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 37. – 13. februāris; Tradīciju politika // Tēvija. – 1943. – Nr. 251. – 26. oktobris; Anglija un Sav. Valstis nesargās mazās valstis no boļševisma // Kurzemes Vārds. – 1943. – Nr. 252. – 28. oktobris; “Spidošā izolācija” // Tēvija. – 1943. – Nr. 266. – 12. novembris; Anglija un mazās tautas // Tēvija. – 1943. – Nr. 276. – 24. novembris; Anglijas “reālpolitika” // Tēvija. – 1943. – Nr. 287. – 7. decembris; Anglija un Sav. Valstis neatbalstīs Baltijas tautas // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 18. – 22. janvāris; A. Strautmanis. Vēstures tiesa // Tēvija un Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 251. – 7. decembris; Anglija un Baltijas valstis // Tēvija. – 1944. – Nr. 300. – 27. decembris; Anglijas “interese” par Baltijas valstīm // Tēvija. – 1945. – Nr. 37. – 13. februāris; Angļi vēlreiz nodevuši Baltijas valstis // Tēvija. – 1945. – Nr. 42. – 18. februāris; Idens vēlreiz apliecina Baltijas valstu atstāšanu boļševiku žēlastībai // Tēvija. – 1945. – Nr. 60. – 10. marts u. c.

⁹⁶ Sk.: Konference pie Staļina beigusies // Tēvija. – 1945. – Nr. 38. – 14. februāris; Eiropa vēlreiz norakstīta boļševīkiem // Tēvija. – 1945. – Nr. 40. – 16. februāris; Staļina nepatīkamie jautājumi Jaltā // 1945. – Nr. 50. – 27. februāris; Cik līgumi Jaltā lauzti // Tēvija. – 1945. – Nr. 60. – 10. marts; Čerčils atzīst Jaltas varas plānus // Tēvija. – 1945. – Nr. 67. – 18. marts; Jaltas plāni vērsti pret visām mazām valstīm // Tēvija. – 1945. – Nr. 69. – 21. marts u. c.

⁹⁷ Maskavas diktāts Jaltā // Tēvija. – 1945. – Nr. 39. – 15. februāris.

⁹⁸ A. Strautmanis. Konference nāves ēnā // Tēvija. – 1945. – Nr. 39. – 15. februāris.

⁹⁹ A. Strautmanis. Mūsu atbilde // Tēvija. – 1945. – Nr. 43. – 20. februāris.

Daudzas laikrakstos lasāmās publikācijas liecina gan par zināmas daļas sabiedrības prietumniecisku orientāciju, gan ar preses starpniecību īstenoto vācu okupācijas varas vērsanos pret šādu noskaņojumu. Citādi domājošie presē bija nosaukti par baumu izplatītājiem, musinātājiem, kūditājiem, melu propagandistiem utt., kuri "cenšas latviešu-vācu sadarbību traucēt, izplatot visneiespējamākās baumas par šķietamiem vācu zaudējumiem frontē, vai arī sēj nemieru tautā, iztēlojot latviešu tautas nākotni drūmās krāsās un izdara angļiem labvēlīgu propagandu".¹⁰⁰

Kara sākumā, kad Vācijas bruņoto spēku veiksmīgā ofensīva Austrumu frontē vēl nebija apsīkusi, šādu rakstu bija maz. Toties līdztekus daudzām publikācijām, kas izteica pateicību Lielvācijai par latviešu atbrīvošanu no boļševisma jūga, parādījās raksti, kas mudināja šādu sabiedrības nostāju darīt zināmu arī latviešiem ASV. 1941. gada jūlijā-augustā centrālais laikraksts "Tēvija", kā arī vairāki provinces izdevumi publicēja aicinājumus Latvijas iedzīvotājiem parakstīt uzsaukumu Amerikas latviešiem ar mērķi "noskaidrot visiem Amerikas tautiešiem boļševiku šausmu režīmu Latvijā, paust latviešu tautas nedalīto prieku par brīvības atgūšanu, pateicoties Lielvācijas varenajai armijai, un aicināt amerikāņus nepiedalīties žīdu-boļševiku atbalstīšanā, ko pasākusi Ruzvelta valdība". Akcijas noslēgumā laikraksts "Kurzemes Vārds" informēja, ka mēneša laikā Latvijas pilsētās un laukos savākti 200 000 parakstu,¹⁰² kuri deviņos sējumos

PARAKSTA UZSAUKUMU Amerikas latviešiem

Patrioti Rīgā lielā skāļā paraksta uzsaukumu Amerikas latviešiem, lai pavēstītu tautiešiem tādumā, kāds bija žīdu-boļševiku šausmu režīms un cik liels ir mūsu prieks un pateicība Lielvācijas armijai par atbrīvošanu.

**Paraksta uzsaukumu
Amerikas latviešiem.**
(Tēvija. – 1941. –
Nr. 22. – 25. jūlijs.)

¹⁰⁰ Tēvzemei un brīvībai augstākais upuris ir asins upuris // Tēvija. – 1942. – Nr. 56. – 9. marts.

¹⁰¹ Sk.: Parakstīsim uzsaukumu Amerikas latviešiem // Tēvija. – 1941. – Nr. 17. – 19. jūlijs; Uzsaukums Amerikas latviešiem, kas jāatbalsta arī Liepājai // Kurzemes Vārds. – 1941. – Nr. 19. – 23. jūlijs; Nenokavēsim parakstīt uzsaukumu Amerikas latviešiem // Tēvija. – 1941. – Nr. 21. – 24. jūlijs; Liepājnieku vēstījums latviešiem Amerikā // Kurzemes Vārds. – 1941. – Nr. 30. – 5. augusts; 200.000 parakstu uzsaukumam Amerikas latviešiem // Tēvija. – 1941. – Nr. 48. – 25. augusts u. c.

¹⁰² Dokuments par boļševiku-žīdu teroru nosūtīts Amerikas latviešiem // Kurzemes Vārds. – 1941. – Nr. 130. – 1. decembris.

kopā ar fotogrāfijām par “žīdu–čekistu briesmu darbiem” aizvesti uz Berlīni, lai tos nogādātu ASV.¹⁰³

Vienlaikus prese aicināja neaizrauties ar Rietumu valstu idealizēšanu un veltām cerībām par to ieinteresētību latviešu tautas liktenī Otrā pasaules kara laikā. Laikrakstā “Tēvija” 1942. gada 6. martā ievietotajā SS un policijas vadītāja Latvijā Valtera Šrēdera (*Schröder*) (1902–1973) runā latviešu brīvprātīgajiem bija uzsvērts: “Vai arī kāds vēl cer uz Angliju un līdz ar to uz tā saucamo veco labo laiku atgriešanos? Kam vēl nav skaidrs, ka Anglijas un Amerikas uzvara būtu arī boļševisma uzvara?”¹⁰⁴ Arī Latvijas ģenerālkomisārs O. H. Drekslers kādā presē publicētajā runā uzsvēra: “Ir daži cilvēki, kas neatlaidīgi pūlas izjaukt mūsu savstarpējās uzticības bāzi. Savu neatlaidīgo rīcību viņi pamato ar principiālu nostāšanos pret mums. Pie tam viņi nebūt nav boļševiku piekritēji, vienīgi atpalikuši, anglofili noskaņoti politizētāja tipi, kas cenšas pagriezt vēstures ratu atpakaļ.”¹⁰⁵ No viņa centās neatpalikt arī Latviešu pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors O. Dankers, sakot: “Ir dzirdētais balsis un čuksti, kas ieteic nestāties cīnītāju rindās, jo, lūk, neesot mērķa, par ko cīnīties.”¹⁰⁶

Tomēr Latvijas iedzīvotāji savas nākotnes izredzes vēl arvien saistīja ar cerībām par Rietumu sabiedroto palīdzību. Piemēram, A. Skrauja 1943. gada 16. novembrī rakstīja: “Daudzās Eiropas zemēs un arī vēl mūsu zemē rodami cilvēki, kas likuši savas nākotnes cerības uz Angliju, sagaidīdami no tās kādu palīdzību vai atbalstu. Šie ļaudis tiksminās ap domām, ka Anglija mums it kā palīdzējusi no 1918. līdz 1921. gadam. Taisnība, vārda pēc Anglija mūsu tautai palīdzējusi, bet ne jau mūsu skaisto acu vai mūsu mīlu lūgumu dēļ. Anglija visur un vienmēr ievēro tikai savas egoistiskās intereses un nekad nerīkojās pret tām. Anglijas palīdzība mūsu tautai tika sniegta tikai pašas Anglijas interešu dēļ. (..) Latviešu tautai no Anglijas un angļiem nav nekas gaidāms.”¹⁰⁷ Prese atgādināja arī par Rietumu sabiedroto nostāju 1940. gada jūnijā, pieļaujot padomju okupāciju Latvijā, un rosināja atteikties no ilūzijām: “Jābūt politiskā domāšanā bērnam, lai ticētu, ka boļševisma vilni varētu vai gribētu apturēt Anglija, Amerika vai arī daža mazāka valsts, kas līdz šim atradusies tikai vērotājas lomā, pati nepiedalīdamies lielajā cīņā pret boļševismu, pret kuru tādā kārtā viņu sargā ne vien vācieši, bet arī mēs, latvieši. (..) Tādas politiskās fantāzijas savās galvās var izgudrot tikai tie fantasti, kas neseko reāliem politiskiem notikumiem, bet lidinās kaut kur zilos gaisos, nemaz neapzinoties, ka viņi ir ieinaidnieka slepenās aģitācijas upuri.”¹⁰⁸ Tai pašā laikā V. Sanders uzsvēra: “Ja ir vēl kāds latvietis, kas vēlas “atbrīvoties” no vācu ieroču aizsardzības un vēlas atkal nokļūt čekas moku kambaros, lai viņš nāk priekšā”,¹⁰⁹ tā kā “tie, kas pie mums ir likuši lielas cerības uz Angliju, ka tā mūs aizsargās pret boļševikiem, tagad rūgti vilušies”.¹¹⁰

Lai pastiprinātu šo domu patiesumu, presē parādījās piemēri tam, ka arī citas zemes ir sapratušas savas anglofiliskās politikas kļūdas. Piemēram, Tartu iznākošais laikraksts

¹⁰³ Vienīgais, kurš savos memuāros sīkāk aprakstījis šo akciju un savāko parakstu tālāko nonākšanu Vācijā, lai no turienes tos caur kādu neitrālu valsti nosūtītu uz ASV, ir Ādolfs Šilde (1903–1990). Diezgan apšaubāma gan šķiet viņa izklāstītā versija, ka parakstu vākšana notikusi spontāni, nevis bijusi vācu okupācijas varas organizēta, kā to parāda paša Ā. Šildes vēlāk Vācijas apmeklējuma laikā aprakstītie notikumi. Kaut gan viņš apgalvo, ka “uzsaukums Amerikas latviešiem” kara laikā tos ir sasniedzis, līdz šim nav izdevies atklāt ne uzsaukuma oriģinālu, ne precīzas norādes, kas šādu faktu apstiprinātu. Sk.: Ā. Šilde. *Ardievas Rīgai: Tikai atmiņas*. – Bruklina: Grāmatu Draugs, 1988. – 166.–172. lpp.

¹⁰⁴ Izšķiršanās brīdis ir klāt! // *Tēvija*. – 1942. – Nr. 54. – 6. marts.

¹⁰⁵ Uzvarai jābūt mūsu // *Tēvija*. – 1942. – Nr. 101. – 4. maijs.

¹⁰⁶ Iekšlietu ģenerāldirektors pašvaldību darbinieku sanāksmē // *Tēvija*. – 1943. – Nr. 287. – 7. decembris.

¹⁰⁷ A. Skrauja. Anglijas atbalsts // *Zemgale*. – 1943. – Nr. 268. – 16. novembris.

¹⁰⁸ V. S. Savādnieki // *Kurzemes Vārds*. – 1943. – Nr. 188. – 14. augusts.

¹⁰⁹ Dr. V. Sanders. Anglijas liekulība // *Laikmets*. – 1943. – Nr. 19. – 7. maijs.

¹¹⁰ Dr. V. Sanders. Anglijas kļūmīgais stāvoklis // *Laikmets*. – 1944. – Nr. 11. – 10. marts.

"Postimees", analizējot pagājušo gadu Igaunijas angļisko orientāciju, esot atzīmējis, ka "šajā orientācijā mēs bijām galīgi apsūņojuši. Mēs ticējām angļiem līdz pēdējai minūtei vai vismaz līdz angļu-boļševiku sarunu sākumam par Baltijas valstīm".¹¹¹ Līdzīgi bija apspēlēts arī Somijas piemērs, kas bijis autoritatīvs latviešu sabiedrībā. Prese rakstīja, ka jākonstatē, ka šīs pašas valstis (*Anglija, ASV. – aut.*) esot mainījušas savas domas pretēji saviem uzskatiem, kādos tās bija PSRS–Somijas Ziemas kara laikā. Tāpēc "reizē ar to jābūt skaidrībā, ka mazās tautas nevar paļauties uz tiem solījumiem, kurus vieglu roku piesola angļu–amerikāņu nometnē".¹¹²

Līdzīga satura bija arī 1943. gada 16. oktobrī laikrakstā "Tēvija" iespiestais P. Kovaļevska ievadraksts "Cita ceļa nav", kurā viņš, atsaucoties uz dažas dienas iepriekš publicēto latviešu leģiona ģenerālinspektora Rūdolfa Bangerska (1878–1958) uzsaukumu "Tautieši!",¹¹³ atgādināja otrreizējās padomju okupācijas draudus un kā vienīgo iespēju tos novērst minēja latviešu kopīgo cīņu ar Lielvācijas armiju, vienlaikus noraidot jebkādu iespējamo Lielbritānijas palīdzību. P. Kovaļevskis rakstīja: "Ja nu arī starp mums atrastos kādi līdzinieki tam lāga vīram, kas bez skaita un jēgas spēj piedot savai mīļākai, šai gadījumā Anglijai, visus viņas grēkus, ja arī tie pieņemtu, ka Čerčils tikai izlikdamies koķetē ar Staļinu, ja arī tie ļautu sevi akli pārliecināt, ka Britānija pagalam iemīlējusies mūsu zilajās acīs – arī tad viņu naivitātei drikstētu būt robežas tai brīdī, ja austrumu fronte tiešām paklausītu ienaidnieka aģitācijai un atvilktos līdz Rīgai un Daugavai. Jeb vai kāds tiešām iedomājas, ka angļu drednauti šo brīdi vien tik gaida, lai iebrauktu Rīgas jūras līcī un vērstu savus lielgabalus pret boļševiku bandām, kas tai laikā – sargi Dievs, jau laupītu un slepkavotu Vidzemē un Igaunijā! Vai kāds spēj iedomāties, ka mūsu dēļ pārtrūktu Maskavas un Londonas draudzība, kam taču ir pavisam citi aprēķini, nevis rūpes par Baltijas telpas likteni?"¹¹⁴

Mobilizēt visus latviešu darba spēkus "Jaunās Eiropas" uzvarai un tautas gaišāki nākotnei 1944. gada 30. aprīlī "Tēvijā" aicināja arī Arodu savienības prezidents A. Roja, paziņojot: "Vai var būt mazākās šaubas, ka mums, latviešiem, neko nesola ne vien židiskais boļševisms, bet arī židiskais kapitālisms! Varbūt bija tādi, kas slepenībā cerēja – boļševiku ordas nedrīkstēs tuvoties Baltijas zemju robežām, jo gan jau attiecīgā brīdī kāds Amerikas tēvocis vai angļu lords pamās ar pirkstiņu: "Tālāk ieeja aizliegta!" Varbūt daži bija cerējuši, ka draudīgā brīdī pie Aiviekstes nolaidīsies zemē angļu un amerikāņu izpletņu lecēji un, līdzīgi sargeņģeļiem, nostāsies pretim boļševiku velniem." Tālāk A. Roja izteica vācu armijai latviešu tautas pateicību par tās atbrīvošanu un sajūsmu par latviešu leģionāru cīņām, norādot, ka "esam patiesi zinājuši, kas mūsu īstie naidnieki. Tie ir boļševiki, angļi, amerikāņi un to līdzskrējēji".¹¹⁵

Pēc otrās frontes atklāšanas Normandijā 1944. gada 6. jūnijā prese karadarbību Rietumu frontē pasniedza kā vācu un citu eiropiešu pārcilvēcisku cīņu pret boļševiku un viņu palīgu īstenoto visas Eiropas iznīcināšanu, vienlaikus rakstot: "Liekas, ka arī tie nākotnes zilētāji, kas vēl līdz pēdējiem laikiem dzīvoja tikai naivajā optimismā, ka angļi un amerikāņi gan runās, spriedīs, solīsies un gatavosies, bet reāli nekā nedarīs, lai palīdzētu boļševikiem iekarot Eiropu, tagad nu reiz atzīs, cik aplamas ir bijušas visas viņu teorētiskās konstrukcijas. Angļi un amerikāņi blakus saviem iekarošanas plāniem ar uzsākto invāziju cenšas atvieglināt boļševikiem iespēju iekļūt Eiropā, resp., arī mūsu

¹¹¹ Apsūņojusi angļiskā orientācija // Zemgale – 1943. – Nr. 140. – 18. jūnijs.

¹¹² Somu atziņas // Zemgale. – 1943. – Nr. 224. – 25. septembris.

¹¹³ Tautieši! // Tēvija. – 1943. – Nr. 240. – 13. oktobris.

¹¹⁴ P. Kovaļevskis. Cita ceļa nav // Tēvija. – 1943. – Nr. 243. – 16. oktobris.

¹¹⁵ Mūsu pienākums – darbs // Tēvija. – 1944. – Nr. 101. – 30. aprīlis.

zemē",¹¹⁶ un, ka "mūsu karavīri austrumu frontē tagad spiesti cīnīties pret boļševikiem piegādātiem amerikāņu tankiem, no amerikāņu lidaparātiem boļševiki bombardē Baltijas pilsētas. Boļševiku un angļu–amerikāņu kara plāni ir saskaņoti un visi tie iziet uz mūsu tautas un Eiropas iznīcināšanu. (...) Malds par it kā gaidāmo palīdzību no angļiem un amerikāņiem, kas līdz šim vēl turēja savā varā vienu otru lēticīgo, ir izgāzies."¹¹⁷

Zināmas cerības par Rietumu sabiedroto palīdzību kara noslēgumā loloja arī vēl atlikušajā Sarkanās armijas neiekarotajā Latvijas teritorijā, proti – Kurzemē patvērušies iedzīvotāji. Oficiālā prese gan arī kara beigās turpināja vērsties pret šādu uzskatu paudējiem. T. Kaiga, nosaucot šādus cilvēkus par "vakardienas ļaudīm", rakstīja: "... viņi ticēja Amerikas, bet jo sevišķi Anglijas varenībai, ticēja tālejošai politikai, kuru spēlēja Anglija un kuras rezultātā tā vienā brīdī pravietim līdzīgi pacels roku un teiks – stājies, līdz šejieni un ne tālāk. Viņi ticēja arī, ka tad angļi būs tie, kas dzīs boļševikus atpakaļ. Un vēl viņi diezgan stingri ticēja, ka boļševisms jau tagad ir saņemts zināmos grožos un to, protams, izdarījuši sabiedrotie, kuriem ar lielajiem kara materiālu sūtījumiem tas taču šodien ir tikai nieka lieta. Tādi cilvēki bija un ir jādodomā, ka varbūt šur tur vēl ir arī tagad, pat varbūt pie mums, mūsu zemē. Viņi bija pratuši ar savām domāšanām tā iekārtoties, ka viņu dzīve no tā daudz necieta. (...) Dzīve bija nežēlīga. Tas, kam neticēja, piepildījās, viss, uz ko cerēja, sabruka. Vīspirms jau mūsu pašu politizētāji. Burvju varas, kas novilkta loku ap Latvijas robežu, nebija, arī pavēles Maskavai nepāriet mūsu robežu, nē. Ap Rīgu gaišums bija gan, bet tās bija posta un iznīcības ugunis, kurās bojā gāja tik daudz no latviskās Rīgas. Zviedru desanta Ventspili nav un nav, laikam taču arī nebūs."¹¹⁸

Lai novērstu baumu izplatīšanos par sagaidāmo Zviedrijas palīdzību, kā pamatā bija arī latviešu bēgļu kustības aktivizēšanās pāri jūrai uz Zviedriju, vācu okupācijas vara pat bija spiesta izdot krāsainu plakātu "Zviedri nāk", kurā ironizēja par zviedru iespējamo atbalstu latviešiem. Laikrakstā "Kurzemes Vārds" parādījās līdzīga satura karikatūra, kurās bija uzsvērts: "Zviedri nāk, angļi palīdzēs, amerikāņi devuši mums solījumus! Visi trīs pasargās Latviju no boļševisma. Tādas muļķības bija dzirdamas jau jūlija sākumā. Kur tagad ir zviedri? Kur angļi? Kur amerikāņi? Un kur palikuši plāpas, kas gribēja ar tik muļķīgām baumām radīt apjukumu mūsu tautā? Tie ir glēvi aizbēguši!"¹¹⁹ un "muļķa Antiņš ticēja, ka angļi un amerikāņi visiem spēkiem atturēs boļševikus no Latvijas aizskaršanas. "Patriotiskie" čukstētāji to viņiem pat pasniedza melnu uz balta! (...) Tikai vācu karavīrs ir Latvijas uzticams draugs grūtā brīdī. Nost ar glēviem tenkotājiem. Latvijai pašreiz ir vajadzīgi ne plāpas, bet vīri."¹²⁰ Lai gan oficiālā prese savā retorikā latviešu aizsargāšanu no boļševisma vismaz vārdos bija nomainījusi ar Latvijas aizstāvēšanu, tas viss bija pieļaujams, lai tikai sekmētu nemainīgu palikušo propagandas galveno mērķi – visu iespējamo spēku mobilizēšanu, tagad jau Lielvācijas sakāves novēršanai kara noslēgumā.

Vācu okupācijas laika propaganda Latvijas iedzīvotājiem centās iegālgot, ka Vācija ir vienīgais glābiņš no boļševisma briesmām un tāpēc latviešiem ir jādara viss, lai stiprinātu nacionālsociālistiskā režīma uzvaru. Šīs idejas paušanai mērķtiecīgi tika izmantota kara laikā prese. Šādas propagandas kontekstā prese veidoja arī Rietumu sabiedroto tēlu, parādot ASV un Lielbritāniju kā kara izraisītājas, vainojot tās sadarbībā ar komunistiem un ebrejiem un Latvijas interešu nodevībā, lai novērstu jebkādu Latvijas iedzīvotāju prietumniecisku orientāciju un cerības uz Sabiedroto atbalstu Latvijas neatkarības atjaunošanā.

¹¹⁶ Par Eiropas brīvību // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 138. – 15. jūnijs.

¹¹⁷ Kāds izgāztais malds // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 167. – 20. jūlijs.

¹¹⁸ T. Kaiga. Vakardienas ļaudis // Tēvija. – 1944. – Nr. 256. – 2. novembris.

¹¹⁹ Zviedri nāk // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 199. – 26. augusts.

¹²⁰ Muļķa Antiņš ticēja // Kurzemes Vārds. – 1944. – Nr. 206. – 3. septembris.

Nacistu okupācijas laika propagandas plakāta priekšpuse.

Stalins sarkanai armijai:

1943. g. 22. februārī
dienas pavēle

**„Iekarojiet
Igauniju - Latviju -
Lietuvu!”**

Bet viņi — Čerčils, Ruzvelts un sabiedrotie — nekautrējas
Dievu zaimot...

Viņi to piesauc **velna uzvarai,**
kuŗa šausmu pilno trakošanu
neviens labāk nepazīst, kā mēs!

Atbildiet viņiem!

Cīņa iet par dzimteni!

Pie ieročiem!   Pie darba!

Ar Adolfu Hitleru uz uzvaru!

Nacistu okupācijas laika propagandas plakāta aizmugure.
(No Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas krājuma.)

Portrayal of the Western Allies in Latvian-Language Press During Nazi German Occupation (1941–1945)

ULDIS NEIBURGS, KASPARS ZELLIS

The contents of Latvian-language press publications during the Nazi German occupation are analysed to reveal the main propaganda directions in forming the image of the Western Allies – Great Britain and the USA. During the Nazi German occupation about 90 official newspapers and other periodicals were published in the Latvian language, as well as at least 15 press publications by national and 3 by Communist resistance groups. The investigation involves the official press. In view of the considerable number of publications and considering the specifics of press policies dictated by the occupation regime, the following major publications were chosen as sources: the two central press publications in Riga – the daily newspaper *Tēvija* (Fatherland, 1941–45) and the weekly magazine *Laikmets* (The Age, 1942–44) as well as the major provincial newspapers, which were published six times weekly – *Kurzemes Vārds* (The Word of Kurzeme, 1941–44), published in Liepāja, *Zemgale* (1941–44), published in Jelgava, and *Daugavas vēstnesis* (The Daugava Messenger, 1941–44). Other provincial press publications were smaller and appeared less frequently. The authors consider the analysed publications to be regionally and chronologically representative of the official Latvian-language press during Nazi German occupation and adequate for the purposes of analysing anti-Western propaganda in the entire country.

This propaganda was, above all, wartime propaganda employing the media to mobilise effort and energy to fight the war for “New Europe”. It can also be called propaganda of conversion, which was directed against the prevailing social value orientation (anglophile sentiment) in an attempt to turn it to German ends. The image of the Allies was always juxtaposed negatively with the image of Nazi Germany to prove “that the greatest enemies of every Latvian now are both the Moscow Bolsheviks as well as their allies, the British and American plutocrats” who “are attempting to weaken the readiness of the Latvian nation to take on sacrifices and to divert Latvian thinking from the only right way”. Nazi propaganda tried to convince Latvians that Germany was the only salvation from the threat of Bolshevism, and therefore Latvians had to do everything to help the Nazi regime be victorious. To avert development of a pro-Western orientation and to dash hopes that the Allies would support Latvian independence, Great Britain and the USA were portrayed as having caused the war, being guilty of collaboration with Communists and Jews and having betrayed Latvian interests. Although no major research concerning the effect of this propaganda on society has been carried out, the documents of the Nazi German occupation strongly suggest that Latvian public sentiment during World War II was characterised by “fear of the Russians and enmity against the Germans”. Nazi propaganda on the whole did not significantly succeed in changing the strong pro-Western sympathies that had developed during the interwar period in Latvia.

Forty Years of the Western Allies in Japan: A Retrospective 1945-1985

The Japanese people have lived under the shadow of the American atomic bomb for forty years. The impact of the atomic bombing of Hiroshima and Nagasaki on the Japanese mind is incalculable. The Japanese people have lived under the shadow of the American atomic bomb for forty years. The impact of the atomic bombing of Hiroshima and Nagasaki on the Japanese mind is incalculable. The Japanese people have lived under the shadow of the American atomic bomb for forty years. The impact of the atomic bombing of Hiroshima and Nagasaki on the Japanese mind is incalculable.

Dokumenti

Сов. Секретно

С В Е Д Е Н И Я

о количестве учетного антисоветского и социально-чуждого элемента по НКГБ Литовской, Латвийской и Эстонской ССР.

Категория учета	Учтено по НКГБ			
	Литовской ССР	Латвийской ССР	Эстонской ССР	ВСЕГО
1. Участники к/р партий и а/с нац. организаций	1170	3806	1470	6446
2. Бывш. охранники, жандармы, руковод. состав полиции и тюремщики	868	585	670	2123
3. Помещики, фабриканты, крупн. чиновники бурж. гос. аппарата	1925	919	2100	4944
4. Бывш. офицеры и-белогвардейц.	284	316	425	1025
5. Уголовный элемент	1288	2180	691	4159
6. Проститутки	594	200		794
7. Члены семей учетных по пунктам 1, 2, 3 и 4.	3475	6600	8900	18975
8. Члены семей участн. к/р нац. организац. главы которых осужд. к ВМН.	114	150	195	459
9. Члены семей участн. к/р нац. организац. главы которых скрываются.	3	100	20	123
10. Прибывшие из Германии в порядке репатриации	130	150		280
11. Немцы зарегистр. на выезд и отказавш. выехать в Германию	73			73
ВСЕГО	9924	15000	14471	39395

25

48

ПРИМЕЧАНИЕ: 1. По Литовской ССР сведения даны по состоянию на 3/У1 по Латвийской и Эстонской ССР - на 26/У.

2. В графе 10 по Латвийской ССР включены и немцы отказавшиеся выехать в Германию.

3. В графе 5 по Эстонской ССР включены проститутки.

НАЧ. 3 Отд-я 4 ОТДЕЛА 3 УПРАВЛ. НКГБ СССР
Ст. лейтенант Гос. безопасности

18

5/VI-4/

Ручка

1., 2. dok.	I. Latviešu iznīcināšana PSRS 1937. gadā	211	I. Latvian Genocide in the USSR in 1937 (Documents 1–2)
3.–5. dok.	II. Lielbritānijas, ASV un Vācijas vēstnieku ziņojumi par PSRS izrīcībām Latvijā 1939.–1940. gadā	213	II. Reports of Ambassadors of Great Britain, United States and Germany about Conduct of the USSR in Latvia in 1939–40 (Documents 3–5)
6.–8. dok.	III. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Politbiroja lēmumi Latvijas jautājumā 1940. gadā	224	III. Decisions of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party Regarding Latvia in 1940 (Documents 6–8)
9.–14. dok.	IV. Latvijas okupācija 1939.–1940. gadā	228	IV. The Occupation of Latvia 1939–40 (Documents 9–14)
15.–18. dok.	V. Latvijas elites iznīcināšana PSRS IeTK Vjatlaga nāves nometnē 1941.–1943. gadā	247	V. Execution of Leading Latvians in the Vjatlag Prison Camp 1941–43 (Documents 15–18)
19.–21. dok.	VI. Nacistiskās Vācijas okupācija Latvijā 1941.–1943. gadā	281	VI. Occupation of Latvia by National Socialist Germany 1941–43 (Documents 19–21)
22.–25. dok.	VII. Lielbritānijas valdības politika Baltijas jautājumā 1944.–1951. gadā	307	VII. Policies of the Government of the Great Britain Concerning the Baltic 1944–51 (Documents 22–25)
26.–29. dok.	VIII. Latvijas pretošanās okupācijai 1940.–1954. gadā	315	VIII. Resistance to Occupation in Latvia 1940–54 (Documents 26–29)
30.–33. dok.	IX. Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949.–1952. gadā	328	IX. Deportations of Inhabitants of Latvia 1949–52 (Documents 30–33)
34., 35. dok.	X. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas padomes garīgai apspiešanai 20. gs. 70.–80. gados	341	X. Committees of the Central Committee of the Latvian Communist Party for Spiritual Oppression in the 1970s and 1980s (Documents 34–35)

11. dok. PSRS Valsts drošības tautas komisariāta 1941. gada 5. jūnija pilnīgi slepena izziņa par izvedamo cilvēku sastāvu Baltijas republikās.

Latvijas okupācijas vēstures dokumentu pirmpublicējumi

Latvijas okupācijas laika pētīšana pēc neatkarības atjaunošanas raksturīga ar straujākiem tempiem nekā pārējā mūsu nācijas vēstures izpēte. To nosaka turpmākās dzīves prasība pārvērtēt šos drūmos piecdesmit gadus un veidot zinātniski pareizu savu un kaimiņvalstu vēstures tēlu, apzināt savas šodienas un nākotnes rīcības atslēgas. Blakus vēstures pētījumiem, labām skolu mācību grāmatām un objektīviem plašas saziņas līdzekļiem liela nozīme ir dokumentu pirmpublicējumiem. Šajā izdevumā turpināts jau pirms trim gadiem uzsāktais darbs un nodoti lasītājiem trīsdesmit četrus dokumentu pirmpublicējumi. Šo dokumentu kopijas sastādītājs lielākoties personīgi, bet kādreiz arī ar arhivāru starpniecību pēdējā desmitgadē ieguvis Latvijas, Krievijas (Maskavas un Kirovas), Vācijas (Berlīnes un Bonnas), Anglijas un ASV arhīvos. Dokumenti nav izvēlēti kādas ideoloģijas vai tēzes aizstāvēšanai vai noliegšanai, bet vienīgi zinātniskā nolūkā atklāt patiesību. Dokumenti, sekojot izdevuma tradīcijai, sakārtoti desmit tematiskās sadaļās, ievērojot gan to pirmavotu tematisko, gan hronoloģisko principu. Katram dokumentam sniegts tā nosaukums, norādīts avots, arheogrāfiskie dati, papildu uzziņas materiāli. Dokumenti tulkoti latviešu valodā no krievu, vācu un angļu valodas, sniedzot zinātniskā redaktora paskaidrojumus. Dokumentā iestarpināti vārdi ievietoti kvadrātikavās. Dokumenti arheogrāfiski apstrādāti pēc "Jaunlaiku vēstures avotu izdošanas" noteikumiem.¹

Publicēto dokumentu pirmā sadaļa stāsta par Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas un tās cenzūras tā laika Latvijas zinātnē un presē pilnīgi aizliegto jautājumu – par latviešu genocīdu PSRS 1937. gadā. Diemžēl par to nerunāja arī Kārļa Ulmaņa kontrolētā prese, tā Latvijas pilsoņiem netieši palīdzot veidot pozitīvu PSRS tēlu.

Otrajā sadaļā publicēti 1939.–1940. gadā spēcīgāko valstu – Lielbritānijas, ASV un Vācijas – vēstnieku ziņojumi, kas liecina (piem., Lielbritānijas vēstnieka ziņojums), ka, pēc viņu uzskata, Latvija neatkarību zaudēja jau 1939. gada beigās.

Trešā sadaļa turpina iepriekšējā gadā uzsākto PSRS Komunistiskās partijas Politbiroja slepeno lēmumu publicēšanu, kas liecina, ka Politbirojam piederēja augstākā likumdošanas un izpildvara.

Ceturtajā sadaļā piecu dokumentu pirmpublicēcijās latviešu valodā uzsverams Latvijas PSR Cietumu daļas priekšnieka K. Grīnberga 1941. gada 10. septembra paskaidrojuma raksts PSRS IeTK Cietumu pārvaldei, kur blakus citai svarīgai informācijai par baigo gadu *verbis expressis* atzīts, ka komunisti nošāva politieslodzītos Rīgas Centrālcietumā.

Piektajā sadaļā publicēti dokumenti par Vjatlaga nāves nometnē 1941. gadā ieslodzīto četrus Latvijas politiskās, zinātniskās un garīgās elites pazīstamu personību iznīcināšanu.

¹ Zur Edition Zeitgeschichtlichen Quellen. – Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. – Stuttgart, 1975. – 136.–147. lpp.

Sestajā sadaļā atrodami triju nacistu okupācijas laikā svarīgu dokumentu pirmpublicējumi, kuros paši nacisti liecina par ebreju iznīcināšanu un Latvijas nācijas garīgo apspiešanu, nacificējot Latvijas vēsturi. 1939.–1940. gadā komunistiskā PSRS Latviju okupēja ar nacistiskās Vācijas atbalstu, savukārt 1944.–1945. gadā tas notika ar komunistiskās PSRS demokrātisko sabiedroto atbalstu.

Par pēdējo jautājumu, kas arī pie mums nereti tiek pieklusināts, stāsta Anglijas vadītāji un viņu padomnieki pašu veidotajos četros dokumentos, kas publicēti septītajā sadaļā. Starptautiski atzīts, ka Eiropas vēsturē pirmreizējā antikomunistiskajā cīņā pret PSRS pēc Otrā pasaules kara stājās visas šīs impērijas okupētās tautas, taču sevišķu neatlaidību izrādīja 1939.–1940. gadā okupētās nācijas, tai skaitā – Latvijas nācija. Šo cīņu turpina vērtēt jau agrākajos Gadagrāmatas izdevumos ieviestā astotā sadaļa par pretošanos. Arī devītā sadaļa turpina iepriekšējos Gadagrāmatas izdevumos uzsāktu sarunu par cilvēku masu deportācijām no Latvijas. Rodas jautājums, vai šajā sadaļā publicētā PSRS leM ģenerālpulkveža S. Kruglova 1951. gada 27. marta stingri slepenā pavēle par nepaklausīgo Baltijas tautu izsūtīto konvojēšanu neliecina, ka arī toreiz, tāpat kā 1941. gadā, bija paredzēts otrs deportāciju vilnis?

Latvijas okupācijas laika vēsturnieki pašreiz atpauzē vēl ne tikai no pārējo okupēto valstu, bet arī Krievijas demokrātiskajiem vēsturniekiem kā latviešu kolaboracionisma, tā garīgās apspiešanas un pašokupācijas pētišanā. Lai uzsāktu šo sarunu, desmitajā sadaļā publicēti Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas dokumenti padomju nācijas garīgai un politiskai apspiešanai. Publicējot šos okupācijas laikā slepenos dokumentus, ceram, ka tie drīz nonāks Latvijas vēstures zinātnieku, skolotāju un publicistu aprītē un veicinās Latvijas tautas garīgo dekolonizāciju.

Dokumentu kopijas deponētas Okupācijas muzeja arhīvā.

Heinrihs Strods

Dokumentu saraksts

I. Latviešu iznīcināšana PSRS 1937. gadā

1. dok. PSRS IeTK tautas komisāra, valsts drošības ģenerālkomisāra Nikolaja Ježova (1895–1940) 1937. gada 23. novembra pilnīgi slepenā pavēle visu PSRS savienoto republiku, novadu un apgabalu IeTK priekšniekiem četrdesmit astoņu stundu laikā uzskaitīt, pārbaudīt un paziņot visas latviešu organizācijas un to vadītājus un sagatavoties visu latviešu vadītāju un aktivistu arestam.
2. dok. PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta tautas komisāra, valsts drošības ģenerālkomisāra Nikolaja Ježova (1895–1940) 1937. gada 30. novembra pilnīgi slepena šifrēta telegramma Nr. 49990 visiem PSRS savienoto republiku Iekšlietu Tautas komisariātu tautas komisāriem, PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārvalžu priekšniekiem un apgabalu Ceļu transporta nodaļu (DTO) priekšniekiem vienlaikus 1937. gada 3. decembrī veikt latviešu arestus.

II. Lielbritānijas, ASV un Vācijas vēstnieku ziņojumi par PSRS izricībām Latvijā 1939.–1940. gadā

3. dok. Lielbritānijas valdības sūtņa Latvijā Čārlza Viljama Ordes (*Orde*) 1940. gada 1. janvāra pārskats Lielbritānijas ārlietu ministram lordam Eduardam Halifaksam par svarīgākajiem politiskajiem notikumiem Latvijā 1939. gadā.
4. dok. Amerikas Savienoto Valstu lietveža Vācijā Lilenda Morisa (*Leland Morris*) 1940. gada 3. decembra pilnīgi slepenais ziņojums ASV valsts sekretāram par stāvokli PSRS okupētajās Baltijas valstīs.
5. dok. Vācijas sūtņa Latvijā Hansa Ulriha fon Koces 1940. gada 21. jūnija ziņojums "Padomju krievu izricības Latvijā" Vācijas Ārlietu ministrijai Berlīnē.

III. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Politbiroja lēmumi Latvijas jautājumā 1940. gadā

6. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas 1940. gada 22. augusta lēmums par Lietuvas Seima, Latvijas Saeimas un Igaunijas Valsts domes pasludināšanu par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Savienoto Republiku Augstākajām Padomēm un Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR Konstitūciju apstiprināšanu.

7. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Politbiroja 1940. gada 22. augusta lēmums par Augusta Kirchenšteina vadītās Latvijas PSR valdības apstiprināšanu.
8. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas 1940. gada 3. decembra lēmums par Latvijas PSR deputātu kandidātu apstiprināšanu 1941. gada 12. janvāra PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām.

IV. Latvijas okupācija 1939.–1940. gadā

9. dok. PSRS aizsardzības tautas komisāra Padomju Savienības maršala Klimenta Vorošilova (1881–1969) 1939. gada 15. oktobra pavēle Nr. 0162 par Igaunijā izvietoto Sarkanās armijas daļu personālsastāva izturēšanos. (Analogas pavēles tika dotas arī Lietuvā un Latvijā izvietotajām Sarkanās armijas daļām.)
10. dok. PSRS Sakaru tautas komisariāta Speciālo sakaru republikāniskās daļas pilnīgi slepenā instrukcija par slepeno saraksti Latvijas PSR, ko 1940. gada novembrī Rīgā visiem Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas apriņķu komiteju pirmajiem un otrajiem sekretāriem izsūtījis LK(b)P CK Sevišķā sektora vadītājs A. Sīkstulis.
11. dok. PSRS VDTK 1941. gada 5. jūnija pilnīgi slepena izziņa par izvedamo cilvēku skaitu un to kategorijām no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR
12. dok. PSRS leTK Cietumu pārvaldes priekšnieka valsts drošības majora M. I. Nikolska (dz. 1907. g.) 1941. gada 28. augusta pilnīgi slepens rīkojums PSRS leTK Ivanovas apgabala pārvaldes priekšniekam valsts drošības majoram Bjinovam pieprasīt no bijušā Latvijas PSR leTK Cietumu pārvaldes priekšnieka K. G. Grinberga paskaidrojumus 9 jautājumos par LPSR leTK cietumos ieslodzīto evakuācijas norisi 1941. gada jūnijā sakarā ar PSRS un Vācijas kara sākumu un PSRS leTK sarakste šajā jautājumā.
13. dok. Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieka K. G. Grinberga 1941. gada 10. septembra "Paskaidrojums" PSRS leTK Cietumu pārvaldei par Latvijas PSR cietumu evakuācijas uz PSRS norisi 1941. gada jūnijā, sākoties karam ar Vāciju.
14. dok. Sarkanarmijas Staļingradas garnizona kara tribunāla 1941. gada 15. oktobra spriedums par 1941. gada aprīlī arestēto "Latvijas tautas apvienības" vadītāju 11 cilvēku grupas nošaušanu. Spriedums izpildīts 1941. gada 29. novembrī.

V. Latvijas elites iznīcināšana PSRS leTK Vjatlaga nāves nometnē 1941.–1943. gadā

15. dok. Politieslodzītā Vārmes un Lutriņu luterāņu draudzes mācītāja Jāņa Kangara (1907–1943) pēdējie dokumenti. Vjatlaga nāves nometnē, 1941. gada 14. jūnijs – 1943. gada 13. septembris.
16. dok. Politieslodzītā Latvijas Universitātes profesora Hermaņa Albata (1879–1942) pēdējie dokumenti Vjatlaga nāves nometnē, 1941. gada 14. jūnijs–1942. gada 13. februāris.

17. dok. Politieslodzītā Latvijas Republikas iekšlietu ministra Kornēlija Veidnieka–Veitmaņa (1899–1942) pēdējie dokumenti Vjatlaga nāves nometnē, 1941.–1942. gada 9. janvāris.
18. dok. Politieslodzītā Latvijas Republikas tautas labklājības ministra Jāņa Volonta (1882–1943) pēdējie dokumenti Vjatlaga nāves nometnē, 1941. gada 14. jūnijs–1943. gada 16. marts.

VI. Nacistiskās Vācijas okupācija Latvijā 1941.–1943. gadā

19. dok. Liepājas novada SS un policijas priekšnieka kara dienasgrāmata Nr. 1, sāкта 20.09.41. g., slēgta 30.11.43.
20. dok. Vācijas nacistu valdības pārstāvju Vanzē (*Wannsee*) 1942. gada 20. janvāra apspriedes protokols par ebreju pilnīgu iznīcināšanu.
21. dok. Ostlandes reihskomisariāta Kultūras nodaļas vadītāja Dr. Eriha fon Strikija (*Erich Stricky*) 1942. gada memorands Latvijas vēstures pētīšanai, rakstīšanai un mācīšanai.

VII. Lielbritānijas valdības politika Baltijas jautājumā 1944.–1951. gadā

22. dok. Anglijas premjerministra Vinstona Čerčila 1944. gada 16. janvāra personīgais slepenais memorands Anglijas ārlietu ministram Antonijam Īdenam (*Anthony Eden*) par Baltijas valstu nākotnes atrisinājumu.
23. dok. Anglijas valdības delegācijas slepena instrukcija 1945. gadā Maskavas sarunās.
24. dok. Anglijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu daļas vadītāja A. Vornera (*A. Warner*) 1944. gada 20. janvāra ziņojums premjerministram V. Čērčilam par Anglijas viedokli sarunās ar Padomju Savienību.
25. dok. Anglijas Ārlietu ministrijas Pētniecības departamenta Ārlietu nodaļas 1951. gada 7. augusta slepens ziņojums par Baltijas valstu okupācijas vēsturi.

VIII. Latvijas pretošanās okupācijai 1940.–1954. gadā

26. dok. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Valkas apriņķa komitejas 1945. gada 21. jūlija pilnīgi slepenais lēmums par Valkas apriņķa partorgu un kompartijas aktīva apbruņošanu ar 500 rokasgranātām un 40 pistolēm.
27. dok. Vācijas Federatīvās Republikas armijas izlūkdienesta ziņojums par bruņotās pretošanās kustību Latvijā 1940.–1950. gadā un tās izmantošanas iespēju Rietumu karā pret Padomju Savienību.
28. dok. PSRS IeM Galvenās pārvaldes cīņai pret bandītismu nodaļas priekšnieka vietnieka majora Soboļeva 1947. gada 15. marta izziņa par aģentūras un ziņotāju tīkla izmaiņām Latvijas PSR cīņā pret partizāniem 1947. gada janvārī.

29. dok. Latvijas PSR priekšsēdētāja Jāņa Vēvera 1954. gada 20. novembra pilnīgi slepenais specziņojums LPSR MP V. Lācim par proklamācijas "Nāvi komunistiem!" izplatīšanu Rīgā 1954. gada 18. novembrī.

IX. Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949.–1952. gadā

30. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālleitnanta S. Kruglova (1907–1977) 1949. gada 18. maija pilnīgi slepenais ziņojums VK(b)P CK ģenerālsekretāram J. Staļinam (1879–1952), PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Molotovam (1877–1986), PSRS TKP priekšsēdētāja vietniekam L. Berijam (1899–1953) un VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam (1902–1988) par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju izvešanu 1949. gada 25. martā.
31. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālpulkveža S. Kruglova (1907–1977) stingri slepena, sevišķi svarīga 1950. gada 1. marta pavēle Nr. 00158 par izsūtīto no Pleskavas apgabala pieņemšanu, pārvadāšanu, noņemšanu un iekārtošanu darbā.
32. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālpulkveža S. Kruglova (1907–1977) 1951. gada 27. marta stingri slepena, sevišķi svarīga pavēle Nr. 00149 par pasākumiem no UPSR, BPSR, MPSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR izsūtīto specpārvietoto konvojēšanas nodrošināšanai.
33. dok. PSRS VDM 9. pārvaldes 3. daļas priekšnieka vietnieka pulkveža Krotova un 3. daļas nodaļas priekšnieka majora Kuročkina 1952. gada 6. jūnija pilnīgi slepena izziņa PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieka vietniekam pulkvedim B. Novikam par specnometināto skaitu no Baltijas republikām un Ukrainas un izvietojumu PSRS noņemšanas vietās.

X. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas padomes garīgai apspiešanai 20. gs. 70.–80. gados

34. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Republikāniskā ateistu padome.
35. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Republikāniskā padome kontrpropagandas jautājumos un cīņai pret buržuāzisko ideoloģiju 1983. gadā.

List of Documents

I. Latvian Genocide in the USSR in 1937.

- Doc. 1: Top secret directive to Heads of Interior People's Commissariats of all United Republics, Regions and Districts of the USSR to account for, verify and report all Latvian organisations and their leaders within 48 hours and to prepare for their arrests, issued by USSR Interior People's Commissar Nikolai Yezhov (1895–1940), dated 23 November 1937.
- Doc. 2: Top secret coded telegram No. 49990 ordering all Interior People's Commissars of the United Republics, Heads of Offices of the Interior People's Commissariat of the USSR and Heads of District Transportation Departments to carry out simultaneous arrests of Latvians on 3 December 1937, transmitted by USSR Interior People's Commissar and State Security Commissar-General Nikolai Yezhov (1895–1940), dated 30 November 1937.

II. Reports of Ambassadors of Great Britain, United States and Germany about Conduct of the USSR in Latvia in 1939–40.

- Doc. 3: Report of the Ambassador of Great Britain in Latvia Charles William Orde to Foreign Minister Lord Halifax about the most important events in Latvia in 1939, dated 1 January 1940.
- Doc. 4: Report of the Chargé d'Affaires ad interim of the U.S.A. in Germany Leland Morris to the Secretary of State, concerning the situation in the Baltic States, dated 3 December 1940.
- Doc. 5: Report of the Ambassador of Germany in Latvia Ulrich von Kotze to the German Foreign Office in Berlin, concerning actions of the USSR in Latvia, dated 21 June 1940.

III. Decisions of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party Regarding Latvia in 1940.

- Doc. 6: Decree of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party confirming the proclamation of the Lithuanian, Latvian and Estonian parliaments as temporary Supreme Councils of the Lithuanian SSR, Latvian SSR and Estonian SSR and the Constitutions of the Lithuanian SSR, Latvian SSR and Estonian SSR, dated 22 August 1940.

- Doc. 7: Decree of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party confirming the members of the Augusts Kirchenšteins Cabinet of the Latvian SSR, dated 22 August 1940.
- Doc. 8: Decree of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party confirming the list of Latvian SSR candidates for the election to the Supreme Council of the USSR on 12 January 1941, dated 3 December 1940.

IV. The Occupation of Latvia 1939–40

- Doc. 9: Order of the Defence People's Commissar of the USSR, Marshal of the Soviet Union Kliment Voroshilov (1881–1969), concerning the deportment of Red Army personnel stationed in Estonia, dated 15 October 1939. (Analogous orders were issued for Latvia and Lithuania.)
- Doc. 10: Top secret instruction of the Latvian SSR Special Communications Branch of the USSR Communications People's Commissariat concerning secret communications in the Latvian SSR, transmitted by the Head of Special Communications Branch A. Sikstulis to all First and Second Secretaries of Latvian Communist (Bolshevik) Party District Committees, dated November 1940.
- Doc. 11: Top secret note of the USSR State Security People's Commissariat concerning people to be deported from the Lithuanian, Latvian and Estonian SSR, dated 5 June 1940.
- Doc. 12: Top secret directive of the Head of the Prison Administration of the Interior People's Commissariat, Major of State Security M. I. Nikolsky (b. 1907), to the Head of the Ivanov District Administration of the Interior People's Commissariat, Major of State Security Blinov, to secure from the former Head of the Prison Administration of the Latvian SSR K. G. Grinbergs responses to nine questions concerning the evacuation of prisoners from prisons in the Latvian SSR in June 1941, after the beginning of the Soviet–German war, dated 28 August 1941, and subsequent correspondence.
- Doc. 13: "Explanation" of the Head of the Prison Administration of the Latvian SSR Interior People's Commissariat K. G. Grinbergs concerning the evacuation of Latvian prisons to the USSR in June 1941 at the beginning of the war with Germany, dated 10 September 1941.
- Doc. 14: Verdict of the Stalingrad Garrison War Tribunal concerning the execution of 11 leaders of the patriotic "Latvian People's Association" arrested in April 1941, dated 15 October 1941. The verdict was executed on 29 November 1941.

V. Execution of Leading Latvians in the Vjatlag Prison Camp, 1941–43.

- Doc. 15: Final documents of political prisoner Jānis Kangars (1907–1943), Pastor of Lutheran Parish of Vārme and Lutriņi, in the Vjatlag prison camp 1941–43.
- Doc. 16: Final documents of political prisoner Hermanis Albats (1879–1942), Professor of the University of Latvia, in the Vjatlag prison camp 1941–42.

Doc. 17: Final documents of political prisoner Kornēlijs Veidnieks-Veitmanis (1899–1942), Interior Minister of the Republic of Latvia, in the Vjatlag prison camp 1941–42.

Doc. 18: Final documents of political prisoner Jānis Volonts (1882–1943), Welfare Minister of the Republic of Latvia, in the Vjatlag prison camp 1941–43.

VI. Occupation of Latvia by National Socialist Germany 1941–43.

Doc. 19: War diary of the Head of SS and Police in Liepāja (Libau) from 29 September 1941 to 30 November 1943.

Doc. 20: Protocol of the German National Socialist 20 January 1942 Wannsee Conference, concerning the total annihilation of the Jews.

Doc. 21: Memorandum of Dr. von Strizky, Head of the Cultural Department of the Reich Commissariat of Ostland, concerning the history of Latvia, dated 1942.

VII. Policies of the Government of the Great Britain Concerning the Baltic 1944–51.

Doc. 22: Confidential personal memorandum of British Prime Minister Winston Churchill to British Foreign Minister Anthony Eden concerning the future of the Baltic States, dated 16 January 1944.

Doc. 23: Secret instructions to the British delegation at negotiations in Moscow in 1945.

Doc. 24: Report of A. Warner, Head of the North Office of the British Foreign Ministry, to Prime Minister Winston Churchill, concerning the British stance in negotiations with the Soviet Union, dated 20 January 1944.

Doc. 25: Report of the Foreign Branch of the Research Department of the British Foreign Ministry, concerning the history of the occupation of the Baltic States, dated 7 August 1951.

VIII. Resistance to the Occupation in Latvia 1940–54.

Doc. 26: Top secret directive of the Valka District Committee of the Latvian Communist (Bolshevik) Party concerning the issuance of 500 hand grenades and 40 pistols to Party organisers and activists in the Valka District, dated 21 July 1945.

Doc. 27: Report of Army Intelligence Service of the Federal German Republic concerning armed resistance in Latvia 1940–50 and its potential employment in a war against the USSR.

Doc. 28: Note of Major Sobolev, Deputy Head of the Branch Office of the Main Administration in Charge of Combating Banditism of the USSR Interior Ministry, concerning changes of its agent and informer network in the battle against partisans in the Latvian SSR, dated March 1947.

Doc. 29: Top secret special report of the Head of Latvian SSR State Security Committee (KGB) Jānis Vēvers to the Chairman of the Latvian SSR Council of Ministers Vilis Lācis, concerning the distribution of leaflets "Death to Communists" on 18 June 1954, dated 20 November 1954.

IX. Deportations of Inhabitants of Latvia 1949–51.

Doc. 30: Top secret report of USSR Interior Minister, Lieutenant General S. Kruglov (1907–1977), to the General Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party J. Stalin (1879–1953), Chairman of the USSR Council of People's Commissars V. Molotov (1890–1986), Deputy Chairman of the USSR Council of People's Commissars L. Beria (1899–1953) and the Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party G. Malenkov (1902–1988), concerning the deportation of inhabitants from the Estonian, Latvian and Lithuanian SSR on 25 March 1949, dated 18 May 1949.

Doc. 31: Top secret, especially important Order No. 00158 of USSR Interior Minister, Colonel General S. Kruglov, concerning the reception, transportation, lodging and employment of persons deported from the District of Pskov, dated 1 March 1950.

Doc. 32: Top secret, especially important Order No. 00149 of USSR Interior Minister, Colonel General S. Kruglov, concerning actions to be undertaken for conveying deportees from Ukraine, Belarus, Moldavia, Latvia, Lithuania and Estonia to their places of special settlement, dated 27 March 1951.

Doc. 33: Top secret memorandum of Colonel Krotov, Deputy Head of the 3rd Department of the 9th Administration of USSR State Security Ministry, and Major Koruchkin, Section Head of the 3rd Department of USSR State Security Ministry, to Colonel B. Novik, Deputy Head of the 2nd Main Administration of USSR State Security Ministry, concerning the number and location of political prisoners from the Baltic and Ukrainian Republics.

X. Committees of the Central Committee of the Latvian Communist Party for Spiritual Oppression in the 1970s and 1980s.

Doc. 34: Republican Atheist Committee of the Latvian Communist Party's Central Committee.

Doc. 35: Republican Committee for Counterpropaganda and Struggle against Bourgeois Ideology of the Latvian Communist Party's Central Committee in 1983.

I. Latviešu iznīcināšana PSRS 1937. gadā

1. dok. PSRS IeTK tautas komisāra, valsts drošības ģenerālkomisāra Nikolaja Ježova (1895–1940) 1937. gada 23. novembra pilnīgi slepenā pavēle visu PSRS savienoto republiku, novadu un apgabalu IeTK priekšniekiem četrdesmit astoņu stundu laikā uzskaitīt, pārbaudīt un paziņot visas latviešu organizācijas un to vadītājus un sagatavoties visu latviešu vadītāju un aktivistu arestam.

Avots: Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta Centrālais arhīvs. Dokumenta faksimils krievu valodā, mašīnrakstā ar lieliem burtiem. Biedrības "Memoriāls" arhīvs, Malij Karotkij šķērsielā 12, Maskavā.

Pilnīgi slepeni

1937. g. 23. novembrī

Visiem republiku IeTK, IeTK novadu un apgabalu pārvalžu priekšniekiem.

Nekavējoties savāciet, pārbaudiet ziņas un ziņojiet par šādām latviešu oficiālajām iestādēm un organizācijām republikas teritorijā: līdz pēdējam laikam pastāvējušām kultūras un izglītības biedrības "Prometejs" filiālēm, latviešu klubiem, rakstnieku biedrībām, avizēm, teātriem, likvidētās akciju sabiedrības "Produkts" valdēm, latviešu kolhoziem, latviešu amatnieku arteļiem un kooperācijas uzņēmumiem pilsētās, kompaktām latviešu kopām dažādās iestādēs, uzņēmumos, sovhozos, citos punktos, dažādiem latviešu Osoaviahima pulciņiem, latviešu strēlnieku biedrībām Osoaviahima sastāvā, dažādām latviešu izglītības iestādēm, novadnieku biedrībām, latviešu grupējumiem transporta, bruņošanās un citos svarīgākajos uzņēmumos un objektos. Ziņojiet man precīzu latviešu koncentrācijas punktu dislokāciju, norādot [šo] punktu skaitu pēc to veidiem, vadītāju, valžu locekļu un aktivistu skaitu – atsevišķi. Izpildes termiņš – četrdesmit astoņas stundas pēc telegrammas saņemšanas. Vienlaikus sagatavojiet visu šo latviešu koncentrācijas punktu vadītāju un aktivistu, kā arī iepriekš uzskaitīto latviešu spiegu, pārbēdzēju un pretpadomju aktīva, tai skaitā visu Latvijas pavalstnieku (izņemot sūtniecību un konsulātu darbinieku) arestus. Operāciju attiecībā pret visām šīm aktivistu kategorijām paredzēts veikt vienā dienā vienlaikus visās republikās un apgabalos, attīstot to tālāk līdzīgi poļu operācijai. Par operācijas termiņu un [tās] realizācijas kārtību saņemsiet telegrammā pēc jūsu ziņojuma par uzskaitīto kontingentu. = Ježovs.

2. dok. PSRS lekšlietu Tautas komisariāta tautas komisāra, valsts drošības ģenerālkomisāra Nikolaja Ježova (1895–1940) 1937. gada 30. novembra pilnīgi slepena šifrēta telegramma Nr. 49990 visiem PSRS savienoto republiku lekšlietu Tautas komisariātu tautas komisāriem, PSRS lekšlietu Tautas komisariāta pārvalžu priekšniekiem un apgabalu Ceļu transporta nodaļu (DTO) priekšniekiem vienlaikus 1937. gada 3. decembrī veikt latviešu arestus.

Avots: Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālkomitejas Centrālais arhīvs, pašlaik Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvs, 6. f., 13. apr., 4. l., 1.2. lpp. Šifrēto telegrammu parakstījis PSRS NKVD – priekšnieka vietnieks M. Frinovskis (1898–1940). Mašīnrakstā krievu valodā.

Šifrēta telegramma Nr. 49990

Pilnīgi slepeni

1937. g. 30. novembrī

Visiem PSRS savienoto republiku lekšlietu Tautas komisariātu tautas komisāriem, PSRS lekšlietu Tautas komisariāta pārvalžu priekšniekiem un apgabalu Ceļu transporta nodaļu (DTO) priekšniekiem.

Maskavā un virknē apgabalu atklātas ievērojamas spieģudiversantu un nacionālistiskas kontrrevolucionāras, Latvijas izlūkdienesta izveidotas latviešu organizācijas, kas saistītas ar citu valstu izlūkdienestiem. Šie k[ontr]r[evolucionārie] latviešu formējumi virknē gadījumu ietilpa labēji trockistisko organizāciju un militārās trockistu savvērestības sastāvā kā nacionālistiskas latviešu filiāles un centri.

Lai likvidētu Latvijas izlūkdienesta darbību un sagrautu nacionālistisko pretpadomju latviešu darbību PSRS teritorijā, pavēlu:

1. 1937. gada 3. decembrī vienlaikus visās republikās, novados un apgabalos arestēt visus latviešus, pret kuriem ir aizdomas par spiegošanu, diversijām, pretpadomju nacionālistisku darbību.
2. Arestam pakļauti visi latvieši:
  - a) kuri uzņemti operatīvajā uzskaitē un [kuru darbība] tiek izmeklēta,
  - b) politemigranti no Latvijas, kuri ieradušies PSRS pēc 1920. gada,
  - c) pārbēdzēji no Latvijas,
  - d) biedrības "Prometejs" un latviešu klubu vietējo filiāļu vadītāji, valžu locekļi un štata darbinieki,
  - e) Latviešu strēlnieku biedrības pie Osoviahima vietējo nodaļu vadītāji un biroju locekļi,
  - f) agrāk funkcionējušo akciju sabiedrību "Produkts" un "Mežaprodukts" bijušie vadītāji un valdes locekļi,
  - g) Latvijas pavalstnieki, izņemot diplomātisko iestāžu darbiniekus,
  - h) latvieši, kuri ieradušies kā tūristi un palikuši PSRS.
3. Veicot operāciju, sevišķu uzmanību pievērst rūpīgai minēto kontingentu iztīrīšanai no aizsardzības rūpniecības uzņēmumiem un cehiem, elektroenerģētikas uzņēmumiem un ietaisēm, visiem transporta veidiem, specsektoriem un daļām tautas

- komisariātos un valsts iestādēs, kas pārzina aizsardzības un mobilizācijas jautājumus, kā arī armijas, flotes, leTK karaspēka, leTK aparāta orgānu šifrēšanas darbus, kā arī kolhoziem, sovhoziem un apdzīvotajām vietām, kuras atrodas sevišķā režīma zonās pie nocietinātajiem rajoniem un aizsardzības būvēm.
4. Vienlaikus ar arestu operācijas izvēršanu sākt enerģisku izmeklēšanas darbu, galveno uzsvaru liekot uz k[ontr]r[evolucionārās] darbības organizatoru un vadītāju atmaskošanu, izsmelšanu spiegudiversantu un nacionālistisko grupu un organizāciju atzarojumu un dalībnieku atmaskošanu.
  5. Ja ir nepieciešamība arestēt komandējošā un vadošā sastāva darbiniekus, personas ar militārajām un speciālajām pakāpēm, kā arī CK nomenklatūrā ietilpstošās personas, pieprasīt PSRS leTK sankciju.
  6. Lietu noformēšanu un to izskatīšanu veikt saskaņā ar operatīvās pavēles Nr. 00485 6. punktu.
  7. Par arestu operācijas rezultātiem ziņot 5. decembrī. Par izmeklēšanas gaitu ziņot piecdienu pārskatos, paziņojot kopējos skaitļus un būtiskākās un svarīgākās liecības. Vienlaicīgi izsūtīt arestēto sarakstus ar pilnīgiem noskaidrojošiem [precizējošiem] datiem. = Ježovs.

II. Lielbritānijas, ASV un Vācijas vēstnieku ziņojumi par PSRS izrīcībām Latvijā 1939.–1940. gadā

- 3. dok.** Lielbritānijas valdības sūtņa Latvijā Čārlza Viljama Ordes (*Orde*) 1940. gada 1. janvāra pārskats Lielbritānijas ārlietu ministram lordam Eduardam Halifaksam par svarīgākajiem politiskajiem notikumiem Latvijā 1939. gadā.

Avots: Anglijas Valsts arhīvs (*Kew Garden*). Ārlietu ministrijas arhīvs FO 419/34 X 3495 468–472, Nr. 383/383/59. Tipogrāfiska salikuma kserokopija. Dokuments Nr. 397 [22368]. Angļu valodā.

Mans Lord,

Ar atbildi uz Jūsu Gaišības 1939. gada cirkulāru man ir tas gods ar šo sniegt vispārēju apskatu par politiskajiem notikumiem Latvijā pagājušajā gadā.

Pielikums vēstulei Nr. 397

1939. gada politiskais apskats

1. 1939. gada sākums izrādījās liktenīgs gads Latvijai. Valsts atrodas nopietnās, kaut aplēptās, politiskās briesmās, bet tā izvēlējās nedrošāko no līdzekļiem, lai tās novērstu.

2. Paļaušanās politika uz Nāciju līgu, meklējot individuālo drošību caur kolektīvo, tika noraidīta iepriekšējā gadā, un tās vietu aizņēma stingra neitralitāte un neiejaušanās tajos starptautiskajos disputos, kas tieši neskāra Latviju. Šādas politikas īstenošana nav viegla pēc pēdējā kara Eiropā izveidotajā sistēmā, kas tika atzīta, bet ko izjauca Vācija, kuras rokās saglabājās iniciatīva; mierinājums tika gūts no vispārārtzītas aksiomas, ka vācu spēki atrodas nepārtrauktā sacensībā ar krievu spēkiem un otrādi.
3. Tiešām, atgādinājums, ka *Lebensraum* [dzīves telpa] koncepcija nav tikai vācu izņēmuma lieta, nāca visai drīz. 28. martā Padomju valdība adresēja Latvijas valdībai paziņojumu, kurā teikts, ka līgums, kas regulē Padomju–Latvijas attiecības, tiek pārkārtots pēc noteiktiem principiem, un, ja šie principi netiks ievēroti, Padomju valdība uzskatīs šos līgumus par pārkāptiem. Šie principi bija, ka latviešu tauta patur un saglabā savu pilnu suverenitāti un nacionālo neatkarību. Vienošanās sekas ar trešo valsti, ko veiktu labprātīgi vai piespiedu kārtā, bet kā dēļ var notikt Latvijas mazināšanās vai zaudēšana, padarīs principus negrozāmus.
4. Latvijas valdība atbildē, ko nosūtīja nedēļu vēlāk, būtībā apgalvoja, ka šeit minētie principi ir pilnīgi pamatoti. Latvija nekad nepiekrītu jebkāda tās suverenitātes ierobežošanai, nepieļautu jebkāda veida svešu virskundzību, dalot ar kādu citu valsti tiesības vai pienākumu aizsargāt savu neitralitāti, vai atļautu citai svešai varai veidot Latvijas politiku. Tā apņēmas aizsargāt ar ieročiem savu neatkarību un neitralitāti. Tas ir uzjautrināši līdz ironijai, bet ne citādi, lasot šo korespondenci sakarā ar Padomju–Latvijas līgumu, kas parakstīts 6 mēnešus vēlāk.¹
5. Nākamais trauksmes zvans bija dzirdams attiecībā uz diskusijām Maskavā starp franču, britu un padomju pārstāvjiem, kurās centās panākt trīspušu vienošanos, lai kontrolētu tālāku vācu agresiju. Latviešu viedoklis kļuva nervozāks, kad Padomju valdība mēģināja sasniegt privilēģētu stāvokli attiecībās ar saviem kaimiņiem kā cenu par padomju sadarbību Vācijas ierobežošanā. Valdības bažas bija pamatotas, ko pastiprināja tās pašas dokumentu apmaiņas ar PSRS, iepriekš minētā M. Ļitvinova² atkāpšanās, kura politiskā pozīcija bija šeit labi zināma un uzskatīta par nekaitīgu. Viņa bailes, ko dalīja arī Somijā un Igaunijā, kļuva acīmredzamas, tiklīdz sekoja sarunas, īpaši pēc tam, kad Molotovs darīja zināmu faktu, ka robežvalstu jautājums rada grūtības, tāpēc jāpiekāpjas PSRS strīdīgos jautājumos, kas atspoguļoti angļu un franču presē. Londonā dzirdama stingra kritika un atkārtotie un uztrauktie apgalvojumi par Rietumu spēku gatavību iztirgot mazo valstu neatkarību un suverenitāti. Apgalvojums sekoja apgalvojumam, bet robežvalstu neatkarība neļauj citiem runāt to vietā un [pašiem] aizstāvēt sevi ar ieročiem pret uzbrukumiem to neitralitātei, vienalga, kādi tam būtu motīvi. Premjerministrs savā runā apakšnamā 10. jūlijā mēģināja mazināt satraukumu, tomēr šis nepamatotās bailes neizzuda līdz padomju un vācu *coup de théâtre*³ 23. augustā, kad [1939. g.] Padomju Krievija savās sarunās gan ar Rietumiem, gan Vāciju pieprasīja tālejošas tiesības uz Baltijas valstu teritorijām, radot jaunu satraukumu. Viņa Majestātes valdība un franču valdība atteicās kaulēties par šo valstu integritāti un problēmām, bet Vācija netika nekādi ierobežota.
6. No viedokļa, ka vienošanās iespējama starp Rietumiem un Krieviju un ka tas padarītu neiespējamu vienošanos starp Vāciju un Krieviju, ko izjauca vienīgi robežvalstu protests, Latvijas valdībai ir pietiekams iemesls nožēlot tās nelokāmo neatlaidību,

¹ Domāts PSRS–Latvijas 1939. gada 5. oktobra līgums. – Red.

² Īstajā vārdā Maksis Vallahs, PSRS ārlietu tautas komisārs (1876–1951). – Red.

³ Teatrālais efekts. – Red.

- kura izraisīja sekas – tika zaudētas pēdējās politiskās tiesības kā suverēnai un neitrālai valstij. Tomēr viņi vēl, protams, cīnītos jeb samierinātos ar daļēju Padomju protektorātu [Latvijā], ja tas bīstami nenostādītu Latviju pret Vāciju, kuras attiecības ar Padomju Savienību tiek uzskatītas par sliktām šajā svarīgajā laikā un kuras militārais spēks ir lielāks.
7. Tomēr Latvijas valdība kopā ar Igauniju un Lietuvu 7. jūnijā parakstīja neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Tas bija bezierunu un ļāva turpināt normālu tirdzniecību starp Latviju un valstīm, ar kurām Vācija varēja karot. Līgumu parakstīja līdzīgi kā 1934. gadā ar PSRS.
  8. Sadursme starp Vāciju un Poliju un starp Vācijas un Polijas [neatkarības] garantētājiem neradīja Latvijas valdībai tūlītējas grūtības. Katrā gadījumā tā nolēma ievērot neitralitāti, un godīgi jāsaka, ka Latvijas valdība to ievēroja, cik tas bija viņas spēkos. Sakautās poļu armijas daļas, šķērsojot viņu [Latvijas] robežu, tika internētas, tika veikti patiesi mēģinājumi, saduroties ar nopietnām pieaugošām grūtībām, lai saglabātu tirdzniecību ar Apvienoto Karalisti, un tika pastiprināta stingra neitralitāte. Taču, protams, krievu–vācu pakts apstiprināja patiesību, ka jebkāda Latvijas politika būs atkarīga no abu lielvaru piekrišanas.
  9. Pēc nepilna mēneša gara, sarežģīta klusuma perioda sākumā notikumi norisinājās strauji un liktenīgi, kad Padomju valdība, nolēmusi, ka ir laiks noteikt attiecības ar robežvalstīm, izmantoja izdevību, ko deva igauņu robežsargu nolaidība, ļaujot no Tallinas bēgt poļu zemūdenei "Orzel".⁴ Vispirms Igaunijas, tad Latvijas un beidzot Lietuvas ārlietu ministri tika izsaukti uz Maskavu, kur iepazīstināti ar tālejošām prasībām. Trīs intensīvu sarunu dienas noveda pie secinājuma 5. oktobrī, ko eifēmistiski nosauca par savstarpējo Palīdzības paktu starp Padomju Savienību un Latviju. Katrai pusei jāsniedz palīdzība otrai (ieskaitot militāro palīdzību), ja draud vai uzbrūk trešais spēks: Liepājā un Ventspilī jāizveido padomju kuģu bāzes, Latvijā jāizirē Padomju valdībai vietas aerodromiem, jāizveido artilērijas bāze piekrastē starp Liepāju un Pitragu, jāizvieto noteikts skaits Padomju armijas karavīru (~25 000) Latvijā. Sekojošā vienošanās nodrošināja četrkārtīgu Padomju–Latvijas tirdzniecības pieaugumu un atļāuj Padomju valdībai veikt tranzīttirdzniecību caur Liepāju un Ventspili.
  10. Tas, protams, nozīmēja neitralitātes un neatkarības beigas. Latvijas valdības pūles pasargāt valsti no iznīcības neizdevās, jo tās nebija izvirzītas kā primārais uzdevums. Kaut kas būtu jāsaka ar mazāk kritisku attieksmi.
  11. Šis pakļaušanas rūgtā realitāte bija aizplivurota un stingri noslēpta ar pakta frazeoloģiju, kurš likās kā vienošanās starp līdzīgiem partneriem. Latvija uz papīra ieguva tranzīta tiesības izmantot padomju dzelzceļus uz Murmansku un Melno jūru un (atkal uz papīra) cienījamu vai apgrūtināšu privilēģiju piedalīties PSRS aizsardzībā. Ir vērts piebilst, ka visos sekojošos notikumos Padomju valdība bija laipna un draudzīga, ka tā nemēģināja agitēt iedzīvotājus vai iejaukties Latvijas iekšējās lietās. Sliktākās latviešu nojautas nepiepildījās un nenoteiktas cerības turpinājās, nedrošais līdzsvars pārauga gandrīz uzticībā, līdz krīze krievu–somu attiecībās deva latviešiem jaunu triecienu.
  12. Somi, saskaroties ar to pašu dilemmu kā latvieši, izvēlējās pretēju kursu, pārtraucot sarunas par spīti slēptajiem spēka draudiem, un nepadevās, kad tika lietots spēks. Latvieši ļoti piesardzīgi atbalstīja šo cīņu oficiālā attieksmē – neitralitāte, bet ir

⁴ "Ērglis". – Red.

skaidrs, ka viņu vadoņi, mazākais, noraidīja somu lēmumu. Tā sekas var būt nelabvēlīgas pašiem. Padomju valdība jau ķērās pie somu marionešu valdības izveides administrācijas opozīcijas personā, ar kuru viņi vienojās. Ja somu sākotnējais stāvoklis saglabātos, Padomju valdība varētu virzīt pret viņiem nevis daļu Sarkanās armijas, bet visus iespējamus spēkus, kas nozīmē padomju militārā spēka koncentrāciju Baltijas reģionā un var sagraut latviešu slepeno cerību, ka krievi pavērsīs savu skatu uz Melno un Egejas jūru.

13. Gandrīz vienlaikus ar Staļina "diktātu" nāca Hitlera kunga pavēle valsts vāciešiem un baltvāciešiem pamest Latviju un doties uz agrāko poļu koridoru un tam blakus esošajām zemēm. Vairāk nekā 200 gadus vecās vācu tradīcijas kopā ar lielu skaitu vācbaltiešu pazuda no Latvijas 2 mēnešu laikā. Viņu lielie īpašumu ieguldījumi tika likvidēti vai atstāti likvidācijai, ko veiktu speciāli izveidota tiesas kompānija, kas radīja viņiem ievērojamus zaudējumus kā sociālai grupai. No tiem vismaz 55 000 vai vairāk vāciešiem, kuri vēl oktobrī šeit dzīvoja kā dziļi pašapzinīga, labi organizēta grupa, ir palikuši tikai nedaudz vairāk par 5 000, un no tiem tikai 2 000 paliks tik ilgi, kamēr būs iesaistīti īpašumu likvidēšanā. Vācu skolas, baznīcas, klubi, avīzes – katra apzinātās nacionālās dzīves pazīme vairs neeksistē. Latvijā vairs neeksistē vācu minoritāte – fakts, kurš būtu pirmklasīgi svarīgs jebkurā citā gadā un kurš tik pilnīgi šogad ir saistīts ar šīs teritorijas drīzāko nākotni.
14. Notikumu stresā, kuri cieši sekojuši viens pēc otra, bieži tiek pausta neticama cerība, ka Krievija ir guvusi pārsvaru vai no Vācijas piedzinusi tik izdevīgu līgumu, ka tā ir bijusi spiesta pamest iemīļotās pozīcijas un cerības, kurās tā nav pilnīgi sakauta savā cīņā ar Rietumu varām. Mazliet islaicīgāka perspektīva tagad norāda to mazāk iepriecinošo uzskatu, ka Vācija un Krievija ir spējušas apvienot savus atšķirīgos uzskatus par *Lebensraum* (dzīvošanas platība) un ka jaunā kārtība, kuru tā veido Ziemeļeiropā un Austrumeiropā, ja to mēs ar mūsu sabiedrotajiem neiznīcināsim, būs ilgu laiku jeb vismaz būtu lieki cerēt, ka iekšējās pretrunas to noteikti un ātri sagraus no iekšienes. Tā Padomju Savienība izsakoties, ka šī teritorija ir Vācijas ekonomiskā *Lebensraum* daļa, un ir piekāpīga, ja arī aktīvi neatbalsta, par ievērojama daudzuma pārtikas un citas produkcijas piegādi Vācijai no Latvijas, kuru tā citādi varētu uzskatīt par savējo oktobra pakta ietvaros. Tiešām, Latvijas ekonomika, kuras īpatnība ir piena produktu pārpalikums, kā arī eksportējamās preces, piemēram, zāģbaļķi, bekons, lini un citi, ir ekonomiski labāk un dabiskāk piederīga Vācijas (pēc tam, kad Apvienotās Karalistes milzīgās pirktspējas pievilcīgums ir ie robežots) nekā Krievijas ekonomikai. Ticams, ka Latvija, pirms sabiedroto "*deus ex machina*"⁵ sekmīgi iejauksies, aizstāvot Latviju, jeb, ja viņiem neveiksies, varētu kļūt par ekonomisko kalpu Vācijai, bet stratēģiski – Padomju Savienības instruments. Iespēju, ka agresori varētu savstarpēji pieņemt šādu vienošanos, pastiprina vācu minoritāšu izbraukšana un no tā izrietošā kārdinājuma zudums, kas vienmēr rastos attiecībās starp Vāciju un jebkuru citvalstu valdību, kura iejauktos Latvijas politikā. Ekonomisko iespaidu uz šo valsti vēl redzēsim, tomēr varam samērā droši teikt, ka, likvidējot baltus⁶, Vācija ir sevi atbrīvojusi no politiskā negatīva (pasīva).
15. Bez šaubām, Latvijai tiks atļauts saglabāt savu valodu un kulturālo autonomiju, tās politiskā sistēma jau ir totalitāra ar nesvarīgu kvalifikāciju⁷, kuras cēlonis nav nekādas brīvas institūcijas, ko aizstāvēt, turklāt nevienu reizi vien ir ticis pierādīts daudz

⁵ Glābiņš pēdējā brīdī. – Red.

⁶ Domāta vācbaltu minoritāte. – Red.

⁷ Domāta Kārļa Ulmaņa valdība. – Red.

plašākā mērogā, ka autoritatīvas filozofijas daudz vieglāk viena otru papildina mūsdienu liberālo starptautisko attiecību skolā.

16. Noslēgumā jāteic, ka Latvija kā pilnīgi patstāvīga un neatkarīga valsts, kā šis jēdziens tika izprasts 1914. gadā, pārtrauca eksistēt kā demokrātiska valsts (kā šis termins tiek lietots Rietumeiropā) 1934. gadā. Latvijas Republika piedzima laikā, kad Vācija un Krievija bija pārgurušas un to uzskati varēja tikt neievēroti. Valstis piekrita Latvijas eksistencei tik ilgi, kamēr bija vājas, bet pēc tam, kad bija daļēji savu spēku atguvušas, tik ilgi, kamēr tās viena otru pastāvīgi uzmanīja, bet, kad bija atguvušas savus spēkus pilnībā un identificējušas domstarpības, ietvēra Latvijas Republiku. Latvijas neierobežotā valsts statusa atjaunošana, tāpat kā tās neatkarības ieguvums, nekad nevarēs tikt sasniegts vai saglabāts ar viņas pašas iekšējo varu, kaut niecīgas iespējas, bez šaubām, ir.

4. dok. Amerikas Savienoto Valstu lietveža Vācijā Lilenda Morisa (*Leland Morris*) 1940. gada 3. decembra pilnīgi slepenais ziņojums ASV valsts sekretāram par stāvokli PSRS okupētajās Baltijas valstīs.

Avots: Amerikas Savienoto Valstu Nacionālais arhīvs (*National Archives of USA*). Valsts departamenta rādītājs Nr. M1185, dokuments Nr. 3953. Oriģinālmašīnraksts uz ASV vēstniecības Vācijā veidlapas angļu valodā uz 4 lappusēm ar ASV lietveža Vācijā Lilenda Morisa parakstu. Atslepenots 1980. gada 28. janvārī. No angļu valodas tulkojusi Bārbala Stroda un Dagnija Staško.

**Amerikas Savienoto Valstu
vēstniecība
Berlinē 1940. gada 3. decembrī**

Nr. 3953

Temats: Situācija padomju okupētajās Baltijas valstīs

Pilnīgi slepeni

Godājamajam valsts sekretāram
Vašingtonā

Ser,

Man ir tas gods izvirzīt kā Valsts departamentu iespējami interesējošus dažus novērojumus attiecībā uz padomju okupētajām Baltijas valstīm, ko sūtniecībai darījuši zināmus vācu diplomāti, kuri saistīti ar vācu interesēm šajās valstīs.

Vācu pārstāvības stāvoklis

Bijušās vācu sūtniecības trijās Baltijas valstīs turpina darboties, bet kā "vācu interešu pārstāves", nevis kā akreditētas diplomātiskās misijas. Tām paredzēts darboties

šādā uzdevumā, līdz tiks likvidētas vācu intereses un netiks evakuēti balti un tautvācieši¹, ko pabeigs līdz 1941. gada pavasarim. Vācu iestādēm jāsastopas ar daudzām grūtībām un neērtībām darījumos ar vietējām amatpersonām un centrālā padomju režīma pārstāvjiem šo triju valstu galvaspilsētās, un īstie [rases] vācieši nav pasargāti pret nosodošu izturēšanos, par ko liecina apmēram 170 cilvēku, kurus paredzēts noņemt Vācijā, arests Padomju Lietuvā.

Kad pašreizējās pārstāvības Baltijas galvaspilsētās būs likvidētas, Vācijas valdība ir nodomājusi Rīgā dibināt Vācijas ģenerālkonsulātu. Šādas iestādes atvēršanai jānotiek uz savstarpējas vienošanās pamata, un tiek sagaidīts, ka padomju varas iestādes lūgs un saņems atļauju dibināt padomju papildu konsulātu kādā no Vācijas pilsētām pēc Maskavas izvēles.

Baltijas personību likteņi

Kauņā paziņots, ka Petss (Igaunija) un Ulmanis (Latvija) nesēn miruši ar "sirdskaiti" ar nedēļas starpību. Latvijas ārlietu ministrs Munteris Rīgā arestēts, un viņa pašreizējā atrašanās vieta nav zināma. Voldemaras, bijušais Lietuvas diktators, kurš dažus gadus dzīvoja trimdā Francijā un Itālijā, pēc Smetonas valdības aizbēgšanas atgriezies Lietuvā cerībā ieņemt kādu politiski svarīgu amatu. Viņa draugi Vācijā centās viņu atrunāt no šāda soļa, un, kad viņam bija Lietuvas pierobežā Austrumprūsijā dažas dienas jāgaida atļauja iebraukt Lietuvas teritorijā, vietējās varas iestādes viņu brīdināja no šā ceļojuma. Pēc ierašanās Kauņā Voldemaras tika aizsūtīts uz Maskavu, un tagad ir ziņas, ka viņam iedots mazsvarīgs profesora postenis kādā Maskavas mācību iestādē.

Militārā situācija

Padomju karaspēks nesēn atvilks no Lietuvas un Austrumprūsijas robežas tieša tuvuma. Agrāk ierīkoti padomju prettanku grāvji pie šīs robežas pēdējo nedēļu laikā aizbērti, vienlaikus likvidētas arī lielgabalu novietnes un ložmetēju ligzdas. Kauņai paredzēts kļūt par Baltijas valstu militāro centru (pirms Pasaules kara tā bija svarīgākais krievu cietoksnis Baltijas reģionā). Pagaidām nav ziņu par padomju plāniem attiecībā uz bijušās impērijas jūras kara flotes bāzes Liepājā rekonstrukciju vai izmantošanu.

Administratīvie izkārtojumi

Pavasārī Lietuvas reģiona administratīvajam centram jātiek pārvietotam uz Viļņu, un no Kauņas tiks evakuētas praktiski visas civiliestādes, lai to padarītu par Baltijas reģiona militāro centru. Rīgai paredzēts kļūt par tirdzniecības un transporta centru. Jau tuvojas nobeigumam krievu platuma sliežu dzelzceļa līnijas ierīkošana, un sliežu platums tiks mainīts arī uz citiem stratēģiski un tirdznieciski svarīgiem dzelzceļa atzarojumiem. Dzelzceļa sakari Baltijas valstu iekšienē un uz pašu Padomju Savienību, šķiet, funkcionē normāli, ja neņem vērā biežākus kavējumus nekā agrāk, kas vairāk izskaidrojami ar administratīvo jucekli nekā ar tehniskām transporta grūtībām.

Valūta un cenas

Trijās Baltijas valstīs tikko ieviesta padomju nauda – rublis, un šo valstu nacionālā valūta tagad vairs nebūs apgrozībā. Pirms rubļa ieviešanas notika strauja Baltijas valstu naudas inflācija vai, drīzāk, stipri tika pazemināta tās pirktspēja, lai cenu struktūru

¹ Pasvītots tekstā. – Red.

daudzmaz pielīdzinātu tai, kāda pastāv Padomju Savienībā. Piemēram, pārtikas produktu cenas Lietuvas valūtā kopš padomju okupācijas ir strauji cēlušās, un pirms dažām dienām sviesta cena litos jau bija desmitreiz augstāka nekā iepriekš. Tāda pati cenu kāpšana notikusi arī visām citām precēm, un līdz ar rubļa ieviešanu cenu mērogi jau bija tādi paši kā Padomju Savienībā. Tas, dabiski, radīja lielas grūtības lielākajai daļai iedzīvotāju šajā reģionā, kuru ienākumi necēlās tik strauji kā cenas², un daudzi vietējie iedzīvotāji varēja izdzīvot, tikai pārdodot personīgās mantas, kam bija liels pieprasījums ienākušo padomju karavīru un civilpersonu vidū. Tādējādi okupētajās Baltijas valstīs tika izmantota tā pati valūtas un cenu shēma, kura 1939.–1940. gada ziemā tika ieviesta padomju okupētajā Polijā.

Vietējās saimniecības izlaupīšana

Joprojām notiek strauja un pilnīga vietējās saimniecības izlaupīšana. Baltijas valstīs izzudušas praktiski visas preces, kuras izpirkuši padomju ierēdņi vai iestādes, lieli preču daudzumi izvesti uz Krieviju. Piemēram, tādas preces kā šujmašīnas, biroja tehnika, visāda veida importa preces, vilnas un kokvilnas audumi, sviests un siers aizsūtītas vairumtirdzniecības kvantumos uz Krieviju. Šobrīd gandrīz nav pieejamas tekstilpreces, un sviests, kuru Lietuva gadiem ilgi bija ar uzviju eksportējusi, tagad kļuvis par luksuspreci, kas augsto cenu dēļ lielākajai daļai lietuviešu nav pieejama pat nelielos daudzumos. Jaunie padomju ierēdņi atveduši līdzī savas ģimenes, kas ar padomju valūtu izpirkušas lielāko daļu personisko vajadzību preces veikalos un no piespiedu kārtā nabadzībā nonākušajiem iedzīvotājiem. Tādējādi padomju okupāciju pavada 1) valsts saimniecības izlaupīšana un 2) iedzīvotāju grimšana nabadzībā lielās cenu inflācijas dēļ.

Vāciešu repatriācija

Trijās Baltijas valstīs, lielākoties Lietuvā, palikušie vācieši pēc iespējas drīzāk jānometina Vācijā. Viņus paredzēts nogādāt reiham anektētajā bijušās Polijas teritorijā, un lielāko daļu no viņiem nometinās gar Vislas ieleju. Šis process ir ļoti aizkavējies galvenokārt dēļ pārmaiņām Maskavas administrācijā un šķietami bezcerīgās Maskavas vilcīnāšanās veikt nepieciešamos izkārtojumus. Jaunieceltais Padomju Savienības sūtnis Berlīnē Dekanozovs³ bija atbildīgs par sarunām padomju pusē, un cerams, ka viņš tagad tās paātrinās, it sevišķi pēc Molotova apspriešanās ar fon Ribentropu par šo jautājumu nesenās vizītes laikā Berlīnē. Molotovs apgalvoja, ka repatriācijas plāns no padomju puses tiks realizēts ātri un godīgi. Vācu varas iestādes pieņēmušas "ģimeņu nešķiršanas" principu repatriācijas gaitā, tādējādi daudzas personas ar rasiski attālu saistību ar Vāciju tiks izvestas no Padomju Savienības kā tautvācieši.

Baltijas tautību noņemšana Krievijā

Ir sagaidāms, ka padomju varas iestādes ķersies pie vietējo iedzīvotāju masu deportācijām no Lietuvas un pārējām Baltijas valstīm, tikko būs realizēta vāciešu repatriācijas programma. Tā kā Lietuva robežojas ar Vāciju un "98 procenti lietuviešu lūdz vācu armiju viņus atbrīvot", padomju vara, izveidojot Kauņu par reģiona militāro centru, nepāšaubāmi gribēs šo teritoriju rasiski "attīrīt", kā to jau izdarīja ar anektētajiem Polijas un Somijas apgabaliem un agrāk ar Padomju Karēliju. Šī attīrīšana visticamāk notiks

² Lielākie algu pieaugumi nav pārsnieguši 50%, bet cenas cēlušās par 100% un vairāk.

³ Vladimirs Dekanozovs (1898–1953) 1940. gadā PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks. 1953. gadā nošauts L. Berijas lietā. – Red.

iespējami drīz un var sākties pavasarī, ja ne vēl agrāk. Tā ietekmē Baltijas tautas kā nacionālpolitiskais faktors gar Baltijas jūru var izzust, un deportāciju politika var pilnīgi iznīcināt visu darbu, kas ielikts, tās uzbūvējot 20 neatkarības gadus. Acīmredzot Baltijas iedzīvotāji tāpat kā poļi tiks pārvietoti uz Padomju Vidusāziju un Sibīriju.

Nobeigumā jāpiebilst, ka vācu amatpersonas, apspriežot padomju teroristisko politiku un brutālo rīcību okupētajās Baltijas valstīs, ir paudušas personiskas šausmas un sašutumu par šīm darbībām, kuras pēc savas intensitātes un lietojuma ir tikai desmitā daļa no vācu varas iestāžu līdzīgām darbībām pret tām pakļautajiem poļiem un ebrejiem okupētajā Polijā.

Ar cieņu
Lilends Moriss [*Leland Morris*],
pilnvarotā lietveža vietas izpildītājs

5. dok. Vācijas sūtņa Latvijā Hansa Ulriha fon Koces 1940. gada 21. jūnija ziņojums "Padomju krievu izrīcības Latvijā" Vācijas Ārlietu ministrijai Berlīnē.

Avots: Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskais arhīvs, šifrs A-1042.
Dokumenta oriģināls mašīnrakstā vācu valodā.

Vācijas sūtniecība
A-1042

Rīgā 1940. gada 21. jūnijā

Saturs: Padomju krievu izrīcības Latvijā.

Ņemot vērā manus daudzos pēdējo dienu telegrāfiskos ziņojumus, pacentišos dot īsu notikumu hronoloģisku attēlojumu kopš padomju-krievu izrīcības sākuma pret Latviju. Daļēji es balstos uz oficiālo latviešu traktējumu sakarā ar līdzšinējā ārlietu ministra¹ mutisko paziņojumu, no otras puses, balstoties uz šejienes padomju sūtniecības ziņojumiem un uz dažādiem ziņu avotiem, kuru nozīme ir atšķirīga.

[1940. gada] 14. jūnijā agri no rīta robežapsardzes brigādes piederīgie konstatēja, ka viena sardzes māja rajonā austrumos no Abrenes ir nodedzināta, daži kareivji un civilpersonas nogalināti un daļa citu aizvesta uz krievu teritoriju. Latvijas valdība uzskatīja, ka no notikušā jāsecina, ka šis starpgadījums ir krievu provokācija, lai dotu iemeslu līdzīgiem drakoniskiem pasākumiem, kādi jau norisinājās kopš neilga laika pret Lietuvu.² Mēģinot izvairīties no sekām, valdība telegrāfiski ziņoja savam sūtnim, ar faktisko lietas izklāstu atzīmējot kā pierādījumu patronu čaulu un neeksplozējušu rokas granātu Krievijas izcelsmi. Viņam uzdeva tūlīt saistīties ar ārlietu komisariātu. Sūtni, saskaņā ar Muntera kunga izteikumiem, pieņēma tikai 16. jūnijā no rīta ārlietu komisariāta ierindas darbinieks un tanī pašā dienā pusdienu laikā – Molotovs, turklāt pēdējais vispār vairāk neiedziļinājās latviešu iniciatīvā, bet sūtnim nodeva šim ziņojumam

¹ V. Munters (1898–1967). – Red.

² Sīkāk Andrejs Edvins Feldmanis. Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija. – Rīga: OMF, 2002.

pievienotu notu, kas tika publicēta žurnālā "Korespondans Baltik" pēc Ārlietu ministrijas iniciatīvas.

Attiecībā uz krievu notas pirmā punkta apvainojumiem³ Muntera kungs paskaidroja, ka sarunās par palīdzības paktu gan igauņu ārlietu ministrs Selters, gan viņš pats pie Krievijas valdības viennozīmīgi griezušies ar jautājumu, vai igauņu-latviešu apsardzības savienības pastāvēšana, pēc krievu domām, ir savienojama ar jaunajiem paktiem vai nav. Viņam esot atbildēts, ka Krievijas valdībai par šādu vienošanās esamību vai nepastāvēšanu nav nekādas intereses. Apgalvojums par Lietuvas iesaistīšanu latviešu-igauņu savienībā un Somijas iesaistīšanas mēģinājumu uztverams kā izdomājums.

Attiecībā uz krievu apvainojumu otrajā punktā Munters paskaidroja, ka savstarpējās militārās vizītes aprobežojas ar jauniecelto ģenerāļu pieklājības aktu. Tos apstiprinot, it sevišķi rēķinājās ar to, lai netiktu aizskarts krievu jūtīgums. Norādījums uz tādu lapiņu kā "Revue Baltique" tādā dokumentā nav nopietni ņemams.

No mana telegrāfiskā ziņojuma par sarunu ar šejienes padomju sūtni izriet, ka krievu puse vismaz rada priekšstatu, ka Baltijas valstu militārā vienošanās jāuzņem daudz nopietnāk. Cik tālu šī neuzticība ir pamatota, man šķiet, par tik tuviem notikumiem ir sevišķi grūti spriest. Es negribētu pieņemt, ka šo mazo valstu atbildīgie ministri nopietni ticētu idejai par Krievijas apkarošānu un darbotos šajā nolūkā. No otras puses, nevar neatzīt, ka ģenerāļa Baloža⁴ negaidīta atcelšana būtu krievus sevišķi slikti noskaņojusi. Tāpat es atļaujos atgādināt agrāko ziņojumu, saskaņā ar ko Muntera kungs pats man pie tuvākās izdevības sacīja, ka iespaids par krievu karaspēka daļu ienākšanu pagājušā gada oktobra un novembra mēnesī bijis tik bēdīgs, ka viņam vajadzēja nopūlēties, apvaldot savas militārās aprindas, kuras bija ātri nonākušas pie slēdziena, ka varētu aizdzīt šos maznozīmīgos Sarkanās armijas pārstāvjus. Nav šaubu, ka tādi uzskati bija izplatīti jaunāko virsnieku korpusā un kļuva zināmi šejienes padomju sūtniecības ziņotājiem.

Krievu nota pienāca Rīgā 16. jūnijā ap plkst. 14. Tajā tika pieprasīta nekavējoša atbilde, taču tai nebija ultimātas formas. Tā kā šajā dienā četri ministri piedalījās Latgales Dziesmu svētkos Daugavpilī, kabineta pilna sēde varēja notikt tikai vēl vakarā. Pēcpusdienas laikā ienāca informācija, ka vismaz vienā vietā pie Zilupes motorizētās vienības šķērsoja latviešu robežu.

Liekas, ka valsts prezidents pēc apspriedes ar ārlietu ministru un armijas virspavēlniecību vēl pirms kabineta sēdes izlēma pieņemt krievu prasības par visa kabineta atkāpšanos, tai pašā laikā paliekot savā vietā, un ministriem uzlikt par pienākumu vadīt savus resorus līdz tam laikam, kamēr būs iecelts pēcnācējs. Sakarā ar Lietuvas pieredzi bija izlemts ar iniciatīvu no savas puses nemēģināt izveidot jaunu kabinetu, lai izvēlētos kandidātus krievi pēc tam neatceltu. Vairāk valdija nodoms nogaidīt šejienes Padomju Krievijas sūtņa pilnvaras jeb speciāla krievu delegāta ierašanos, ar kuru varētu pārrunāt kabineta sastāvu.

Liekas, ka nedrošība par to iespaidu, kādu varētu atstāt ziņas iedzīvotāju starpā par šādu pakļautību iepretim Padomju Savienībai, spieda valdību publicēt krievu notu un latviešu atbildi tikai pirmdienas pēcpusdienā. Pa to laiku Sarkanās armijas motorizētās kolonnas pietuvojās pilsētai tik tuvu, ka ziņu sagatavošana un faktiskā pirmo karaspēka vienību ienākšana gandrīz sakrita laika ziņā. Šajā sakarībā izraisījās ārkārtīgs uztraukums, ko nekavējoties izmantoja profesionālie nemiernieki, žīdi un pret gaismu jutīgi visādu veidu elementi, lai radītu drūzmu, atklātu pretestību policijai, uzbrukumu

³ 1940. gada 16. jūnija PSRS ultimāts Latvijai. – Red.

⁴ Jānis Balodis (1881–1965), Latvijas Republikas kara ministrs (1931.–1940. gada jūnijs). – Red.

policijas prefektūrai, pastam un citām sabiedriskām ēkām, kā arī laupīšanu. No latviešu valdības puses uzsvērts, ka iekšlietu ministrs⁵ šajā bīstamajā momentā pilnīgi netika galā ar saviem pienākumiem un nebija spējīgs nodibināt kārtību. Policija pirmām kārtām bija apbruņota tikai ar gumijas nūjām un tai bija pavēlēts tās nelietot. Tādā veidā drīz notika uzbrukumi policistiem un tika atzīmēti vairāki nāves gadījumi un ievainojumi. Visu pēcpusdienu stacijas apkārtnē ap Maskavas priekšpilsētu, kas dod pajumti ne-labvēlīgi noskaņotiem elementiem, prefektūras apkārtnē un blakus esošās satiksmes artērijās, kuru robežās atrodas sūtniecība, ar mainīgiem panākumiem tika demonstrēts un šauts. Pagāja vairākas stundas, kamēr policija bija spējīga atbildēt uz šāvieniem ar šāvieniem, līdz tam brīdim, kad pieslēdzās latviešu garnizona vienības un izdevās atgūt galveno pastu. Telefona un telegrāfa sakari ar ārējo pasauli bija pārtraukti līdz vēlajām nakts stundām. Kad atsevišķi krievu tanki nokļuva drūzmā un demonstrējošais pūlis, kurā skaitliskais pārsvars bija židiem, tiem kļuva apgrūtināts, krievi piedalījās pūļa apšaušanā un izklidināšanā. Taču vēl pēc plkst. 23 vakarā Romas viesnīcas apkaimē notika nopietna sadursme, kurā atkal varēja uzzīmēt daudzus kritušos un ievainotos. Tika paziņots mirušo skaits (50), ievainoto – apmēram divi simti.

Pēcpusdienā pilsētā izplatījās vēsts, it kā Rīgā ar lidmašīnu esot ieradies ārlietu komisariāta vietnieks Dekanozovs⁶, lai vestu sarunas par valdības sastādīšanu. Šī ziņa tika vēlāk atzīmēta kā nepatiesa. Sarunām ar Latviju no paša sākuma tika izraudzīts Tautas Komisāru Padomes loceklis Višinskis.⁷ Viņa ierašanās notika tikai 18. jūnijā.

Lai kādu politisku virzienu valsts un ministru prezidentam Ulmanim varētu piedēvēt šajā, Latvijai ārkārtēji kritiskā stāvoklī, tomēr vajadzētu par viņu liecināt, ka viņš visaugstākajā briesmu brīdī nevilcinājās un pats bez ierunām iestājās par kārtības atjaunošanu. Viņš nevilcinājās vairākas reizes izbraukt atklātā automašīnā cauri apdraudētām pilsētas daļām un ap plkst. 22 vakarā noturēja radio uzrunu, kurā ārkārtīgi iespaidīgā veidā uzsvēra palikšanu savā vietā un izteica brālīgu prasību katram apzinīgam latvietim. Tajā pašā laikā vecais kabinets pieņēma nolikumus sabiedriskās kārtības nodrošināšanai, kas patiesi vienas dienas laikā uzrādīja pilnīgu miera atjaunošanu pilsētā.

Par sarunām starp Ulmani un Višinski ir maz ticamas informācijas. Tās notika 19. jūnija otrajā pusē un naktī uz 20. jūniju, kamēr [Sarkanarmijas] jaunas motorizētas vienības, tanki, kājnieki un speciālās formācijas iegāja pilsētā. Arī šeit šķiet, ka krievi panāca latviešu armijas lielāku kazarmu atbrīvošanu un acimredzot nākamo dienu laikā līdzšinējo okupētās pilsētas ainu papildinās ar sevišķi stipru krievu garnizonu. It visur jūtami atgādinājumi par iekārtošanos uz ilgāku laiku. Katru nākamo karaspēka daļu izmēri ir tik lieli, ka drīz parādījās baumas par Krievijas tālejošiem kareivīgiem nodomiem, jo tik stipras okupācijas nepieciešamību nevar iztēloties, lai pakļautu Latviju. Es domāju, ka Krievijas pasākumi spēlēja lomu pārdomās par Vāciju un tās iespējām, ka krievu nodomiem ir tikai defensīvs raksturs.

No daudziem avotiem es dzirdu, ka Ulmanis līdz pēdējam brīdim ar savu ierasto sīkstumu cīnījās par Muntera atstāšanu kabinetā. Ka viņam tas neizdevās un starp prezidentu un kabinetu acimredzot radās domstarpības, ir tuvu noslēgumam, ka pats Ulmanis vairs nebūs ilgi šīs valsts priekšgalā. Laikam krievu ielānotās, radītās demonstrācijas veicina tālāko attīstību.

Fon Koce

⁵ Alfreds Bērziņš (1889–1977), Latvijas Republikas sabiedrisko lietu ministrs (1937. gada 1. aprīlis – 1940. gada 17. jūnijs). – Red.

⁶ Vladimirs Dekanozovs (1898–1953), 1940. gadā PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks. – Red.

⁷ Andrejs Višinskis (1883–1954), 1939.–1944. gadā PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks. – Red.

III. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Politbiroja lēmumi Latvijas jautājumā 1940. gadā

6. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas 1940. gada 22. augusta lēmums par Lietuvas Seima, Latvijas Saeimas un Igaunijas Valsts domes pasludināšanu par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Savienoto Republiku Augstākajām Padomēm un Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR Konstitūciju apstiprināšanu.

Avots: Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs (bijušais PSKP CK Centrālais arhīvs), 17. f., 3. apr., 1026. l. Протокол № 19, решение Политбюро ЦК ВК(б)П за 20 июля – 24 августа 1940 г. 93.–94. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar VK(b)P CK ģenerālsekretāra J. Staļina parakstu un VK(b)P CK apaļā zīmoga nospiedumu.

322.§. Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Savienoto Sociālistisko Republiku jautājumi (VK(b)P CK un PSRS TKP lēmums)

1.

Papildus agrāk apstiprinātajiem jautājumiem Lietuvas un Latvijas Seimu un Igaunijas Valsts domes sesijās iekļaut Igaunijas Valsts domes, Latvijas un Lietuvas Seimu dienas kārtībā pilnvaroto komisiju ziņojumus par PSR Savienības Augstākās Padomes VII sesijas lēmumiem par Igaunijas, Lietuvas un Latvijas Savienoto Padomju Sociālistisko Republiku pieņemšanu PSRS sastāvā.

2.

“Par Latvijas un Lietuvas Seimu un Igaunijas Valsts domes pasludināšanu par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Padomju Savienoto Sociālistisko Republiku pagaidu Augstākajām Padomēm”. Pieņemts par projekta pamatu Latvijas un Lietuvas Seimu un Igaunijas Valsts domes lēmumus par Seimu un Valsts domes pasludināšanu par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Padomju Savienoto Sociālistisko Republiku pagaidu Augstākajām Padomēm: “Sakarā ar Lietuvas Tautas seima pieņemto jauno Lietuvas Savienotās Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūciju un izejot no tā, ka Tautas seims, kas š. g. 14.–15. jūnijā ievēlēts uz vispārējo, vienlīdzīgo, tiešo vēlēšanu tiesībām, slēgti balsojot, ir visas lietuviešu tautas pilnvarotais pārstāvis un patiesais tautas gribas izpaudējs, Tautas seims nolemj: pasludināt Lietuvas Savienotās Padomju Sociālistiskās Republikas Tautas seimu par Lietuvas PSR pagaidu Augstāko Padomi līdz Lietuvas PSR Augstākās Padomes vēlēšanām, balstoties uz tikko apstiprinātās Konstitūcijas un jaunā vēlēšanu likuma pamata. Uzdot Lietuvas Savienotās Padomju Sociālistiskās Republikas pagaidu Augstākās Padomes Prezidijam noteikt Lietuvas Savienotās PSR Augstākās Padomes vēlēšanas, balstoties uz Lietuvas Savienotās Padomju Sociālistiskās Republikas

Konstitūciju. Uzdot biedram Derevjanskim¹, Bočkarevam² un Pozdņakovam³ uz šā apstiprinātā minētā lēmuma teksta sastādīt Latvijas un Lietuvas Seimu un Igaunijas Valsts domes lēmumu projektus.”

325.§. Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR konstitūciju projekti

“Pieņemts ar labojumu 4. paragrāfā biedru Ždanova⁴, Višinska⁵ un Dekanozova⁶ iesniegtos Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR Konstitūciju projektus.”

7. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Politbiroja 1940. gada 22. augusta lēmums par Augusta Kirchenšteina vadītās Latvijas PSR valdības apstiprināšanu.

Avots: Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs (bijušais PSKP CK Centrālais arhīvs), 17. f. (VK(b)P CK Politbiroja arhīvs), 3. apr., 1026. l. Протокол № 19, решение Политбюро ЦК ВК(б)П за 20 июля – 24 августа 1940 г. Mašīnraksts krievu valodā ar VK(b)P CK ģenerālsekretāra J. Staļina parakstu un VK(b)P CK zīmoga nospiedumu.

321.§. Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Savienoto PSR jautājumi

“II. Latvijas Savienotajā PSR:

Pieņemts Latvijas K(b)P CK priekšlikumu par apstiprināšanu: b. Kirchenšteins Augusts – Latvijas Savienotās PSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs, b. Lācis Vilis – Latvijas Savienotās PSR TKP priekšsēdētājs, b. Deglavs Fricis – Latvijas Savienotās PSR TKP priekšsēdētāja pirmais vietnieks; par Latvijas Savienotās PSR tautas komisāriem b. b.: Karlsons Kārlis – vietējās rūpniecības, Šics Kārlis – vieglās rūpniecības, Gustsons Jānis – meža rūpniecības, Tabaks Arnolds – finanšu, Vanags Jānis – zemkopības, Puprs Jānis – tirdzniecības, Jablonskis Andrejs – tieslietu, Lācis Jūlijs – izglītības, Jagars Jānis – komunālās saimniecības, Nurža Kārlis – sociālās nodrošināšanas, Kažemaks Ludvigs – darba, Trubiņš Bronislavs – valsts kontroles.

¹ Vladimirs Derevjanskis (1894–1980), PSRS pilnvarotais pārstāvis Latvijā (1940. g. aprīlis–augusts), VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotais Latvijā (1940. g. jūlijs–1941. g. jūnijs).

² Vladimirs Bočkarevs (1909–1941), PSRS pilnvarotais pārstāvis Igaunijā (1940. g.) un VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotais Igaunijā (1940.–1941. g.).

³ Nikolajs Pozdņakovs (1900–1948), PSRS pilnvarotais pārstāvis Lietuvā (1939., 1940. g. augusts) un VK(b)P CK un TKP pilnvarotais pārstāvis Lietuvā (1940. g. augusts–1941. g. jūnijs).

⁴ Andrejs Ždanovs (1896–1948), VK(b)P CK Politbiroja loceklis (1939–1948), VK(b)P CK Orgbiroja loceklis un VK(b)P CK sekretārs (1934–1948), VK(b)P CK Ļeņingradas pilsētas un apgabala komitejas sekretārs (1934–1944), PSRS pilnvarotais Igaunijas okupācijā.

⁵ Andrejs Višinskis (1883–1954), 1939.–1944. gadā PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, no 1940. gada PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks, PSRS pilnvarotais Latvijas okupācijā 1940. gadā.

⁶ Vladimirs Dekanozovs (1898–1953), PSRS NKVD tautas komisāra vietnieks, 3. ranga valsts drošības komisārs (1938). 1940. gadā PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks, PSRS pilnvarotais Lietuvas okupācijā 1940. gadā. Nošauts 1953. gadā kopā ar L. Beriju.

8. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas 1940. gada 3. decembra lēmums par Latvijas PSR deputātu kandidātu apstiprināšanu 1941. gada 12. janvāra PSRS Augstākās Padomes vēlēšanās.

Avots: Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvs (bijušais PSKP CK Centrālais arhīvs), VK(b)P CK fonds, 17. f., 3. apr., 1030. l., 181. lp., VK(b)P CK Politbiroja lēmumi laikā no 1940. gada 22. novembra līdz 1940. gada 13. decembrim, 119. š., 48.–50. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar VK(b)P CK ģenerālsekretāra Josifa Staļina parakstu un VK(b)P CK apaļā zīmoga Nr. 3 nospiedumu.

Protokols Nr. 23

VK(b)P CK Politbiroja lēmumi

laikā no 1940. gada 22. novembra līdz 1940. gada 13. decembrim.
Par PSRS Augstākās Padomes deputātu kandidātiem no Latvijas PSR
(Orgbirojs 3.XII.40., protokols Nr. 63., 70. gs. lpp.)

Pieņemt Latvijas K(b)P CK priekšlikumu apstiprināt par PSRS Augstākās Padomes deputātu kandidātiem:

Savienības Padomē:

1) b. Vērpi J. P.	Liepājas vēlēšanu apgabalā Nr. 637
2) b. Kalnbērziņu	Rīgas pils. vēlēšanu apgabalā Nr. 638
3) b. Kalniņu K. J.	Rīgas lauku vēlēšanu apgabalā Nr. 639
4) b. Derevjanski V. K.	Valmieras vēlēšanu apgabalā Nr. 640
5) b. Šamaņinu F. N.	Madonas vēlēšanu apgabalā Nr. 641
6) b. Smagaru I. S.	Daugavpils vēlēšanu apgabalā Nr. 642
7) b. Latkovski V. K.	Rēzeknes vēlēšanu apgabalā Nr. 643

Tautību Padomē:

1) b. Spuri Ž. K.	Liepājas vēlēšanu apgabalā Nr. 664
2) b. Dunduru J. A.	Aizputes vēlēšanu apgabalā Nr. 665
3) b. Paldiņu-Rūsi I. K.	Ventspils vēlēšanu apgabalā Nr. 666
4) b. Gobzemi K. K.	Kuldīgas vēlēšanu apgabalā Nr. 667
5) b. Lāci V. T.	Tukuma vēlēšanu apgabalā Nr. 668
6) b. Grosu A. J.	Jelgavas vēlēšanu apgabalā Nr. 669
7) b. Gustsonu J. J.	Bauskas vēlēšanu apgabalā Nr. 670
8) b. Duškinu M. K.	Rīgas 1. vēlēšanu apgabalā Nr. 671
9) b. Miezi H. J.	Rīgas 2. vēlēšanu apgabalā Nr. 672
10) b. Laminski I. P.	Rīgas 3. vēlēšanu apgabalā Nr. 673
11) b. Čaksti M. A.	Rīgas 4. vēlēšanu apgabalā Nr. 674
12) b. Koltanu V. A.	Rīgas 5. vēlēšanu apgabalā Nr. 675
13) b. Likumu G. K.	Rīgas lauku vēlēšanu apgabalā Nr. 676
14) b. Matisonu A. M.	Cēsu vēlēšanu apgabalā Nr. 677
15) b. Liepu A. A.	Valmieras vēlēšanu apgabalā Nr. 678

- 49 -

- 5) т. Шаманина Ф.Н. - по Мадонскому избирательному округу № 641;
- 6) т. Смагар И.С. - по Даугавпилсскому избирательному округу № 642;
- 7) т. Латковского В.К. - по Резекнескому избирательному округу № 643;

В Совет Национальностей:

- 1) т. Спуре Ж.К. - по Лепайскому избирательному округу № 664;
- 2) т. Дундур Я.А. - по Айзпутесскому избирательному округу № 665;
- 3) т. Палдынь-Русис Е.Я. - по Вентспилсскому избирательному округу № 666;
- 4) т. Гобзем К.К. - по Кулдигскому избирательному округу № 667;
- 5) т. Лацис В.Т. - по Тукумскому избирательному округу № 668;
- 6) т. Гросс А.Я. - по Елгавскому избирательному округу № 669;
- 7) т. Густсон Я.Я. - по Баускскому избирательному округу № 670;
- 8) т. Душкиной М.К. - по Рижскому первому избирательному округу № 671;
- 9) т. Мезис Х.Я. - по Рижскому второму избирательному округу № 672;
- 10) т. Ламинского И.П. - по Рижскому третьему избирательному округу № 673;
- 11) т. Чаксте М.А. - по Рижскому четвертому избирательному округу № 674;
- 12) т. Колтан В.А. - по Рижскому пятому избирательному округу № 675;
- 13) т. Ликум Г.К. - по Рижскому сельскому избирательному округу № 676;
- 14) т. Матисон А.М. - по Цесскому избирательному округу № 677;
- 15) т. Лиела А.А. - по Валмерскому избирательному округу № 678;
- 16) т. Галенек П.М. - по Валкскому избирательному округу № 679;

зф

16) b. Galnieku P. M.	Valkas vēlēšanu apgabalā Nr. 679
17) b. Noviku A. A.	Madonas vēlēšanu apgabalā Nr. 680
18) b. Plēsumu P. P.	Krustpils vēlēšanu apgabalā Nr. 681
19) b. Stakioni A. M.	Ilūkstes vēlēšanu apgabalā Nr. 682
20) b. Lūriņu A. A.	Daugavpils vēlēšanu apgabalā Nr. 683
21) b. Rubuli V. V.	Krāslavas vēlēšanu apgabalā Nr. 684
22) b. Strupišu A. A.	Rēzeknes vēlēšanu apgabalā Nr. 685
23) b. Horunžiju M. M.	Ludzas vēlēšanu apgabalā Nr. 686
24) b. Kirhenšteinu A. M.	Kārsavas vēlēšanu apgabalā Nr. 687
25) b. Gorbačovu J. M.	Abrenes vēlēšanu apgabalā Nr. 688

CK sekretārs: /paraksts/

J. Staļins

Zīmogs:

Vissavienības Komunistiskā boļševiku partija

CK-3

IV. Latvijas okupācija 1939.–1940. gadā

9. dok. PSRS aizsardzības tautas komisāra Padomju Savienības maršala Klimenta Vorošilova (1881–1969) 1939. gada 15. oktobra pavēle Nr. 0162 par Igaunijā izvietoto Sarkanās armijas daļu personālsastāva izturēšanos. (Analogas pavēles tika dotas arī Lietuvā un Latvijā izvietotajām Sarkanās armijas daļām.)

Avots: Военно-исторический журнал, 1988, № 12, стр. 12–13. Статья полковника В. В. Анучина. Oriģināls atrodas Krievijas Aizsardzības ministrijas Centrālajā arhīvā (Podoļskā). Pirmpublicējums latviešu valodā.

[12]

PSR Savienības aizsardzības tautas komisāra

PAVĒLE

Nr. 0162

1939. gada 25. oktobrī

Maskavā

Saturs: Par Igaunijā izvietoto Sarkanās armijas karaspēka daļu personālsastāva izturēšanos.

Saskaņā ar padomju–igauņu paktu par savstarpēju palīdzību, ko noslēdza Maskavā 1939. gada 28. septembrī, Sarkanās armijas un PSRS Jūras kara flotes daļas iegāja Igaunijas teritorijā un tika izvietotas līgumā paredzētajos punktos.

[65.] sevišķais strēlnieku korpuss turpmāk atradīsies mums draudzīgās Igaunijas Republikas teritorijā kā Sarkanās armijas avangarda aizsprosts pret iespējamiem ienaidnieku uzbrukumiem Padomju Savienībai vai Igaunijai.

Savu atbildīgo uzdevumu [65] sevišķais strēlnieku korpuss ar godu izpildīs tikai tādā gadījumā, ja tā daļu dzīve un ikdienišķā kaujas apmācība noritēs normālos un veselīgos apstākļos, kas iespējams tikai, tām pilnīgi ievērojot visus punktus, kuri paredzēti paktā par savstarpējo palīdzību starp PSRS un Igauniju.

Lai precīzi izpildītu paktu par savstarpējo palīdzību starp PSRS un Igaunijas Republiku,

PAVĒLU:

- [65.] sevišķā strēlnieku korpusa komandierim komdivam¹ b. Tjurinam un komisāram brigādes komisāram b. Žmakinam veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai mūsu daļu personālsastāvs, kas atrodas Igaunijā, no ierindas sarkanarmieša līdz augstākajam komandējošajam sastāvam precīzi un pēc labākās sirdsapziņas izpildītu katru savstarpējās palīdzības pakta punktu un nekādā gadījumā neiejauktos Igaunijas Republikas iekšējās lietās.
- Izskaidrot visam mūsu daļu personālsastāvam Padomju valdības draudzīgo politiku attiecībā pret Igauniju. Līgumam ar Igauniju par savstarpējo palīdzību ir jānodrošina stabils miers Baltijā, Igaunijas un Padomju Savienības drošība. Visam mūsu personālsastāvam ir jāzina precīzi, ka saskaņā ar savstarpējās palīdzības paktu mūsu daļas izvietotas un dzīvo suverēnas valsts teritorijā, kuras politiskajos jautājumos un sociālajā iekārtā [mums] nav tiesību iejaukties. Dažādi pretpadomju provokatori centīsies un jau cenšas iztēlot mūsu daļu ieiešanu Igaunijā kā tās "sovjetizācijas" sākumu. Tādi un tiem līdzīgi noskaņojumi un runas par Igaunijas "sovjetizāciju" ir krasā pretrunā ar mūsu partijas un valdības politiku un ir izteikti provokatīvi. Padomju Savienība godīgi un punktuāli izpildīs savstarpējās palīdzības paktu un sagaida to pašu no Igaunijas puses. Noskaņas un runas par "sovjetizāciju", ja tādas konstatējas starp karavīriem, nepieciešams likvidēt jau saknē un turpmāk pārtraukt visnesaudzīgākā veidā, jo tās atbalsta tikai Padomju Savienības un Igaunijas ienaidniekus.
- Kategoriski aizliedzu jebkādas [mūsu] karaspēka daļu, atsevišķu karavīru grupu vai atsevišķu personu, vai tas būtu [65.] sevišķā strēlnieku korpusa priekšnieks vai sarkanarmietis, tikšanās ar igauņu strādniekiem vai citām igauņu organizācijām, arī kopīgu sapulču, koncertu, pieņemšanu u. tml. sarīkošanu. Nepieļaut jebkādu mūsu cilvēku iejaukšanos Igaunijas partiju vai jebkādās citās sabiedriskās lietās. Jebkāds mūsu karavīru mēģinājums neatkarīgi no viņa stāvokļa izlikties par "arhi-kreisu" un veikt komunistisko propagandu, kaut vai tikai atsevišķu igauņu iedzīvotāju vidū, tiks uzskatīts par pretpadomju aktu, kas vērst uz savstarpējās palīdzības līguma ar Igauniju diskreditāciju. Visas personas, kuras iedomājas sevi par "kreisajiem" un "ultra-kreisajiem" un kuras mēģina jebkurā formā iejaukties Igaunijas Republikas iekšējās lietās, uzskatīt par pretpadomju provokatoru un nīkņāko sociālisma ienaidnieku atbalstītājiem un sodīt visstingrākajā veidā.
- Ne ar vienu Igaunijas pilsoni nesarunāties par dzīvi un iekārtu Padomju Savienībā, par mūsu Sarkanā armiju. Nekādu informāciju un pārrunas par Sarkanā armiju igauņu presei nedot.

¹ Divīzijas komandierim. – Red.

5. Visām [65] sevišķā strēlnieku korpusa daļām dzīvot savu pilnasinīgo, parasto dzīvi ar normālām mācībām un atpūtu. Plaši izvērst politisko darbu personālsastāva tālākajā audzināšanā, labi organizēt māksliniecisko pašdarbību, AKN², klubu, Ļeņina istabu, kino, bibliotēku darbu. Komandējošo sastāvu un sarkanarmiešus apgādāt ar nepieciešamo grāmatu, mūzikas instrumentu daudzumu, visās daļās organizēt orķestrus, katru dienu nodrošināt centrālo un korpusa laikrakstu piegādi daļās.
6. Rūpīgi veikt ikrīta apskates un vakara pārbaudes. Nepieļaut nekādas patvaļīgas prombūtnes. Uzdot par pienākumu daļu dežurantiem un dieniniekiem naktīs pārbaudīt, vai viss apakšvienības sastāvs ir uz vietas. Pie katras gultas ir jābūt noteiktas formas uzrakstam: karavīra uzvārds, vārds un tēva vārds, vada nosaukums. Pie dienieka jābūt precīzai informācijai par to, kur atrodas katrs sarkanarmietis un jaunākais komandieris.
7. Atvaļinājumus uz pilsētu atļaut tikai mēnesi pēc ierašanās Igaunijā. Pa šo laiku iepazīstināt personālsastāvu ar vietējiem apstākļiem un kārtību. Ierindas sastāvu laist uz pilsētu grupās jaunākā komandiera vadībā, kuram jābūt līdzīgu [atvaļinājumā] atlaisto karavīru sarakstam.
8. Komandieriem un komisāriem dziļi jāapzinās, ka Sarkanās armijas daļas atrodas svešā zemē, ar kuru mums ir noteiktas līguma attiecības, un ka viņi atbild ne tikai par savu rīcību, bet arī par savu padoto rīcību. Atrodies svešā teritorijā, [65.] sevišķā strēlnieku korpusa daļām ne tikai jā saglabā, bet arī nepārtraukti jāpaaugstina savs morāli politiskais līmenis un kaujas sagatavotība, jo tām uzdots atbildīgs pienākums – aizsargāt pieejas mūsu Dzimtenei. Vietējo iedzīvotāju priekšā mūsu daļu komandējošajam un ierindas sastāvam jābūt organizētības, kulturālības un disciplinētības paraugam.
9. Pavēli nolasīt visās Igaunijā dislocētajās rotās, baterijās, eskadronos, nodaļās, komandās, eskadrijās un bāzēs. Komandieru nodarbībās un sarkanarmiešu politmācībās panākt, lai viss [65.] sevišķā strēlnieku korpusa personālsastāvs labi zinātu un izprastu šo pavēli.

PSRS aizsardzības tautas komisārs
Padomju Savienības maršals K. Vorošilovs

² Armijas kultūras nams. – Red.

10. dok. PSRS Sakaru tautas komisariāta Speciālo sakaru republikāniskās daļas pilnīgi slepenā instrukcija par slepeno saraksti Latvijas PSR, ko 1940. gada novembrī Rīgā visiem Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas apriņķu komiteju pirmajiem un otrajiem sekretāriem izsūtījis LK(b)P CK Sevišķā sektora vadītājs A. Sīkstulis.

Avots: LVA, 129. f. (LK(b)P Valmieras apriņķa komiteja), 1. apr., 15. l., 100.–102. lpp. Mašīnraksta kopija ar A. Sīkstuļa parakstu un viņa pašrocīgo ierakstu dokumenta pirmajā lappusē: "Tikai Lat[vijas] K(b)P apriņķu kom[iteju] I un II sekretāriem" krievu valodā.

Eks. Nr.

Kopija
Pilnīgi slepeni

**Visiem leTK apriņķu nodaļu, Latv. PSR valsts iestāžu un organizāciju
slepeno un specnodaļu priekšniekiem
tikai Latv. K(b)P apriņķu kom[iteju] I un II sekretāriem¹**

PSRS Sakaru tautas komisariāta Speciālo sakaru republikāniskā daļa paziņo, ka noteikta slepenās un pilnīgi slepenās korespondences nosūtīšanas [kārtība] uz visām PSRS pilsētām punktiem, ko apkalpo Sakaru tautas komisariāta Speciālie sakari (republikānisko, novadu, apgabalu, apvidu un rajonu centriem).

Slepenās un pilnīgi slepenās korespondences pieņemšana nosūtīšanai notiek Speciālo sakaru republikāniskās daļas ekspedīcijā katru dienu no [plkst.] 12 līdz 17 Sporta ielā Nr. 1.

Latvijas PSR apriņķu centru Speciālo sakaru aparātos pieņemšanas laiks tiek noteikts uz vietas atkarībā no tā, kad korespondence tiek izsūtīta no apriņķa centra pa maršrutu.

Slepenā korespondence Speciālajiem sakariem tiek nodota saskaņā ar noteikto reģistru (paraugs pielikumā), ko sastāda nosūtītājs.

Reģistri tiek sastādīti divos eksemplāros ar koppelu. Reģistru aizpildīšana notiek saskaņā ar ailēm, t. i., virsrakstā tiek norādīts nosūtītājs, 1. ailē – kārtas numurs, 2. ailē – punkts, uz kuru adresēta pakete, 3. ailē – kam adresēta pakete (pilnīgs adresāta nosaukums), 4. ailē – uz paketēm norādītie numuri, 5. ailē – svarīgums. Pārējās ailes (6.9.) aizpilda pieņēmējs Speciālo sakaru aparātā, pieņemot korespondenci.

Pēc tam, kad visas paketes ir ierakstītas reģistrā, tiek dots kopsavilkums par uzskaitītajām paketēm, reģistra sastādītāja paraksts, ko apstiprina ar mastikas zīmogu, un datums.

Pēc nepilnīgi vai nepareizi noformētiem reģistriem korespondence netiks pieņemta. Sērijas "K" korespondenci² nosūtīšanai nodod pēc atsevišķiem reģistriem no litera korespondences. Tāpat pēc atsevišķiem reģistriem tiek nodota vietējā korespondence, t. i., tā, kas adresēta vietējiem adresātiem, kuri atrodas Rīgā.

Nosūtīšanai nododamo korespondenci nosūtītājs sakārto reģistra ierakstu secībā.

Slepenās korespondences, ko nosūta ar Sakaru TK Speciālajiem sakariem, apstrāde notiek saskaņā ar valdības instrukcijas par slepeno lietvedību prasībām, proti:

¹ Rindu ierakstījis A. Sīkstulis ar tinti. – Red.

² Sevišķi slepenā un slepenā korespondence. – Red.

КОПИЈА 100 ~~88~~

И И И

Экз. № _____

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНОВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ УЕЗДНЫХ ОТДЕЛОВ НКВД, СЕКРЕТНЫМ ЧАСТЯМ
И СПЕЦИАЛЬНЫМ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ОРГАНИЗАЦИЯМ ЛАТВ. ССРтолько I и II секретари городского Ком. НКВД Лат.

Республиканский Отдел Специальной Связи Народного Комиссариата Связи СССР ставит в известность, что установлена пересылка секретной и совершенно секретной корреспонденции во все города и пункты Советской ССР, обслуживаемые Специальной Связью Наркомсвязи / республиканские, краевые, областные, окружные и районные центры /.

Прием секретной, совершенно секретной корреспонденции, для отправления, производится в экспедиции Республиканского Отдела Специальной Связи ежедневно с 12 - 17 часов по улице Спорта, дом № 1.

В аппаратах Спецсвязи уездных центров Латвийской ССР время приема устанавливается на месте, с учетом времени отправки корреспонденции из уездного центра по маршруту.

Сдаваемая через Специальную Связь, секретная корреспонденция должна сдаваться при установленных реестрах / образец прилагается /, составленных отправителем.

Реестры составляются в 2-х экземплярах под копировку. Заполнение реестров производится в соответствии с графами, т.е., в заголовке указывается отправитель, графе 1-ой - порядковый номер, в графе 2-ой - пункт, куда адресован пакет, в графе 3-ей - кому адресован пакет / подробное наименование адресата / в графе 4-ой номера, указание на пакете, в графе 5-ой - важность. Заполнение остальных граф, т.е., 6-9 производится в аппарате Спецсвязи при приеме корреспонденции.

После записи всех пакетов в реестр, должен быть поставлен итог указанием пакетов, учтена роспись составителя реестра, опропущенная машинная печать и проставлена дата.

Прием корреспонденции по исполности и неправильно оформленным реестрам, производится не будет.

Корреспонденция серии "К" сдается для отправки по отдельным реестрам от литерной корреспонденции. Также по отдельным реестрам сдается истинная корреспонденция, т.е., адресованная местным адресатам, находящимся в Геге.

Сдаваемая для отправки, корреспонденция должна быть отправителем подобрана в порядке записи по реестрам.

Обработка секретной корреспонденции, пересылаемой через Специальную Связь Наркомсвязи, должна производиться в соответствии с требованиями Правительственной Инструкции по ведению секретного делопроизводства, а именно:

1. Секретная и совершенно секретная корреспонденция, пересылаемая через Спецсвязь, по своему содержанию и срочности, подразделяется на серии "К" и литерную.

Серия "К" направляется совершенно секретная и секретная / всяма срочная и несрочная / корреспонденция, предназначенная, ввиду ее особого значения или персональной принадлежности, вручению в собственные руки адресату.

Литерой "А" направляется совершенно секретная и секретная корреспонденция срочного характера.

Литерой "В" - совершенно секретная и секретная корреспонденция не срочного характера.

- 1) Slepenā un pilnīgi slepenā korespondence, ko nosūta ar Speciālajiem sakariem, pēc sava satura un steidzamības daļās sērijā "K" un litera (korespondencē).
Kā sērija "K" tiek nosūtīta pilnīgi slepenā un slepenā (sevišķi steidzama un nesteidzama) korespondence, ko paredzēts sakarā ar tās sevišķo svarīgumu vai personālo piederību nodot adresātam tieši rokās.³
Zem litera "A" nosūta steidzama rakstura pilnīgi slepeno un slepeno korespondenci. Zem litera "B" – pilnīgi slepenā un slepenā korespondence, kam nav steidzamības rakstura.
- 2) Visām pilnīgi slepenajām un slepenajām paketēm augšējā labajā stūrī jābūt litera apzīmējumam, ko apstiprina litera noteikšanai pilnvarotās personas paraksts, un obligāti attiecīgās iestādes vai organizācijas mastikas zīmogs.
Piezīme: Sērijas "K" un literu pakešu, ko nosūta S[trādnieku] – Z[emnieku] S[arknās] a[rmijas] daļas, literu piešķiršanu apliecina tikai ar korespondences nosūtītāja parakstu un dienesta spiedogu bez mastikas ģerboņa zīmoga.
- 3) Visai pilnīgi slepenajai un slepenajai korespondencei, ko nosūta ar Speciālajiem sakariem, jābūt ievietotai blīvās aploksnēs, kas novērstu iespēju izlasīt [tās] saturu; [tai jābūt] krustām caursūtām ar diegu vai metāla kniedītēm, lai cauršuve aptvertu visas četras aploksnas atveres; [tai jābūt] aizzīmogotai ar z[imoglakas] z[imogu], kurš aizķertu cauršuvumu, bet tā, lai diegu gali paliktu redzami.
Nosūtot dokumentus, ko nedrīkst caursūt, paketi cauršuj ar diegu, veidojot iekšējo vīli pa vidu un stūros, kā arī apzīmogo ar pieciem zīmoglakas zīmogiem: vienu pa vidu un četriem paketes stūros.
Piezīme. Slepenās korespondences, kas nav ievietota aploksnē un nav apzīmogota, pieņemšana neatkarīgi no tās nosūtītāja ir kategoriski aizliegta. Apzīmogot ar zīmoglakas zīmogiem necauršūtu paketi nav atļauts.
- 4) Uz katras ar Speciālajiem sakariem nosūtāmās paketes jābūt norādītai sīkai [pilnai] kā saņēmēja, tā arī nosūtītāja adresei, proti: norādītais punkts, rajona, apgabala novada, republikas nosaukums, pilns [nesaisināts] adresāta nosaukums, pilns nosūtītāja nosaukums un [tā] adrese un ievietotās korespondences Nr.
Korespondence ar saisinātiem adresāta un nosūtītāja nosaukumiem nosūtīšanai netiek pieņemta.
Piezīme. Korespondence, kas nosūtāma SZSA daļām un aizsardzības uzņēmumiem, adresējama, norādot atrašanās vietu un karaspēka daļas Nr. Korespondence ar pasta kastītes numura norādījumu netiek pieņemta.
- 5) Sērijas "K" paketes no partijas organizācijām un SZSA tiek nosūtītas ar speciāliem kvitējumiem.
Sērijas "K" paketes no visām citām organizācijām, tautas komisariātiem un valsts iestādēm tiek nosūtītas bez kvitējuma, bet ar obligātu, skaidru atšķirības zīmi "Sērija K"⁴, ko uzspiež ar īpašu 5 x 5 cm lielu spiedogu paketes labējā augšējā stūrī. Spiedoga parauga nospiedums pievienots.
- 6) Paketes, kas sver vairāk nekā 2 kg, pieder pie kravas korespondences. Kravas korespondenci atkarībā no satura pieņem iesaiņotu ar audumu apšūtās kastēs vai mīkstos auduma apvalkos, kas nodrošina pilnīgu satura saglabāšanos.
Kastēm un saiņiem jābūt pārsietiem krustiski ar veselu (bez mezgliem) auklu un apzīmogotiem (šuvēs) ar pieciem zīmoglakas zīmogiem. Aukla jāizlaiž caur auduma

³ Rindkopas pēdējie desmit vārdi tekstā pasvītroti. – Red.

⁴ Pasvītrojums tekstā. – Red.

apvalku no četrām sāmālām. Auklas pārsējuma mezgli jāsasien cieši stabilā [drošā] mezglā un jānoplombē vai jāaizzīmogo ar nosūtītāja zīmoglakas zīmogu.

Kravas korespondenci var pieņemt iesaiņotu somās vai speciālos maisos. Somām un maisiem jābūt ar iekšējām šuvēm un [to] augšgalā jābūt speciāliem caurumiem, lai varētu izvērt auklu, kura tiek sasietā izturīgā mezglā. [Auklas] galus nosūtītājs noplombē vai aizzīmogo.

Nosūtīšanai pieņemamās kravas korespondences svars nedrīkst pārsniegt 8 kilogramus (viens vienā) un izmēri – ne vairāk kā 45 cm visos trijos virzienos, bet satītie rullļos – ne vairāk kā 75 cm garumā un 10 cm diametrā.

Sakaru tautas komisariāta Speciālie sakari nosūtīšanai nepieņem:

- 1) vietējās vēstules un sūtījumus;
- 2) vienkāršo (neslepeno) korespondenci;
- 3) korespondenci bojātā iesaiņojumā;
- 4) korespondenci ar bojātiem zīmogiem;
- 5) paketes ar neskaidrām, nepilnīgām adresēm;
- 6) necauršūtās paketes ar vienu zīmogu;
- 7) sūtījumus un kastes, kas satur ieročus, viegli uzliesmojošas vielas un sprāgstvielas (pulveri, patronas, pistonas, kapsulas u. c. indes un kodīgas vielas – skābes);
- 8) korespondenci aploksnēs no avižu papīra;
- 9) korespondenci uz ārzemju konsulātu un pārstāvniecību adresēm;
- 10) priekšmetus un sūtījumus, kas nav slepenā korespondence;
- 11) slepeno un pilnīgi slepeno korespondenci, kas adresēta privātpersonām viņu dzīves vietās.

Slepenās un pilnīgi slepenās korespondences pieņemšanai, kas pienākusi uz jūsu adresi un piegādāta ar Speciālo sakaru ziņnešiem, jānotiek no nepiederošiem izolētās vietās.

Korespondences pieņemšana kvitējas ar parakstu (tikai ar tinti), norādot pieņemto pakešu daudzumu, datumu, laiku, un mastikas zīmogu, iekavās skaidri norādot pieņēmēja uzvārdu.

Par augstāk minēto rūpīgi instruējiet visus Speciālo sakaru darbiniekus, kas saistīti ar slepenās korespondences pieņemšanu un nosūtīšanu, tāpat dodiet [attiecīgos] norādījumus sev padotajām organizācijām, kas veic slepeno sarakstīšanos, un apgādājiet tās ar reģistru blankām.

Paziņojam Sakaru tautas komisariāta Speciālo sakaru Republikāniskās daļas telefona numurus: daļas priekšnieks – 98586, sekretārs – 98558, ekspedīcija – 98863.

Latv. PSR IeTK 7. nodaļa
leitnants
Rižkovs

Sakaru tautas komisariāta drošības /dienesta/
Speciālo sakaru Republikāniskās daļas priekšnieks
Sokolovs

1940. gada "...."⁵ novembrī

Kopiju apstiprina
Latv. K(b)P CK Sevišķā sektora vadītājs
/A. Sīkstulis/ /paraksts/

⁵ Datums nesalasāms. – Red.

11. dok. PSRS VDTK 1941. gada 5. jūnija pilnīgi slepena izziņa par izvedamo cilvēku skaitu un to kategorijām no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 9479. f., 1. apr., 87. l., 189. lp. Mašīnraksta kopija krievu valodā uz balta papīra. Izziņu parakstījis PSRS VDTK 3. pārvaldes 4. daļas 3. nodaļas priekšnieks, valsts drošības vecākais leitnants Rudakovs. Uz dokumenta uzraksts: "Pilnīgi slepeni". Šķērsām pāri pirmajām četrām izsūtāmo kategorijām uzraksts: "Karagūstekņu noņemnes". Šķērsām pāri 6.9. izsūtāmo kategorijai uzraksts: "Nometināmie". Šķērsām pāri 10.11. izsūtāmo kategorijai uzraksts: "Karagūstekņu noņemnes". Uz dokumenta četrstūrainis spiedogs: "PSRS IeTK Gulaga sekretariāts. Ienāk. Nr. 2537., 1941. g. 27.VII".

Kopija
Pilnīgi slepeni

ZIŅAS

Par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas VDT komisariātu uzskaitīto pretpadomju un sociālo svešo elementu skaitlisko sastāvu.

Uzskaites kategorija	VDT komisariātu uzskaitīti			
	Lietuvas PSR	Latvijas PSR	Igaunijas PSR	Kopā
1. Kontrrevolucionāro partiju un pretpadomju nacionālistisko organizāciju dalībnieki	1170	380	1470	6440
2. Bijušie apsardznieki, žandarmi, policijas vadošais sastāvs, cietumsargi	868	585	670	2123
3. Muižnieki, fabrikanti, buržuāziskās valsts aparāta augstākie ierēdņi	1925	919	2100	4944
4. Bijušie virsnieki un baltgvardi	284	316	425	1025
Šķērsām pāri uzraksts "Karagūstekņu noņemnes" (ar roku)				
5. Kriminālelementi	1288	2180	691	4159
6. Prostitūtas	594	200		
7. Punktos 1., 2., 3., 4. minēto personu ģimeņu locekļi	3475	6600	8900	18975
8. Uz ASM notiesāto kontrrevolucionāro nacionālistisko organizāciju vadītāju ģimeņu locekļi	114	150	195	459
9. Kontrrevolucionāro nacionālistisko organizāciju bēguļojošo dalībnieku ģimeņu locekļi	3	100	20	123
Šķērsām pāri 6.9. uzraksts: "Karagūstekņu noņemnes" (ar roku)				
10. Repatriējušies no Vācijas	130	150	195	280
11. Vācieši, kuri reģistrējušies izbraukšanai, bet atteikušies izbraukt uz Vāciju	73			73
Šķērsām pāri 10., 11. punktam uzraksts: "Karagūstekņu noņemnes" (ar roku)				

Piezīmes.

1. Par Lietuvas PSR ziņas dotas pēc stāvokļa uz 3.VI, par Latvijas un Igaunijas PSR – uz 26.VI.
2. 10. ailē par Latvijas PSR ieskaitīti arī vācieši, kuri atteicās braukt uz Vāciju.
3. 5. ailē par Igaunijas PSR ieskaitītas prostitūtas.

PSRS VDTK 3. pārvaldes 4. daļas 3. nodaļas priekšnieks

Vec. leitnants

/paraksts/ Rudakovs

Spiedogs: PSRS leTK Gulaga sekretariāts

lenāk. Nr. 2537, 1941. g. 27.VII

Otrs spiedogs: Sekretariāts (tālāk nesalasāms).

26/7 – 41. g. Nr. 84.

12. dok. PSRS leTK Cietumu pārvaldes priekšnieka valsts drošības majora M. I. Ņikoļska (dz. 1907. g.) 1941. gada 28. augusta pilnīgi slepens rīkojums PSRS leTK Ivanovas apgabala pārvaldes priekšniekam valsts drošības majoram Bļinovam pieprasīt no bijušā Latvijas PSR leTK Cietumu pārvaldes priekšnieka K. G. Grīnberga paskaidrojumus 9 jautājumos par LPSR leTK cietumos ieslodzīto evakuācijas norisi 1941. gada jūnijā sakarā ar PSRS un Vācijas kara sākumu un PSRS leTK sarakste šajā jautājumā.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 9413. f., 1. apr., 22. l., 94.–96. lp. mašīnraksta noraksts krievu valodā.

Pilnīgi slepeni

Cietumu pārvalde

1941. g. 28. augustā

17/K/16814

leTK Ivanovas apgabala pārvaldes priekšniekam
valsts drošības majoram b. Bļinovam Ivanovā

Bijušais Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieks Grīnbergs, atrodoties Rjazaņā, leTK Milicijas pārvaldes nometnē, piesūtījis leTK Cietumu pārvaldei iesniegumu ar lūgumu atsūtīt darbinieku, lai noskaidrotu Latvijas PSR leTK cietumu evakuācijas apstākļus.

1941. g. 22. augustā atbraukušais leTK Cietumu pārvaldes darbinieks Grīnbergu Rjazaņā nesatika, jo pēdējais bija aizbraucis uz Gorohovecas nometni.

Sakarā ar šo lūdzu pieprasīt no Grīnberga sīkus paskaidrojumus ar Latvijas PSR leTK cietumu evakuācijas apstākļu izklāstu, turklāt sevišķu vērību pievērsiet šādiem momentiem:

1. Kad un kādā veidā notika LPSR leTK cietumos ieslodzīto evakuācija.
2. No kuriem LPSR leTK cietumiem netika izvesti ieslodzītie (uzskaitīt cietumus, palikušo ieslodzīto skaitu un pēc kādiem KK¹ pantiem notiesāti).

¹ Krievijas Kriminālkodeksa. – Red.

3. Kad un kā evakuējās LPSR cietumu un cietumu daļas personālais sastāvs.
4. Pēc kāda rīkojuma cietumu Nr. 1 atstāja cietuma priekšnieks Gerasimovs, kurš ar cietuma darbiniekiem – politvadītāju Semjonovu, ugunsdrošības dienesta priekšnieku Artemjevu, kaujas sagatavotības instruktoru Zagoruiko un propagandas un agitācijas instruktoru Ageikinu – ar automašīnu aizbrauca agrāk par visiem nezināmā virzienā. Kur pašlaik atrodas šīs personas.
5. Kur pašlaik atrodas LPSR leTK cietumu un Cietumu daļas [materiālās] vērtības un dokumenti.
6. Kur pašlaik atrodas Jelgavas cietuma Nr. 6 operatīvais pilnvarotais Tarabanovs, kurš atstāja ieslodzītos cietumā un paņēma sev līdzī cietumam piederošās [materiālās] vērtības un 6 000 rubļus.
7. Vai tika sadedzināti LPSR leTK cietumu un Cietumu daļas operatīvie dokumenti (ziņotāju personīgās un darba lietas, aģentūras materiāli).
8. Kādos cietumos palika operatīvie un citi slepenie dokumenti.
9. Kas no leTK cietumiem un cietumu daļas vadīja operatīvo dokumentu iznīcināšanu.

Bijušā LPSR leTK Cietumu daļas priekšnieka Grinberga paskaidrojumus, lūdzu, bez kavēšanās nosūtiet PSRS leTK Cietumu pārvaldei.

PSRS leTK Cietumu pārvaldes priekšnieks
valsts drošības majors /Nikoļskis/

Operatīvās daļas priekšnieks
pulkvedis /Iļjins/

Valsts drošības
tautas komisariāts
VDTK Ivanovas apgabala pārvalde
Kadru daļa
1941. g. 13. septembrī
Nr. 9/1/6736

Pilnīgi slepeni

PSRS leTK Cietumu pārvaldes priekšniekam valsts drošības majoram b. Nikoļskim
Maskavā

Uz Nr. 17/k/16814

Ar šo nosūtu bijušā Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieka b. Grinberga personīgos paskaidrojumus par cietumu evakuāciju un arī saraksti šajā jautājumā.

Pielikumā: minētais uz 58 lappusēm.

leTK I[vanovas] a[pgabala] pārvaldes
priekšnieka vietnieks kadru lietās
valsts drošības vecākais leitnants
(Švirkovs)

Spiedogs: PSRS leTK Cietumu pārvalde
Ienāk. Nr. R-33359 16.IX – 41. g.

Pilnīgi slepeni

PSRS

Valsts drošības tautas komisariāts

VDTK Ivanovas apgabala pārvalde

Kadru daļa

1941. g. 26. septembrī

Nr. 9/3/7077

PSRS IeTK Cietumu pārvaldes operatīvās daļas priekšniekam pulkvedim Iljinam
Maskavā

Uz 1941. g. 22.IX Nr. 17/k/17721

Ziņojam, ka bijušā Latvijas PSR IeTK Cietumu daļas priekšnieka Grinberga paskaidrojums ar Latvijas PSR cietumu evakuācijas apstākļu izklāstu un saraksti šajā jautājumā mēs nosūtījām PSRS IeTK Cietumu pārvaldes priekšniekam valsts drošības majoram b. Ņikoļskim 1941. g. 15.IX ar Nr. 9/1/6736.

IeTK pārvaldes priekšnieka vietnieks kadru lietās
valsts drošības vecākais leitnants
(Švirkovs)

Kadru daļas sekretārs
(Ošaņins)

Spiedogs:

PSRS IeTK Cietumu pārvalde

Ienāk. Nr. R-33923

29.IX – 41. g.

13. dok. Latvijas PSR IeTK Cietumu daļas priekšnieka K. G. Grinberga 1941. gada 10. septembra "Paskaidrojums" PSRS IeTK Cietumu pārvaldei par Latvijas PSR cietumu evakuācijas uz PSRS norisi 1941. gada jūnijā, sākoties karam ar Vāciju.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 9413. f., 1. apr., 22. l., 97.–103. lpp.
K. Grinberga rokraksts krievu valodā. Tulkojusi Dz. Paeglīte un J. Dūms.

Paskaidrojums

1. 1941. gada 23. jūnijā es saņēmu rīkojumu no Tautas komisariāta vadības evakuēt visus ieslodzītos no Latvijas PSR IeTK cietumiem. Tajā pašā dienā devu rīkojumu visiem cietumu priekšniekiem nodrošināt ar dzelzceļa vietējo iestāžu vadītāju atbalstu attiecīgo vagonu skaitu. Cietumu nodaļa savā rīcībā saņēma tieši 100 vagonu. Liepājas cietums Nr. 7 jau bija evakuējies pēc IeTK Liepājas pilsētas nodaļas priekšnieka rīkojuma ar visiem darbiniekiem. Ar manu rīkojumu daļa darbinieku palika cietumā Nr. 2 Rīgā, bet pārējie pavadīja ieslodzītos līdz cietumam Nr. 5 Daugavpilī, no kurienes, kā man paziņoja 155. konvoja bataljona štāba priekšnieks kapteinis Kļimentovs,

viņš būs spējīgs evakuēt tos tālāk saviem spēkiem. Par evakuācijas punktiem izvēlējās Rīgu un Daugavpili, turklāt caur Daugavpili vajadzēja sūtīt visus ieslodzītos no Rēzeknes (Nr. 10), Ludzas (Nr. 12) un Daugavpils (Nr. 5) cietumiem, turklāt pavēlēja visiem šo cietumu priekšniekiem personīgi vadīt evakuāciju un aizvest [ieslodzītos] uz Daugavpils cietumu Nr. 5. Lai nodrošinātu evakuāciju, komandēju no Cietumu nodaļas uzskaites inspektoru b. Ponomarevu. Cietumu priekšniekiem bija pavēlēts pēc ieslodzīto nodošanas Daugavpilī, ja sakaru ar cietumu daļu nebūs, pāriet leTK vietējā rajona priekšnieka rīcībā. No cietumiem Nr. 4 Ventspilī, Nr. 6 Jelgavā, Nr. 8 Cēsis, Nr. 9 Valmierā un Nr. 1, 2, 3 Rīgā bija paredzēts izvest visus ieslodzītos caur Rīgu ar vienu ešelonu. Bet sakarā ar to, ka no cietumiem Nr. 6, 4, 9 un 8 ešelons neatnāca laikā, lai neaizkavētu ešelonu ar ieslodzītajiem no Rīgas cietumiem Nr. 1, 2, 3, [šis] ešelons no Rīgas aizgāja, to pieņēma konvoja karaspēka 155. bataljona štāba priekšnieks kapteinis Kļimentovs. Šo ešelonu pavadija arī operatīvā pilnvarotā palīgs b. Raščepkins. Viņš paņēma sev līdzī šo ieslodzīto naudu un vērtslietas, bez tam kopā ar viņu aizbrauca apmēram 25 uzraugi. Cietumā Nr. 1 palika apmēram 35 ieslodzītie kriminālie ar maziem [soda] termiņiem, t. s. saimniecības apkalpe. Ieslodzītie no cietumiem Nr. 8, 9, 6 un 4 arī devās uz Daugavpils cietumu Nr. 5 tālākai evakuāšanai, kas arī tika izdarīts, turklāt bija dota direktīva gadījumā, ja konvoja karaspēks nepieņem, nav spējīgs pieņemt ieslodzītos, cietuma Nr. 5 priekšniekam b. Juhno norīkot vienu no priekšniekiem kā vecāko un evakuēt ieslodzītos uz zemes iekšieni. [1941. gada] 25. jūnijā Latvijas PSR leTK cietumos nebija neviena ieslodzītā, izņemot 35 kriminālos cietumā Nr. 1. Kas attiecas uz ieslodzīto naudu un vērtslietām, es pavēlēju visiem cietuma priekšniekiem nosūtīt tās kopā ar ieslodzītajiem. Tā rīkojās cietuma Nr. 4 priekšnieks Rozenbergs, kurš man personīgi Soločanskas nometnē parādīja kvītis. Un tāpat rīkojās arī cietumu Nr. 8 un 9 priekšnieki. Kā rīkojās cietumu Nr. 11, 12 un 5 priekšnieki, nezinu, jo sakaru ar viņiem pēc 1941. gada 25. jūnija vairs nebija. Cik atceros, cietuma Nr. 2 priekšnieks naudu un vērtslietas kopā ar ieslodzītajiem nenodeva, jo grāmatvedis teicis, ka saskaņā ar "nolikumu" tas nav atļauts. Tad pavēlēju viņam naudu un vērtslietas nodot Latvijas PSR leTK finanšu daļā.

Sakarā ar to, ka šajās dienās Valsts drošības komitejas orgāni aizturēja daudzus dažādus diversantus un kaitniekus un nebija kur viņus izvietot, es, pēc VDTK tautas komisāra vietnieka, valsts drošības kapteiņa b. Tuļeka² norādījuma, devu rīkojumu pieņemt cietumā ieslodzītos pēc valsts drošības komisāra vietnieka b. Brezgina un izmeklēšanas daļas priekšnieka, valsts drošības kapteiņa Veretes³ norīkojumiem. Tādi ieslodzītie, kuri tika pieņemti cietumā Nr. 6 ar dienesta norīkojumiem, pēc cietuma Nr. 6 operatīvā pilnvarotā b. Tarabanova vārdiem, palika apmēram 15 cilvēku, cietumā Nr. 1 – ap 72 ieslodzīto un cietumā Nr. 2 – apmēram 6070 [ieslodzīto]. Kas attiecas uz šiem ieslodzītajiem cietumos Nr. 1 un 2, tad daļu no tiem [jau] vajadzēja atbrīvot, bet vēl nebija saņemti atbrīvošanas orderi no VDTK izmeklēšanas daļas. Cietumā Nr. 2 palika 3 sievietes, kurām revolucionārais tribunāls bija piespriedis augstāko soda mēru, bet spriedums nebija izpildīts. Tajā laikā VDTK darbiniekus bija pārņēmusi zināma spriedze: atceros, ka VDTK 2. nodaļas priekšnieka vietniekam, jaun. leitnantam b. Krivickim par to atgādināju, bet [viņš] man teica, ka tas nav tik svarīgi, tās ir sievietes. Kas attiecas uz vīriešiem cietumā Nr. 1, tad daļa lietu tika pārskatītas un spriedumi izpildīti cietuma pagalmā. Tautas komisārs⁴ tam piekrita un

² Rokrakstā grūti atšifrējams uzvārds. – Red.

³ Iespējams, kapteiņa Vēvera norīkojumiem. – Red.

⁴ Domāts LPSR iekšlietu tautas komisārs Alfons Noviks (1908–1996). – Red.

pavēlēja pieļaut. Līķi aprakti.⁵ Vēl 1941. gada 29. jūnijā jautāju tautas komisāram b. Novikam un VD tautas komisāra vietniekam b. Brezginam, ko darīt ar ieslodzītajiem, ja mums būs Rīga jāatstāj (99 pret vienu, ka Rīgu atstāsim). Man atbildēja, ka Rīgu neviens neatstās un tādi varianti nevar būt. Bez tam es saņēmu rīkojumu, ka man nav tiesību rīkoties ar ieslodzītajiem bez norādījumiem.

3. Cietumu Nr. 1, 2, 3 personālais sastāvs, daļa cietumu Nr. 6 un 7 uzraugu evakuējās 1941. gada 29. jūnijā. Turklāt vajag paskaidrot sekojošo: pēc tautas komisāra vietnieka kadru lietās, drošības dienesta kapteiņa b. Sieka⁶ rīkojuma es nodevu tautas komisariāta rīcībā visus savus darbiniekus, vēl ap 10 cietuma Nr. 10 uzraugus, cietuma Nr. 7 priekšnieku un politvadītāju, cietuma Nr. 4 cietuma priekšnieku un operatīvo pilnvaroto. Tas bija 1941. gada 27. jūnijā – dienā, kad es personīgi aizbraucu uz Rīgas Preču staciju, lai nodrošinātu cietumu un tautas komisariāta darbinieku ģimeņu nosūtīšanu ar ešelonu (šis uzdevums bija uzdots vietniekam kadru lietās brigādes komisāram b. Šnitkovam). Pulksten 13 sākās apšaudīšanās. Šajā laikā es kopā ar leTK Ventspils aprīņķa nodaļas priekšnieku b. Liecinieku (manu cietuma biedru) atrados pilsētā. Biedrs Liecinieks tajā laikā izpildīja šoferu pienākumus, jo mans šoferis saslima un lūdza, lai viņu atlaistu mājās. Kad mēs nokļuvām līdz Rīgas Preču stacijai, es vēl satiku cietumu daļas politdaļas instruktoru b. Krukovu, kurš nevarēja nokļūt atpakaļ uz tautas komisariātu. No Rīgas Preču stacijas ešelonu nosūtīja uz Čiekurkalnu, kur tam vajadzēja piekabināt vēl trīs vagonus ar cietuma Nr. 7 darbiniekiem. Minētie vagoni stāvēja Šķirotavas stacijā. Pulksten 15.00 no Rīgas Preču stacijas es zvanīju uz lekšlietu tautas komisariātu, bet dežurants atbildēja, ka "neviens nav". No Rīgas Preču stacijas aizbraucu uz Čiekurkalna staciju. Tur biju līdz [pulksten] 22.30, kad beidzot ieradās ešelons ar Rīgas cietuma un cietuma Nr. 7 darbinieku ģimenēm. Pēc tam es uzdevu cietumu daļas sanitārās nodaļas inspektoram biedram Levensonam pavadīt ešelonu. Uzzinājis pa telefonu, ka VDTK dežurants atbild, es aizbraucu atpakaļ uz Rīgu pārbaudīt, kas tur noticis (leTK man vairs neatbildēja). VDT komisariātā es uzzināju, ka b. Noviks atrodas komisariātā. Tur es vēl atradu cietumu nodaļas inspektoru b. Ponomarevu. 1941. gada 29. jūnijā es aizbraucu uz cietumu Nr. 1 (mani no 1941. gada 28. jūnija līdz 6. jūlijam pavadīja b. Krutovs un Ponomarevs), atdevu tur vienu rokas ložmetēju DP⁷ un pavēlēju cietumu neatstāt līdz rīkojumam. (Gerasimovs aizbrauca jau 28. jūnijā pulksten 17.00.) Tajā laikā Rīgā sākās diezgan stipra bombardēšana (ielauzās vācu tanki) un apšaude pilsētā.

Es aizbraucu atpakaļ uz tautas komisariātu un iegāju VD tautas komisāra kabīnētā. Tur satiku kādu ģenerālmajoru (uzvārdu neatceros), cik zinu, Rīgas garnizona komandieri. Uz manu jautājumu, kur ir tautas komisārs, viņš atbildēja, ka aizbraucis un atpakaļ neatbrauks [neatgriezīsies]. Kad es jautāju, ko man darīt kā cietumu daļas priekšniekam ar ieslodzītajiem, viņš teica, lai es aizbraucu, bet, ko darīt ar ieslodzītajiem, tā esot mana lieta. Ievērojot to, ka milicija bija pilsētu gandrīz atstājusi, pa telefonu es devu rīkojumu cietuma Nr. 1 dežurantam pa vadiem (viena maiņa) cietumu atstāt un izklaidus ierindā doties Juglas virzienā, kur gaidīt turpmākos norādījumus. Pats es aizbraucu uz cietumu Nr. 2 (jau agrāk šurp pārsviedu visus cietuma Nr. 3 un daļu cietuma Nr. 6 un 7 uzraugus), devu pavēli izbraukt, savācot nepieciešamo pārtiku, izmantojot šai nolūkā ...⁸ vienu kravas mašīnu un zirgus, un kopā ar

⁵ Cietuma pagalmā atrakti 78 līķi. – Red.

⁶ Alberts Sieks (1899–?). – Red.

⁷ DP – jābūt PD – Degtjarova sistēmas rokas ložmetējs. – Red.

⁸ Neatsīfrēts vārds. – Red.

viņiem aizbraucu Juglas virzienā. Pārbraucot Juglu un aizbraucot līdz Ropažiem (25 km no Rīgas), es neredzēju nevienu cietuma Nr. 1 darbinieku aizgājušu citā virzienā (kas vēlāk arī apstiprinājās). Es piedāvāju pulkvedim Golovko izmantot uzraugu sastāvu Rīgas aizsardzībai, bet viņš nepiekrita, motivējot, ka varot iznākt nesaprašanās starp kareivjiem un uzraugiem. Tad es nolēmu braukt uz Valmieru. Turp es nosūtīju visus uzraugus cietuma Nr. 2 priekšnieka Berneva⁹ vadībā. Pa ceļam iebraucu Cēsīs, bet tur nevienu neatradu, jo cietuma priekšnieks pēc leTK [vietējā] priekšnieka rīkojuma (kā vēlāk uzzināju) cietumu atstājis jau 1941. gada 27. jūnijā. Valmieras cietumā iebraucu 30. jūnijā un uzturējos tur līdz 1941. gada 4. septembrim¹⁰, kad kopā ar cietuma Nr. 9 darbiniekiem atstājām Valmieru. Pie cietuma bija ferma – mašīnu-traktoru kolonna¹¹ Nr. 2, kurā par saimnieku bija atstāts bijušais darbinieks Veinbergs. Viņam es pavēlēju pakļauties visām cietuma Nr. 9 priekšnieka b. Krontes¹² pavēlēm. 1941. gada 4. jūlijā bija pavēle atstāt Valmieru. Sakarā ar to, ka kolonnā palika divi bulļi (katra vērtība bija ap 4 000 rubļu vecajās cenās), bet mežonīgi un viņus neviens nebija spējīgs aizvest (vagonu nebija), es pavēlēju bulļus nošaut. Tāpat pavēlēju nošaut arī 26 grūsnās vaislas cūkas, kuras nebija iespējams aizdzīt. Ražu, labību un lopbarību aizveda jau agrāk.

4. Cietuma priekšnieks b. Gerasimovs, kā konstatēju, aizbrauca 1941. gada 28. jūnija vakarā plkst. 17 ar vieglo automašīnu un vienu kravas automašīnu, paņemot līdzi vienu rokas ložmetēju, munīciju un degvielu. Vēl pirms savas aizbraukšanas (kā uzzināju vēlāk) viņš devis pavēli visiem uzraugiem, kuriem bija izsniegti ieroči, nodot ieročus noliktavā. Šos ieročus es pavēlēju 1941. gada 28. jūnija vakarā izsniegt no jauna. Viņš aizbrauca bez manas ziņas un atļaujas. Kad es 1941. gada 28. jūnija vakarā aizbraucu uz cietumu, par cietuma priekšnieka vietas pagaidu izpildītāju norīkoju dežurējošo cietuma priekšnieka palīgu b. Daugvillo. Kad es 1941. gada 30. jūnijā aizbraucu no Valmieras uz Valku, tur es satiku Gerasimovu, turklāt viņš man paskaidroja, ka viņš neesot varējis man piezvanīt (telefons, pa kuru varēja zvanīt, bija VDTK dežuranta telefons) un nevarējis piezvanīt arī tautas komisariāta dežurantam. Viņš man paskaidroja, ka panisko noskaņojumu viņam radījuši VDTK darbinieki, kuri ļoti steigušies, nepārskatījuši pat tās lietas, kuras bija pieprasījuši izsniegt pārskatīšanai. No vienas puses, tas pareizi, jo es pats 1941. gada 28. jūnijā iegriezos cietumā un šo drudžainību ievēroju. No otras puses, VDTK aizbrauca 1941. gada 28. jūnijā, t. i., tautas komisārs b. Šustins¹³, bet viņa vietā palika tautas komisāra vietnieks b. Brezģins. Kad 1941. gada 28. jūnijā atrados cietumā Nr. 1, es devu rīkojumu cietuma Nr. 1 saimniecības daļas priekšniekam b. Šustinam (VDTK tautas komisāra brālim) nodrošināt leTK klubā [esošos] milicijas apgādājamus bērnus un sievietes ar produktiem no cietuma noliktavas, viņš man teica, ka VDTK aizbraucot, un jautāja, kad brauksim mēs, leTK darb[inieki]. Es atbildēju, ka paliksim, kamēr nebūs rīkojuma.

[1941. gada] 2. jūlijā Valmierā visi darbinieki bija tautas komisāra b. Novika rīcībā. Kādai operācijai (Limbažos) es izdalīju cilvēkus b. Gerasimova vadībā. Pēc šīs operācijas es b. Gerasimovu nesatiku, bet tikos ar cietuma Nr. 1 operatīvo pilnvaroto b. Krūmiņu (tagad atrodas 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulkā), ar

⁹ Rokrakstā grūti atšifrējams uzvārds. – Red.

¹⁰ Tā tekstā – acimredzot līdz 4. jūlijam. – Red.

¹¹ Rokrakstā grūti atšifrējams vārds. – Red.

¹² Iespējams, neprecīzi atšifrēts uzvārds. – Red.

¹³ Semjons Šustins (1908–1978). – Red.

b. Smirnovu (kļūdains rakstīts arī kā Semjonovs) (tagad 92. strēlnieku pulkā) un b. Ageikinu, tagad arī 201. strēlnieku divīzijā, bet pulku nezinu. Šo biedru atsauksmes par b. Gerasimovu nedara godu komunistam. Pēc Smirnova un Krūmiņa vārdiem, b. Artemjevs it kā kritis. Bet Gerasimovs it kā aizbraucis uz Ļeņingradu, uz floti (agrāk b. Gerasimovs strādājis par priekšnieka vietnieku politdarbā Ļeņingradas SZSP¹⁴), partijas biedrs no 1925. gada.

- Visiem cietumu priekšniekiem pavēlēja vērtslietas un naudu nodot Latvijas PSR leTK finanšu nodaļai, bet tā rikojās tikai viens – cietuma Nr. 4 priekšnieks b. Rozenbergs. Kā ar vērtslietām rikojās cietumu Nr. 11, 12, un 6 priekšnieki, nevaru precīzi pateikt. [Cietumu] priekšniekiem, kuriem nebija iespējas nodot naudu un vērtslietas, finanšu priekšnieks pavēlēja vest tās sev līdzī, ņemot vērā, ka cietumu darbinieki nesaņēma [algas] avansu no leTK finanšu nodaļas. Es atļāvu nepieciešamības gadījumā no šīs naudas, valsts vai ieslodzīto (pēdējās dienās aizturētajiem ieslodzītajiem, kuri tika pieņemti cietumos Nr. 1 un 2, bija nauda), izsniegt uzraugiem avansu, jo ne vienmēr bija iespējams nodrošināt viņus [ar pārtiku]. Katrā gadījumā [vajadzēja] sastādīt attiecīgu aktu. Kas attiecas uz pēdējās dienās no ieslodzītajiem ienākošo naudu cietumā Nr. 1, tad, pēc finanšu daļas priekšnieka b. Kukļas un operatīvā pilnvarotā b. Krūmiņa teiktā, cietuma priekšnieks saņēma pavisam 28 000 rubļus. Bet daļa vēl palika cietumā, un atkāpjoties [viņš] veda to sev līdzī. (Sk. cietuma Nr. 1 finanšu daļas priekšnieka b. Kukļas ziņojumu.) Bet skaidrības nav. Šajā jautājumā nepieciešams nopratināt 3. ranga kara ārstu b. Meļņikovu, kurš tagad strādā leTK Rjazaņas apgabala pārvaldē kā cietuma daļas ārsts. Cietuma Nr. 2 priekšniekam b. Berņevam¹⁵ pavēlēja naudu un vērtslietas vest sev līdzī (nebija kam nodot), bet Rjazaņā viņš man teica, ka vērtslietas atdevis cietumu daļas uzskaites inspektoram b. Ponomarevam un politdaļas instruktoram b. Krutovam (abi šie biedri no Lugas aizbrauca uz Ļeņingradu), bet man par to nekas nav zināms, lai gan es ar Krutovu un Ponomarevu visu laiku atrados kopā un par viņu uzvedību neko sliktu nevaru teikt. Gluži otrādi, viņi uzvedās ļoti labi. Cietuma Nr. 9 priekšnieks b. Kronte¹⁶ savāca visu naudu sev līdzī, bet sakarā ar to, ka ceļā nebija iespējams apgādāt darbiniekus [ar uzturu], daļa no šīs naudas tika izdota darbiniekiem kā avanss 100 rubļu apmērā, bet es biju spiests paņemt 600 rubļus, jo tautas komisariātā avansu nesaņēmu. Pārējā nauda un vērtslietas nodotas leTK Rjazaņas apgabala pārvaldes finanšu nodaļai.
5. Visi cietumu un cietumu daļas dokumenti iznīcināti. Rikojos nepareizi, bet sakarā ar to, ka LSPR leTK finanšu daļas priekšnieks veselu nedēļu sēdēja Pleskavā un, kad mēs aizbraucām līdz Pleskavai, viņš "iesmērēja" kāda kontuzēta apgādes inspekcijas darbinieka – b. Kāna – portfeli mūsu darbiniekam, vecākajam operatīvajam pilnvarotajam valsts drošības seržantam Breusovam, teikdams, ka it kā es esot pavēlējis nekavējoties portfeli pieņemt. Kad Breusovs man par to ziņoja, es pavēlēju nekavējoties portfeli atdot atpakaļ, bet finanšu daļas priekšnieks Fridmans to nepieņēma.

Biedrs Breusovs lūdza atļauju iznīcināt nevajadzīgos dokumentus. Es paskatījos, tur bija darba algu izmaksas saraksts par jūnija mēnesi, turklāt visi bija algu saņēmuši, izņemot b. Krjukovu (viņš bija atvaļinājumā) – 2200 rubļu. Avansā bija paņemts no leTK finanšu nodaļas ap 700 rubļu, cik atceros, par apmēram 150 rubļiem nebija attaisnojošu dokumentu. Vispār bez b. Krjukova algas un vēl 300–400 rubļiem – tieši tāda nauda ...¹⁷

¹⁴ Strādnieku zemnieku milicijas pārvalde. – Red.

¹⁵ Rokrakstā grūti atšifrējams uzvārds. – Red.

¹⁶ Rokrakstā grūti atšifrējams uzvārds. – Red.

¹⁷ Nesalasāmi trīs vārdi. – Red.

Vairāk naudas tur nebija un tā palika pie b. Breusova. Breusovs no Gorkiem¹⁸ aizbrauca uz Maskavu.

6. Biedrs Tarabanovs no Gorkijas aizbrauca uz Maskavu. Cik atceros, pie viņa nauda un vērtslietas neatradās, bet atradās pie saimniecības daļas priekšnieka b. Kāna, kuram es 1941. gada 27. jūnijā pavēlēju šo naudu un vērtslietas nodot leTK finanšu nodaļā. Ja atmiņa mani nevil, b. Kānam bijis grūti ieiet leTK ēkā un viņš it kā naudu un vērtslietas nodevis kopumā, neuzskaitītas, un neviens viņam kvīti neesot izdevis. Tādu iespēju pieļāju, jo tajā laikā finanšu nodaļa nestrādāja, tikai izlikās, bet cietuma Nr. 4 priekšnieks b. Rozenbergs man teica, ka arī viņam nav gribējuši izsniegt kvīti tāpēc, ka neesot [attiecīgo] blanku, bet viņš saņēma pagaidu parakstus no finanšu daļas priekšnieka. Tos es pārbaudīju un atpazīnu leTK finanšu daļas priekšnieka Fridmana rokrakstu. Pēc manām domām, b. Tarabanovam naudas nebija. Pleskavā satiku cietuma Nr. 6 priekšnieku b. Buhotovu. Nezinu, kas viņam atļāva izbraukt no Daugavpils uz Pleskavu. Uz manu jautājumu: kur palikuši uzraugi, kuri kopā ar viņu pavadīja ieslodzītos, viņš teica, ka nezinot. Bet nejausi sarunā ar mani šoferis ...¹⁹ izteicās, ka Buhotovs uzraugiem teicis: "Brauciet atpakaļ, jūsu pusē karo." Cik tas ir patiesi, pārbaudīt nav iespējams, bet tieši par viņiem, 10 uzraugiem no cietuma Nr. 6, nav zināms, kur viņi atrodas.
7. Aģentūras materiāli – personīgās lietas, daļa darba lietu tikai no cietumu daļas – tika nodoti leTK 1. specdaļas priekšniekam b. Koroļovam, pārējās cietumu personīgās un darba lietas visas tika iznīcinātas. Iznīcināja visu – pat cietumu daļā nepalika neviena tīra apvāka, [iznīcināja arī] visas PSRS leTK un PSRS VDTK pavēles.
8. Arī cietumos visi dokumenti iznīcināti, par ko man darbinieki uzrādīja attiecīgos aktus (kurus es iznīcināju).
9. Operatīvās un pārējās cietumu daļas un LPSR leTK dokumentācijas iznīcināšanu vadīja LPSR leTK Cietumu daļas politdaļas priekšnieks, partijas leTK biroja sekretārs, jaunākais leitnants b. Sokolovs. Es pats vairākas reizes aizbraucu un pārbaudīju, jo [dokumentu] iznīcināšana notika cietuma Nr. 1 katlu mājas [kurtuvēs]. Iznīcināts tika pat nederīgs kļuvušais ieslodzīto apģērbs.

Piezīme. Biedrs Buhotovs, aizbraucot uz Daugavpili, atstāja savu seifu noslēgtu. Uz manu jautājumu – kas tajā bija, viņš teica, ka palikuši ap 3 000 rubļu naudas, bet dokumenti neesot palikuši. Pārbaudīt to man neizdevās. Par naudu tomēr šaubos – daļa naudas bija pie viņa, bet, kad es viņam teicu, ka jāizsniedz neliels avanss cietuma Nr. 4 darbiniekiem, kuriem nekā nebija, viņš izvairījās.

Viss.

Bijušais Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieks
/Grinbergs/

10.IX.41.

¹⁸ Varbūt Gorkijas. – Red.

¹⁹ Uzvārds nesalasāms. – Red.

СССР
Комитет Государственной Безопасности
при Совете Министров Латвийской ССР

СЛЕДСТВЕННЫЙ ОТДЕЛ

ДЕЛО №2097

По обвинению Цеймура А. Берзиньш А.
Вайс Э. Зетиньш А. Вайс П.
Эбертиньш Т. Сикуньш Я. Клявиньш Э.
Сирбулис Н. Крауцис А. Сачуньш Э.

Всего 12 человек 1941 г. В 3 томах
Объявлено 195 г. Том № 3

После судебного рассмотрения исполнения приговора в силу изданного дела подлежит немедленному возвращению в Латвию. Дело должно быть приобщено к приговору.

Передача находящихся в производстве следственных дел, а также дела, дела, дела, дела, дела, дела и т.д. хотя бы и временно, производится исключительно через

**УЧЕБНО-АРХИВНЫЙ ОТДЕЛ
при Совете Министров Латвийской ССР
В 1951 г.**

Всего 12 человек 1941 г. В 3 томах
Объявлено 195 г. Том № 3

Сделано в архиве

25689

195 г.

14. dok. Sarkanarmijas Staļingradas garnizona kara tribunāla 1941. gada 15. oktobra spriedums par 1941. gada aprīli arestēto "Latvijas tautas apvienības" vadītāju 11 cilvēku grupas nošaušanu. Spriedums izpildīts 1941. gada 29. novembrī. (Lietas vāks.)

14. dok. Sarkanarmijas Staļingradas garnizona kara tribunālā 1941. gada 15. oktobra spriedums par 1941. gada aprīli arestēto "Latvijas tautas apvienības" vadītāju 11 cilvēku grupas nošaušanu. Spriedums izpildīts 1941. gada 29. novembrī.

Avots: Latvijas Valsts arhīvs, 1986. f., 2. apr., 10975. l., III sēj. Mašīnraksta kopija krievu valodā. Norakstu apstiprinājis kara tribunāla priekšsēdētājs, vecākais poļitruks Frolovs un sekretārs, 2. ranga tehniķis intendants Moisejevs ar saviem parakstiem un kara tribunāla apaļā zīmoga nospiedumu. Uz dokumenta uzraksts: "Noraksts. Piln[īgi] slepeni. Ienācis k[ara] t[ribunālā] [19]41. g. 30.9. Izskatīts i[epriekšējā] a[pcietinājumā] [19]41. g. 4.10.

Ienācis kara tribunālā 30.9. 41. g.
Izskatīts iepriekšējā apcietinājumā 4.10. 41. g.

Kopija
Pilnīgi slepeni

SPRIEDUMS

Padomju Sociālistisko Republiku Savienības vārdā
1941. gada oktobra 15. dienā.

Staļingradas garnizona kara tribunāla Astrahaņas pilsētā sastāvs: priekšsēdētājs – vecākais poļitruks b. Frolovs, locekļi – vecākais poļitruks b. Cigankovs un 3. ranga kara jurists b. Ļemajevs, piedaloties sekretāram, 2. ranga tehniķim intendantam b. Moisejevam, slēgtā tiesas sēdē izskatīja lietu pret PSRS pilsoņiem:

- 1) Ceimuru Alfrēdu, Alfrēda d., dzim. 1906. g. Latvijā, latvieti, no strādniekiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar nepabeigtu augstāko izglītību, precējušos, nesodītu;
- 2) Ezerieti Herbertu, Jāņa d., dzim. 1914. g. Latvijā, latvieti, no zemniekiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar vidējo izglītību, neprecējušos, nesodītu – apsūdzētu pēc KPFSR KK 19-58-2., 58-4., 58-6., 19-58-9., 58-10. 1. daļas un 58-11. pantiem;
- 3) Bērziņu Andreju, Kārļa d., dzim. 1906. g. bij. Vitebskas guberņā, latvieti, pēc izcelšanās un stāvokļa kalpotāju, bezpartijisko, ar vidējo izglītību, precējušos, netiesātu;
- 4) Samtu Edgaru, Friča d., dzim. 1909. g. Latvijā, latvieti, no strādniekiem, pēc profesijas mākslinieku, bezpartijisko, ar nepabeigtu augstāko izglītību, precējušos, netiesātu;
- 5) Zālīti Ansi, Jāņa d., dzim. 1910. g. Latvijā, latvieti, no strādniekiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar vidējo izglītību, neprecējušos, netiesātu;
- 6) Čikuti Jāni, dzim. 1920. g. Latvijā, latvieti, no strādniekiem, strādnieku, bezpartijisko, ar pamata (zemāko) izglītību, neprecējušos, netiesātu;
- 7) Kļaviņu Jāni, Pētera d., dzim. 1912. g. Harkovā (UPSR), latvieti, no kalpotājiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar augstāko izglītību, neprecējušos, netiesātu – apsūdzētu pēc KPFSR KK 19-58-2., 58-6., 19-58-9., 58-10. 1. daļas un 58-11. pantiem;
- 8) Cerbuli Arnoldu-Romanu, Friča d., dzim. 1914. g. Latvijā, latvieti, no kulakiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar vidējo izglītību, precējušos, netiesātu;
- 9) Vēzi Leonīdu, Ivana d., dzim. 1913. g. Latvijā, latvieti, no kalpotājiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar vidējo izglītību, precējušos, nesodītu – apsūdzētu pēc KPFSR KK 19-58-2., 58-4., 58-10. 1. daļas un 58-11. pantiem;

- 10) Kraukli Arturu, Arnolda d., dzim. 1904. g. Odesā (UPSR), latvieti, no kalpotājiem, reliģiskā kulta kalpotāju, bezpartijisko, ar augstāko izglītību, precējušos, netiesātu – apsūdzētu pēc KPFSR KK 19-58-2., 19-58-9., 58-10. 1. daļas un 58-11. pantiem;
- 11) Siliņu Edvīnu-Augustu, Mārtiņa d., dzim. 1914. g. Latvijā, latvieti, no strādniekiem, kalpotāju, bezpartijisko, ar vidējo izglītību, precējušos, netiesātu – apsūdzētu pēc KPFSR KK 19-58-2., 58-10. 1. daļas un 58-11. pantiem.

Ar iepriekšējās un tiesas izmeklēšanas materiāliem konstatēts un pierādīts sekojošais: 1941. gada sākumā Latvijas PSR teritorijā tika nodibināta nelegāla kontrrevolucionāra sacelšanās organizācija "Latvijas tautas apvienība". Organizācijas uzdevumi bija bruņotas sacelšanās organizēšana pret padomju varu, šajā nolūkā izmantojot iespējamo Vācijas karu pret PSRS.

Apsūdzētie Ceimurs Alfrēds un Ezerietis Herberts bija kontrrevolucionārās organizācijas "Latvijas tautas apvienība" organizatori, apvienojot līdz tam sadrumstalotās kontrrevolucionārās grupas un vervējot savai organizācijai jaunus biedrus.

Aktīvi kontrrevolucionārās organizācijas "Latvijas tautas apvienība" locekļi bija apsūdzētie Bērziņš Andrejs, Samts Edgars, Čikutis Jānis, Kļaviņš Jānis, Cerbulis Arnolds-Romans, Vēzis Leonīds, Krauklis Arturs, Siliņš Edvīns-Augusts, kuri veica kontrrevolucionārās darbības saskaņā ar organizācijas vadītāju uzdevumiem.

Kontrrevolucionārā organizācija "Latvijas tautas apvienība" praktiski veica sekojošo: iesaistīja organizācijā jaunus biedrus no neapmierināto ar padomju varu personu vidus, veica organizatorisko darbu, saaicinot organizācijas biedrus, lai apspriestu turpmāko organizācijas darbu, veica p[ret] p[adomju] aģitāciju, iespieda un izplatīja p[ret] p[adomju] lapiņas, šajā nolūkā organizēja tipogrāfiju, vāca spiegošanas ziņas un nodeva tās vācu izlūkdienesta aģentiem, veica sagatavošanos diversijas aktiem Latvijas PSR teritorijā.

Apsūdzētais Zālītis Ansis bija kontrrevolucionārās organizācijas "Lāčplēša nācija" vadītājs, nodibināja sakarus ar kontrrevolucionārās organizācijas "Latvijas tautas apvienība" vadītāju Ceimuru Alfrēdu, saistīja pēdējo ar vācu izlūkdienesta aģentiem, izvirzīja kontrrevolucionārās organizācijas "Latvijas tautas apvienība" vadītājiem jautājumu par diversijas aktu sagatavošanu un spiegošanas ziņu vākšanu.

Kontrrevolucionārās organizācijas "Latvijas tautas apvienība" sēdē 1941. gada martā tika pieņemts lēmums par gatavošanos diversijām un par spiegošanu.

Ar savām darbībām apsūdzētie izdarīja noziegumus, kas ir paredzēti sekojošajos KPFSR KK pantos:

Ceimurs Alfrēds un Ezerietis Herberts – 19-58-2., 58-4., 58-6. 1.d., 19-58-9., 58-10. 1. d. un 58-11.;

Bērziņš Andrejs, Samts Edgars, Zālītis Ansis, Čikutis Jānis, Kļaviņš Jānis – 19-58-2., 58-6. 1. d., 19-58-9., 58-10. 1. d. un 58-11.;

Cerbulis Arnolds-Romans, Vēzis Leonīds – 19-58-2., 58-4., 19-58-9., 58-10. 1. d. un 58-11.;

Krauklis Arturs – 19-58-2., 19-58-9., 58-10. 1. d. un 58-11.;

Siliņš Edvīns-Augusts – 19-58-2., 58-10. 1. d. un 58-11.

Izejot no minētā [un] vadoties pēc KPFSR KPK 319. un 320. panta,

PIESPRIEDA

Ceimuram Alfrēdam, Alfrēda d., Ezerietim Herbertam, Jāņa d., Bērziņam Andrejam, Kārļa d., Samtam Edgaram, Friča d., Zālītim Ansim, Jāņa d., Čikutim Jānim, Kļaviņam

Jānim, Pētera d., Cerbulim Arnoldam-Romanam, Friča d., Vēzim Leonīdam, Ivana d., Krauklim Arturam, Arnolda d., un Siliņam Edvīnam-Augustam, Mārtiņa d., – par viņu veikto noziegumu kopumu, pamatojoties uz KPFSR KK 19-58-2. pantu – AUGSTĀKO KRIMINĀLSODA MĒRU – NOŠAUŠANU, katru ar viņiem personīgi piederošās mantas konfiskāciju.

Spriedums var tikt pārsūdzēts PSRS Augstākās Tiesas kara kolēģijā caur Staļingradas garnizona k[ara] t[ribunālu] – 72 stundu laikā no sprieduma kopijas izsniegšanas notiešātajiem brīžiem.

Orīģināls ar attiecīgajiem parakstiem
Pareizi: priekšsēdētājs: vecākais polītruks
Sekretārs: 2. ranga tehniķis intendants

/paraksts/ Frolovs
/paraksts/ Moisejevs

Zīmogs: Staļingradas garnizona kara tribunāls

Nodrukāts 32 eksemplāros:

Eks. 1.11 – notiesātajiem (izraksti);

“- 12.22. – cietuma priekšniekam;

“- 23.24. – Z[iemel]K[aukāza] K[ara] a[pgabala] k[ara] t[ribunālam];

“- 25.26. – V[alsts] k[ara] p[rokuratūrai];

“- 27.28. – leTK apgabala nodaļai;

“- 29.30. – kasācijas sūdzībai;

“- 31. – norīkojums;

“- 32. – lieta;

“- 33. – tiesvedība.

V. Latvijas elites iznīcināšana PSRS leTK Vjatlaga nāves nometnē 1941.–1943. gadā

15. dok. Politieslodzītā Vārmes un Lutriņu luterāņu draudzes mācītāja Jāņa Kangara (1907–1943) pēdējie dokumenti. Vjatlaga nāves nomietnē, 1941. gada 14. jūnijs – 1943. gada 13. septembris.

Avots: Vjatlaga kolonijas K-231 arhivs, Speciālās uzskaites kartotēka, Speciālās uzskaites f., 40639. l. Izrakstus gatavojis V. I. Veremjevs (2000. g.), tulkojis Jānis Dūms. Sikāk sk. Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – R., 1939. – 243. lpp.

Kangars (Kangar) Jānis, Pētera d.

Kategorija "notiesātais, izgājušais".

Dzimis 1907. gada 15. martā.

Арх. № арх 45870
15-71

14.06.57
 Яку

СЕКРЕТНО

ЛИЧНОЕ ДЕЛО ³⁸⁹³
 ЗАКЛЮЧЕННОГО

Фамилия Кангарс

Имя Янис Уинер

Отчество Петрович

Начато 14.11 м-ца 1941 г.

Закончено _____ м-ца 19__ г.

Арх. № _____

Производить надписи на обложке дела, не предусмотренные формой, воспрещается

15. dok. Politieslodzītā Vārmes un Lutriņu luterāņu draudzes mācītāja Jāņa Kangara (1907–1943) personālās lietas vāks. Vjatlaga nāves nometne.

Dzimšanas vieta

– pēc kartotēkas uzskaites datiem: Kolberģes pag. "Tiros" (Latvija);

– pēc arhīva lietas materiāliem: Skaņkalnes pagasts, Valmieras apriņķī (Latvija).¹

Latvietis.

PSRS pavalstnieks.

Pase: sēr. ZN Nr. 002575, izdota Skaņkalnes pagastvaldē (Latvija) 1930. gada 26. augustā.

Aizsargu organizācijas biedrs no 1933. gada.

Izglītība – augstākā (teoloģijas fakultāte).²

Pamata specialitāte – skolotājs.

Nodarbošanās:

– garīdznieks Vārmes un Lutriņu pagastos (1930–1941) Kuldīgas apr. (Latvija);

– zemkopība paša saimniecībā.

Pārvalda latīņu un grieķu valodu.

Agrāk nesodīts.

Dzīvesvieta pirms aresta: Kuldīgas pagasta "Majoros", Kuldīgas apriņķī (Latvija).

IeTK orgānu arestēts 1941. gada 14. jūnijā savā dzīvesvietā (1941. g. 11.06. lēmums par arestu, parakstīts Kuldīgā 1941. g. 07.06., aresta ordera talons Nr. 013705.).

PSRS IeTK Sevišķās apspriedes notiesāts 1942. g. 28.11. (protokols Nr. 96-m, ieraksts Nr. 379) "par piedalīšanos kontrrevolucionārā organizācijā" ieslodzījumā labošanas darbu noietnē uz 10 gadiem, skaitot termiņu no 1941. g. 14. jūnija.

Ar spriedumu iepazīstināts 1943. g. 22.01.

Apsūdzības saturs (pēc izmeklēšanas lietas Nr. 3893, Latvijas IeTK – Kirovas apgabala IeTK pārvalde):

"(..) Ulmaņa laikos bija Lutriņu pagasta un 14. Kuldīgas aizsargu pulka garīdznieks, pakāpe – pulkvežleitnants;

visus baznīcas apmeklētājus audzināja fašistiskā, ulmaniskā garā;

pašlaik naidīgi noskaņots pret padomju iekārtu;

veic pretpadomju agitāciju strādnieku un darba zemnieku vidū."

"Lutriņu mācītājs Kangars Jānis izteicās: "Komunismam pie mums, Latvijā, jāizzūd visdrīzākajā laikā. Padomju Krievijā komunisms turas tikai tāpēc, ka krievi ir nekulturāli un neko labu nav redzējuši. Taču latvieši pirmajā izdevīgajā gadījumā noietis ienīsto komunisma jūgu. Latviešos rūgst naidis pret padomju varu, viņi sacelsies, lai to nogāztu.

Vācieši būs mūsu sabiedrotie, un ar viņu palīdzību mēs padzīsim krievus no Latvijas." (1941. gada 11.06. lēmums par arestu.)

"(..) Kangars no 1931. līdz 1940. gada jūnijam bija kulta kalpotājs. Dievkalpojums izmantoja tautas reliģiskos aizspriedumus un iedvesa savas draudzes locekļos naidu pret revolucionāro kustību, slavināja Latvijā pastāvošo buržuāziski fašistisko iekārtu.

No 1933. gada līdz 1940. gada jūnijam bija militāri fašistiskās aizsargu organizācijas dalībnieks, bija aizsargu pulka garīdznieks, piedalījās aizsargu organizācijas pasākumos.

Par aktīvu līdzdalību aizsargu organizācijā apbalvots ar ordeni "Aizsargu Nopelnu Krusts".

No 1933. līdz 1934. gadam sastāvēja kontrrevolucionārajā kulaku partijā "Zemnieku Savienībā" un piedalījās šīs partijas veiktajos pasākumos."³

¹ Dzimis 1907. gada 15. martā Skaņkalnes pagastā. Tēvs Pēteris – lauksaimnieks, māte Maija, dzim. Šverna. Beidzis Mazsalacas ģimnāziju. – Red.

² LU. – Red.

³ Uzrakstījis grāmatu "Lutriņu draudzes 300 gadi". – Red.

Kangars atzina sevi par vainīgu inkriminētajās apsūdzībās.

Pamatojoties uz minēto, "tiek apsūdzēts (..) pēc KPFSR KK 58.4. panta. (..) Lietā lietišķu pierādījumu nav. (..) (Apsūdzības slēdziens, 1941. g. 12.19.09., Ļesnoje, PSRS leTK Vjatlags.)

Nogādāts uz Vjatkas LDN no Juhnovas LDN 1941. g. 09.07., nosūtīts uz 7. lagpunktu, atradās 11. lagpunktā no 1941. g. 14.08., 7. lagpunktā – no 1941. g. 15.11., 11. lagpunktā (1. atsevišķā lagpunkta 1. "invalidu" apakškomandantūrā) – no 1943. g. 22.06.

Līdz 1943. gada februārim tika izmantots darbā kā strādnieks karošu un grābekļu ražošanā ("širpotreb" – plaša patēriņa preču sortiments).

Pēc medicīnisko apskaušu datiem (1941. g. 02.10., 1941. g. 16.11., 1941. g. 05.12., 1942. g. 17.07., 1943. g. 02.02., 1943. g. 23.06., 1943. g. 16.07.) atzīts par I grupas invalidu (hemokolīts, poliavitaminoze, miokardīts, barošanās sabrukums, vispārējs vājums, tūskas, caureja, muskuļu atrofija, ādas sausums un lobīšanās, pārragošanās elkoņu un gūžu locītavās, mēle galīgi uztūkusi, smaganas pietūkušas, irdenas, zilgas, sirds toņi dobji, reti, robežas paplašinātas pa labi un pa kreisi, pulss mīksts, paātrināts).

No 1943. gada februāra atradās stacionārā ārstēšanā ar diagnozi: poliavitaminoze ar muskuļu atrofiju, barošanās sabrukums un sirds darbības pasliktināšanās.⁴

1943. gada jūlijā Vjatlaga centrālā komisija, pamatojoties uz DEĀK aktu, atzina par invalidu, kas cieš no ieslodzījuma apstākļos neārstējamas kaites (pellagra ar barošanās sabrukumu un muskuļu atrofiju) un iesniedza materiālus tiesā jautājuma izskatīšanai par atbrīvošanu un nosūtīšanu pie radniekiem.

1943. gada augustā Kirovas apgabaltiesas pastāvīgajā sesijā pie Vjatlaga ieteikums par Kangara J. P. atbrīvošanu tika atstāts bez ievēribas, motivācija: "Aktīvs kontrrevolucionārās partijas – aizsargu organizācijas biedrs."

Miris 1. atsevišķā lagpunkta (bijušā 11. lagpunkta) 1. "invalidu" apakškomandantūras lazaretē no pellagrozās diurejas kopā ar galējas novājēšanas parādībām un pieaugošu sirds vājumu.

Nāves datums:

– pēc kartotēkas uzskaites datiem: 1943. gada 13. septembrī,

– pēc arhīva lietas materiāliem (miršanas apliecība): 1943. gada 6. septembrī.

Apglabāts 1943. g. 11.09. plkst. 4 no rīta 1. atsevišķā lagpunkta 1. apakškomandantūras kapsētā (Verhņekamskas stacijas apkārtnē, Kaisko/Verhņekamskas rajons, Kirovas apgabals), kapā Nr. 83.

Paziņojumi par miršanu izsūtīti:

– leM Kirovas apgabala pārvaldes – milicijas pārvaldes dzimtsarakstu nodaļai – 1943. g. 13.12. (uzdevums Nr. 408);

– Latvijas PSR Kuldīgas rajona padomes dzimtsarakstu nodaļai 1962. g. 29.08., (izejošais Nr. 5/2151).

Palikušais īpašums nav dokumentēts.

Fotogrāfijas arhīva lietā nav.

Radnieki:

– tēvs Kangars Pēteris, Jēkaba d., sīkzemnieks, kalējs, miris;

– māte Kangars Maija, Jāņa m., – mirusi;

⁴ Gājis bojā nāves nometnē bada nāvē. – Red.

- sieva Kangars (Bleikša) Mirdza-Irena, Augusta m., dzim. 1915. g., izsūtīta, dzīvoja (1947. g. 12.06.) Krievijā, Krasnojarskas novadā, Igarkas pils., strādāja par Zapoļarjes teātra galveno mākslinieci;
- brālis Kangars Arvīds, Pētera d., dzim. 1903. g., dzīvoja (1947. g. 02.09.) Latvijā, Ventspils rajona Ancē, Kapsētas ielā 21.

16. dok. Politieslodzītā Latvijas Universitātes profesora
Hermaņa Albata (1879–1942) pēdējie dokumenti
Vjatlaga nāves nometnē,
1941. gada 14. jūnijs–1942. gada 13. februāris.

Avots: Vjatlaga kolonijas K-231 arhīvs, speciālās uzskaites kartotēka, speciālās uzskaites fonds, 41401. lieta. Izrakstus gatavoja V. I. Veremjevs, tulkojis Jānis Dūms. Sīkāk sk. Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – R., 1939. – 25.–26. lpp.

Albats (Albat-A|bat)

Hermanis (Hirmanis-Germanis-German), Pētera d.

Kategorija: "notiesātais, izgājušais".

Dzimis: 1879. gadā.

Dzimšanas vieta:

- pēc kartotēkas uzskaites datiem: Veļķu (Milkskaja) pagasts;
- pēc arhīva lietas materiāliem: Veļķu pag. "Jaunzemi", Cēsu apr., Latvija.

Sociālā izcelšanās:

- pēc kartotēkas uzskaites datiem: no zemniekiem;
- pēc arhīva lietas materiāliem: no zemniekiem, laukstrādniekiem.

Latvietis.

PSRS pavalstnieks.

Pase: sēr. TD (A?) Nr. 604024, izd. Rīgas prefektūrā (Latvija) 1933. gada 16. decembrī (?).

Bezpartijiskais.

Izglītība: augstākā juridiskā.

Pamata specialitāte: jurists.

Nodarbošanās:

- Latvijas Ārlietu ministrijas juriskonsults (1919–1920);
- Latvijas ārlietu ministra biedrs (1920–1923);
- Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs (1923–1933);
- Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesors (līdz 1940. gada augustam);
- Krievu valodas mājskolotājs (no 1940. gada augusta, Rīga, Latvija).

Pārvaldīja krievu, vācu, franču valodu.

Agrāk nesodīts.

Dzīvesvieta pirms aresta:

- pēc kartotēkas uzskaites datiem: Latvija, Rīga, Leonapal ielā;
- pēc arhīva lietas materiāliem: Rīgā, Leona Paegles (Antonijas) ielā 4, dzīv. 8.

Pazīmes: augums vidējs (165–170 cm), figūra vidēja, miesas būve normāla, pleci horizontāli, kakls īss, mati gaišbrūni ar sirmumu (sirmi), acis zilas, piere slīpa, uzacis lokveida, platas, deguns liels, deguna mugura taisna, deguna pamatne nolaista, lūpas plānas, zods slīps, ausis lielas, sevišķa pazīme – plikgalvība.

Arestēja Latvijas leTK operatīvā grupa 1941. g. 14.06. dzīvesvietā (1941. g. 09.06. lēmums par arestu, bez Nr., Rīgā; Latvijas PSR leTK SPD 2. nodaļa; aresta ordera talons Nr. 034971, bez datuma).

Notiesāja Kirovas apgabaltiesas pastāvīgās sesijas pie PSRS leTK Vjatkas LDN (Ļesnoje, Kirovas apgabals) krimināllietu kolēģija pēc 58.13. panta, ar sankciju pēc KPFSR KK 58.2. panta ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem un tiesību zaudēšanu uz 5 gadiem un mantas konfiskāciju.

Brīvības atņemšanas termiņa sākums – 1941. g. 14.06., termiņa beigas – 1951. g. 14.06.

Ieraksta par iepazīstināšanu ar spriedumu arhīva lietā nav.

Apsūdzības sastāvs:

“(..) 1919. gadā bija Ārlietu ministrijas juriskonsults un ministrijas ģenerālsēkretārs, 1923. gadā saņēma pilntiesīga ministra titulu. No šā brīža piedalījās daudzās starptautiskās konferencēs, t. sk. visās Baltijas valstu konferencēs, un līgumu slēgšanā ar dažādām valstīm.

Naidīgi noskaņots pret padomju varu (..) (1941. g. 09.06. lēmums par arestu).

(..) No 1919. līdz 1920. gadam strādāja Latvijas buržuāziskajā Ārlietu ministrijā juriskonsulta amatā.

No 1920. līdz 1923. gadam bija Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs un kā buržuāziskās Latvijas valdības pārstāvis piedalījās virknes starptautisku līgumu noslēgšanā, piem., neuzbrukšanas līguma starp Latviju un PSRS 1932. gadā, līguma par diplomātisko attiecību atjaunošanu starp Vāciju un Latviju, virknes tirdzniecības un citu juridiska rakstura līgumu, t. sk. arī tirdzniecības līguma starp Latviju un PSRS.

(..) Bija Latvijas buržuāziskās valdības pārstāvis daudzās starptautiskās konferencēs un apspriedēs, piem., Tautu Savienības kongresā 1922. un 1930. gadā, konferencē par starptautisko tiesību kodifikāciju 1930. gadā, utt.

Ieņemot atbildīgus amatus Latvijas Ārlietu ministrijā, “(..) veicināja fašistiskās iekārtas nostiprināšanos Latvijā, ko apstiprina lietas materiāli, ko nenoliedz pats apsūdzētais, atzīstot sevi par vainīgu. Viņa darbības kvalificē KPFSR KK 58.13. pants (..)” (1941. g. 28.10. tiesas spriedums.)

Nogādāts uz Vjatkas LDN no Juhnovas LDN 1941. g. 09.07., nosūtīts uz 7. lagpunktu, uzturējās 5. lagpunktā no 1941. g. 23.10. un 1. lagpunktā (4. apakškomandantūrā) – no 1942. g. 11.01.

Ziņu par izmantošanu darbā arhīva lietā nav.

Saskaņā ar medicīniskās apskates (1941. g. 15.07., 1941. g. 08.08.) rezultātiem atzīts par 2. grupas invalīdu (sirdskaite, vecuma arterioskleroze, redzes pasliktināšanās labajā acī).

Miris 1. lagpunkta 4. apakškomandantūras stacionārā no dekompensēta miokardīta, arteriosklerozes un avitaminozes, caurejas pie krasas (ķermena) novājēšanas.

Miršanas datums:

– pēc kartotēkas uzskaites datiem: 1942. gada 13. februārī;

– pēc arhīva lietas materiāliem (miršanas apliecība): 1942. gada 9. februārī.

Liķis nosūtīts 1942. g. 09.02. apglabāšanai uz 1. lagpunkta 4. apakškomandantūras kapsētu Rudņičņija ciema apkārtnē Kaisko/Verhņekamskas rajonā, Kirovas apgabalā.

Dokumentālu ziņu par apglabāšanas laiku un vietu arhīva lietā nav.

Paziņojums par nāvi nosūtīts Latvijas PSR IeM MP dzimtsarakstu nodaļai 1957. g. 23.04. (izejošais Nr. 5/3717).

Atstātais īpašums nav dokumentēts.

Fotogrāfijas arhīva lietā nav.

Radinieki:

- tēvs, personas datu arhīvā nav, laukstrādnieks, miris;
- māte, personas datu arhīva lietā nav, laukstrādniece, mirusi;
- sieva Albats Berta, Jāņa m. (Elizaveta, Vasilija m.), dz. 1880. gadā, izsūtīta, dzīvoja (1941. gada aprīlī) Latvijā, Rīgā;
- dēls Albats Bruno, Hermaņa d., dz. 1908. gadā Francijā, dzīvoja (1941. g. 14.06.) Skrīveros, Rīgas (Ogres-Aizkraukles) apriņķī, Latvijā.
- dēls Albats Huberts, Hermaņa d., dz. 1912. gadā Madonas apriņķī (Latvija), dzīvoja (1941. g. 14.06.) Latvijā, Rīgā, Antonijas ielā 4, dzīv. 8, arestēts.
- dēls Albats Renāts-Pauls, dz. 1917. gadā Maskavā (Krievija), dzīvoja (1941. g. 14.06.) Vaņģu ciemā (Kurzeme, Latvija).

Arhīva novērošanas lieta par H. P. Albatu 1957. gada aprīlī glabājās LPSR VDK Uzskaites arhīva nodaļā.

Iestādes K-231 arhīvs. Speciālās uzskaites fonds, lieta Nr. 41401.

Lapa bez numura.

Kopija

SPRIEDUMS

KRIEVIJAS PADOMJU FEDERATĪVĀS SOCIĀLISTISKĀS REPUBLIKAS VĀRDĀ

1941. gada 28. oktobrī Kirovas apgabaltiesas pastāvīgās sesijas pie PSRS IeTK Vjatlaga krimināllietu kolēģija šādā sastāvā: priekšsēdētājs Smoļņikovs, tautas piesēdētāji Jegorovs un Kozlovs, sekretāre Viļežaņina slēgtā tiesas sēdē izskatīja apsūdzības lietu pret Albatu Hermani, Pētera d., dzim. 1879. gadā Cēsu apr. (Latvija), Veļķu pagastā, ar augstāko izglītību, bezpartijisko, pēc tautības latvieti, kalpotāju, Juridiskās fakultātes profesoru, līdz arestam dzīvoja Rīgā, L. Paegles ielā 4, dzīv. 8, precējušos, nesodītu, apsūdzētu pēc KPFSR KK 58.13. panta.

Uzklausījusi apsūdzētā paskaidrojumus, izskatījusi un pārbaudījusi iepriekšējās tiesas izmeklēšanas materiālus, tiesas kolēģija atzīst apsūdzību tiesājamajam Albatam par pierādītu ar to, ka viņš 1919. un 1920. gadā strādāja Latvijas buržuāziskajā Ārlietu ministrijā juriskonsulta amatā.

No 1920. līdz 1923. gadam (viņš) bija ārlietu ministra biedra amatā, no 1923. līdz 1933. gadam – Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs un kā Latvijas buržuāziskās valdības pārstāvis piedalījās virknes starptautisku līgumu noslēgšanā, piem., līguma par neuzbrukšanu starp Latviju un PSRS 1932. gadā, līguma par diplomātisko attiecību atjaunošanu starp Vāciju un Latviju, virknes tirdzniecības un citu juridiska rakstura līgumu, t. sk. arī tirdzniecības līguma starp Latviju un PSRS.

Apsūdzētais Albats pārstāvēja Latvijas buržuāzisko valdību vairākās starptautiskās konferencēs un apspriedēs, piem., Tautu Savienības kongresā 1922. un 1930. gadā, starptautisko tiesību kodifikācijas konferencē 1930. gadā, utt.

Ieņemot atbildīgus amatus Latvijas Ārlietu ministrijā, apsūdzētais Albats veicināja fašistiskās iekārtas nostiprināšanos Latvijā, ko apstiprina lietas materiāli, kurus nenoledz pats apsūdzētais, atzīstot sevi par vainīgu. Viņa darbības kvalificē KPFSR KK 58.13. pants.

Pamatojoties uz minēto un vadoties pēc KPK 319. un 320. panta, apgabaltiesas Tiesas kolēģija

PIESPRIEDA

Albatam Hermanim, Pētera d., pēc KK 58.13. panta ar soda sankciju pēc KPFSR KK 58.2. panta brīvības atņemšanu uz desmit (10) gadiem ar sekojošu tiesību atņemšanu pēc KK 31.a. un 31.b. panta uz pieciem (5) gadiem ar visa notiesātā īpašuma konfiskāciju valsts labā.

Ieskaitīt iepriekšējo ieslodzījumu no 1941. g. 14.06.

Drošības līdzekli atstāt iepriekšējo – arestu.

Spridums ir galīgs, bet var tikt pārsūdzēts KPFSR Augstākajā tiesā 72 stundu laikā no sprieduma kopijas izsniegšanas brīža notiesātajam.

Priekšsēdētājs

Smoļņikovs

Tautas piesēdētāji

Jegorovs, Kozlovš

Pareizi: (paraksts nesalasāms)

Spiedogs: Vjatlaga 2. nodaja

"1"/XI – 1941.

17. dok. Politieslodzītā Latvijas Republikas iekšlietu ministra Kornēlija Veidnieka–Veitmaņa (1899–1942) pēdējie dokumenti Vjatlaga nāves nometnē, 1941.–1942. gada 9. janvāris.

Avots: Vjatlaga kolonijas K-231 arhīvs, speciālās uzskaites kartotēka, speciālās uzskaites fonds, 57712. I. Izrakstus gatavojis V. I. Veremjevs, tulkojis Jānis Dūms, Sīkāk sk. Es viņu pazīstu. – R., 1939. – 520. lpp.

VEIDNIEKS

(Veitmanis-Veidemanis-Veidnieks-Veidnik-Veidniks)

Kornēlijs (Kornelijs-Kornels-Karnels), Dāvida d.

Dzimis 1899. gada 30. (31. /?/) martā.

Dzimšanas vieta:

- pēc kartotēkas uzskaites datiem: Latvija, Cēsu apr. Rantuļu pag. "Dumpuri";
- pēc arhīva lietas materiāliem: Vendenes (Cēsu) apr. Rāmuļu pag. "Dumpuros" (Vidzemes gub.).

Reģistrēts Āraišu evaņģēliski luteriskajā draudzē (Latvija).

Pirmais uzvārds (Veitmanis-Veidemanis) izmainīts pret uzvārdu "Veidnieks" 1940. g. 01.02. (Latvijas IeM 1940. g. 01.01. lēmums Nr. PV 085 U, "Valdības Vēstnesis" (Latvija), Nr. 13, 1940. g. 17.01.).

Sociālā izcelšanās – no zemniekiem.

Latvietis.

Dzimtā valoda – latviešu.

Pārvalda krievu un vācu valodu.

PSRS pavalstnieks.

НКП—РСФСР
КИРОВСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
ИМ. ЛЕНИНА

КАРТОЧКА

3

для ИСПЫТАНИЙ ПОСТУПАЮЩЕГО НА химическое
Педагогического, учительского, вечернего Института

Фамилия Вейдник
Имя И отчество Ф

1. Национальность _____ Год рождения 1899г
2. Образование Высшее
3. Соц. положение и производ. стаж _____
4. Социальное происхождение _____
5. Партийность и стаж б/п.
6. Член ВЛКСМ и стаж _____
7. Какую и где вел общественную работу _____
8. Особые примечания _____

Адрес: _____
Заключение приемной комиссии _____

Председатель комиссии _____
Члены МХГ 1990 г.

Киров. Типо-лит. обмешпрома. а5. Зак. № 2289.

Pase Nr. 448202, izd. Rīgas (Latvija) prefektūrā 1940. g. 13.02.

Partijas "Zemnieku savienība" biedrs.

Konfesija – luterānis.

Izglītība:

- pagasta skola (dzimšanas vietā);
- Cēsu augstākā pamatskola (Latvija);
- vispārīzglītojošie vakara kursi ar nokārtotu (eksterna) eksāmenu gatavības apliecības iegūšanai (Krievija, Maskavas pils., 1916. g.);
- Latvijas Universitātes Ekonomisko un juridisko zinātņu fakultātes juridisko zinātņu nodaļa (Rīgas pils., pagaidu apliecība Nr. 21003 par kursa beigšanu 1933. g. 19.10.).

Pamata specialitāte: jurists (juridisko zinātņu kandidāts).

Šaurā specialitāte: rēķinvedis, grāmatvedis.

Nodarbošanās:

- muitas darbinieks (Krievija, Maskava) (1916(?) – 1918);
- zemkopis (dzimšanas vietā) (1918–1920);
- karavīrs, Latvijas armijas leitnants, (1920–1922);
- policijas rakstvedis, vecākais policists (Latvija) (1922–1924);
- Latvijas Tieslietu ministrijas darbinieks, Cietumu departamenta direktors (1924–1939);
- Latvijas iekšlietu ministrs (1939. g. janvāris – 1940. g. jūlijs);
- Kirovas Ļeņina v/n Pedagoģiskā institūta divgadīgo svešvalodu kursu (vācu nod.) students (klausītājs) (Krievija, Kirovas apg., pavēle par ieskaitīšanu 1940. g. 14.12. Nr. 254, stud. apl. Nr. 16, stipendija 130 rbj. mēnesī).

Agrāk nesodīts.

Precējies: laulāts 1934. g. 23.06. ar Bērziņu A. E. (ieraksts Katlakalna ev.-lut. draudzes laulību reģistrā par 1934. gadu).

Dzīvesvieta pirms aresta:

- Latvijā: Rīgā, Kalnciema ielā 39-b, dzīv. 1;
- Krievijā: Kirova apg., Komūnas ielā 1, dzīv. 12.

Pazīmes: augums garš, miesas būve normāla, matu krāsa – tumša, acis – tumšas, valkāja brilles (tuvredzība).

Arestēja: VDTK Kirovas apgabala pārvaldes SPD 3. nodaļa 1941. g. 26.06. (1941. g. 26.06. lēmums par drošības līdzekļa izvēli – apcietinājumu – bez numura, izmeklēšanas lieta Nr. 502.).

Notiesāja: Kirovas apgabaltiesas krimināllietu kolēģija 1941. g. 28.08. pēc KPFSR KK 58.13. un 58.2. panta piesprieda nāvessodu (nošaušanu) ar mantas konfiskāciju.

Pamatojoties uz 1941. g. 08.10. lūgumu par apžēlošanu, PSRS APP ar 1941. g. 26.11. lēmumu pārkvalificēja soda mēru uz 10 gadiem labošanas darbu nometnē, ieslodzījuma laiku skaitot no 1941. g. 26.06.

Ar PSRS APP lēmumu iepazīstināts 1941. g. 27.11.

Apsūdzības saturs (no tiesas 1941. g. 28.08. sprieduma):

"(..) Būdams naidīgi noskaņots pret revolucionāro komunistisko kustību, būdams virsnieks 1917. gada Oktobra revolūcijas laikā, [viņš] bēg no Padomju Krievijas uz tolaik vācu okupēto Latviju, kur iestājas Latvijas baltgvardu armijā un kurā sastāv kā virsnieks līdz buržuāziskās iekārtas nodibināšanai.

– Pēc demobilizācijas no armijas 1922. gadā iestājas vietējā policijā par rakstvedi, vēlāk tiek pārcelts par vecāko policistu, kur kalpo līdz 1924. gadam.

– Tajā pašā 1924. gadā pāriet uz Tieslietu ministrijas Cietumu resoru, kur ieņem vadošu lomu un tiek norīkots par ministrijas Cietumu departamenta direktoru. Šajā amatā strādā līdz 1938. gadam.

– 1939. gada janvārī kā prezidentam uzticīgu, aktīvu buržuāziskās iekārtas aizstāvi prezidents norīko viņu par iekšlietu ministru. Šajā postenī [viņš] atradās līdz 1940. gada jūlijam, t. i., līdz padomju varas atjaunošanai Latvijā.

– Būdams iekšlietu ministrs, ar politiskās policijas departamenta direktora Fridrichsona palīdzību pastiprināja cīņu pret pieaugošo revolucionāro kustību.

– Saskaņā ar tiešu Veidnieka norādījumu politiskā policija 1940. gada aprīlī sagrāva virkni revolucionāru komunistisku organizāciju Rēzeknē un Daugavpilī, arestēja visu Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sastāvu Rīgā – līdz 65 komunistu, sagrāva trīs tipogrāfijas, atņēma vairākas rakstāmmašīnas (..).

– Pēc Veidnieka direktīvas 1940. gada 17. jūnijā, ienākot padomju karaspēkam Rīgā, tika apšaudīta un izklidināta solidaritātes ar Padomju Savienību demonstrācija, kurā vairāki strādnieki tika ievainoti, t. sk. divi nāvīgi ievainotie vēlāk nomira.

Nododot lietas jaunajai demokrātiskās valdības iekšlietu ministrijas vadībai, Veidnieks norādīja [politiskās] policijas departamenta direktoram Fridrihsonam iznīcināt vērtīgos aģentūras sarakstus un visas aģentūras izstrādes, kas arī tika izdarīts.

Visus šos faktus apsūdzētais Veidnieks apstiprināja, izņemot faktu, ka solidaritātes demonstrācijas piekaušanā un apšaudīšanā 1940. gada 17. jūnijā viņš nav vainīgs, pie tā it kā vainīgs pilsētas prefekts un policija. (..)"

Nogādāts uz Vjatkas LDN no Kirovas pils. 1. cietuma 1941. g. 29.12., nosūtīts uz 7. lagpunktu (c. Jagodnija).

No 1942. g. 01.01. atradās stacionārā ārstēšanā.

Miris 7. lagpunkta 1. apakškomandantūras lazaretē.

Nāves cēlonis: hēmolīts (miršanas apliecība 1942. g. 09.01.);
plaušu karsonis (paziņojums par nāvi 1948. g. 12.02.).

Nāves datums: pēc kartotēkas uzskaites datiem: 1942. gada 12. janvāris;
pēc arhīva lietas materiāliem: 1942. gada 9. janvāris
(miršanas apliecība).

Apglabāts 7. lagpunkta kapsētā (Kirovas apg. Kaiskas/Verhņekamskas rajonā, Jagodnijas ciema apkārtnē), koka zārkā, personīgajā apakšveļā; apbedīšanas datums un kapa numurs nav uzrādīts.

Paziņojums par nāvi nosūtīts (pēc Latvijas PSR iekšlietu ministrijas milicijas pārvaldes dzimtsarakstu nodaļas 1947. g. 27.11. pieprasījuma Nr. 2-10163 Latvijas PSR iekšlietu ministrijas milicijas pārvaldes dzimtsarakstu nodaļai 1948. g. 12.02. (izejošais Nr. 2/1 – 57712).

Atlikušais personiskais īpašums dokumentēts 1942. g. 10.01. aktā.

Arhīva lietā ir K. D. Veidnieka fotogrāfija, kas uzņemta leTK Kirovas apgabala pārvaldes iekšējā cietumā 1941. g. 28.06.

Ģimenes sastāvs:

– sieva Veidnieka (Veitmanis-Veidemanis) Austra-Ernestine, Kārļa m., dzim. Bērziņa, dzim. 1910. g. 13.03. Skaņākalna pagastā, Rīgas apr. (Latvijā), arestēta; 1941. g. 29.12. atradās Kirovas cietumā.

Citas ziņas par K. D. Veidnieka radniekiem izpētītajos dokumentos nav atklātas.

Pielikumi

Iestādes K-231 arhivs, speciālās uzskaites fonds, lieta Nr. 57712, 3., 4. lapa.

Kopija

SPRIEDUMS

Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas vārdā:

1941. gada 28. augustā Kirovas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija šādā sastāvā: priekšsēdētājs Filjins, tautas piesēdētāji Solomina un Zonova, sekretāre Demakova, piedaloties apgabala prokurora palīgam Belovam, no aizstāvības (b. Zorina) apsūdzētais atteicās – slēgtā tiesas sēdē izskatīja apsūdzības lietu pēc KPFSR KK 58.13. panta pret Veidnieku Kornēliju, Dāvida d., dz. 1899. gadā, pēc tautības latvieti, PSRS pilsoni, precējušos, partijas "Latvijas Zemnieku savienība" biedru, ar augstāko izglītību, bijušo Latvijas buržuāziskās valdības iekšlietu ministru, pēc paša izteicieniem, netiesātu, dzīv. Kirovas pils.

Pārbaudījusi iepriekšējās izmeklēšanas materiālus un uzklusījusi apsūdzētā liecības, tiesa konstatēja: IeTK Kirovas apgabala orgāni saukuši pie kriminālatbildības bijušās Latvijas valdības bijušo iekšlietu ministru Veidnieku, kurš, kā tas ir neapgāzami pierādīts, būdams naidīgi noskaņots pret revolucionāro komunistisko kustību, kā virsnieks 1917. gada Oktobra revolūcijas laikā bēdzis no Padomju Krievijas uz tajā laikā vācu karaspēka okupēto Latviju, kur iestājies Latvijas baltgvaru armijā un kurā atradies kā virsnieks līdz buržuāziskās iekārtas nodibināšanai. Pēc demobilizācijas no armijas 1922. gadā pārgājis uz vietējo policiju par rakstvedi, pēc tam ticis pārcelts par vecāko policistu, kur kalpojis līdz 1924. gadam. Tajā pašā 1924. gadā pārgājis uz Tieslietu ministrijas cietumu resoru, kurā ieņēma vadošus amatus un tika iecelts par minētās ministrijas Cietumu departamenta direktoru. Šajā amatā strādāja līdz 1938. gadam.

1939. gada janvārī kā prezidentam uzticīgu, aktīvu buržuāziskās iekārtas aizstāvi prezidents norīko viņu par iekšlietu ministru, un šajā amatā viņš ir līdz 1940. gada jūlijam, t. i., līdz padomju varas atjaunošanai Latvijā.

Kā iekšlietu ministrs Veidnieks ar Politiskās policijas departamenta direktora Fridrichsona palīdzību pastiprināja cīņu pret pieaugošo revolucionāro kustību.

Pēc tieša Veidnieka norādījuma Politiskā policija 1940. gada aprīlī sagrāva virkni revolucionāru komunistisku organizāciju Rēzeknē un Daugavpilī, arestēja Rīgā visu Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sastāvu – līdz 65 komunistiem, iznīcināja trīs tipogrāfijas, paņēma vairākas rakstāmmašīnas (sk. liecības, ko tiesā apstiprināja apsūdzētais).

Pēc Veidnieka direktīvas policija 1940. gada 17. jūnijā, ienākot Rīgā padomju karaspēkam, apšaudīja un izklīdināja solidaritātes ar Padomju Savienību demonstrāciju, kurā vairāki strādnieki tika ievainoti, no kuriem divi nāvēgi ievainotie vēlāk nomira.

Nododot lietas jaunajai demokrātiskās valdības Iekšlietu ministrijas vadībai, Veidnieks deva norādījumu (politiskās) policijas departamenta direktoram Fridrichsonam par vērtīgo aģentūras sarakstu un visu aģentūras izstrāžu iznīcināšanu, kas arī tika izdarīts.

Apsūdzētais Veidnieks tiesā visus šos faktus apstiprināja, izņemot faktu par demonstrācijas apšaudi un izklīdināšanu Rīgā 1940. gada 17. jūnijā, kurā viņš neesot vainīgs, vainīgi it kā esot prefekts un policija.

Pamatojoties uz augstāk izklāstīto, tiesa uzskata apsūdzētā vainu pēc KK 58.13. panta par pierādītu, tāpēc, vadoties pēc KPFSR KPK 319. un 320. panta,

PIESPRIEDA:

Veidniekam Kornēlijam, Dāvida d., pamatojoties uz KPFSR KK 58.13. pantu un KPFSR KK 58.2. panta soda sankcijām, ASM – nošaušanu un konfiscēt par labu valstij viņam personīgi piederošo īpašumu saskaņā ar lietā esošo sarakstu.

Drošības līdzekli apsūdzētajam atstāt iepriekšējo – arestu.

Spridums ir galīgs, bet saskaņā ar KPFSR KPK 400. pantu var tikt pārsūdzēts caur apgabaltiesu KPFSR Augstākajā tiesā 72 stundu laikā no kopijas iesniegšanas brīža no-tiesātajam.

Priekšsēdētājs:

V. Filjins

Tautas piesēdētāji:

Solomina un Zonova
(paraksti nesalasāmi)

Kopija pareiza: priekšsēdētājs

(paraksts nesalasāms)

Zīmogs ar ģerboni

lestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, 6. lapa.

Kopija

Sastādīts trīs eksemplāros, no kuriem divus nogādā VDTK, vienu izsniedz pret parakstu ģi-menes locekļiem vai namu pārvaldei (ciema padomei). Parakstīti tiek visi trīs eksemplāri.

Kratišanas protokols

Kirovā, 1941. gada 26. jūnijā

Es, VDTK Kirovas apgabala pārvaldes 3. nodaļas priekšnieks Trapeznikovs, VDTK dar-binieki Nikolajenko un Panagušins, pamatojoties uz 1941. gada 26. jūnija orderi Nr..., klātesot Veidniekam Kornelam, Dāvida d.,

vadoties pēc KPFSR KPK 175.–186. panta, veicu kratišanu pie pils. Veidnieka K. K. Komūnas ielā Nr. 1, dzīv. 12.

Saskaņā ar orderi aizturēts:

Kratišanas laikā tika izņemts:

- 1) dažāda sarakste uz 11 lappusēm;
- 2) aploksnes ar vēstulēm – 11 gab.;
- 3) viena atklātne;
- 4) skaidra nauda 8725 rbļ. (astoņi tūkstoši septiņi simti divdesmit pieci rubļi). Atstāta īpašniekam;
- 5) obligācijas: 1. sērija Nr. 46956 par 100 rbļ.;
2. sēr. Nr. 59703 par 100 rbļ.;
3. sēr. Nr. 115292 par 100 rbļ.

Kratišana veikta no plkst. 21.35 līdz 23.

Pie kratišanas iesniegtās sūdzības:

- 1) par nepareizībām, pieļautām – kratišanas laikā – nav iesniegtas;
- 2) par priekšmetu pazušanu, kuri nav ierakstīti protokolā, – nav iesniegtas.

Pie kratišanas aizzimogots

ar zīmogu Nr.

Personas paraksts, pie kuras izdarīta kratišana:

Pieaicinātie:

leTK darbinieki, kuri veica kratišanu,

A. Trapeznikovs
Nicolajenko, Panagušins

Visas pretenzijas un iesniegumi ierakstīti protokolā.

Pēc visām izziņām, uzrādot ordera Nr., izdošanas dienu, kad tika veikta kratišana, griezties.....

Kratišanas protokola kopiju saņēmu
1941. gada 26. jūnijā

K. Veidnieks

Iestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, 12. lapa.

Kopija

Personas kratišanas protokols

"26." jūnijā 1941. gadā

Es, IeTK Kirovas apgabala pārvaldes Valsts drošības pārvaldes cietuma dežurants
jaun. vada komandieris Zaharenko,
veicu arestētā Veidniek Karnela, Dāvida d., personas kratišanu.

Kratišanā atrasts: nauda, 00,05 rbļ.;

portsigārs, sudraba;

kabatas pulkstenis, Nr. 729587.

Iekšējā cietuma dežurants:

Zaharenko

Kratišanu veica:

Tregubovs

Arestētais:

Veidnieks

* * * *

Iestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, 13. lapa.

IeTK Kirovas apg. pārvaldes Valsts drošības teritoriālās pārvaldes
iekšējais cietums.

1941. gada 26. jūnijā.

Kvīts Nr. 41 talons.

Pieņemts saskaņā ar orderi lēmumu

Nauda: rbļ. nav, kap. nav.

Mantas: pildspalva, metāla;

aproču pogas, 1 pāris;

bikšturi, zeķturi;

kaklasaite vienkārša, viena;

ādas cimdi, veci.

Iekšējā cietuma dežurants:

S. Zaharenko

Arestētā paraksts:

Veidnieks

Iestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, 17. lapa.

Kopija

Pielikums Nr. 15

Forma Nr. 13

Arestēto vērtslietas un mantas

Spiedogs: VDTK Kirovas apgabala pārvaldes
administratīvi saimniecisko finanšu daļa

Kvīts Nr. 3221 dublikāts. 1941. gada "3." jūlijā

Pieņemts saskaņā ar 1941. g. 26.06. protokolu Nr.... Iekš. cietums

Pils. Veidnieka Kornēlija, Dāvida d., lietā
Vērtslietu nosaukums, Skaits, svars, g, Ārzemju valūta u. c. vērtspapīri pēc nomināla

1. Portsigārs, sudraba, 1 119,0
raudze 875

2. Pulkstenis, sudraba, vaļējs, 1
Nr. 729587, raudze 0,900

Kasieris (paraksts nesalāsams)

Nodeva: (S. Zaharenko)
(Veidnieks)

Iestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, 16. lapa.

Kopija
Forma Nr. 12

Padomju valūta

Spiedogs: IeTK Kirovas apg. pārvaldes
iekšējais cietums

Kvīts Nr. 4212 talons
Par rbj. 65,00

Pieņemts saskaņā ar protokolu Nr.

No pils. Veidnieka K. D. lietā

Nauda: sešdesmit pieci rbj. =

Sekretārs-rēķinvedis: (paraksts nesalāsams)

Šī kvīti norādītā summa 65 rbj. patiešām ierakstīta pareizi. Kvīti saņēmu.

(K. Veidnieks)

Iestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, 20. lapa.

(rokrakstā, ar vienkāršu zīmuli, bez Nr., bez datuma)

Kornēlijam Veidniekam

- 1) 1 sega;
- 2) 2 palagi;
- 3) 2 spilvena pārvalki;
- 4) 2 dvieļi;
- 5) 2 apakškrekli;
- 6) 2 apakšbikses;
- 7) 6 kabatas lakatiņi;
- 8) 1 virskrekls;
- 9) 3 pāri pelēku zeķu;
- 10) visi papirosi un cigaretes (galda atvilktnē);
- 11) sērkociņi;
- 12) 4 gabaliņi ziepju (trīmo atvilktnē);
- 13) zobu suka un pulveris;
- 14) ķītelis;
- 15) mājas kurpes;

16) matu suka;

17) čemodāns.

Mantas saņēmumu:

(K. Veidnieks)

lestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 57712. lieta, lapa bez Nr. (rokrakstā, vienkāršs zīmulis).

Akts.

1942. gada janvāra 10. dienā.

Mēs, apakšā parakstījušies, medpunkta vadītājs Ļevs M. M., komandants brīvīguma darbinieks Koroļevs, rēķinvede Želihovskaja, mantzinis Vertinskis A. M. sastādīja šo aktu par to, ka pēc Veidnika – Karnila, Dāvida d., nāves palikušas šādas personīgās mantas:

- 1) ziemas mētelis, melnas vadmalas, ar nerca apkakli, ar melnu zīda oderi – 1 (viens);
- 2) žakete, vilnas, koverkota, gaiši pelēka, ar pelēka zīda oderi – 1 (viena);
- 3) bikses, vilnas, koverkota, gaiši pelēkas – 1 (vienas);
- 4) uzvalka veste, koverkota, gaiši pelēka – 1 (viena);
- 5) virskrekls, pelēks – 1 (viens);
- 6) apakšbikses, baltas – 1 (vienas);
- 7) zābaki ādas, vienkārši, ar gumijas zoli – 1 (viens pāris).

Kopā septiņi priekšmeti, kuri nodoti glabāšanā 7. lagpunkta 1. apakškomandantūras mantu glabātavā.

Medpunkta vadītājs:

(paraksts nesalasāms)

Komandants:

(paraksts nesalasāms)

Rēķinvedis:

(paraksts nesalasāms)

Pieņēmumu atbildīgā glabāšanā: mantzinis

(paraksts nesalasāms)

Valsts Vjatkas Pedagoģiskās universitātes arhīvs (pils. Kirova apgab.)

Svešvalodu fakultātes fonds, pers. lieta Nr. 5., 2. (8.) lapa

(rokrakstā, ar tinti).

Kirovas Ļeņina v/n Pedagoģiskā institūta direktoram

Vīza (ar zīmuli)

no Kornēlija, Dāvida d., Veidnieka,

Pielaist pie pārbaudījumiem par Konstitūciju.

juridisko zinātņu kandidāta

No pārējiem atbrīvot.

(paraksts nesalasāms)

iesniegums.

Vēloties apgūt vācu valodas pasniedzēja profesiju, lūdzu, pieņemt mani pedinstiūta svešvalodu kursus.

Par sevi sniedzu šādas ziņas:

Esmu dzimis 1899. gadā Cēsu apriņķī (bij. Vidzemes gub.) kā darba zemnieka dēls.

Bērnībā apmeklēju pagasta skolu, bet vēlāk beidzu Cēsu augstāko pamatskolu.

Pēc šīs skolas beigšanas iestājos darbā Maskavas muižā.

Brīvajā laikā nodarbojos ar pašizglītošanos – apmeklēju vakara kursus un 1916. gadā kā eksterns noliku eksāmenu pilna vidusskolu kursa apjomā (uz gatavības apliecību).

1918. gada sākumā es atgriezos dzimtenē un sāku nodarboties ar zemkopību.

Vēlāk es iestājos Rīgas Universitātes Juridiskajā fakultātē, pēc kuras beigšanas iegu-
vu juridisko zinātņu kandidāta nosaukumu. Vairākus gadus pēc tam es strādāju par
juristu dažādās iestādēs.

Pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā daudziem juristiem nācās meklēt citu
nodarbošanos.

Kas attiecas uz mani, tad es pārcēlos uz pastāvīgu dzīvesvietu Kirovas pilsētā, lai šeit
sagatavotos citai profesijai.

Ceru, ka mans lūgums tika ievērots.

Kirova, 1940. gada 17. oktobris

K. Veidnieks

Adrese: Komūnas ielā 1, dzīv. 12.

Vjatkas Valsts pedagoģiskās universitātes (Kirova apgab.) arhīvs,
Svešvalodu fakultātes fonds, pers. lieta Nr. 5, 7. lapa.

Kirovas V. I. Ļenina v/n Pedinstitutūs

Forma Nr. 1

Fakultāte: divgadīgie svešvalodu kursi.

Kurss: 1.

Specialitāte: vācu valoda.

Studenta personīgā kartīte.

Personīgā lieta Nr. 5.

Studenta biļete Nr. 16.

VEIDNIEKS KORNELS, DĀVIDA D.

1. Dzimšanas gads un vieta – 1899. g. Cēsu apr., bij. Vidzemes gub.
  2. Tautība – latvietis.
  3. Partijas piederība – bezpartijiskais.
  4. Komjaunatnes piederība – nav.
  5. Arodbiedrības biedrs – nav.
  6. Sociālā izcelšanās – zemnieka dēls.
  7. Izglītība, skolas un atestāta Nr. – augstākā.
  10. Pases Nr., kas un kad izdevis – Nr. 448 202, Rīgas pref. 1940. g. 13.02.
  12. Ģimenes stāvoklis – precējies.
  13. PSRS tautu un citu tautu valodu zināšanas – latviešu, krievu, vācu.
  15. Ieskaītīts ar 14.12. pavēli Nr. 254 pēc konkursa ar pārbaudījumiem (71).
  20. Stipendija (pa semestriem) – 1 130. rbļ.
  26. No kurienes ieradies (adrese) – Latvijas PSR, Rīga, Kalnciema iela 39-b, dz. 1.
  27. Vecāku adrese.
  28. Studenta adrese un telefons – Kirovas pils., Komūnas ielā 1, dzīv. 12.
- Augstskolas darbinieka paraksts – nav. (72)

Valsts Vjatkas Pedagoģiskās universitātes (pils. Kirova apg.) arhīvs, Svešvalodu fakultātes fonds, personīgā lieta Nr 5., 8. lapa.

Tulkojums no latviešu valodas

Kopija

Jāapmaina pret diplomu viena gada laikā no izsniegšanas dienas

PAGaidu APLIECĪBA

Šis apliecības uzrādītājs Kornelijs Veitmanis, dz. 1899. gada 30. martā, visai sekmīgi beidza Latvijas Universitātes Ekonomisko un juridisko zinātņu fakultātes pilnu kursu, kādēļ viņam, pamatojoties uz minētās fakultātes 1933. gada 5. oktobra lēmumu, piešķirts

juridisko zinātņu kandidāta grāds.

Piezīme: – Saņemot diplomu, šī apliecība ir jānodod atpakaļ.

Rektors:

(J. Auškāpa paraksts)

Sekretārs:

(A. Valdmaņa paraksts)

Zīmogs

Es, Rīgas notārs Boriss Zemgals, apliecinu šīs kopijas atbilstību oriģinālam, kuru man manā kantorī Rīgā, Smilšu ielā Nr. 8/10, uzrādīja Kornēlijs Veitmanis, dzivojošs Rīgā, Laktas ielā 2.

Reģistra Nr. 11725, Rīgā, 1933. gada 19. oktobrī

Zīmogs

(B. Zemgala paraksts)

Atbrīvots no zīmognodevas

NOTĀRS

uz lēmuma par zīmognodevām

1941. gada .....

46.14. un (?) panta pamata

Valsts Vjatkas Pedagoģiskās universitātes (pils. Kirova apg.) arhīvs, Svešvalodu fakultātes fonds, personīgā lieta Nr. 5., 9., 10. lapa.

Tulkojums no latviešu valodas

Kopija

LĒMUMS.

1940. gada 1. februārī, izskatot pilsoņa Kornēlija Veitmaņa-Veidemaņa, dzim. 1899. gadā Rāmuļu pagastā (reģistrēts Āraišu ev. lut. draudzē) un viņa sievas Austras-Ernestīnes, dzim. Bērziņas, dzimušas 1910. gada 13. martā Skaņkalnes pagastā (salaulāti 1934. gada 23. jūnijā, ieraksts Katlakalna ev. lut. draudzes noslēgto laulību reģistrā par 1934. gadu), lūgumu atļaut turpmāk saukties uzvārdā

VEIDNIEKS,

es konstatēju, ka

- 1) iesniedzēji ir izpildījuši 1939. gada 22. decembra likuma par uzvārdu maiņu prasības un atbilst tām;
- 2) ar šīs uzvārdu maiņas lietas publicēšanu "Valdības Vēstnesī" Nr. 13. 1940. gada 17. janvārī ir beidzies likuma par uzvārdu maiņu 9. pantā paredzētais 14 dienu termiņš iebildumu celšanai;
- 3) iebildumi pret uzvārdu maiņu šajā lietā nav celti, sakarā ar ko, pamatojoties uz likuma par uzvārdu maiņu p. p. 5. un 10., es nolēmu:

1. Kornēlijam Veitmanim-Veidemanim un viņa sievai Austrai-Ernestīnei atļaut turpmāk saukties uzvārdā

VEIDNIEKS.

2. Visus dokumentus, kā apliecības, pilnvaras, ligumi, kvītis u. c. dokumenti, ko izdevušas dažādas (91) valsts, pašvaldību un privātās iestādes, amat- un privātpersonas, ar agrāko uzvārdu uzskatīt par izdotiem ar uzvārdu Kornēlijs Veidnieks un Austrai-Ernestīne Veidnieka.

Šis lēmums stājas spēkā "1." februārī 1940. gadā.

J. Legzdiņš,

iekšlietu ministra biedrs

Legzdiņš,

Administratīvā departamenta
direktors

Nokopēts pareizi: (paraksts) P. Kurzemnieks, pasu daļas vadītājs

Z.V.

(paraksts) P. Zeltakalns, lietvedis

Šī lēmuma kopiju leM pasu daļa izsniedza Kornēlijam Veidniekam, pamatojoties uz likuma par uzvārdu maiņu 11. pantu.

Lēmuma kopija atbrīvota no aktu nodevas saskaņā ar likuma par uzvārdu maiņu 14. pantu.

Saskaņā ar likuma par uzvārdu maiņu 12. pantu Kornēlijam Veidniekam un viņa ģimenes locekļiem pēc šā lēmuma kopijas saņemšanas nekavējoties jānodod savas vecās pasas, kuru vietā saņemt sev jaunas pasas ar jaunpiešķirto uzvārdu.

Rīgā,

1940. gada 11. februārī

Nr. PV 085 U

(paraksts)

(P. Kurzemnieks)

leM Pasu daļas vadītājs

(paraksts)

(P. Zeltakalns)

lietvedis

1941. gada marta mēneša 13. dienā es, R. J. Majors, VALSTS VII RĪGAS NOTARIĀTA KANTORA notārs, apliecinu šā tulkojuma atbilstību oriģināla kopijai, kuru man kantorī uzrādīja pils. Marta, Kārļa m., Vernere, dzīv. Rīgā, Em. Dārziņa ielā 7 dzīv. 1.

Salīdzinot šo tulkojumu ar oriģinālu kopijā latviešu valodā, izrādījās, ka pēdējā nav pierakstījumu, labojumu, izdzēsumu un nosvītrotu vārdu, tāpat nav arī citu īpatnību.

Vienotā valsts nodeva rbļ. 6 nomaksāta (13. marta 1941. g. kvīts Nr. 1474).

PĒC REĢISTRA Nr.

Notārs

(R. Majors)

Ģerboņa zīmogs

18. dok. Politieslodzītā Latvijas Republikas tautas labklājības ministra Jāņa Volonta (1882–1943) pēdējie dokumenti Vjatlaga nāves nometnē, 1941. gada 14. jūnijs–1943. gada 16. marts.

Avots: Vjatlaga kolonijas K-231 arhīvs, speciālās uzskaites kartotēka, speciālās uzskaites fonds, 40330. lieta. Izrakstus gatavojis V. I. Veremjevs, tulkojis Jānis Dūms. Sīkāk sk. Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – R., 1939. – 537. lpp.

III.3.

Ministrs Volonts

lestādes K-231 arhīvs, Specuzskaites kartotēka (izmeklēšanas)

Forma Nr. 2
Kopija

KONTINGENTA UZSKAITES KARTĪTE

(priekšpuse)

Pers. lieta 40330

Vjatlags
(ieslodzījuma vieta vai cietums)

1. Uzvārds – Volonts.
2. Vārds, tēva vārds – Jānis, Antona d.
3. Dzimšanas gads un vieta – 1882. g., Preiļu pag., Daugavpils apr., Latvija.
4. Sociālā izcelšanās – no strādniekiem.
5. Tautība – latvietis.
6. Izglītība – vidējā.
7. Bijusī partijas piederība – Latvijas zemnieku progresīvā apvienība.
8. Dzīvesvieta – Rīgas pils., Latvija.
9. Profesija
10. Specialitāte – komunālais darbinieks.
Speciāli norādījumi – tautas labklājības ministrs.

17. jūlijā 1941. gadā

Aizpildīja Sivkova

(otra puse)

Kasācijas – no " – " .....19...

Kas notiesāja.....

Kad ..... panti..... termiņš .....gadi

Termiņa sākums ..... Termiņa beigas .....

Termiņa izmaiņas ..... Jaunā termiņa beigas .....

Kad un no kurienes ieradās ...9./VII – 41., Juhnovas etaps.

Kur atrodas

Apakšvienības nosaukums

ieradās

Aizbrauca

5. lagpunkts

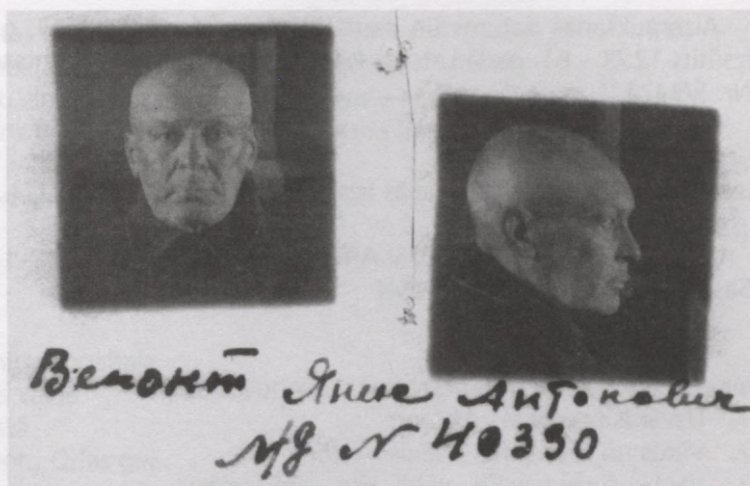
17./I – 42.

7. lagpunkts

3./IV – 42.

5. lagpunkts

Izbrauca 15./IV – 42. uz pils. Kirovas cietumu

18. dok.

Iestādes K-231 specuzskaites kartīte. Arhīvs III.3.2

Forma Nr. 2. Kopija

(priekšpuse)

Pers. lieta 67301

Vjatlags

(ieslodzījuma vietas vai nometnes nosaukums)

1. Uzvārds – Volonts.
2. Vārds un tēva vārds – Jānis, Antona d.
3. Dzimšanas gads un vieta – 1882, Preiļu pag., Latvija.
4. Sociālā izcelšanās – no strādniekiem.
5. Tautība – latvietis.
6. Izglītība – 8 klases.
7. Kādreizējā partijas piederība – b/p.
8. Dzīvesvieta – nav.
9. Profesija
10. Specialitāte – bez specialitātes.

Speciāli norādījumi

"18." II. 1943. g.

Aizpildīja: Gorškova

(otra puse)

Kasācijas no " – " .....19.....

Kas notiesāja – PSRS IeTK sevišķā apspriede.

Kad – 28.XI – 42., panti KR (KR), termiņš – 10 gadi.

Termiņa sākums – 14.VI.41., Termiņa beigas – 14.VI.51.

Termiņa izmaiņas ..... Jaunā termiņa beigas .....¹

Kad un no kurienes ieradās – 18.II – 43. no Kirovas pils. cietuma.

Kur atrodas

Apakšvienības nosaukums

Ieradās

Aizbrauca

1. Iepriekšējais

8. Iepriekšējais

19.II 43. g.

¹ Ieraksta dokumentā trūkst. – Red.

Aizbraukšanas datums un pamatojums: miris 16./III – 43. g. Paziņojums par nāvi izsūtīts 12./X – 61. gadā Latvijas PSR Republikāniskajam dzimtsarakstu birojam Rīgā ar Nr. 5/3421.

lestādes K-231 arhīvs, speciālās uzskaites fonds, 40330. lieta, 1./1. lapa.

UZSKAITES-STATISTIKAS KARTĪTE

Sastādīta PSRS IeTK Vjatkas LDN

Forma Nr. 1
40330

Ieradās 9.VII – 1941. g. nometnē ar Juhnovas etapu.

1. Uzvārds (iesauka) – Volonts.
2. Vārds un tēva vārds – Jānis, Antona d.
3. Vai bijuši citi uzvārdi, vārdi, tēva vārdi – nav.
4. Dzimšanas gads, vieta, pieraksta vieta – Daugavpils apr., Preiļu raj.
5. Sociālā izcelšanās – no strādniekiem.
6. Tautība – latvietis.
7. Izglītība vispārējā – 8 klases. Speciālā – augstākie komerckursi.
8. Kādās partijās sastāvēja – Latgales zemnieku progresīvā apvienība.
9. Dienests armijās (kādās daļās, no kāda līdz kādam laikam, amats, pakāpe)
  - cara – nav;
  - Baltajā – nav;
  - ārzemju – nav;
  - Sarkanajā – nav.
10. Dienests pretizlūkošanas dienestos, žandarmērijā, policijā (stāžs, amats, pakāpe) – nav.
11. Vai bija ārzemēs pats vai radnieki (kur tieši un kurā laikā) – Vācijā, 1936. g. Lietuvā, 1932. g., Igaunijā, 1937. g.
12. Dzimtā valoda – latviešu.
13. Kādas valodas zina: lasa – krievu; raksta – krievu; tulko – krievu.
14. Dzīvesvieta pirms aresta – Rīgas pils.
(lapa 1./2.)
15. Kas, kad un kur arestēja – 14. jūnijā 1941. gadā, milicija, Rīgā.
16. Iepriekšējā sodāmība – nav.
17. Ģimenes stāvoklis – precējies.
18. Ģimenes locekļi:
  - dēls Aleksandrs, Jāņa d., dz. 1912. g., dzīvo Rīgā;
  - meita Volonta Adele, Jāņa m., dz. 1914. g., dzīvo Rīgā;
  - meita Volonta Margarita, Jāņa m., dz. 1920. g., dzīvo Rīgā.
19. Kas no radniekiem ticis represēts, par ko – nav.
20. Profesija
21. Specialitāte – vispārējā – komunālais darbinieks; – šaurā –
22. Darbs pirms aresta (ne mazāk par vienu gadu) –
– valsts Maļcevas rūpnicu lietu pārvaldnieks – 1920.–1922. g.;

– Daugavpils pilsētas galva, 1922.–1938. g.;

– Latvijas tautas labklājības ministrs, 1938.–1940. g.

Par atbildību nepareizu ziņu sniegšanas gadījumā esmu iepazīstināts.

leslodzītā paraksts (pilns uzvārds, vārds, tēva vārds un paraksts)

Ivans Antonovičs Volonts

Kas iztaujāja (amats, uzvārds, paraksts)

Inspektors

(paraksts nesalasāms)

(4. lapa)

KPFSR

Maļcevas fabriku-rūpnīcu apgabala

Valsts rūpnīcu valdības valde

1922. gada 25. augustā

Djatjkovo, Brjanskas apr., Orlas gub.

Pārstāvniecība Maskavā, Kuzņeckas tilts 13.

Lietu pārvalde

Apliecība

Šī apliecība izsniegta J. A. Volontam par to, ka viņš bija Maļcevas rūpnīcu valdes dienestā no 1900. līdz 1905. gadam kā lietveža palīgs, no 1905. līdz 1915. gadam – lietvedis, no 1915. gada līdz 1918. gadam – pārvaldes lietu pārvaldnieks. 1918. gadā sakarā ar evakuāciju J. A. Volonts tika norikots par Pārvaldes Maskavas nodaļas Administratīvās-finanšu daļas vadītāju un no 1920. gada līdz 1922. gada 25. augustam bija Maļcevas apgabala Valdes lietu pārvaldnieks Djatjkovā.

Dienestu atstāja labprātīgi sakarā ar izbraukšanu uz Latviju.

Maļcevas

Fabriku-rūpnīcu apgabala

Valsts rūpnīcu valdības valde

(paraksts nesalasāms)

Valdes lietu pārvaldnieks

(paraksts nesalasāms)

Maļcevas fabriku-rūpnīcu apgabala Valsts rūpnīcu valdības valdes karadienestam padoto mobilizēto darbinieku personālais saraksts,

kuri tiek atjaunoti iepriekšējās darba vietās kā neaizvietojami speciālisti saskaņā ar TKP 1918. gada 29. jūnija dekrētu.

Maskava, Kuzņeckas tilts 13., dzīv. 6

Uzvārds, vārds, tēva vārds – Volonts Ivans, Antona d.

Dzimšanas gads – 1882.

Bijusi militārā pakāpe, ieroču šķira –

Kāda pieņemšanas komisija iesauca –

Kādā karaspēka daļā bija –

Kādus pienākumus izpildīja līdz iesaukšanai bijušajā darba vietā – Administratīvās un finanšu daļas vadītājs, piedalījies Glavku apspriedēs kā apgabala pārstāvis, atbildīgais par pareizu finanšu daļas vadību, arī norēķinu pareizību par materiāliem apgabala rūpnīcu un fabriku vajadzībām.

Kas rada iestādei nepieciešamību ierosināt lūgumu par atjaunošanu (motivācija) – pašreiz absolūti neaizvietojams ar savu specialitāti un zināšanām, kas apgūtas ar speciālu sagatavošanu un ilggadīgu pieredzi (strādā no 1900. gada). Iesaukšanas

gadījumā – pilnīgs administratīvās, finanšu un kontroles daļu normāla darba pārtraukums iestādē, kura apkalpo rūpnīcas un fabrikas, kas strādā Sarkanās armijas vajadzībām, kā arī dzelzceļa transporta vajadzībām, normālu attiecību traucēšana ar valdības iestādēm visos jautājumos, ko pārziņa Volonts.

Kopējais iestādes kalpotāju vai kopējais rūpniecības uzņēmuma strādnieku skaits – 29 cilvēki.

Iesaucamā dzīvesvieta – Prečistenka, Jeropkina šķērsiela 7, dzīv. 4.

Maskavas pils. sevišķās komisijas kara komisāra slēdziens

Maļcevas apgabala Valsts rūpnīcu

Valdības valde

Kancelejas vadītājs

(Jakovļevs)

(paraksts nesalasāms)

PSRS IeTK Vjatlaga
armatūras grāmatiņa Nr. 1524
ieslodzītā

Uzvārds – Volonts

Vārds – Jānis

Tēva vārds – Antona d.

Sastādīta (iestādes nosaukums) – 7. l/p.

".."..... 194....g. (no 7. l/p. 12.IV.42.)

Personīgā lieta Nr. 40330.

Armatūras grāmatiņa glabājas ieslodzītā atrašanās vietas saimnieciskajā daļā. Pārvietojot ieslodzīto, armatūras grāmatiņa seko NEKAVĒJOTIES KOPĀ AR IESLODZĪTO UZ JAUNO NORĪKOJUMA VIETU.

Ieraksti par mantu apgādes izsniegšanu un nodošanu tiek izdarīti armatūras grāmatiņā NEKAVĒJOTIES pēc mantu izsniegšanas vai nodošanas.

(Pielikums pie armatūras grāmatiņas)
(otra puse)

Forma Nr. L7

PIEŅEMŠANAS KVĪTS

Par ieslodzītā Volon(t)a Jāņa, Antona d., personīgā apģērba un apavu ieskaitīšanu valkāšanai.

Pers. lieta Nr. 40330

15. septembrī 1941. gadā

Saskaņā ar nometnes mantu apgādes priekšmetu vērtību par personīgā apģērba un apavu lietošanu pienākas par laiku no 15.IX. līdz 30.XI.1941.

trīsdesmit pieci rubļi, 31 kap.

Komisija:

(paraksti, nesalasāmi)

Noteiktai novalkāšanas summai piekritu, personīgā apģērba un apavu priekšmetus, kas ieskaitīti valkāšanai, apņemos saglabāt un valkāt izsniedzamo (tabeles) mantu vietā.

Ieslodzītāis:

(Volonts)

(priekšpuse)

Personīgā apģērba un apavu priekšmeti, kas ieskaitīti valkāšanai nometnes mantu apgādes sarakstā paredzētā vietā.

Katra priekšmeta nosaukums	Kvalitāte	Orientējošais valkāšanas termiņš
Cepure, vasaras		
Mētelis, drapa		
Žakete, vilnas		
Bikses		
Puszābaki, ādas		
Apakškreklis		
Apakšbikses		
Svīteris, adīts		
Dvielis		
Spilvena pārvalks		

Nometnes mantu apgādes priekšmeti atbilstoši apmaināmi pret ieslodzītā personīgo apģērbu un apaviem.

Nometnes mantu apgādes priekšmetu nosaukums	Valkāšanas termiņš mēneši	Pienākošās kompensācijas Summa vārdiem	Aprēķins Atzīmes par kompensācijas pārtraukšanu
Cepure	janvāris		
Pusmētelis	12. februāris		
Blūze	12. marts		
Bikses (platās)	12. aprīlis		
Zābaki	12. maijs		
Dvielis	6. jūnijs jūlijs augusts septembris oktobris novembris decembris	7,05 14,13 14,13	Trīsdesmit pieci rbj. 31 kap.

Priekšmetu skaits – 10 (desmit). Valkāšana tiek apmaksāta no .....

PSRS IeTK Vjatlags

7. ALP

Izziņa

Izsniegta ieslodzītajam Volontam Jānim, Antona d., par to, ka ar viņu noslēgts galīgais aprēķins uz 1942. gada 12. aprīli.

Pienākas personāla atlīdzība rbj. – nav.

Pienākas nometnes nauda rbj. – nav.

Kopā rbj. – nav.

Parāds par rezervējumu rbj. – nav.

7. ALP priekšnieks

(paraksts nesalasāms)

Vec. grāmatvedis

(paraksts nesalasāms)

Zīmogs

(priekšpuse)

LĒMUMS

par drošības līdzekļa izvēli

St. Ļesnaja 1942. gada 12. janvārī

Es, PSRS leTK Vjatlaga čekas operatīvās daļas operatīvais pilnvarotais Bukovs, izskatīju materiālus lietā par apsūdzēto pilsoni, izmeklēšanas apcietinājumā esošo Volontu Ivanu (Jāni), Antona d., dzim. 1882. gadā Latvijā, latvieti, bijušo ministru, kas par pagātni tiek saukts pie atbildības pēc KPFSR KK 58. panta 4., 13. un 10.2. panta, un, ņemot vērā, ka Volonts ir pietiekami atmaskots par to, ka ir dumpīgas kontrrevolucionāras grupas loceklis.

Spiedogs

Vjatlaga 2. daļa

lenāk. Nr. 202

15/1 – 1942²

403307

(paraksts nesalasāms)

(otra puse)

Sakarā ar ko, pamatojoties uz KPK 143.–147.,

NOLĒMU:

kā drošības līdzekli pret izvairīšanos no izmeklēšanas un tiesas attiecībā pret izmeklēšanas apcietinājumā esošo Volontu Ivanu (Jāni), Antona d., izvēlēties arestu leTK Vjatlaga centrālajā izolatorā.

Izmeklētāja paraksts:

Burovs

Apstiprinu:

Operat. ček. daļas

(paraksts nesalasāms)

priekšn. vietn.

Sankcionēju:

Prokurors

(paraksts nesalasāms)

14/1 – 42³

Zīmogs

Šis lēmums man paziņots.

Apsūdzētā paraksts

(nav)

PERSONAS KRATIŠANAS PROTOKOLS

1942. gada 30. aprīlī es, Kirovas apg. leTK pārvaldes Valsts drošības pārvaldes cietuma dežurants Čistopolovs, pārmeklēju, b. Zjabļicevs izdaruja arestētā Volonta Jāņa, Antona d., personas kratīšanu. Kratīšanā atrasts:

Nauda – deviņpadsmit rbļ. 95. kap.;

- 1) čemodāni – 2 gabali;
- 2) uzvalks, pelēks, valkāts;
- 3) zābaki, hromādas;

² Tā tekstā. – Red.

³ Tā tekstā. – Red.

- 4) kabatas portfelis, hromādas;
5) bikšturi.

Korpusa vecākais: (Čistopolovs)
Izkratīja: (Zjabļicevs)
Arestētais: (Volonts)
Otrā pusē (rokrakstā): Mantas nodotas b. Maļcevam
20./IV. – 42. g.

Forma Nr. 2

(priekšpuse)

VDTK pārvaldes K/O (nosvītrots).

"Apstiprinu"

Arestu sankcionēju

LPSR VDTK tautas komisāra vietn.

"..." .....19....

VD kapteinis (Brezeins)

(paraksta nav)

10. jūnijā 1941. gadā

LĒMUMS

par arestu

Rīgas pils.

8. jūnijā 1941. gadā (rokrakstā)

Es, LPSR VDTK SPD 4. nodaļas priekšnieka vietn. (VDTK pārvaldes K/O – nosvītrots) VD leitnants Anpilogovs, izskatījis VDTK pārvaldē ienākušos materiālus par Volonta Jāņa, dzim. 1882. gadā Preiļu muižā, latvieša, PSRS pilsoņa, precējušos, bez noteiktas nodarbošanās, noziedzīgo darbību,

KONSTATĒJU,

ka Volonts Jānis bija viens no reakcionārās baznīcas partijas "Katoliskās zemnieku partijas" lideriem. Daudzus gadus bija Daugavpils pilsētas galva. Pēc ministra Rubuļa nāves tika iecelts no Katoliskās zemnieku partijas fašistiskās Ulmaņa valdības sastāvā, kurā ieņēma tautas labklājības ministra posteni līdz 1940. gada 17. jūnijam.

(otra puse)

NOLĒMU

Volontu Jāni, dzīv. Rīgā, Alberta ielā 12, dzīv.14 – arestēt un izkratīt.

Izmeklētājs: LPSR VDTK 4. SPD daļas pr-ka vietn.

(Anpilogovs)

(paraksta nav)

Piekrītu: LPSR VDTK SPD (Gavars)

(paraksta nav)

Pareizi:

(paraksts nesalasāms)

PSRS IeTK

ARESTĒTĀ ANKETA

Jautājumi

1. Uzvārds

Atbildes

Volonts.

2. Vārds, tēva vārds

Jānis, Antona d.

3. Dzimšanas gads un vieta

1882. g., LPSR, Daugavpils apr., Preiļu pag.

4. Pastāvīgā dzīvesvieta

Rīga, LPSR

5. Profesija un specialitāte

kancelejists.

6. Pēdējā darba vieta un amats vai nodarbošanās veids
 a) iestāde: Tautas labklājības ministrija;
 b) amats: ministrs Ulmaņa valdībā;
 c) pakāpe
 d) kāda TK vai cita vadoša orgāna sistēmā ietilpst iestāde
 e) ja nestrādā, kad atlaists: "20." VI.40. g.
7. Partijas piederība
 a) pagātnē: "Latgales progresisti", "Kristiņi";
 b) pašlaik – bezpartijiskais latvietis.
8. Tautība
9. Pilsonība (ja nav pases, norādīt, kāds dokuments apliecina pilsonību)
 a) PSRS pilsonis/pavalstnieks;
 b) pase Nr. BL 2, izd. Daugavpils prefektūrā 1927. gada 25. augustā.
10. Izglītība (pasvītrot, norādīt, ko beidzis) – augstākā, vidējā, zemākā, beidzis apriņķa skolu.
11. Pie kādas sabiedriskās grupas sevi pieskaita – strādnieki, kalpotāji, kolhoznieki, viensētnieki, amatnieki, brīvās profesijas, kulta kalpotāji, apgādājamie, pārējie.
12. Sociālā izcelšanās – no laukstrādniekiem.
13. Īpašuma stāvoklis, ar ko nodarbojās pirms 1940. gada –
 a) īpašuma nebija;
 b) nodarbošanās – kalpotājs.
14. Tas pats līdz 1917. gadam –
 a) īpašuma nebija;
 b) nodarbošanās – kalpotājs.
15. Dienests cara armijā, pakāpe – nedienēja.
16. Dienests balto armijā (kādā pakāpē) – nedienēja.
17. Militārās uzskaites kategorija (rezerves) – noņemts no uzskaites.
18. Piedalīšanās kontrrevolucionārās bandās un sacelšanās (kad un kur) – nepiedalījās.
19. Sodāmība (kur, kad, par ko, spriedums) – netiesāts.
20. Vai pievienojies pretpadomju partijām un organizācijām (meņševiki, eseri, anarhisti, trockisti, labējie nacionālisti u. c.), kur un kad – partijā "Kristiņi" – 1922.–1928. g.; "Latgales demokrāti" – 1928.–1932. g.; "Latgales progresīvā zemnieku partija".
21. Ģimenes sastāvs, par katru norādīt uzvārdu, vārdu, tēva vārdu, vecumu, darba vietu un amatu, adresi
 tēvs – miris;
 māte – mirusi;
 sieva – mirusi;
 dēls Aleksandrs – 29 gadi, kalpotājs Rīgā;
 meita Adelina – 27 gadi, kalpotāja Rīgā;
 meita Margarīta – 27 gadi, kalpotāja Rīgā;
 brāji, māsas –

Arestētā pašrocīgs paraksts:

Ivans Antonovičs Volonts

1. Īpašas ārējās arestētā pazīmes – nav.
2. Kas un kad arestēja vai no kurienes ieradās – LPSR VDTK 1941. g. 14. jūnijā, orderis Nr. 11378.
3. Nosūtīts uz PSRS IeTK Vjatlagu.
4. Citas piezīmes – nav.
 Darbinieka, kas iztaujāja arestēto un aizpildīja anketu, amats, pakāpe un uzvārds:
 LPSR IeTK specgrupas izmeklētājs, VD leitnants (Šulupovs)

1941. gada 14. novembrī

IZRAKSTS

No PSRS leTK – Sevišķās apspriedes 1942. gada 28. novembra protokola Nr. 96-m.

Klausījās:

296. lietu: Nr. 5433/leTK Kirovas apg. pārvalde (LPSR leTK) apsūdzībā pret Volontu Jāni, Antona d., dz. 1882. gadā Daugavpils apr., LPSR, latvieti, PSRS pilsoni.

Nolēma:

Volontu Jāni, Antona d., par piederību pie kontrevolucionāras partijas ieslodzīt labošanas darbu nometnē uz DESMIT gadiem, skaitot termiņu no 1941. gada 14. jūnija.

PSRS leTK Sevišķās apspriedes

sekretariāta priekšnieks:

(paraksts nesalasāms)

Zīmogs

Pieraksts lappuses kreisajā apakšējā

stūrī rokrakstā:

40330, nosūtīts uz Kirovas pils. cietumu

15./IV. – 42. g.

Ar leTK Sevišķās apspriedes lēmumu iepazīnos.

J. Volonts

9. februārī 1943. gadā

Sevišķās apspriedes lēmumu paziņoju:

leTK Kirovas apg. pārvaldes 1. specdaļas

3. nodaļas priekšnieks

(paraksts nesalasāms)

9./II. – 1943. g.

PERSONAS KRATĪŠANAS PROTOKOLS

9. februārī es, leTK Kirovas apg. pārvaldes cietuma dežurants Trapezņikovs, vecākais pie kratīšanas Temņins

veica arestētā Volonta Jāņa, Antona d., personas kratīšanu.

Kratīšanā atrasts:

čmodāni – divi gabali;

kabatas portfeli – 2;

krekli – 2 gabali;

žakete – viena;

zābaki – 1 pāris;

bikšturi – 1;

brilles – 1.

Kratīšanu veica Koreņņiks

ieslodzītais: J. Volonts

(otrā pusē)

(rokrakstā) 10./II. – 43. g.

Aizpilda lagpunkta 2. daļa, tikai ar tinti un salasāmi. Forma Nr. 6.

PERSONĪGĀS LIETAS Nr. 67307 FORMULĀRS

1. Uzvārds (iesauka) – Volonts.

2. Vārds, tēva vārds – Jānis, Antona d.

4. Dzimšanas gads un vieta – 1882. g.
 6. Tautība – latvietis.
 Cītpavalstniecība – PSRS.
 8. Bijusi partijas piederība un stāžs
 12. Dienests leTK VGPP
 15. Dzīvesvieta pirms aresta – LPSR, Rīga.
 21., 22. Profesija, specialitāte
 23. Ieņemamais amats pirms aresta
 Notiesāja – PSRS leTK Sevišķā apsūdzē.
 Kad – 1942. gada 28. novembrī.
 Pēc KK panta – kontrrevolucionāra partija.
 Uz termiņu – 10 gadi.
 Termiņa sākums – 1941. gada 14. jūnijs.
 Termiņa beigas – 1951. gada 14. jūnijs.
 Papildu soda pasākumi
 Ierādās nometnē – 1943. g. 18.02. Kirovas pils cietumā, ar etapu.
 Augums – virs vidējā.
 Ķermeņa uzbūve – normāla.
 Matu krāsa – sirmi.
 Acis – pelēkas.
 Deguns – taisns.
 Sevišķas pazīmes – nav.
 Sastādīts no personīgās lietas 1. lagpunkta 2. daļā 18./II 1943. g.⁴

2. daļas priekšnieks
 Inspektors

Z. v.

ieslodzītā paraksts .....

Atzīmes par pārvietošanos

2/21 20/II 43

Miris 12/III – 43

2/28 28/2

Medicīniskās apskates rezultāti

Gads, mēnesis, datums – 18/II 43. g.

Īss fiziskā stāvokļa apraksts, diagnozes, kādam darbam atzīts par derīgu.

Rakstīt salasāmi, krieviski.

Ierakstu apstiprina komisijas priekšsēdētājs un locekļi ar saviem parakstiem.

Vecuma nespēks, krasi novājēšana, 2. grupas invalīds.

Aktēts.

1. Ats. Lagpunkta san. daļas priekšnieks:

(paraksts nesalasāms)

2. daļas priekšnieks:

(paraksts nesalasāms)

Ārsts:

(paraksts nesalasāms)

AKTS PAR NĀVI (Miršanas apliecība)

Mēs, apakšā parakstījušies

Lagpunkta priekšnieks:

Ivanovs

2. daļas priekšnieks:

Šmejova

⁴ Tā tekstā. – Red.

Sanitārās daļas priekšnieks: Reizis
 Lazaretēs ārsts: Bokks
 Dež. māsa (feldšere): Pavļenko
 sastādīja šo aktu par to, ka 1943. gada marta mēneša 12. dienā lazaretē nomira ieslodzītais Volonts Jānis, Antona d., dzimis 1882. gadā, ko bija notiesājusi PSRS IeTK Sevišķā apspriede.
 Kad – 1942. g. 28./XI.
 Pēc panta – kontrrevolucionāra partija.
 Uz termiņu – 10.
 Termiņa beigas – 14./VI – 1951.
 Sevišķas pazīmes
 Augums – lielāks par vidējo.
 Miesas būve – pareiza.
 Matu krāsa – sirmi.
 Acu krāsa – pelēkas.
 Sevišķas pazīmes – nav.
 Nāve iestājās no pellagras ar progresējošu tuberkulozi.
 Liķis nosūtīts " – " ..... uz lagpunkta kapsētu apglabāšanai.
 PARAKSTI:
 8. ALP pr-ks: (paraksts nesalasāms)
 Sanitārās daļas pr-ks: (paraksts nesalasāms)
 2. daļas pr-ks: (paraksts nesalasāms)
 Ārsts: (paraksts nesalasāms) (Bokks)
 Feldšere: (paraksts nesalasāms)

APGLABĀŠANAS AKTS

Mēs, apakšā parakstījušies 8. ALP pārstāvji:

feldšeris Andrejevs;

strēlnieks Rogačevs;

strādnieks Muratovs,

sastādījām šo aktu par to, ka 1943. gada 14. martā ..... tika nodots

zemei ieslodzītā Volonta Jāņa, Antona d., notiesāta uz 10 gadiem par piedalīšanos kontrrevolucionārā partijā, miruša 8. lagpunkta slimnīcā, liķis koka zārkā.

1943. gada marta 14. diena

Paraksti: feldšeris (paraksts nesalasāms)

strēlnieks: (paraksts nesalasāms)

strādnieks: (paraksts nesalasāms)

Gulaga Galvenajai nometņu pārvaldei

PSRS Iekšlietu ministrija

Izziņu birojam

No Adas Avotiņas, dzim. Volontas,
 dzīv. Tomskas apg., Kargasokas rajonā,
 p/n. Ņuroļka, c. Slavgorodka

iesniegums.

Griežos pie Jums ar lūgumu paziņot man mana tēva Volonta Ivana, Antona d., atrašanās vietu. Ļoti lūdzu paziņot man, vai viņš ir dzīvs vai ne, un, ja viņa nav dzīvajos, lūdzu izsūtīt man par to izziņu, un dariet zināmu viņa nāves gadu un dienu.

Mans tēvs dzimis 1882. gadā 8. aprīlī Latvijā, Daugavpils apr., Preiļu pagastā, Joti nabadzīgā ģimenē. Pats saviem spēkiem beidza pamatskolu un aizbrauca uz Krieviju mācīties tālāk, bet tam nebija ne naudas, ne iespēju. Strādāja kā kalpotājs (ierēdnis) un 1922. gadā atgriezās Latvijā, kur bija Daugavpils pilsētas galva līdz 1938. gadam, kad viņu norīkoja par tautas labklājības ministru un mēs pārcēlāmies uz Rīgu.

Manam tēvam un arī nevienam no mūsu ģimenes nebija nekādu īpašumu un kapitālu.

1941. gada 14. jūnijā manu tēvu un mani ar māsu izsūtīja uz PSRS. Iemeslu mūsu izsūtīšanai nezinu.

Kirovas pilsētā manu tēvu no mums nošķīra, un no tā laika man nav par viņu nekādu ziņu. Es rakstīju uz daudzām adresēm un lūdzu man atbildi, bet diemžēl es to nesaņēmu. Tagad es vērsos pie Jums ar lielu lūgumu neatteikt man un dot ziņu par manu tēvu.

Ļoti lūdzu atbildēt un izsūtīt izziņu un ziņas uz adresi: Tomskas apg., Kargasokas rajons, p/n Ņuroļka, c. Slavgorodka.

Ceru, ka mans lūgums netiks atteikts, par ko izsaku savu pateicību.

Ar cieņu

Avotiņa Ada Ivanovna

Uzraksts: 1 s/o, 63.

Ir Volonts Jānis, Antona d.,

67307 – miris 16./III43. g.

10./I – 49

Paraksts nesalasāms

16./III – 47. g.

Slepeni

PSRS IeM Kirovas apg. pārvalde

1. specdaļa

6.VIII – 1947. g.

Kirovas pils.

PSRS IeM Vjatlaga pārvaldes

priekšniekam

c. Rudņičnijs, Kaiskas rajonā

Nosūtu Jums atpakaļ Avotiņas Adas, dzīvojošas Tomskas apgabalā, iesniegumu par tēva Volonta Ivana, Antona d., meklēšanu pārbaudei un atbildei iesniedzējai, tā kā pēc mūsu datiem Volonts I. A. 16. februārī 1943. gadā pārvests no Kirovas cietuma Nr. 1 uz Vjatlagu.

Pielikums: sk. tekstā.

IeM Kirovas apgabala pārvaldes

1. specdaļas 2. nodaļas

priekšnieks majors (Okulovs)

Uzraksti: ienāciet pie manis šajā jautājumā

2./IX (paraksts nesalasāms)

Ienāk. 7549/23.VII – 47. (paraksts nesalasāms)

40330 – nogādāts 15./IV. – 42. uz Kirovas cietumu.

30.VIII – 47 (paraksts nesalasāms)

Izpildīts 12.11.48. Nr. 2/1 – 40330. (paraksts nesalasāms)

Vīza: 1/lzpildei

(paraksts nesalasāms)

2-9339 27/7 l/p

26.XI.

LPSR leM MP dzimtsarakstu nodaļa

1947. gada 10. oktobrī

Nr. 23/9 – 2/978

Rīgā

PSRS leM Vjatlaga priekšniekam

P/n Ļesnoje, Kaiskas raj., Kirovas apg.

Paātriniet paziņojumu par ieslodzītā Volonta Justina, Antona d., dzim. " – " g. no Daugavpils (Dvinskas) apriņķa, LPSR, miruša Vjatlagā 1941.–1945. g. nāvi.

LPSR leM MP dzimtsarakstu nodaļas priekšnieka vietnieks

milicijas leitnants (Jēgers)

(otrā pusē)

Ir Volonts Jānis, Antona d., pers. lieta 67307 – miris 16.III – 43. g.

25./XI – 47. (Čikins)

Miris 12.3.43.

Paziņojums izsūtīts leM Kirovas apg. pārvaldes milicijas pārvaldes dzimtsarakstu nodaļai 16.4.43., sarakstā kārtas Nr. 117.

12./II – 48.

(paraksts nesalasāms)

Iz. 2/1 – 40330

Ienāk. Nr. 2/9339

12.11.48.

Slepeni

Eks. Nr. 3

leM Kirovas apg. pārvaldes milicijas pārvaldes
Dzimtsarakstu nodaļas priekšniekam milicijas majoram
b. Šišovam Kirovā.

Kopija: LPSR leM MP Dzimtsarakstu nodaļas priekšniekam Rīgā.

Uz Nr. 23/9-2/978

1943. gada 12. martā Vjatlagā nomira ieslodzītais Volonts Jānis, Antona d., dz. 1882. g. LPSR, Daugavpils apriņķa Preiļu pagastā. Paziņojumu par viņa nāvi mēs nosūtījām uz Jūsu adresi un Jūs to saņēmat 1943. gada 16. aprīlī (sk. saraksta Nr. 117). Apliecinību par Volonta nāvi lūdzam izsūtīt LPSR leM MP Dzimtsarakstu nodaļai.

leM Vjatlaga Specdaļas priekšnieks vec. leitnants:

(Burmistrovs)

1. nodaļas priekšnieks kapteinis:

(Sajenkovs)

Spiedogs

147238

16. jūlijā 1955. g.

PSRS leM

99092

no Avotiņas Adas, Ivana m.,
dzīv. Tomskas apg., Kargasokas raj.,
p/n Ņuroļka, c. Slavgorodka

iesniegums.

Griežos pie Jums ar lūgumu paziņot man mana tēva Volonta Ivana, Antona d., dzim. 1882. gada 8. aprīlī, atrašanās vietu vai dot man ziņu, kur viņš atrodas. Lūzdu paziņot man, vai viņš dzīvs, ja viņš miris – tad – kad un kur.

Mūs izsūtīja no Latvijas PSR, Rīgas, 1941. gada 14. jūnijā. Līdz Kirovas pilsētai mēs braucām kopā, bet 22./VI 1941. g. viņu Kirovas pilsētā paņēma. 1943. gadā es saņēmu ziņu, ka viņš no Kirovas nometnes pārvests uz Kirovas cietumu, pēc tam man nav nekādu ziņu.

Ļoti lūdzu sniegt man kaut kādas ziņas par viņa likteni.

30./VI

Slavgorodkas ciems

A. Avotiņa

PSRS IeM

8.VIII 1955. g.

Nr. 40/8 – 147238

Maskava

lenāk. Nr. 79-A

lestādes p/k K-231 priekšniekam
p/n Ļesnoje, Kirovas apgabālā

Nosūtām pils. A. Avotiņas iesniegumu par Volonta I. A. atrašanās vietas noteikšanu pārbaudei un atbildei iesniedzējai.

Pēc esošajām ziņām Volonts I. A. 19./XI – 41. atradās pēc adreses: p/k K-231.

Pielikums: tekstā minētais uz 1 lapas.

PSRS IeM daļas pr-ka vietn.:

(paraksts nesalasāms)

Nodaļas priekšnieks:

(paraksts nesalasāms)

Uzraksti: b. Legostajevai – atbildi.

(paraksts nesalasāms)

20./8

40330, miris 16./III – 43. g.

(paraksts nesalasāms)

27./VIII – 55. g.

5/6524

79-A

Pils. Avotiņš Adai, Jāņa m.,
Tomskas apg., Kargasokas rajons,
p/n Ņuroļka, c. Slavgorodka

Paziņoju, ka Volonts Jānis, Antona d., dz. 1882. gadā, miris 16. martā 1943. gadā.

Miršanas apliecības saņemšanai Jums jāgriežas LPSR Rīgas pils. milicijas nodaļas Dzimtsarakstu nodaļā.

Nodaļas priekšnieks:

(Krjukovs)

No sastādītāja:

Pārliecinot dokumentu, kas apliecinātu un konkretizētu "kontrevolucionārās" ("pretpadomju") darbības, ieslodzītā Volonta J. A. lietā nav.

Noteikt pašlaik precīzi J. A. Volonta apbedīšanas vietu (kādreizējā 8. lagpunkta kap-sētā) nav iespējams.

Apbedīšanas akts

Mēs, apakšā parakstījušies [Vjatlaga] 8. atsevišķā nometnes punkta pārstāvis feldšeris Andrejevs, šāvējs Rogačovs, strādnieks Muratovs, sastādījām šo aktu par to, ka 1943. gada 14. martā tika apbedīts koka zārkā Volonts Jānis, Antona dēls, ... gadus

vecs, no kontrevolucionāru grupas sodīts uz 10 gadiem un kurš miris [Vjatlaga] 8. no-
metnes punkta slimnīcā.

1943. gada 14. martā

paraksti: feldšeris: (paraksts nesalasāms)
šāvējs: (paraksts nesalasāms)
strādnieks: (paraksts nesalasāms)

VI. Nacistiskās Vācijas okupācija Latvijā 1941.–1943. gadā

19. dok. Liepājas novada SS un policijas priekšnieka kara
dienasgrāmata Nr. 1, sāta 20.09.41. g., slēgta 30.11.43.
(Dienasgrāmatu no 1941. gada 20. septembra līdz
1942. gada 7. novembrim rakstija novada drošības
dienesta komandieris leitnants Grafs (*Graff*) un no
1942. gada 8. novembra līdz 1943. gada 30. novembrim –
novada drošības dienesta komandieris kapt. Franks (*Frank*).)

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, R-70. f., SU/12. l., 1.–33. lp. Mašīnraksta
pirmais eksemplārs vācu valodā. Dokumenta beigās, 33. lpp., minēts
leitnanta Franka uzvārds un amats, bet nav viņa personīgā paraksta.
Jāņa Dūma tulkojums latviešu valodā.

[1]

Kara dienasgrāmata Nr. 1¹
Liepājas SS un policijas priekšnieks
Sākta 20.9.1941., slēgta 30.11.43.

Uzdota:

no 20.9.41. līdz 7.11.42. – iecirkņa apsardzes dienesta leitnantam Grafam (*Graff*),
no 8.11.42. līdz 30.11.43. – iecirkņa apsardzes dienesta kapteinim Frankam (*Frank*).

Kara dienasgrāmatu rakstija:

no ..... līdz .....
no ..... līdz .....

[2]

20.9.1941. g. Liepājā, pagaidu mītne Republikas ielā 13.

Ieradies Liepājas SS un policijas priekšnieks, dienesta vieta Toma
ielā 19. Policija savu darbību Liepājā sāka 13.9.41., kad no Dancigas

¹ Dienasgrāmatā norādīti šādi dati: datums, apmešanās vieta, mītne un tās veids, notikumu apraksts, laika apstākļi,
[personāla] veselības stāvoklis, papildinājumi, municijas patēriņš.

Tulkojumā katras dienas ieraksts dots kā atsevišķa rindkopa.

Kvadrātikavās tulkojuma kreisajā pusē norādīts mašīnraksta lappuses numurs, tulkojuma labajā pusē – oriģināla lap-
pušu numuri.

Izlaistie vārdi uzrādīti ar daudzpunkti.

- ieradās 2/21 ierēdņi. No Dancigas izbrauca 3.9. uz sagatavošanos Tilzitē līdz 12.9.41. Pēc ierašanās Liepājā sākās mitnes iekārtošana un sakaru nodibināšana ar vietējām pastāvošajām vācu un latviešu iestādēm. Laiks: silts un sauss. [Personāla] veselības stāvoklis labs.
- 21.9.41. Latviešu policijas iecirkņu pārņemšanai komandēts viens ierēdnis uz katru [iecirkni] un divi ierēdņi cenu uzraudzībai. Ielu un sagrauto ēku attīrīšanas darbos iesaistīti visi iespējamie spēki (žīdi). Laiks: kā iepriekšējā dienā.
- (3)
- Pieredze
(20.9.41.) ledzīvotāju attieksme pret policiju un armiju atturīga.
- (4)
- [3]
- 22.9.41. 61 žīda eksekūcija Liepājā. No pulcēšanās vietas Drēzdenē ieradās 1/14 žandarmērijas ierēdņi. Pastāvīgā mitnē Republikas ielā 13 izvietojās apsardzes policijas nodaļas, kā arī žandarmērijas ierēdņi. Kara ostā arestēti divi cilvēki par zādzību. 67 žīdu eksekūcija Ventspilī. Laiks – silts un sauss. [Personāla] veselības stāvoklis labs, saslimušo nav.
- 23.9.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekšējā dienā.
- 24.9.41. Kara ostā arestēta kāda sieviete aizdomās par spiegošanu. 37 žīdu eksekūcija Liepājā. Laiks – lietus.
- 25.9.41. 123 žīdu eksekūcija Liepājā. Ievesti 82 politiskie ieslodzītie (komunisti). Laiks – vēss un lietains.
- (5)
- 26.9.1941. 183 žīdu eksekūcija Ventspilī un 80 politisko ieslodzīto arests (žīdi un komunisti). Apsardzības policijas nodaļa veica masveida kratišanas Liepājā. Arestēti un ieslodzīti 7 komunisti. Laiks – silts un sauss.
- 27.9.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 28.9.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 29.9.41. Liepājā izkratīti 11 komunistu dzīvokļi, arestēti 4 [cilvēki]. Laiks – kā iepriekš.
- 30.9.41. 21 žīda eksekūcija un 83 politisko personu ievēšana Liepājā. Laiks – vēss un sauss.
- 1.10.1941. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- (6)
- 2.10.1941. Sevišķu notikumu nav. Laiks – apmācies, vēss, lietus.
- 3.10.41. 37 žīdu eksekūcija Liepājā un 98 politisko personu arests. Apsardzības policijas dienesta nodaļa veica masveida kratišanas, arestēti 3 cilvēki. Laiks – lietus, vēss.
- 4.10.41. 18 žīdu un 2 komunistu eksekūcija Liepājā. Arestēti 18 komunisti. Laiks – vēss, lietus.
- 5./6.10.1941. Sevišķu notikumu nav. Laiks – vēss, sauss.
- [4]
- 7.10.1941. 500–600 krievu ieradušies laivās no Sāmsalas un izkāpuši krastā pie Ventspils. Lielāko daļu [no viņiem] armija sagūstīja vēl tajā
- (7)

- pašā dienā, bet pārējie, apm. 60–70 krievu, iebēga apkārtējos mežos. Sāka darboties žandarmērija un viens 22. policijas rezerves bataljona 1. rotas vads, pastiprināts ar latviešu apsardzības komandu. Laiks – sauss un vēss.
- 8.10.41. 36 židu eksekūcija Liepājā. Arestēti 27 komunisti. Operācijas pie Ventspils, tāpat kā norādīts par 7.10.41. Divi latvieši uz ielas uzbruka armijas patruļai. Pēc karalaika likumiem, viņi tika nošauti. Laiks – vēss un sauss.
- 9.10.41. Pie Ventspils operējošie policijas spēki atkal saņēma 11 krievus, kuri bija 7.10. aizbēguši mežā. Kaujas darbība nenotika. Vakara stundās tika šauts uz diviem armijas karavīriem. Vainīgos aizturēt neizdevās. Laiks – vēss un sauss.
- 10.10.41. Operācijas pie Ventspils – tāpat kā ziņots par 7.10. Sagūstīti 8 krievi. Iegūtas 8 šautenes, 1 pistole, 23 rokasgranātas un lielāks daudzums kājnieku munīcijas. Laiks – kā iepriekš.
- (8)
- 11.10.41. Operācijas pie Ventspils – tāpat kā ziņots par 7.10. Apsardzības policija veica speciālu akciju Liepājā pret komunistiskajiem elementiem – bez panākumiem. 67 židu eksekūcija Liepājā un 6 komunistu – Ventspilī. Laiks – vēss un sauss.
- 12.10.41. Operācijas pie Ventspils – kā ziņots par 7.10. Naktī civilpersonas šāva uz armijas karavīriem. Meklēšanas akcijas laikā tika aizturētas 4 aizdomīgas personas. Laiks – vēss un sauss.
- [5]
- 13.10.41. Žandarmērijas darbība Kuldīgas apriņķī. Sevišķu notikumu nav. Laiks – lietains.
- 14.10.41. Žandarmērijas darbība – tāpat kā iepriekšējā dienā. Apsardzības policijas veiktā meklēšanas akcijā aizturēti 3 komunisti. Laiks – kā iepriekš.
- (9)
- 15.10.41. No meklēšanas akcijas tiek atsaukta žandarmērija, tālākā meklēšanas akcija uzdots 22. policijas bataljonam. Laiks – vēss un sauss.
- 16.10.41. Pie Kuldīgas saņemti un nogādāti spaidu darbu nometnē 13 krievu gūstekņi. Laiks – kā iepriekšējā dienā.
- 17.10.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā vakar.
- 18.10.41. Žandarmērijas darbība Talsu apriņķī. Bandu meklējumos “ķemmēti” meži. Laiks – kā iepriekš.
- 19.10.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – vēss, nelieli nokrišņi.
- 20.10.41. Apsardzības policijas dienesta nodaļa un drošības policija veica komunistisko ēku kratīšanu Liepājā. Arestēti 9 [cilvēki]. Laiks – kā iepriekš.
- (10)
- 21.10.41. Viens cilvēks arestēts par ielaušanās zādzību. No kāda vilciena Rīga–Liepāja netālu no Saldus izdevies izbēgt 75 gūstekņiem. Sākta vajāšana. Laiks – vēss un lietains.
- 22.10.41. Saņemti un nogādāti Liepājas koncentrācijas nometnē 38 iepriekšējā dienā pie Saldus izbēgušie krievu gūstekņi. Laiks – kā iepriekš.
- 23.10.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – vēss un sauss.

[6]

24.10.41. Žandarmērijas darbība pie Saldus. Saņemti un nogādāti Liepājas koncentrācijas nometnē 16 krievu gūstekņi. Laiks – kā iepriekš.

25.10.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

(11)

26.10.41. Pie Saldus saņemti vēl 3 krievu gūstekņi. Laiks – vēss, nokrišņi.

27.10.41. Apsardzes policijas dienesta nodaļa veica masu kratīšanas Liepājā, viens cilvēks arestēts. Divi krievu gūstekņi, kuri pie Saldus bija izdarījuši vairākas zādzības ar ielaušanos, pēc karalaika likumiem tika nošauti. Laiks – vēss, snieg.

28.10.41. Apsardzes nodaļa veica kāda gruntsgabala "ķemmēšanu" Liepājas kara ostas tuvumā. Dienesta vieta ....² pārcelta uz Toma ielu 19. Darbība uzsākta no šodienas. Arestēti 2 cilvēki, kuri aizdomīgā kārtā klaiņoja kara ostas tuvumā (aizdomas par spiegošanu).

(12)

Brīvdabas koncerts Rožu laukumā un vakara koncerts Liepājas latviešu zālē ..... Rīgas kārtības policijas pavēlnieks. Laiks vēss, viegls sals, snieg.

29.10.41. Ierēdnis Alfons K.... un apdrošināšanas aģents Johens Knells, abi no Liepājas, ... pēc karalaika likumiem nošauti, jo viņi bija laupījuši žīdu dzīvokļos Liepājā. Laiks – viegls sals, snieg.

30.10.41. Latviešu apsardzes nodaļa pārcēlās no Toma ielas 19 uz Toma ielu 22. Liepājas centrālcietumā nogādāti 8 krievu karagūstekņi, kuri Liepājas cukurfabrikā izvairījās no darba. Laiks – viegls sals.

[7]

31.10.41. Apsardzības policijas dienesta nodaļas veiktās masu kratīšanas .... bez panākumiem. Ziņojums no Talsu apriņķa, ka tur konstatēta trakumsērga. Ir veikti attiecīgie pasākumi. Laiks – viegls sals.

(13)

1.11.41. 123 žīdu eksekūcija Priekulē un Vaiņodē. Līdz ar to Liepājas un Aizputes apriņķi ir no žīdiem brīvi. Laiks – viegls sals.

2.11.41. Ziņojums no Ventspils, ka Ventspils līcī saskatīti krievu karakuģi. Laiks – viegls sals.

3.11.41. Ziņojums no Ventspils, ka 3.11.41. aptuveni 30 km uz ziemeļaustrumiem no Ventspils Ameļu pagastā kāda krievu lidmašīna nometusi 3 bumbas. Cilvēki nav cietuši, materiālo zaudējumu nav, jo bumbas nokritušas klajā laukā. Ziņots arī uz Rīgu.

2.11.41. Vakarā kāds vīrietis uz ielas izšāva vienu šāvienu no pistoles uz SS un policijas vadītāju Dr. Dītrihu (*Dietrich*). Vainīgo noskaidrot neizdevās. Laiks – viegls sals.

(14)

4.11.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals.

5.11.41. Latviešu apsardzības komandas sāk organizēt krasta apsardzību no Liepājas līdz Ventspilij. [Apsardzības] pārņemšana vēl nav iespējama, jo trūkst apgērba un bruņojuma. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo, ka viena

² Dienasgrāmatas autors vietvārdus acimredzot ir rakstījis lielākoties pēc vietējo iedzīvotāju minētajiem nosaukumiem, jūtami izkropojot rakstību. Tekstā ir minēti vietvārdi oriģinālrakstībā, bet parindēs – iespējamais atšifrējums. – Red.

krievu lidmašīna uzbrukusi Otaņķu pagastā. Nomestas 2 vidēja kalibra sprāgstbumbas. Cilvēki nav cietuši, materiālie zaudējumi nav radušies. Laiks – viegls sals, snieg.

[8]

6.11.41. 2 žīdu un 2 komunistu eksekūcija Liepājā. Talsu apriņķa policijas šefs ziņo par 3 krievu lidmašīnu gaisa uzbrukumu Stendes pagastā 10 km uz dienvidiem no Talsiem. Nomestas 5 vidēja kalibra sprāgstbumbas, no kurām 2 nesprāga. Cilvēki nav cietuši, materiālie zaudējumi nav radušies. Laiks – nokrišņi.

(15)

7.11.41. Liepājā ieradušies rezerves kopas vahtmeistari³ Pannenbekers un Ulinas no Minsteres apriņķa policijas. Ierēdņi ar SS reihsfirera 21.10.41. dekrētu norīkoti pie Liepājas SS un policijas vietējā vadītāja un paredzēti kā kvalificēti darbinieki lauksaimniecībā un zirgu audzēšanā. Veikti pasākumi sakarā ar krievu oktobra revolūciju. Laiks – nokrišņi.

8.11.41. Sevišķu notikumu nav. Speciāli pasākumi sakarā ar krievu oktobra revolūciju. Laiks – viegls sals, snieg.

9.11.41. Speciāli pasākumi sakarā ar krievu oktobra revolūciju. Sevišķi notikumi nav atzīmēti. Laiks – viegls sals.

10.11.41. Drošības policija veica 26 komunistu un 30 žīdu eksekūciju. Laiks – viegls sals.

(16)

11.11.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – sals.

12.11.41. Aviācijas mītnē Grobiņā 2 krievu karagūstekņi notrieca vienu posteni un vienu strādnieku un aizbēga, paņēmot līdzī vienu šauteni ar 5 patronām. Viens gūsteknis tajā pašā dienā tika notverts, bet otrs izglābies tuvējā mežā. Laiks – sals pieņemas.

13.11.41. Dienesta nodaļa aizturēja 2 cilvēkus par zādzību. Laiks – sals.

[9]

14.11.41. Noteikta policijas stunda sabiedriskās telpās no plkst. 22 civiliedzīvotājiem, izņemot žīdus un krievus. Visā Kurzemē, izņemot Liepāju un 10 km platu piekrastes joslu, saglabāta atļauja civiliedzīvotājiem uzturēties ārpus saviem dzīvokļiem. Laiks – nokrišņi.

(17)

15.11.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – lietus.

16.11.41. Liepājā arestēts kāds latviešu matrozis, kurš nolamājis vācu armijas karavīru. Arestētais nodots kara tiesai. Laiks – viegls sals.

17.11.41. Talsos kāds psihiski slimais atracis nošauto komunistu kapus un zadzis viņu apģērbu. Vainīgais tika aizturēts. Laiks – viegls sals.

18.11.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals, snieg.

(18)

19.11.41. Veikta Liepājas pilsētā uzstādīto trauksmes [izziņošanas] iekārtu pārbaude. Iedzīvotājiem nevajadzēja rīkoties kā gaisa trauksmes gadījumā. Agrākās latviešu republikas Neatkarības diena 18.11.41. pagāja bez traucējumiem. Laiks – viegls sals.

³ Die Rottwachtm. d.Des. – Red.

- 20.11.41. "Ķemmēšana" kara ostai piegulošos mežos. Aizturēti un ievesti 3 cilvēki. Laiks – viegls sals.
- 21.11.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals. (19)
- 22.11.41. Nelietojamais mazauto 4/436 tiek apmainīts pret mazauto 4/440⁴ no bāzes vietas Dancigas. Laiks – viegls sals.

[10]

- 23.11.41., 22.11.41. ap plkst. 4 kādu vīrieti, kurš aizdomīgi rikojās pie pilsētas tilta, tilta postenis sāka vajāt un viņu ar šāvienu ievainoja. Vainīgais tika atvests un nodots armijai. Laiks – viegls sals.
- 24.11.41. Inspekcijas braucienā Liepājā ieradās ģenerālkomisārs. Tika veikti drošības pasākumi. Laiks – viegls sals. (20)

Piezīme

- (22.11.41.) Atsperu lūzuma un citu bojājumu dēļ mazauto 4/436 ārējā dienesta lietošanai ir kļuvis nederīgs un tādēļ tas bija jāapmaina pret derīgu. (21)
- 25.11.41. Ģenerālkomisārs apskatīja stieplu fabriku un Tosmares kuģu būvētavu. Pieņemšana pie Liepājas pilsētas birģermeistara. Tika nostādīta kārtības policijas un viena apsardzes simta goda sardze. Laiks – viegls sals, snieg.
- 26.11.41. Ģenerālkomisāra inspekcijas brauciena beigas un [viņa] atgriešanās Rīgā. 22.11.41. Vaiņodē krievu karagūsteknis pieķerts zādzībā ar ielaušanos un bēgot nošauts. Laiks – viegls sals.
- 27.11.41. 26.11.41. Saldus tuvumā atrasta nogalināta kāda sieviete. Uzsākta vainīgā noskaidrošana. Laiks – viegls sals. (22)
- 28.11.41. Nekādu sevišķu notikumu. Laiks – maigs, nokrišņi.
- 29.11.41. Piltenes pagastā pie Ventspils 29.11.41. nodega šķūnis ar zemnieku ziemas krājumiem. Ir aizdomas par dedzināšanu. Vainīgais līdz šim nav noskaidrots. Laiks – vētrains un lietains.

[11]

- 30.11.41. Ar koncertu Liepājā atklāj Ziemas palīdzības kampaņu. Laiks – lietus.
- 1.12.41. Nekādu sevišķu notikumu. Laiks – lietus.
- 2.12.41. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo, ka jūras krastā pie Liepājas izskalotas 7 jūras mīnas. Armija mīnas uzspridzināja. Laiks – viegls sals. (23)
- 3.12.41. Nekādu sevišķu notikumu. Laiks – viegls sals.
- 4.12.41. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo, ka pilsētas tuvumā no jūras izskalotas 4 jūras mīnas. Armija mīnas uzspridzināja. Laiks – snieg.
- 5.12.41. Nodega Rāvas–Aisteres traktoru stacija (Aizputes apriņķī). Ugunsgrēka cēlonis, domājams, ir nolaidība. Sadega 185 kg petrolejas, 55 kg benzīna un apm. 200 kg smēreļļas. Laiks – stipri snieg.
- 6.12.41. 6.12.41. Jūrmalā pie Užavas izskalota viena mīna. Divi vīrieši, kuri sāka ar minū darboties, ir nogalināti; tāpat pie *Ruweda*⁵ kāds vīrietis gāja bojā, eksplodējot mīnas detonatoram. Laiks – snieg.

⁴ iespējams, automašīnas numurs. – Red.

⁵ iespējams, Rude. – Red.

- (24)
- 7.12.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals.
- 8.12.41. 8.12.41. no dzirkstelēm izcēlās ugunsgrēks Priekules ūdensdzirnavās. Materiālie zaudējumi nenozīmīgi. Liepājas tuvumā krastā izskalotas 13 jūras mīnas, armija tās uzspridzināja. Laiks – atkusnis.
- 9.12.41. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo, ka krastā pie Rucavas izskalotas 2 jūras mīnas, kuras armija uzspridzināja. Tika izglābta kāda glābšanas laiva. Laiks – atkusnis.

[12]

- 10.12.41. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo par apriņķa robežās izskalotām 3 jūras mīnām. Līdz armijas veiktās spridzināšanas [sākumam] nostādīts postenis. Laiks – vētrains.

(25)

- 11.12.41. Ziņojums par 8 izskalotām jūras mīnām pie Rucavas, no kurām viena eksplodēja un nogalināja vienu cilvēku. Armija nosprostoja [rajonu]. Tajā pašā dienā Liepājas žandarmērijas komanda veica satiksmes līdzekļu pārbaudi Liepājas apriņķī. Laiks – maigs un sauss. Veselības stāvoklis labs. Mūnicija nav lietota.
- 12.12.41. Nekādu sevišķu notikumu. Laiks – maigs.
- 13.12.41. 13.12.41. Liepājā 3 reizes izšāva uz kādu armijas karavīru, bet netrāpīja. Vainīgais līdz šim nav atrasts. Uzsākta izmeklēšana.
- 14.12.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

(26)

- 15.12.41. 15.12.41. Liepājas kara ostā nezināmi ļaundari apšaudīja kādu armijas karavīru. Žīdu akcijas sākums. Tai pašā dienā jūrmalā aiz kara ostas teritorijas 270 nošauti. Arestēti 3 [Vācijas] armijas karavīri, kuri bijuši tuvās attiecībās ar žīdiem. Laiks – auksts, viegls sals.
- 16.12.41. Žīdu akcija turpinās. Koncentrācijas nometne pārvietota no Liepājas uz Saldu. Arestēti žīdu organizāciju 26 locekļi. Cenu kontrole apķīlāja 425 kg gaļas un 40 kg speķa. Laiks – sals.

[13]

- 17.12.41. Beidzās žīdu akcija. Pavisam tika nošauti 2746 žīdi.⁶ Līdz ar to Kurzeme ir no žīdiem brīva, izņemot apm. 350 žīdu amatnieku, kuri ir nepieciešami steidzamiem darbiem. Laiks – viegls sals.

(27)

- 18.12.41. Sevišķu notikumu nav. No 17.12.41. atcelti atvaļinājumi. Laiks – atslābstošs sals. Veselības stāvoklis labs. Mūnicijas patēriņš ir tikai žīdu apšaušanas dēļ – 6 000 patruņu.
- 19.12.41. Dienesta nodaļa un žandarmērija, pastiprināta ar latviešu apsardzības komandu, veica masveida tvarstīšanu Liepājā. Arestēti 6 cilvēki. Ventspils civiliedzīvotāju vidū un Grobiņas gūstekņu nometnē izcēlies izsitumu tīfs. Laiks – maigs.
- 20.12.41. Liepājas parkā atrasts miris [Vācijas] armijas karavīrs ar šāviena ievainojumu. Kā liecina izmeklēšana, notikusi pašnāvība. Laiks – maigs.

⁶ Dokumentā ar tinti izlabots uz 2 749. – Red.

		26
15. 12. 41	<p>Am 15. 12. 41 wurde ein Wehrmachtsangehöriger im Kriegshafen von unbekanntem Tätern beschossen.</p> <p><u>Beginn der Judenaktion.</u> Es wurden am selben Tage 270 am Strande bei Libau hinter dem Kriegshafengelände erschossen.</p> <p>Festnahme von 3 Wehrmachtsangehörigen, welche in näheren Beziehungen zu Jüdinnen standen.</p>	Kalt, leichter Frost
16. 12. 41	<p><u>Fortsetzung der Judenaktion.</u></p> <p><u>Verlegung des Konzentrationslagers von Libau nach Frauenburg.</u></p> <p>Festnahme von 26 Angehörigen jüdischer Organisationen.</p> <p>Beschlagnahme von 425 kg Fleisch und 40 kg Speck durch die Preisüberwachung.</p>	Frost
<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: flex-end;"> <div style="margin-right: 10px;">(26)</div> <div style="text-align: right;"> $\begin{array}{r} 13 \\ 175 \end{array}$ </div> </div>		
17. 12. 41	<p><u>Beendigung der Judenaktion.</u> Insgesamt wurden 2746 Juden erschossen, Kurland ist mit hin jüdenfrei, bis auf etwa 350 jüdische Handwerker, welche zu dringenden Arbeiten benötigt werden.</p> <p>=====</p>	<p>Leichter Frost</p> <p><i>[p. 9] 9!</i></p> <p><i>Nicht durchschlagen</i></p>
<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: flex-end;"> <div style="margin-right: 10px;">(27)</div> </div>		
18. 12. 41	<p>Keine besonderen Ereignisse. Ab 17. 12. 41 Urlaubssperre.</p>	<p>Nachlassender Frost. Gesundheitszustand ist gut. Munitionsverbrauch ist nur durch die Judenerschießungen eingetreten. 6000 Schuß.</p>
19. 12. 41	<p>Razzia durch Dienstabteilung und Gendarmerie, verstärkt durch lett. Schutzmannschaft in Libau. Es wurden 6 Personen festgenommen.</p> <p>Auftreten von Fleckfieber bei der Zivilbevölkerung in Windau und Gefangenenlager Grobin.</p>	Milde
20. 12. 41	<p>In den Parkanlagen Libaus wurde ein Wehrmachtsangehöriger mit einer Schußverletzung tot aufgefunden. Wie die Ermittlungen ergeben haben, liegt Selbstmord vor.</p>	Milde

- (28)
- 21.12.41. 20.12.41. netālu no Liepājas izskalots vācu lidotāja liķis. Apglabāts Liepājā. Apsardzības policijas dienesta nodaļas un žandarmērijas svētki Liepājā. Laiks – vētrains.
- 22.12.41. Autonegadījums – sadursme starp armijas auto un zirga pajūgu Liepājā. Viens cilvēks nogalināts, otrs – smagi ievainots. Laiks – kā iepriekš.
- 23.12.41. "Spēks caur prieku"⁷ grupas sarīkojums karavīru mītnē Liepājā. Sarīkojumā piedalījās visa apsardzes policijas dienesta nodaļa un žandarmērija. Talsos par zādzībām nošauti 3 karagūstekņi. Laiks – maigs, viegli snieg.

[14]

- 24.12.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – snieg.
- (29)
- 25.12.41. Kā ziņo apriņķa policijas šefs, Ventspils gūstekņu nometnē ir saslimšanas gadījumi ar izsitumu tīfu. Līdz ar citiem saslimuši arī 4 apsardzes vīri. Laiks – auksts, stipri snieg.
- 26.12.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – snieg.
- 27.12.41. No Ventspils ziņo par jauniem saslimšanas ar tīfu gadījumiem. Japānas iestāšanos karā latviešu iedzīvotāji, kā līdz šim novērots, uzņēmuši mierīgi un ar pašvību. Laiks – mākoņains un auksts.
- 28.12.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – auksts.
- 29.12.41. Atkārtoti novērojumi liecina, ka tiek spekulēts ar pārtikas [produktiem]. Cenu pārraudzība rīkojas enerģiski. Ap plkst. 21

(30)

kautiņā Liepājā kādu [Vācijas] armijas karavīru ar vairākiem šāvieniem nošāva kāds cits [Vācijas] armijas karavīrs. Vainīgais vēl līdz šim nav noskaidrots. Laiks – stiprs sals.

- 30.12.41. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 31.12.41. Cietokšņa komandanta uzaicinājums ar plakātiem vācu un latviešu valodās iedzīvotājiem nodot kažokus un kažokādu izstrādājumus. Laiks – kā iepriekš.

1942

- 1.1.42. Jaungada svinēšana apgabalā notikusi mierīgi. Starpgadījumi nav notikuši. Jaungada pieņemšana pie cietokšņa komandanta. Laiks – kā iepriekš.
- 2.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

(31)

[15]

- 3.1.42. No lauku apvidiem pienāk skaļas sūdzības par čigānu uzmācību. Tāpat zemnieki sūdzas, ka tur nodarbinātie gūstekņi izplata ziņas par it kā krievu uzvarām un atsevišķos gadījumos tiecas pretoties. Laiks – sals samazinās, snieg.
- 4.1.42. Talsu apriņķī, apkarojot trakumsērgu, pēdējās dienās nošauti 47 suņi un 42 kaķi. Līdzšinējā jūras komandanta Dr. Kavelmahera (*Kawelmacher*) atvadišanās; jūras komandanta un arī armijas komandanta amata pienākumus pārņem jūras kapteinis Karstenss (*Karstens*). Laiks – snieg.

⁷ "Kraft durch Freude". – Red.

- 5.1.42. Visu civilo pārvaldi pārņem apgabala komisārs (*Gebietskommisar*) Liepājā. Laiks – stiprs sals. (32)
- 6.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – auksts.
- 7.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 8.1.42. Apsardzes policijas dienesta nodaļas ierēdņi, pastiprināti ar apsardzes komandu, veica masu tvarstīšanu Liepājā [meklējot] izbēgušus krievu karagūstekņus. Pārmeklēti visi krievu dzīvokļi Liepājā un saņemti divi izbēgušie gūstekņi. Laiks – stiprs sals.
- 9.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 10.1.42. Uzsaukums pieteikties valsts darba dienestā. Līdz šim no Liepājas pieteicies 21 vīrs. Laiks – kā iepriekš.
- 11.1.42. Kuldigas aprīņķa policijas šefs ziņo, ka 22. policijas bataljona virsleitnants Šrekenbergs nošāvis ģimnāzijas skolotāju Frici Spengi par neatļautu ieroču glabāšanu. Laiks – snieg. (33)
- 12.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – snieg.
- [16]
- 13.1.42. No Rīgas ieradās komisija: pulkvežleitnants Kleins (*Klein*), oberšturmfirmers Trolls (*Troll*) un šturmfirmers Oslafs (*Oslaf*). Tika pārbaudītas dienesta nodaļas un žandarmērijas apmešanās vietas, kā arī noteikts policijas atbalsta punkts. Laiks – stiprs sals.
- 14.1.42. Apspriede pie apgabala komisāra par policijas atbalsta punktu un komisijas aizbraukšana uz Rīgu. Telefonisks Ventspils aprīņķa policijas šefa ziņojums, ka Lanis Faunledin⁸ no Ventspils aprīņķa atradis uz ceļa plakanu kannu un mājās to atvēris. No kannas izplūda indīga gāze, no kuras abi viņa bērni slimnīcā miruši, bet viņš pats un viņa sieva smagi saslimuši. Kā konstatēts, tā [gāze] bija "dzeltenais krusts", kas ticis nozagts Ventspils noliktavā. Laiks – kā iepriekš. (34)
- 15.1.42. Kontroles dažādās Liepājas vietās, [tvarstot] izbēgušus karagūstekņus. Divi gūstekņi saņemti un nogādāti gūstekņu nometnē. Viens krievu karagūsteknis, kurš no savas darba vietas pie ostas kanāla gribēja bēgt, tika bēgot nošauts. Laiks – stiprs sals.
- 16.1.42. Sardzi Liepājas preču stacijā no armijas pārņēma latviešu apsardzības komanda. Liepājas ostā ieradās vairāki ..... ar karaspēku un karamateriāliem. Arestēti Liepājas komunistisko organizāciju 11 locekļi. Naktī no 16. uz 17.1. kara ostas rajonā izdarīti 3 šāvieni pret kādu [Vācijas] armijas karavīru. Laiks – kā iepriekš. (35)
- 17.1.42. 17.1.42. kāds krievu karagūsteknis mēģināja bēgt no savas

⁸ Iespējams, Jānis Jaunleidiņš. – Red.

[17]

darba vietas pie ostas kanāla un tika bēgot nošauts. Apsardzes policijas dienesta nodaļa Liepājā veica masveida kratīšanas. Pārbaudīja zināmos komunistu dzīvokļus un saņēma 2 krievus (gūstekņus). Laiks – stiprs sals.

- 18.1.42. Krievu karagūstekņu nometnē konstatēts izsitumu tīfs. Saslimis 51 gūsteknis. Nometne bloķēta un tiek veikti pretpasākumi. Viens krievu karagūsteknis, kurš gribēja bēgt no savas darba vietas pie ostas kanāla, bēgot nošauts. Laiks – kā iepriekš.
- 19.1.42. Rīgas ģenerālkomisāra uzdevumā visas vieglās automašīnas no Liepājas un lauku apriņķiem bija jānodod armijas rīcībā. Laiks – kā iepriekš.

(36)

Piezīmes

- (18.1.42.) 18.1.42. vahtmeistari Klafke (*Klaffke*), Bergers (*Berger*) un rotvahtm. Dubniks (*Dubnik*) no apsardzes policijas dienesta nodaļas nomainīti ar apsardzības policijas meistarumu Heinu (*Hein*) un hauptvahtm. Cīlki (*Zielke*) un Vaši (*Wasche*) no bāzes punkta Dancigā. Nomainītie ierēdņi neapmierināja ārējā dienesta prasības.

(37)

- 20.1.42. Speciālziedojumu vākšana vācu policijas dienā deva kopienākumu 1222 RM no vācu policijas ierēdņiem Liepājā. 20.1.42. SD saņēma 14 žīdus un 5 izbēgušus krievu karagūstekņus. Pašlaik šejienes ieslodzījuma vietās atrodas 178 politiskie cietumnieki. Laiks – stiprs sals.
- 21.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – stiprs sals.
- 22.1.42. 22.1.42. Ventspilī no izsitumu tīfa miris latviešu apsardzes vīrs Jānis Ekmanis. Augstākie SS un policijas vadītāji no Rīgas pārbaudīja

[18]

ūdensvada ūdeni SS un policijas mītnē Toma ielā 19 un konstatēja, ka tas kā dzeramais ūdens nav lietojams.

Ventspilī 22.1.42. no izsitumu tīfa miris latviešu apsardzes vīrs (*Schutzmann*) Kalnājs. Laiks – stiprs sals.

(38)

- 23.1.42. 23.1.42. apķīlātas latviešu valsts savienībai ("*Staatsbund*") piederošas 8 rakstāmmašīnas vietējās SS un policijas vadības vajadzībām. Izsitumu tīfa izplatīšanās dēļ Liepājas veselības pārvalde iesniedza priekšlikumu arī žīdiem ļaut noteiktās dienās izmantot noteiktu pirti. Priekšlikums nodots apgabala komisāram tālāku norādījumu došanai. Laiks – stiprs sals.

24.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

- 25.1.42. Ierīkojot ūdensvadu SS un policijas vietējās vadības ēkā Toma ielā 19, 2. stāvā notika aizdegšanās, aizdegās [ēkas] koka daļas. Tika izsaukti ugunsdzēsēji, bet viņiem darbs nebija jāsāk, jo uguns jau bija apdzēsta. Laiks – kā iepriekš.

(39)

- 26.1.42. 25.1.–26.1. uz kāda nama sienas Bāriņnama ielā Liepājā atklāja šādu uzrakstu ar kritu: "Tev mūžam dzīvot, Latvija!" Vēlāk Liepājā tika atrastas skrejlapas ar šādu saturu: "Latvieši, gatavojieties partizānu cīņai pret vāciešiem!" Laiks – sals pieturas.

- 27.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā agrāk.
 28.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
 29.1.42. Kuldīgas apriņķa policijas šefs ziņo par šķūņa nodegšanu Pampāļu pagastā. Ievērojami materiālie zaudējumi. Ugunsgrēka cēloņi vēl nav noskaidroti. Vēl par vienu ugunsgrēku ziņo no Seulenes⁹ pagasta. Tas noticis īpašnieka Cencovska ūdensdzirnavās.

[19] (40)

- Materiālie zaudējumi ievērojami. Ir aizdomas par dedzināšanu. Vainīgie vēl nav noskaidroti. Laiks – sals pieņemams.
 30.1.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – stiprs sals.
 31.1.42. Cīravas ciemā arestēti 13 cilvēki, kuri noturēja sapulces un izplatīja nemienu izraisošas baumas. Kā noskaidrots, viņi klausījās ārzemju radoraidītājus. Arestētie ir kreisi noskaņoti. Laiks – kā iepriekš.
 1.2.42. Drošības policija Liepājā nošāva 15 komunistus. Cenu kontrole apķīlāja 800 kg cūkgaļas un 15 putnus. Apķīlātās preces tika nodotas karavīru mītnēi. Laiks – kā iepriekš.

(41)

- 2.2.42. Latviešu apsardzības komandās ieviestas jaunās dienesta pakāpju nozīmes. Iegādātas 4 ragavas vietējās SS un policijas vadības vēžnieku parkam. Pašlaik ir 5 zirgi, 9 rati, 4 ragavas. Laiks – sals pieturas.
 3.2.42. Krievu gūstekņu nometnes pārcelšana no lina fabrikas ..... ielā uz citadelī (Olimpijas stadionu). Gūstekņu skaits – 300 gūstekņu. Laiks – kā iepriekš.
 4.2.42. No 1.2.42. SS un policijas vadības dienestam iedalīts tulks. Gaisa trauksmes mēģinājums Liepājā, kurā tika konstatēts, ka sirēnu skaņas stiprums ir nepietiekams. Laiks – viegls sals.

(42)

[20]

- 5.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – snieg.
 6.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – snieg.
 7.2.42. Žandarmērijas Liepājas nodaļai piešķirti 10 vieglie motocikli, kurus pa dzelzceļu atveda no Tilzītes līdz Bajohsen¹⁰, un no turienes līdz Liepājai tika nogādāti ar zirgu ragavām.
 Latviešu apsardzes komandas ar šodienu ir apgādātas ar latviešu armijas kādreizējām dienesta pakāpju nozīmēm. Laiks – stiprs sals.
 8.2.42. Mēģinājuma trauksme Liepājas pilsētā, turklāt tika konstatēts, ka sirēnu skaļums ir tālu nepietiekams un jāizbūvē palielināts sirēnu skaits. Laiks – kā iepriekš.
 9.2.42. Sardzes Liepājas tirdzniecības ostā no armijas pārņem latviešu apsardzes komandas – tās ir 3 sardzes ar 1/6 apsardzniekiem katrā. Medzes pagastā 12 km uz ziemeļiem no Liepājas krastā izskalota bojāta airu laiva. To aizveda un pieņēma glabāšanā ostas komandantūra. Laiks – stiprs sals.
 10.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

(43)

⁹ Iespējams, Saulaine. – Red.

¹⁰ Nav atšifrēti. – Red.

- 11.2.42. Pamatojoties uz reihskomisāra rakstu, nekavējoties jāveic radikāli pasākumi, lai ierobežotu maiņtirdzniecību. Vainīgiem bez žēlastības jāceļ apsūdzība. Obervahtmeistari Levrens (*Lewrenz*) un Daunhofs (*Daunhof*), apsardzes policijas dienesta nodaļa, tika paaugstināti par kārtības dienesta kapteiņiem.¹¹ (44)
- 12.2.42. 5.2.42. Liepājā no savām darba vietām aizbēga vairāki politiskie ieslodzītie un, neskatoties uz enerģisko meklēšanu, vēl nav aizturēti. 11.2. izdevās vienu bēgli atklāt kādā latviešu ģimenē.
- [21]
- Izdarot kratīšanu dzīvoklī, atrasti komunistiskās propagandas materiāli. Vēlāk tika noskaidrots, ka vairāki vīri no 21. apsardzes bataljona Liepājā bijuši tuvākās attiecībās ar politiskajiem ieslodzītajiem. Sakarā ar to 3 apsardznieki no 21. bataljona arestēti. Izmeklēšana turpinās. Laiks – stiprs sals.
- 13.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 14.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (45)
- 15.2.42. Laikā no 1. līdz 20.2.42. lauku apvidos tika saņemtas šādas sūdzības: 18 sūdzības par zādzībām, 17 sūdzības par maiņtirdzniecību ar kandžu, 4 sūdzības par krāpšanu, 3 – par spekulāciju, 2 – par neatļautu ieroču glabāšanu. Laiks – stiprs sals.
- 16.2.42. Vainodē armija nošāva divus krievu karagūstekņus, jo viņi bija piesavinājušies ziedotos kažokādu izstrādājumus. Laiks – kā iepriekš.
- 17.2.42. Laidzes pagastā Talsu apriņķī kādā šķūnī atklāts bijušais krievu virsnieks. [Viņu] arestējot, notika apšaušana, kurā 2 latviešu apsardznieki tika smagi ievainoti. Pie krieva atrada pistoli ar 55 patronām. Laiks – kā iepriekš. (46)
- 18.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – stiprs sals.
- 19.2.42. 5.2.42. Kuldīgas apriņķa Planicas pagastā nodega šķūnis. Zaudējumu vērtība apm. 5500 RM. Tāpat Kuldīgā nodega Hudenika dārzniecības siltumnīca 4500 RM vērtībā. Abos gadījumos cēlonis bija nolaidība. Laiks – kā iepriekš.
- [22]
- 20.2.42. Ragavas ar iejūgu nodotas apriņķa policijas šefam kurjerdienesta organizēšanai. .... izkāšana un zilā gaisma pie policijas mītnēm un dienesta vietām. Laiks – kā iepriekš.
- 21.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (47)
- 22.2.42. Dienesta nodaļa pārceļta no Republikas ielas 13 uz Toma ielu 19, pie SS un policijas vietējās vadības ēkas. Krasta apsardzības dienesta apsardznieki tika nodoti muitas iestādēm. Laiks – sals atslābst.
- 23.2.42. Dr. Strautmanis ir pieņemts darbā par policijas ārstu 21. bataljonā Liepājā. Žandarmērijas komanda Liepājā vairs nav pakļauta SS un policijas vietējai vadībai, bet gan žandarmērijas komandierim Rīgā. SS un policijas vietējās vadības pavēļu apgabals turpmāk ir tikai Liepājas pilsēta. Laiks – viegls sals.

¹¹ R. d. Sch. – Red.

- 24.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 25.2.42. Liepājā pie kādas mājas atrasta zīmīte ar šādu saturu: "Jaunieši, nemeklējiet laimi svešās zemēs, Jūsu laime ir Latvijas brīvība!" Laiks – kā iepriekš. (48)
- 26.2.42. Liepājas ostas komandants nodeva SD rīcībā karagūstekni Franovu. Franovs bija poljitruks un Grobiņas gūstekņu nometnē kūdīja gūstekņus uz nemieriem. Viņš tika nošauts. Laiks – viegls sals.
- 27.2.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 28.2.42. Talsu apriņķī latviešu apsardzes komanda saņēma Sarkanās armijas leitnantu Zurkinu, kurš vairākas nedēļas bija slēpies. Zurkinam bija šaujamerocis, un viņš aizturēšanas brīdī pretojās.

[23]

- Karagūstekni, kurš viņu bija nodevis, Zurkins nošāva un vienu apsardzes komandas vīru ievainoja. Laiks – kā iepriekš.
- 1.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (49)
- 2.3.42. Liepājā un lauku apriņķos sākas vervēšanas akcija apsardzes bataljonos. Vācu policijas dienas ziedojumi deva kopējo ienākumu 3976,80 RM. Laiks – viegls sals.
- 3.3.42. Liepājā atrasti 9 žīdi savos dzīvokļos noindējušies ar gāzi. Konstatēta pašnāvība. Ostlandes dzelzceļa prezidents Rīgā izdevis rīkojumu, kas publicēts (izkārts) dzelzceļa stacijās, saskaņā ar kuru latviešu strādniekiem, kuri kavē darbu vai darbā ierodas iereibuši, jāsaņem 15 rīkšu sitienus liels miesas sods. Laiks – viegls sals.
- 4.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 5.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (50)
- 6.3.42. Jaunizveidoto apsardzes bataljonu mītne iekārtota latviešu augstskolā Liepājā. Pašlaik savervēti 1063 brīvprātīgie. Ap plkst. 20 virs Liepājas parādījās krievu lidmašīna. Bumbas nomestas netika. Lidmašīna tika aktīvi apšaudīta. Laiks – viegls sals. Ierēdņu veselības stāvoklis ir labs.
- 7.3.42. Armijas komandants ir aizliedzis policijai izmantot līdzšinējos lauka pasta numurus. Policijas iestādēm un policijas ierēdņiem turpmāk jāizmanto tikai SS lauka pasts. Laiks – viegls sals.
- 8.3.42. Sākušās savervēto latviešu brīvprātīgo apmācības. Līdz šim Liepājā sagatavotas un nodotas lietošanā 8 sabiedriskās pretgaisa patvertnes.

[24]

- (51)
- 9.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals.
- 10.3.42. Liepājā pie kādas mājas tika atrasta ar roku rakstīta afiša ar šādu uzrakstu: "Latvieši! Daži politiskie ekspluatatori, kas uzdod sevi par latviešiem, bet kuriem ar latviešu tautu nav nekā kopīga, grib mūs iedzīt netirā mērķi.¹² Vēl nav tā stunda, kad mēs ķeramies pie ieročiem, mums vēl ir jāpagaida!" Laiks – kā iepriekš.

¹² Iespējams, domāts spēlē. – Red.

- 11.3.42. Pēdējo dienu laikā drošības dienests arestējis un nogādājis Saldus koncentrācijas nometnē 36 komunistus.
No Rīgas pienāca 3 smagās automašīnas ar apģērbu un uzkabes priekšmetiem 21. apsardzes bataljonam. Laiks – kā iepriekš.

(52)

Pieredze

- (10.3.42.) Brīvprātīgo vervēšana ir krietni progresējusi, taču atpaliek no cerētajiem panākumiem. Kā iemeslus tam varētu minēt: dzelzceļa prezidenta Rīgā 3.3.42. izdotais rīkojums, acīmredzami vēlu sāktā vervēšana un aizliegums dažos uzņēmumos [darbiniekiem] iestāties apsardzes vienībās.

(53)

- 12.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals.
13.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
14.3.42. Latviešu pamatskola pie Vecā laukuma tiek slēgta un iekārtota par jaunsformētā 28. apsardzes bataljona mitni. Pašlaik savervēti 1 720 brīvprātīgie. Laiks – kā iepriekš.
15.3.42. 15.3.42. oberfirers Šrēders (*Schroeder*) izvadīja 21. bataljonu. Bataljons apmeklēja Annas baznīcu, pēc tam nostājās uz baznīcas laukuma, kur notika atvadišanās [ceremonija] un noslēgumā

[25]

bataljons nodefīlēja [garām oberfireram]. Laiks – viegls sals.

- 16.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

(54, 55, 56)

Tulkotais 12.3.42. ziņojums no [avīzes] "Kurzemes Vārds" par Liepājas apsardzības bataljona izvadīšanu.

(57)

Pieredze

- (12.3.42.) Kā rāda pēdējie novērojumi, pašlaik lauku iedzīvotāju vidū notiek pastiprināta komunistisko elementu darbība. SD veicis vairākus arestus. Lauku iedzīvotāji izjūt lielu apavu trūkumu. Neatļautā tirdzniecība ar tabaku un pārtikas produktiem pēdējā laikā ir stipri pieaugusi.

(58)

- 17.3.42. Liepājas SD ziņo, ka Saldū, Priekulē un Alsungas apkārtnē ir konstatētas komunistiskas šūniņas, daļa no tām attīsta aktīvu darbību. Tā Saldū ir atklāta kāda ..... šūniņa. Starp citu, tika atrasts jaunizgatavots zīmogs ar ....., kā arī uzņemšanas formulāri. Laiks – atkusnis.

- 18.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.

- 19.3.42. 19.3.42. Ventspils apriņķī pie Puzes aizturēti 3 cilvēki, kuri nakti no 18. uz 19.3. ar izpletņiem izlēca no lidmašīnas. Atrasti šādi priekšmeti: 2 izpletņi, 1 raidītājs, divas 7,65 mm kalibra pistoles ar 2 pilnām aptverēm, sprāgstvielas un proviants. Aizturētie nodoti armijai Liepājā. Laiks – viegls sals.

(59)

- 20.3.42. 19.3.42. Kuldīgas raidītājā izcēlās ugunsgrēks. Kā vainīgie tišā dedzināšanā tika noskaidroti un arestēti strādnieki Musniks un Lelevics no Kuldīgas.

[26]

- Divi citi ugunsgrēki izcēlās Ventspils apriņķī Ugāles un Dundagas pagastos. Ugunsgrēku cēlonis – bojāti dūmvadi. Zaudējumi ir ievērojami. Laiks – viegls sals.
- 21.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 22.3.42. No Rīgas ieradās apsardzes policijas A.¹³ virsn..... Jakobs, kā arī pārvaldes .... Kovals un viens rakstvedis 21. bataljonam. Pienāca 3 kravas automobiļi no Rīgas ar apģērbu un uzkabes priekšmetiem apsardzes bataljoniem. Laiks – kā iepriekš. (60)
- 23.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals.
- 24.3.42. No Aizputes ziņo par vēl vienu trakumsērgas gadījumu. Veikti policijiski pasākumi tās apkarošanai. Laiks – kā iepriekš.
- 25.3.42. 21. apsardzes bataljona šaušanas apmācības armijas šautuvē Liepājā. Laiks – kā iepriekš.
- 26.3.42. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo, ka Rucavas pagastā nolaidies balons. Tika informēta armijas komandantūra, kas novāca balonu. Par kāda cita balona nolaišanos ziņoja no Saldus. Laiks – kā iepriekš.
- 27.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (61)
- 28.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals.
- 29.3.42. Ieradās 3 kravas automobiļi no Rīgas ar apģērbu un uzkabes priekšmetiem 28. apsardzes bataljonam. Ieradies arī pārvaldes ierēdnis virsekretārs Glaušs (*Glausch*) pie 28. apsardzes bataljona. Laiks – atkusnis.
- 30.3.42. 21. apsardzes bataljons izbrauca no Liepājas. Plkst. 10 bataljons

[27]

- nodefīlēja Rožu laukumā garām apgabala komisāram un jūras komandantam. Plkst. 12 izbrauca no Liepājas dzelzceļa stacijas. Lielā skaitā bija ieradušies Liepājas iedzīvotāji. Karaspēka un iedzīvotāju noskaņojums ir labs. Laiks – kā iepriekš.
- 31.3.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (62)
- Tulkots ziņojums no avīzes "Kurzemes Vārds" 31.3.42. numura par Liepājas apsardzes bataljona izvadišanu (63)
- 1.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – viegls sals, snieg.
- 2.4.42. Liepājas apriņķa policijas šefs ziņo, ka Rucavas pagastā nolaidies krievu balons ar propagandas materiāliem. Tika informēta armijas komandantūra Liepājā, kas deva tālākos norādījumus. Laiks – viegls sals.
- 3.4.42. Kādreizējā vācu skola Ulīga ielā 56 ir atbrīvota un nodota latviešu 18. E apsardzības bataljonam. Laiks – kā iepriekš.
- 4.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – atkusnis.
- 5.4.42. 28. un 24. apsardzes bataljonu šaušanas apmācības Peskau¹⁴ šautuvē pie Liepājas. Laiks – kā iepriekš.

¹³ Iespējams, domāts Vācijas armijas virsnieks. – Red.

¹⁴ Nav atšifrēts. – Red.

- 6.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (64)
- 7.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – atkusnis.
- 8.4.42. Kārtības policijas Rīgas komandanta sūtīti, 24. un 28. apsardzes bataljonam ieradās pārvaldes ierēdņi, sekretāri Reiters (*Reuter*) un Korbels (*Korbel*). Laiks – kā iepriekš.
- 9.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 10.4.42. No kārtības policijas Rīgas komandantūras ieradās pārvaldes ierēdnis Stoppels. Sekretārs Stoppels ir norikots 18. E apsardzes bataljonam. Laiks – viegls sals.

[28]

- 11.4.42. Karavīru virtuves ierīkošana skolā Uliga ielā 56 18. E apsardzes bataljonam. Bataljonam nodrošinātas 4 lauka virtuves no Liepājas un no lauku apriņķiem. Laiks – kā iepriekš. (65)
- 12.4.42. 11.4.42. Ventspils apriņķī 2 krievu karagūstekņi, nodarbināti darbos ārpus telpām, mēģināja bēgt, pēc brīdinājuma saucieniem neapstājās un tika nošauti. 11.4.42. Ventspils apriņķī Zwiāu¹⁵ pagastā atrasts un nodots armijai neliels balons ar plakanu kannu. Laiks – atkusnis.
- 13.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 14.4.42. Dzerot kādu indīgu šķidrumu, 12.4.42. Saldus pagastā nomira 2 krievu karagūstekņi. Sākta izmeklēšana. Laiks – kā iepriekš.
- 15.4.42. Sevišķu notikumu nav. Latviešu 28. apsardzības bataljona atvadišanās svētki Liepājā. Laiks – lietus.
- 16.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (66, 67)

Pārtulkots ziņojums no avīzes "Kurzemes Vārds" 15.4.42. numura par Bārtas apsardzības bataljona viesošanos pie nīcēniekiem

(68)

- 17.4.42. Trakumsērgas apkarošanai lauku apriņķos nošauti 259 kaķi un 166 suņi. Laiks – silts un sauss.
- 18.4.42. 17.4.42. Swaiden¹⁶ pagastā parādījās divas ar šautenēm bruņotas civilpersonas, kuras no ..... pieprasīja atdot naudu. Suņu riešana traucēja izpildīt viņu nodomu, un viņi aizbēga. Laiks – kā iepriekš. Vienības veselības stāvoklis labs. Munīcija nav izlietota.
- 19.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – apmācies, silts.

[29]

- 20.4.42. Ieradās kravas automobilis no Rīgas ar apģērbu un uzkabes priekšmetiem apsardzes bataljonam Liepājā. Laiks – silts un sauss.
- 21.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (69)
- 22.4.42. 22.4.42. Rīgā nodotas 6 lauka virtuves un 12 saimniecības rati. Saimniecības rati bija izgatavoti Liepājā, bet lauka virtuves savāca no lauku apriņķiem.

¹⁵ Iespējams, Cīrava. – Red.

¹⁶ Neatsifrēts pagasta nosaukums, iespējams Zvārde. – Red.

- 22.4.42. no sirdstrieķas miris latviešu 18. E bataljona leitnants Jānis Pūlenis. Laiks – silts un sauss.
- 23.4.42. Ar augstākā SS un policijas vadītāja Latvijā pavēli vervēšana apsardzes bataljonos nekavējoties jāpārtrauc. Liepājā beigusies metāla vākšana. No apsardzes policijas dienesta nodaļas ziņo par rezultātiem: 2 714 kg misiņa, 1 947 kg vara, 751 kg niķeļa, 12 kg bronzas, 4 kg vara-cinka kausējuma, 3 kg svina un 5 kg cinka. Kopā – 108,74 cnt. Laiks – kā iepriekš.
- 24.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš. (70)
- 25.4.42. Slimības dēļ no 21. bataljona atpalikušie 5 apsardznieki, līdzņemot atlikušos 17 zirgus, 24.4.42. sāka maršu uz fronti. Ar to 21. bataljons sasniedzis savu štata sastāvu. Laiks – saulains, vēss.
- 26.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – kā iepriekš.
- 27.4.42. 22.4.42. mirušā 18. E apsardzes bataljona leitnanta apbedīšana notika Liepājas centrālajos kapos. No Rīgas ieradās 2 kravas automašīnas ar apģērbu un uzkabes priekšmetiem apsardzes bataljoniem. Ārstu komisija paņēma ūdens paraugus, jo dzeramajā ūdenī Liepājā konstatēti slimību izraisītāji. Agrākā izmeklēšanā

[30]

konstatēts, ka dzeramais ūdens pie SS un policijas vietējās vadības iestādes ir nebudāms.

(71)

- 28.4.42. 24. un 28. bataljonu šaušanas mācības Peskau¹⁷ šautuvē. 27.4.42. drošības policijas ārējais dienests Liepājā arestēja apsardzniekus Kārli Panškinu no 25. bataljona un Ādolfu Jākobsonu no 28. bataljona. Abi agrāk bijuši komunisti, kuri darbojušies kā aktīvi biedri vairākās organizācijās un piedalījušies latviešu izsūtīšanā. Laiks – vēss un sauss.
- 29.4.42. 24.4.42. nodega Liepājas pilsētas pārvaldes ..... paviljons. Kā noskaidrots, ugunsgrēku izraisījušas bērnu rotaļas. Laiks – vēss un sauss.
- 30.4.42. Sevišķu notikumu nav. Laiks – vēss un sauss.

Turpmāk dienasgrāmatas saturs kopijā dots fragmentāri. Pirmais skaitlis nozīmē lappuses numuru, tad seko datums un notikuma apraksts. Pašā dienasgrāmatā līdz 30.11.43. ieraksti ir katru dienu. Kopš 15.11.43. dienas grāmata rakstīta citā rokrakstā.

[31]

(72)

- 2.5.42. Liepājas SD veica 40 židu eksekūciju. (78)
- 19.5.42. 15. maijā Liepājas ielās tika atrastas skrejlapas ar uzrakstu: "Lai dzīvo 15. maijs!" un "Tev mūžam dzīvot, Latvija!". Kā vainīgie tika noskaidroti kādas Liepājas pamatskolas skolēni. (78)
- 21.5.42. Aizputes apriņķī arestēti un nošauti 19 klejojoši čigāni. (81)

¹⁷ Nav atšifrēts. – Red.

- 28.5.42. 28.5.42. veiktajā masu tvarstīšanās Liepājā arestēti 8 izbēguši karagūstekņi un 5 citas personas. Bez tam tika arestēti 3 cilvēki (latvieši), kuri piedalījās žīdu dzīvokļu izlaupišanā. (83)
- 9.6.42. 2.6.42. Liepājas apgabala komisārs ziņoja, ka mežos pie Priekules manīti vairāki desantnieki (jādomā, izpletņu lēcēji). Pēc SS un policijas vietējās vadības norādījuma mežu "ķemmēšanai" tika norikota 24. bataljona 1. rota. Uzsāktā akcija noritēja bez panākumiem. Jauna akcija sekoja no 3.6. līdz 5.6.42. mežos pie Gramzdas un Vaiņodes ar to pašu rotu, pastiprinātu ar 6 apsardzības policijas dienesta nodaļas ierēdņiem un 11 Liepājas žandarmērijas ierēdņiem. Tāpat ar ..... spēkiem no 28. apsardzes bataljona veikta operācija tai pašā apkārtnē. Rezultāts: 11 krievi sagūstīti un 2 nogalināti, bez pašu zaudējumiem. (84)
- 11.6.42. 9.6.42. armija Liepājā ziņoja, ka apm. 10 km uz ziemeļiem no Liepājas novērota izpletņu lēcēja nolaišanās. Pēc SS un policijas Liepājā vadītāja norādījuma nosūtīti uzdevumā apsardzes policijas dienesta un žandarmērijas ierēdņi. Izpletņi atrada, bet izpletņu lēcēju neizdevās notvert. (84)
- 15.6.42. 14.6.42. ziņots par vēl viena izpletņu lēcēja nolaišanos dienvidos no Liepājas. Pārmeklējot apkārtni, kāpu zonā tika atrasts balons apm. 3 m diametrā. (93)
- 15.7.42. Izmantošanai darbā Liepājā ievesti 900 karagūstekņi. [Viņus] izvietoja Liepājas gūstekņu nometnē un koncentrācijas nometnē. (94)
- 18.7.42. 18.7.42. apsardzes policijas dienesta nodaļa, pastiprināta ar latviešu apsardzes komandu, Liepājā veica masu tvarstīšanu, kuras laikā saņēma 12 karagūstekņus un vēl 6 citas personas. (94)
- [32] (94)
- 19.7.42. Liepājas koncentrācijas nometnes iemītnieki, kuri bija nodibinājuši sakarus ar ārpusauli, bija plānojuši izlaušanos [no nometnes]. Mežā pie Grobiņas tika aizturētas 12 personas. Aizturēšanas laikā notika apšaudīšanās, kurā 1 latviešu SD ierēdnis tika ievainots un 5 bandas dalībnieki nogalināti, 2 citi ievainoti. (95)
- 23.7.42. 23.7.42. sāka "Zilā brīnuma" Toma ielā 22 pārbūve, lai nodrošinātu apsardzes policijas dienesta nodaļas ierēdņu vienotu uztura apgādi. Tiks ierīkota koptelpa, kā arī kopīga ēdamtelpa ar virtuvi un palīgtelpām. (96)
- 25.7.42. 25.7.42. Liepājas SD atklāja kādreizējo komjauniešu grupu un arestēja vairākus tās dalībniekus. Vainīgie ievietoti Liepājas koncentrācijas nometnē. (101)
- 15.8.42. Žandarmērija ziņo, ka 10.8.42. no Lubezeres pagasta Talsu apriņķī pazuduši 17 krievu karagūstekņi. Gūstekņi bija nodarbināti meža darbos. Nākamajā dienā 8 gūstekņus notvēra žandarmērija. (101)

- 16.8.42. 16.8.42. apsardzības policijas dienesta nodaļa, pastiprināta ar apsardzes komandu, Liepājas apkārtnē veica masu tvarstīšanas operāciju, kurā aizturēti 8 karagūstekņi un 2 citas personas. (105)
- 23.8.42. Žandarmērija ziņo, ka 19.8.42. no Nogales pagasta aizbēguši 10 krievu karagūstekņi, kuri bija nodarbināti meža darbos. Bēgļi uzbruka sardzei, vienu sargu nošāva un 3 ievainoja. Paņēmot līdzī šauteni un 80 patronas, tie aizbēga mežos. (105)
- 25.8.42. 25.8.42. žandarmērija un apsardzes komandas Talsu apriņķī veica mežu pārmeklēšanu, kurā tika notverti un ievietoti gūstekņu nometnē 35 krievu karagūstekņi. (106)
- 1.9.42. 31.8.42. Liepājas SD Liepājas apriņķa Dunalkā arestēja 6 bijušos komunistus. Tie ir aktīvi līdzstrādnieki, kuri ir atbildīgi par vairāku latviešu izvešanu. (109)
- 13.9.42. 12.9.42. lauku rajonos atklāti dažādi komunistiska satura demoralizējoši raksti. Sakarā ar to arestēti 8 kādreizējie komunisti. (109)
- [33] (109)
- 15.9.42. 15.9.42. apsardzes policijas dienesta nodaļa, pastiprināta ar apsardzes komandu, Liepājā veica galvenokārt spekulantu un karagūstekņu tvarstīšanu. Tika aizturēti 12 karagūstekņi un 6 spekulanti. (116)
- 12.10.42. 3.10.42. Mērsraga pagastā virsapsargu, kurš izvietoja kādu gūstekni, pēdējais notrieca, nolaupīja pistoli un ar 2 šāvieniem smagi ievainoja. (116)
- 14.10.42. 13.10.42. tika ziņots, ka 2.10.42. Grobiņas pagastā satiksmes līdzekļu pārbaudes laikā kāda vezuma vadītājs un viņa līdzbraucējs uzbruka virsapsargam Kronbergam, notrieca viņu un atņēma pistoli. Vainīgie 3 reizes izšāva uz Kronbergu, taču netrāpīja. Vainīgie vēlāk tika arestēti un vezums nogādāts drošībā. (117)
- 17.10.42. 12.10.42. kāds apsardznieks Saldus pagastā aizturējis divus cilvēkus, kurus, tiem bēgot, nošāvis. Nošautie izrādījās 2 krievi krievu jūrnieku apgērbā. (118)
- 21.10.42. 20.10.42. apsardzes policijas dienesta nodaļa, pastiprināta ar iecirkņa apsardzes komandu, Liepājā veica masu tvarstīšanu. Šīs akcijas laikā tika aizturēti un ieslodzīti 16 karagūstekņi un 2 spekulanti. (119)
- 26.10.42. 4 dezertieri no latviešu apsardzes bataljona nodoti SS tiesai Rīgā. (130)
- 3.1.43. Apgabala komisāra Dr. Alnora atvadišanās. (147)
- 1.6.43. SS-unteršturmfiirers (leitnants) Kiglers (*Kuegler*) atvadās no Liepājas. Viņam uzdots kādas drošības policijas kaujas komandas vadība. (160)

- 8.10.43. Visi žīdi no Liepājas pilsētas pārvesti uz Rīgu. (162)
- 30.11.43. Ar augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē rīkojumu, SS un policijas vietējās vadības – iestādes Liepājā, Daugavpilī un Tartu līdz ar apsardzības policijas dienesta nodaļām ar 30.11.43. izformētas.

Noslēgta ar 30.11.43.

Liepājā, 30.11.43.

Frank,

Apsardzes policijas iecirkņa leitnants un

Apsardzes policijas dienesta nodaļas vadītājs

20. dok. Vācijas nacistu valdības pārstāvju Vanzē (*Wannsee*)
1942. gada 20. janvāra apsardzes protokols
par ebreju pilnīgu iznīcināšanu.

Avots: dokumentu krājums "Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945". – Frankfurt am Main, 1957. – 303.–304. lpp.
No vācu valodas tulkojusi I. Karlsonē.

[174]

No "Vanzē protokola"
[zīmogs] Slepna reiha lieta!
Pārrunu protokols

l. 1942. gada 20. janvārī Berlīnē, pie Lielā Vanzē Nr. 5658, notikušajās pārrunās par ebreju jautājuma galīgo risinājumu piedalījās:

Gauleiters Dr. Meijers (*Meyer*)¹ un Valsts dienesta vadītājs Dr. Leibbrands (*Leibbrandt*)² –
lekaroto Austrumu apgabalu Valsts ministrija
Valsts sekretārs Dr. Štukarts (*Stuckart*)³ – Valsts iekšlietu ministrija
Valsts sekretārs Neimans (*Neumann*)⁴ – četrgadņu plāna pilnvarotais
Valsts sekretārs Dr. R. Freislērs (*Freisler*)⁵ – Valsts tieslietu ministrija
Valsts sekretārs Dr. Bīlers (*Bühler*)⁶ – Ģenerālgubernatora pārvalde
Valsts sekretāra vietnieks Lutērs (*Luther*)⁷ – Ārlietu ministrija
SS oberfirers Klopfers (*Klopfer*)⁸ – Partijas kanceleja

¹ A. Meijers (1891–1945) – Austrumu apgabalu reihministra A. Rozenberga vietnieks, lekaroto Austrumu apgabalu valsts sekretārs, izdarījis pašnāvību 1945. gadā. – Red.

² G. Leibbrands – lekaroto Austrumu apgabalu reihministrijas politiskās nodaļas vadītājs, ministriāldirektors, sadarbojies ar PSRS IeTK. – Red.

³ V. Štukarts (1902–1953) – Reiha un Prūsijas iekšlietu ministrijas valsts sekretārs, Nirnbergas ebreju ierobežošanas likumu autors. – Red.

⁴ E. Neimans – Ģeringa četrgadņu plāna pilnvarotā valsts sekretārs. – Red.

⁵ R. Freislērs (1893–1945) – Prūsijas Tieslietu ministrijas valsts sekretārs, Tautas tiesu pārvaldes prezidents. – Red.

⁶ J. Bīlers – Polijas ģenerālgubernatora vietnieks, valsts sekretārs. 1948. gadā sodīts ar nāvi kā kara noziedznieks. – Red.

⁷ M. Lutērs (1896–1945) – Reiha ārlietu ministrijas Vācijas nodaļas vadītājs, valsts sekretāra vietnieks. – Red.

⁸ Klopfers – SS virsvadītājs, NSVSP kancelejas nodaļas vadītājs. – Red.

Ministriāldirektors Kricingers (*Kritzinger*)⁹ – Valsts kanceleja (piezīme rokrakstā): D. III.29 g RS

SS grupenfirers Hofmans (*Hofmann*)¹⁰ – Reiha galvenā pārvalde rases un noņemšanas jautājumos

SS grupenfirers Millers (*Müller*)¹¹ – Reiha galvenā drošības pārvalde

SS oberšturmbranfirers Eihmans (*Eichmann*)¹² – Reiha galvenā drošības pārvalde

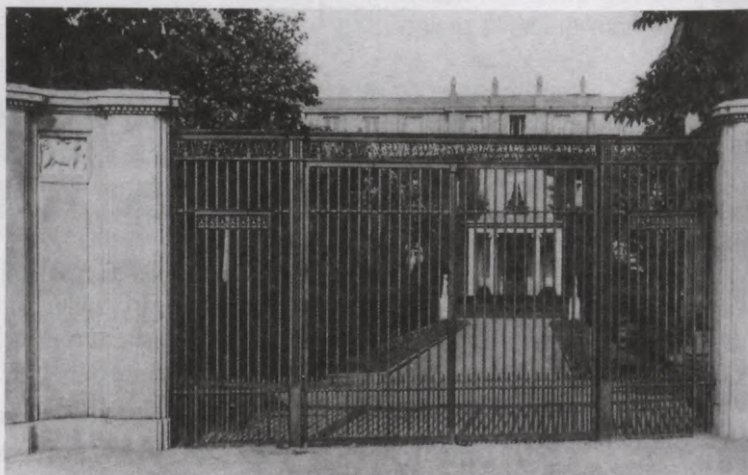
SS oberfirers Dr. Šēngarts (*Schoengarth*)¹³, Drošības policijas un Drošības dienesta pavēlnieks ģenerālgubernatūrā – Drošības policija un Drošības dienests

SS šturmbranfirers Dr. Lange (*Lange*)¹⁴, Drošības policijas un Drošības dienesta komandieris Latvijas ģenerālapgabālā, kā reihskomisariāta Drošības policijas un Drošības dienesta pavēlnieka pārstāvis Ostlandē – Drošības policija un Drošības dienests

II. Drošības policijas un Drošības dienesta šefs, SS obergrupearfirers Heidrihs (*Heydrich*) sākumā paziņoja, ka reihsmaršals viņu iecēlis pilnvarotā amatā, lai sagatavotu ebreju jautājuma galīgo risinājumu, un norādīja uz to, ka viņš ielūgts uz šim pārrunām, lai ieviestu skaidrību principiālos jautājumos. Reihsmaršals vēlas, lai viņam nosūtītu projektu attiecībā uz organizatoriskas, lietišķas un materiālas nozīmes pasākumiem Eiropas ebreju jautājuma galīgajā risinājumā, un tas prasa iepriekšēju kopēju pieeju šiem jautājumiem, šo jautājumu aplūkošanu no visu tieši iesaistīto centrālo institūciju puses, kas rīkotos paralēli un vienoti.

Ebreju jautājuma galīgā risinājuma galvenais noteicējs, neņemot vērā ģeogrāfiskās robežas, ir reiha SS firers un Vācijas policijas šefs (Drošības policijas un Drošības dienesta šefs)...

III. Ar atbilstošu iepriekšēju firera atļauju kopš šā brīža izceļošanas vietā ir stājusies ebreju evakuācija uz Austrumiem kā tālāka risinājuma iespēja.

Vārti uz Vanzē apspriedes ēku.

⁹ F. Kricingers – Reiha kancelejas vadītāja vietnieks. – Red.

¹⁰ Hofmans – SS grupenfirers, SS rases un kolonizācijas pārvaldes vadītājs, 1948. gadā sodīts ar 25 gadiem cietumā kā kara noziedznieks. – Red.

¹¹ H. Millers – SS grupenfirers, Valsts drošības policijas (RSHA) IV pārvaldes priekšnieks. – Red.

¹² K. Eihmans (1906–1962) – SS oberšturmbranfirers, Gestapo B–4 ebreju nodaļas vadītājs. 1962. gadā sodīts ar nāvi Izraēlā. – Red.

¹³ K. Šēngarts – SS virsvadītājs, Drošības policijas un Drošības dienesta pavēlnieks Polijas ģenerālgubernatūrā. – Red.

¹⁴ F. Lange – SS šturmbranfirers, Drošības policijas un Drošības dienesta komandieris Latvijas ģenerālapgabālā, pēc 1945. gada izbēdzis no apcietinājuma. – Red.

Bet šīs akcijas ir jāuzskata vienīgi kā rezerves iespējas, tomēr šeit jau tiek apkopota tā praktiskā pieredze, kam ir svarīga nozīme attiecībā uz nākamo ebreju jautājuma risinājumu...

Ebrejiem galīgajā risinājumā atbilstošā vadībā ar vienu gājieni jānonāk noderīgā veidā darbos Austrumos. Darbspējīgie ebreji lielās darba kolonnās, šķirojot pēc dzimumiem, tiek ievesti šajos apgabalos, lai būvētu ceļus, turklāt to skaits, bez šaubām, samazināsies, jo liela daļa ies bojā dabiskā veidā.

Visbeidzot visos gadījumos ar dzīvi palikušajiem ebrejiem ir atbilstoši jārikojas, tā kā šeit ir runa par visspējīgāko ebreju daļu, kas izrāda pretošanos, jo šī daļa dabiskās izlases veidā atbrīvošanas gadījumā ir uzskatāma par ebreju jauna veidojuma iedgļi. (Sk. vēstures pieredzi.) Praktiski īstenojot galīgo risinājumu vienā gājienā, Eiropa tiek izķemmēta no Rietumiem uz Austrumiem...

21. dok. Ostlandes reihskomisariāta Kultūras nodaļas vadītāja Dr. Eriha fon Strikija (*Erich Stricky*) 1942. gada memorands Latvijas vēstures pētišanai, rakstīšanai un mācīšanai.

Avots: Vācijas Federālais arhīvs, 92. f., 158. l., 8.–14. lp.
Mašīnrakstā noraksts vācu valodā.

Memorands attiecībā uz latviešu vēstures ideoloģijas jaunveidošanu

Līdz Ulmaņa valsts apvērsumam latviešiem nebija vienotas vēstures uztveres. Tāpat kā Austrumu maztautu vairākumā un ar trūcīgu vēsturi pastāvēja divi virzieni, kas bija gan pretrunīgi, gan vienlaikus paralēli. Kamēr viens virziens pūlējās pirmsvalsts periodu tēlot kā izvarošanas ķēdi no zemes kungu puses, lai ar to izraisītu līdzjūtību, otrs virziens centās visiem līdzekļiem, arī ar viltojumiem, pretendēt uz zemes vēsturi un uz patiesības rēķina izgudrot jaunu vēsturi. Turklāt latviešiem uzvēla lomu, kuru viņi nekad nebija spēlējuši. Abiem virzieniem cēlonis rodams nedrošībā un refleksīvā izjūtā, kas piemīt katram iznīrelim – it īpaši, ja nonākšana viņa virspusē nav atkarīga no paša spēka.

Pēc Ulmaņa valsts apvērsuma pirmais virziens gandrīz pilnīgi izzuda. Turpretim tagad – no tā saucamo vēstures pētnieku puses – tiek piedēvēti nopelni, kas latviešiem nekādā veidā nepienākas. Pie tā piederēja arī leģenda par *latviešu* Kurzemes hercogisti, kurai bija jāsedz fakts, ka latviešiem līdz 1918. gadam nekad nebija sava pašu valsts. Ulmaņa dibinātais Vēstures institūts, kam bija jāstrādā un kas strādāja *nacionālisma un patiesības garā*, bija Ulmaņa režīma šādas pasūtītas vēstures tēlošanas instruments, ko var uzskatīt par vēstures sagrozīšanu.

Uzdevums radīt jaunu vēstures uztveri ir neatliekams, jo tas atrisinās, mācot vēsturi pamatskolās. Bet šis uzdevums ir arī eminenti politisks, jo ir absolūti nepieņemami Ulmaņa laika iepotētās pārspilētās nacionālās izjūtas vietā latviešiem dot kaut ko jaunu, suģestēt jaunu nostāju par zemes vēsturi, kas atbilst reīha politikajiem mērķiem Ostlandē un dod latviešiem iespēju redzēt savu pagātņi un tagadni jaunā gaismā.

Tālāk norādīti aspekti, kas šķiet piemēroti, lai kalpotu šim mērķim.

1. Tautas vēstures vietā – zemes vēsture.
2. Zemes vēsture visstiprākā saistībā ar Vācijas vēsturi.

3. Latvieši vispirms uzskatīti kā ģermāņu tautu tuvi radnieki. Sakarā ar lielo nordisko daļu savās asinīs viņi pieder pie nordiskajām tautām. Šā iemesla dēļ nacionālā doma pārveidojama rases domā. Latviešiem jābūt lepniem, ka viņi pastāvīgi ir bijuši tuvā attieksmē ar vēsturi veidojošajām tautām.
4. Tāpat kā vācieši, latvieši vienmēr atradās tādā pašā aizsardzības nostājā pret Austrumiem. Katra novēršanās no šīs kopējās frontes nozīmēja zemei un tās iedzīvotājiem katastrofu.

No šā viedokļa izriet zemes vēsture.

Par pirmajiem cilvēkiem, kas dzīvoja mūsdienu ģenerālkomisariāta teritorijā, mēs zinām maz. Ne par zemes vidējā akmens laikmeta iedzīvotāju rasisko dabu, ne par viņu valodu. Arī cilvēka darbības pēdas jaunajā akmens laikmetā ir neievērojamas. Senie kultūras depozīti ierindo šos cilvēkus ķemmes keramikas kultūras lokā, kuri, iespējams, attiecas uz somugru senčiem. Ap 2500 gadiem pirms mūsu ēras novads pirmo reizi tiek iesaistīts Eiropas priekšvēsturē. Novada telpā ienāk nordiski cilvēki. Tie ir cilvēki, kuri prata izgatavot ar saiti¹ greznotu māla preci un kaujas cirvi. Viņi ir iekarotāji, kas visur Eiropā iegūst zemi. Šo Jaužu pamatnovads, no kura viņi izplatās, ir telpa starp Tīringiju un Dāniju. Viņi no turienes dodas visos virzienos un pārslāņo Eiropas pirmtautas, sajaucoties ar tām un pārveidojot šīs tautas tik stiprā mērā, ka tās pieņem viņu valodu – indoģermāņu valodu. Tas ir nordiskā cilvēka uzvaras gājiens. Tā Baltijas jūras austrumu stūrī izveidojās baltu tautu senči – pīrmbalti. Priekšvēsture mums ziņo par baltu tālāku laušanu uz priekšu, uz ziemeļiem, kur viņi atspieda kaimiņus – somugrus – uz ziemeļiem. Indoģermāņu pamatnovada, vēlākā ģermāņu tautu šūpuļa, ietekmes ir iedarbīgas arī nākotnē. Par to liecina kuģu kapi² Ziemeļkurzemē, kur jūtama skandināviskā ietekme. Arī kultūrā jaušama ietekme no rietumiem. Tautu staigāšanai nebija tiešas ietekmes, jo ģermāņu gājieni šo novadu neskāra, savukārt lielāka ietekme ir vikingiem, kuri apbraukāja zemi pa ūdensceļiem un, apmetoties uz laiku piekrastē, ietekmēja novadu, kā tas skaidri redzams atrastajās senlietās. Visstiprāk šī ietekme jūtama piekrastē un pie upēm, kur toreiz mita somu ciltis. Mēs nekļūdisimies, ja pieņemsim, ka tajā laikā no ģermāņu puses bija arī asins ietekme.

Sākot ar viduslaiku vācu zemes iekarošanu, kas šajā novadā risinājās 12. un 13. gadsimteņa mijā, šīs zemes un tās iedzīvotāju vēsture ir zināma. Tā kļūst par reihu pirmo un vienīgo aizjūras koloniju, vācu zemes kungi kļūst reiha firsti, un zemes iedzīvotāji tiek iesaistīti Rietumu pasaulē. Tādējādi viņi ir aizsargāti no varjagu (krievu) ietekmes, kas tajā laikā no Austrumiem sāk kļūt diezgan uzmācīga. Ar šā novada nostiprināšanu vienreiz par visām reizēm vācu reihis novelk robežu starp Eiropu un Austrumiem. Trīsarpus gadu simteņus zeme ir reiha teritorija līdz laikam, kad Austrumi pēc tatāru pieveikšanas no jauna mēģina lauzties uz Rietumiem. 1502. gadā Volters un Pletenbergs iznīcinoši sakauj maskaviešus, pusgadsimtu apturot krievu uzbrukumu. Zem otrā sitiena zemes spēks sabrūk.³ Reihis nespēj palīdzēt, un šī zeme kļūst par kaujas lauku Austrumeiropā – liktenis, kas no šā brīža atkārtojas gandrīz katru gadsimtu vismaz vienu reizi. Zeme no vienas svešas kundzības nonāk otrā – poļi, zviedri un krievi to iegūst savā īpašumā. Vecā Hanzas pilsēta Rīga ir pēdējā zemes daļa, ko reihis zaudē, kad tā 1581. gadā pakļaujas poļiem. Valstis, kam zeme tagad pieder ilgāku vai īsāku laiku, tomēr nevar dzēst zīmogu, ko tai uzspiedis reihis. Pastāvīga vācu ieceļošana no reiha un stingrais un sīkstais neatlaidīgums par zemes tiesībām sargā tās raksturu. Arī krievu

¹ Auklas keramika. – Red.

² T. s. velna laivas. – Red.

³ Livonijas kara laikā 1561. gadā. – Red.

carisma vara, neraugoties uz rusifikāciju, nespēj atņemt zemei eiropisko raksturu. Paules karā novads uz laiku nonāk vācu pārvaldē. Reiha sabrukumam seko boļševiku laiks. Vēlreiz reihs, kas asiņo no ievainojumiem, palīdz pret Austrumu ienaidnieku. Pateicoties labvēlīgai konstelācijai, var rasties nomaļu valstis, kas gan uzskata, ka šī konstelācija Versaļas aizsegā esot dzīves likums. Tās neprot iztulkot laika zīmes, savu patstāvību. Atkal tā ir Krievija, kas to pakļauj savā kundzībā,⁴ un otro reizi tas ir reihs – šoreiz Ādolfa Hitlera reihs, kurš atbrīvo zemi un tās iedzīvotājus no boļševisma un padzen – Eiropas Austrumu ienaidnieku.

Pievērsīsimies iekšējiem apstākļiem.

Zemes vācu iekarošana 13. gadsimtā noved pie dziļām pārmaiņām. Zemi pret ārējiem ienaidniekiem aizstāv vācu kungi, kuri cīnās kopā ar latviešiem, libiešiem un citām ciltīm. Ka tas notika vēlākā laikā, par to liecina nostāsts par Voltera fon Pletenberga sarunu ar kuršu karali Peniku pirms kaujas pie Smolinas ezera. Starp citu, zeme attīstās tāpat kā visas Eiropas zemes feodālisma laikā. Izveidojas muižas kundzība, un zemnieki kļūst saimnieciski stiprāk piesaistīti nekā agrāk. Ir zināms, ka notikusi asins apmaiņa starp vadošajiem vācu slāņiem un latviešiem, attiecīgi – libiešiem. Libiešus, kuri 13. gadsimta sākumā zemē spēlēja ievērojamu lomu, pakāpeniski uzsūc latvieši. Viņi pieder pie šās zemes mūsdienu iedzīvotāju senčiem.

Reformācija rada iespēju līdz šim nepazīstamo tautu izglītot, kopjot garīgo dzīvi. Garīgās dzīves attīstība laukos, latviešu valodas kopšana ir uzdevumi, ko no šā brīža vadošie slāņi atzīst un veicina. Ko tas nozīmē, vislabāk var redzēt salīdzinājumā ar Lietuvu, kurai vācu virsslāņa vietā bija poļu virsslānis, un ar Latgali, kas līdz 16. gadsimta vidum piederēja reiham, bet tad gandrīz uz diviem gadsimtiem nonāca poļu kundzībā. Kamēr poļu lēņa atkarībā esošā Kurzemes–Zemgales hercogiste ir īpaša valsts, kurā hercogs saskaņā ar vācu paraugu mēģināja stiprināt suverēnu varu, Vidzeme nonāk tieši poļu kundzībā, kas nozīmē soli atpakaļ. Savukārt zviedru laikos tika mēģināts zemi nolīdzināt centralizēti un padarīt to derīgu Zviedrijas lielvalsts politikai. Ziemeļu karš gandrīz noved zemi pie bojāejas. Smagi cieš iedzīvotāji, visvairāk – zemnieki. Apstākļus smagākus dara fakts, ka pēc Pētera Lielā iekarošanas zeme pieder impērijai, kur zemnieks ir dzimtcilvēks, kas pakāpeniski jau sāk izpausties. Kara postījumu sekas vēl ilgi ir jūtamas, un tikai ap 18. gadsimta vidu zeme pakāpeniski atkopjas. Pārsteidzoši, ka tieši carienes Katrīnas II, kura, bez šaubām, domāja liberāli, valdīšanas laikā dzimtbūšana sasniedz savu kalngalu. Cariene apdāvina krievu augstmaņus ar muižām, kur viņi, protams, pārņem Krievijā pieņemtās normas, kas atstāj iespaidu uz zemniekiem. Jaunu ideju rašanās un atziņa, ka nepieciešamas pārmaiņas, sagatavo pirmās agrārās reformas un īsteno tās dzīvē ilgi pirms dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā.

Ap 19. gadsimta vidu sāk rasties latviešu nacionālā kustība, kas augot pakāpeniski pievienojas līdzīgām krievu aprindām, uzskatot, ka ar slavofilu palīdzību varētu nostiprināt latvietības pozīcijas. Cariskais absolūtisms ar slavofiliem vij vienu valgu, jo abi grib zemi rusificēt, ko parāda konversiju laiks,⁵ kā arī pievēršanas mēģinājumi. Tiekšanās pēc šā mērķa notiek arvien asākā veidā, it īpaši Aleksandra III valdīšanas laikā. Fakts, ka to neredz "jaunlatviešu" vadoņi, vispirms K. Valdemārs, raksturojams kā kļūme. Jaunlatviešu kustība ir šaha figūra to aprindu spēlē, kas centās pēc zemes pilnīgas rusifikācijas. Līdzīgā veidā zemei sveši, daļēji ebreju, aģitatori⁶ 1905./06. gada revolūcijas laikā prata lauku cilvēkus uzkūdit pret vācietību. No otras puses, tas ir krievu veikls šaha

⁴ Patiesībā Vācijas un PSRS 1939. gada 23. augusta neuzbrukšanas līguma slepenais protokols. – Red.

⁵ Pārejas kustība pareizticībā 19. gs. vidū. – Red.

⁶ Patiesībā sociāldemokrātu aģitatori. – Red.

gājieni – apgādāt soda ekspedīciju ar zemes pazinējiem, kuriem tad vēlāk var uzvelt vainu par visu akciju. Tajā laikā latviešiem netrūkst aktīvu, politisku vadoņu. Tikai pasaules kara laikā, kad kopējais liktenis daudzus latviešus saved kopā Krievijā, kur krievi, vācu armijai iesoļojot, piespiedu kārtā viņus bija izsūtījuši, iepazīnušies ar turienes apstākļiem, daudzi nāk pie atziņas. Daudzi gan arī kļūst neuzticīgi dzimtenei un paliek tur. Dienests latviešu strēlnieku pulkos latviešiem dod iespēju parādīt sevi militārā ziņā. Piemēram, izcilais vadonis pulkvedis Kalpaks. Vācu okupācijas laiks ir tikai epizode. Ar reihu sabrukumu arī šeit sabrūk fronte pret Austrumiem. Bet vēl vienu reizi reihis palīdz jaunizveidotajai Latvijas valstij, lai atturētu boļševismu no Rietumeiropas. Ulmanis, nepāšaubāmi spējīgs politiķis, kam ir ķēriens būt par tautas vadoni, stāv pirmās latviešu valdības priekšgalā. Bet viņš mēģina pret vācu karaspēku un landesvēru piekopt dubultspēli un slepeni pievienojas Anglijai. Šādas divkosības dēļ norisinās Liepājas pučs, kas padara Ulmaņa valdību uz laiku darbības nespējīgu. Bet viņš pats tic Antantes valstu spēkam un prot arī pēc Rīgas atbrīvošanas 1919. gada 22. maijā un neveiksmīgā gājiena uz Cēsīm atkal iesēties sedlos. Viņa spēle izdodas tik ilgi, kamēr Eiropā valda tā saucamais “Versaļas līdzsvars”. Pa to laiku latviešu valsts tiek organizēta, un, tāpat kā visur, Rietumeiropa ir krusttēvs un paraugs parlamentārajai satversmei. Tomēr ļoti ātri parādās partiju ēnas puses. Atsevišķu grupējumu un grupiņu kundzība, kuras domā valsti izmantot tikai savtīgiem nolūkiem, pieņem groteskas formas. Ekonomiskā krīze veicina, lai tautā valsts reforma tiktu uztverta kā neatliekama un nepieciešama. Ulmanis, valsts dibināšanas laika politiķis, saskata savu stundu, sagrābj valdības grožus un pārveido valsti autoritāri. Taču līdztekus viņa ieviestajām daudzajām reformām un saimnieciskajai jaunveidošanai viņš aizmirst galveno lietu – ārpolitiku. Viņš – kurš nāk no Antantes varas laika – šeit drīz vien vairs nepazīst faktiskās varas attieksmes un vēl arvien tic, ka viņš varēs noturēties, nepievienojoties vienai no abām lielajām kaimiņvalstīm. Ulmanis vairs nevar atbrīvoties no dubultspēles, ko viņš sekmīgi nospēlēja 1919. gadā, un nokavē vēsturisko mirkli. Sekas – sākoties tagadējam karam, zemes boļševistiskais mūža ienaidnieks izstiepj savu roku un ar “novalkātu” iegāstu okupē zemi un to anektē. Latviešu šo laiku pārdzīvotais pieder jaunākajai pagātnei. Vajāšanas un postīšanas laiku nomaina zemes atbrīvošana, no kuras Ādolfa Hitlera karaspēks padzen boļševikus. Bet tagadne izvirza šai zemei un tās iedzīvotājiem prasību līdzdarboties šā laika izvirzītajiem uzdevumiem, līdzdarboties Eiropas jaunorganizēšanā ar šās zemes atbrīvotāja – vadoņa Ādolfa Hitlera – gribu.

Parakstīts: Dr. fon Strickijs

VII. Lielbritānijas valdības politika Baltijas jautājumā 1944.–1951. gadā

22. dok. Anglijas premjerministra Vinstona Čerčila
1944. gada 16. janvāra personīgais slepenais memorands
Anglijas ārlietu ministram Antonijam Īdenam (*Anthony
Eden*) par Baltijas valstu nākotnes atrisinājumu.

Avots: Anglijas Valsts arhīvs (*Kew Garden*), Ārlietu ministrija. FO 371/ 43 057,
XC3495 Nr. 665, 9.–11. lpp. Mašīnraksts ar oriģinālu angļu valodā uz
veidlapas ar V. Čerčila personīgo ģerboni, personisko vīzu.

Premjerministra
personīgais memorands
Sērija Nr. M (S) 31/3

Ārlietu ministram

1. Jūs atcerēsieties mūsu apspriešanos 1942. gada sākumā par Baltijas valstu nākotni un manu stingro nostāju pret atbildības uzņemšanos par to iekļaušanu Krievijā. Mēs pārvarējām šīs grūtības, noslēdzot 20 gadu līgumu, un, kā es redzu no sava 1943. gada 6. oktobra memoranda Jums, es esmu novērtējis situāciju, kāda tā bija pirms Maskavas un Teherānas konferencēm.
2. Es uzdošu sev jautājumu – kāds ir visu šo lietu pašreizējais stāvoklis? Bez šaubām, mans personīgais viedoklis ir mainījies šo divu gadu laikā, kas pagājuši, kopš šī tēma tika apspriesta pirmoreiz Jūsu pirmās vizītes laikā Maskavā. Krievu armiju lielās uzvaras, dziļās pārmaiņas Krievijas valsts un valdības raksturā, mūsu sirdis radusies ticība Staļinam – tas viss atstājis savu iespaidu. Svarīgākais ir tas, ka krievi ļoti drīz var fiziski iegūt teritorijas savā īpašumā, un ir absolūti skaidrs, ka mēs nekad nemēģināsim tās atbrīvot. Turklāt Teherānā, kad Staļins runāja par Austrumprūsijas paturēšanu pie Kēnigsbergas, mēs neko neteicām par Baltijas valstīm, kas jebkura šāda atrisinājuma gadījumā tiktu iekļautas krievu dominijās.
3. Mēs tagad gatavojamies mēģināt atrisināt Polijas austrumu robežu jautājumu un nevaram neievērot to, ka Baltijas valstu, Bukovinas un Besarābijas jautājumus lielā mērā ir atrisinājušas krievu armiju uzvaras. Tajā pašā laikā jebkuram paziņojumam šajā sakarībā var būt postošas sekas Savienotajās Valstīs vēlēšanu gadā, un nav šaubu, ka, izlemjot šo zemju likteni, mēs paši piedzīvotu nepatīkamus uzbrukumus apakšnamā.
4. Šajos apstākļos es būtu ļoti priecīgs, ja Jūs man sniegtu pārskatu par Krievijas rietumu robežas stāvokli, kādu Jūs to redzat šodien. Cik es saprotu, Krievijas pretenzijas nekādā ziņā nepārsniedz cara laika robežas, faktiski dažviet tās ir ievērojami sašaurinātas. Es vēlētos kādu vakaru apspriest šo lietu ar Jums un Kedogenu un pēc tam nodot to Kara ministrijai un pastāvīgajiem pārstāvjiem ne tik daudz ar nolūku rīkoties, bet lai redzētu pašreizējās pozīcijas. Būtu daudz labāk to visu atlikt līdz

- apspriedēm, kuras būs jānotur pēc Hitlera sakāves. Es nezinu, vai tas būs iespējams un vai sarunas par Poliju tieši vai netieši neietvers arī šos citus jautājumus.
5. Šķiet, ka šis ir diezgan nenozīmīgas piezīmes, kuras var attaisnot vienīgi jautājuma ārkārtīgā sarežģītība.

(paraksts)

16.1.44.

23. dok. Anglijas valdības delegācijas slepena instrukcija 1945. gadā Maskavas sarunās.

Avots: Anglijas Valsts arhīvs (*Public Record Office, Kew Garden Foreign Office* (FO 371)), 65753 XC 3495. – 1.–5. lp. Oriģinālmašīnraksts angļu valodā, uz dokumenta atzīme ar roku "P 22".

Maskavas tikšanās

Slepeni

Noraksts Nr. 90

Apvienotās Karalistes delegācijas instrukcija Nr. P 22Baltijas padomju republiku atzišana

1. Maskavas konferencē Padomju valdība var mēģināt steidzināt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas inkorporācijas PSRS sastāvā atzišanu *de jure*. Kaut gan varbūt Viņa Majestātes valdības pienākums ir izdarīt šādu atzišanu ātrāk vai vēlāk, tomēr tās interesēs nebūtu darīt to, pirms nav izpildīti noteikti nosacījumi. Sevišķi Padomju valdība miera konferences sagatavošanas darbu apspriešanā var pieprasīt šīm republikām tiesības Miera līguma parakstīšanā ar Vāciju vai sarunās uz tā paša pamata kā Ukraina un Baltkrievija. Viņa Majestātes valdības interesēs nebūtu bez ierunām piekāpties šādai prasībai, un mēs nevarētu to darīt bez iepriekšējām konsultācijām ar Domīnijām un Savienotajām Valstīm.
2. Viņa Majestātes valdība atzīst, ka spēkā esošā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas administrācija ir Padomju Sociālistisko Republiku Savienības rokās *de facto*, bet tā nav atzinusi *de jure* šo republiku kā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvdaļu statusu. Vienā no stadijām par Savienības līgumu ar Padomju valdību 1942. gadā mēs piekritām panta iestarpinājumam līguma uzmetumā, kas lika Viņa Majestātes valdībai atbalstīt miera noslēgšanā Padomju prasības pret Baltijas valstīm, kaut gan tās netika oficiāli minētas panta uzmetumā. Līgums beidzot tika noslēgts uz cita veida jauna, kopēja uzmetuma bāzes, un šis temats sarunās vairs netika iekļauts. Tādēļ Viņa Majestātes valdība nepiekrita atzīt PSRS izdarīto Baltijas valstu aneksiju, kaut šāda kategoriska atteikšanās paredzēt šādu atzišanu varēja izraisīt krievu apsūdzību, ka mēs esam atkāpušies no savas nostājas 1942. gadā.
3. Maskavas konferencē 1945. gada decembrī M. Molotovs teica – ja Indija jāiekļauj valstu sarakstā, kas ielūgtas uz Miera konferenci Parīzē, viņš pieprasīs trīs Baltijas valstu iekļaušanu. Kabinets rīkojās šādi: ja nepieciešams, lai nodrošinātu Indijas iekļaušanu, tas neiebildīs pret trīs Baltijas valstu iekļaušanu, bet tādā gadījumā Domīnijām jākonsultējas sakarā ar tām dotajām garantijām laikā, kad mēs piekritām Ukrainas

- un Baltkrievijas uzņemšanai Apvienoto Nāciju Organizācijā. 1945. gada 23. decembrī Molotova kungs tomēr akceptēja Indijas iekļaušanu bez prasības iekļaut Baltijas valstis un jautājums par Baltijas valstu atzīšanu no mūsu puses nekad netika izvirzīts.
4. Padomju delegācija Parīzes Miera konferencē iekļāva trīs Baltijas padomju republiku ārlietu ministrus – P. E. Rotomski (Lietuva), P. E. Valeskalnu (Latvija) un G. G. Kroosu (Igaunija). Tomēr atkal konference beidzās bez atzīšanas jautājuma izvirzīšanas.
  5. Ja jautājums tiks izvirzīts Maskavā, tas var notikt vienā vai divos veidos:
    - a) Baltijas valstu inkorporācijas Padomju Savienībā atzīšana *de jure*;
    - b) Baltijas valstu uzņemšana tādā pašā stāvoklī, pilnvarojot starptautiskiem nolūkiem, kā Ukraina un Baltkrievija (iekļaujot atsevišķu dalību ANO) un īpaši attiecībā uz tiesībām piedalīties Miera līgumā ar Vāciju.
  6. Kas attiecas uz 5.a punktu, Baltijas valstu inkorporācijas PSRS atzīšana nostādītu tās uz tā paša pamata kā pārējās PSRS veidojošās republikas atšķirībā no Ukrainas un Baltkrievijas. Tas liegtu mūsu piekrišanu Baltijas valstu valdību pārstāvniecībai starptautiskos forumos, kā tiek pārstāvēta Ukraina un Baltkrievija.
  7. Tomēr mums nebūtu izdevīgi atzīt *de jure* Baltijas valstis kā PSRS sastāvdaļas, kamēr mēs neesam panākuši apmierinošu šādu jautājumu atrisinājumu:
    - a) kompensācija par britu pavalstnieku un aizsargāto personu īpašumiem, ko ekspropriēja Padomju valdība. Summa veido aptuveni 6 125 000 sterliņu mārciņas;
    - b) agrāko Baltijas valstu centrālajām bankām piederošā zelta, kas pašlaik glabājas Anglijas Bankā, izmantošana. Tiešais noguldījums ir 459 474 778 tīrās zelta unces, vērtība 3 950 000 pašreizējās cenās;
    - c) kuģu, kuri agrāk peldēja zem Baltijas valstu karogiem, izmantošana, kā arī fraktis, kas pieaugušas, lietojot kuģus britu varas iestāžu uzdevumā kara laikā, un apdrošināšanas iemaksas kuģu nogremdēšanas gadījumā;
    - d) Baltijas komerciālo īpašumu (zināmo) izmantošana, kuru kopējā vērtība nav zināma;
    - e) Ļenas un Tetjuhas parādu maksāšanas atjaunošana. Jāatgādina, ka maksājumi par parādiem tika pārtraukti 1940. gadā no Padomju valdības puses kā atbildes solis uz Viņa Majestātes izdarīto agrāko triju Baltijas republiku centrālo banku Londonā glabātā zelta sekvestrēšanu (sk. iepriekš).
  8. Mūsu interesēs ir nodrošināt mūsu Baltijas prasību atrisināšanu, pirms mēs pieļaujam Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu *de jure*, jo citādā gadījumā Padomju valdība var, darbojoties britu tiesās, nodrošināt Baltijas īpašumu piederību, kuru mēs turam kā garantiju. Tomēr mums jābūt uzmanīgiem un jācenšas nedarīt neko, kas varētu novest pie *de jure* atzīšanas, pirms nav panākta vienošanās. Pirmie soļi uz vienošanās panākšanu varētu tikt sperti vistuvākā nākotnē. Projekts, kas satur mūsu priekšlikumus, jau tiek izplatīts ieinteresētajos departamentos Londonā tā pieņemšanai. Kas attiecas uz 5.b punktu, Viņa Majestātes valdība nevarēja piekrist papildu padomju republiku pārstāvniecībai starptautiskos forumos bez pirmajām konsultācijām ar Domīnijām un Savienotajām Valstīm (sk. iepriekš).

24. dok. Anglijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu daļas vadītāja A. Vornera (*A. Warner*) 1944. gada 20. janvāra ziņojums premjerministram V. Čērčilam par Anglijas viedokli sarunās ar Padomju Savienību.

Avots: Anglijas Valsts arhīvs (*Public Record office, Kew Garden*), F 371/43057, XC 3495, 5.–8. lp. Oriģinālmašīnraksts ar parakstiem un papildinājumiem ar tinti.

Es iesniedzu protokola projektu saskaņā ar premjerministra 4. paragrāfu, protokols M(5) 31/3 pievienots.

Lai gan premjerministrs lūdz ziņas par to, kā Jūs šodien vērtējat kopējo situāciju krievu rietumu pierobežā, es pieņemu, ka valsts sekretāram nav nekā piebilstama par Poliju.

Es sapratu no sera O. Sārdženta, ka premjerministrs mutiski prasīja valsts sekretāram par krievu darbību Baltijas valstīs, kā arī par vāciešu darbību. Ziņas par to es ietvēru protokola projektā.

8. paragrāfā es esmu norādījis situācijas atšķirības, kādas ir Somijai un Rumānijai atņemtās krievu teritorijās, no vienas puses, un Baltijas valstīs, no otras. Ir iespējams, es domāju, ka krieviem vairāk nepatiks mūsu publiskie izteicieni, ka viņi neregulāri Padomju teritorijas, pārņemot Istmusu Karēlijā, Besarābiju un Ziemeļbukovinu, nekā mūsu izteikumi, ka viņu pretenzijas uz Baltijas valstīm vajag izskatīt kara beigās, tikko viņi neredzēs, kādas grūtības mums ir Somijas un Rumānijas teritoriju gadījumā. Mēs neesam apsprieduši šos divus pēdējos jautājumus ar viņiem, un tas var šokēt viņus vairāk nekā gadījums ar Baltijas valstīm, ja mēs neesam gatavi uzreiz publiski paziņot piekrišanu viņu pretenzijām. No otras puses, tā izdarot, mēs atteiktos no sava lēmuma burtiskas pildīšanas par kara laikā izdarīto teritoriālo izmaiņu neatzišanu, jo 1940. gads ir būtisks gan somu, gan rumāņu gadījumos.

Kas attiecas uz Somiju, nekavējoša krievu ieņemto teritoriju atzīšana var izraisīt sarežģījumus starp somu un rumāņu gadījumiem un Baltijas valstīm šajos protokolos.

1944. gada 20. janvāris

Valsts sekretāra protokola projekts premjerministram Jūsu protokols Nr. M(S) 31/3

Šis protokols rāda situāciju, kāda ir visā Padomju Savienības rietumu pierobežā, izņemot Poliju.

Krievijas–Somijas robeža.

Šajā robežas rajonā tika paplašināta Padomju Savienības ietekme pēc krievu–somu 1940. gada 12. marta miera līguma noslēgšanas.

Krievi kopš tā laika vienmēr apgalvoja, ka viss, ko viņi vēlas, ir līgumā noteiktās situācijas atjaunošana. Tomēr Teherānā Staļins teica, ka viņi gribētu iegūt Petsamo trīsdesmit gadu ilgās Hango nomas vietā.

Britiem ir noteiktas komerciālas intereses Petsamo niķeļa ieguvēs, bet nav tādu interešu Hango, tāpēc Tirdzniecības un finanšu padome labāk redzētu krievu rokās Hango un Petsamo.

Krievijas–Rumānijas robeža.

2.¹ Padomju Savienība ieguva Besarābiju un ieguva Ziemeļbukovinu ultimāta rezultātā, ko viņi izvirzīja rumāņiem 1940. gada 27. jūnijā un ko rumāņi izpildīja 28. jūnijā. Nav norādījumu, ka krievi šai reģionā vēlētos vairāk nekā atjaunot robežu, kāda tā bija 1940. gada 28. jūnijā.

3. Kas attiecas uz Somiju un Rumāniju, krievi bieži ir apgalvojuši, ka viņi vēlas savienības līgumus vai savstarpēju atbalstu, kas garantētu šo divu valstu neatkarību un dotu krieviem tiesības uzturēt šeit bāzes.

Baltijas valstis.

4. Baltijas valstis atradās Krievijas sastāvā līdz 1918. [gadam]. Tās proklamēja savu neatkarību, ko Padomju Savienība atzina 1920. [gadā].² Krievi apgalvo, ka Baltijas valstis pēc vēlēšanām pašas iekļāvās Padomju Savienībā, ko noteica tas, ka visu triju valstu parlamentos bija nospiedošs propadomju vairākuma pārsvars, kurš tad nobalsoja par šo valstu pievienošanu³ PSRS autonomām republikām ar tādu pašu statusu kā Ukrainai, Kaukāza republikām utt.

Vēlēšanas tika veiktas, kad padomju karaspēks bija praktiski okupējis valstis un bija tikai viens kandidāts gandrīz visos vēlēšanu iecirkņos. Lai gan precīzs skaits nav zināms, liels skaits cilvēku tika deportēti uz Padomju Savienības iekšieni un tika veikta liela mēroga rūpniecības un zemes nacionalizācija, lai gan ne tik milzīgos apmēros kā pašā Padomju Savienībā.

6. Kad vācieši okupēja šīs valstis 1941. gada vasaras beigās, viņi centralizēja administrāciju visā reģionā (ieskaitot Baltkrieviju) Ostlandes Reihskomisariātā ar vietējām administratīvām komitejām katrā no trijām valstīm. Tautas atbalsts vāciešiem pakāpeniski samazinājās, jo kļuva redzams, ka, neskatoties uz saviem solījumiem, viņi netaisās piešķirt nekādu vietējo autonomiju, turklāt iedzīvotāju karaklausība, darbaspēka deportācija uz Vāciju un labības rekvizīcija tika veikta arvien stingrāk. Diezgan nesen viņi bija runājuši par noteikta lieluma autonomijas piešķiršanu Igaunijai un Latvijai, bet, tā kā viņi [vācu nacisti] ir kļuvuši tik neieredzēti, diez vai šīs sarunas lauzīs ledu.

Kopumā vācieši Baltijas valstis diezgan neuzmanīgi izmantoja kā cilvēku resursu un kara materiālu piegādātāju karā pret Padomju Savienību, neņemot vērā vietējo iedzīvotāju vēlēšanos un jūtas.

7. Visi šie apgabali bija Krievijas daļa.

9. Rodas jautājums, vai mums nevajag sagatavot krievus tai mūsu līnijai, kuru mēs publiski ieņemsim pirms viņu tuvākās pieejas teritorijām, uz kurām viņi pretendē.

Citādi būs eksplozija no Maskavas puses vai vismaz padomju presē. Mēs varētu pārliecināt Staļinu, ka mums nav nodoma apšaubīt padomju pretenzijas, bet izskaidrot mūsu grūtības un brīdināt viņu iepriekš par mūsu nodomu, turpinot apgalvot, ka šie teritoriālie jautājumi jāapspriež galējā miera konferencē.

¹ Dokumenta gaismas kopijā iztrūkst 1. punkts. – Red.

² Divi teikumi tekstā ierakstīti ar roku. – Red.

³ Daļa teksta ierakstīta ar roku. – Red.

25. dok. Anglijas Ārlietu ministrijas Pētniecības departamenta Ārlietu nodaļas 1951. gada 7. augusta slepens ziņojums par Baltijas valstu okupācijas vēsturi.

Avots: Anglijas Valsts arhīvs (*Kew Garden*), Ārlietu ministrija, FO 371/ 944470 XC 3495. 1–3. lpp. Mašīnraksts angļu valodā, oriģināls, uz dokumenta spiedogs "*Confidential*" (slepeni) un spiedogs NB 1015/IK, uzraksts ar tinti "*Centrs N*". Bez paraksta.

Slepeni

PSRS/79/51

Piezīmes par Baltijas valstu inkorporācijas vēsturi PSRS un to pašreizējā stāvokļa atzišanu no Lielbritānijas puses

1. Baltijas valstis, atšķirībā no daudzām tautām, kas ietilpa Krievijas impērijā, spēja nepadoties KSFPFR mēģinājumiem uzspiest tām komunistu režīmu. 1918. gada 18. decembrī Tautas Komisāru Padome iecēla Igaunijā marionešu valdību ar J. Anveltu priekšgalā un 22. decembrī – līdzīgas valdības Latvijā (ar Pēteri Stučku priekšgalā) un Lietuvā (ar Mickēviču-Kapsuku priekšgalā). Līdzīgi, kā tas notika ar Gruziju, Ukrainu un citām valstīm, PSRS valdība pēc tam noslēdza savienību ar šīm marionešu valdībām. Taču trijās Baltijas valstīs tika izveidotas atbrīvošanas armijas, kuras gāza šīs marionešu valdības un sakāva Sarkanu armiju, un divdesmit gadus šīs valstis bija neatkarīgas. Vēlāk, 1924. gadā, Anvelta vadībā tika vēlreiz mēģināts iecelt komunistu valdību, taču atkal neveiksmīgi. Saskaņā ar Tartu līgumu PSRS atteicās no pretenzijām uz Igauniju, un tam sekoja miera līgumi ar neatkarīgajām Lietuvas un Latvijas valdībām (1920. gada Maskavas un Rīgas līgumi).
2. Laikā starp abiem pasaules kariem tika parakstīti neuzbrukšanas līgumi starp PSRS un Baltijas valstu valdībām; tie tika atjaunoti 1934. gadā un bija spēkā līdz 1945. gadam. Padomju nodevība attiecībā uz šiem neuzbrukšanas līgumiem atklājās Vācijas un PSRS neuzbrukšanas līguma slepenajā papildprotokolā (1939. gada 23. augustā), ar kuru tika noteikts, ka Lietuvas ziemeļu robeža ir Vācijas un PSRS ietekmes sfēru robeža, bet PSRS–Vācijas līguma 1939. gada 28. septembra slepenajā protokolā iepriekšējais līgums tika pārlabots un tika noteikts, ka "Lietuvas valsts teritorija ietilpst PSRS ietekmes sfērā". Tajā pašā dienā Maskavā tika parakstīts pirmais savstarpējās palīdzības līgums ar Igauniju. Līdzīgi līgumi tika parakstīti 1939. gada 5. oktobrī ar Latviju un 1939. gada 10. oktobrī – ar Lietuvu. (Saskaņā ar pēdējo Viļņas pilsēta un apgabals tika iekļauts Lietuvā.)
3. 1940. gada 15. jūnijā Lietuvai tika iesniegta nota ar prasību nekavējoties nodibināt valdību, kura būtu "spējīga un gatava godīgi pildīt PSRS–Lietuvas savstarpējās palīdzības līgumu". Līdzīgas notas nākamajā dienā tika iesniegtas Latvijai un Igaunijai. Tās izvirzīja noteikumu, ka visās trijās valstīs jāļauj ienākt pietiekamam daudzumam Sarkanās armijas daļu, lai nodrošinātu līguma izpildi. Okupācija sākās 15. jūnijā, un Tallinā, Rīgā un Kauņā ieradās ārkārtēji sūtņi (attiecīgi A. Ždanovs, A. Višinskis un V. Dekanozovs), lai organizētu "draudzīgas valdības". Vēlēšanu likumā tika izdarīti radikāli labojumi, un 1940. gada 14.–15. jūlijā visās trijās valstīs notika vēlēšanas. Tika sastādīti tikai "Darba tautas bloka" kandidātu saraksti.
4. 1940. gada 21. jūlijā notika ievēlēto pārstāvju sanāksme, kuras dienas kārtībā bija tikai viens jautājums – lūgums iekļaut Latviju Padomju Savienībā. Šie lēmumi tika vienbalsīgi pieņemti Kauņā un Rīgā, nākamajā dienā – arī Tallinā. Tika ieceltas speciālas

CONFIDENTIAL

Cutter N.

NB 1015/14

USSR/79/51

N

NOTE ON THE HISTORY OF THE INCORPORATION OF
THE BALTIC STATES INTO THE U.S.S.R. AND
BRITISH RECOGNITION OF THEIR PRESENT STATUS.

1. The Baltic States were able to withstand the early attempts of the R.S.F.S.R. to impose a Communist régime on them, unlike many of the nationalities formerly comprising the Russian Empire. On December 18th, 1918, the Council of People's Commissars appointed for Estonia a puppet government headed by J. Anvelt and on December 22nd similar governments for Latvia (headed by Peter Stucka) and Lithuania (by Mickevicius-Kapsukas) were appointed. The Government of the U.S.S.R. then followed the same procedure as in Georgia, Ukraine, etc., and made alliances with these puppet governments. However, Liberation Armies were formed in the three Baltic provinces who overthrew these puppet governments and defeated the Red Army and for twenty years the three countries existed as independent states. A further attempt to introduce a Communist Government was made in Estonia under the leadership of Anvelt, in 1924, but this too failed. Under the terms of the Treaty of Tartu the U.S.S.R. surrendered her claim to sovereignty over Estonia and peace treaties with the independent Governments of Lithuania and Latvia followed (Treaties of Moscow and Riga, 1920).

2. During the years between the two world wars, treaties of non-aggression were signed by the Governments of the U.S.S.R. and the Baltic Republics and were renewed in 1934, to be effective until 1945. Soviet bad faith in regard to these non-aggressive agreements, was revealed in the Secret Additional Protocol to the Treaty of Non-Aggression between Germany and the U.S.S.R. (August 23rd, 1939) by which it was agreed that the Northern boundary of Lithuania should represent the boundary of the spheres of influence of Germany and the U.S.S.R., while in the secret protocol to the Soviet-German Treaty of September 28th, 1939, the former agreement was revised and it was agreed that "the territory of the Lithuanian State falls to the sphere of influence of the U.S.S.R.". On the same day, the first Treaty of Mutual Assistance with Estonia was signed in Moscow. Similar treaties were signed with Latvia on October 5th, 1939 and with Lithuania on October 10th, 1939. (The latter agreed to the incorporation of the city and province of Vilna into Lithuania).

3. On June 15th, 1940 Lithuania was handed a Note demanding the immediate formation of a government "capable and ready to execute honestly the Soviet-Lithuanian Treaty of Mutual Assistance". Similar Notes were delivered to Latvia and Estonia the following day. They stipulated that a sufficient number of Red Army troops should be allowed to enter the three countries to ensure that the terms were carried out. The occupation began on June 15th and special envoys were sent to Tallinn (A.A. Zhdanov), Riga (A.Ya. Vyshinsky) and Kaunas (V.G. Dekanozov) to organise "friendly governments". After drastic amendments of the electoral law, elections were held in the three countries on July 14th - 15th, 1940. Single lists of candidates representing the "Working People's Unions" were provided.

4. On July 21st, ...

- komisijas, kurām 1. augustā bija jāiesniedz lūgumi par pievienošanu PSRS Augstākajai Padomei. 1940. gada 3. augustā Augstākā Padome atzina Lietuvu par 14. savienoto republiku, 5. augustā – Latviju par 15. un 6. augustā – Igauniju par 16. savienoto republiku.
5. 1941. gada 22. jūnijā Vācija uzbruka PSRS, un Sarkanā armija atstāja Baltijas valstis. Latvijā un Lietuvā nacionālisti nodibināja pagaidu valdības, taču 1941. gada 1. jūlijā Rīgā ienāca vācu karaspēks, un visa Latvija tika drīz vien okupēta. Pēc neilga laika tas pats notika ar abām pārējām republikām. Baltijas valstis palika vācu okupācijas varā līdz 1944. gadam, kad atgriezās Sarkanā armija. Mūsu rīcībā nav datu par Vācijas sakāvēm Baltijas valstīs, un šķiet, ka dažus mēnešus šinīs zemēs situācija bija mainīga. Tomēr 1944. gada beigās tika atjaunota padomju sistēma.
  6. Viņa Majestātes valdības grūtības nostājā pret Baltijas valstīm izpaudās vairākos gadījumos. Padomju valdības 1940. gada 11. augusta notā Viņa Majestātes valdībai tika paziņots, ka Baltijas valstis pievienojušās PSRS, piebilstot, ka sakarā ar to jāizbeidz šo valstu diplomātiskās attiecības ar ārzemēm un Viņa Majestātes valdības pārstāvji no Baltijas valstīm jāatsauc līdz 25. augustam. Tika pieprasīts slēgt Baltijas misijas šajā valstī un to arhīvus un īpašumu nodot padomju sūtnim Londonā. Atbildē tika aizrādīts, ka padomju valdība konfiscējusi britu pilsoņu īpašumu Baltijas valstīs un joprojām nav atrisināts jautājums par Baltijas zelta rezervēm. Izņemot mēģinājumus atrisināt šo pēdējo jautājumu, atzišanas lēmums Vācijas okupācijas laikā Baltijas valstīs tika atlikts, taču Baltijas valstu misijām Londonā ļāva turpināt darbu.
  7. 1947. gada 10. februārī, atbildot uz profesora Seivorija jautājumu apakšnamā, Maknīla kungs pirmoreiz publiski izklāstīja Viņa Majestātes valdības attieksmi. Maknīla kungs teica: "Viņa Majestātes valdība atzīst, ka Baltijas valstis iekļautas Padomju Savienībā *de facto*, taču neatzīst to *de jure*." Šis paziņojums tika vēlreiz apstiprināts 1947. gada 23. maijā, atkal atbildot uz profesora Seivorija jautājumu (1947. gada 10. februāra un 23. maija protokoli). Tas no jauna apstiprināts oficiāli, kad tika uzdots jautājums par Baltijas valstu tiesībām tikt pārstāvētām starptautiskās organizācijās (šajā gadījumā – Starptautiskajā pasta savienībā): "Baltijas valstis 1940. gadā tika inkorporētas PSRS, un Viņa Majestātes valdība šo korporāciju atzinusi *de facto*. Taču mēs neatzīstam *de jure* šo teritoriju kā PSRS republiku statusu." (Ārlietu ministrijas 1948. gada 7. augusta telegramma uz Ženēvu.) Tika sniegts paskaidrojums (ĀM Vašingtonā Nr. 7350, 26.7.49.): "Viņa Majestātes valdība atzinusi Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā *de facto*, bet ne *de jure*. Tādējādi Latvijas ministrs Londonā tiek atzīts tikai kā konsuls, un šāda atzišana nekad nav tikusi atcelta. Taču Viņa Majestātes valdība joprojām atzīst viņa personīgās diplomātiskās privilēģijas."
  8. Baltijas valstu inkorporācija PSRS vairākos gadījumos bijusi prāvošanās priekšmets. Tallinas Kuģniecības kompānijas (*Tallinna Laevauhisus Ltd.*) un Igaunijas Valsts tvaikoņu līnijas (*Tallinna Steamship Line*) lietā (1946), kad Bevīna kungs atbildēja uz vairākiem tiesneša Etkinsona kunga jautājumiem:
    1. "Viņa Majestātes valdība atzīst Igaunijas Padomju Sociālistiskās Republikas valdību kā Igaunijas valdību *de facto*, bet neatzīst to kā Igaunijas valdību *de jure*."
    2. Viņa Majestātes valdība atzīst Igaunijas *de facto* pievienošanos Padomju Sociālistiskajām Republikām, bet nav atzinusi to *de jure*.
    3. Viņa Majestātes valdība atzīst, ka Igaunijas Republika, kāda tā tika izveidota pirms 1940. gada jūnija, *de facto* izbeigusi jebkādu spēkā esošu pastāvēšanu. Šādas atzišanas sekas un it īpaši datums pagātnē, uz kuru tai vajadzētu attiekties, šķiet, ir jautājumi, kas jāizlemj tiesai sakarā ar augstāk minētajiem paziņojumiem un notikumiem pirms tam.

4. Viņa Majestātes valdība atzina Igaunijas Republiku, kāda tā tika izveidota pirms 1940. gada jūnija, par neitrālu, bet pēc 1941. gada 22. jūnija Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valdību – par karojošu. Igaunijas teritorija nokļuva Vācijas militārajā okupācijā, kura sākās 1941. gada jūlija sākumā un beidzās 1944. gada septembra beigās.”
9. Tiesnesis Etkinsona kungs uzskatīja, ka atzīšanai *de facto* jāattiecas uz 1940. gada 6. augustu, kad PSRS akceptēja Igaunijas lūgumu par inkorporāciju. Taču apelācijas tiesā tiesnesis lords Takers teica – viņš uzskatot, ka tai jāattiecas vismaz uz 1940. gada 21. jūliju, kad Igaunijas Valsts dome pasludināja Igauniju par Padomju Sociālistisko Republiku. No otras puses, pēc Ārlietu ministrijas ieteikuma, par inkorporācijas atzīšanas datumu no mūsu puses “administratīvos nolūkos” varētu izvēlēties 1946. gada 1. janvāri (T6644/124/378, 31.3.48.).
10. ASV nekad nav atzinušas Baltijas valstu inkorporāciju, taču Zviedrija to ir darījusi (pārsteidzošs un nepopulārs solis M. Gintera valdībā). Pēc Zviedrijas likumiem, bijušie Baltijas pilsoņi, kuri ieradās Zviedrijā pēc 1940. gada 5. augusta, tika uzskatīti par padomju pilsoņiem.

1951. gada 7. augustā

Ārlietu ministrijas
Pētišanas nodaļa

VIII. Latvijas pretošanās okupācijai 1940.–1954. gadā

26. dok. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Valkas apriņķa komitejas 1945. gada 21. jūlija pilnīgi slepenais lēmums par Valkas apriņķa partorgu un kompartijas aktīva apbruņošanu ar 500 rokasgranātām un 40 pistolēm.

Avots: LVA PA, 101. f., 8. apr., 63.a lieta, 8. lp. Lēmuma oriģinālnoraksts krievu valodā ar LK(b)P Valkas apriņķa komitejas sekretāra Ribņikova un Valkas apriņķa komitejas apaļā zīmoga nospiedumu. Uz dokumenta spiedogs “1945. gada 30. jūlijā, slepeni, Nr. 801. Atgriežams LK(b) partijas CK sevišķajā sektorā.” Uz dokumenta LK(b)P sekretāra J. Kalnbērziņa rezolūcija rokrakstā ar tinti. “Biedram Titovam. Nepieciešams sasaukt Jūsu troiku un izlemt par ieročiem Valkas apriņķim. 2.10.45. J. Kalnbērziņš.” LK(b) partijas CK sekretāra F. Titova rezolūcija ar zīmuli: “Bied. Eglītis piegādājis Valkas apriņķim nepieciešamos ieročus. F. Titovs 08.07.1945.”

Pilnīgi slepeni

Izraksts no protokola Nr. 55
Latvijas K(b)P Valkas AK sēde 1945. gada 21. jūlijā

Klausījās: par Birzuļu pagasta partorga b. Grīslas Valijas, Augusta m., nogalināšanu (b. Gaiļa ziņojums).

- Nolēma: 1. Latvijas K(b)P AK uzskata, ka partorga b. Grīslis V. A. nogalināšana ir teroristisks akts, ko veicis šķiras ienaidnieks, kurš vairākos pagastos pārgājis pie bruņotiem pasākumiem pret partijas un valdības pasākumiem.
2. Atzīmēt, ka partijas AK, apriņķa izpildkomiteja, NKGB un NKVD apriņķa nodaļas nebija veikušas nepieciešamos pasākumus pēc b. Grīslis ziņojumiem jautājumā par politisko stāvokli Birzuļu pagastā.
3. Pieņemt zināšanai NKGB apriņķa nodaļas vadītāja b. Dellīša ziņojumu, ka viņš uz Birzuļu pagastu nosūtījis operatīvo darbinieku grupu, lai noskaidrotu b. Grīslis nogalināšanas vaininiekus.
4. Uzdot b. Dellītim nekavējoties arestēt visus, kas saistīti ar b. Grīslis nogalināšanu, un nodot viņus tiesu iestādēm.
5. Uzdot NKVD apriņķa nodaļas vadītājam b. Gailim steidzami izsniegt pagastu partorgiem personiskajai lietošanai ieročus (pistoles).
6. Lūgt Latvijas K(b)P CK un Latvijas PSR NKVD Valkas apriņķa iznīcinātāju bataljona speciālajai vienībai piešķirt 30 automātus un tiem 30 000 patronas, 10 rokas ložmetējus un tiem 10 000 patronas, 300 rokasgranātas un 40 pistoles partijas vadošajam aktīvam.
7. B. Grīslis bēres organizēt 22. jūlijā Smiltenes pilsētā, komandēt uz turieni no partijas apriņķa komitejas b. Vitolu, no izpildkomitejas – b. Graudiņu.

Latvijas K(b)P Valkas apriņķa sekretārs
Ribņikovs (paraksts)

Latvijas K(b)P Valkas apriņķa komitejas apaļā zīmoga nospiedums

27. dok. Vācijas Federatīvās Republikas armijas izlūkdienesta ziņojums par bruņotās pretošanās kustību Latvijā 1940.–1950. gadā un tās izmantošanas iespēju Rietumu karā pret Padomju Savienību.

Avots: mašīnraksta gaismas kopija vācu valodā uz 10 lappusēm balta papīra bez paraksta. Vēsturnieka Induļa Kažociņa (1917–2000) (Anglija) piesūtītā gaismas kopija ar I. Kažociņa uzrakstu sastādītāja arhīvā. No vācu valodas latviešu valodā tulkojis Jānis Liepiņš.

levads

Ziņojums sniedz jaunu informāciju par Vācijas armijas plāniem, izmantojot nacistu Vācijas oficiālās varas nosodīto "anglofilo" noskaņojumu Latvijas politiski aktīvajā sabiedrības daļā, organizēt divas armijas izlūkošanas pārraudzītas anglofilas pretošanās kustības (ģen. Jāņa Kureļa kustību un pulkveža Lobes štābu). Bez tam Vācijas armijas izlūkošanas dienests organizēja ieroču un spridzināšanas materiālu slepenu noliktavu tīklu, kuru būtu iespējams izmantot šā dienesta vadītā "Mazā kara" dalībniekiem. Kā ziņojumā atzīmēts, latvieši par šo noliktavu tīklu nebija informēti un PSRS leTK kara spēka arhīvos līdz šim nav atrasti dati par šo slepenu noliktavu krājumu izmantošanu Latvijas nacionālo partizānu karā 1944.–1956. gadā. Lielāko daļu noliktavu atklāja

Sarkanarmijas mīnu meklētāji. Vācijas armijas izlūkdienesta loma pretošanās kustības sagatavošanā ziņojumā ievērojami palielināta, bet latviešu pretošanās kustības loma sevišķi pēckara gados ziņojumā, iespējams – datu trūkuma dēļ, ievērojami samazināta.

Ziņojuma autori uzskata, ka bruņotās pretošanās kustība Latvijā 1949.–1950. gadā ir vāja, taču, ja Rietumu karā pret Padomju Savienību izvirzītu Latvijas neatkarības prasību, propagandistiski sagatavotu pretošanās kustību un organizētu tās centralizētu vadību, tās dažus tūkstošus vīru varētu izmantot izlūkošanai un sabotāžai sīkās vienībās.¹

I. Priekšvēsture līdz 1941. gadam

A. No Sarkanās armijas okupācijas līdz vācu invāzijai 1940.–41. gadā

Pēc krievu invāzijas Latvijā 1940. gadā pagāja ilgāks laiks, kamēr parādījās pirmās pretestības pazīmes. Šo sākumā vairāk nevardarbīgo pretestību balstīja pirmām kārtām Latvijas armijas virsnieki un aizsargi, kuriem draudēja deportācija uz Padomju Savienības austrumiem. Latviešu Aizsargu organizācija bija izveidota pēc somu aizsargu korpusa modeļa un tajā pirmās krievu okupācijas laikā bija 68 000 biedru. No tiem 41 000 bija vecumā no 18 līdz 45 gadiem, 3 000 bija vecāki par 45 gadiem. Bruņojums sastāvēja no angļu *Ross*² šautenēm un vācu mašīnpistolēm. Mobilizācijas gadījumā bija paredzēts aizsargu vīriem atdot smagos ieročus no armijas krājumiem (teritoriālas vienības). Vecāki gada gājumi, kā arī 11 000 jaunsargu vīri vecumā no 12 līdz 18 gadiem un 13 000 aizsargu sievas būtu izveidojuši dienesta palīgvienības.

Aizsargu organizācija, it sevišķi komandējošie vīri, bija stipri pakļauti NKVD vajāšanai. Lielu skaitu komandieru padomju vara likvidēja vai deportēja. Kopumā aizsargi likvidācijā vai deportācijā zaudēja apmēram 4 500 biedru. Apdraudētie vīri mēģināja glābties no terora un daļēji iebēga mežos, kur viņi apvienojās grupās. Nebija domāts tik daudz par partizānu darbību, bet vairāk par savas dzīvības izglābšanu. Tikai pēc vācu karaspēka iesaļošanas dažkārt notika uzbrukumi bēgošajai Sarkanajai armijai. Toreiz Vidzemē veidojās partizānu grupas, kas gan nebija savstarpēji saistītas, jo trūka kādas centrālās organizācijas.

Uz ziemeļiem no Smiltenes bija "Smiltenes zaļie partizāni", apmēram 100 aizsargi, zaldāti un policisti pulkveža Kripēna vadībā.³

Pie Strenčiem apmēram 15 vīri. Pie Palsmanes bija "Telpes partizāni", apmēram 20–30 vīri.

Pie Alūksnes apmēram 15 vīri.

Pie Gulbenes bija "Tēvijas sargi", apmēram 50 vīri.⁴

Apbruņošana sastāvēja no angļu izcelsmes šautenēm un pistolēm, kā arī rokasgranātām. Šīm partizānu grupām nebija liela efektivitāte, jo tās netika vadītas un tādēļ tās nevarēja izmantot taktiski. Pulkveža Kripēna grupa 1941. gada 2. jūlijā uzbruka autoceļam Rīga–Pleskava un tādēļ traucēja Sarkanās armijas atpakaļkustību. Pretestības balsti bija arī korporācijas un studenti, galvenokārt no Rīgas un Jelgavas augstskolām. Bet arī šeit trūka kādas centrālās organizācijas. To darbība ierobežojās ar pasīvo pretestību un nacionālistiskām skrejlapām un avīzēm. To starpā bija, piemēram, "Tautas Balss", ko izdeva "Jaunlatvieši". Pastāvēja dažādas ilegālas partijas, piemēram, "Latv. Nacionālā partija", "Latvija", "Brīvā Latvija" u. c. Pretestības kustība kopumā tomēr

¹ Sal. E. H. Cookridge. *Gehlen Spy of the Century*. – London, 1971. – Red.

² *Ross-Enfield*. – Red.

³ Arvids Kripēns (1893–1968). 1943.–1944. gadā Latviešu leģiona pulka komandieris. – Red.

⁴ Informācija skar tikai daļu Vidzemes un ir nepilnīga (kopā bija ap 6 000 vīru). – Red.

nevarēja pastāvēt pret NKVD metodēm. Ar vācu pārvietošanas komisijas palīdzību izdevās dažas sevišķi apdraudētas latviešu personības aizvest uz Vāciju un ar viņu starpniecību nodibināt kontaktus ar pretestības kustību. Šie sakari galvenokārt tika izvērtēti Abvēra⁵ daļā.

B. Situācija vācu okupācijas laikā (1941–1944)

Vācu karaspēku pēc iesoļošanas 1941. gadā visa latviešu tauta apsveica kā atbrīvotājus no boļševisma un tam uzgavilēja. Cīņaspējīgie vīrieši spontāni pieteicās cīņai pret Sarkano armiju. Bet tā kā ieroču palīdzību noraidīja un vācu administrācija nepildīja savus uzdevumus, kā arī netika ievērotas latviešu nacionālās intereses, drīz latviešu nacionālajās aprindās pieauga naidīga nostāja pret okupācijas varu.

Tomēr valdība uzskats, ka vācu okupācija kā aizsargs pret boļševismu bija mazākais ļaunums.

Attiecībā uz kara mērķiem austrumos nostāja bija lojāla. Pretestība pret vāciešiem neizpauzās sabotāžā vai aktīvā cīņā, bet ierobežoja savu darbību uz latviešu tautas izteikti nacionālu virzišanu caur ilegālām avīzēm. Šī pretestība balstījās galvenokārt uz tām personu aprindām, kuras jau 1940.–41. gadā bija aktīvi pretojušās krieviem. Pretestības organizāciju uzņēmas vispirms "Latv. Nac. Savienība", bet pēc tās likvidācijas – grupa "Brīvā Latvija". Visas šīs grupas vācieši atklāja un likvidēja. Kad stāvoklis Austrumu frontē saasinājās, vācu puse pārņēma apmēram 30 000 aizsargu biedrus tā saucamajā Latviešu leģionā un robežu apsardzes bataljonos. Latviešu leģiona 19. (latv.) SS divīzija sastāvēja galvenokārt no brīvprātīgajiem. Turpretī tikai vēlāk, 1944. gadā, izveidotā 15. (latv.) SS divīzija sastāvēja no piespiedu kārtā iesauktajiem. Kad viņu frontes cīņas nebija pārāk sekmīgas, viņus aizveda ar kuģiem uz Vāciju, lai tur tālāk apmācītu. Pretestības kustība iebilda pret latviešu spēku piesaisti SS vienībām. Tā attīstīja aktīvu pretpropagandu un veicināja dezertēšanu no SS, sapulcinot un aprūpējot dezertierus mežos. Apmēram ceturta daļa no 15. (latv.) SS divīzijas dezertēja, kad viņus gribēja ar kuģiem aizvest uz Vāciju. Šie dezertieri no vāciešu sastādītām vienībām veidoja vēlāko pretestības grupu pamatsūnas cīņā pret boļševikiem. Uz kara beigām bija vispārīgs uzskats, ka nevajadzētu upurēt latviešu asinis zaudētam karam, bet noturēties līdz iecerētai atbrīvošanai ar Rietumu sabiedroto palīdzību.

II. Operācija "Katja I"

A. Pirmējais plāns

1945. gada decembrī OKW Abvērs II plānoja pamatavotam⁶ uzdot nodibināt pretestības kustību Latvijā gadījumā, ja vāciešiem būtu jāatkāpjas. Administratīvi šim pasākumam vajadzēja būt pakļautam Abvēra Rīgas nodaļai. Pamatavots izstrādāja attiecīgu plānu un to iesniedza 1944. gada janvārī toreizējam Abvēra II šefam pulkvedim ģ. p. Freitagam fon Loringhofenam (iepriekš armiju grupa "Dienvidi").

Plāns izskatījās šādi. Bija sagaidāmas grūtības, ja uzsvērti nacionāli noskaņotus latviešus iesaistītu vācu pasākumā. Šīs aprindas pamatā bija noskaņotas pret vāciešiem, un tikai tāpēc izturējās lojāli, ka vāciešos redzēja bastionu pret boļševismu.

Savukārt ietekmīgo latviešu uzsvērtā draudzīgā nostāja pret angļiem vedināja uz domām iedzīvināt kādu it kā no Anglijas organizētu pretestības kustību pret virzošos Sarkano armiju. Šim nolūkam bija paredzēti attiecīgi viltus angļu slepenāgenti, kuri

⁵ Abvērs – Vācijas armijas izlūkošanas daļa. – Red.

⁶ Vācijas armijas izlūkdienesta organizācijas daļa – Mazā kara vadības grupa. – Red.

iesaistītu plānam vajadzīgos latviešus. Bruņojuma un sabotāžas materiālu pievedumus nodrošinātu ar lidmašīnām, lai viltība neatklātos. "Katjai" šā vai tā bija iegādāts galvenokārt sabotāžas materiāls (it sevišķi – laika degļi), kas iegūts, karojot pret angļiem. Bija izdomāta šāda versija: Anglija sabiedrojusies ar Padomiju tikai tāpēc, lai kopīgi pieveiktu Hitleru, bet tai nav nodoma Eiropu vai tās daļas, piemēram, Baltijas valstis, atdot krieviem. Tiklīdz Sarkanā armija ieņemtu Eiropas valstis, viņiem pretotos Rietumu sabiedrotie. Tā kā pašreiz nav vēlams atklāts konflikts ar Padomju Savienību, vispirms slepeni jāgatavojas, lai Baltijas valstis pēc iespējas ātrāk atkal varētu atbrīvot. Šo plānu nopietni apsprieda, bet beidzot atlika. Fon Loringhofens⁷ uzskatīja, ka Abvēra III nodalām⁸ un SD tādā veidā nebūtu iespējams strādāt, jo nevarētu vairs atšķirt istos un iedomātos naidīgos aģentus. Lai no šā plāna nevajadzētu pārāk attālināties, pamatavots turpmāk pretestības kustības organizēšanā turējās pēc iespējas aizmugurē un mēģināja latviešu ielikteņus nolikt priekšplānā, pirmām kārtām ģenerāli Kureli, kuram nacionālās aprindās bija laba slava un kurš sauca atmiņā Latvijas neatkarību. Visai līdzīga bija rīcība Igaunijā, tā kā var pieņemt, ka arī tas bija Freitagā fon Loringhofena rokraksts.

B. Organizācija

a) Kureļa organizācija

Ap 1944. gada marta vidu Abvērs II nodibināja kontaktus ar latviešu ģenerāli Kureli,⁹ kuram Pļaviņu apkārtnē (Skrīveros) bija darba štābs, kas mēģināja organizēt bijušos aizsargus, lai viņi varētu iesaistīties vācu karaspēkā. Bija skaidri redzams, ka tie bija nacionāli latviešu spēki, kuri vācu sabrukuma gadījumā varētu kļūt diezgan nozīmīgi. Ģenerālis J. Kurelis īstenībā parādījās tikai uz ārieni. Pasākuma dvēsele bija viņa štāba šefs kapteinis Upelnieks.¹⁰ Ģenerālis Kurelis pieņēma priekšlikumu radīt pretestības kustību, jo viņš, pateicoties šai sadarbībai, cerēja nosegt aizmuguri. Pamatojoties uz abpusējām norunām, Kureļa organizācija vācu Abvēram nepārtraukti sagādāja izmeklēšanas vīrus, kuri nāca galvenokārt no aizsargu aprindām vai bija (slēpti) dezertieri no 15. (latv.) SS divīzijas un kurus apmācīja. Tāpat kā Igaunijā, apmācībā bija iekļauta pirmām kārtām sprāgstvielu lietošana un provizorisko sprāgstvielu gatavošana, taču it sevišķi to ieroču lietošana (pagaidu), kādi akcijas "Katja II" ietvaros tika norakti paralēlā rīcībā visās Baltijas valstīs. Instruktori bija aizsardzības spēku daļas vācu karavīri. Bija nodoms pēc laika vācu personālu pēc iespējas atvietot ar latviešiem. Šajā sakarībā tiku ņemts vērā, ka Kureļa organizācija sastāvēja no vāciešiem nedraudzīgiem latviešu patriotiem. Lai panāktu vācu un latviešu vajadzību koordinēšanu, aicināja mērenāk noskaņotus latviešus, kuri kursa dalībniekiem lasīja politiskās lekcijas. Tādā virzienā bija paredzēts darboties bijušajam Latvijas satiksmes ministram Einbergam¹¹ un galvenokārt pašam ģenerālim Kurelim. Taču Kureļa rīcība lika SD pārdomāt, vai nevajadzētu spert pretsoļus. SD bija nobažījies, ka varētu atkārtoties tāds notikums kā 1918. gadā. Acīmredzot pastāvēja nodoms Kureli un viņa štābu apcietināt, bet šis nodoms saskārās ar Abvēra pretestību, kas mēģināja stūrēt Kureli savā virzienā. Pie Vidzemes evakuācijas Kurelim ar savu štābu un apmēram 10–15 "einzacgrupām"¹² vajadzēja palikt Vidzemē un pārņemt pašam operācijas vadību. Radiosakari bija nodrošināti.

⁷ Freitag fon Loringhofens. – Red.

⁸ Militāro akciju nodala. – Red.

⁹ Jānis Kurelis (1882–1954). – Red.

¹⁰ Kristaps Upelnieks 1891.24.06.–1944.25.11. (08.12.1944.) – LCP Militārās sekcijas vadītājs. – Red.

¹¹ Bernhards Einbergs (1893–?) Štuthofas koncentrācijas nometnē. – Red.

¹² Rīcības grupām. – Red.

b) Dambiša organizācija¹³

Neatkarīgi no Kureļa Vidzemē mežos uz austrumiem no Cēsīm pastāvēja nomaļa 25 vīru liela latviešu izlūkošanas grupa 212. latviešu rezerves pulka virsnieka vietnieka Pētera Dambiša vadībā. Dambītis, lielā īpašuma "Dambiši" Smiltenes ziemeļos īpašnieks, bija jau pirmās krievu okupācijas laikā izcēlies kā aktīvs pretestības cīnītājs. Viņš toreiz bija grupas "Smiltenes zaļie partizāni" biedrs. Viņam vēl tagad ir laba slava bijušo latviešu pretestības biedru vidū. Dambītim bija uzdevums 4 nedēļas pēc krievu iesoļošanas sākt pretestības organizāciju Ziemeļvidzemē, Burtnieka ezera apkārtnē. Tā kā šim pasākumam paredzētie radisti vēl bija apmācībās Vācijā, nebija iespējams nodrošināt radiosakarus. Tos vajadzēja pēc kāda laika nodibināt ar kurjeriem.

c) Rozenberga organizācija

Vēl kāda mazāka grupa tika atstāta Siguldas miertiesneša Rozenberga¹⁴ vadībā. Viena rācija gan tika iedota, bet sakarus vairs nevarēja koordinēt; arī vēlāk tas vairs nebija iespējams.

C. Īstenošana

Ģenerālis Kurelis nepalika, kā bija norunāts, Vidzemē, bet devās ar lielāko sava štāba daļu uz Kurzemi, kur viņš apmetās lielajos mežos pie Dundagas. Līdz ar to ļoti nozīmīga pretestības kustību daļa Vidzemē palika bez vadības. Arī pārējo abu grupu darbību nevarēja vadīt no Kurzemes, jo trūka ciešāku sakaru. No Kureļa cilvēkiem un no Dambiša grupas šad tad tika saņemtas mazākas, lai gan grūti kontrolējamas darbības atskaites ar pārbēdzējiem. Kurelis acimredzot bija plānojis taupīt latviešu spēkus, lai tos liktu lietā eventuālajā izšķirīgajā cīņā. Var pieņemt, ka viņa Vidzemē palikušie piekritēji bija saņēmuši norādes. Iemesli, kāpēc Vidzemē palikušās partizānu grupas nevarēja attiecīgi izmantot un virzīt, bija:

- 1) latviešos vairs nebija manāma interese par ilgstošiem pasākumiem, jo 1944.–45. gadā kļuva aizvien skaidrāks, ka karš būs zaudēts. Šajā laikā viņi iesaistījās īslaicīgās aizsardzības akcijās tādēļ, lai izvairītos no iesaukšanas kādā latviešu SS divīzijas karaspēka daļā;
- 2) iesaistīšanās kādas pretestības kustības ietvaros uz ilgāku laiku latviešu apmindām bija izdevīga tikai tādā ziņā, ka tas viņiem ļāva ar vācu palīdzību aizstāvēt latviešu intereses;
- 3) līdzekļi, kādus vācu puse varēja nodot pretestības kustībai, bija ļoti ierobežoti, viņu rīcībā nebija gandrīz nevienas rācijas. Lielākoties lietošanā nonāca tikai karā iegūtas krievu A–Fu rācijas;¹⁵
- 4) Baltijas zemju evakuācija, izņemot Kurzemes placdarmu, notika tik pēkšņi, ka nebija iespējams pabeigt partizānu apbruņošanu un organizāciju.

D. Lobes štābs

Pretestības kustības Kurzemē personāla sastāvā sākumā gandrīz pilnīgi sedzās ar Kureļa organizāciju. Turklāt 1944. gada oktobrī Abvērs II Pūces dzirnavās, Talsu dienvidos, bija iekārtojies pulcēšanās vietu dezertieriem – latviešu SS zaldātiem ar segvārdu "Stab ob. Lobe" (pulkv. Lobes štābs).

Pulkvedis Lobe (latvietis), 19. (latv.) SS divīzijas pulka komandieris, kādā sarunā bija norādījis uz latviešu partizānu kustības nepieciešamību. Viņam tad jautāja, vai

¹³ Pēteris Dambītis (1909–?), LVA, 1986. f., 1. apr., 15930. l. – Red.

¹⁴ Arvids Rozenbergs (1908–?), LVA, 1986. f., 1. apr., 15930. l. – Red.

¹⁵ *Armee Funkgeräte* – armijas radioraidītāji. – Red.

organizējamā partizānu kustība drikstētu būt nosaukta viņa vārdā, Lobe jutās glaimots un akceptēja to. Kā bijušais Latvijas Kara akadēmijas vadītājs viņš latviešu virsnieku korpusā un zaldātu starpā bija labi pazīstams. Viņa vārdam piemita liels pievilksanas spēks. Sekas drīz bija manāmas. Pie "Lobes štāba", par kura darbības veidu pats Lobe nebija informēts, ieradās daudzi latviešu virsnieki un zaldāti, kuri loloja domas attālināties no armijas un šeit saņemt instrukcijas. Zināms, ka Lobe bija nodarbināts ar partizānu kustības dibināšanu. Kvalificētus vīrus ierindoja partizānu kustībā vai norīkoja aktīviem aizsardzības uzdevumiem.

E. SS iesaistīšanās

1944. gada decembrī Pretestības kustības organizācija un vadība bija jānodod SS mednieku savienībām.¹⁶ Abvēra daļai tagad vajadzēja koncentrēties vienīgi uz frontes uzdevumiem. Šīnī brīdī SD bija brīva pieeja iepretī Kurelim. Uzreiz apcietināja visu štābu Dundagas apkārtnē. Kureli, kuram bija apmēram 70 gadu, aizveda uz Vāciju. Kureļa vadītās partizānu grupas, pēc viņa uzdotajiem datiem, 800 vīru; bet pēc SD aplēsēm, 5 000, varēja no apcietinājuma izglābties un devās mežos, kur viņi sāka nelegālu partizānu cīņu pret vāciešiem latviešu leitnanta Rubeņa vadībā.¹⁷ Viņi tagad daļēji sabiedrojās ar padomju krievu izpletņlēcējiem, kuri arī bija nonākuši mežos. Sekoja kaujas ar SD vienībām un drošības divīzijām ar abpusēji smagiem zaudējumiem. Sekojot Abvēra II priekšlikumam, panāca armijas vadības piekrišanu, ka tiem ilegālajiem partizāniem, kuri brīvprātīgi pieteicās, piešķirā nesodāmību. 2–3 mēnešu laikā ar slepeno aģentu palīdzību no mežiem izdevās izsaukt vairāk nekā 600 partizānus. Viņi darbojās būvbataljonos, daļēji arī izlūkošanas pasākumos. Par citām aktivitātēm no latviešu pusēs, izņemot Kureļa akciju, nekas nebija zināms.

F. Pēdējie vācu panākumi

Naktī pirms pamiera tika likvidētas pēdējās kaujas vienības, speciāli 19. (latv.) SS divīziju atlaida ar rīkojumu sev sagādāt civilās drēbes. Kapitulācijas laikā 19. (latv.) divīzija atradās Saldus–Dobeles apkārtnē. Pasākums bija vajadzīgs tādēļ, ka šie zaldāti kā bijušie padomju pilsoņi sagūstīšanas gadījumā būtu pakļauti represijām, arī tādēļ, lai viņiem būtu iespējams pievienoties partizāniem mežos. Pēc pamiera šie karavīri veidoja lielāko daļu partizānu. Pamiera dienā viņu skaits varēja būt 4 000–5 000. Kādam mazai daļai izdevās izbēgt uz Zviedriju. Tūlīņ pēc kara beigām šie bijušie SS leģionāri latviešu virsnieku vadībā izveidoja lielākas partizānu grupas. Viņiem piedrošanās Kureļa organizācijas atliekas un apmēram 200 latviešu Abvēra grupas 212 piederīgie, kuri bija savlaikus sagatavoti partizānu karam. Starp viņiem bija kāda grupa ar 25 latviešiem no Vidzemes, kuri dažas nedēļas pirms kara beigām ar ātrlaivām bija aizvesti Vidzemes jūrmalas krastā, bet sliktu apstākļu dēļ tālāk netika. Šī grupa gribēja doties uz Valmieras apgabalu. Kāda speciāli izmeklēta grupa, lielākoties Abvēra grupas mācībspēki, bija atstāti ar bagātīgu ekipējumu 10 km uz dienvidiem no Ventspils.

G. Tehniskais nodrošinājums

Vācu Abvēra Rīgas daļa bija piegādes centrs pasākumiem "Ozols" (Igaunija), "Katja I" (Latvija) un "Katja II" (Lietuva). Sagatavošanas nozīmīgākā daļa bija ieroču un sabotāžas materiālu depozītu iekārtošana. Bija iekārtoti šādi depozītu veidi:

¹⁶ *Jagdverbände SS.* – Red.

¹⁷ Leitnanta Rubeņa grupā bija 600 vīru. – Red.

- a) ieroču depo;
- b) sabotāžu depo;
- c) speciāli depo dzelzceļa sabotāžai;
- d) ostu sabotāžas depo.

Depo sastāvs:

- 1) ieroču depo;
  - 10 krievu šautenes;
  - munīcija 440 šāvieniem;
  - 10 krievu mašīnpistoles ar munīciju 42 šāvieniem;
  - 8 šautenes ar munīciju 150 šāvieniem katrai;
  - 2 mašīnpistoles ar munīciju 42 šāvieniem katrai;
  - vēl signalizācijas līdzekļi, rīki utt.;
- 2) sabotāžu depo:
  - apmēram 12 kg sprāgstvielas (no tā apm. puse plastikas materiāla);
  - laika degļi (pārsvarā angļu izcelsmes);
  - urpatronas līdzekļi, degbumbas, rīki un signāllīdzekļi.

Sabotāžu depo iekārtoja nolūkoto objektu pašā tuvumā, pirmām kārtām Rīgas apkārtnē, tiltu tuvumā un pie Ķeguma spēkstacijas.

Dzelzceļa sabotāžu depo tika iekārtoti galvenokārt pie dzelzceļu līnijas Rīga–Daugavpils. Depo precīzs izvietojums tika fiksēts Latvijas kartē, mērogā 1:75 000.¹⁸ Klāt nāca izsmeltošā apraksti un novietojuma shēmas, kā arī 34 fotogrāfijas. Latviešus pie depo novietošanas neiesaistīja. Kopumā bija sagatavoti apmēram 25 ieroču depo, 20 sabotāžu depo un 15 depo dzelzceļa sabotāžai. Vēlāk tos vēl papildināja.¹⁹ Pirmajos ieroču depo uz akcijas beigām sadalīja mazākos depo.

III. Pretestības kustības darbība 1944.–1950. gadā

A. Situācija 1944.–1948. gadā

Līdztekus vācu armijas zaldātiem, kuri kara beigās atradās Kurzemē, arī latviešu iedzīvotāji bija pārliecināti, ka gaidāms pamiers ar Rietumu sabiedrotajiem un ka pēdējie tad kopīgi ar vācu atlikušo karaspēka daļu izdzīs Sarkanā armiju no Eiropas. Šī ticība stipri iedvesmoja visus Latvijā palikušos latviešu zaldātus un pretestības cīnītājus un veicināja nacionālo partizānu formāciju izveidošanos. Nodoms bija noturēties līdz "Atpakaļiekarojumam" un tad atbalstīt gaidāmo Rietumu sabiedroto virziņus uz priekšu. Kaut arī gaidāmais pavērsiens neiestājās uzreiz, tomēr vēl saglabājās cerība, ka tas notiks tuvākajā laikā. Ar to arī var izskaidrot, ka bijušie leģionāri apvienojās partizānu formācijās līdz bataljona lielumam un diezgan ilgi noturējās. Viņu cīņas gars un spēja rīkoties sākumā bija krietni liela. Piemēram, ir interesanti uzzināt kāda vācu gūstekņa aculiecinieka piedzīvojumus 1945.–46. gadā: no vācu apgādes komandas padomju karagūstekņu nometnē 317/6 (Rīgas kravas stacija) ar partizānu palīdzību abos minētajos gados pazuda apmēram 60 vīru. Ikreizējās padomju konvoja komandas iznīcināja partizāni. Tos vāciešus, kas negribēja viņiem pievienoties, sūtīja atpakaļ uz karagūstekņu nometni. Ventspils apkārtnē 1945.–46. gadā aktīvi darbojās kāda grupa "Klusējošais mežs", to starpā – daudzi vācieši. Padomju virsnieki un zaldāti braucienos no Rīgas uz Ventspili deva priekšroku ceļam caur Saldu, nevis caur Tukumu. Bijušie 19. latviešu

¹⁸ Latvijas armijas štāba topogrāfiskā karte. – Red.

¹⁹ Sk. H. Strods. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.–1956. – R., 1996. – 221.–223. lpp.

divīzijas piederīgie 1945. gada jūnijā gaišā dienā iebrauca Ventspils lidlaukā un aizveda 6 vezumus municijas ar kravas mašīnām. Bet trūka centrālās vadības. Iniciatīva nāca galvenokārt no atsevišķiem latviešu un vācu virsniekiem, kuriem pēc kapitulācijas nebija izredzes izvairīties no karagūsta.

Lai gan kopumā īstenojās uzskats, ka būtu lietderīgāk pēc iespējas ātri doties uz jau daudz mierīgāku aizmuguri, tomēr diezgan liela daļa sekoja kārdinājumam paslēpties tuvākajos Ziemeļkurzemes mežos un tur nogaidīt. Ar laiku viņi vēlāk pamazām aizplūda uz apgabaliem dienvidos no Daugavpils, lielajos poļu partizānu apgabalos ap Viļņu un uz Austrumprūsiju. 1945.–46. gada ziema bija smaga pārbaude izlaupītajā Kurzēmē. Bija nedēļas, kad cīnītājiem dienā varēja izsniegt tikai trīs kartupeļus. Šajā laikā posmā partizānu skaits droši vien nepārsniedza 2 000 vīrus.²⁰

1947. gadā latviešu partizānu kaujas aktivitāte, pateicoties papildinājumiem ar jauniem kadriem no tiem iedzīvotājiem, kuriem draudēja deportācijas, bija tik intensīva, ka padomju karavīriem tika aizliegts pēc tumsas iestāšanās atstāt savas apmešanās vietas. Bandu darbība notika:

- a) Kurzemes mežos Ventspils apriņķī;
- b) atsevišķās vietās Vidzemē; piemēram, mežos apkārt Strenčiem; Madonas apriņķī; Ogres apgabalā;
- c) Lubānas mežos Latgalē;
- d) mežos pie Taurkalnes Augšzemgalē.

Madonas apriņķī kāda 300 vīru grupa bija tik stipra, ka padomju spēkiem pret viņiem vajadzēja vērsties ar artilēriju. Kurzemes mežos toreiz darbojās mazākas grupas 10–12 vīru sastāvā. Viņi pēc iespējas izvairījās no atklātām cīņām ar NKVD karaspēku. Iedzīvotāji viņus atbalstīja ar pārtiku un siltu apģērbu. Šajā laikā visās pretestības grupās Padomju Savienībā bija ieviesta jauna partizānu taktika ar mazākām grupām.

B. Padomju pretpasākumi

Latviešu un vācu pretestības cīnītāju tālākais liktenis izšķīrās šādu padomju pretpasākumu gaitā:

- 1) mežus pārmeklēja ar policijas suņiem;
- 2) amnestija, karagūstekņu brīvlaišana un citi solījumi;
- 3) reģistrācija²¹ un citi administratīvie pasākumi;
- 4) deportācija;
- 5) kolektivizācija.

Pirmais pasākums strauji samazināja partizānu darbību. Nīknās cīņās partizānu vienības nevarēja noturēties, izņemot dažos mežu biezokņos. Daudziem amnestija šķita kā iespēja legāli atgriezties pilsoniskajā dzīvē. Viņus pēc ierašanās savās dzīvesvietās lielākoties deportēja, dažos gadījumos – pēc ilgāka laika. Kurš nepadevās, to pēc sagūstīšanas notiesāja uz 25 gadiem spaidu darbā. Bija arī vīri, kuri atteicās no cīņas mežos, bet savās pilsoniskajās pozīcijās ar legālas nodarbības aizsegu mēģināja pretestību turpināt. Tādā veidā radās pretestības tīkls, kam visā zemē bija savi decentralizēti biedri un kas bija spējīgs atbalstīt mežā dzīvojošos partizānus. Lai varētu šo tīklu iznīcināt, padomju vara 1949. gada pavasarī sāka masu deportācijas, no kurām pirmām kārtām cieta zemes īpašnieki, bijušie virsnieki un aizsargu bijušie biedri. Deportēto

²⁰ Samazināts skaitlis. – Red.

²¹ Filtrācijas nometnes Baltijā un Krievijā. – Red.

vidū lielākoties bija karadienestam derīgi vīri.²² Aizvesto zemes īpašnieku vietā sistemātiski noņemti krievus un aziātus.

Paralēli notika lauksaimniecības kolektivizācija. Tā kolhozos panāca boļševistisku elementu infiltrāciju. Tādā veidā partizānu kustība, kam vajadzēja iedzīvotāju atbalstu, tika skarta vispamatīgāk.

C. Stāvoklis 1949.–50. gadā

1948. gadā notika partizānu uzbrukums Rēzeknei. Viņiem esot izdevies uz īsu laiku pārvaldīt pilsētu. Šī laikam bija pēdējā lielākā akcija. Veicot iepriekšminētos pasākumus, partizānus iedzina pilnīgā defensīvā un viņiem vienīgi atlika cīnīties par izdzīvošanu. Viņi vairs bija spējīgi uz mazākiem uzbrukumiem pārtikas depo, piensaimniecībām u. c.

Partizānu grupu sastāvs joprojām bija jaukts – grupās atradās vācieši un daži krievi. Daži latvieši bija pievienojušies partizānu vienībām Lietuvā un Polijā.

Trūka centrālās vadības.

Dažādu grupu starpā nav nekādu sakaru, lai aizsargātos pret NKVD. Tādēļ arī ir ļoti grūti iegūt pārskatu par partizānu skaitu kopumā. Latviešu pretestības kustības kompetenti sakarnieki savos aprēķinos min skaitli no 500 līdz 5 000. Reālais skaits varētu būt ap 1 000. Dažas mazākas grupas atrodas Kurzemē, Dundagas apkārtnē, pārējās grupas – Latgalē, Rēzeknes apgabalā, pie Lubānas ezera un mežos Daugavas (Dvinas) dienvidos starp Jēkabpili un Daugavpili, vēl pie Madonas, Alūksnes, Balviem un Taurkalnes. Dažkārt šajās grupās ir sievietes – partizānes, kuras aizgājušas mežos, lai izvairītos no padomju varas pavēlētās piespiedu šķiršanās jeb piespiedu laulības. Sakari ar Rietumiem, kas kustības pirmajos gados, sevišķi jūras ceļā ar Zviedriju, bija relatīvi labi izveidojušies, 1946. gadā gandrīz pilnībā tika pārtraukti un tikai pēdējā laikā kļuvuši atkal nedaudz labāki. Sļepenā pārvadāšana uz Latviju un no tās lielākoties notiek sadarbībā ar igauņiem, kuriem ir labāk saskaņota organizācija un labākas laivas. Labākās izcelšanas iespējas pašlaik ir Ziemeļvidzemes krastā. Sauszemes ceļš ir ilgs un sarežģīts, bet arī šeit pastāv dažas iespējas. Vienā virzienā ceļam jāērķina apmēram 3 mēnešus ilgs laiks. Partizānu cīņas morāle un noskaņojums ir apzīmējams kā rezignējošs. Aizvien vairāk zudusi ticība Rietumu palīdzībai, jebkuras palīdzības trūkums un morālā bezcerība, ka varētu sekmīgi cīnīties aktīvā kaujā, ir novedusi pie tā, ka partizānu pretestība principā pastāv vairs tikai latenti. Izcili funkcionē tie pretestības cīnītāji, kuri šķietami legāli nodarbināti kā strādnieki un ierēdņi. Viņam ir labs ziņu dienests, jo viņi daļēji maskējušies kā komunisti un, iefiltrējoties iestādēs un partijā, savlaikus uzzina to plānus.

Attīstības gaita parādījusi, ka latviešu tauta ir gatava aizstāvēt savu brīvību, bet arī – apzinās savu relatīvo vājumu un tādēļ nemēģina vest partizānu karu lielākā apmērā un ar fanātisku nostāju.

Tomēr Latvijā, bez šaubām, ir sastopams visai ievērojams pretestības potenciāls. Lai to aktivizētu, gan vajadzētu izpildīt veselu virkni priekšnoteikumu. Tie ir:

- 1) karastāvoklis starp Rietumiem un Padomju Savienību; katrā pašreizējā laika sprīdī pēc latviešu uzskatiem būtu nevajadzīgi un nepanesami zaudējumi latviešu tautai;
- 2) skaidri kara mērķi Rietumu pusē par Latvijas patstāvību; propagandistiska sagatavošana un labi funkcionējoša sakaru uzturēšana;
- 3) centrālā vadība.

²² Neatbilst patiesībai. (H. Strods. PSRS VDM sevišķi sļepenā operācija "Krasta banga" 1949. g. 25.03. Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999. Genocīda politika un prakse. – R., 2000.).

Esošās pretestības grupas izšķirīgā brīdī tad saņemtu ievērojamu papildinājumu no bijušajiem aizsargiem, studentiem un bijušajiem karavīriem, bet savā kopējā skaitā tie nepārsniegtu dažus tūkstošus.²³ Gadījuma rakstura dēļ šie spēki tomēr nebūtu piemēroti pilnvērtīgai kaujai.

Vācu pieredze vedina uz varbūtību, ka pretestības kustība pirmām kārtām būtu organizējama spiegošanai, diversācijai un sabotāžai.

Apvienošanu lielākās kaujas vienībās NKVD efektīvi apkarotu. Ar to tad pati pretestības kustības pastāvēšana būtu nopietni apdraudēta.

28. dok. PSRS IeM Galvenās pārvaldes cīņai pret bandītismu nodaļas priekšnieka vietnieka majora Soboļeva 1947. gada 15. marta izziņa par aģentūras un ziņotāju tīkla izmaiņām Latvijas PSR cīņā pret partizāniem 1947. gada janvārī.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (KFVA), 9478 – PSRS IeM Galvenā pārvalde cīņai pret bandītismu (1938–1950) – fonds, 1. apr., 857. l., 12. lp. Mašīnraksts krievu valodā ar majora Soboļeva parakstu. Uz dokumenta atzīme: "Pilnīgi slepeni" un spiedogs "Atslepenots. Akts Nr.... 20. g.". Pirmpublicējums.

Pilnīgi slepeni
Atslepenots. Akts Nr...
"....." .....20. g.

Izziņa

Par aģentūras un ziņotāju tīkla skaitlisko sastāvu un tā izmaiņām Latvijas PSR IeM cīņā pret bandītismu.

Par 1947. g. janvārī	
Atlikums 1.1.47. g.	3 597
Pienākuši atskaites mēnesī	216
No tiem:	
No jauna savervēti	197
Pieņemti no citiem orgāniem	19
Atskaitīti atskaites mēnesī	32
No tiem:	
Izslēgti	17
No tiem	
Divkoši	1
Darba nespējīgi	16
Nodoti citiem orgāniem	5
Citi iemesli	10
Tai skaitā	
Nogalināti	1

²³ Pēc NKVD datiem, Latvijā vienlaikus bija ap 10 000 aktīvo partizānu, ap 10 000 pasīvo un ap 80 000 atbalstītāju. – Red.

12
Совершенно секретно

СПРАВКА

Рассекречено
Акт № _____
от «__» ____ 20 г.

О численности и движении агентурно-осведомительной сети по линии борьбы с бандитизмом МВД Латвийской ССР

За январь 1947 г.

Оставалось на 1.1.47 г.	- 3597
Прибыло в отчетном месяце	- 216
Из них:	
Вновь завербовано	- 197
Принято из других органов	- 19
Выбыло в отчетном месяце	- 32
Из них:	
Исключено	- 17
В том числе:	
Двурешников	- 1
Неработоспособных	- 16
Передано в другие органы	- 5
Выбыло по разным причинам	- 10
В том числе:	
У б и т о	- 1
Осталось на 1.2.47 г.	- 3781
Конспиративных квартир	- 4
Всего	- 3781
Из них:	
Резидентов	- 32
Агентов	- 257
Осведомителей	- 3492

ЗАМ. НАЧ. ОТДЕЛЕНИЯ ГУББ МВД СССР
МАЙОР

/СОБОЛЕВ/

та 1947г.

28. dok. PSRS IeM Galvenās pārvaldes cīņai pret banditismu nodaļas priekšnieka vietnieka majora Soboļeva 1947. gada 15. marta izziņa par aģentūras un ziņotāju tīkla izmaiņām Latvijas PSR cīņā pret partizāniem 1947. gada janvārī.

Palika 1947. gada 1. februārī	3 781
Konspiratīvie dzīvokļi	4
Kopā	3 781
No tiem	
Rezidenti	32
Aģenti	257
Ziņotāji	3 492

PSRS IeM GPCB nodaļas priekšnieka vietnieks
majors Soboļevs (paraksts)

29. dok. Latvijas PSR priekšsēdētāja Jāņa Vēvera 1954. gada
20. novembra pilnīgi slepens specziņojums
LPSR MP V. Lācim par proklamācijas "Nāvi komunistiem!"
izplatīšanu Rīgā 1954. gada 18. novembrī.

Avots: LVA, 270. f., 1. s – apr., 952. l., 103.–105. lp. Mašīnraksts krievu valodā
uz balta papīra ar J. Vēvera parakstu. Apstiprināts proklamācijas "Nāvi
komunistiem!" tulkojums no latviešu valodas krievu valodā. Rezolūcija
ar zīmuli 103. lp. kreisajā stūrī: "Lasīju. V. Lācis. 1954. g. 22. novembrī".

(103. lp.)

Pilnīgi slepeni
Eks. Nr. 3

Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājam
biedram Lācim V. T.

Rīgas pils.

Specziņojums

1954. gada 18. novembrī (buržuāziskās Latvijas nodibināšanas gadadienā), kā arī tā
paša gada 19. novembrī Rīgas pils., Kārļa Marksa ielā, mājās Nr. 6 un 7 un iebīdītām
esošās Veidenbauma ielas mājās Nr. 8 un 45, kā arī Gorkija ielā Nr. 119, atrastas
10 nešpetnas pretpadomju lapiņas latviešu valodā ar vienu un to pašu saturu un izveidi.

Lapiņas atrastas padomju un partijas darbinieku dzīvokļos, proti: MVD un KGB orgā-
nu līdzstrādnieku bb. Kravčenko un Lapina, rūpnīcas "Sarkanā ausma" direktora b. Si-
liņa, Vietējā kurināmā rūpniecības ministrijas specdaļas vadītāja b. Proņiceva, komunis-
tu, vīra un sievas, Jeloevu, literatūras darbinieka Pletten un rakstnieka M. Rudziša.

Lapiņas rakstītas ar portatīvo rakstāmmašīnu, uz papirosu papīra 10 x 15 cm lapām.

Pretpadomju lapiņu autora un izplatītāja meklēšanu organizējam pirmām kārtām
skolu jaunatnes vidū, kas dzīvo lapiņu izplatīšanas rajonā, kā arī pastnieku vidū, kuru
apkalpošanas zonā atrodas adreses, kur atklātas lapiņas. (104. lp.) Vienlaikus caur uz-
ņēmumu un iestāžu specdaļām visu dienesta un personīga lietojuma rakstāmmašīnu
(ar latviešu šriftu) šrifta (paraugu. – H. S.) savākšanu ar mērķi salīdzināt saplūdi ar lapi-
ņas šriftu.

Pielikums: lapiņas teksta tulkojums uz vienas lapas.

LPSR MP VDK priekšsēdētājs
1954. gada "20." novembrī
Nr. 4/6302
Rīga

(Vēvers)

(105. lp.)

Tulkojums no latviešu

Nāvi komunistiem!

Lai dzīvo mana mīļā Komunistiskā partija, kura mūs zem Ļeņina–Staļina karoga lēni, bet pārliecināti ved uz katastrofu.

Pie Maskavas vārtiem stāv KIRHENŠTEINS bāls. Rokā viņam iesniegums ar lūgumu pēc maizes un sāls.

(Sakarā ar to, ka KIRHENŠTEINS kopā ar savu bandu 1940. gadā atdeva brīvo Latvijas valsti komunistu rokās.)

"Brīvā Latvija"

Pareizi:

(Paraksts nesalasāms)

IX. Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949.–1952. gadā

30. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālleitnanta S. Kruglova (1907–1977) 1949. gada 18. maija pilnīgi slepenais ziņojums VK(b)P CK ģenerālsekretāram J. Staļinam (1879–1952), PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Molotovam (1877–1986), PSRS TKP priekšsēdētāja vietniekam L. Berijam (1899–1953) un VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam (1902–1988) par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju izvešanu 1949. gada 25. martā.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (KFVA), 9401 – PSRS IeM (1934–1960), 2. apr., 235. l., 31.–35. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā. Uz dokumenta atzīme: "Kopija. Pilnīgi slepeni. Eks. Nr. 7." un rezolūcija: "Saglabāt lietā. (paraksts nesalasāms)". Pirmpublicējums.

[31]

Kopija

Pilnīgi slepeni

Saglabāt lietā (paraksts nesalasāms)

1949. gada 18. maijā

PSRS Iekšlietu ministrija ziņo par PSRS Ministru padomes 1949. gada 29. janvāra lēmuma Nr. 390138 ps "Par kulaku ar ģimenēm, pagrīdē esošo, bruņotās sadursmēs

nogalināto un notiesāto bandītu ģimeņu, legalizējušos bandītu, kuri turpina naidīgu darbību, un viņu ģimeņu, kā arī represēto bandītu atbalstītāju ģimeņu izsūtīšanu no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijas” izpildi.

Izsūtīšanai bija pakļautas pavisam 29 000 ģimeņu (87 000 cilvēku), t. sk.: no Lietuvas PSR – 8 500 ģimeņu (25 500 cilvēku), no Latvijas PSR – 13 000 ģimeņu (39 000 cilvēku) un no Igaunijas PSR – 7 500 ģimeņu (22 500 cilvēku).

PSRS Ministru padome uzlika par pienākumu PSRS Iekšlietu ministrijai: nodrošināt no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas izsūtāmo konvojēšanu un pārvadāšanu pa dzelzceļa un ūdens ceļiem līdz viņu noņemšanas vietai; rūpīgu izsūtāmo apsardzi ceļā; izsūtīto administratīvo uzraudzību noņemšanas vietās un pienācīgu viņu uzskaiti; noteikt režīmu, kas novērstu jebkuru bēgšanas iespēju; izsūtītos iekārtot darbā lauksaimniecībā (kolhozos un sovhozos) un meža izstrādes un zelta ieguves rūpniecības uzņēmumos.

[32]

Noņemšanas vietās noorganizēt PSRS IeM speckomandantūras.

Lai izpildītu minēto PSRS Ministru padomes lēmumu, PSRS Iekšlietu ministrija izsūtīto noņemšanas rajonos kopā ar partijas un padomju orgāniem, ņemot vērā izsūtīto izvietojuma un darbā iekārtošanas iespējas, noteica konkrētās [viņu] izvietojuma vietas.

Kolhozi, sovhozi un saimnieciskās organizācijas, kuru uzņēmumos paredzēta izsūtīto iekārtošana darbā, veica visus nepieciešamos pasākumus viņu pieņemšanai: iedalītas, izremontētas un sagatavotas mājas, atsevišķi dzīvokļi un kopmītnes izsūtīto izvietojumam. Tika arī mobilizēts un sagatavots transports izsūtīto pārvešanai no dzelzceļa stacijām līdz noņemšanas vietai.

Lai palīdzētu IeM vietējiem orgāniem izsūtīto pieņemšanā, izvietojumā un iekārtošanā darbā, kā arī stingrās uzskaites režīma un [izsūtīto] administratīvās uzraudzības organizēšanā, uz izsūtīto noņemšanas vietām kā PSRS IeM pilnvarotie tika komandēti PSRS Iekšlietu ministrijas atbildīgi darbinieki.

PSRS IeM pilnvarotie tika nosūtīti arī uz Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR ar uzdevumu nodrošināt pienācīgu sabiedrisku kārtību pilsētās un lauku apdzīvotos punktos, kā arī savlaicīgu izsūtīto pieņemšanas un nosūtīšanas uz noņemšanas vietām organizāciju.

Saskaņā ar PSRS IeM norādījumu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR IeM orgāni, lai palīdzētu VDM orgāniem izsūtīšanas realizēšanā, izdalīja ievērojamo skaitu milicijas un VDM operatīvo darbinieku.

Kulaku, nacionālistu un bandītu ģimeņu izsūtīšanas operācijas [sākuma] momentā iekraušanas stacijās tika padoti 76 dzelzceļa ešloni, iedalīti medicīniskie

[33]

darbinieki, arī konvojs izsūtīto pavadīšanai un norīkoti ešlonu priekšnieki no atbildīgu IeM darbinieku vidus.

Pie ešlonu iekraušanas dzelzceļa stacijās tika nodrošināta pilnīga sabiedriskā kārtība. Ešloni tika nosūtīti tūlīt pēc to piepildīšanas.

Pavisam no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR teritorijas izsūtītas 30 630 kulaku, nacionālistu un bandītu ģimenes (94 779 cilvēki, no tiem vīrieši – 25 708, sievietes – 41 907 un bērni – 27 084), tai skaitā:

no Lietuvas PSR – 9 518 ģimeņu (31 917 cilvēku),

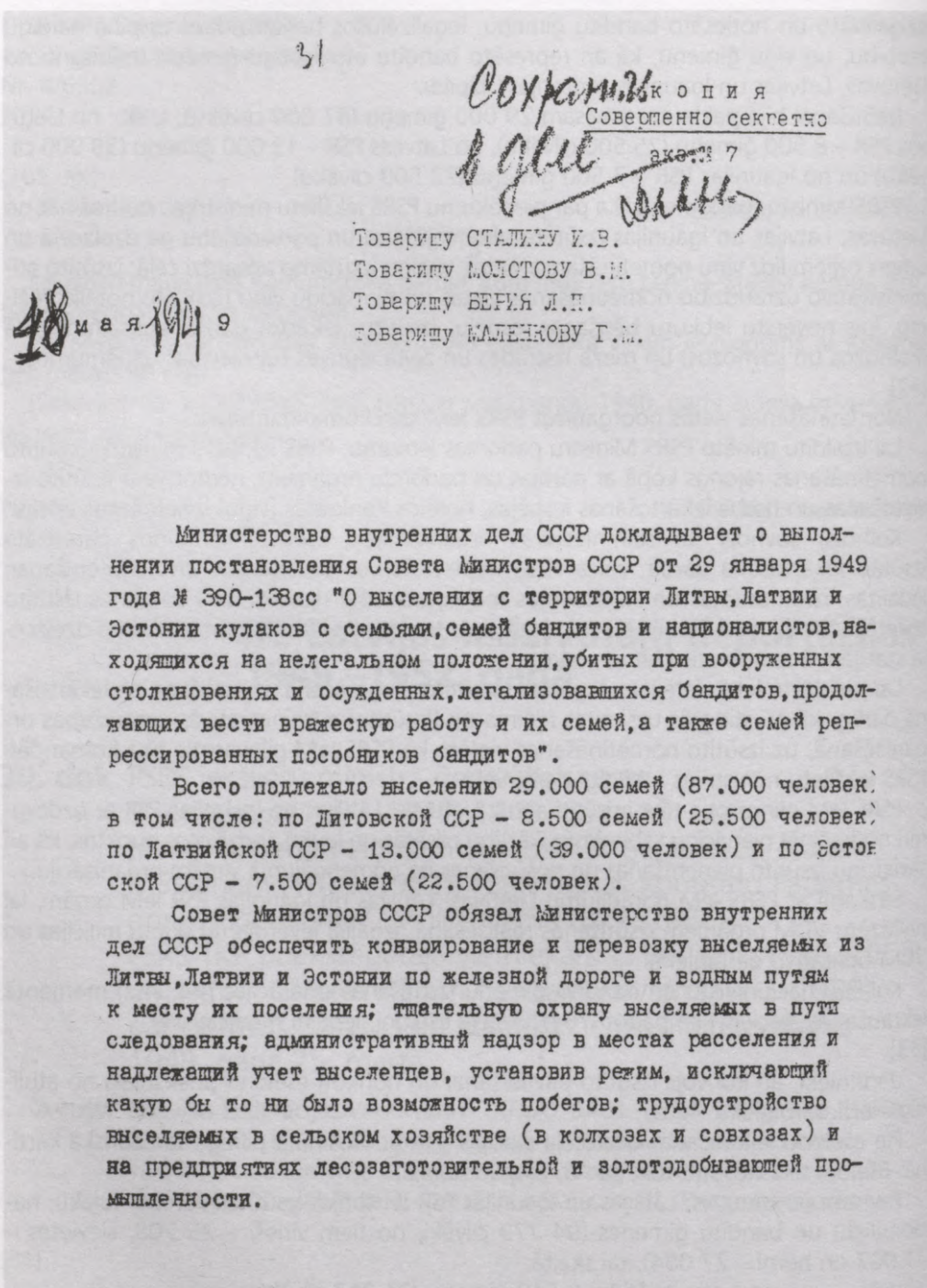
no Latvijas PSR – 13 624 ģimenes (42 149 cilvēki),

no Igaunijas PSR – 7 488 ģimenes (20 713 cilvēku).

Saskaņā ar PSRS Ministru padomes lēmumu izsūtītie izvietoti:

Krasnojarskas novadā – 3 671 ģimene (13 823 cilvēki),

Novosibirskas apgabalā – 3 152 ģimenes (10 064 cilvēki),

29. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālleitnanta S. Kruglova (1907-1977) 1949. gada 18. maija pilnīgi slepenais ziņojums VK(b)P CK ģenerālsekretāram J. Staļinam (1879-1952), PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Molotovam (1877-1986), PSRS TKP priekšsēdētāja vietniekam L. Berijam (1899-1953) un VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam (1902-1988) par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju izvešanu 1949. gada 25. martā. (31. lapa.)

Tomskas apgabalā – 5 360 ģimeņu (16 065 cilvēki),
Omskas apgabalā – 7 944 ģimenes (22 542 cilvēki),
Irkutskas apgabalā – 8 475 ģimenes (25 834 cilvēki),
Amūras apgabalā – 2 028 ģimenes (5 451 cilvēks).

Ierodoties ešeloniem ar izsūtītajiem izkraušanas stacijās, tos sagaidīja un pieņēma speciāli iedalītas leM darbinieku grupas.

Izkraušanas stacijās bija sagatavotas telpas izsūtīto pagaidu turēšanai līdz viņu nosūtīšanai uz nometinājuma vietām, organizēta silta ēdiena izsniegšana, nepieciešamības gadījumos arī sausās devas [izsniegšana] tālākajam ceļam līdz nometināšanas vietām.

Saskaņā ar nometināšanas plānu izsūtītie konvoja un kolhozu, sovhozu un uzņēmumu, kuros viņiem būs jāstrādā, pārstāvju pavadībā tika izvadāti uz pastāvīgās [34]

apmešanās vietām un izvietoti sagatavotajās telpās.

Izsūtītie iekārtoti darbā: kolhozos – 75 790 cilvēku, sovhozos – 16 005 cilvēki, zelta ieguves rūpniecībā – 2 031 cilvēks un mežizstrādes uzņēmumos – 953 cilvēki.

Starp izsūtītajiem izrādījās 2 850 nespēcīgi sirmgalvji–vieninieki, 185 mazgadīgi bērni bez radiniekiem, kuri varētu viņus uzturēt, un 146 invalīdi, pilnīgi nederīgi fiziskam darbam.

Bērni, kas ieradās bez vecākiem, iekārtoti rajonu bērnnunamos.

Iekārtot darbā vecos cilvēkus, kā arī invalīdus nav iespējams. Iekārtot viņus invalīdu namos arī ir grūti, jo nometināšanas vietās esošie invalīdu nami ir pārpildīti.

Sakarā ar to, ka izsūtāmajiem, lai sapostos [ceļam], bija dots maz laika (dažos punktos tas bija saīsināts līdz 15 minūtēm), daudzi izsūtāmie nometināšanas vietās ieradās bez nepieciešamā apģērba un gultas piederumiem.

Izsūtītais Kikas Jānis dzimis 1927. gadā, dzīvojis Uiku mājās Bauskas apriņķī, Latvijas PSR, paziņoja, ka 25. martā, atgriežoties no darba, viņu aizturēja VDM darbinieki un aizveda. Kikasam, izņemot darba drēbes, nav nekā.

Izsūtītā no Latvijas Treļņikova T. A., dzimusi 1903. gadā, paziņoja, ka pie izvešanas, lai sapostos, viņai deva tikai 7 minūtes, tāpēc viņa nepaspēja neko paņemt līdzī.

Izsūtītā Škapors paziņoja, ka viņa bija izsaukta uz pagasta [valdi]. Viņas prombūtnē 6 mazgadīgus bērnus iesēdināja pajūgā, nogādāja arī pagasta [valdē], no kurienes viņi tika izvesti. Sakarā ar šo Škaporu ģimene nepaspēja paņemt līdzī [35]

nepieciešamās mantas.

Šo pašu iemeslu dēļ starp izsūtītajiem izrādījās 838 šķirtas ģimenes. PSRS leM veic pasākumus šo ģimeņu locekļu – apvienošanai.

leM orgāni visus izsūtītos iepazīstināja ar viņu tiesisko stāvokli, kā arī ar PSRS Augstākās Padomes Dekrētu, ka par bēgšanu draud kriminālatbildība. Nometināšanas vietās noorganizētas leM speckomandantūras, visi izsūtītie uzskaitīti un viņiem noteikts stingrs režīms un administratīvā uzraudzība.

PSRS iekšlietu ministrs
Pareizi.

/S. Kruglovs/

31. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālpulkveža

S. Kruglova (1907–1977) stingri slepena, sevišķi svarīga
1950. gada 1. marta pavēle Nr. 00158 par izsūtīto
no Pleskavas apgabala pieņemšanu, pārvadāšanu,
nometināšanu un iekārtošanu darbā.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 9401 – PSRS iekšlietu ministrija (1934–1966), 2. apr., 43. l., 81.–85. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts uz PSRS iekšlietu ministrijas veidlapas ar atzīmi: “Eks. Nr. 1. Stingri slepeni. Sevišķi svarīgs. Obligāti atdodams PSRS IeM sekretariātā. Jāatdod līdz ....”.

Eks. Nr. 1

Stingri slepeni

Sevišķi svarīgs

Obligāti jāatdod

Jāatdod .....termiņā

PSRS IeM – sekretariātā

PSRS iekšlietu ministra

PAVĒLE

Saturs: Nr. 00158. Par pārvietoto no Pleskavas apgabala [personu] pieņemšanu, pārvadāšanu, nometināšanu un iekārtošanu darbā.

Nr. 00158

1950. gada 1. martā

Maskavā

Pamatojoties uz PSR Savienības Ministru padomes 1949. gada 29. decembra lēmumu Nr. 5881–2201–ps, 1950. gada maijā no Pleskavas apgabala Pitalovas, Pečorskas un Kačanovas rajoniem PSRS VDM veiks kulaku, viņu ģimeņu, pagrīdē esošo un bruņotās sadursmēs nogalināto bandītu un nacionālistu ģimeņu, kā arī represēto bandītu atbalstītāju ģimeņu – pavisam 425 ģimeņu ar 1 563 cilvēkiem – izsūtīšanu.

Izsūtāmie ir jāizvieto Krasnojarskas novada speciālās nometinājuma vietās uz visiem laikiem; attiecībā uz viņiem ir spēkā PSRS Augstākās Padomes 1948. gada 26. novembra dekrēts “Personu, kas izsūtītas uz attāliem PSRS rajoniem Tēvijas kara laikā, kriminālbildība par bēgšanu no obligātā nometinājuma vietām”.

Izsūtāmajiem atļauts ņemt sev līdzī viņiem personīgi piederošās vērtības,
[82]

mājturības lietas (apgērbus, traukus, sīko lauksaimniecības, amatniecības, mājas inventāru) un pārtikas krājumus katrai ģimenei līdz 1 500 kg.

Pārējais izsūtāmo īpašums un lopi tiek konfiscēts.

PSRS Ministru padome uzdeva PSRS IeM nodrošināt no Pleskavas apgabala Pitalovas, Pečorskas un Kačanovas rajoniem izsūtāmo konvojēšanu un pārvadāšanu pa dzelzceļa un ūdens transporta ceļiem līdz [viņu] nometināšanas vietām; izsūtāmo rūpīgu apsardzi ceļā, administratīvo uzraudzību vietās, no kurām nāk izsūtāmie, un pienācīgu izsūtāmo uzskaiti; pienācīgā režīma nodrošināšanu, kas nepieļautu izsūtāmo bēgšanas iespēju, kā arī izsūtāmo iekārtošanu darbā lauksaimniecības (kolhozos un sovhozos) un rūpniecības uzņēmumos; izsūtāmo nometināšanas vietās organizēt speckomandantūras.

PAVĒLU:

1. Izsūtāmos no Pleskavas apgabala Pitalovas, Pečorskas un Kačanovas rajoniem nosūtīt uz mūža nometinājumu Krasnojarskas novadā un nodot [tos] izmantošanai darbā lauksaimniecībā un rūpniecības uzņēmumos.

2. leM Pleskavas pārvaldes priekšniekam pulkvedim Almazovam:

- a) organizēt iekraušanas stacijās izsūtāmo pieņemšanu no VDM orgāniem pēc ģimeņu izziņām;
- b) komandēt uz ešelonu formēšanas staciju atbildīgus leMP operatīvos darbiniekus praktiskas palīdzības sniegšanai ešelonu priekšniekiem izsūtāmo pieņemšanas organizēšanā, ešelonu formēšanā un nosūtīšanā;

[83]

- c) izsūtāmo izvešanu veikt ar diviem ešeloniem; no atbildīgo leMP darbinieku vidus norīkot katram ešelonam priekšnieku, amatā ne zemāku par nodaļas priekšnieku, un divus – operatīvās un saimnieciskās daļas – vietniekus, rūpīgi instruējot tos; katram ešelonam iedalīt vienu ārstu un divas medmāsas ar nepieciešamo medikamentu daudzumu;
- d) izsniegt ešelonu priekšniekiem naudu izdevumiem par izsūtāmo uzturu un medicīnisko apkalpošanu ceļā pēc aprēķina – 5 rubļi uzturam un 50 kap. medicīniskajai apkalpošanai diennaktī katram cilvēkam, par ko iesniegt atskaiti.

Uzdot ešelonu priekšniekiem pēc katrām 10–15 dienām veikt izsūtāmo sanitāro apstrādi, iesniedzot par to pieteikumus tās stacijas priekšniekam, kurā ir paredzēts veikt sanapstrādi. Saskaņā ar PSRS S[atiksmes] c[eļu] m[inistrijas] un leM 1949. gada 5. marta pavēli Nr. C-80 p/0116 sanapstrāde tiek veikta bez maksas.

3. PSRS leM Pārvadājumu ar dzelzceļa un ūdens transportu daļas priekšniekam ģenerālmajoram Arkadjevam nodrošināt nepieciešamā daudzuma cilvēku pārvadāšanai iekārtotu vagonu izdališanu.

Noteikt ešelonu maršrutus un izsūtāmo sanapstrādes punktus ceļā.

4. PSRS leM Konvoja karaspēka pārvaldes priekšniekam ģenerālleitnantam Bočkovam nodrošināt konvoja iedalīšanu izsūtāmajiem līdz [viņu] nometinājuma vietai, veicot pasākumus, kas nepieļautu izsūtāmo bēgšanas iespējas ceļā un izkraušanas stacijās.

[84]

5. PSRS leM Galvenās mantu apgādes pārvaldes priekšniekam intendantūras ģenerālmajoram Gornostajevam izsūtāmajiem ceļā organizēt uztura izsniegšanu dzelzceļa restorānos un bufetēs saskaņā ar ešelonu priekšnieku iesniegumiem.

6. PSRS leM Centrālās finanšu daļas priekšniekam intendantūras pulkvedim Karmnovam nodrošināt savlaicīgu finansējumu: Pleskavas apgabala leM pārvaldei – ar izsūtāmo pārvadāšanu uz nometinājuma vietām saistītiem izdevumiem, Krasnojarskas novada leMP – ar izsūtāmo pieņemšanu un nometināšanu saistītiem izdevumiem, tāpat arī finansējumu no jauna organizējamo speckomandantūru uzturēšanai.

Lāčplēša iela Abrenē.

№ 1
 ПОДЛЕЖИТ ОБЯЗАТЕЛЬНОМУ
 ВОЗВРАТУ
 В СЕКРЕТАРИАТ МВД СССР

СТРОГО СЕКРЕТНО

ОСОБОЙ ВАЖНОСТИ

Подлежит возврату в срок

П Р И К А З

МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР

за 1950 год

СО Д Е Р Ж А Н И Е:

№00158. О приеме, перевозке, расселении и трудоустройстве выселяемых из Псковской области.

№00158. 1 „ марта 1950 г., гор. Москва

На основании Постановления Совета Министров Союза ССР от 29 декабря 1949 года № 5881-2201сс в мае 1950 года МГБ СССР из Пыталовского, Печорского и Качановского районов Псковской области будет производиться выселение кулаков с семьями, семей бандитов и националистов, находящихся на нелегальном положении, убитых при вооруженных столкновениях и осужденных, а также семей репрессированных пособников бандитов, всего 425 семей, составляющих 1.563 человека.

Выселяемые должны быть расселены в Красноярском крае в местах специального поселения навечно; на них распространен Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 ноября 1948 года "Об уголовной ответственности за побег из мест обязательного поселения лиц, выселенных в отдаленные районы СССР в период Отечественной войны".

Выселяемым разрешено брать с собой лично им принадлежавшие ценности, домашние вещи (одежду, посуду, мелкий сельскохозяйственный, ремесленный и

7. Krasnojarskas novada leMP priekšniekam pulkvedim Kozlovam:

- a) pēc izsūtāmo ešelonu pienākšanas izkraušanas stacijā organizēt izsūtīto pieņemšanu no ešelonu priekšniekiem pēc ešelonu sarakstiem un pēc VDM ģimeņu izziņām, par ko sastādīt atbilstošos aktus;
- b) pienākušo izsūtīto noņemšanas vietās nepieciešamības gadījumā organizēt leM speckomandantūras vai esošajās speckomandantūrās attiecīgi skaitliski palielināt štatus;
- c) pienākušos izsūtītos uzskaitīt, iepazīstināt viņus ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1948. gada 26. novembra dekrētu un PSRS TKP 1945. gada 8. janvāra lēmumu Nr. 35, organizēt stingru režīmu un veikt administratīvo uzraudzību saskaņā ar PSRS leM 1948. gada 7. decembra pavēli Nr. 001445.

[85]

8. Lai sniegtu Krasnojarskas novada leMP praktisku palīdzību izsūtīto pieņemšanā, noņemšanā un iesaistīšanā darbā, komandēt uz Krasnojarskas novadu PSRS leM Specnometinājumu daļas nodaļas priekšnieka vietnieku majoru Sokolovu.

Šis pavēles izpildes kontroli uzdot PSRS iekšlietu ministra vietniekam ģenerālleitnantam Rjasnojam.¹

PSRS iekšlietu ministrs

Ģenerālpulkvedis

Pareizi /paraksts nesalasāms/

S. Kruglovs

32. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālpulkveža S. Kruglova (1907–1977) 1951. gada 27. marta stingri slepena, sevišķi svarīga pavēle Nr. 00149 par pasākumiem no UPSR, BPSR, MPSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR izsūtīto specpārvietoto konvojēšanas nodrošināšanai.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (KFVA), 9401 – PSRS iekšlietu ministrija (1934–1960), 2. apr., 14. l., 111.–114. lp. Mašīnraksta kopija ar S. Kruglova parakstu un 6 ģenerāļu, t. sk. Ivana Serova, vizām dokumenta beigās. Uz dokumenta atzīme: "Stingri slepeni. Eks. Nr. ... Sevišķi svarīgi." Pavēles numurs ierakstīts ar roku.

Stingri slepeni

Eks. Nr. ...

Sevišķi svarīgi

PSRS iekšlietu ministra

PAVĒLE

1951. gadā

Saturs:

Nr. 00149. Par pasākumiem no UPSR, BPSR, MPSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR izsūtīto specpārvietoto [personu] konvojēšanas nodrošināšanai.

Nr. 00149

1951. gada 27. martā.

Maskavā

¹ Ģenerālleitnants V. S. Rjasnojs (1904–1995) – bijušais Ukrainas PSR iekšlietu tautas komisārs, ar PSRS TKP 1946. gada 15. janvāra lēmumu Nr. 96 apstiprināts par PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieku. (Лубянка. ВЧК – ОГПУ – НКВД – МГБ – КГБ. 1917–1960. Справочник. – М., 1997. – стр. 47). – Red.

Ar PSRS Ministru padomes 1951. gada 3. marta lēmumu Nr. 667–339–ps no Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR, Moldāvijas PSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR robežām tiek izsūtītas noņemšanā uz attālām Padomju Savienības vietām specpārvietotās [personas].

Izsūtāmajiem atļauts izvest personīgi viņiem piederošo īpašumu, produktus, māju tīrības priekšmetus, instrumentus un sīko inventāru svarā līdz 1 500 kg uz ģimeni.

Izsūtāmo pārvešanu no iekraušanas punkta līdz noņemšanas vietai, viņu uzturēšanu ceļā un konvojēšanas nodrošināšanu PSRS Ministru padome uzdeva PSRS IeM.

Izpildot minēto Ministru padomes lēmumu,
PAVĒLU

1. Iekšlietu ministriem: Ukrainas PSR – ģenerālleitnantam Strokačam, Baltkrievijas PSR – ģenerālleitnantam Beļčenko, Moldāvijas PSR – ģenerālleitnantam Tutuškinam, Latvijas PSR – pulkvedim Siekam, Lietuvas PSR – ģenerālmajoram Bartauškam un Igaunijas PSR – ģenerālmajoram Lombakam –
[112]

– izstrādāt konkrētus pasākumu plānus PSRS Ministru padomes lēmuma izpildei un iedalīt atbildīgās personas par visu IeM paredzēto pasākumu specpārvietoto izsūtīšanai no republikas teritorijas nodrošināšanu.

Nodrošināt nepieciešamo naudas summu izsniegšanu ešelonu priekšniekiem izsūtāmo uzturam un sanapstrādei ceļā.

Specpārvietoto medicīniskai aprūpei ceļā nodrošināt republiku veselības aizsardzības ministrijām katram ešelonam vienu ārstu un divus feldšerus (medmāsas), kā arī to apgādi ar pietiekamu medikamentu un pārsienamo materiālu daudzumu.

Kontingenta skaitlisko sastāvu, ešelonu skaitu un to nosūtīšanas termiņus noteikt republiku VDM.

Nosūtāmos ešelonos katru vagonu apgādāt ar mucu ūdens glabāšanai un spaiņiem ūdens un uztura piegādei (rēķinot pa diviem uz vagonu).

Iekraušanas punktos iedalīt un sagatavot telpas pienākošā konvoja pagaidu izvietojumam.

2. PSRS IeM Pārvadājumu ar dzelzceļu un ūdensceļu transportu daļas priekšnieka vietniekam pulkvedim Krištofovam: kopā ar pārstāvjiem no PSRS VDM un S[satiksmes] m[ministrijas] izstrādāt ešelonu kustības maršrutus.

Sagatavot nepieciešamo daudzumu ritošā sastāva, vagonus sagatavot ziemas apstākļiem, tualetes podus norobežot ar koka šķērssienu.

Ešelonus saformēt saskaņā ar konvoja karaspēka shēmām un padot tos uz iekraušanas stacijām operāciju plānos paredzētajos termiņos.

Organizēt ritošā sastāva gatavības kontroli padošanai uz iekraušanu, kontrolēt iekraušanu un ešelonu kustību līdz norādītajai vietai, nodrošināt to kustību kā
[113]

militārajiem ešeloniem. Veikt pasākumus netraucētai ešelonu apgādei ar kurināmo, apgaismojumu un vārītu ūdeni.

3. PSRS IeM Konvoja karaspēka priekšniekam ģenerālleitnantam Bočkovam¹: iedalīt nepieciešamo konvoja skaitu ar 35 cilvēkiem katrā. Konvojus savlaikus koncentrēt pieņemšanas punktos, termiņus saskaņot ar UPSR, BPSR, MPSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR IeM un VDM.

Nodrošināt specpārvietoto pieņemšanu ešelonos pēc sarakstiem no VDM operatīvajām grupām iekraušanas punktos un izsūtāmo konvojēšanu līdz norādītajām vietām, nepieļaujot konvojējamo atpalikšanu ceļā un citus notikumus.

¹ Ģenerālleitnants V. M. Bočkovs (1900–1981). – Red.

Lai palīdzētu konvoju priekšniekiem, uz ešelonu iekraušanas punktiem nosūtīt atbildīgus virsniekus no vienību štābiem un Konvoja karaspēka pārvaldes.

4. PSRS leM Mantu apgādes galvenās pārvaldes priekšniekam intendantūras ģenerālmajoram Gornostajevam – organizēt izsūtāmo ēdināšanu ceļā dzelzceļa bufetēs, noteicot ēdināšanas punktus katram ešelonam tā ceļā.

5. PSRS leM Centrālās finanšu daļas priekšniekam intendantūras pulkvedim Karmenovam – finansēt UPSR, BPSR, MPSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR leM ar nepieciešamajiem naudas līdzekļiem kontingenta ēdināšanai, sanapstrādei un citām vajadzībām, saistītām ar kontingenta konvojēšanu.

[114]

6. Lai sniegtu praktisku palīdzību un saskaņotu pasākumus, kas saistīti ar operāciju nodrošināšanu, nosūtīt uz UPSR, BPSR, MPSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR un Igaunijas PSR leM atbildīgus virsniekus no PSRS leM Pārvadājumu pa dzelzceļu un ūdensceļiem daļas, PSRS VDM Galvenās mantu apgādes daļas un PSRS leM Konvoja karaspēka pārvaldes.

Šis pavēles izpildes kontroli uzdot PSRS iekšlietu ministra vietniekam ģenerālpulkvedim b. Serovam.

PSRS iekšlietu ministrs

ģenerālpulkvedis /paraksts/ /S. Kruglovs/

33. dok. PSRS VDM 9. pārvaldes 3. daļas priekšnieka vietnieka pulkveža Krotova un 3. daļas nodaļas priekšnieka majora Kuročkina 1952. gada 6. jūnija pilnīgi slepena izziņa PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieka vietniekam pulkvedim B. Novikam par specnometināto skaitu no Baltijas republikām un Ukrainas un izvietojumu PSRS nometinājuma vietās.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (KFVA), 9479 – PSRS leM 4. speciālās nodaļas (1931–1959) fonds, 1. apr., 579. l., 28.–32. lp. Mašīnraksta oriģināls uz PSRS VDM veidlapas ar atzīmi: "Pilnīgi slepeni. Liters A, Eks. Nr. 1" un pulkveža Novika parakstu. Spiedogs: "Atslepenots. Akts Nr. ... 20. g.", rezolūcija ar tinti: "b. Petrovam. Pārrunājiet ar mani. 15.V – [19]52." (paraksts nesalasāms). Atzīme: "Ziņots Šijanam. 15.V" (paraksts nesalasāms).

[28]

Pilnīgi slepeni
Liters A
Eks. Nr. 1

PSR Savienības Valsts drošības ministrija

2/8/24786

1952. gada 12. maijā

Dienesta ziņojums

PSRS VDM 9. pārvaldes priekšnieka vietniekam
apakšpulkvedim biedram B. V. Novikam.

Operatīvā darba vajadzībām lūdzu Jūs paziņot PSRS VDM 2. galvenajai pārvaldei, kādās republikās, novados un apgabalos izvietoti specpārvietotie lietuvieši, latvieši un igauņi, kā arī viņu skaitu.

PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieka vietn.
Pulkvedis Noviks /paraksts/

Spiedogs: "PSRS VDM 9. pārvalde"

13.V. 1952. g. Indeks 2

Rokrakstā:

b. Portnovam.

Pārrunājiet ar mani.

15.V-52. /paraksts nesalasāms/

"Ziņots b. Šijanam. 15.V – /paraksts nesalasāms/"

[29]

Kopija

Pilnīgi slepeni

Eks. Nr. 2

Liters "A"

[9]. pārvalde

.....majā ...2

9/3/13993

PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieka vietn. pulkvedim b. Novikam N. P.

Uz 1952. gada 12. maija Nr. 2/8/24786.

Par specpārvietoto no Baltijas republikām izvietojanas vietām un viņu skaitu PSRS VDM 2. galvenajai pārvaldei paziņots 1951. gada 30. aprīlī ar Nr. 9/3-3437.

PSRS VDM 9. pārvaldes priekšnieka vietnieks
apakšpulkvedis /Novikovs/

[30]

Kopija

Pilnīgi slepeni

Eks. Nr. 2

Tikai personīgi

PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieka vietn.
pulkvedim b. Novikam

9. pārvalde

1952. gada 6. jūnijā

9/316749

Uz 1952. gada 12. maija Nr. 2/8/24786.

Saskaņā ar Jūsu pieprasījumu ar šo nosūtu izziņu par specnometināto "ouniešu"¹ un no Baltijas republikām pārvietoto [personu] izvietojuma vietām un viņu skaitu.

Pielikums: teksts uz 2 lapām.

PSRS VDM 9. pārvaldes priekšnieka vietn.
apakšpulkvedis /Novikovs/

¹ OUN – ukraiņu nacionālistu organizācija. – Red.

2 eksemplāri:

1. – adresātam

2. – lietā

Kuročkins /paraksts/

Pareizi. /paraksts nesalasāms/

[31]

Izziņa

par specnometināto no Ukrainas un Baltijas skaitu un viņu izvietojumu republikās, novados un apgabalos

Stāvoklis 1952. gada 1. janvārī

Kontingenta nosaukums	Republiku, novadu un apgabalu nosaukums	Specnometināto skaits	
		Pavisam	T. sk. pieaugušie
"Ounieši"	1. Kazahijas PSR	7 864	6 152
	2. Burjatu-Mongoļu APSR	2 247	1 661
	3. Komi APSR	3 814	2 961
	4. Udmurtijas APSR	1 075	861
	5. Jakutijas APSR	1 905	1 650
	6. Altaja novads	7	6
	7. Krasnojarskas novads	14 195	10 787
	8. Piejūras novads	1 556	1 136
	9. Habarovskas novads	26 316	19 389
	10. Amūras apgabals	5 663	4 185
	11. Arhangeļskas apgabals	4 404	3 531
	12. Vologdas apgabals	168	168
	13. Irkutskas apgabals	17 375	13 047
	14. Kemerovas apgabals	28 210	21 916
	15. Kuibiševas apgabals	1	1
	16. Kirovas apgabals	1 970	1 644
	17. Molotovas apgabals	11 035	8 564
	18. Novosibirskas apgabals	232	197
	19. Omskas apgabals	12 820	10 033
	20. Sverdlovskas apgabals	99	73
	21. Tomskas apgabals	11 682	8 664
	22. Tjumeņas apgabals	2 681	1 906
	23. Čeljabinskas apgabals	6 172	4 626
	24. Čitas apgabals	4 678	3 696
	25. Tālo Austrumu būve ("Dajstroj")	24	24
	26. IeM LDN un specbūvēs	4 417	3 226
	Kopā:	170 612	130 104
	No Baltijas		
Lietuvas PSR	1. Kazahijas PSR	4	2
	2. Burjatu-Mongoļu APSR	3 879	2 845
	3. Komi APSR	772	587
	4. Jakutijas APSR	80	78
	5. Altaja novads	9	4

[32]	6. Krasnojarskas novads	38 970	28 121
	7. Habarovskas novads	753	560
	8. Irkutskas apgabals	38 635	28 314
	9. Kemerovas apgabals	117	96
	10. Kirovas apgabals	2	2
	11. Molotovas apgabals	2 356	1 740
	12. Omskas apgabals	1	1
	13. Sverdlovskas apgabals	1 341	985
	14. Tomskas apgabals	9 212	6 511
	15. Tjumeņas apgabals	1 222	937
	16. Tālo Austrumu būve ("Daļstroj")	3	3
	17. IeM LDN un specbūves	512	489
	Kopā:	87 848	71 275
Latvijas PSR	1. Kazahijas PSR	2	2
	2. Jakutijas APSR	3	3
	3. Krasnojarskas novads	14	10
	4. Habarovskas novads	7	7
	5. Amūras apgabals	5 019	3 851
	6. Irkutskas apgabals	46	45
	7. Omskas apgabals	18 763	14 185
	8. Sverdlovskas apgabals	17	16
	9. Tomskas apgabals	14 438	10 824
	Kopā:	38 309	28 943
Igaunijas PSR	1. Jakutijas APSR	12	11
	2. Altaja novads	1	1
	3. Krasnojarskas novads	6 158	4 394
	4. Irkutskas apgabals	2 053	1 556
	5. Kirovas apgabals	2	1
	6. Novosibirskas apgabals	9 433	6 808
	7. Omskas apgabals	1 629	1 143
	8. Tomskas apgabals	28	23
	Kopā:	19 316	13 987
Citas tautības ārpus lietuviešu, latviešu un igauņu ģimeņu sastāviem	1. Omskas apgabals	991	700
	2. Tomskas apgabals	8	5
	Kopā:	999	705
Pavisam no Baltijas		156 472	114 910

PSRS VDM 9. pārvaldes 3. daļas priekšnieka vietn.
pulkvedis /Krotkovs/
3. daļas nodalījuma priekšnieks
majors /Kuročkins/
...jūnijā 1952. gadā

X. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas padomes garīgai apspiešanai 20. gs. 70.–80. gados

34. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Republikāniskā ateistu padome.

Avots: Latvijas Valsts arhīvs, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs, 101. f., 36. apr., 22. lp. 136.–137. lp. Pielikums Nr. 1 pie 43. pilnīgi slepenā protokola 9. punkta. Mašīnraksta oriģināls krievu valodā.

Latvijas KP CK Republikāniskā ateistu padome¹

- Kukaine R. A. – padomes priekšsēdētāja, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas akadēmīķe, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Augusta Kirchenšteina vārdā nosauktā Mikrobioloģijas institūta direktore.
- Laizāns P. V. – padomes priekšsēdētājas vietnieks, LVU Filozofijas katedras vadītāja vietas izpildītājs, filozofijas zinātņu kandidāts.
- Meņņiks A. M. – padomes priekšsēdētājas vietnieks, Latvijas KP CK pastāvīgi darbojošos kursu partijas un padomju kadru pārkvalificēšanas vadītājs.

Padomes locekļi

- Arons K. J. – Rīgas Medicīnas institūta vecākais pasniedzējs, medicīnas zinātņu kandidāts.
- Austers Z. V. – Latvijas PSR augstākās un vidējās speciālās izglītības ministra vietnieks.
- Brokāns V. J. – Latvijas KP Rīgas pilsētas komitejas Propagandas un agitācijas daļas vadītājs.
- Balēvics Z. V. – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks, vēstures zinātņu kandidāts.
- Bušmanis G. G. – LVU Filozofijas katedras vecākais pasniedzējs, filozofijas zinātņu kandidāts.
- Grudulis L. J. – Latvijas PSR izglītības ministra vietnieks.
- Dobelniece B. E. – Latvijas KP Jelgavas pilsētas komitejas sekretāre.
- Dmitrijevs I. O. – žurnāla "Padomju Latvijas Komunisti" Marksisma–ļeņinisma propagandas daļas vadītājs–referents.
- Zvejsalnieks B. D. – Republikāniskās biedrības "Zinātne" referents.
- Zēbergs B. A. – Latvijas radio sabiedriski politisko raidījumu galvenais redaktors.
- Ivanova I. L. – Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldes Kultūras, izglītības, veselības aizsardzības un sociālās nodrošināšanas daļas vadītāja.
- Kligers E. I. – Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes sekretārs.

¹ LKD CK Ateistu padomes locekļi sakārtoti krievu alfabēta secībā. – Red.

- Līcis K. A. – Latvijas ĻKJS CK sekretārs.
 Liepiņš V. J. – Valmieras rajona avīzes "Liesma" redaktors.
 Pēlmanis L. P. – dzejnieks, Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedrs.
 Podmazovs A. A. – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks, filozofijas zinātņu kandidāts.
 Puteklis J. P. – Latvijas PSR kultūras ministra vietnieks.
 Reihmanis G. O. – Latvijas KP CK lektors.
 Serdants A. E. – Latvijas Kinematogrāfistu radošās savienības pārvaldes sekcijas priekšsēdētājs.
 Hahele R. A. – Latvijas KP Rēzeknes pilsētas komitejas sekretāre.
 Ševčenko S. I. – Latvijas KP Daugavpils pilsētas komitejas sekretārs.
 Jansons V. J. – Latvijas PSR Ministru padomes Valsts komitejas priekšsēdētāja vietnieks izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietās.

35. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Republikāniskā padome kontrpropagandas jautājumos un cīņai pret buržuāzisko ideoloģiju 1983. gadā.

Avots: LVA LKPA, 101. f., 51. apr., 39. l., 18. lp. Mašīnraksts krievu valodā, pavairots 3 eksemplāros ar LKP CK Propagandas un agitācijas daļas vadītāja L. Freiberga un šīs daļas instruktora O. Skudras parakstiem 06.04.1983. Pielikums LKP CK biroja 1983. g. pilnīgi slepenam 29. protokola 2. § par šīs padomes apstiprināšanu. Tulkojums no krievu valodas.

Pie 29. protokola 2. §

Republikāniskā padome kontrpropagandas jautājumos un cīņai pret buržuāzisko ideoloģiju¹

1. Andersons I. A. – padomes priekšsēdētājs, Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs
2. Freibergs L. E. – padomes priekšsēdētāja vietnieks, Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un agitācijas daļas vadītājs
3. Aizupīte V. J. – Latvijas PSR Valsts radio un televīzijas komitejas priekšsēdētāja vietniece
4. Brenčevs Z. A. – Latvijas ĻKJS CK sekretārs
5. Britāns J. P. – laikraksta "Cīņa" redaktors
6. Vējš J. J. – Latvijas PSR ZA Filozofijas un tiesību institūta sektora vadītājs
7. Gorbunovs A. V. – Latvijas Komunistiskās partijas Rīgas pilsētas komitejas sekretārs
8. Goris A. J. – Latvijas Komunistiskās partijas CK Kultūras daļas vadītājs

¹ LKD CK Kontrpropagandas un cīņai pret buržuāzisko ideoloģiju padomes locekļi sakārtoti krievu alfabēta secībā. – Red.

9. Jērāns P. P. – Enciklopēdiju galvenās redakcijas galvenais redaktors
10. Kārkliņa N. N. – Latvijas Republikāniskās patērētāju biedrības savienība
11. Klibiķe V. S. – Latvijas Komunistiskās partijas CK Zinātnes un skolu daļas vadītāja
12. Kučāns M. F. – Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja vietnieks
13. Līdumnieks A. A. – Latvijas PSR "Zinātnes" biedrības priekšsēdētāja pirmais vietnieks
14. Makrousovs V. J. – Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un aģitācijas daļas vadītājs
15. Neilands N. V. – Latvijas PSR ārlietu ministra vietnieks
16. Rimjans L. V. – Latvijas Komunistiskās partijas CK Ārzemju daļas vadītāja vietnieks
17. Skudra O. J. – Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un aģitācijas daļas instruktors
18. Šteinbergs V. A. – Latvijas PSR ZA Filozofijas un tiesību institūta direktors

Muzeja darbs

Muzeja darbs

Okupācijas muzeja tematiskā izstāde "Tirdzniecība Latvijā okupācijas gados", ko atklāja
2002. gada 17. jūnijā.

leskats Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos, 2001.–2002. gads

INESE DREIMANE

Šāgada pārskatam par Latvijas Okupācijas muzeja krātuves jaunajiem materiāliem mainīts tematiskais sadalījums – trimdas materiāli nav apkopoti atsevišķi kā līdz šim, bet iekļauti citās tematiskajās grupās. Materiālu specifikas dēļ literāri darbi pārskatā šogad nav iekļauti. Aprakstos arī šoreiz sniegti raksturīgi un interesanti citāti no atmiņām, vēstulēm un dokumentiem.

I. Priekšmeti

1. Krustiņš.

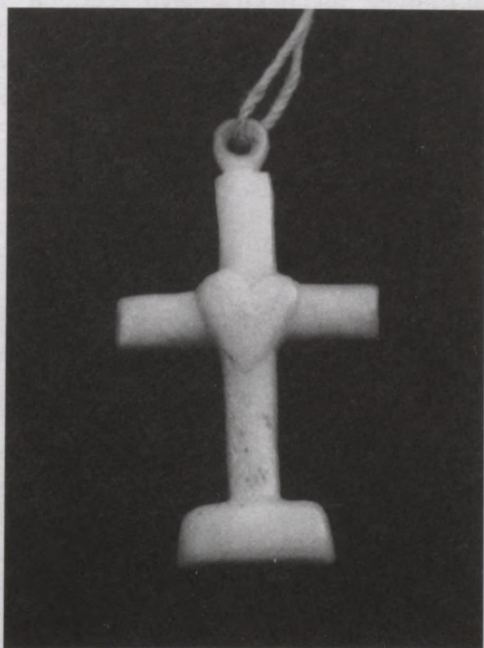
Iegūšanas datums: 2002. gada 28. maijs. Dāvinājis Eižens Rauhvargers (1923).

Izmēri: 3,1 x 1,7 cm.

Materiāls: kauls.

Raksturojums: Otrā pasaules kara beigu posmā Eižens Rauhvargers tika nosūtīts uz Vāciju kā ārrindas dienestnieks. Tur viņš nokļuva padomju gūstā, kam sekoja ieslodzījums Abezas nometnē (Komi APSR). Eižens Rauhvargers bija nodarbināts Vorkutas dzelzceļa līnijas iztaisnošanā. Darbs bija smags, un nākotne nezināma, jo bijušie latviešu karavīri skaitījās filtrācijā: viņiem neuzrādīja apsūdzības, bet arī nesolīja atbrīvošanu. Uzturs pirmajos pēckara gados nometnēs bija ļoti trūcīgs.

Šādos apstākļos daudzi ieslodzītie darināja sadzīvē noderīgas lietas, kā arī suvenīrus, ko varēja pārdot vai iemainīt pret pārtikas produktiem. 1946. gada pavasarī, atrodoties Abezas nometnes hospitālī, agrākais Aizputes pagasta iedzīvotājs Pilēns (vārds nav zināms) no ziemeļbrieža kaula izgatavoja mazu krustiņu ar sirds kontūru vidū. Krustiņu iekāra diegā, ko izvilka no segas. Eižens Rauhvargers

Ziemeļbrieža kaula krustiņš. Darinājis ieslodzītais Pilēns (vārds nav zināms) no Aizputes pagasta Abezas nometnes hospitālī 1946. gada pavasarī.
(OMF krājumi, Eižena Rauhvargera mape.)

iemainīja maizi pret krustiņu, ko vēlāk aizsūtīja uz Lizuma pagastu savai mātei Olgai Rauhvargerei.

2. Tamborēts lakats.

legūšanas datums: 2002. gada 17. aprīlis. Dāvinājis Alfons Kalns.

Izmēri: 71 x 160 cm.

Materiāls: zaļa, tumši rozā, melna, balta vilnas dzija.

Raksturojums: 1944. gada jūlija beigās Zigrīda Šēre (tagad – Kalns) kopā ar māti no Jelgavas devās bēgļu gaitās. Sākotnējais ceļa mērķis bija Vācija, taču Kurzemē viņas satika cilvēkus, kuri organizēja bēgšanu uz Zviedriju ar laivām. 1944. gada oktobrī Zigrīda Šēre ar māti ieradās kādās lauku mājās Ventspils tuvumā, kur bija apmetušies citi bēgļi, kuri gaidīja laivas. Viņu vidū bija arī rakstnieks Kārlis Skalbe (1879–1945) ar sievu. Laivas kavējās, un sakarā ar frontes līnijas tuvošanos bija vēlreiz jāmaina uzkavēšanās vieta. Vācu karavīri, kuriem bija labi samaksāts, bēgļu grupu smagajās mašīnās aizveda uz Užavas pagastu, kur gaidīšana turpinājās.

Naktī no 1944. gada 9. novembra uz 10. novembri krastā piestāja laiva "Centiba". Tajā atradās vieta arī Zigrīdai Šērei un viņas mātei. Latviju bēgļi atstāja plkst. 2.00 no rīta, un pēc 14 stundām laiva piestāja Farosundā (Gotlandes salā). Brauciena laikā Zigrīdai Šērei galvā bija krāsains, no kvadrātiņiem tamborēts vilnas lakats ar bārkstīm, ko viņa bija ieguvusi Jelgavas 2. ģimnāzijas sarikojuma loterijā. Saltajā novembra naktī atklātā jūrā tas palīdzēja saglabāt nepieciešamo siltumu un nesaukstēties. Šajā naktī ar laivu "Centiba" Zviedriju sasniedza 105 pasažieri, to vidū arī gleznotājs un grafiķis Niklāvs Strunke (1894–1966). Vēlāk Zigrīda Šēre uzzināja, ka šo, kā arī citus braucienus, organizēja pretošanās kustības "Latvijas Centrālā padome" dalībnieki Osvalds Bileskalns (1923–1951), Voldemārs Kalniņš un Leonīds Siliņš (1916).

Laiva "Centiba" ar bēgļiem ceļā uz Zviedriju 1944. gada 9.–10. novembrī. Zigrīda Šēre sēž priekšplānā ar tamborētu lakatu galvā. Viņai preti sēž Osvalda Bileskalna sievasmāte. Laivas kreisajā pusē gaišā "ausainē" ar papirosu sēž Niklāvs Strunke. (OMF krājumi, Alfona Kalna mape.)

3. Homēra eposs "Iliada", kas bijis līdzīgs izsūtījumā.

Iegūšanas datums: 2002. gada 10. jūnijs. Dāvinājusi Rita Januška-Bubindusa.

Izmēri: 24,8 x 18,2 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: "Nakts no 13. uz 14. jūniju 1941. g. plkst. 2.00 Rīgā, Brīvības 44/46. Vairākkārtējs zvans. Soļi. Pavēlošas balsis. Tad tēva mierīgās atbildes. Atveras manas istabas durvis. "Ceļaties arī jūs!" – skan N.K.V.D. pārstāvja pavēle. Mūsu dzīvoklis pieplūst sarkanarmiešiem. Apģērbjamies krievu štiku apsardzībā." Ar šiem vārdiem sākas Latvijas Universitātes Veterinārās medicīnas fakultātes 1. kursa studenta Jura Bubindusa (1920–2001) piezīmes par izsūtījumu, kuras rakstītas uz Homēra eposa "Iliada" malām. Grāmatu Jurim Bubindusam izlaiduma dienā, neilgi pirms 1941. gada 14. jūnija, uzdāvināja tēvs – Latvijas Armijas ģenerālis Andrejs Bubinduss (1891–1942). Kopā ar zooloģijas un dabas mācības lekciju pierakstiem Juris Bubinduss "Iliadu" paņēma līdzīgs izsūtījumā. Ģenerālim Andrejam Bubindusam Ussoljagā (Permas apgabālā) piesprieda nāvessodu, kas tika izpildīts 1942. gada 18. maijā. Viņa sievu Sofiju (1897–?) un dēlus Juri un Oļģertu (1927) sākotnēji nometināja Krasnojarskas apgabala Dzeržinskas rajonā, bet 1942. gada jūlijā pārvietoja uz Taimiras apgabala Houtiem pie Jeņisejas ietekas Karas jūrā. Bubindusu ģimene tur bija vienīgie latvieši starp krieviem, ukraiņiem, burjatiem, somiem un citu tautību izsūtītajiem. Pamatnodarbošanās bija zveja. Dzīves un darba apstākļi bija ļoti smagi, īpaši ziemas periodos, kad bija jācīnās ar badu, salu, slimībām un apsaldējumiem. Houtos Juris Bubinduss atradās līdz 1945. gadam; pēc tam sekoja vēl citas nometinājuma vietas. Latvijā viņš atgriezās 1958. gadā.

Piezīmes rakstītas "Iliadas" beigu daļā – no 391. lpp. līdz 562. lpp. par laiku no 1941. gada 14. jūnija līdz 1944. gadam. Precīzāk grūti noteikt, jo teksts beigās kļuvis nesalasāms. Piedāvājam atsevišķus fragmentus no šīm piezīmēm.

"Dieta: 20 kartupeļi (vāriti H₂O + NaCl) + 700 gr maizes + H₂O ("tēja"). Makarova ir pārliecināta komuniste. Bieži nievājoši izsakās par mūsējiem. Aizstāvu savējos. (..) Arvien vairāk un vairāk prasa kaļš. Sovchoza zirgu un cilvēku skaits paliek arvien mazāks." (1941. gada ieraksts.)

"9. dec. Uz katru salinieku jānodod brigādēm valstij 5,5 centr. zivis līdz 1. janv. (bet zivis nav). 1. dec. biju zvejā – nevienas zivs." (1942. gada ieraksts.)

"12.XII.42. Malka. Pirts. Tiesa Sopašnajā Kargā (iepretīm Ošmarino) – 4 cilvēki notiesāti, 1 par to, ka nozadzis zivi, otris par to, kā izrunājies, divi par slinkošānu (salā atteikušies iziet darbā)."

"13.II.43. Purga + caureja."

"18.II.43. Māte dodas uz Ošmarino pēc vitamīna C un uz Narzoju pēc maizes. (..) Līdzīgs paņēma savu un manu pulksteni (to dienas laikam skaitītas)."

"20.III. Ar Oļģertu dodos uz Narzoju pēc produktiem. Vēlu vakarā esam mājās. Ceļā lieliski ziemeļblāzmas veidojumi. Jūtu sāpes locītavās (cinga?)." (1943. gada ieraksts.)

II. Mākslas darbi

1. Zīmējums "Mūsu jaunā māja Sibīrijas ciematā".

Iegūšanas datums: 2002. gada 13. februāris. Dāvinājusi Dzintra Legzdiņa (1943).

Izmēri: 17,8 x 26,4 cm.

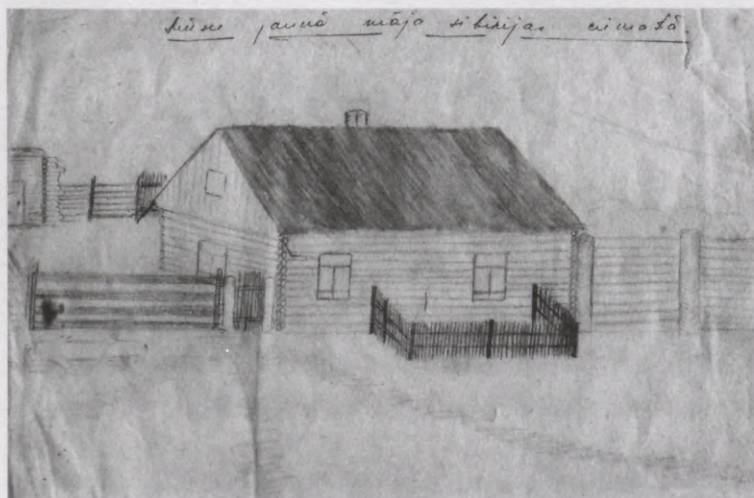
Materiāls: papīrs, zīmulis.

Raksturojums: 1949. gada 25. martā no Talsu apriņķa Vandzenes pagasta "Druviņu" mājām izveda Ernestu (1909–?) un Mirdzu Ābeles (1921), trīs viņu bērnus, kā arī Ernesta vecākus, Mirdzas māti un krustmāti. No Stendes stacijas sākās ceļš preti izsūtījuma vietai – Tomskas apgabala Krivošeinas rajona Meždurečinas sādžai.

Ernests Ābele vasarās strādāja tālos kolhoza laukos, bet ziemā viņu sūtīja meža darbos, kur bija jāpaliek līdz pavasarim, pašam ņemot līdzi pārtiku. Mirdza Ābele sākumā strādāja dažādos gadījuma darbos, bet 1949. gada beigās iekārtojās lopu fermā. Rūpes par saimniecību un bērniem gūlās uz Mirdzas mātes pleciem. Visiem kolhozniekiem bija uzlikti nodokļi, un regulāri tika pieprasīta nauda valsts aizņēmumam. Pēc tam, kad ģimene iegādājās govī, katru gadu bija jānodod arī sviests un gaļa.

1951. gadā ģimene saņēma kolhoza priekšsēdētāja atļauju mājas celtniecībai un sāka gādāt ciedra un apses baļķus. Jāpiebilst, ka Meždurečīnā attieksme pret deportētajiem bija labvēlīga un viņiem neliedza ne padomu, ne palīdzību.

Ernestu Ābeli norīkoja būvbrigādē, un 1952. gada pavasarī varēja sākties mājas celtniecība. Starp baļķu kārtām ieklāja sūnas, kuras salasīja bērni un Mirdzas Ābeles māte. Māju cēla brīvajos brīžos, jo visu laiku bija jāstrādā kolhozā. Tikai rudenī Ernests Ābele dabūja piecas brīvas dienas, kuras pilnībā veltīja celtniecībai. 1952. gada novembra sākumā Ābeļu ģimene ievācās jaunajā mājā. Vienā tās galā piebūvēja kūti, bet zem mājas ierīkoja pagrabu. Mirdza Ābele iegādājās arī dažas aitas. Labiekārtošanas darbi turpinājās – 1953. gada vasarā mājai tika piebūvēts priekšnams, bet Mirdza Ābele iekšelpas apmetā ar māliem un izbalsināja. Pie loga ierīkotajā puķu dobē ziedēja dažādas puķes, bet vecākais dēls Aivars (1941) ap puķu dobi uzcēla žogu. Pamazām sagādāja arī jaunus palagus, segas un citus sadzīves piederumus. 1955. gada sākumā Ābeļu ģimenei jau bija govīs, trīs sivēni, aita ar jēriem, kā arī dažas vistas. Dzīves apstākļi pamazām uzlabojās, vienīgi nebija naudas, jo tā aizgāja obligātajiem valsts aizņēmumiem.

Izsūtīto latviešu celtā māja Tomskas apgabala Krivošeinas rajona Meždurečinas sādžā. Zīmējusi Dzintra Legzdiņa pēc atgriešanās no izsūtījuma. (OMF krājumi, Dzintras Legzdiņas mape.)

1956. gada 16. jūlijā Ābeļu ģimeni "noņēma" no speciālā nometinājuma uzskaites Krivošeinas komandantūrā. 20. jūlijā ceļā uz Latviju devās Ernesta Ābeles vecāki, kā arī dēls Aivars un meita Dzintra, jo darbspējīgos pieaugušos no darba kolhozā neatbrīvoja. Navigācijas sezonas beigās, 1956. gada 26. oktobrī, izsūtījuma vietu atstāja arī Ernests un Mirdza Ābeles, jaunākais dēls Raimonds (1947), kā arī Mirdzas Ābeles māte un krustmāte. Ar lielām pūlēm celtā un iekārtotā mājiņa ar visu iedzīvi tika pārdota neilgi pirms aizbraukšanas.

Pēc atgriešanās Latvijā Dzintra Ābele (tagad Legzdiņa) pēc atmiņas uzzīmēja savu bērnības mājvietu tālajā Meždurečinas sādžā.

2. Apsveikumu albums ar bērza tāss lapām.

legūšanas datums: 2002. gada 6. marts. Dāvinājusi Velta Šimanska (1929).

Izmēri: 6,6 x 12,6 cm.

Materiāls: audums, diegi, bērza tāss, krāsas, tinte.

Raksturojums: nelielā albumiņa vāki darināti no melna vilnas auduma, bet iekšpuse – no tumši zila, puķaina kokvilnas auduma. Pie vāka piešūta prievīte, kas austā no ziliem un gaiši brūniem diegiem. Albumiņš aizsiets ar melnām aukliņām. Tajā iesūtās piecas bērza tāss lapiņas, uz kurām rakstīti apsveikumi vai dzejas rindas. Pirmajā lapā redzams krāsains zīmējums: bērzs pie taciņas, kas ved kalnā uz nelielu mājiņu. Līdzās ieraksts: "Veltēn!.. Sirsnīgi sveicinam Tevi vārda dienā! Javā, 24.XI 54." Albumiņu kā vārda dienas dāvanu pasniedza ieslodzītajai Veltai Gulbei (tagad Šimanskai).

Albumiņu izgatavoja Javas nometnē (Mordovijā) ieslodzītā Guna Rudzīte (1927), kura 1948. gadā bija notiesāta par līdzdalību Dobeles jauniešu pretošanās organizācijā. Domājams, ka arī zīmējuma autore ir viņa. Ceturtajā lappusē Guna Rudzīte ierakstījusi arī savu veltījumu jubilārei: "Sauc Tevi tālāk ceļš kā ugunīga josta – No šaurās verdzības, no nebrīvības posta! Veltai – Guna."

Pārējās ieslodzītās, kuras ar dzejoļiem vai pašu sacerētiem veltījumiem apsveica Veltu Gulbi vārda dienā, bija Māra un Ausma (uzvārdi nav zināmi), kā arī lietuviete, kas parakstījusies ar segvārdu "Šunis". Viņa rakstīja lietuviešu valodā.

Velta Gulbe 1945. gadā iesaistījās Jelgavas skolēnu nelegālajā organizācijā "Tris-zvaigžņu kolonna". 1945. gada 6. novembrī viņu apcietināja un 1946. gada maijā notiesāja kopā ar citiem organizācijas biedriem. Veltai Gulbei piesprieda 10 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Soda viņa izcieta dažādās nometnēs, to skaitā Noriļskā, kur piedalījās ieslodzīto streikā 1953. gada vasarā. Javas nometne bija Veltas Gulbes pēdējā ieslodzījuma vieta, jo 1955. gada 3. janvārī viņu atbrīvoja.

3. Gleznu cikls "Mana dzimtene kara liesmās" (63).

legūšanas datums: 2002. gada 19. februāris. Dāvinājusi Marta Cīrule.

Izmēri: dažādi.

Materiāls: kartons, tempera.

Raksturojums: gleznotāja Jāņa Cīruļa (1908–1995) daiļrade daudziem Latvijā nav bijusi pazīstama, jo viņa mūža lielākā daļa aizritējusi Zviedrijā un Amerikas Savienotajās Valstīs. Tikai šogad mākslinieka dzimtenē nogādātas no 1945. gada līdz 1949. gadam Zviedrijā tapušās 63 gleznas, kas apvienotas ciklā "Mana dzimtene kara liesmās".

Jānis Cīrulis jau kopš agras bērnības interesējās par zīmēšanu un glezniecību. Pirmā nopietnā saskare ar mākslu notika 1923. gadā Limbažos, kad gleznotājs Eduards Brenčens (1885–1929) viņu pieņēma par palīgu lugas "Indrāni" dekorāciju izgatavošanai. Turpmāk ikviens brīvs brīdis tika veltīts savas zīmēšanas prasmes pilnveidošanai, un 1927. gadā Jānis Cīrulis iestājās Mākslas akadēmijā ar mērķi kļūt par dekoratoru. Lai to sasniegtu, viņš mācījās profesora Jāņa Kugas (1878–1969) dekorāciju meistardarbnīcā. 1934. gada decembrī Jānis Cīrulis beidza studijas, iegūdam mākslinieka dekoratora grādu, kā arī tiesības mācīt zīmēšanu un mākslas vēsturi. Viņa diplomdarba gleznu "Vēji" nopirka Rīgas pilsētas Izglītības valde un novietoja Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijā.

Līdz 1944. gadam Jānis Cīrulis strādāja par zīmēšanas skolotāju Rīgas 4. ģimnāzijā, paralēli veicot arī skolas pārziņa un citus administratīvus pienākumus. Glezniecībai atlika vienīgi vasaras brīvlaiks. 1945. gada 8. maija vakarā viena no pēdējām bēgļu laivām ar aptuveni 100 pasažieriem atstāja Liepājas ostu. Jānis Cīrulis bija bēgļu vidū.

Līdz 1956. gadam Jāņa Cīruļa dzīve aizritēja Zviedrijā, strādājot Ziemeļu muzejā (*Nordiska Museet*) par zīmētāju. Viņš piedalījās arheoloģiskajās un etnogrāfiskajās ekspedīcijās, kā arī ilustrēja zinātnieku veiktos pētījumus šajās nozarēs. Ceļojumu laikā radās izdevība iepazīties ar Zviedrijas un Norvēģijas dabu, kas deva iedvesmu glezniecībai.

Skumjas par atstāto dzimteni un tautas ciešanām kļuva par iemeslu gleznu cikla "Mana dzimtene kara liesmās" radīšanai pirmajos trimdas gados. Viens no gleznu galvenajiem motīviem bija patvērumu zaudējušie bēgļi, kuru ikdienu bija izbaudījis arī Jānis Cīrulis. Gleznā "Pēdējais Ziemsvētku vakars dzimtenē" attēloti bēgļi pie eglītes Kapsēdē (Liepājas rajons). Telpas dziļumā redzams Latvijas karogs, savukārt eglītē nav rotājumu, vienīgi trīs svečītes. Gleznotāja izpratnē tās simbolizē ticību, cerību un Dieva mīlestību – to, kas atlicis visu zaudējušam cilvēkam. Lielvaru simboli: nacistu ērglis un komunistu sirpis uz asins sarkana fona Daugavpils dziesmu svētku dalībniekiem simbolizē nākotnes tragēdiju gleznā "Otrā pasaules kara sākums Latvijā". Arī baltu krustu rinda un notiesāto gājiens gleznas labajā pusē skatītājam vēsta to pašu... Dziļi simboliskas ir gleznas "Veļu svētbrīdis bumbu sagrautajā dievnamā", "Vidzeme kara

Glezna "Atvadoties no cinitāja" (1945–1949). Gleznojis Jānis Cīrulis. (OMF krājumi, Martas Cīrules mape.)

liesmās”, “Vientulība”, “Dievs, saki latvju tautas ciešanām reiz Āmen!” u. c. Savukārt patiesi notikums nežēlīgo bombardēšanu laikā Kurzemē iedvesmoja Jāni Cīruli radīt gleznu “Māte glābj savu bērnu no degoša šūpuļa”. Tajā atainota jauna sieviete ar zīdaiņiem uz rokām, steidzoties ārā no liesmu apņemtās koka mājas. Gleznās skarta arī Otrā pasaules kara tēma un latviešu karavīra traģēdija. Gleznām doti zīmīgi nosaukumi – kā “Snīga sniegi, putināja, stalti gāja karavīri”, “Krievijā, Volchovas purvājā, zāle pārklāja kritušos karavīrus”, “Trīs gaida arājiņu pārnākam”.

1956. gada maijā Jānis Cīrulis pārcēlās uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Tajā pašā gadā viņš nodibināja ģimeni. Līdz 1958. gadam viņš darināja ilustrācijas antropoloģiskiem pētījumiem, kā arī “Doubleday” apgāda ģeogrāfijas mācību grāmatām. Sekoja Hāvarda Medicīnas fakultātes aicinājums piedalīties ķirurģijas grāmatas ilustrēšanā. Grāmatu izdeva 1963. gadā, un tās ilustrācijām ir veltīti daudzi atzinīgi vārdi. Jāņa Cīruļa veikumu slavēja arī profesors Jēkabs Prīmanis (1892–1971). Nākamo darbu mākslinieks veica, strādādams Bostonas bērnu slimnīcas medicīnas centrā kopā ar ķirurgu Robertu Grosu (*Robert E. Gross*). Jānim Cīrulam bija jāpiedalās operācijās un pēc tam jāilustrē to norise. 1970. gada maijā izdeva “Bērnu ķirurģijas atlantu” (*An Atlas of Childrens Surgery*), ko vēlāk tulkoja arī vācu, spāņu, itāļu un japāņu valodā. Pēc tam, kad Roberts Gross pārtrauca darbu slimnīcā, Jānis Cīrulis sadarbojās ar doktoru Džūdu Folkmanu (*Judah Folkman*), kurš nodarbojās ar vēža pētniecību. Jāpiebilst, ka ikviens jauns darba piedāvājums prasīja arī jaunu ilustrēšanas tehnikas iemaņu apgūšanu, jo pasūtītāju vēlmes atšķīrās, kā arī darbu ar zinātnisku literatūru, īpaši medicīnisko ilustrāciju jomā.

Paralēli darbam Jānis Cīrulis gleznoja, īpaši pēc 1964. gada, kad jaunajā mājā netālu no Bostonas iekārtoja studiju. Iedvesmu sniedza gan Amerikas daba, gan ceļojumi uz Eiropu. Jānim Cīrulam bijušas piecas izstādes Bostonā, un viena no tām bija “Mana dzimtene kara liesmās”. Vēl viņš piedalījies arī divdesmit trijās grupu izstādēs, to skaitā Kultūras fonda rīkotajās izstādēs. Jāņa Cīruļa gleznas rotā ne vien latviešu, bet arī zviedru un amerikāņu mājas.

Glezna “Kara izpostīts ābeldārzs pavasarī” (1945). Gleznojis Jānis Cīrulis. (OMF krājumi, Martas Cīrules mape.)

III. Dokumenti

1. Pieci dokumenti par rehabilitāciju un atjaunošanu Komunistiskajā partijā.

legūšanas datums: 2002. gada 30. aprīlis. Dāvinājusi Marija Veršāne (1927).

Izmēri: 28,6 x 20 cm; 28,2 x 18,3 cm; 29 x 18,4 cm; 27,2 x 17,5 cm; 27,8 x 17,4 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts, rokraksts.

Raksturojums: krievu valodā sastādītie dokumenti vēsta par latviešu komunistes Ludmilas (īstajā vārdā – Mildas) Brasliņas (1897–1980) centieniem 50. gados atjaunot "sociālistisko taisnīgumu" un panākt savu atjaunošanu Padomju Savienības Komunistiskās partijas biedru rindās. Tajos atspoguļota arī daļa viņas dzīves.

Ludmila Brasliņa bērnībā skolā gāja tikai trīs gadus, jo vecāku šaurā rocība tālāk mācīties neļāva. Apguvusi šuvējas amatu, Ludmila Brasliņa pelnīja sev iztiku pati un paralēli izglītojās pašmācības ceļā. 1920. gadā viņa iestājās universitātē. Jau kopš 1914. gada Ludmila Brasliņa bija saistīta ar toreizējo boļševiku partiju, regulāri glabāja un izplatīja nelegālo literatūru. 1917. gada septembrī viņu uzņēma Latvijas Komunistu (boļševiku) partijā (LK(b)P).

No 1919. gada līdz 1920. gadam Ludmila Brasliņa bija LK(b)P Rīgas komitejas locekle, vienlaikus darbojoties Centrālajā propagandas kolēģijā. Latvijas Republikas laikā Komunistiskā partija darbojās pagrīdē, jo bija aizliegta par Latvijas pastāvības un neatkarības graušanu. Ludmilai Brasliņai bieži nācās saskarties ar kratišanām dzīvoklī, kā arī divas reizes nonākt apcietinājumā. Pēc otrā aresta 1921. gada maijā sekoja tiesas spriedums, ar kuru viņai atņēma Latvijas pilsonību un piesprieda izraidīšanu no valsts. Ar šādām metodēm Latvijas kārtību sargājošās iestādes centās mazināt komunistu skaitu valstī, ja pārliecinājās par viņu neloyalitāti un atklātu naidīgumu pret "buržuāzisko iekārtu". Ludmila Brasliņa acīmredzot piederēja pie šīs kategorijas.

Padomju Savienībai savukārt Komunistiskās partijas darbā kadri bija nepieciešami: jau 1921. gada jūlijā Ludmilai Brasliņai piešķīra PSRS pilsonību, bet augustā viņa ieradās Maskavā, kur viņu sagaidīja Fēlikss Dzeržinskis (1877–1926) un kāda sieviete no Komiternes latviešu sekcijas.

Vairākus gadus Ludmila Brasliņa strādāja dažādos Komunistiskās partijas amatos Maskavā, bet no 1924. gada līdz 1926. gadam – Baltkrievijā. Viņa bija arī Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Latvijas biroja laikraksta "Rietumu Cīņa" redaktore.

1926. gada rudenī ar Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) Centrālās komitejas lēmumu Ludmilu Brasliņu nosūtīja darbā Apvienotajā galvenajā politikajā pārvaldē (ОГПУ), tas ir – čekā. Vienlaikus viņa turpināja arī Komunistiskās partijas darbu, taču nu jau kā čekiste. No 1928. gada līdz 1932. gadam viņa bija ārštata izmeklētāja VK(b)P Maskavas kontroles komisijā, bet no 1932. gada līdz 1937. gadam ieņēma tādu pašu amatu komjaunatnes Centrālajā komitejā.

Nav zināms, kādu amatu Ludmila Brasliņa ieņēma čekas dienestā un vai viņai tika piešķirti kādi apbalvojumi, taču savu darbu viņa veikusi pēc labākās sirdsapziņas, kas lasāms gan autobiogrāfijā, gan dažādos 50. gados uzrakstītajos iesniegumos. Sevišķi atmiņā viņai palicis laiks, kad Apvienoto galveno politisko pārvaldi vadīja Fēlikss Dzeržinskis un Vjačeslavs Menžinskis (1874–1934), jo tad: "(..) aparāts sastāvēja no augstākā mērā peticīgiem un godīgiem cilvēkiem, kas bija uzticīgi boļševisma lietai. Tajā laikā būt par čekistu jebkuram partijas biedram bija augstākais pagodinājums." Situācija

mainījusies līdz ar Nikolaja Ježova (1895–1940) stāšanos PSRS iekšlietu tautas komisāra amatā 1936. gadā. "Labos" un "godigos" izmeklētājus, kuru darbības pamatā bijis "rūpīgs darbs, izmeklēšana un lietisko pierādījumu iegūšana, lai atmaskotu ienaidnieku", nomainījuši dažnedažādi karjeristi un "ienaidnieki". Tādējādi čeka pārvērtusies par "ieroci padomju un partijas aktivistu iznīcināšanai". Tīrīšanu dēļ tika apcietināti un nošauti daudzi čekas darbinieki, kuru vidū bija arī latvieši. Atsevišķos gadījumos cilvēki negaidīja arestu un izdarīja pašnāvības.

Ludmilai Brasliņai notiekošais neesot bijis pieņemams, tādēļ radušās nesaskaņas ar kolēģiem – čekistiem. N. Ježovs piedāvājis viņai doties pensijā, taču saņēmis atteikumu. 1937. gada novembrī Ludmila Brasliņa tika arestēta un līdz 1939. gada augustam atradās Butirku cietumā Maskavā. 1938. gadā sekoja izslēgšana no Komunistiskās partijas. Sūdzības un apžēlošanas lūgumus viņa sāka rakstīt jau šajā laikā, taču bez rezultātiem. Neesot līdzējusi arī Lavrentija Berijas (1899–1953) nākšana N. Ježova vietā. 1939. gadā Ludmilai Brasliņai par "kонтрреволюционāru darbību" piesprieda astoņus gadus ieslodzījumā. Jāpiebilst, ka parastais sods latvietim Padomju Savienībā tolaik bija nošaušana. Lode nešķiroja ne čekistus, ne māksliniekus un strādniekus, ne Sibīrijas latviešu koloniju iedzīvotājus...

Sodu Ludmila Brasliņa izcietā Karagandā (Kazahstānā), strādājot Batikas nometnes sviesta rūpniecībā. 1946. gadā viņa tika atbrīvota un apmetās Altaja novada Jaminskas sādžā. Sakarā ar sodāmību Ludmila Brasliņa nedrīkstēja dzīvot Padomju Savienības republiku galvaspilsētās un ostas pilsētās. Bez tam 30. gadu tīrīšanās bija gājis bojā viņas virs, represēti draugi. 1947. gada rudenī viņai izdevās noskaidrot Latvijā dzīvojošās mātes un jaunākā brāļa Oskara atrašanās vietu Valmieras rajonā un atgriezties dzimtenē. Diemžēl labas attiecības ar tuviniekiem neizveidojās, pie kā bija vainojami ilgje atšķirtības gadi un atšķirīgi uzskati. Ludmilas Brasliņas pārliecība par komunistisko ideju pareizību bija nesatricināma.

1948. gada augustā ar LK(b)P Valmieras rajona komitejas rekomendāciju Ludmila Brasliņa tika pieņemta darbā Valmieras pilsētas padomē par nodaļas vadītāju. 1951. gada 16. decembrī sekoja pārceļšana uz Alojās rajonu par Tautas deputātu padomes Komunālās saimniecības nodaļas vadītāju. Paralēli Ludmila Brasliņa darbojās arī Alojās rajona plāna komisijā un administratīvajā komisijā. Viņas pienākumos ietilpa "pārrunas ar strādniekiem un kalpotājiem par jautājumiem, kas saistīti ar partijas un valdības galvenajiem lēmumiem".

Staļina nāve un tai sekojošās pārmaiņas valsts vadībā deva Ludmilai Brasliņai jaunas cerības. Sekoja ilgstoša sarakste ar dažādām instancēm, lūdzot rehabilitāciju un atjaunošanu Komunistiskās partijas biedru rindās. 1953. gada aprīlī viņa šādus lūgumus nosūtīja PSRS Ministru padomes priekšsēdētājam Georgijam Maļenkovam (1902–1988) un Latvijas PSR Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam (1893–1986). Apmierinošas atbildes acimredzot nesevoja, jo 1954. gadā turpinājās sarakste ar PSRS ģenerālprokuroru Romānu Rudenko (1907–1981) un Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas vadību. Iespējams, tieši neatlaidība palīdzēja Ludmilai Brasliņai panākt ātrāku lietas pārskatīšanu: 1955. gada janvārī PSRS Augstākā tiesa atzina viņai uzrādīto apsūdzību par nepamatotu un deva rehabilitāciju. Komunistiskajā partijā Ludmilu Brasliņu atjaunoja 1955. gada februārī. Lielākā daļa 30. gadu beigās nepamatoti apsūdzēto PSRS dzīvojošo latviešu saņēma rehabilitāciju, tikai sākot ar 1956. gadu. Lielākoties tā bija rehabilitācija pēc nāves... Latvijas iedzīvotājiem, kuri cieta izsūtīšanās vai tika apcietināti, taisnību nācās gaidīt līdz 80. gadu beigām, bet daudzi nacionālie partizāni nav rehabilitēti vēl šodien.

Šie dokumenti ir vēl viena liecība par komunistiskā režīma represijām pret latviešiem Padomju Savienībā, kā arī par ideoloģijas neatgriezenisko ietekmi uz cilvēku. Ludmila

Brasliņa pēc labākās sirdsapziņas un pārlicības piedalījās represīvās sistēmas darbībā, ticot, ka aresti un nāves spriedumi tuvinās "gaišāku nākotni" un "labāku dzīvi". Ticību Komunistiskās partijas nemaldīgumam un Ļeņina idejām nesašķobīja ne fiziskās ciešanas, ne "tautas ienaidnieka" statuss un morālie pazemojumi. Līdz šim jau veikti pētījumi par nacistu režīma noziedznieku domāšanas īpatnībām, taču čekista psiholoģiskā portreta izveide zinātniekiem acimredzot vēl veicama nākotnē.

2. Divas Virburgas bēgļu nometnē 1946. gadā saņemtās autovadītāju kursu beigšanas apliecības.

legūšanas datums: 2002. gada 8. aprīlis. Dāvinājusi Izolde Krastiņš (1914).

Izmēri: 12,2 x 8,1 cm.

Materiāls: papīrs, tipogrāfijas krāsa, rokraksts, fotopapīrs.

Raksturojums: Otrā pasaules kara beigās, bēgot no Sarkanās armijas tuvošanās, Vācijā nonāca daudzi tūkstoši Baltijas valstu iedzīvotāju. Karam beidzoties, uzvarētāji Vācijas teritoriju sadalīja okupācijas zonās. PSRS okupācijas zonā gaidīja repatriācija un gandrīz vienmēr – arests. Arī Anglijas un ASV okupācijas zonās sākotnēji

Apliecināms, ka Krastiņš
Ansis ir beidzis Soferu kursus un izturējis teoretiskos un praktiskos pārbaudījumus.

Krastiņš
Ansis has attended the theoretical courses of autobilian, has passed the examination and has been tried in practical car-driving.

[Signature]
Eksaminācijas - komisijas priekšsēdētājs. UNRRA's pārstāvis
Chairman of the Examination Committee. Representative of UNRRA

Latviešu Komitejas Pārstāvis
Representative of the Latvian Committee

Locekļi
Members [Signature]

Würzburg 1946 19. Jūnijā

Uzvārds Krastiņš
Surname

Vārds
Christian name Ansis

Dzimšanas datums
Date of Birth 15. 6. 1912

Tautība
Nationality Latvietis

WÜRZBURG DP CAMP
NORTHERN CASERN

Soferu kursu beigšanas
APLIECIBA

Certificate
of the attending of the
car-drivers' courses

No. ....

Apliecināms, ka Raņķis
Izolde-Marija ir beidzis Soferu kursus un izturējis teoretiskos un praktiskos pārbaudījumus.

Raņķis
Izolde-Marija has attended the theoretical courses of autobilian, has passed the examination and has been tried in practical car-driving.

[Signature]
Eksaminācijas - komisijas priekšsēdētājs. UNRRA's pārstāvis
Chairman of the Examination Committee. Representative of UNRRA

Latviešu Komitejas Pārstāvis
Representative of the Latvian Committee

Locekļi
Members [Signature]

Würzburg 1946 19. Jūnijā

Uzvārds Raņķis
Surname

Vārds
Christian name Izolde-Marija

Dzimšanas datums
Date of Birth 14. 6. 1914

Tautība
Nationality Latviete

Apliecības par autovadītāju kursu beigšanu. Izdotas Ansim Krastiņam un Izoldei Marijai Raņķis 1946. gada 19. jūnijā Virburgas Ziemeļu bēgļu nometnē Vācijā. (OMF krājumi, Izolde Krastiņš mape.)

veicināja bēgļu atgriešanos dzimtenē, taču šie centieni parasti cieta neveiksmi. Šajās okupācijas zonās bēgļu dzīves apstākļu nodrošināšanai veidoja "Pārvietoto personu" (*Displaced persons*) nometnes.

Sākotnēji bēgļi bija pārliecināti, ka drīzumā varēs atgriezties dzimtenē, taču laika gaitā cerības mazinājās. Bēgļu nometņu vadības pienākumos ietilpa rūpes par to iemītnieku sagatavošanu tālākajam liktenim. Lai bēgļiem nākotnē būtu vieglāk atrast darbu iespējamās mītnes zemēs, tika organizēti šoferu kursi, angļu valodas apmācība, mašīnrakstīšanas nodarbības un tamlīdzīgi.

Muzeja rīcībā nonākušās divas apliecības liecina, ka 1946. gada 19. jūnijā Ansis Krastiņš (1912. līdz 80. gadu beigām) un Izolde Marija Raņķis (tagad – Krastiņš) Vircburgas Ziemeļu nometnē (Vācijā) beiguši autovadītāju kursu, izturot gan teorētiskos, gan praktiskos pārbaudījumus. Teksts drukāts latviešu un angļu valodā, bet ieraksti ar roku veikti latviski. Apliecības izgatavotas tieši Vircburgas nometnes iedzīvotāju vajadzībām, par ko liecina teksts uz vāka. Apliecības parakstījušas vairākas personas: eksaminācijas komisijas priekšsēdis, UNNRA (*United Relief and Rehabilitation Administration*) pārstāvis, Latviešu komitejas pārstāvis un trīs komitejas locekļi. Tas liecina, ka autovadītāju kursu norisei un eksāmeņiem pievērsa nopietnu uzmanību. Gan apmācības, gan eksāmeņi noritēja stingrā kārtībā. Tiesa gan, Anša Krastiņa apliecībā nebija Latviešu komitejas pārstāvja paraksta. Šo amatu ieņēma pats Ansis Krastiņš, un viņš savā apliecībā nebija parakstījis.

3. Devīni paziņojumi par naudas pārvedumu saņemšanu no 1949. gada līdz 1952. gadam.

Iegūšanas datums: 2001. gada 25. septembris. Dāvinājis Ilmārs Kalniņš.

Izmēri: 14,9 x 10,3 cm.

Materiāls: veidlapa, rokraksts.

Raksturojums: Amāliju Freimani (1892–1954) kopā ar vīru 1949. gada 25. martā deportēja no Liepājas apriņķa Grobiņas pagasta "Vecvagaru" mājām uz Omskas apgabala Okoņešņikovas rajona Kočkovatojes ciemu. Izsūtījuma gados viņa sarakstījās ar savu Liepājā dzīvojošo māsu Mildu Albertu, kura savu iespēju robežās centās palīdzēt gan morāli, gan materiāli.

Muzeja rīcībā nonākušie paziņojumi liecina, ka Amālija Freimane saņēmusi deviņus naudas pārvedumus no Latvijas: 1949. gadā (4), 1951. gadā (4) un 1952. gadā (1). Parastā summa bija 100 rubļu, izņemot pirmo sūtījumu 1949. gada septembrī, kad bija sūtīti 200 rubļu. Šādus paziņojumus saņēma personas, kuras bija izmantojušas pasta pakalpojumus, lai nosūtītu naudu vai vērtīga satura sūtījumus. Četri paziņojumi bija adresēti Mildai Alberts uz dzīvesvietu Liepājā, Krišjāņa Valdemāra ielā 52, dzīvoklis 4. Trīs paziņojumos bija minēta tā pati adrese, taču naudu bija sūtījušas citas personas: Alīna Petrevica, leva Freimane un Gotliba Tomševica. Divas reizes 100 rubļus sūtīja Lūcija Petrevica, kura dzīvoja Krišjāņa Valdemāra ielas 52. nama 1. dzīvoklī. Arī šis sūtītājas ar Amāliju Freimani varēja vienot radniecība vai draudzīgas attiecības pirms deportēšanas.

No paziņojumu satura iespējams uzzināt arī to, ka 1949. gadā kolhozu, kurā strādāja Amālija Freimane, sauca "Krasnij jakorj" ("Sarkanais enkurs"), bet 1951. gadā – "Pobeda" ("Uzvara"). Par to, ka runa nav par dažādiem kolhoziem, liecina pārējās adreses daļas nemainība. Pirmos trīs naudas pārvedumus 1949. gadā nesaņēma pati Amālija Freimane, jo dokumentos bija citas personas paraksts. Nav zināms, vai paraksta īpašnieks Amālijai Freimanei naudu pēc tam atdeva vai ne.

Paciņas un naudas pārvedumi no Latvijas bija nozīmīga palīdzība deportētajiem, kuri dzīvoja nabadzībā sliktos Sibīrijas kolhozos. Par naudu bija iespējams iegādāties pārtiku, nepieciešamos apģērba gabalus un sadzīves piederumus, bet 50. gados – pat iegādāties mājlopus vai uzcelt māju. Muzeja fondos atrodams ne mazums atmiņu ar pateicības vārdiem par nesavtīgu palīdzību izsūtītajiem. Diemžēl Amālija Freimane dzimteni vairs neieraudzīja. Viņa mira izsūtījumā 1954. gada 3. aprīlī.

4. Brīdinājuma vēstule Alfrēdam Bitēnam 1950. gadā.

Iegūšanas datums: 2001. gada 15. marts. Dāvinājis Elmārs Bitēns (1931).

Izmēri: 25,1 x 15,3 cm.

Materiāls: papīrs, ķīmiskais zīmulis.

Raksturojums: "Bied. Alf. Bitēnam.
Kolchoza "Jaunais arājs"
valde liek priekšā Jums
līdz š. g. 25. martam iestāties
kolchozā "Jaunais arājs" par
tā locekli. Pretējā gadījumā
Jūs nodosim prokuratūrā kā
darba disciplinas grāvēju
kolchoznieku vidū un kā
sabotieri, kas pierunā kolchozniekus
neklausīt kolchoza valdes rīkojumus.

19.03.50. g.

Kolchoza "Jaunais arājs"
valde:
(seko pieci paraksti)."

Šādu draudīga satura vēstuli saņēma Ilūkstes apriņķa Lašu pagasta zemnieks Alfrēds Bitēns (1900–?), kurš, neraugoties uz piespiedu kolektivizāciju un 1949. gada 25. marta deportācijām, bija izvairījies no iestāšanās kolchozā.

Ekonomisks un psiholoģisks terors pret zemniekiem Latvijā sākās 40. gadu otrajā pusē, vienlaikus ar pirmo kolhozu dibināšanu. Turīgajām saimniecībām – tā dēvētajiem "budžiem" un "kulakiem" – uzlika lielus nodokļus, kas pakāpeniski pieauga, līdz vairs nebija nomaksājami. Nodokļu parādniekiem draudēja ar cietumsodu un mantas konfiskāciju. Tādēļ daudzi bija spiesti pamest savas mājas un iekopto zemi, lai nebūtu jāstājas tiesas priekšā. Apsūdzētos bieži tiesāja publiski, sarīkojot paraugprāvas, kurās obligāti bija jāpiedalās visiem pagasta vai jaundibināmā kolhoza iedzīvotājiem. Neierašanās uz "budžu prāvu" arī draudēja ar represijām.

Liela daļa zemnieku neizturēja šos spaidus: viņi stājās kolhozā vai pārcēlās dzīvot uz pilsētu. Tas īpaši bija sakāms par jauniešiem, kuri izmantoja katru izdevību iestāties dažādās mācību iestādēs vai atrast darbu ārpus kolhoza. Maz bija to, kas, neraugoties uz nodokļu nastu un pastāvīgajiem draudiem no okupācijas varas amatpersonu puses, turpināja individuāli apstrādāt savu zemi. Šo slāni praktiski iznīcināja 1949. gada 25. marta deportācijas, nesaudzējot arī tos, kuri vēlāk bija iestājušies kolhozā vai arī izvedamo sarakstā nokļuvuši skaudības vai apmelošanas dēļ.

1950. gadā, kad tika sacerēta un nosūtīta minētā brīdinājuma vēstule Alfrēdam Bitēnam, kolhozos nebija iestājies minimāls skaits zemnieku. Tomēr daži bija. Par spīti visam.

IV. Fotografijas

1. Altgarges nometnes meža strādnieku grupa 1946. gadā.

legūšanas datums: 2002. gada 8. maija. Dāvinājis Egons Andersons.

Izmēri: 6,9 x 10,1 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: attēlā redzami astoņpadsmit gadus jauni vīrieši pie kravas automašīnas. Tie ir bijušie leģionāri, kuri karoja Vācijas teritorijā un kara beigās nonāca sabiedroto armiju gūstā. Sākotnēji gūstekņus ievietoja speciālās nometnēs, lai pārbaudītu, vai viņi nav piedalījušies kara noziegumos. Tur bieži bija smagi dzīves apstākļi, nepietiekams uzturs un klaji negatīva nometnes vadības attieksme. Nereti karagūstekņus apmeklēja Padomju Savienības pārstāvji, aģitējot par repatriāciju, taču šādi pasākumi parasti bija neveiksmīgi. Sākot ar 1946. gadu, gūstekņu nometnes pakāpeniski likvidēja un karavīrus izvietoja bēgļu nometnēs. Fotografijā redzami vīrieši atrada pajumti Altgarges pārvietoto personu nometnē (Ziemeļvācijā). Fotografēts 1946. gada vasarā, meža darbu laikā. Kreisajā pusē mašīnas priekšā stāv šoferis, bet viens no tiem, kas sēž uz jumta, ir mežstrādnieku grupas vecākais. Diemžēl šo cilvēku vārdi nav zināmi, tāpat kā viņu tālākais liktenis.

Bijušie leģionāri
meža darbu laikā
Altgarges
DP nometnē.
Fotografēts
1946. gada vasarā.
(OMF krājumi, Egona
Andersona mape.)

2. 1950. gada 7. novembra demonstrācija Rīgā.

legūšanas datums: 2002. gada 20. augustā. Dāvinājis Voldemārs Alains (1939).

Izmēri: 10,5 x 7,6 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: tikai retais no "laimīgo" Padomju Latvijas darbaļaužu demonstrācijas dalībniekiem uzdrošinājies pasmaidīt. Lielākajai daļai cilvēku sejas ir nopietnas un pat skumjas. Droši vien ne tikai tādēļ, ka 40. gados un 50. gados ikgadējās 1. maija un "Lielā Oktobra sociālistiskās revolūcijas" gadadienas demonstrācijas aizņēma lielāko dienas daļu... Nopietni ir arī vīrieši, kuri nes "uzskatāmās aģitācijas materiālu" – kariķētu Vinstona Čerčila (*Winston Churchill*) (1874–1965) attēlu ar sažņaugtu

Demonstranti ar Vinstona Čerčila karikatūru Rīgā 1950. gada 7. novembrī.
(OMF krājumi, Voldemāra Alaina mape.)

dūri, niknu sejas izteiksmi un uzrakstu pāri Lielbritānijas premjerministra vēderam: "Черчилль поджигатель войны № 1" ("Čerčils kara kurinātājs Nr. 1" – krievu v.).

Karikatūra atspoguļo tā brīža politisko situāciju. 1946. gadā bijušo Otrā pasaules kara sabiedroto – Lielbritānijas, ASV un Padomju Savienības – attiecībās bija iestājies saspīlējums. Komunistisku režīmu izveidošanās Austrumeiropas un Centrālās Eiropas valstīs radīja pamatotas bažas, ka PSRS agresīvā ārpolitika var apdraudēt arī pārējo Eiropas valstu drošību. Pirmais, kurš vārdos noformulēja situāciju pēckara Eiropā, bija Vinstons Čerčils, teikdams savu runu Fultonā 1946. gadā: "No Ščecinas Baltijā līdz Triestei Adrijā ir nolaidies dzelzs priekšgars pāri visam kontinentam." Līdz 1950. gadam PSRS attiecības ar Rietumu valstīm sarežģīja arī Berlīnes blokāde 1948.–1949. gadā un Ziemeļatlantijas Līguma organizācijas (NATO) izveidošana 1949. gada aprīlī. Rezultāts – Padomju Savienībai netrūka "ienaidnieku". Un Vinstons Čerčils bija pirmais...

3. Padomju armijā 80. gados bojā gājušie Latvijas jaunieši.

legūšanas datums: 2002. gada 4. februārī. Dāvinājis Igors Vārpa.

Izmēri: 12,5 x 17,5 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: fotogrāfijā redzams Vides aizsardzības kluba un Latviešu sieviešu līgas 1989. gada 21. septembrī organizētais mītiņš Doma laukumā, Rīgā. Cilvēki protestēja pret Latvijas jauniešu iesaukšanu PSRS okupācijas armijā. Apsprieda alternatīvā dienesta iespējas, kā arī pieprasīja ārpusreglamenta attiecību – tā dēvētās "ģedovščinas" – izbeigšanu armijā.

Priekšplānā redzamas septiņas mātes ar savu mirušo dēlu fotogrāfijām. Visi šie jaunie cilvēki gājuši bojā obligātā dienesta laikā. 80. gadu otrajā pusē sabiedrībā aizvien biežāk atskanēja runas par "ģedovščinu". Praksē tā nozīmēja ņirgāšanos par dienesta biedriem un viņu nežēlīgu piekaušanu, kas nereti beidzās ar sakropļošanu vai pat nāvi. Notikušās traģēdijas parasti netika izmeklētas un lietu patiesie apstākļi – noklusēti. Tuvinieki saņēma vienīgi paziņojumu par dēla nāvi un formāli izteiktu līdzjūtības apliecinājumu. Klusēšana beidzās pēc tam, kad 1987. gadā lietuvietis Artūrs Sakalausks, neizturējis ņirgāšanos, nošāva savus mocītājus.

20. gadsimtā latviešu karavīri ne reizi vien bija spiesti cīnīties okupētājvalstu armiju sastāvā un zaudēt dzīvību svešu ideālu vārdā. Vēl 80. gados latvieši karoja Afganistānā, kur daudzi no viņiem gāja bojā vai kļuva par invalīdiem. Dienesta laikā miera apstākļos bojā gājušie un sakropļotie papildina šo traģisko bilanci.

V. Atmiņas

1. Jānis Auzāns. "Dzīve, cilvēki, likteņi. Līvānu ebreju likteņi vācu okupācijas laikā", 2002. gads (11 lpp. ar fotogrāfijām).

legūšanas datums: 2002. gada 26. marts. Dāvinājis Jānis Auzāns (1923).

Izmēri: 29,7 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, datorraksts, fotopapīrs (melnbalti un krāsaini uzņēmumi).

Raksturojums: Līvānos pirms Otrā pasaules kara dzīvoja vairāk nekā 900 ebreju. Jāņa Auzāna bērnības un skolas gadu atmiņas bija ar viņiem cieši saistītas. Jau no mazotnes prātā palicis ceļojošais tirgotājs, saukts par Icaku, kurš bieži iegriezies arī Auzānu mājās, būdams tur gaidīts viesis. Viņam netika liegtas arī naktsmājas. Icaks bija reliģiozs cilvēks, kas ievēroja rituālus. Pieaugušie aizliedza bērniem traucēt Icaku lūgšanu laikā, un par nepaklausību pienācās sods.

Līvānu apriņķa Upenieku pagasta trīsklašu pamatskolā viena piektā daļa skolēnu bija ebreji. Līvānos Rīgas ielā 216 ebrejiem bija sava skola. Šā iemesla dēļ Līvānu pilsētas pamatskolā, kuru apmeklēja Jānis Auzāns, bija salīdzinoši maz ebreju skolēnu. Starp dažādu tautību skolēniem nebija naida vai neiecietības. Jāņa labākie draugi pamatskolā bija krievs Artemjevs un ebrejs Spungins – Līvānu apģērbu veikala īpašnieka dēls. Viņam bija iedzimts rokas defekts, taču laušanās sacensībās Spungins nereti uzvarēja Jāni Auzānu. Šā ebreju zēna tālākais liktenis atmiņās nav pieminēts, jo draugu ceļi šķīrās – 1938. gadā Jānis Auzāns un Artemjevs iestājās Līvānu komercskolā, bet Spungins tur mācības neuzsāka.

Līvānu komercskolas 3. klases skolēni. Pirmajā rindā no kreisās: 1. – ebreju meitene (vārds nav zināms). Otrajā rindā no kreisās: 1. – Hanna Gamza; 2. – ebreju meitene (vārds nav zināms). Trešajā rindā no labās: 2. – Jānis Auzāns. Fotografēts ap 1941. gada maiju. (OMF krājumi, Jāņa Auzāna mape.)

Kopā ar Jāni Auzānu mācības komercskolā uzsāka arī piecas ebreju meitenes, no kurām vislabāk atmiņā palikusi Hanna Gamza – klases labākā skolniece: "Viņai vienīgajai klasē latviešu valodas diktātos bija teicamas un labas atzīmes. Es ar visu savu centību galvenokārt tikai trijniekus pelnīju." Vēl klasē bija arī citas meitenes: J. Jofe, Feiga, Cipa un Tirce. Ebreju skolēni mācījās arī vecākajās klasēs, to vidū kāda ļoti pievilcīga meitene. Viņas vārdu Jānis Auzāns vairs neatcerējās, taču sejas vaibsti atausa atmiņā ikreiz, kad prātā ienāca dzimtās puses ebreju likteņi. Māja, kurā dzīvoja šī meitene, kara laikā nodega, un, domājams, viņa pati gāja bojā holokaustā. Savukārt minētā Spungina brālis, kurš bija labs tenisists, nereti piedalījās sacensībās kopā ar komercskolu, lai gan nebija tās audzēknis.

Neilgi pirms 1940. gada 17. jūnija Līvānu saldumu tirgotājs Cukermanis pateica Jāņa Auzāna tēvam Jāzepam vārdus, kuri, par nožēlu, izrādījās pravietiski: "Ja atnāks sarkanie – jums beigas, ja atnāks vācieši – mums beigas." Pēc Latvijas okupācijas, kurai sekoja aresti, nošaušanas un 1941. gada 14. jūnija deportācijas, attiecības pasliktinājās. Klīda baumas, ka iedzīvotāju izvešanas organizēšanā un norisē aktīvi piedalījušies ebreji – deportāciju organizētāja S. Šustina tautības dēļ. 1941. gada pavasarī Jānis Auzāns beidza komercskolas 3. klasi. No piecām ebreju meitenēm klasē bija palikušas trīs, to vidū teicamniece Hanna Gamza.

Drīz pēc nacistu karaspēka ienākšanas 1941. gada jūlijā Līvānos, līdzīgi kā citās Latvijas mazpilsētās, sākās ebreju iznīcināšana. Jānis Auzāns nebija šo traģisko notikumu aculiecinieks; par notikušo viņš uzzināja vēlāk. Līvānu ebrejus, ieskaitot sievietes un bērnus, apsargātās kolonnās aizveda uz Grīvas meža puduri un nošāva. Apsargāšanā piedalījušies arī latviešu tautības šucmaņi, taču slepkavotāji esot bijuši vācieši, jo šauts ar mašīnpistolēm. Daļu ebreju nogalināja Bucenieku meža malā, 4 kilometrus no Līvāniem, un apraka prettanku grāvjos, kurus neilgi pirms Sarkanās armijas atkāpšanās piespiedu kārtā bija izrakuši apkārtnes iedzīvotāji. Noslepkavoja visus Līvānos dzīvojošos ebrejus, to skaitā Jāņa Auzāna skolas biedrenes un viņu piederīgos. Izglābties neizdevās nevienam. Pēc neilga laika Rīgas–Daugavpils šosejas malā, pirms Līvānu robežas, parādījās plāksne ar sarkanas krāsas uzrakstu "Judenfrei" ("Ebreju nav").

1942. gadā komercskolas audzēkņi, viņu vidū arī Jānis Auzāns, Grīvas mežā apskatīja slepkavības vietu. Apmēram 100 metrus garā un 3–4 metrus platā, mitrā grava bija aizbērtā ar plānu zemes kārtu, bet virsū samesti zari un piemēslotā piepilsētas meža atkritumi...

Atmiņu autoru 1943. gadā iesauca Darba dienestā (*Reichsarbeitsdienst*), bet 1944. gada februārī ieskaitīja Latviešu leģiona sastāvā. Kara gaitas Jāni Auzānu aizveda uz Vāciju. Kapitulāciju viņš sagaidīja Berlīnē. Sekoja gūstekņu nometnes un dienests būvbataljonā Narvā. Latvijā Jānis Auzāns atgriezās tikai 1950. gadā.

Vēlākajos gados darba gaitas Līvānu stikla fabrikā saveda Jāni Auzānu kopā ar ebreju Mihailu Bešeru, kurš vadīja skārdunieku brigādi. Visi šīs brigādes strādnieki arī bija ebreji, kas padomju iekārtā bija reti sastopama parādība. Mihaila Bešera ģimenei nācās saskarties ar sarkano antisemitismu – meitai, kura ar izcilību beidza vidusskolu, Medicīnas institūtā netika pieņemti dokumenti, pamatojoties uz "augstākas priekšniecības" rīkojumu. Jāņa Auzāna un Mihaila Bešera kopīgās darba gaitas un draudzība turpinājās līdz 1988. gadam, kad Mihails Bešers izceļoja uz Kanādu.

Jāņa Auzāna atmiņas ir savdabīgas un nozīmīgas. Tajās mazāk atspoguļots pašā pieredzētais, galveno uzmanību pievēršot cilvēku likteņiem, ar kuriem bijušas kopīgas gaitas un pārdzīvojumi. Šīni gadījumā tie bija Līvānos dzīvojušie ebreji – varmācīgi iznīcinātā Latvijas tautas un vēstures daļa.

2. Alma Vilipa. "Mans dzīves stāsts", 1972. gads (78 lpp.).

legūšanas datums: 2002. gada 14. maijs. Dāvinājis Vilnis Vilips (1943).

Izmēri: 29,7 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts.

Raksturojums: atmiņas rakstītas ASV par laika posmu no 20. gadsimta sākuma līdz 1949. gadam, kad autore ar ģimeni izceļoja uz ASV, sniedzot nelielu ieskatu turpmākajās dzīves gaitās.

Alma Vorpa (1900–?) 1933. gadā beidza Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāti un uzsāka darbu bērnu slimnīcā. 1936. gada rudenī viņa apprecējās ar Latvijas armijas virsnieku Pēteri Vilipu (1900–?), kuram no pirmās laulības bija dēls Viesturs (1931). Latvijas Republikas pēdējos gadus Vilipu ģimene dzīvoja Bolderājā. Alma Vilipa strādāja Bolderājas Sarkanā Krusta veselības kopšanas punktā un paralēli arī vietējā pamatskolā par bērnu ārsti. Pēteris Vilips dienēja Krasta artilērijas punktā par Sakaru baterijas komandiera vietas izpildītāju. Vienlaikus viņš bija vadošs skautu organizācijas darbinieks. Alma Vilipa darbojās aizsargu organizācijā kā Rīgas štāba aizsardžu pulciņa vecākā ārste. Par teicamu darbu viņai piešķīra Aizsargu Nopelnu krustu.

Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada rudenī Pēteri Vilipu demobilizēja, un viņš strādāja uz dzelzceļa. Darba gaitās nācās saskarties ar uzraudzību un izsekošanu. Deportācijas Vilipu ģimeni, par laimi, neskāra.

Iedzīvotāju aresti un nošaušana turpinājās arī pēc nacistu karaspēka uzbrukuma Padomju Savienībai. Pēteris Vilips šajā laikā izvairījās darba dienas beigās atgriezties mājās un nakšņoja pie radiem un paziņām. Sākoties karadarbībai, Almu Vilipu norīkoja pirmās palīdzības sniegšanai ievainotajiem sarkanarmiešiem Rīgas pilsētas 2. slimnīcā, kas atradās Pārdaugavā (tagad – P. Stradiņa Universitātes kliniskā slimnīca). Dienas pagāja saspringtā darbā, bet bez kārtīga uztura, jo medicīnas darbiniekiem bija aizliegts atstāt slimnīcu. Alma Vilipa reiz darba pārtraukumā slepus devās uz pilsētu, lai sameklētu produktus. Āgenskalna tirgus tuvumā esošā pārtikas veikalā pārdevēja iedeva viņai vārtus kartupeļus un gaļu, kā arī degvīna pudeli. Smagā darbā nogurušie kolēģi bija ļoti pateicīgi Almai Vilipai par sagādāto maltīti. Pēc vairākām dienām beidzot tika saņemta atļauja uz dažām stundām doties mājās, un Alma Vilipa devās uz dzīvesvietu Bolderājā. Slimnīcā viņa vairs neatgriezās, jo bieži aviācijas uzlidojumu dēļ pārvietošanās pilsētā bija aizliegta. Kāds milicis ieraudzīja Almu Vilipu uz ielas un pavēlēja atgriezties mājās, draudot ar nošaušanu. Arī mājās nebija droši, jo tuvumā atradās kazarmas un aerodroms, kas bija potenciāli uzlidojumu objekti. Uzspirdzinot Daugavgrīvas cietskņi, Almu Vilipu notrieca gaisa vilnis.

Pēteris Vilips atgriezās mājās un kopā ar citiem virsniekiem iesaistījās partizānu kustībā: "Pēteris tika aicināts par šīs partizānu grupas vadītāju un tāds, pat nenoskūvies, ar visu bārdu, tikai uzvelkot Latvijas armijas virsnieka formu, viņš aizgāja uz policijas iecirkni, kur to sagaidīja pieteikušies partizāni." Nacistu okupācijas gados Pēteris Vilips ieņēma Bolderājas iecirkņa kārtības dienesta priekšnieka vietu, bet Alma Vilipa turpināja ārstes darbu. 1943. gadā viņiem piedzima dēls Vilnis.

1944. gada 18. augustā Alma Vilipa un abi zēni ar kuģi "Iller" devās uz Dancigu. Iecerētais ceļa mērķis bija Reichenberga, kas atradās Sudetijā (Čehija). Pēteris Vilips bija spiests palikt, jo okupācijas varas iestādes tobrīd neatļāva viņam aizbraukt. Atvadoties Pēteris Vilips vēl paspēja ar motorlaivu pievest pie kuģa savai ģimenei ziedus un tomātus. Kuģis bija pārpildīts – Alma Vilipa ar bērniem sēdēja uz klāja pie mantām. Vācu karavīri sagādāja dzelzs gultu, lai viņi varētu atpūsties.

No Dancigas ceļš veda uz Gotenhāfenu, kur, pateicoties vācu sieviešu organizācijas "Nacionālsociālistiskā sieviešu savienība" ("NSV") gādībai, Alma Vilipai un bērniem atļāva apmesties viesnīcā un rezervēt vilciena biļetes tālākajam ceļam.

Reihenberģā bēgļiem nācās sastapties ar vietējo iedzīvotāju nelabvēlīgo attieksmi: "Varēja redzēt, ka šīnī Sudetijas stūrī ļaudis nekādas kara grūtības vēl nebija piedzīvojuši, katris dzīvoja savā provinciālā mierā un mūs, bēgļus, nesaprata, bet uzskatīja un sajuta kā nevēlamas un piedauzīgas personas, kas izsit viņus no mierīgas ikdienas." Drīzumā Alma Vilipa saņēma norikojumu pārcelties uz Austrumsudetijas pilsētu Grūlicu, lai tur strādātu par bērnu ārsti. Grūtības radīja arī pārtikas sagāde – lai izpirktu kartītes, bija jāstāvē garās rindās. Šis pienākums, kā arī rūpes par mazo Vilni tika uzticētas vecākajam dēlam Viesturam. Grūlicā savu ģimeni uzmeklēja Pēteris Vilips, kurš bija saņēmis atļauju atstāt Latviju. Viņš iekārtojās darbā par burtlicī.

1945. gada februāra beigās Sarkanā armija strauji tuvojās arī Grūlicai, un bēgļi to atstāja. Alma Vilipa nedabūja atļauju izbraukšanai, jo šāds solis varētu satraukt iedzīvotājus. Šā paša iemesla dēļ bargi sodī draudēja par radio pārraižu klausīšanos. Pēteris Vilips devās uz vietējo "NSV" nodaļu un uzdevās par iebraucēju, kurš nevar dabūt darbu, lai uzturētu savu ģimeni, un vēlas izbraukt no pilsētas. Šāda atļauja tika dota, un Vilipu ģimene iegādājās biļetes ceļam uz Vācijas pilsētu Memmingenu Bavārijas dienvidos.

Almai Vilipai atmiņā palikušas vairākas nepatīkamas epizodes no šā brauciena. Neilgi pēc izbraukšanas no Grūlicas vilcienu apšaudīja čehu partizāni, bet laimīgā kārtā cietušo nebija. Prāgā biļetes tālākajam ceļam bija nopērkamas, vienīgi sarunājoties krievu valodā – vāciski neviens "nesaprata". Pusceļā bēgļus izsēdināja no vilciena un lika apmesties zem klajas debess, jo Ingolštates stacija bija sabombardēta. Slikto laika apstākļu dēļ stipri saaukstējās mazais Vilnis. Patvērumu Vilipu ģimene atrada municijas vilcienā, ar kuru nokļuva Augsburgā. Pēdējā ceļa posmā tika piedzīvots amerikāņu gaisa spēku uzlidojums, no kura nācās glābties mežā.

Gaisa uzlidojumus nācās piedzīvot arī Memmingenā. Viens no tiem varēja kļūt liktenīgs. Pēteris Vilips un Viesturs bija atraduši restorānu un vēlējās doties pusdienās. Tieši tobrīd Alma Vilipa bija izmazgājusi matus un gaidīja, kamēr tie izžūš. Pa to laiku sākās uzlidojums, un visi devās uz mājas pagrabu. Pēc gaisa trauksmes beigām, aizgājuši līdz restorānam, Vilipi to atrada bumbas sagrautu.

Pēc neilga laika tika saņemts rīkojums, ka Memmingenas iedzīvotājiem jāatstāj pilsētas teritorija, lai izvairītos no biežajiem uzlidojumiem. Vilipi atrada pajumti netālu esošajā ciematā, kas vēlāk nokļuva amerikāņu okupācijas teritorijā, un nodzīvoja tur līdz 1945. gada rudenim. Karam beidzoties, bēgļi sāka rūpēties par savu turpmāko likteni svešumā. Memmingenas lidlauka kazarmās ierīkoja telpas lielai bēgļu nometnei, uz kuru pārcēlās arī Vilipu ģimene. Almu Vilipu pieņēma darbā par bērnu ārsti, bet Pēteris Vilips uzsāka skautu organizēšanu. Sāka darboties bērnudārzi un skolas. Viesturs mācījās nometnes pamatskolā, pēc kuras beigšanas turpināja mācības tehnikumā Eslingenā. Nometnē attīstījās sabiedriskā un garīgā dzīve: notika dažādu konfesiju dievkalpojumi, teātru izrādes un koncerti. Vācijā patvērumu bija atraduši daudzi Latvijas kultūras darbinieki un mākslinieki, kuri uzstājās dažādās nometnēs, to skaitā Memmingenā.

Bēgļu nometnē pavadītajos gados, pateicoties darbībai skautu organizācijā, Vilipu ģimenei radās iespēja apceļot lielāko daļu Vācijas ievērojamāko vietu. Šo ceļojumu iespāidi aizņēma lielu daļu no Almas Vilipas bēgļu gaitu atmiņām un bija iezīmīgi ar precizitāti un lielu informācijas daudzumu par katru no šīm vietām. Īpaši pievilcīgi attēlots brauciens uz Bavārijas dienvidiem un ķēniņa Ludviga II pilīm, kuru skautu grupai 1946. gadā noorganizēja Pēteris Vilips. Brauciena laikā ekskursanti apceļoja Noišvanšteinas un

Linderhofas pilis, Etāles klosteri, Garmišu-Partenkirheni un Vācijas Alpu augstāko virsotni – 2 966 m augsto Cugšpici. Atpakaļceļā tika apmeklēta Obergrammava.

Sekoja arī citi braucieni, no kuriem garākais bija 1947. gada vasarā ar maršrutu Minhene–Kimzē–Berhtesgādena–Kēnigzē. Minhenē ekskursanti apmeklēja arī zooloģisko dārzu: “Man personīgi patika noskatīties žirafēs, jo viņu garie kakli man atgādināja kaut kur dzirdētu anekdoti par somu Maskavas zvēru dārzā. Tur soms, par žirafēm neko nezinādams, ilgi noskatījies uz žirafi klusēdams, līdz beidzot teicis: nieki, tāda zvēra nemaz pasaulē nav, atkal tikai komunistu propaganda un vairāk nekas.”

Berhtesgādenas apmeklējuma laikā tika aplūkotas Hitlera vasaras mītnes un tajā esošās bumbu patvertnes atliekas – kara beigās ēkas bija sagrautas, bet postījumi un izlaušanās turpinājušies arī vēlāk. Līdzīga izskatījās arī otra Hitlera mītne – tā dēvētā “Ērgļu ligzda”, kas atradās kalnos. Interesanti, ka tik drīz pēc kara beigām Vācijas diktatora mītnes bija atvērtas publiskai apskatei.

Sākot ar 1948. gadu, bēgļu aprūpi, ko līdz šim bija veikusi UNRRA (*United Relief and Rehabilitation Administration*), pārņēma IRO (*International Refugee Organization*). Pamazām sākās izceļošanas veicināšana, jo ilgstošā dzīve bezdarbībā bēgļu nometņu iemītniekus demoralizēja: “Sākās dažādas vaļības, izlaidības, dzeršanas posts un spekulācijas.”

Galvojumu no kādas ASV katoļu organizācijas un līdz ar to – iespēju izceļot Vīlipu ģimene saņēma 1949. gada februārī. Pati Alma Vīlipa nevēlējās atstāt Vāciju, taču pārējie ģimenes locekļi nepiekrita palikšanai Eiropā. 1949. gada marta beigās visas nepieciešamās formalitātes bija nokārtotas, un Vīlipi kopā ar citiem izceļotājiem ieradās Brēmerhāfenā, lai dotos uz kuģi “General Langfitt”.

Pēc 11 dienu brauciena kuģis piestāja Ņujorkas ostā. Tālākais ceļš veda uz Čikāgu, kur bija pirmā apmešanās vieta. Vēlāk, kad Pēteris Vīlips sāka strādāt par namdari, dzīves apstākļi sāka uzlaboties, un 50. gadu sākumā ģimene varēja iegādāties atsevišķu māju. Sākās jauns dzīves posms svešā zemē, kas kļuva par mītnes vietu.

Almas Vīlipas saistošie Vācijas ceļojumu apraksti, kas ieņem galveno vietu bēgļu nometnē pavadītā laika posma izklāstā, padara viņas atmiņu stāstījumu netipisku un tādēļ interesantu. Sadzīves grūtību un izdzīvošanas problēmu vietā autore atstājusi bagātu informāciju par arhitektūras un mākslas objektiem, ko viņai laimējies redzēt. Nozīmīgs ir arī fakts, ka braucieni netika rīkoti atsevišķām personām, bet skautu grupām, lai jaunieši, kurus liktenis aizvedis prom no dzimtenes, gūtu jaunus iespaidus un bagātinātu savu iekšējo pasauli. Svešumā, kad neziņa par nākotni ir ikdienišķa parādība, šāda bagātība ir neatsverama.

3. Aijas Birutas Ābeles atmiņas par ieslodzījumā pavadīto laiku no 1946. gada 31. augusta līdz 1955. gada 10. aprīlim (24 lpp.).

legūšanas datums: 2002. gada 5. jūnijs. Dāvinājusi Aija Biruta Ābele (1923).

Izmēri: 19,8 x 16,6 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Aija Biruta Ābele (toreiz Liepiņa) 1945. gada pavasarī Ūnijas ielā 16, Rīgā, deva patvērumu leģionāram Voldemāram Tūtem. Tā paša gada rudenī viņa V. Tūti iepazīstināja ar Ozoliņas kundzi, kuras dēli Tāļivaldis un Artūrs pēc bēgšanas no gūstekņu nometnes kādu laiku bija atraduši patvērumu Rīgas meža skolā, bet pēc tam pievienojušies nacionālajiem partizāniem Iecavas pagastā. Aija Biruta Ābele tobrīd

nezināja, ka V. Tūte ir savervēts čekas aģents ar segvārdu "Freimanis"... 1946. gada 31. augustā Aija Biruta Ābeli arestēja. Ar nodevēja palīdzību vēlāk tika sagrauta arī nacionālo partizānu grupa.

1946. gada 24. decembrī – Ziemassvētkos – Latvijas PSR leM Kara tribunāls Aijai Birutai Ābelei piesprieda 10 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Ceļš uz nometni sākās 1947. gada pavasarī. Notiesātajām sievietēm, gaidot arestantu vagonu, lika tupēt uz ceļiem perona malā. Sekoja brauciens ar kuģi "Sovetskaja Latvija" (agrāk "Hercogs Jēkabs") ar galamērķi Magadanā. Uz tā vienlaikus atradās gan politiskās ieslodzītās, gan kriminālistes, kuras nodarbojās ar atklātu laupīšanu: "Kriminālistes staigāja ar žiletēm rokā. Solīdamas mūs sagriezt un visu atņemdamas. Igaņu vidū bija kāda dziedātāja ar kažoku, to viņai noņēma." Vēlāk kuģis uzskrēja sēklim un tika nogādāts Habarovskas novada Vaņinas ostā, bet ieslodzītās ievietoja pārsūtīšanas cietumā līdz cita kuģa pienākšanai. Aija Biruta Ābele ceļā saslima ar dizentēriju. Magadanā līdz 1948. gadam viņa atradās kopā tikai ar kriminālistēm, jo pārējās politiskās ieslodzītās tika pārvietotas uz citu nometni.

Nākamā ieslodzījuma vieta bija zelta raktuvēs ar nosaukumu "Priisk Marija Raskova". Nometnē atradās ap 800 sievietes, kuras nodarbināja pie zelta skalošanas. Smagais darbs ilga 12 stundas, uz visu dienu saņemot gabaliņu maizes un tēju, bet vakaros šķidru zirņu zupu. Dienas norma – 3 gramu zelta vienam cilvēkam – praktiski nebija izpildāma. Vakaros ieslodzītajām bija jāsaģādā malka, jo bez tās sargi nelaida atpakaļ nometnē. Lai šis darbs būtu vēl grūtāks, viņām netika doti cirvi un malka bija jācērt ar lauzni. Arī dzīves apstākļi pašā nometnē bija ļoti smagi: "Nāras bija taisītas no apaļiem tievākiem kokiem, kas spieda kaulus. Vēl vajadzēja mocīties ar utīm un blaktīm. Uz pirti gājiens reizi mēnesī. Ziepi deva ¼ gab., ar to vajadzēja arī izmazgāt kreklus un bikses. Ūdens bija pašu sanesti ledus gabali. Gada laikā visi bijām kļuvuši dzīvi ģindeņi."

Nometnes tuvumā dzīvoja bijušie ieslodzītie, kuri juta līdzīgu nomocītājam sievietēm. Viņi, kā atceras Aija Biruta Ābele, bija rakstījuši vēstuli uz Magadanu un ziņojuši par nometnē notiekošo. Pēc kāda laika ieradās komisija, kuras sastāvā esošie mediķi pārbaudīja ieslodzīto veselības stāvokli. Aija Biruta Ābele bija to sieviešu vidū, kuras pārvietoja uz citu nometni. Viņas veda vaļējās mašīnās, un apkārtējie iedzīvotāji pa ceļam centās iemest tajās maizes klaipus. Pie viena tika saņemta ziņa, ka nometnes priekšnieks pēc komisijas aizbraukšanas esot nošāvis. Acīmredzot viņa "valdīšana" pat čekistiem šķitusi pārlieku nežēlīga, un pašnāvība izdarīta bailēs no apsūdzības.

Aija Biruta Ābele nokļuva nometnē pie Detrinā upes Magadanas apgabalā. Ziemā ieslodzītajām lika gāzt kokus, bet vasarā sūtīja plaut sienu. Atgūt spēkus palīdzēja maizes dalītāja Zaiga Matisone, kura Aijai Birutai Ābelei vakaros atdeva maizes atgriezumus un savu biezputras porciju. Meža darbu laikā krītošs koks nosita lietuvieti Ādeli, kura jau gandrīz bija izcietusi piespiesto sodu. Citā reizē arī Aija Biruta Ābele pakļuva zem krītoša koka galotnes un savainoja muguru. Ieslodzītajām, kuras neizpildīja normu, ziemā netika izsniegti siltie velteņi, bet no lupatām šūti apavi – untas, kas ātri plīsa. Aija Biruta Ābele smagi apsaldēja kāju, un viņai draudēja tās amputācija. Kāju izārstēja ieslodzītais mediķis Millers, lietojot zilo graudiņu kompreses un streptocīda pulvera pārsējus. Šis vācu tautības ārsts nometnēs atradās jau kopš 1937. gada.

1950. gada 25. maijā Aija Biruta Ābele gandrīz noslika grimstošā mašīnā, ar ko ieslodzītos veda meža darbos pāri upei. Sekas ledainajai peldei bija smags plaušu karsonis, no kā izārstēja jau minētais ārsts Millers: "Ārsts mums deva tēju ar spirtu. Murgojot esot runājusi latviešu valodā, saucot tikai mammu. Tā nu iznāca, ka vācietis dr. Millers divreiz glāba manu dzīvību."

1950. gada rudenī Aija Biruta Ābele nokļuva nometnē ar nosaukumu "Vetrina" (Magadanas apgabalā). Tur sardzes priekšnieks nejauši ievēroja viņas rokdarbus. Ziemas mēnešos, kad sals sasniedza 50°C, Aija Biruta Ābele bija glābta no darbiem cīsmā, jo viņai bija jādarina smalki rokdarbi pēc šā sardzes priekšnieka pasūtījuma. 1951. gada pavasarī no veciem vatniekiem Aija Biruta Ābele sašuva sev matraci un spilventiņu, lai uz cietajām apaļu sprunguļu nārām varētu gulēt. Sanitārās pārbaudes laikā kāda ārste, redzot šos darinājumus, piedāvāja Aijai Birutai Ābelei kļūt par viņas divus gadus vecā dēla aukli. Diemžēl pēc kāda laika šis darbs bija jāatstāj, jo politiskā ieslodzītā nedrīkstēja uzraudzīt bērnus. 1952. gada sākumā cita ārste pieņēma viņu par mājkalpotāju, taču arī šeit palikšana nebija ilgstoša: "Ārste brūvēja "brašku", kanniņā nesa un pārdeva lāgerī. Toreiz jau sāka kādu rubli par darbu maksāt. Kad viņa tika nosūdzēta, kontrolei pateica, ka "brašku" taisu es. Tam, protams, es nepiekritu, un viņai arī neticēja. Mani atkal aizveda atpakaļ lāgerī."

Pēc šā notikuma Aija Biruta Ābele atkal smagi strādāja pie zelta skalošanas kopā ar ukraiņu tautības ieslodzītajām. Reiz, kad dienas norma nebija izpildīta, viņai bija par to jāziņo nometnes priekšniekam, kuru visi sauca par Ādolfu Ivanoviču. Šis cilvēks pēc tautības bija igauņis: "Viņš jāja pa paligonu baltā zirgā, ja kāds nestrādāja, dabūja ar ādas pipku. Tas vairāk notika vīriešu pusē, jo viņi strādāja otrā pusē upei. Viņu visi baidījās kā uguni." Ādolfs Ivanovičs pēc Aijas Birutas Ābeles akcenta saprata, ka viņa nav krieviete, kas apstiprinājās arī sarunas laikā. Pēc tam Aija Biruta Ābele bija atbrīvota no zelta skalošanas, jo palīdzēja Ādolda Ivanoviča sievai mājas darbos, kā arī uzkopa viņa darba telpas nometnē.

1952. gada ziemā sekoja darbs nometnes dārzniecībā "Agrobāze", kā arī nometnes bērnunamā. To drīzumā likvidēja, jo 1952. gadā tika izsludināta amnestija sievietēm, kurām bija bērni, un bērnu nama vietā ierīkoja slimnīcu. Aija Biruta Ābele tika norīkota par sanitāri, un viņas pienākumos ietilpa arī ēdienu sadale: "Lielākā auguma politiskiem vīriešiem centos iedalīt doniņas." Sekoja nepatīkams atgadījums – uzbrukums slimnīcas galvenās ārstes Daneiko vīram, kuru daudzi ieslodzītie pazina kā nežēlīgu čekistu. Pēc tam pilnībā tika mainīts slimnīcas darbinieku sastāvs. Kādu laiku Aija Biruta Ābele strādāja maizes ceptuvē kopā ar kādu ukraiņieti. Šāds darbs nozīmēja zināmu uztura pilnību un iespēju palīdzēt arī citiem: "Kasijām abras un smērējām formas, bijām paēdušas. Lāgerī saņemto porciju maizes atdevu savām tautietēm – Intai Kronītis un Marijai Andžijevskai. Brāža kukuli deva arī līdzī." Tomēr nometnē valdīja citi likumi: Aija Biruta Ābele nepiekrita kļūt par maizes ceptuves vadītāja mīļāko, un šis darbs viņai bija jāatstāj.

1954. gada pavasarī Aiju Birutu Ābeli aizsūtīja uz Magadanu, jo pēc 1953. gada amnestijas sākās nometņu apvienošana. Viņa arī šeit strādāja maizes ceptuvē.

1955. gada 9. aprīlī Aiju Birutu Ābeli atbrīvoja no ieslodzījuma sakarā ar soda termiņa samazināšanu "par labu darbu". "Kad pajautāju, kurā lāgerī es nopelnīju labās "ieskaites", izrādījās, tas bija priskā "Vetrina", kur lāgera priekšnieks bija igauņis Ādolfs Ivanovičs. To visu viņš izdarīja no labas sirds."

Dzimtenē Aija Biruta Ābele atgriezās 1957. gadā. Līdz tam viņa strādāja Magadanā dažādās ģimenēs par bērnu aukli, lai nopelnītu naudu ceļam uz mājām. Tikai 1975. gadā radās iespēja saņemt pierakstu Rīgā. Līdz tam Aija Biruta Ābele dzīvoja nelielā istabiņā Saulkrastos. 70. gados, strādājot vīriešu apģērbu veikalā, iznāca arī kāda nejauša tikšanās: "Pienācās apkalpot kādreiz lāgera slimnīcas galv. ārsti Daneiko un viņas vīru čekistu. Jau toreiz viņa teica, ka pārcelsies uz dzīvi Rīgā."

Latvijā Aija Biruta Ābele satika savu vīru, arī bijušo ieslodzīto, kurš daudzus gadus bija pavadījis nometnēs.

Aijas Birutas Ābeles atmiņas apliecina to, cik nozīmīgi var izrādīties kritiskās situācijās sastapti cilvēki un pašas labā griba. Ieslodzītais ārsts Millers izglāba viņu no kājas amputēšanas un plaušu karsoņa. Likteņa biedru sniegtā palīdzība ļāva atgūt spēkus un izturēt, bet rokdarbu prasme – kaut uz neilgu laiku izvairīties no smaga un nepiemērota darba. Savu pateicību Aija Biruta Ābele savukārt izrādīja, palīdzot citiem ieslodzītajiem tad, kad pašai klājās labāk, kā arī vēlāk, ar labu pieminot savus labdarus. Arī bargais nometnes priekšnieks Ādolfs Ivanovičs, kurš atviegloja Aijas Birutas Ābeles dzīvi ieslodzījumā, bet vēlāk palīdzēja samazināt sodu, viņas atmiņās pieminēts ar labu vārdu un pateicību.

4. Alfreds Putniņš. "Atmiņu zīmes", 80.–90. gadi (86 lpp.).

legūšanas datums: 2002. gada 15. maijs. Dāvinājis Alfreds Putniņš (1919).

Izmēri: 21 x 29,6 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts (kopija).

Raksturojums: Alfreds Putniņš savās atmiņās daudz kavējies pie bērnības un skolas gadiem. 1926. gadā viņš sāka apmeklēt Rīgas 35. pamatskolu, kas atradās Pārdaugavā – Zaslaukā. Jaunāko klašu skolēniem burtnīcas bija tikai glītrakstišanai, bet pārējās stundās lietoja mazas tāfelītes. Telpu trūkuma dēļ bērni mācījās tā dēvētajās dubultklasēs – vienā telpā notika stundas divām klasēm. Skolotājs gan bija tikai viens. Skolā mācījās arī bērni no tuvējās Kandavas ielas bāreņu patversmes. 30. gadu sākumā Āgenskalna tuvumā tika uzbūvēta jauna skolas ēka, uz kuru pārcēlās Rīgas 2. valsts ģimnāzija. 1932. gadā tur mācības uzsāka arī Alfreds Putniņš, taču lielākajai daļai viņa klasesbiedru pietika ar pamatskolas izglītību.

Klasesbiedru vidū bija gan pilsētnieki, gan laucinieki, jo skolai bija internāts. Arī nacionālais sastāvs nebija viendabīgs, taču Alfreds Putniņš neatcerējās strīdus vai nesaskaņas šā iemesla dēļ: "Starp mums bija trīs vācieši, divi krievi, viens ebrejs, viena pusgruziniete, viena ukrainiete. (..) Mēs bijām savējie, kurus vienoja kopējs darbs, kopējas intereses, prieki un bēdas." Parālēli mācībām notika dažādi pasākumi: deju stundas, teātra uzvedumi, sporta sacensības, kā arī skolas apkārtnes labiekārtošanas darbi. Patriotismu, dzimtenes mīlestību un pienākumus pret to ikviens uzskatīja par pašsaprotamiem: "(..) ja Latvija sauktu, mēs bijām gatavi doties palīgā. To noteica visa mūsu audzināšana, mūsu pārliecība, mūsu goda kodekss. Šī nostāja īstenībā noteica arī mūsu paaudzes nākamo traģiku." Skolas gados Alfreds Putniņš darbojās arī skolas mazpulku organizācijā, kas Rīgā bija viena no populārākajām un labāk organizētajām.

1937. gada jūnijā notika kārtējais ģimnāzijas izlaidums – skolu beidza 24 meitenes un 15 zēnu, kuru vidū bija arī Alfreds Putniņš. 1938. gadā viņš iestājās Latvijas Universitātes Inženierzinātņu fakultātē.

1940. gada 17. jūnijā, kad visā Latvijā un Rīgā ienāca Sarkanās armijas tanki, viņš atradās studiju vasaras praksē Vecāķos, tādēļ par tās dienas notikumiem uzzināja vēlāk. Turpinājums ar Tautas Saeimas vēlēšanu farsu, Latvijas "iestāšanos" Padomju Savienībā un dzīvi okupētā valstī palicis atmiņā kā nereāls murgs: "Mēs jutāmies nodoti un pazemoti, jo bijām noskaņoti uz pretošanos. Varbūt bezcerīgu, upurus prasošu, bet brīvības idejas apgarotu. (..) Paslepeni, viltīgi, nekaunīgi gājieni nebija mums mācīti." Nebija viegli noticēt tam, ka baumas par cilvēku pazušanu naktīs ir patiesība, ka vairs nedrīkst klaji paust savu viedokli un jāvairās pat no draugiem: "Mans ģimnāzijas klasesbiedrs Samuēls Iepojā ar koši sarkana lakatiņa stūri krūšu kabatā un apgalvoja, ka viņš jau sen esot simpatizējis Ļeņina idejām. Brīnums, kurš tad tas bija, kas Saules dārzā grozījās mazpulcēnu biksēs?"

Okupācijas režīma veiktās pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē spēja vienīgi to graut: no amatiem atcelto uzņēmumu un iestāžu vadītāju un citu "eksploatatoru" vietā nāca mazizglītoti un nekompetenti cilvēki, kuru vienīgie nopelni bija piederība kādreiz nelegālajai Latvijas Komunistiskajai partijai vai vēlme izkalpoties okupantu priekšā. Represīvās struktūras, kurās netrūka vietējo kolaborantu, savu īsto seju parādīja 1941. gada 14. jūnija deportāciju laikā: "Ne jau Maskavā sastādīja izvedamo sarakstus, ne jau Kremļa ierēdņi organizēja represiju norisi! Tikai vietējie zināja izvedamo atrašanās vietas un izvērtēja viņu latvisko nostāju. (..) Tobrid strādāju Talsu rajona izglītības nodaļā – kļuva tiešs šīs izvešanas aculiecinieks, jo gar rajona valdes namu uz Stendi tika vestas ģimenes no apkaimes mājām. Bijām pārsteigti – sarakstos izrādījās arī iekļauts pats pilsētas izpildkomitejas priekšsēdis. (..) Ja līdz izvešanai vēl daudz, īpaši vecāko gadu gājumu, ļaudis valdīja uzskats – labāk krievs, nekā vācietis, tad no šī brīža komunistiskais režīms zaudēja savu cieņu un autoritāti uz mūžu."

Notikušais atstāja dziļas pēdas cilvēku sirdīs, tādēļ nedaudz vēlāk, kad komunistu režīmu Latvijā nomainīja nacisti, izrēķinoties ar sagūstītajiem padomju varas darbiniekiem, sarkanarmiešiem un civiliedzīvotājiem, daudzi par attaisnojumu izmantoja deportācijas: "Ne katrs spēja apspiest sevi atriebes alkas un nevērsties ar netaisnību pret netaisnību."

Latvijas neatkarība netika atjaunota. Arī latviešu brīvprātīgo bataljoni nekļuva par patstāvīgām kaujas vienībām un bieži tika izmantoti vienīgi apsardzei vai cīņai pret sarkanajiem partizāniem ārpus Latvijas: "Galū galā bataljonus sāka izmantot nevis savas dzimtās zemes aizsardzībai, bet izkļiedēja tos pat no Somu liča līdz Doņeckai." 1942. gadā arī Alfrēds Putniņš brīvprātīgi pieteicās bataljonā, taču nokļuva Ukrainā, kur apsargāja šahtas. 1945. gada pavasarī viņš bija to trīs tūkstošu karavīru sastāvā, kurus aizsūtīja uz Kurzemi palīdzēt leģiona 19. divīzijai. Viņu uzdevums bija organizēt un nodrošināt jauniesaukto apmācīšanu pie Lūžņas stacijas netālu no Ventspils. Mobilizācija turpinājās, neraugoties uz to, ka nacistu pusei karš faktiski bija beidzies. 1945. gada 8. maijā Alfrēds Putniņš bija mācību centra dežurējošais virsnieks, un viņam nācās sapulcēt pārējos karavīrus, lai noklausītos bataljona komandiera kapteiņa Vanaga (vārds nav minēts) paziņojumu par Vācijas kapitulāciju un leģionāru atbrīvošanu no karavīra pienākumiem.

1945. gada 10. maijā sekoja gūsts un ieslodzījums. Alfrēds Putniņš nokļuva karagūstekņu nometnē Ļeņinogorskā, Kazahstānā, netālu no Altaja novada un Mongolijas robežas. Nometnē bija ieslodzīti arī vācieši un japāņi – Kvantungas armijas karavīri. Notika neparasta tikšanās: "Tikām pagodināti ar dziļu sveicienu. Apmulsuši uzziņājām, ka mūsu priekšā ir bijušais Japānas sūtnis Latvijā. Nedz viņa dienesta pakāpe, nedz viņa vārds nav saglabājies atmiņā, toties mūžam neaizmirstama ir cieņa, kādu mūsu godājamais draugs izrādīja pret latviešu tautu. (..) Viņš atcerējās Ulmani, Munteru, paslavēja mūsu skaisto galvaspilsētu, izsacījās, ka labprāt vēlreiz to redzētu." Drīzumā japāņus pārvietoja citur, un šī tikšanās tā arī palika vienīgā.

Vācu karavīrus sakāve bija smagi ietekmējusi, un viņi strauji kļuva apātiski un vienaldzīgi. Tikai atsevišķiem cilvēkiem izdevās saglabāt savu individualitāti un nezaudēt pašcieņu. Viens no tiem bija agrākais filmu režisors Heincs (uzvārds nav minēts) – ļoti talantīgs cilvēks. Heincs pratis spēlēt vairākus mūzikas instrumentus, zinājis no galvas dažādus skaņdarbus, lieliski orientējies mākslā, literatūrā un vēsturē. Viņš bija arī talantīgs kokgriezējs. Redzējis Heinca darbus, nometnes komandants lika iekārtot atsevišķu darbnīcu, lai Heincs pēc viņa pasūtījuma varētu izgatavot šaha komplektu. Savukārt leitnants Meternichs, kurš ļoti lepojās ar savu dižciltīgo izcelsmi un sarunās uzsvēra, ka esot "Graf von Metternich", likteņa biedru vidū izraisīja smīnu.

Ustjamenogorskas cietoksnī (Kazahstānā) Alfreds Putniņš satika veco revolucionāru Suhanovu (vārds nav minēts), kurš kādreiz bija tuvs Ļeņina līdzgaitnieks. Par represēšanas iemeslu kalpojās fakts, ka viņš atbalstījis pakāpenisku pāriešanu no kapitālisma uz komunismu.

Kāds slavens Pēterburgas operas tenors, kurš pirms revolūcijas dziedājis kopā ar Fjodoru Šaļapinu (1873–1938) un sniedzis koncertus caram Nikolajam II, pēc kara bija patvēries Ķīnā. Viņš paklausīja padomju valdības aicinājumam atgriezties Padomju Savienībā... Arī nometnē viņš palika uzticīgs savai sūtībai un dziedāja slavenu komponistu ārijas citiem likteņa biedriem.

1948. gadā Ļeņinogorskas karagūstekņu nometnē Altaja apgabala Kara tribunāls Alfredu Putniņu notiesāja par dienestu nacistu armijā. Oficiāls apsūdzības pamatojums netika uzrādīts.

Ieslodzījumā Alfreds Putniņš atradās arī Krasnojarskas novadā, pie Bratskas trases: "Latviešu kopu Bratskas trases nometnē pārstāvēja kāds ducis tautiešu – gan pavecāki, gan pavisam jauni nelabojami nacionālisti. (..) Prātā palikuši: pulkvedis Reinholds, Saeimas deputāts Vinters, students Preiss, Līgotņu dzimtas pastarītis Silvaldis, kurš joprojām vēl rosās Saldus veterānu kori, pērkonkrustietis Rikards, izlūks R. Zande, Latvijas rekordists augstlēkšanā Dīnsdorfs." Interesanta personība bija pulkvedis Reinholds, kurš pēc kapitulācijas 1945. gada vasarā bija mēģinājis nokļūt Rietumos, uzdoties par krievu bēgli, kas meklē savu dēlu. Pulkvedim izdevies šķērsot Lietuvas un Austrumprūsijas teritoriju, taču Polijā viņu aizturēja. 1950. gadā nometnē ar asins saindēšanos mira Alfreda Putniņa dienesta biedrs Kārlis Mārtiņkristis no Ugāles pagasta.

Māksla nereti bija vienīgais veids, lai nometņu apstākļos glābtos no personības degradēšanās – nometnēs un izsūtījuma vietās tapuši daudzi literāri sacerējumi, zīmējumi, gleznas, kā arī kokgriezumi un pat skulptūras. Visbiežāk ar to nodarbojās tie, kuri jau agrāk bija iekļāvušies mākslas pasaulē, taču nereti tieši ieslodzījumā atklājās jauni talanti.

Alfreds Putniņš dzejai sāka pievērsties jau Ļeņinogorskas gūstekņu nometnē. Pirmās vācu valodā tapušās esejas diemžēl nesaglabājās. 1953. gadā uzrakstītais dzejoļu krājums "Zem varavīksnes loka" kļuva populārs citu ieslodzīto vidū, jo milas lirika bija izmantojama sarakstē ar dzimtenē palikušajām mīlotajām. Līdz 1955. gadam Alfreds Putniņš sarakstīja ap 300 patriotiska un sadzīviska satura dzejoļus, kuru lielākā daļa dažādos veidos tika nogādāta ārzemēs. Vairākus dzejoļus, atgriežoties dzimtajā Bavārijā pēc soda izciešanas, līdzī paņēma ieslodzījuma biedrs – vācu tautības leitnants Maksis. Ādolfs Šilde (1907–1990) trimdā šos dzejoļus publicēja izdevumā "Pa deportēto pēdām". Alfreds Putniņš Latvijā atgriezās 1955. gada 7. novembrī. Daļu savu literāro sacerējumu viņš vēlāk izsūtīja ārpus PSRS robežām, noslēpjot grāmatu vākos.

VI. Vēstules

1. Miķeļa Kurpa piecas vēstules mānai no ieslodzījuma (1948.–1951. gads).

legūšanas datums: 2001. gada 30. oktobris. Dāvinājusi Biruta Kūle (1941).

Izmēri: 20,5 x 16,6 cm; 20,7 x 17 cm; 20,4 x 14,4 cm; 21 x 17 cm;
20,6 x 16,9 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Miķelis Kurps (1916–1996) līdz arestam dzīvoja Nīcas pagasta Jūrmalciema "Piņķu" mājās un nodarbojās ar zvejniecību. Čekisti viņu arestēja 1948. gada pavasarī vai vasarā. Aresta laikā Miķelis Kurps centās aizbēgt no mājas pa logu un viņam sašāva roku. Sākumā viņu ievietoja Klaipēdas cietumā, bet vēlāk pārveda uz Viļņu. Par apcietināšanas iemeslu kalpoja fakts, ka nacistu okupācijas laikā Miķelis Kurps kādas mājas kratīšanā bijis spiests piedalīties kā pieaicinātā persona. Viņam tika piespriesti 25 gadi ieslodzījumā par piedalīšanos padomju pilsoņu arestos, proti, "par dzimtenes nodevību".

Miķeļa Kurpa dzīvesbiedre bija ļoti reliģioza baptiste. Viņš pats nebija īpaši ticīgs, taču ieslodzījumā pievērsās Dievam, jo ticība bija vienīgā, kas palīdzēja izturēt pārbaudījumus – salu, pastāvīgo izsalkumu un neziņu par nākotni. Tas atspoguļojās vēstulēs mānai Annai (1915–1976), kurās bieži pieminētas lūgšanas, pateicība Dievam un izmantotas bībeliskas līdzības. Atrodamas arī norādes, ka Miķelis Kurps ticēja pasaules galam un Jēzus Kristus otrreizējai atnākšanai.

Pirmo vēstuli mānai viņš sūtīja no Viļņas 1948. gada 28. augustā. Tobrīd t. s. tiesa vēl nebija notikusi, un Miķelis Kurps pieļāva, ka viņam var piespriest arī augstāko soda mēru – nošaušanu: "Mijā māsiņa, lūdzu Dievu, lai varam satīties debesu mājās." Ievainotā roka bija jau sadzījusī.

Tiesa acimredzot notika 1948. gada rudenī, jo 1948. gada 24. oktobrī Miķelis Kurps jau atradās nometnē Uhtā (Komi APSR). Viņš strādāja par dieninieku un uzraudzīja baraku. Ieslodzītie bieži cieta badu, tādēļ vēstulē bija lūgums atsūtīt produktus: "Atsūti miltus, putraimus. Te var izvārt." Nometnē bija daudz lietuviešu, bet netrūka arī latviešu. Vēstules nobeigumā Miķelis Kurps lūdza atsūtīt viņam arī rakstāmpapīru, zīmuli un aploksnes. Šāda vēlme bija tipiska daudziem ieslodzītajiem, jo rakstāmlietas nometnēs nebija pieejamas. Mānai viņš piekodināja atbildes rakstīt krievu valodā.

Sekoja vēstule Ziemassvētkos – 1948. gada 26. decembrī. Uz svētkiem Miķelis Kurps bija jau saņēmis paciņas no sievas un mātes. Ziemassvētki svinēti, lūdzoties, slavējot Dievu un pateicoties viņam. Vēstulē minēts, ka Miķeļa Kurpa darbvieta bija 150 m dziļā pazemes šahtā pie naftas ieguves. Laikā, kad arī valdīja bargs sals, šahtā strādājot, bija silti. Miķelis Kurps šajā vēstulē lūdza atsūtīt auzu pārslas. Vēl varēja uzzināt, ka viņu nodevis paša brālēns Andrejs: "Bet tas nekas. Dievs katram atmaksās pēc saviem darbiem. Ko katrs sēj, to pļaus mūžībā. Jo tagad ir pēdējie laiki, ka cits citu nodod." Latvijas Republikas laikā Andrejs bija aizsargu organizācijas loceklis. Domājams, viņam draudēja arests, no kā varēja izvairīties, uzrādot čekistiem kādu citu "buržuju", "fašistu" vai līdzīgu "tautas ienaidnieku".

Pēc vairāk nekā gada māsa saņēma kārtējo vēstuli. Tā tika sūtīta 1950. gada 6. aprīlī. Ieslodzījuma vieta joprojām bija Uhta. Spriežot pēc vēstules satura, sarakste uz ilgāku laiku bija pārtrūkusi, jo Miķelis Kurps lūdza māsu viņam biežāk rakstīt, kā arī aizsūtīt kādu ģimenes fotogrāfiju. Vēstuļu trūkums pastiprināja jau tā spēcīgās ilgas pēc

dzimtenes un tuviniekiem: "Mijā māsiņa, daudz par jums domāju un sapņoju. Tagad sapņoju, ka biju pie Tevis aizgājis, staigāju pār jūsu laukiem. Varbūt pienāks diena, kad tas viss piepildīsies istenībā." Cīnīties ar smagajām domām un bezcerību viņam palīdzēja ticība Dievam un pajušanās uz viņa žēlastību: "Zinu, ka visu laiku tāda dzīve man nebūs. Nāks labāka dzīve. To jūtu savā sirdī. Ja tā nebūs šeit, tad zinu – tās būs debesu mājas, uz kuru mēs ceļojam." Vēstulē bija atrodamā arī norāde uz reliģijas vajāšanu un represijām pret ticīgajiem Latvijā, kā dēļ sākusies atkrišana no ticības: "Mammaiņa man raksta, ka ticīgie ļaudis atkāpjas, atkrit no dzīvā Glābēja. Tas viss rāda, ka drīz nāks mūsu Jēzus, kuru mēs gaidām."

Pēdējā muzeja rīcībā esošā vēstule rakstīta 1951. gada 6. augustā no Vorkutas (Komi APSR), uz kuriem Miķeli Kurpu pārveda 1951. gada februāra sākumā. Tur, salīdzinot ar Uhtu, valdīja stingrāki noteikumi, un gada laikā drīkstēja nosūtīt tuviniekiem tikai divas vēstules. Arī klimats Vorkutā bija nežēlīgāks nekā Uhtā. Miķelis Kurps šeit strādāja par elektriķi un remontēja elektromotorus. Pēdējo vēstuli no māsas viņš bija saņēmis pirms vairāk nekā gada un bija pārliecināts, ka pārējās vēstules viņam netika nodotas. Nometnē atradās daudzi latvieši: "Neesmu viens. Starp tiem daudzi latvieši. Ir pat skoloti vīri, kas nav ilgi, kad atbraukuši no Rīgas. Ir profesori, inženieri. Varbūt Atis pazīst tādu profesoru Līcīti, un arī daudzi citi. Bet visiem ir ticība drīz redzēt Dzimteni." Miķelis Kurps mācai pateicās par sūtīto pārtiku, jo, tikai pateicoties tai, bija iespējams izdzīvot: "Visi tie, kas nesaņem no mājām, tie visi jau ir slimnīcā." Tuvinieku un draugu dzīve Latvijā Miķeli Kurpu ļoti interesēja, jo viņa prombūtnes laikā bija notikušas dažādas pārmaiņas, tostarp traģiskas – kolektivizācija, aresti un izvešanas: "Tu, māsiņa, rakstīji par Magoni, ka nav nekādas ziņas. Kad viņu aizveda? Tajā laikā, kad visus veda? Tie arī dzīvo grūtu dzīvi. (..) Māsiņa, kā jums ir šajā gadā ar āboliem? Vai varat paši arī dabūt kādu uzkost? Vai visi ir jānodod kolhozam?" Miķelis Kurps rakstīja par drīzu kara sākšanos, kas Padomju Savienībā pēckara gados bija viena no populārākajām baumām, un ar to saistītu atbrīvošanu no ieslodzījuma: "Visa pasaule taisās uz vienu lielu karu. Varbūt ka tā diena vairs nav tālu. Pie mums klist baumas, ka šai gadā tiksīm brīvībā. Neviens jau to nezina, bet gaida visi."

Līdz atbrīvošanai vēl bija jāgaida ilgs laiks. Miķelis Kurps ieslodzījumā pavadīja astoņus gadus. Divas reizes viņš cieta nelaiimes gadījumos – šahtā tika apbērts ar akmeņogļēm. Visus šos gadus cerības viņam deva paša ticība, kā arī no dzimtenes saņemtie tuvinieku sūtījumi, vēstules, viņu mierinājuma vārdi un lūgšanas. Latvijā Miķelis Kurps atgriezās 1958. gadā, taču līdz pat Atmodas sākumam nedrīkstēja iet jūrā. Tikai pēdējos gados viņš saņēma atļauju individuālai zvejai.

2. Divas vēstules no ieslodzījuma 1946. gadā.

legūšanas datums: 2002. gada 28. maijs. Dāvinājis Eižens Rauhvargers (1923).

Izmēri: 10,2 x 15,2 cm; 17,8 x 12,5 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Abezas nometnē (Komi APSR) filtrācijā latviešu karavīriem bija liegta oficiāla sarakste ar dzimtenē palikušajiem tuviniekiem. Tādēļ ieslodzītie izmantoja viltību – sagaidīja tuvējā dzelzceļa stacijā pienākam vilcienu un slepus iemeta savas vēstules pasta vagonā. Nav zināms, cik pavisam vēstuļu šādi atceļoja uz Latviju. Mūsu rīcībā ir divas Eižena Rauhvargera vēstules. Viena no tām rakstīta 1946. gada 26. jūnijā no rajona slimnīcas Čumā, kur viņš atguva spēkus pēc smagā darba un ārstēja apsaldejumus. Vēstulē viņš pateicās vecākiem par atsūtītajām drēbēm un pārtiku, kā arī par

ieslodzītā Eižena Rauhvargera vēstule
tuviniekiem Cēsu apriņķa Lizuma pagastā.
Rakstīta 1946. gada 10. jūlijā no Abezas
nometnes (Komi APSR).
(OMF krājumi, Eižena Rauhvargera mape.)

grāmatu "Zvejnieka dēls" un avīzēm, jo lasīšana palīdzēja īsināt dienas slimnīcā. Eižens Rauhvargers interesējās par tuvinieku dzīvi un notikumiem dzimtenē, lūdza rakstīt vēstules un sūtīt pārtiku, tai skaitā sīpolus un ķiplokus. Bija jācinās arī pret cingu: "Vispār vairāk vitamīnu, ja iespējams, pat tabletēs jeb pulvera veidā. Tas noder pret cingu, kuŗa man mazliet sākuši piemesties. Derētu apgādāt arī brilles, vienkāršas un stipras, dioptr. 5 (pieci), bet tās pagaidām neizsūtāt, gaidat, kad es rakstīšu un lūgšu, tad tikai." Vēl šajā vēstulē Eižens Rauhvargers lūdza paziņot Valmieras apriņķa Ozolu pagasta iedzīvotājam Elzai Ratniecei priecīgu vēsti, ka viņas vīrs Jānis atveselojies un gaida ziņas.

Otra vēstule rakstīta nedaudz vēlāk – 1946. gada 10. jūlijā. Eižens Rauhvargers bija izveselojies un atgriezās darbā. Tālajos Ziemeļos beidzot bija iestājusies vasara: "Tundra sāk pašreiz zaļot, pēdējais sniegš ir jau pazudis, bet līdz ar to sāk parādīties mazie knisliši, kas bariem vien brūk virsū. Tomēr tas viss ir jaukāks nekā ziemas aukstums un purgas." Viņš vēl joprojām gaidīja vēstules un raizējās par savu tuvinieku un draugu likteni. Savu vēstuli Eižens Rauhvargers rakstīja uz pastkartes.

1946. gada septembrī Eiženu Rauhvargeru kopā ar citiem karavīriem no Abezas aizveda uz Sillamē (Igaunijā), kur viņš strādāja PSRS Iekšlietu ministrijai pakļautajā 7. būvbataljonā. Atbrīvošana pienāca tikai 1950. gada martā.

3. Jāņa Stroda pēdējā vēstule no Daugavpils cietuma 1941. gadā.

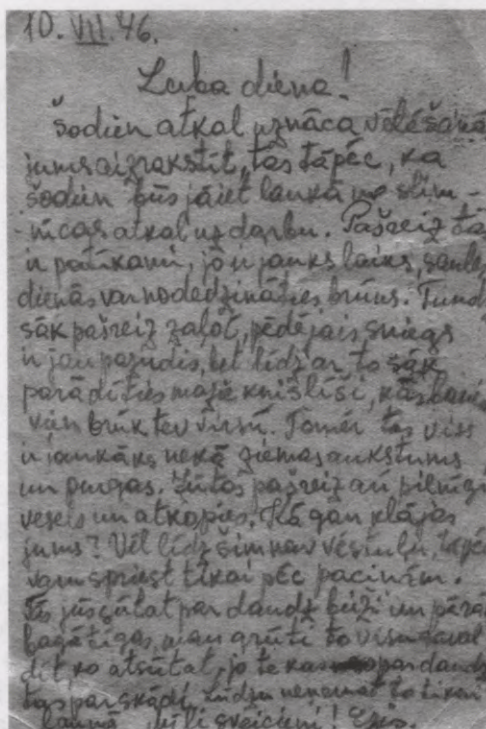
legūšanas datums: 2002. gada 10. janvāris. Dāvinājusi Marija Pāle.

Izmēri: 20,7 x 27 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri un vēlāko Daugavpils cietuma

uzraugu Jāni Strodu (1900–?) LPSR Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK) Daugavpils nodaļas darbinieki apcietināja 1940. gada 10. septembrī. Viņš tika ieslodzīts Daugavpils cietumā un 1941. gada 24. maijā notiesāts uz astoņiem gadiem ieslodzījumā.

1941. gada 20. jūnijā no Daugavpils cietuma Jānis Strods tuviniekiem rakstīja, ka tieša jau notikusi un iespējama satikšanās, taču lūdza ar to nekavēties. Domājams, viņš bija informēts, ka tiks pārvietots uz citu ieslodzījuma vietu, taču to nedrīkstēja rakstīt. Tādēļ teksts pasvītrots: "Ja brauksi uz satikšanos tad prūtam nakavejis. (..)" Tomēr viņš nezināja, ka var nokļūt Sibīrijā, jo lūdza atvest šādas lietas: vasaras cepuri, siltu šalli,

Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Jānis Strods Daugavpili. Fotografēts 30. gados.
(OMF krājumi, Marijas Pāles mape.)

kurpes, dvieli, tabakas un cukura maisiņus, kā arī lielāku maisu mantu salikšanai. Nebija minētas ne siltas drēbes, ne apavi vai pārtika ilgstošam braucienam. Daļu Jāņa Stroda vēstules aizņēma mierinājuma vārdi tuviniekiem un lūgumi neuztraukties par viņu, bet rūpēties pašiem par savu veselības un dzīvības saglabāšanu. Vēstules saturs ļauj secināt, ka vairāki Jāņa Stroda tuvinieki vai paziņas cietuši no sarkanā terora un viņu liktenis nav zināms: "Milī un sirsnīgi svecinu vysus mozus un lelus, pie varda nasaukšu, jo varbyut dažā nav storp dzeivajim." Vēl varam uzzināt, ka Daugavpils cietumā pastāvēja sarakstes ierobežojumi: "Vēstules man var rakstīt, bet es jums varēšu rakstīt laikam ļūti reti, to nūteikti gon nazynu."

Jāņa Stroda tālākais liktenis pēc Daugavpils cietuma politieslodzīto evakuācijas uz Padomju Savienību 1941. gada jūnija beigās nav zināms. Ir vienīgi informācija, ka viņš bijis ieslodzīts Magadanas apgabala "Sewostlagā" (KPFSR, Habarovskas novadā), taču ne miršanas laiks un vieta, ne kaps nav zināmi. Tuviniekiem saglabājusies vienīgi pēdējā vēstule, rakstīta dienu pirms Jāņa Stroda 41. dzimšanas dienas...

A Sampling of Recent Acquisitions 2001–2002

INESE DREIMANE

In contrast to previous samplings, literary works are no longer included and exile materials are not separated out.

Three items are included in the sampling of objects. The small cross made of reindeer bone was made in the spring of 1946 in the Abez hard labour camp in the Komi Autonomous Soviet Socialist Republic by the Latvian legionnaire Pīlēns (first name unknown). It was traded for bread by Eižens Rauhvargers (b. 1923), who sent it to his mother in Latvia. The crocheted scarf was worn by Zigrīda Šēre on the boat "Centība", which departed from Latvia for Gotland on 9 November 1944 carrying a group of refugees organised by the Latvian National Council. The Homeric epic *Iliad* was used by Juris Bubinduss (1920–2001) to record his and his family's experiences in the Krasnoyarsk and Taimir regions. Bubinduss, who was a student of medicine, was deported on 14 June 1941.

Among art objects, the cycle of paintings entitled "My Homeland in the Fires of War" by Jānis Cīrulis (1908–1995) is featured. The 63 paintings were created in Sweden between 1945 and 1949. They portray the misery and uncertainty about the future experienced by refugees, and commemorate the losses suffered by the Latvian nation and land during the Communist occupation and World War II. Dzintra Ābele's (now Legzdiņa, b. 1943) drawing "Our new House in a Siberian Village" shows the house her family built in the Tomsk region in 1952. Ābele was deported on 25 March 1949 together with her parents, two brothers and other relatives. The album with birch bark pages and a cloth cover was made as a gift for Velta Gulbe (now Šimanska, b. 1929) in the Yava hard labour camp in Mordvinia in 1954. Gulbe was arrested in 1945 and sentenced as a member of an illegal student resistance organisation in Jelgava.

Five letters written by Ludmila Brasliņa (1897–1980) to Soviet Union and Latvian Communist Party leaders are among the most interesting document acquisitions. They contain Brasliņa's autobiography as a life-long communist, who was extradited from Latvia for illegal activities in 1921, served in the Soviet OGPU (one of the precursors of the KGB), was arrested during the purge in 1937 and deprived of Party membership. Her letters are pleas for reinstatement. Despite imprisonment and deportation she never lost her faith in the communist cause and was reinstated in 1955. Nine confirmations of money transfers to Amālija Freimane (1892–1954) attest to the aid that her relatives and close friends provided during her and her husband's Siberian exile in the Omsk region. They were deported on 25 March 1949; Freimane died in exile. Farmer A. Bitēns (1900–?) from the Township of Laši in the District of Ilūkste received a stern warning from the executive board of the collective farm "Jaunais Arājs" (The Young Ploughman) on 19 March 1950, threatening him with repressions if he did not join the

collective farm by 25 March. Two driver course certificates were issued in the DP Camp in Würzburg, Germany, to Ansis Krastiņš (1912–late 1980s) and Izolde Marija Raņķis (now Krastiņš, b. 1914).

One of the recently acquired photographs depicts a group of Latvian lumberjacks in Altgarge, Germany, in 1946. The 18 men are former Latvian legionnaires who had been taken prisoner in Germany and, after being freed from POW camp, had found temporary home in the DP Camp there. Another photo depicts an October Revolution demonstration in Riga on 7 November 1950. The caricature of Winston Churchill carried by the marchers depicts the political situation: the tension among former allies and the beginning of the "Cold War". The third shows a demonstration in the Cathedral Square in Riga on 21 September 1989, protesting the conscription of young Latvians. The young people displayed had been killed during "hazing" incidents during obligatory service.

Memoirs deal with diverse topics. Jānis Auzāns (b. 1923) has written a memoir about the fate of the Jews in his native town Līvāni during Nazi German occupation. All Jews in Līvāni were killed in July 1941, including Auzāns' friends and schoolmates. In "The Story of My Life" Dr. Alma Vilpiņa (1900–?) reviews the main events in her life during the 1930s and 1940s: the Soviet and the German occupation and life in the refugee camp in Memmingen, Germany. Aija Biruta Ābele (née Liepiņa, b. 1923) describes the time of her incarceration 1946–1955. She was arrested after harbouring a former Latvian legionnaire turned KGB informer and introducing him to Latvian national partisans. Sentenced to 10 years and 5 years "without rights", she spent most of the time in various hard labour camps in the Magadan region. Only the help of a few kind-hearted people relieved hunger, bitter cold, diseases and hard labour. Alfreds Putniņš' (b. 1919) narrative "Signs of Memories" includes reminiscences of his childhood, school years, service in a German auxiliary police battalion and the Latvian Legion, subsequent imprisonment in Kazakhstan and in the Krasnoyarsk district. The memoir includes the author's attempts to explain the reasons for Latvian collaboration with both the Communist and Nazi regimes.

Miķelis Kurps (1916–1996) sent five letters to his sister from prison. He was arrested in 1948 for alleged collaboration with the German occupiers, sentenced to 25 years at hard labour and sent to Ukhta and Vorkuta hard labour camps in the Komi Autonomous Soviet Socialist Republic. Religious faith helped him to survive and return to Latvia. Latvian legionnaire Eižens Rauhvarģers (b. 1923) was sent to a "filtration" camp in Abez (Komi ASSR). Since prisoners were forbidden to correspond with their next of kin, Rauhvarģers tried to smuggle letters into the mail car. Two such letters, written in June and July 1946, reached their destination. The last letter of Jānis Strods (1900?), a decorated veteran of the Latvian Liberation War, who was arrested on 10 September 1940, was written on 20 June 1941 from Daugavpils prison. His fate after the evacuation of political prisoners to the USSR in late June 1941 is unknown.

Okupācijas muzeja ekspozīcijas koncepcija un tās īstenošana

RICHARDS PĒTERSONS

Okupācijas muzeja ēka celta kā Latviešu sarkano strēlnieku muzeja un Strēlnieku pieminekļa komplekss (arhitekti Dz. Driba un J. Lūsis-Grinbergs, tēlnieks V. Albergs, 1968.–1970. g.), kam īstenota daļa no iecerētā. Garena apjoma divstāvu celtnē, kas atbilst padomju laika izpratnei par modernisma vai funkcionālās arhitektūras stilistiku, atrodas muzeja darbībai nepieciešamās telpas, no kurām ekspozīcijai izmantojams galvenokārt augšstāvs. Publiski pieejamās augšstāva telpas platība ir 624 m², griestu augstums – 4 m. Ekspozīcijas vajadzībām daļēji izmantojams arī pamatstāvs, kura galvenā daļa ir ap 90 m² liels ieejas vestibils, darba telpas, kāpnes uz otro stāvu un noeja uz pagrabu ar muzeja darbībai nepieciešamajām funkcionālajām iekārtām un darba telpām. Vestibilā tiek iekārtotas pagaidu un tā saucamās *mēneša priekšmeta izstādes*. Okupācijas muzeja pastāvēšanas laikā sakarā ar Melngalvju nama jaunbūvi ir nojaukta daļa no muzeja ēkas austrumu spārna, par aptuveni 45 m² samazinot vestibila izmantojamo platību.

Muzeja rašanās ideja pieder trimdas tautietim, Viskonsinas universitātes Oklērā vēstures profesoram Paulim Lazdam. Pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā pēc daudziem Rietumu presē Latviju apmelojošiem rakstiem un starptautiskajā sabiedrībā izteiktiem nepelnītiem pārmētiem, galvenokārt saistītiem ar latviešu SS leģionu, holokaustu okupētajā Latvijā un t. s. migrantu diskrimināciju, Paulis Lazda centās ierosināt Latvijas politiķiem un amatpersonām izveidot muzeja tipa informatīvu centru, kas gan Latvijas, gan ārvalstu sabiedrībai rādītu un skaidrotu Latvijas vēstures patieso traģisko gājumu, jo īpaši – saistībā ar padomju un nacistu okupācijas laika piecdesmit gadiem. Reālākā Latvijas valsts iestāžu palīdzība idejas atbalstītājiem bija dotā iespēja periodiski pulcēties Kara muzeja daļēji atstātajās telpās bijušā Latviešu sarkano strēlnieku muzeja ēkā, kurā bez atsevišķiem padomju laika ekspozīcijas fragmentiem muzicēšanā vingrinājās Latvijas armijas štāba pūtēju orķestris. 1993. gada pirmajā pusgadā ar Pauļa Lazdas idejām bija iespēja iepazīties tiem, kuri vēlējās sadarboties muzeja dibināšanā, ieskaitot politiķus, citu muzeju darbiniekus un vēsturniekus. Taču līdzekļu trūkums un ierosmes *sabiedriskā* iniciatīva daudzus vedināja domāt, ka tik nopietna ideja pašdarbības līmenī nav īstenojama.

Tomēr pakāpeniski sanāca potenciālie darbinieki un atbalstītāji, kuri vienojās izveidot atklātu sabiedrisku fondu, to nosaucot par **Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fondu**, ko reģistrēja 1993. gada 21. maijā. Pirmo ekspozīciju iekārtoja pamatstāva vestibilā un zāles priekšgalā un atklāja 1993. gada 1. jūlijā, to veltot padomju okupācijas pirmajam gadam, tautā sauktam par Baigo gadu (1940.–1941. g.). Turpmāk, līdz pat 1998. gadam, ekspozīciju paplašināja kā tematiskā (ievērojot hronoloģisko principu), tā telpiskā ziņā, jo nākamajos gados ēku sāka atbrīvot Kara muzejs, savukārt Aizsardzības ministrija pūtēju orķestrim atrada citas mēģinājumu telpas. Finansiālu palīdzību

jaundibinātajam fondam sniedza trimdas latviešu organizācijas un privātpersonas, bet Latvijā atbalstu guvām no kolēģiem muzejos. Eksponātus neliedza Latvijas Vēstures muzejs (direktore I. Baumanē) un Kara muzejs (direktore A. Fleija), Muzikālās komēdijas teātris (saimnieciskais direktors A. Ozoliņš) aizdeva skatuves aizkaru, lai ekspozīciju norobežotu no armijas orķestra mēģinājumu vietas, vēsturnieks H. Strods nodeva visai reti sastopamos žurnālus "Ostland", npublicētu Vācijas arhīvu dokumentu kopijas un Molotova-Ribentropa 1939. gada 28. septembra slepenā protokola par Polijas sadalīšanu krāsu kartes kopiju, kas joprojām ir ekspozīcijas viens no izteiksmīgākajiem ekspozītiem.

Ekspozīcijas koncepcija veidojās pakāpeniski un izrietēja no iespējamības ar ziedojumos savāktu naudu apgūt kārtējo telpas daļu. Veidojās tematiskie loki, kas bija saturiski noslēgti un ekspozīcijā norobežoti. 1998. gadā tika piepildīta visa muzeja ēkā pieejamā platība, ieskaitot kāpņu telpu, kas paredzēta kā rezerves izeja muzeja ieejai pretējā pusē (skatīt 1. zīmējumu). Ekspozīcijai ir daudzi tematiskie loki.

1. Otrā pasaules kara priekšvakars un Molotova-Ribentropa pakta noslēgšana kā drauds Eiropas un pasaules drošībai.
2. Latvijas okupācijas sākums. Provokācija Masļenkoš uz austrumu robežas un ultimāts Latvijas valdībai, Sarkanās armijas iebrukums un viltus Saeimas vēlēšanas, deklarācija par iestāšanos PSRS.
3. Izrēķināšanās ar Latvijas valdības politiķiem, padomju okupācijas varas pirmie soļi, atceļot privātīpašumu un nacionalizējot bankas un uzņēmumus.
4. Sovjetizācijas paņēmieni un sabiedrības pasīvā pretestība, izrēķināšanās ar Baznīcu un Latvijas armiju, čekas darbība Rīgā un 1941. gada deportācijas, ieskaitot politieslodzīto evakuāciju uz PSRS, vācu (nacistu) armijas iebrukums un kaujas Rīgas pievārtē.
5. Baigā gada (1940.–1941. g.) padomju okupācijas laika noziegumu atklāšana, atrokot masu kapus, nacistu plāni Baltijā, vācbaltu izceļošana, holokausti okupētajā Latvijā, nacistu administrācija un tās politika, grāmatu aizliegumi.
6. Latvieši abās okupācijas varu armijās, organizācijas "Tautas palīdzība" loma, ieslodzīto darba nometne Salaspilī un nacionālās pretestības izpausmes Latvijas Centrālās padomes darbībā, bēgļi Kurzemes cietoksnī, vācu armijas kapitulācija, postījumi Latvijas pilsētās, latviešu bēgļu nometnes Rietumeiropā, nacionālo partizānu cīņas līdz 1956. gadam.
7. Staļinisma tipa totalitārisms pēckara Latvijā, pasīvās pretestības izpausmes, zemniecības izputināšana un 1949. gada deportācija, piespiedu kolektīvizācija, Komunistiskās partijas un čekas (VDK) loma padomju okupācijas režīmā.
8. Migrantu plūsma no citām PSRS republikām, deportēto un politieslodzīto pakāpeniska atgriešanās, Padomju armijas represīvā darbība Austrumeiropā un armijas poligoni Latvijā, padomju ideoloģijas raksturojums, izmantojot literatūru, tēlotājmākslu, cenzūru, kadru politiku un jaunatnes organizācijas. Nacionālkomunistu aktivitātes, rūpniecības un lauksaimniecības sovjetizācija.
9. Pasīvās pretestības raksturojums Latvijā: Baznīca, disidenti, inteligences aktivitātes, nacionālo vērtību un latviskas gaisotnes saglabāšanas centieni.
10. Trimdas latviešu politiskās aktivitātes mītņu zemēs Rietumos.
11. Atmodas laika sākums, "perestroikas" un "glasnostj" raksturojums, sabiedriski politiskās aktivitātes līdz neatkarības atgūšanai un Latvijas starptautiskajai atzīšanai 1991. gadā.
12. Latvijas brīvvalsts 20. gadsimta 20.–30. gados (lielformāta fotogrāfijās).
13. Latvieši ieslodzījumā un nometinājumā PSRS. GULAG nometnes. 1941. un 1949. gada deportēto dzīves apstākļi, lietiskie oriģinālmateriāli.

materiāla (dokumentu un tamlīdzīgu materiālu kopijas, fotogrāfijas, skaidrojošie teksti) radīto neizbēgamo vienmuļības iespaidu, uz planšetēm iespējams uzlikt stiklotu rāmi, lai zem tā novietotu kādu nelielu, bet ekspozīcijas vajadzībām interesantu priekšmetu, piemēram, oriģinālu liela izmēra karti vai patronu čaulītes, kas iegūtas kā Baigā gada relikvija no čekas mājas Rīgā, Stabu ielā.

Ekspozīcijas stendi veido savdabīgus telpiskus *lokus*, kuru aizņemtā platība pieaug virzienā uz zāles beigām, vienlaikus pakāpeniski samazinot brīvi izstaigājamo telpu (skatīt 1. zīmējumu). Šādam izkārtojumam ir vairākas priekšrocības. Brīvo un salīdzinoši plašo telpu ekspozīcijas sākumā var izmantot publiskiem pasākumiem, kā tas ir jau daudzkārt noticis (skatīt 1. attēlu). Vizuāli ir pārredzams zāles iekārtojums, atklājot telpas dziļumu (skatīt 2. attēlu). Vēl būtiski, ka ir iespēja no pietiekamas distances aplūkot 12. tēmas materiālus, kā arī telpas pārredzamības dēļ skatītājam ērti atrast viņu interesējošo tēmu, ja ir vēlēšanās skatīt ekspozīcijas atsevišķas daļas.

Materiālu izvietojums uz divu stāvu stendiem pakārtots noteiktai sistēmai, kas ir ātri uztverama un atvieglo ekspozīcijas apskati. Augšstāvā ir liela izmēra tēmu ilustrējošas fotogrāfijas, bet pamatstāvā – acu augstumā – tēmu un ilustratīvo materiālu

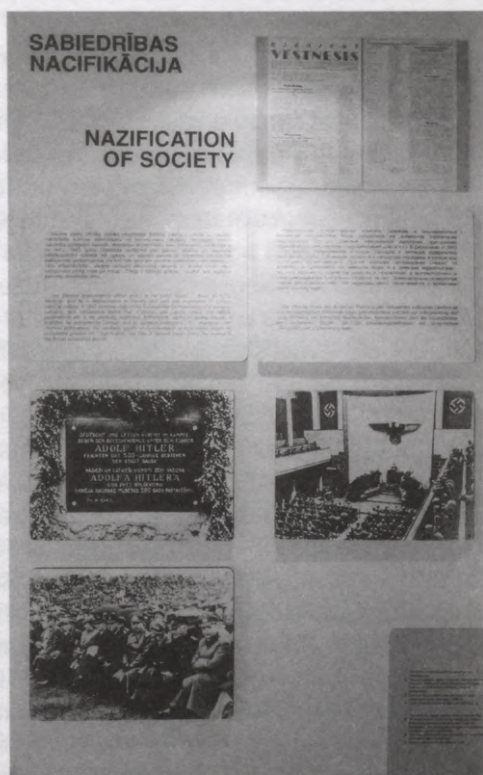
1. attēls. Pasākums Okupācijas muzeja ekspozīcijas zālē par tēmu "Latvijas okupācija kino mākslā – problēmas un iespējas". 2002. gada 29. oktobris.

2. attēls. Skats uz ekspozīcijas zāli. No kreisās – pieeja ekspozīcijas 5. un 6. tēmu lokam. Priekšplānā – krēsli atpūtai un galdiņš ar mapēm, kurās atrodas paskaidrojumi par vitrīnu priekšmetiem. 2003. gads.

skaidrojošs teksts četrās valodās (latviešu, krievu, angļu un vācu). Ilustratīvais materiāls ir pietiekami liela izmēra, lai to varētu ērti aplūkot, nemainot stenda apskatei izvēlēto distanci, un ir virs un zem skaidrojošā teksta (skatīt 3. attēlu). Šāds princips ir lielākoties nemainīgs, izņemot specifiska materiāla, piemēram, "Šustina saraksta", izstādīšanas nepieciešamību. Dziļo vitrīnu iespējas tiek izmantotas, lai ekspozīcijas gaitā tur ievietotu tēmai atbilstošus priekšmetus, bet galvenokārt, lai izstādītu 13. tēmas relikvijas.

Kā noprotams, tad visu minēto tēmu loku atainojums ekspozīcijā nav risināts pilnīgi vienādi. Īpaši tas skar 12. un 13. tēmu, kā arī 9. un 10. tēmu. 13. tēma par GULAG nav koncentrēta vienkopus, un materiāli ekspozīcijā izvietoti telpiski plaši, no zāles sākuma līdz pat beigām. Viens no iemesliem ir tautas likteņa tēma, kas caurvij visu 50 gadu ekspozīcijas vēsturi un relikvijas, kuras ir tikai Okupācijas muzeja rīcībā esošie oriģināli un ļauj nepārtraukti atgādināt par to cilvēku klātbūtni, kuru rokas šos priekšmetus skārušas. Tas ir nepieciešamais cilvēciskās klātbūtnes efekts, kas liedz apmeklētājam ieslikt muzejiski zinātniskajā un līdz ar to neizbēgami formalizētajā gaisotnē, ko parasti veido tā sauktais plakana materiāls – fotogrāfijas, dokumenti un skaidrojošie teksti. 12. tēmas (par Neatkarīgās Latvijas laiku) lietderība Okupācijas muzeja ekspozīcijā ir diskutēta, jo grūti atrast pietiekami optimālu veidu, kā atklāt 20 gadu ilgu šīs valsts vēsturi. Piedāvātais

3. attēls. Ekspozīcijas stenda noformējums par tēmu "Sabiedrības nacifikācija". 2003. gads.

4. attēls. Dziļā vitrīna ar izstādītajām un muzeja krājumiem nodotajām relikvijām – GULAGā ieslodzīto darinātiem zīmējumiem. 2003. gads.

risinājums ir divos stāvos viena virs otras vertikāli novietotas 12 liela izmēra (150 cm x 100 cm) fotogrāfijas, kas vairāk pretendē uz simbola, piemēram, Kokneses pilsdrupas, Lieldienu svinību skats laukos vai rūpnīcas VEF ēkas, nevis konkrēta vēsturiska notikuma atklāsmi. Arī pasivās pretestības raksturojumam 9. tēmas vienā daļā izraudzīta fotogrāfiju kolāža, kas kaleidoskopiski ļauj ieskatīties okupētās Latvijas sabiedrībā. Mirušo piemiņas dienas atzīmēšana Brāļu kapos, Dzejas dienu pasākumi E. Veidenbauma "Kālāčos" vai atbalsts TTT "zelta meitenēm" basketbola laukumā kopumā atklāj tās minimālās, bet pietiekami izteiksmīgās iespējas tautai paust savu patriotisko noskaņojumu. 10. tēma par tautiešiem trimdā ir tik plaša un faktiem bagāta, ka vienīgā iespēja ir no jauna izmantot simbolu valodu, plašā vitrinā vienkopus demonstrējot ceļojumu koferus uz Ameriku un Austrāliju, izraudzīties dažas raksturīgākās ģimeņu relikvijas un ar atsevišķiem izteiksmīgiem dokumentiem un fotogrāfijām censties radīt skatītājā nojausmu par politiskajām aktivitātēm, kas raksturīgas trimdas pēckara sabiedrībā.

Sacītais kopumā nozīmē to, ka muzeja apmeklētājiem jārēķinās ar visai nevienlīdzīgu materiālu pasniegšanas metodi. Atsevišķi vēsturiski notikumi Latvijā, piemēram, Masļenku traģēdija uz austrumu robežas 1940. gada 15. jūnija rītausmā, rādīti detalizēti, bet citi tematiskie loki tikai vispārināti ieskicēti. Saprotams, ka ekspozīcijas iekārtotāji nav izdarījuši nejaušu izvēli un vēstures mezglu punktus centušies atklāt arī notikumu un parādību detaļas.

Katra atsevišķa priekšmeta, dokumenta vai fotogrāfijas atrašanās vieta ekspozīcijā ir pamatota un pakārtota kopējai koncepcijai, taču muzeja praksē ir pieņemts, ka apmeklētājiem tiek dota iespēja par katru no redzamajiem eksponātiem uzzināt precīzu un skaidru informāciju, ieskaitot iegūšanas avotus, attēlos redzamo personu uzskaitījumu un tml. Šī objektīvā nepieciešamība parasti ir viens no komplicētākajiem uzdevumiem ekspozīciju iekārtotājiem, lai kopējo noskaņu nepārmāktu nepārtraukta skaidrojošu tekstu virtene. Okupācijas muzeja gadījumā papildu problēma ir izmantojamās četras ekspozīciju skaidrojošās valodas. Problēmas piedāvātais risinājums ir tā sauktie "kabatu teksti" stendu materiālu anotācijai un vitrinās redzamo eksponātu saraksti, kas paņemami atsevišķi. "Kabatu teksti" ir stacionāri piestiprināti stendu apakšējos stūros, kas augumā garākiem apmeklētājiem sagādā ievērojamas neērtības. Vitrīnu priekšmetu apraksts ievietots ātršuvēja mapē un nēsājams līdzī. Kaut gan informācija tādējādi pieejama ievērojami daudzveidīgāka, piemēram, aprakstot priekšmetu īpašnieku biogrāfijas, tomēr nepieciešamība turēt un šķirstīt sarakstu mapi nav uzskatāma par ērtāko risinājumu.

Okupācijas muzeja ekspozīcijas koncepcijā nācās apvienot divas pieejas: vienu skaidrojošo, kas iespējami saprotami un uzskatāmi kā šķirstāmā bilžu grāmatā rāda vēsturi, kura vēsturniekiem un vēstures mīļotājiem ir atgādinājums par jau zināmo, taču atklājums tiem, kas Latvijas vēsturi sāk tikai iepazīt. Otra pieeja ir specifiski muzejiskā un balstās uz Okupācijas muzeja krājuma unikālā priekšmetiskā materiāla, kas redzams galvenokārt ekspozīcijas 13. tēmā un kas ir vienlīdz jauns un interesants visiem apmeklētājiem.

Vēlēšanās piedāvāt pēc iespējas vairāk informācijas muzejos bijusi vienmēr, taču tas saistīts ar ievērojamu risku pārsātināt informatīvo vidi un līdz ar to nogurdināt skatītāju. Izeja ir izvēles iespēju radīšanā. Viens no šā virziena eksperimentiem Okupācijas muzejā bija ekspozīcijā iekārtota lasītava. Grāmatu skapjos atradās pieprasītākā, kā arī jaunākā literatūra par muzeja ekspozīcijas tematiku, izgriezumi no periodikas un muzeja krājumos esošo rokrakstu kopijas, tostarp no visai bagātīgā, krājumiem nodotā atmiņu klāsta. Lasītavā tika organizētas konsultantu dežūras, kad interesenti varēja sastapt kā vēsturniekus, tā pētniecības entuziastus. Diemžēl telpu trūkuma dēļ lasītavu nācās slēgt

un tās vietā divas līdz trīs reizes gadā rīkot maināmās tematiskās izstādes, kas atspoguļotu kādu specifisku un padziļināti pētītu tēmu. Tematiskās izstādes un "mēneša priekšmeta" izstādes vestibilā ļauj iepazīstināt ar muzeja jaunieguvumiem, zinātniski pētnieciskā darba rezultātiem un nemazināt interesi par muzeju arī tiem, kas jau redzējuši muzeja ekspozīciju.

Laikmetīgas muzeja ekspozīcijas nav iedomājamas bez vairumu skatītāju uzmanību piesaistošu objektu klātbūtnes, kas spēj saistoši un uzskatāmi stāstīt par notikumiem un tajos iesaistītām personām. Parasti tie ir maketi, nereti dabiska lieluma vai modernu tehnoloģiju iekārtas, kas ir ar skaņu ierakstu un rāda kustīgu vai maināmu attēlu. Prāvo izdevumu dēļ lielai daļai Latvijas muzeju tā pagaidām ir greznība, lai šādus objektus izmantotu ekspozīcijās. Okupācijas muzejs nav izņēmums, taču, iekļaujoties finansiālo iespēju robežās, pagaidām izdevies rekonstruēt GULAG barakas fragmentu, vienīgo telpisko objektu, kurā var ieiet, pieskarties guļamlāvas dēļiem, aptaustīt no degvielas mucas veidoto dzelzs krāsniņu, apsēsties uz barakas dziļumā esošā sola un tml. Šis objekts ir visnotaļ pievilcīgs, jo īpaši jauniešiem. Problēma saistīta ar barakas novietni jau ekspozīcijas sākumā, kas izriet no koptelpas plānojuma. Tādējādi nākas stāstīt par deportācijām un izsūtīšanu vēl pirms Latvijas okupācijas 1940. gadā atspoguļojuma, kas ekspozīcijā ir aiz barakas. Lai barakas tēma būtu vieglāk skaidrojama, līdzās novietota GULAG karte, kas demonstrē PSRS teritorijā esošo nometņu tīklu.

Pagājušā gadsimta 90. gadu otrajā pusē izvērtais krājumu komplektēšanas un izglītojoši pētnieciskais darbs ir bijis izšķirošs faktors, lai Okupācijas muzejs tiktu ierindots starp jau pieredzējušiem muzejiem Latvijā. To apstiprina 2002. gada vasarā iegūtā muzeja valsts akreditācijas apliecība. Jauniegūtais statuss izvirza nopietnākas prasības arī attiecībā pret muzeja ekspozīciju, kuras nākotne ir krustcelēs. Viens no ceļiem ir veikt nemitīgus uzlabojumus un meklēt iespējas ekspozīciju modernizēt, ieviešot audio un video tehniku, izstādot interesantākos jaunieguvumus, piemēram, čekas noklausīšanās iekārtu no bijušās viesnīcas "Rīga", uzlabojot tekstu redakcijas, atrodot jaunus, tēmu lokiem atbilstošus dokumentus un fotogrāfijas. Cits ceļš ejams, izstrādājot jaunu ekspozīcijas koncepciju. Objektīvi to kavē neskaidrība par muzeja ēkas nākotni. Rīgas pašvaldības līdzšinējā nespēja skaidri formulēt Rātslaukuma un Strēlnieku laukuma atbilstību kavē Okupācijas muzeju, kas ir tikai ēkas izmantotājs, izšķirties par darbu pie jaunas ekspozīcijas. Muzeja darbinieki tomēr cer, ka bijusī Latviešu sarkano strēlnieku muzeja ēka paliks arī kā Okupācijas muzeja pirmā un vienīgā celtne un ka muzeja atbilstība līdzšinējā vietā, īstenojot ASV dzīvojošā latviešu tautības arhitekta Gunāra Birkerta projektēto piebūvi vai citu Rīgas pilsētai pieņemamu variantu, gūs sabiedrības un politiķu atbalstu.

Conception of the Museum's Exposition

RICHARDS PĒTERSONS

The development of the Museum's exposition was begun in 1993 when the public "Latvia during 50 Years of Occupation" Museum Foundation started its activities in the building of the former Museum of Latvian Red Riflemen (built 1968–1970, architects Dz. Driba and J. Lūsis–Grinbergs). The Foundation's initiators were exile Latvians from the USA and inhabitants of Latvia united by the desire to reveal the truth about Latvia under the Soviet and Nazi German occupations in the twentieth century to Latvian and foreign visitors. The main exposition was developed gradually and finished in 1998. The work of the Museum and the maintenance of the exposition is supported by donations collected by the Foundation.

The exposition encompasses the period from 1939 to 1991 and is subdivided into 13 thematic areas. The basic display resembles the layout of a book. Each stand presents brief explanatory texts in four languages (Latvian, English, Russian and German), photographs, documents, individual objects. A casual visitor can gain an overview within an hour's time.

The thematic areas are: (1) Prelude to World War II with emphasis on the Molotov–Ribbentrop Pact. (2) The beginning of the Soviet occupation and the "election" of a sham parliament. (3) Reprisals against former Latvian politicians and government officials. (4) Sovietisation of Latvian society and resistance; state terror and mass deportation of 1941. (5) Occupation by Nazi Germany: Nazi plans and policies in the Baltic; the Holocaust. (6) Inhabitants of Latvia in the armies of both occupying powers; refugees to Western Europe, German capitulation; struggle of the national partisans until 1956. (7) Manifestations of Stalin-era political totalitarianism; mass deportation of 1949. (8) Policies of the Soviet occupation regime; military aspects of the occupation; activities of the National Communists. (9) Manifestations of non-violent resistance in occupied Latvia. (10) Political activities of exile Latvians. (11) National revival during the Gorbachev era leading to restored independence. (12) Retrospective: independent Latvia in the 1920s and 1930s. (13) Reminiscences of life in the GULAG: replica of a GULAG barracks building, mementoes and artefacts of GULAG survivors. Commentaries about the displayed items are available and provide insight into the history of the period and its manifestation in individual fates.

The permanent exposition is supplemented by periodic thematic exhibitions. The permanent exhibition is being updated and improved, but the planning of a redesigned permanent exhibition is the next urgent task. Unfortunately this task is being delayed by the inability of the Riga City Council, the owner of the Museum building, to formulate a development plan for the area adjacent to the Museum and to commit itself to a clear policy regarding the Museum's future and expansion plans.

Okupācijas muzeja darbs 2002. gadā

VALTERS NOLLENDORFS

Okupācijas muzeja 2002. gads raksturojies ar iekšējās stabilitātes nostiprināšanu, muzeja darba un nozīmes publisku atzišanu, bet arī ar grūtībām iegūt Latvijas valsts un Rīgas domes atbalstu.

ievērojamākie 2002. gada notikumi un sasniegumi

- Muzejs ieguva valsts akreditēta muzeja statusu. Akreditācijas gaitā izstrādāts un apstiprināts Okupācijas muzeja nolikums.
- Muzeja apmeklētāju skaits jau otru gadu pēc kārtas pārsniedza 40 000, tostarp ap 2/3 ārzemnieku. (Te nav ieskaitīti muzeja ceļojošo izstāžu un sarīkojumu apmeklētāji.)
- Ievērojamo muzeja apmeklētāju vidū bija Turcijas prezidents Ahmets Necdets Sezers, Austrijas prezidents Tomass Klestils, Nīderlandes kroņprincis Vilems Aleksandrs un princese Maksima, Armēnijas prezidents Roberts Kočarjans, Lietuvas prezidents Valds Adamkus. Kopā 66 dažādi ārzemju diplomātu un valsts personu apmeklējumi.
- Izveidotas divas muzeja tematiskās izstādes, 5 izstādes vestibilā un turpināts muzeja ekspozīcijas uzlabošanas darbs.
- Muzejs izdeva trīs grāmatas: Gadagrāmatu 2001. gadam, ilustrētu muzeja ceļvedi Latvijas okupācijas laika vēsturē latviešu un angļu valodā un Andreja Feldmaņa grāmatas "Maslenku traģēdija – Latvijas traģēdija" otru izdevumu.
- Muzeja starptautiskā ceļojošā izstāde bija skatāma svarīgos centros ASV un Eiropā, ieskaitot galvaspilsētas Vašingtonu, Helsinkus un Londonu.
- Izglītības programmas ceļojošā izstāde sāka apmeklēt Latvijas skolas, sekmīgi turpinot iesākto ārpusmuzeja darbu.
- Sāktas sarunas ar Rīgas domi par muzeja ēkas nodošanu vai ilgtermiņa iznomāšanu muzejam.

Muzeja administrācija

Gads sākās ar jaunās izpilddirektores Gundegas Micheles stāšanās amatā.¹ Viņas pirmais un pats svarīgākais uzdevums bija akreditācijas materiālu sagatavošana iesniegšanai Muzeju valsts pārvaldē. Šis darbs aizņēma gada pirmos četrus mēnešus un intensīvi nodarbināja gandrīz visus muzeja darbiniekus, bet deva vairākus pozitīvus ieguvumus. Tagad ir:

- skaidri definēta muzeja misija, uzdevumi un ilgtermiņa attīstības plāni;
- detalizēti un analītiski izvērtēti muzeja darbinieku pienākumi un darbs;

¹ Sk. biogrāfiskus datus Latvijas Okupācijas muzejs: Gadagrāmata 2001. – Rīgā: OMF, 2002. – 248.–249. lpp.

- sakārtotas muzeja iekšējās struktūras un to savstarpējā saistība;
- jaunajai izpilddirektorei bija iespēja pilnībā iepazīties ar muzeju.

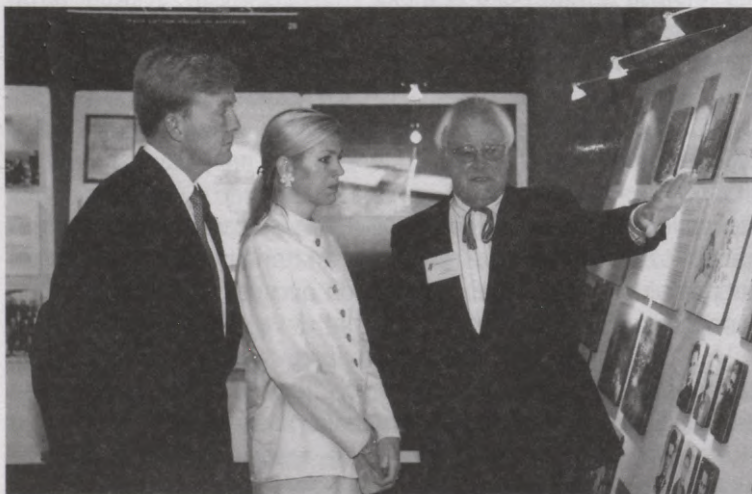
Akreditācijas materiāli bija sagatavoti iespaidīgā sējumā ar pielikumiem, kas apraksta muzeja legālo saistību ar Okupācijas muzeja fondu, muzeja struktūru un darbību. Ar tiem iepazīnās Muzeju valsts pārvaldes izveidotā akreditācijas komisija sešu speciālistu sastāvā. Tie bija pieredzējuši muzeju direktori un darbinieki. Sekoja komisijas apmeklējums muzejā, lai pārbaudītu ziņojumā sniegtās informācijas atbilstību patiesajam stāvoklim. Komisijas atzinums bija pozitīvs, un Valsts muzeju padome 19. jūnijā akreditēja Okupācijas muzeju uz pieciem gadiem, kas ir maksimālais akreditācijas laiks. Jāpiemin, ka akreditācija ir obligāta valsts un pašvaldību muzejiem. Muzeju likumā de-

Lietuvas Republikas valsts prezidents Valds Adamkus (*Valdas Adamkus*) ar kundzi Okupācijas muzejā 2002. gada 4. septembrī. (OMF foto.)

finētajiem privātajiem muzejiem, pie kuriem pieder Okupācijas muzejs, akreditācija ir brīvprātīga. Kopš muzeju akreditācijas ieviešanas Latvijā 1998. gadā mazāk nekā puse Latvijas muzeju ir akreditēti. Okupācijas muzejs ir trešais akreditētais privātais muzejs Latvijā. Akreditācijas dokumentu Nr. 47 OMF padomes sēdē 5. augustā pasniedza Muzeju valsts pārvaldes priekšnieks Jānis Garjāns.

Ko nozīmē akreditācija? – Pirmkārt, tā nozīmē muzeja oficiālu atzišanu kā pilnībā atbilstošu Latvijas muzeju standartiem. Otrkārt, tā nozīmē novērtējumu un atzinību no citu Latvijas muzeju profesionāļu puses. Treškārt, tā ļauj valstij likuma kārtā piešķirt muzeja darbībai līdzekļus. Nākotnē muzejs būs iekļauts Latvijas muzeju statistikā un pārskatos. Tai pašā laikā akreditācija nozīmē arī lielus pienākumus un atbildību. Muzejam jāiesniedz gadskārtēji darba plāni un

Nīderlandes kronprincis Vilems Aleksandrs un princese Maksima Okupācijas muzejā 2002. gada 20. jūnijā. Vada OMF valdes priekšsēdis Valters Nollendorfs. (OMF foto.)

pārskati Muzeju valsts pārvaldei. Tam jāgādā par darbības atbilstību valsts noteiktiem standartiem. Un muzeja darbībai jāatbilst definētajai misijai, uzdevumiem un ilgtermiņa mērķiem.

Muzeja akreditācija deviņus gadus pēc dibināšanas ir nozīmīgs sasniegums. Šai laikā, kā rāda LNĶAK stipendiātes Dainas Freimanes veiktā analīze, muzejs ierindojies Latvijas vadošo muzeju pirmajā ducī vai pat desmitniekā. Tas, piemēram, ir 10. vietā apmeklētāju skaita ziņā, 11. vietā budžeta un darbinieku skaita ziņā.² Trīs akreditēto privāto muzeju vidū Okupācijas muzejs ir pirmajā vietā.

Akreditācijai veiktais darbs sakārtoja muzeja iekšējo darbību un pārvaldes struktūru. Svarīgākās pārmaiņas notika muzeja administrācijas galvgalī. Muzeja izpilddirektorei tagad ir divi vietnieki: muzeja krājuma vadītāja un administrators.

No 2002. gada marta par administratoru strādā Jānis Atis Krūmiņš. Viņš pieredzi guvis gan kā darbmācības skolotājs, gan skolas direktora vietnieks, gan arī kā 3x3 nometņu administrators un Latvijas Daugavas Vanagu priekšnieks. Administrators atbild par muzeja saimniecisko pusi un ir izpilddirektors vietnieks saimniecības lietās.

Brigitai Radziņai ierobežojot savu darbu muzejā, par muzeja krātuves vadītāju OMF padome apstiprināja viņas līdzšinējo palīdzi Taigu Kokneviču. Ar augstāko izglītību bibliotekāres zinībās viņa ir teicami iestrādājusies atbildīgajā muzeja arhīva un datu bāzes veidošanas darbā. No 2002. gada Taiga Kokneviča ir ievēlēta OMF padomē un kā krātuves vadītāja viņa ir arī izpilddirektors vietniece zinātniski pētnieciskajā darbā.

Darbu muzejā pēc vairākiem gadiem dažādos amatos 2002. gada vidū atstāja Dagnija Staško. Viņa bija saistīta ar muzeju jau no 1993. gada, bet oficiāli muzeja darbā stājās 1996. gadā, uzņemoties Izglītības programmas vadītājas pienākumus. Izglītības programma bija viņas ideja un lolojums. To finansiāli palīdzēja uzsākt PBLA un Sorosa fonda – Latvija piešķirumi un Daugavas Vanadžu ziedojumi skolu apmeklējumiem, bet darbības satura un virziena veidošana lielā mērā ir Dagnijas Staško nopelns. Skolotāju semināri, strukturētas skolēnu nodarbības muzejā, mācību materiālu sagatavošana, apkārtraksts, ceļojošās izstādes un nodarbības ārpus muzeja sākās viņas iniciatīvā. Mūsu muzeja Izglītības programma ir viena no aktīvākajām un progresīvākajām Latvijas

**Okupācijas muzeja
izpilddirektore
Gundega Michele
un sabiedrisko
attiecību
koordinatore
Dagnija Staško
grāmatas "Maslenku
tragēdija – Latvijas
tragēdija"
prezentācijā
2002. gada
21. jūnijā.
(OMF foto.)**

² [Daina Freimane]. Latvijas Okupācijas muzejs: Komunikācijas pārskats un plānošana. – Datorraksts. 24 lappuses un 12 pielikumi. Okupācijas muzejā.

muzejos. Atstājot Izglītības programmu levas Gundares rokās, Dagnija Staško 2000. gadā sāka veidot muzeja sabiedrisko attiecību darbu. Viņa attīstīja plaši tvertu sabiedrisko attiecību koncepciju, darbā ieviesa struktūru un profesionalitāti. Viņas vadībā muzeja atpazīstamība pieauga laikā, kad muzejs likās visvairāk apdraudēts. Plašie ielikumi "Lauku Avīzē" 2000. gada oktobrī un novembrī, sludinājumi tūristu ceļvežos, informācijas lapiņas, regulāri paziņojumi presei par muzeja aktivitātēm bija līdzatbildīgi muzeja apmeklētāju skaita pieaugumam pāri 40 000 pēdējos divos gados. Vairākos kritiskos posmos viņa uzņēmās izpilddirektores vietas izpildītājas pienākumus. Muzejam pietrūkst Dagnijas Staško ideju bagātības, praktiskās lietpratības, kūsājošās enerģijas un gatavības darīt visu nepieciešamo, kad tas vajadzīgs.

Sabiedrisko attiecību darbu no Dagnijas Staško 2002. gada vidū pārņēma Inese Misāne, maģistra kandidāte Kultūras akadēmijā. Darbu muzejā viņa sāka kā gide. 2001. gada beigās viņa sekmīgi noorganizēja Dagnijas Staško izveidoto ceļojošo izstādi Latvijas skolām. Inese Misāne ir labs piemērs, kā muzeja darbā ienāk un izveidojas spējīgi jauni darbinieki. Inese Misāne labi pārņēmusi Dagnijas Staško iesākto darbu sabiedriskās attiecībās un sākusī tur ieviest pati savas radošās idejas.

Muzeja administratīvo darbinieku un speciālistu skaits 2002. gadā bija 24. Kopējais darbinieku skaits, ieskaitot apkalpojošo un tehnisko personālu, bija 44. Ne visi šie darbinieki strādā muzejā pilnu darba laiku. Saskaitot visu darbinieku nedēļā nostrādāto stundu skaitu un dalot ar 40, iegūstam 31,5 pilna laika darbinieku ekvivalentu.

Iespēju robežās muzejs cenšas palīdzēt saviem darbiniekiem papildināt zināšanas vai iegūt pieredzi. 2002. gadā Lelde Ozola, Aija Ventaskraste un Edite Uztica piedalījās tālākizglītojošosursos. Muzejs rīkoja divas ekskursijas pieredzes apmaiņai. Maijā 14 muzeja darbinieki devās uz Ungāriju, lai iepazītos ar gada sākumā atvērto "Terror Haza" (Terora māju), kas ar lielu valdības atbalstu iekārtota bijušajā Ungārijas slepeno dienestu ēkā Budapeštā. Novembrī 25 muzeja darbinieki iepazīnās ar Ventspils muzeju un tā modernajām elektroniskajām iekārtām.

Armēnijas valsts prezidents Roberts Kočarjans Okupācijas muzejā 2002. gada 26. jūnijā. Grāmatu pasniedz muzeja izpilddirektore Gundega Michele. Aizmugurē – Pētniecības programmas vadītājs profesors Heinrihs Strods. (OMF foto.)

Okupācijas muzeja misija, mērķi un uzdevumi

Akreditācijas procesā bija jāizstrādā Okupācijas muzeja nolikums, kas ietver muzeja misijas un uzdevumu definīciju, kā arī apraksta muzeja struktūru, tiesības un pienākumus.³

Līdz 2002. gadam muzejs bija darbojies, balstoties uz Okupācijas muzeja fonda (OMF) statūtiem, kas kā savu mērķi min "izveidot, pārvaldīt un materiāli atbalstīt Latvijas 50 gadu okupācijas muzeju un ar to saistītos zinātniskos un izglītojošos pasākumus, kas Latvijas un ārvalstu sabiedrībai parāda Latvijas un Latvijas tautas likteni zem divu lielvaru okupācijas starp 1940. un 1991. gadu". Skopajā definīcijā iekļauti svarīgākie principi, ko, muzeju veidojot, bija definējis profesors Paulis Lazda.⁴ Šajos 1998. gada statūtos, kas ir otrie pēc sākotnējiem 1993. gada statūtiem, ir gan iezīmēta muzeja pārvaldes un pārraudzības struktūra, bet sekojošo četru gadu laikā muzejs bija strauji attīstījies un OMF statūti vairs pilnībā neapprakstīja visas muzeja funkcijas. Tās tagad iekļautas muzeja nolikumā, ko apstiprinājusi OMF padome un ko tagad, līdz ar akreditāciju, kā mūsu muzeja darbības pamatu pieņēmusi arī Latvijas Muzeju padome. Tādējādi ar muzeja akreditāciju OMF ir arī uzņēmis atbildību par šī nolikuma iedzīvināšanu, īstenošanu un ievērošanu. Nolikuma svarīgākā daļa ir muzeja misija, mērķi un uzdevumi.

Latvijas Okupācijas muzeja misija ir:

- apzināt, pētīt, skaidrot un pieminēt totalitāro okupācijas varu nodarījumus Latvijas tautai, valstij un zemei laikā no 1940. līdz 1991. gadam;
- saglabāt vēsturisko atmiņu un attīstīt vēsturisko apziņu par totalitāro okupācijas laiku un tā sekām, lai palīdzētu veidot labāku Latvijas nākotni brīvo pasaules nāciju saimē.

Muzeja darbības mērķi ir:

- vākt, pētīt un saglabāt dzīvā atmiņā dokumentus, fotoattēlus, rakstiskas, mutvārdu un materiālās liecības par Latvijas valsts, zemes un tautas likteni zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas no 1940. līdz 1991. gadam, šo okupācijas priekšvēsturi un tās radītajām sekām;
- iespējami objektīvi un bez aizspriedumiem parādīt, izskaidrot un mācīt

Austrijas valsts prezidents Tomass Klestils (Thomas Klestil) ar kundzi parakstās Okupācijas muzeja viesu grāmatā 2002. gada 24. aprīli. (OMF foto.)

³ Latvijas Okupācijas muzejs: Pieteikums muzeja akreditācijai. 2002. – Datorraksts. – 34 lappuses un 26 pielikumi. Okupācijas muzejā.

⁴ Sk. izvērstu aprakstu: Paulis Lazda. "Latvijas Okupācijas muzejs: kāpēc? kas? kā?" Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un Nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991 Latvia under the Rule of the Soviet Union and National Socialist Germany: Museum of the Occupation of Latvia. – Rīga: OMF, 2002. – 11.–13. lpp.

Latvijas un ārzemju publikai Latvijas okupācijas cēloņus, notikumus, nodarījumus, sekas un cilvēku likteņus;

- godbijībā pieminēt visus okupācijas laika upurus, dzīvā spēka un garīgos zaudējumus Latvijas valstij un tautai;
- palīdzēt Latvijas iedzīvotājiem veidot kopīgu izpratni par okupācijas laikmetu un tā sekām, lai uz šīs izpratnes pamata veidotu stabilu demokrātisku Latvijas valsti un sabiedrību.

Muzejs veic šādus uzdevumus:

- veido un uztur pastāvīgo ekspozīciju Rīgā, kas Latvijas un ārzemju apmeklētājiem vispusīgi ataino un izskaidro Latvijas okupācijas laiku no 1940. līdz 1991. gadam, šī laika priekšvēsturi un tā sekas;
- kalpo Latvijas Valsts prezidenta, Saeimas, valdības, Rīgas pilsētas un citu institūciju vajadzībām, lai iepazīstinātu ārvalstu vadītājus, diplomātus, ierēdņus un citus pārstāvjus ar okupācijas laiku, tā priekšvēsturi un sekām, rīkojot šīm vajadzībām atbilstošus muzeja apmeklējumus un sarīkojumus;
- organizē izstādes, rīko konferences, izdod publikācijas un veic cita veida darbību, kas muzejā un ārpus muzeja Latvijā un ārzemēs iepazīstina publiku ar okupācijas laiku, tā priekšvēsturi un radītajām sekām;
- vāc un saglabā okupācijas laika, priekšvēstures un izraisīto seku dokumentus, fotogrāfijas, personiskas liecības, piemiņas lietas, uztur krātuvi šo materiālu glabāšanai, apstrādā tajā un citos krājumos un arhīvos atrodamos materiālus par okupācijas laiku, lai tos darītu pieejamus pētniecībai un vispārējai publikai;
- uztur Pētniecības programmu, kas veic zinātniski pamatotu okupācijas laika vēstures, priekšvēstures un seku izpēti, sniedz padomus muzeja ekspozīcijas veidošanai, izplata pētniecības atzinumus un rezultātus Latvijā un ārzemēs un konsultē Latvijas valsts institūcijas vēstures jautājumos;
- uztur Izglītības programmu, kas ar okupācijas laiku, tā priekšvēsturi un sekām iepazīstina Latvijas un ārzemju mācību iestāžu skolotājus, mācībspēkus, skolēnus, studentus un vispārējo publiku, attīsta metodes un materiālus efektīvai šī vēstures posma mācīšanai;
- organizē un veido citas programmas, projektus un pasākumus, kas atbilst muzeja mērķiem un misijai atcerēties, atgādināt un pieminēt;

Beļģijas franču kopienas premjerministra Avrē Askēna (*Havre Hasquin*) un Valonijas reģiona premjerministra Žana-Kloda van Kovenberža (*Jean-Clude van Cauwenberge*) Okupācijas muzeja apmeklējums 2002. gada 13. jūlijā. Vada Dzintra Bungs. (OMF foto.)

- sadarbojas ar citiem Latvijas un ārvalstu muzejiem, arhīviem, pētniecības, izglītības un citām iestādēm, kuras veic radniecīgu darbu un kuru misija un mērķi atbilst Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja misijai un mērķiem;
- gādā par kvalitatīvu administratīvo, tehnisko un zinātnisko personālu, organizē, pārbauda un atbalsta tā darbu šeit minēto uzdevumu veikšanai;
- pārvalda, uztur un uzlabo savā rīcībā esošo ēku, telpas un iekārtas, kas nepieciešamas efektīvai darbībai.

Muzejs un sabiedrība

Okupācijas muzeja misija ietver neseno pagātņi un iesniedzas tagadnē. Pastāv tieša un šķietami pretrunīga saikne starp muzeja uzdevumu pētīt, atainot un pieminēt okupācijas laiku un tā smagos nodarījumus valstij, tautai un zemei no vienas puses un centieniem veidot labāku nākotni no otras. Taču šī šķietamā pretruna ir raksturīga tagadnes Latvijai un tās sabiedrībai.

Latvija neatvairāmi virzās uz nākotni Eiropas Savienībā un NATO drošības struktūrās. Ar šo virzību ir it kā galīgi noraidīta 1939. gada Hitlera un Staļina noziedzīgā vienošanās un pārvarētas tās politiskās sekas. It kā zūd vajadzība šo pagātņi atgādināt. Pagātnes atgādināšana pat šķietami liek šķēršļus ceļā uz nākotni. Bet šie šķēršļi īstenībā ir pagātnes atstātās grambas un bedres šajā ceļā.

Jo vairāk mēs kļūstam pazīstami Eiropā un pasaulē, jo vairāk par mums gribēs zināt – ne tikai, kādi mēs esam, bet jo vairāk, kāpēc tādi esam un kādi vēsturiski spēki mūs par tādiem veidoja. Kas ar mums notika, ko mēs darījām šos 50 okupācijas gadus, kad bijām šķirti no pārējās Eiropas? – Pasaules apziņā Latvijas okupācijas laika vēsture vai nu neeksistē, eksistē neskaidri vai nereti eksistē sagrozītā un Latvijas neatkarības pretinieku manipulētā veidā. Ar neskaidriem priekšstatiem un sagrozījumiem mums vēl ilgi būs jāstopas un uz tiem jāspēj dot atbildes. Jautājumi paliks – ja tos nevaicāsim mēs paši, tos vaicās citi. Un, ja mēs nebūsim uzdevuši šos jautājumus, no kurienes nāks atbildes? – Nav nekāda maģiska veida, kā pārlēkt piecdesmit smagiem gadiem mūsu vēsturē, kad mēs nebijām savas vēstures veidotāji, par kādiem mums atkal jāklūst, uzņemoties atbildību par savu pagātņi nākotnes vārdā.

Tai pašā laikā, pārvarot ārējās politikas pagātnes lāstu, Latvijas sabiedrībā vēl ne tuvu nav izzudušas ilgās okupācijas pagātnes fiziskās un garīgās sekas. Par komplicētājam

Okupācijas muzeja sarikojums "Latvijas okupācija kino mākslā – problēmas un iespējas" 2002. gada 29. oktobrī. No kreisās – scenārists un dramaturgs Egils Šnore, muzeja izpilddirektore Gundega Michele, dzejniece Anda Lice, muzeja Video un kinofoto krātuves vadītājs Andrejs Edvins Feldmanis. (OMF foto.)

neviengabalainās Latvijas sabiedrības attieksmēm ar muzeja misiju es jau rakstiju pagājušā gada ziņojumā.⁵ Te jāuzsver, ka šo seku pārvarēšana būs ilgstošs process un ka tās nevarēs pārvarēt, neapzinoties to cēloņus. Runājot par jebkuru sabiedrības integrāciju, tā nevarēs notikt, kamēr neizveidosies ne tikai kopīga valodas, kultūras un sabiedriskās saskarsmes telpa, bet arī kopīga okupācijas laika vēstures izpratne un apziņa. Kopīga vēstures apziņa ir viens no svarīgākajiem nācijas identitātes stūrakmeņiem. Muzeja uzdevums ir šo izpratni un apziņu veidot, līdz ar to stiprinot nācijas pašapziņu, pievienojoties pasaules tautu saimei. Ja neveidosies šī apziņa, nācija nevarēs arī uzņemties atbildību par savu vēsturi un kļūt par apzinīgu vēstures subjektu.

Vēsturiskās apziņas veidošanas darbu complicē pats okupācijas fakts un Latvijas okupantu centieni Latvijas un latviešu tautas vēsturi pakļaut savai ideoloģijai, tai pašā laikā noliedzot vai deformējot latviešu vēsturisko apziņu, kura bija attīstījusies, sākot ar Tautas Atmodas laiku un kuras augstākā izpausme bija neatkarīgas valsts nodibināšana un veidošana. Abas okupācijas varas brutāliem terora līdzekļiem ne vien apspieda bruņotu un nevardarbīgu pretošanos, bet arī centās uzspiest tautai savu vēstures versiju. To pastiprināja ar oficiālajiem mītiem par "atbrīvošanu", par savu labvēlīgo aizbildniecību un labdarību, par saviem varoņiem, piemiņas dienām, vietām un notikumiem, cenšoties nomākt un pārklāt tautas vēsturisko atmiņu. Tai pašā laikā okupācija aizturēja tautas brīvu attīstību un līdz ar to vēsturiskās apziņas tālāku veidošanos.

Deformētā un aizturētā vēsturiskā domāšana ir viena no okupācijas laika sekām, ko var labot tikai rūpīgā, pacietīgā un ilgā vēstures apzināšanas – pētniecības – un apzināšanās – izglītības – darbā. Te ir arī vieta emocijām, kas visai spēcīgi atspoguļojas totalitāro režīmu vardarbībā, vardarbības upuru atmiņās un piemiņas lietās, bet emocijām muzejā jābūt līdzsvarotām ar sapratnes un izpratnes veidošanu, jo tikai tās nodrošina jaunas vēsturiskās apziņas izveidošanos. Vispirms ir rūpīgi un pamatoti jāatsedz un jānosoda okupācijas varu noziegumi un nodarījumi, kā arī jāatsedz un jāatspēko okupantu uzspiestās vēstures versijas un mīti, it sevišķi iepretī Latvijas neatkarībai un tiem, kas neatkarības atmiņu un ideju uzturēja dzīvu. Otrkārt, ir jāveido stingra, pamatota vēsturiska līnija no 1918. līdz 1991. gadam ar piecdesmit viena gada okupācijas pārrāvumu, kas izseko Latvijas valstiskās domāšanas un apziņas saglabāšanai un izdzīvošanai kā vadmotīvam. Okupācijas muzejs ir uzdrīkstējies sākt un turpināt darīt tieši to un tādā veidā.

Atklājot vēsturisko patiesību, muzejs, kā tam reizēm pārmet, patiešām "revidē" vēsturi. It sevišķi tas attiecas uz padomju laika vēstures marksistiski-ļeņiniskā determinisma

Padomju propagandas plakātu izstādes iekārtošana Okupācijas muzejā. Muzeja māksliniece Niluta Bahmane ar palīgu Arturu Bahmani. (OMF foto.)

⁵ Valters Nollendorfs. "Okupācijas muzeja darbs 2001. gadā", Latvijas Okupācijas muzejs: Gadagrāmata 2001. – Rīgā: OMF, 2002. – 251. lpp.

uzskatiem, bet arī uz pēdām, ko mūsu vēsturiskajā apziņā ir atstājusi nacionālsociālistiskā ideoloģija un propaganda. Abas totalitārās ideoloģijas un varas – sākot ar Maskavā 1939. gada 23. augustā noslēgto noziedzīgo vienošanos – ir nodarījušas Latvijas valstij, tautai un zemei neizmērojamu ļaunumu, ko muzejs cenšas atsegt visā pilnībā: gan Staļina laika masveida genocīdu – apspiešanu, izsūtīšanu un nonāvēšanu, gan nacistu organizēto holokaustu, kolonizācijas plānus un koncentrācijas nometnes, gan abu svešo un Latvijai naidīgo varu postošo totālo karu, kas paņēma veselas paaudzes jauno latviešu karavīru dzīvības, gan lienošās padomju garīgā genocīda formas – kolonizāciju, pārkrievošanu, sovjetizāciju. Bet – un tā arī ir sava veida “revīzija” – muzejs aiz visa ļaunuma, posta un vardarbības atsedz arī tautas veselo spēku un varonību – ne tikai pārdzīvot, bet pretoties un beigās uzvarēt. Te arī slēpjas kopīgās vēsturiskās apziņas un jaunās pašapziņas veidošanas atslēga – pagātni atceroties, atgādinot un pieminot, to arī pārvarēt.

Katrā ziņā, ja apmeklētāju skaits ir pierādījums, ka muzejs sekmīgi turpina veikt savus sabiedriskos pienākumus. Lai gan 2002. gadā Rīgā nebija tik lieli svētki kā 2001. gadā, muzeja apmeklētāju skaits bija tikai par 9 mazāks: 40 176.

Kā jau vairākus gadus, arī 2002. gadā muzeju apmeklēja daudzas oficiālas ārzemju delegācijas, sākot ar valstu augstākajām amatpersonām un beidzot ar – ne mazāk svarīgajām – padomnieku un sabiedriskās domas veidotāju grupām. Kopā muzeju apmeklēja 66 šādas delegācijas. Sevišķi laba sadarbība izveidojusies ar Valsts protokolu, ko 2002. gadā vadīja tagadējais Latvijas vēstnieks Lielbritānijā Jānis Dripe, kura vietā gada beigās stājās agrākais vēstnieks Itālijā Mārtiņš Perts. Muzejam ir arī labas attiecības ar Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem ārzemēs un ārzemju vēstniecībām Latvijā. Kad jūnijā muzejā viesojās liela Latvijas goda konsulu grupa, muzejs visiem dāvināja tikko iznākušās muzeja latviski–angliskās grāmatas eksemplārus. Grāmatu ar Ārlietu ministrijas starpniecību saņēma arī visi Latvijas vēstnieki. Rudenī ar muzeju iepazinās ASV vēstnieks Braians Karlsons (*Brian Carlson*) un viņa vēstniecības darbinieki un Vācijas vēstnieks Ekharts Herolds (*Eckhart Herold*) ar 15 darbiniekiem. Pārņemot vēstniecību Rīgā, muzejā viesojās jaunais Kanādas vēstnieks Roberts Andriģo (*Robert Andriego*). Daudzi vēstnieki un vēstniecību darbinieki muzejā jūtas kā mājās. Tā Norvēģijas vēstnieks Jans Vesels Hēģis (*Jan Wessel Hegg*) palaikam redzēts muzejā, vadām savus

**Okupācijas muzeja
ekspozīcijas
kurators un
padomju
propagandas
plakātu izstādes
autors Ojārs Stepens
izstādes atklāšanā
2002. gada
12. martā. (OMF foto.)**

personīgos viesus. Šogad arī vēlos pieminēt ciešo un sirsnīgo sadarbību ar Somijas vēstnieci Kirsti Eskelinenu (Kirsti Eskelinen), kas cenšas personīgi pavadīt savus oficiālos viesus muzejā un aicina muzeja pārstāvjus uz pieņemšanām vēstniecībā. Ilggadīgais muzeja draugs Lielbritānijas vēstniecības militārais atašejs pulkvedis Endrū Tagijs (*Andrew Tuggey*) decembrī atvadījās no Latvijas un ieradās uz muzeju atvadu vizītē, līdzī atvedot savu pēcteci.

Kā atzinība muzejam vērtējams Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas atzinības raksts "Par nozīmīgu ieguldījumu Latvijas Republikas stiprināšanā", ko Latvijas Republikas de jure atzīšanas dienā 2002. gada 26. janvārī saņēma OMF valdes priekšsēdis un daudzu ārzemju viesu muzeja pavadonis Valters Nollendorfs.

Pārskata gadā muzejs rūpīgi analizējis apmeklētāju sastāvu. Sabiedrisko attiecību koordinatore Ineses Misānes no septembra līdz decembra beigām anonīmi veiktā muzeja apmeklētāju aptauja ar 489 respondentiem ļauj muzejam analizēt apmeklētāju sastāvu un pārliecināties par viņu uzskatiem. Atbildes liecina, ka 67% apmeklētāju minētajā periodā bijuši no ārvalstīm, galvenokārt ASV (13%), Vācijas (10%), Lielbritānijas (9%) un Somijas (5%), kopā no 34 dažādām valstīm. Tā kā aptaujas galvenokārt izpildīja individuālie apmeklētāji, jāpieņem, ka, ieskaitot Latvijas skolēnu grupas, Latvijas un ārvalstu apmeklētāju proporcija varētu būt zemāka. No aptaujas izriet interesants fakts, ka muzeja apmeklētāju vidū ir daudz jaunu cilvēku. Visvairāk apmeklētāju, 47%, ir vecuma grupā no 25 līdz 60 gadiem, bet, ja izdalām uz šajā grupā pārstāvētajiem 35 gadiem, iegūstam caurmērā 1,4% uz katru gadu. Turpretī vecuma grupa no 16 līdz 25 gadiem veido 27% apmeklētāju, tas ir – 2,7% uz katru gadu. Anonīmi iegūtais vērtējums par muzeju, apstiprina to, ko lasām muzeja viesu grāmatās: 90% apmeklētāju ir ļoti apmierināti vai apmierināti (60 + 30%), tikai 10% kopumā apmierināti vai neapmierināti. Muzeja apmeklētāji arī iestājas par muzeja saglabāšanu pašreizējā ēkā, no tiem 44% domā, ka ēka jāpārbūvē, 35% vēlas ēku atstāt tagadējā veidolā, 13% iesaka citus risinājumus, bet tikai 8% uzskata, ka muzejs jāpārvieta uz citām telpām un ēka jānojauc. Šis apmeklētāju apzināšanas darbs jāturpina, lai muzejs savu darbu varētu veikt vēl labāk un sasniegt apmeklētāju grupas, kuras patlaban muzeju apmeklē reti.

Kūtro apmeklētāju vidū – tā liecina ne vien aptauja, bet arī novērojumi – ir Latvijas iedzīvotāji vecumā no 20 līdz 50 gadiem. Šajā grupā ietilpst pirmām kārtām jauni cilvēki, kuri jau lielā mērā izauguši neatkarības laikā, un pēdējā padomju paaudze, ko

Okupācijas muzeja tematiskā izstāde "Tirdzniecība Latvijā okupācijas gados", ko atklāja 2002. gada 17. jūnijā. (OMF foto.)

tieši neskāra padomju terors, bet kas bija ar sistēmu samierinājusies vai pat ar to sadarbojās. Un – Latvijas iedzīvotāji nelatvieši. Taču no jau minētā kopīgās vēstures apziņas veidošanas viedokļa tieši šīm grupām būtu jāiepazīstas ar neseno vēsturi kā okupācijas vēsturi un jāizprot tās patiesā būtība. Te vēl muzejam liels darbs priekšā.

Muzeja apmeklētāju vidū ir daudzi, kas nenāk skatīties muzeja ekspozīciju vai kādu no izstādēm. Muzeja apmeklējumos neieskaitīti ir palikuši tie, kas uz muzeju nākuši, lai konsultētos ar vēsturniekiem un citiem muzeja darbiniekiem. Ir zināms, ka šis skaits nav mazs, bet līdz šim tas nav reģistrēts. Piemēram, var minēt, ka muzeja krātuvēs vien pagājušajā gadā iegriezušies 749 apmeklētāji. Bez tam muzejā notikuši sarīkojumi un priekšlasījumi, kas arī piesaistījuši apmeklētājus, kuri nav iekļauti muzeja ekspozīcijas apmeklētāju skaitā. Tā 2002. gadā astoņos publiskos sarīkojumos reģistrēti 279 apmeklētāji. Notikušas gan tradicionālās otrās otrdienas, gan arī citi pasākumi. Liekoties tos rīkojis muzejs, bet muzejs devis arī telpas citām organizācijām. Tā katru gadu 25. janvārī muzejā pulcējas no Zviedrijas izdotie leģionāri. Starptautiskais sieviešu klubs Latvijā viesojās muzejā 26. februārī un noskatījās divas Jura Podnieka filmas. Helenas Celmiņas grāmatas "Sievietes PSRS cietumos" prezentācija notika muzejā 8. maijā. Muzeja paša sarīkojumu virknē jāpiemin 1936. gada Berlīnes olimpiādes filmas izrāde 12. februārī, J. Vasiļevska referāts par 40. gadu padomju noziegumu izmeklēšanu sakarā ar vestibila izstādi par šo tēmu 14. maijā, Ilgvara Bruča stāstījums 9. oktobrī par viņa veidoto Kurzemes cietokšņa muzeju un labi apmeklētais dzīvais diskusiju vakars "Latvijas okupācijas attēlojums kino mākslā: problēmas un iespējas" 29. oktobrī.

Cik apmeklētāju bijuši ārpus muzeja rīkotajos sarīkojumos, semināros un cik iepazīnušies ar ceļojošām izstādēm, ir vēl grūtāk noteikt. Par skolotāju semināriem ārpus muzeja statistiku krāj Izglītības programma. Ārpus muzeja notikuši 22 semināri ar 479 dalībniekiem. Latvijas ceļojošo izstādi apmeklējuši aptuveni 6 000 skolēnu un interesentu. Tomēr trūkst statistikas par starptautiskās ceļojošās izstādes apmeklētāju skaitu. Ja aptuveni rēķinām, ka 16 vietās, kurās viesojusies izstāde (9 – Lielbritānijā, 4 – ASV, pa vienai Austrālijā, Kanādā un Somijā), ar to caurmērā iepazīnušies tikai 500 apmeklētāji, tad arī šai izstādes versijai apmeklētāju skaits būs ap 8 000.

Šķiet, ka nebūs pārspilēti teikt, ka 2002. gadā muzejs un tā ārpusmuzeja programmas sasniegušas aptuveni 60 000 cilvēkus gan Latvijā, gan arī ārzemēs.

Tirdzniecības izstādes detaļa: padomju stila porcelāna izstrādājumi. (OMF foto.)

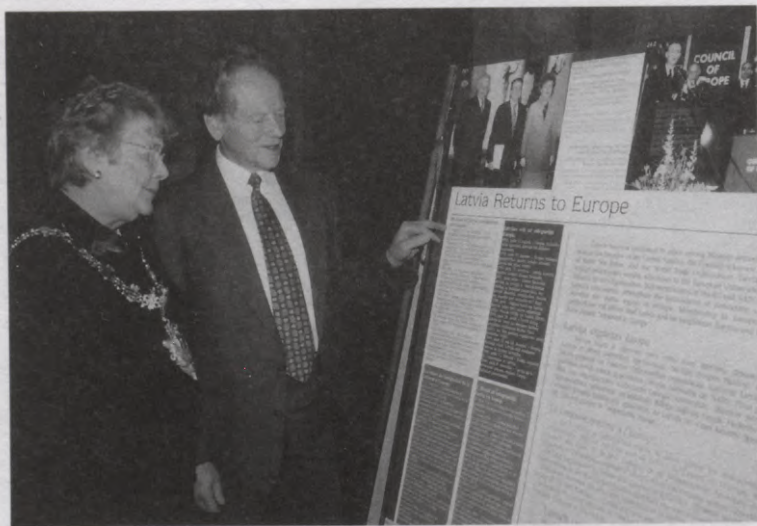
Lai uzturētu sakarus ar muzeja draugiem, atbalstītājiem un ziedotājiem, dzejnieces un publicistes Andas Līces redakcijā divas reizes gadā iznāk muzeja "Apkārtraksts". Anda Līce sniedz arī regulārus ziņojumus laikrakstiem par muzejā noritošo darbu un sarīkojumiem. Daudzos Andas Līces pārdomu rakstos, ja arī tie tieši neziņo par muzeju, izpaužas muzeja etoss – ne vien atcerēties un atgādināt, bet arī pieminēt. Anda Līce ir muzeja darba sirdsapziņa.

Muzeja un muzeja ēkas nākotne

Iegūtā akreditācija gan apliecināja muzeja atbilstību Latvijas muzeju standartiem un likumā noteiktā veidā muzejam deva iespēju iegūt valsts finansējumu, bet konkrēti nenodrošināja muzeja eksistenci. Tā vēl arvien ir gandrīz pilnīgi atkarīga no muzeja ziedotāju un atbalstītāju labvēlības. No 2002. gada muzeja aptuveni LVL 200 000 budžeta tikai viena ceturtda bija valsts piešķirums muzeja ēkas uzturēšanai un vairākām muzeja programmām. Aprēķini liecina, ka atbalstītāji līdzšinējā muzeja pastāvēšanas laikā muzejam ziedojuši ap LVL 700 000 vai gandrīz – USD 1 200 000, kas visi izdoti Latvijā. Kultūras ministre Kārīna Pētersone vasarā ar pozitīvu atzinumu valdībai iesniedza muzeja lūgumu 2003. gada valsts budžetā iekļaut LVL 50 000, bet jaunā valdība patlaban plānojuši atvēlēt tikai LVL 17 600, kas ir pamata budžetā iekļautais piešķirums ēkas uzturēšanai. Mainoties valdībai un Saeimai, muzejam par savām vajadzībām jācīnās no jauna – cenšoties pārliecināt jaunās amatpersonas un deputātus par muzejā veiktā darba nozīmi un valsts atbalsta nepieciešamību. Pozitīva sadarbība turpinājusies ar Ārlietu ministriju. Jaunā ārlietu ministre Sandra Kalniete atzīst muzeja nopelnus ārzemju valstscilvēku iepazīstināšanā ar Latvijas likteņiem. Pozitīva sadarbība izveidojusies arī ar jauno Valsts protokola šefu Mārtiņu Pertu.

Arī ēkas jautājums nav vēl atrisināts, lai gan sarunas ar Rīgas domes pārstāvjiem ir novedušas pie diviem iespējamiem risinājumiem, par kuriem būs jālemj Rīgas domei.

Muzeja ēku Rīgas domes vārdā apsaimnieko SIA "Rīgas nami", kas 2002. gada sākumā muzejam iesniedza principā nepieņemamu nomas līguma priekšlikumu. Tāpat kā 2000. gadā iesniegtais priekšlikums, arī šis nomas līgums paredzēja īstermiņa nomu uz vienu gadu ar noteikumu, ka muzejs sedz visas remonta izmaksas, slēdz vēl atsevišķu

Latviešu Nacionālās Padomes Lielbritānijā (LNPL) priekšsēdis un OMF padomes loceklis Andrejs Ozoliņš ar Svansijas pilsētas galvu Džūnu Burtonšovu (*The Right Worshipful Lord Mayor, Councillor June Burtonshaw*) apskata Okupācijas muzeja ceļojošo izstādi 2002. gada 1. decembrī.

līgumu par zemes nomu un maksā nomas maksu LVL 1 par kvadrātmētru mēnesī, kas muzejam nozīmētu LVL 19 248 gadā. Bez tam līgums paredzēja, ka muzeju par pārkāpumiem var izlikt no telpām ļoti īsā laikā. Savukārt padomes priekšsēža sagatavotais muzeja interesēm atbilstošais uzmetums neizpelnījās "Rīgas namu" labvēlību. Kā Rīgas domes komerciālam pasākumam "Rīgas namiem" jāstrādā ar peļņu, un, tā uzsver "Rīgas namu" direktors Andris Lācis, viņš uzskata muzeju par komerciālu uzņēmumu. Viņaprāt, muzejam būtu jāsamierinās ar telpām cituviet.

Vasarā kļuva zināms, ka Saeima lēmusi Barikāžu atbalsta fonda īpašumā nodot ēku Vecrīgā Krāmu ielā, kur atrodas Barikāžu muzejs. Pirms vairākiem gadiem savu ēku no valsts līdzīgā veidā ieguva Tautas frontes muzejs. Taču Okupācijas muzeja ēku valsts 1998. gadā bija nodevusi Rīgas domei. Vai Rīgas dome būtu gatava uz līdzīgiem noteikumiem ēku vai nu nodot, vai par nominālu maksu iznomāt Okupācijas muzeja fondam? – Šādu priekšlikumu pauda OMF padomes augusta sēdē apstiprinātā rezolūcija.

1. Muzeja tagadējā ēka ar arhitekta Gunāra Birkerta skicēto pārbūvi ir OMF absolūta prioritāte.
2. Muzeja ēka un tai piederošā zeme jāiegūst OMF bezmaksas īpašumā, ilgtermiņa lietošanā vai nomā no Rīgas domes vai Latvijas valsts (precedenti: Tautas frontes muzejs, Barikāžu muzeja fonds). Jālegalizē muzeja ēkas īpašuma un/vai nomas tiesības.
3. Jāpanāk muzeja ēkas kā saglabājama objekta iekļaušana Rīgas vēsturiskā centra detaļplānojumā.
4. Gunāra Birkerta pārbūves vīzija jāiekļauj Rīgas vēsturiskā centra detaļplānojumā un iespējami drīz jāvirza tālāk uz pārbūves projektēšanu un saskaņošanu, lai varētu sākt muzeja paplašināšanu iespējami drīz pēc detaļplānojuma apstiprināšanas.
5. Jāgādā Latvijas valsts un/vai Rīgas domes kapitālie ieguldījumi muzeja ēkas paplašināšanai un nepieciešamajiem kapitālremontiem.

Kad jau jūlijā domes priekšsēdētājam Gundaram Bojāram aizrakstītā vēstule bija palikusi bez atbildes, OMF pārstāvji, bruņojušies ar padomes rezolūciju, 18. augustā devās vizītē pie Gundara Bojāra. Viņa izteiktā pozitīvā attieksme pret muzeju un tā atrašanās vietu lika cerēt uz labvēlīgu risinājumu. Kā savu personīgo pārstāvi tālākajām sarunām Gundars Bojārs norīkoja domes Attīstības departamenta direktora vietnieku Igoru Grauru. Sarunu gaitā kļuva skaidrs, ka, pretēji valstij, Rīgas dome nevar savus īpašumus nodot īpašumā kādai sabiedriskai organizācijai bez kompensācijas. Vienīgie risinājumi varētu būt vai nu muzeja ēku nodot

Alfons Kalns dāvina savas sievas Zigridas (dzim. Šēre) lakatu Okupācijas muzejam 2002. gada 17. aprīlī. Muzeja fotogrāfijā priekšplānā pa kreisi no dalījuma svitras redzama Zigrida Šēre ar lakatu laivā "Centiba" ceļā uz Zviedriju 1944. gada novembrī. Dāvinājumu pieņem no kreisās – Gundega Michele, Dagnija Staško, Brigita Radziņa un Ojārs Stepens. (OMF foto.)

valstij, iemainot to pret līdzvērtīgu valsts nekustamu īpašumu, vai arī to nodot ilgtermiņa nomā muzejam uz izdevīgiem nosacījumiem. Tā kā "Rīgas nami" nav pilnvaroti pieņemt šādus lēmumus, ir sagatavoti rezolūciju priekšlikumi Rīgas domes priekšsēdētājam un domei.

Vai nu vienā, vai otrā gadījumā – un nav vēl skaidrs, vai domes priekšsēdētājs un dome būs gatavi lietu beidzot atrisināt, it sevišķi, vērojot domes koalīcijas nedrošo politisko stāvokli, kas sāka veidoties 2002. gada beigās, – muzejam nepieciešama palīdzība no valsts. Ja dome nolemtu muzeja ēku atdot valstij, valstij būtu jābūt gatavai to pieņemt un Saeimai gatavai to nodot muzeja īpašumā. Ja dome nolemtu ēku muzejam nodot ilgtermiņa nomā par nominālu maksu, muzejam būtu jāuzņemas ilgtermiņa saistības par muzeja apsaimniekošanu. Abos gadījumos būtu apstiprinātas OMF legālās tiesības un neturpinātos tagadējā situācija, kad muzejs ēkā atrodas it kā tikai "pagaidām" un tikai pagaidām iegulda līdzekļus tikai absolūti nepieciešamo uzlabojumu veikšanai. Iegūstot īpašuma vai nomas tiesības, muzejs varētu arī sākt plānot Gunāra Birkerta iecerēto pārbūvi, bet tās finansēšana arī būtu OMF kā muzeja īpašnieka atbildība. Salīdzinot ar nesen atklāto "Terror haza" muzeju Budapeštā, kura veidošanā Ungārijas valdība ieguldīja ap USD 10 000 000, ar Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centru, kas pārvalda arī muzeju Viļņas čekas namā un ik gadus saņem vairāk nekā USD 1 000 000 valsts budžeta piešķirumu, Latvijas valsts Okupācijas muzeju ir gandrīz saņēmusi kā dāvanu. Desmit gadus pēc tā dibināšanas valstij ir jāizšķiras, vai tā šo dāvanu ir gatava pienācīgi novērtēt un uzņemties rūpes par tās saglabāšanu.

Starplaikā turpinās darbs pie muzeja iekļaušanas pilsētas vēsturiskā centra detaļplānojumā ar arhitekta Gunāra Birkerta iecerēto piebūvi. Tā 18. oktobrī muzeja pārstāvji

piedalījās Arhitektu savienības rīkotajā diskusijā par Rātslaukuma un Strēlnieku laukuma apbūvi. Sapulcējušies arhitekti vairākumā atbalstīja muzeja ēkas saglabāšanu. Taču darbs pie centra detaļplānojuma vēl nav īsti sācies, un Strēlnieku laukuma, kā arī visas Daugavmalas tālākā attīstība nav skaidra.

No minstināšanās ap Okupācijas muzeja ēku un Strēlnieku laukuma plāniem liekas vienīgi skaidrs, ka šī vērtīgā zemes gabala izlietošana ir saistīta ne tikai ar sabiedrības, bet vēl ciešāk – ar potenciālām vai reālām komerciālām interesēm. Kā daudzkārt Rīgā, komerciālās intereses sadarbībā ar politikajiem spēkiem spēj īstenot neiedomājamus un no sabiedriskā viedokļa apšaubāmus projektus. No šī redzes punkta Okupācijas muzeja ēkas saglabāšana, pārbūve un iekļaušana Strēlnieku laukuma kā uz Daugavu atvērta publiskas telpas projektēšanā ir pārbaudījums sabiedrisko interešu aizstāvjiem. Un tas principā iespējams tik ilgi, cik ilgi muzejs veiks savas publiskās funkcijas savā ēkā.

Izglītības programmas darbinieces vērtē skolēnu sacensības darbus par tēmu "Padomju deportācijas Latvijā un mūsu pagastā". No kreisās – programmas vadītāja Ieva Gundare un Danute Dūra.

Muzeja ekspozīcija un izstādes

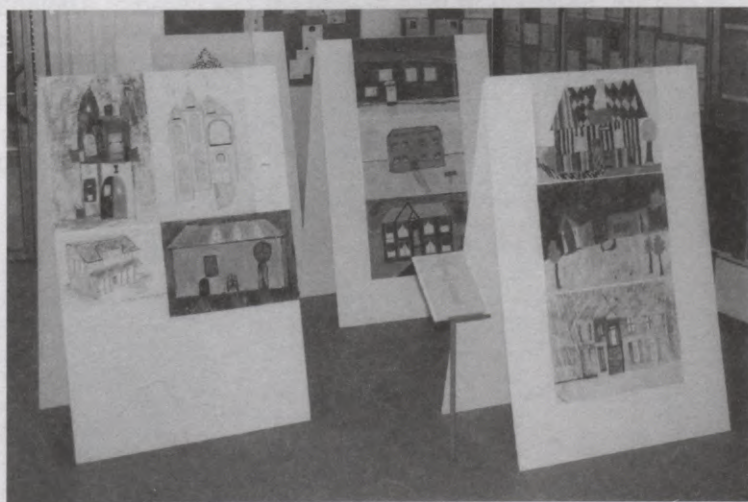
Kuratora Ojāra Stepena un mākslinieces Nilutas Bahmanes vadībā ar muzeja Kuratorijas komitejas padomu un atbalstu visu gadu turpinājusies 2001. gadā iesāktā muzeja galvenās ekspozīcijas sakārtošana un uzlabošana. Tā ir pakāpeniska, un tikai acīgs muzeja apmeklētājs pamanīs pārmaiņas, ko paredzēts pabeigt 2003. gada vidū, kad muzejs svinēs savu 10 gadu pastāvēšanu.

Lai gan ar sava veida uzdrīkstēšanos 1993. gadā iesāktā ekspozīcijas veidošana ir pierādījusi gan savu saturu, gan noformējuma efektivitāti, katra muzeja galvenā ekspozīcija noveco, un Okupācijas muzeja ekspozīcijai šis laiks varētu pienākt pēc apmēram trim gadiem. Tāpēc jau 2002. gadā sāktas pārdomas par jaunas ekspozīcijas veidošanas pamatprincipiem. Jaunas ekspozīcijas plānošanu aptuveni nākamo piecu gadu laikā prasa jaunākie pētniecības atzinumi, Latvijas ieišana Eiropas Savienībā un NATO un sabiedriskās apziņas attīstība Latvijā un ārzemēs. To prasa arī nepieciešamība muzejā ieviest jaunākās muzeju tehnoloģijas, kam līdz šim pietrūcis vajadzīgo līdzekļu, bet kas ievērojami uzlabotu iespēju piekļūt datu bāzēm, paplašinātai un padziļinātai informācijai, autentiskam filmu un audio materiālam. Telpiskā un vizuālā iekārtojuma ziņā to noteikti prasīs muzeja ēkas pārbūve un paplašināšana, lai gan vēl arvien neskaidrā ēkas nākotne patlaban kavē konkrētu plānošanu.

Blakus pamatekspozīcijas uzlabošanai veidotas divas tematiskās izstādes un piecas mazākas izstādes muzeja vestibālā. Ar muzeja jaunieguvumiem iepazīstināja vestibālā izstādītie "mēneša priekšmeti".

Izstādi "Padomju propagandas plakāti" atklāja 12. martā. Lietojot nesen muzejam nodotos materiālus, izstādi veidoja kurators Ojārs Stepens un māksliniece Niluta Bahmane. Šī bija izstāde acīm, kas izraisīja lielu plašsaziņas līdzekļu un publikas uzmanību. Ojārs Stepens kļuva par laikraksta "Diena" "dienas cilvēku". Vēsturnieks Richards Pētersons sniedza ilustrētu referātu par propagandas plakātu mākslu vēsturiskā skatījumā. Šo izstādi 17. jūnijā nomainīja "Tirdzniecība Latvijā okupāciju gados". Tās autors atkal bija Ojārs Stepens un iekārtotāja Niluta Bahmane. Veikli atdarinot veikalu vitrīnas, māksliniecei nelielā telpā izdevies uzskatāmi izvietot informatīvo materiālu un lielu skaitu sadzīves priekšmetu no dažādajiem laikiem. Īstenībā izstāde sākas pirmajā neatkarības laikā un beidzas atjaunotajā neatkarībā. Izstādes atklāšanā atspirdzinājumus izsniedza

"Mana Okupācijas muzeja sapņu ēka" muzeja vestibālā 2002. gada decembrī. Aizmugurē – vestibāla izstāde "Personu apliecinājoši dokumenti".
(OMF foto.)

par taloniem pie padomju laika veikala letes, tādējādi ļaujot apmeklētājiem kavēties "deficīta" laika atmiņās.

Vestibila izstādes janvārī sākās ar plašu skati "Okupācijas muzejs. Vieta un laiks", ko 2001. gada novembrī un decembrī ar Okupācijas muzeja atbalstu savās telpās bija sarīkojis Arhitektūras muzejs. To veidoja Arhitektūras muzeja darbinieki Z. Redberga, J. Lejnieks un V. Haucmane. Izstādes materiāli ir saglabāti un kalpo kā informatīvs materiāls visiem, kas vēlas iepazīties ar komplicēto muzeja ēkas vēsturi un plāniem tās tālākai attīstībai Rātslaukuma un Strēlnieku laukuma apbūves kontekstā. "Meklējam tos, kuri zina" bija Ojāra Stepēna un Ineses Dreimanis veidota un Nilutas Bahmanes iekārtota izstāde maijā un jūnijā par padomju laika okupācijas režīma represijām 40. gados, aicinot atsaukties notikumu lieciniekus. Septembrī izstādītie Kārļa Briēža un Ojāra Stepēna veidotie, Nilutas Bahmanes un Ojāra Stepēna iekārtotie "Kara ceļi" izsekoja vācu armijas gaitām Latvijā no 1941. līdz 1945. gadam. No novembra skatāma muzeja vēsturnieces Aijas Ventaskrastes veidotā un Nilutas Bahmanes iekārtotā izstāde "Personu apliecinājoši dokumenti", kas ar dokumentu palīdzību izseko latviešu likteņgaitām dažādās pasaules malās, gan Latvijā, gan Sibīrijā, Vācijā un citās Rietumu zemēs. Pāris nedēļas decembrī vestibilā drūzmējās arī Latvijas ceļojošās izstādes ierosinātie bērnu zīmējumi – "Mana Okupācijas muzeja sapņu ēka". Daudzkārt šīs vestibila izstādes bija saistītas ar referātiem vai cita veida notikumiem.

Mēneša priekšmetu klāsts bija visai daudzveidīgs. Bija izstādīti triju 25. martā izsūtītu sieviešu rokdarbi: janvārī – Līzes Jākabsones sega, martā – Veltas Dzenes izsūtītais galdauts un Olgas Šnores izrotātā ola. Februārī no muzeja krājumiem bija izstādīti padomju sociālistisko sacensību uzvarētāju vimpeli, bet martā – apsveikumu kartītes PSRS valsts svētkos. Sakarā ar muzeja Gadagrāmatas atvēršanu varēja apskatīt vairākus Gadagrāmatā publicētus materiālus – Bruņa Rubesa dāvāto Latvijas valsts karogu, kas karājies čekas namā "Nacionālās sardzes" darbības laikā, nacistu un komunistu skrejlapas, spāņu kara ārsta Rīgas fotogrāfijas no vācu okupācijas laika un Kārļa Zemdegas veidotā pieminēkļa deportētajiem mets. Savukārt V. Raudas veidotais komunisma upuru piemiņas vietas makets bija izstādīts jūnijā. Sakarā ar muzeja augstajiem viesiem aprīlī bija skatāma Turcijas prezidenta A.N. Sezera dāvāna Okupācijas muzejam, bet augustā muzejs iepriecināja savu viesi Armēnijas prezidentu Robertu Kočarjanu ar dokumentiem par Latvijas un Armēnijas diplomātisko attiecību veidošanos 1991. un 1992. gadā. Maijā no muzeja krājumiem bija izstādīti "Leģionāra buramvārdi". Divu

Pirmā Latvijas ceļojošās izstādes administratore un muzeja sabiedrisko attiecību koordinatore Inese Misāne sarunā ar izstādes "Mana Okupācijas muzeja sapņu ēka" autoriem. (OMF foto.)

14. jūnijā deportēto personu materiāli bija izstādīti jūlijā un augustā – Viļa Auzāna valzīra ilknis, darba grāmatiņa un fotogrāfijas, Jura Bubindusa dienasgrāmata uz Homēra Iliādes grāmatas lapām. Oktobrī bija skatāma mākslinieka Otomāra Verles krāsu kaste un fotogrāfijas. Novembrī bija izstādītas fotogrāfijas no 1989. gada 11. novembra demonstrācijas Daugavmalā.

Muzeja starptautiskās ceļojošās izstādes finansēšanā un rīkošanā iesaistījās jaunas atsevišķu valstu latviešu organizācijas un darbinieki, kā jau tas agrāk bija noticis Austrālijā un Kanādā. It sevišķi Lielbritānijā šī sadarbība izrādījās ražīga – pāris mēnešu laikā tās vairākas kopijas viesojušās astoņās vietās. Arī pirms vairākiem gadiem Austrālijai nosūtītā izstādes kopija ar Latviešu Apvienības Austrālijā un Jaunzēlandē (LAAJ) gādiņu bija izstādīta Sidnejā. Kanādai nosūtītie materiāli aprīlī bija skatāmi Toronto Latviešu centrā. Starptautiskās ceļojošās izstādes veidošana un uzlabošana, kā arī vispārējā organizācija ir profesora Pauļa Lazdas rokās.

Pirmo 2002. gada izstādi ASV senāta Rasela (*Russell*) ēkas kolonādes telpā blakus ASV kapitolam atklāja Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga 5. februārī. Tālāk izstāde bija apskatāma Minesotas kapitola ēkā St. Paulā jūnijā, Viskonsinas kapitola ēkā Madisonā septembrī, bet jūlijā – Čikāgas pilsētas domes ēkā 11. Amerikas vispārējo dziesmu svētku laikā. Amerikā izstādei dots jauns virsraksts – "Latvija atgriežas brīvajā pasaulē" – un veikti vairāki papildinājumi, lai uzsvērtu ASV un Latvijas vēsturiskās un tagadnes saistības. Izstādes materiālu sagatavošanu un ceļošanu galvenokārt finansē Amerikas Latviešu Apvienība ar nolūku nodrošināt pozitīvu ASV senāta balsojumu, ratificējot līgumu par Latvijas iestāšanos NATO.

Pirmā izstāde Eiropā notika martā Helsinkos Somijas Kara muzeja telpās. Rudenī enerģiskā Mārtiņa Dāles izkārtojumā ar Latviešu Nacionālās Padomes Lielbritānijā politisko un finansiālo atbalstu un tās priekšsēža Andreja Ozoliņa personīgo iesaistīšanos izstādes komplekti burtiski "pārklāja" Lielbritāniju – no Skotijas līdz Velsai: Edinburgā (*Edinburgh*), Kardifā (*Cardiff*), Londonā (Merilbona bibliotēkā un Parlamenta ēkā), Lidsā (*Leeds*), Bradfordā (*Bradford*), Halifaksā (*Halifax*), Ipsvičā (*Ipswich*) un Svansijā (*Swansea*). Jāpiebilst, ka šajā izstādes versijā franču valodas teksti aizstāti ar tekstiem velsiešu valodā.

Muzeja krātuves

Lielākā un pati nozīmīgākā muzeja krājumu daļa nav redzama ekspozīcijā, bet muzejs to glabā, lai ekspozīciju varētu regulāri atjaunot un lai varētu norītēt muzeja pētniecības un izglītības darbs. Reizēm cilvēki, kas muzejam atnesuši un nodevuši savas piemiņlietas un dokumentus, ir vilušies, ka tie tūlīt nav izstādīti muzejā. Pamatekspozīcijā eksponātu maiņas notiek samērā reti. Biežāk krātuvēs glabātie materiāli nonāk tematiskajās un vestibila izstādēs. Katru mēnesi redzami arī t. s. "mēneša priekšmeti", bet arī Gadagrāmata un muzeja Apkārtraksts lasītājus iepazīstina ar interesantākajiem jaunieguvumiem. Dokumenti un rakstveida liecības veido pamatu pētniecības darbam. Dzejniece Anda Lice patlaban strādā pie savas sērijas "Via Dolorosa" piektā sējuma, kurā publicēs daļu muzeja krājumos atrodamo atmiņu pierakstu. Muzejs dokumentus un liecības rūpīgi uzglabā, un tie ar laiku nonāk muzeja datorizētajā datu bāzē. Arī video liecības tiek rūpīgi analizētas un kalpo par pamatu pētniecībai un izglītībai. Nesen Dr. Rūsiņa Albertiņa piemiņai iegādātais modernais projekcijas aparāts un ekrāns dos lielākas iespējas video un filmu materiāla rādīšanai.

Muzeja krājums 2002. gadā nonāca Taigas Koknevičas vadībā. Krātuvē darbu turpina Brigita Radziņa un Aija Ventaskraste, no jauna darbā stājušies Evita Rukke – arī

viena no muzeja gidu saimes absolventēm. Akreditācijas gaitā izrādījās, ka muzejs līdz šim nebija pilnībā ievērojis Latvijas muzeju klasifikācijas principus. Tā varētu likties, ka krājuma vienību skaits salīdzinājumā ar 2001. gadu stipri sarucis. Īstenībā tas pieaudzis, bet daļa materiālu, piemēram, bibliotēkas grāmatas un materiāli, kas nav oriģināli, tagad vairs nepieder t. s. pamatfondam. Tajā 31. decembrī bija 26 643 vienības; t. s. palīgfondā ieskaitītas 834 vienības. Lielais vairums materiālu ir dāvinājumi, bet muzejs materiālus arī pērk, gan ar rūpīgu izvēli, ko veic muzeja Krājuma papildināšanas komiteja. Interesanti ir krājuma izlietošanas veidi: 107 vienības izlietas citu organizāciju publikācijām, 1 989 – pētniecībai un 76 – izglītībai. No pamatkrājuma 761 vienība atrodas pamatekspozīcijā, bet 2002. gadā 297 vienības izmantotas tematiskajās un vesbīla izstādēs.

Video un kinofoto krātuve turpinājusi strādāt Andreja Feldmaņa vadībā ar Leldi Ozolu kā viņa galveno palīdzi un Lolitu Metuzeli, kuras galvenā rūpe ir liecību atšifrējums, kas palīdz tajās orientēties. 2002. gadā krātuves darbinieki devušies 57 ekspedīcijās, no tām 29 ārpus Rīgas, ieskaitot vienu Lietuvā. Ierakstīto liecību skaits krātuvē tagad sasniedzis 623. Vēstures mācību stundām lietotas 35 kasetes, bet 14 izmantotas pētniecībai. 2002. gadā par Latviešu Fonda piešķirtajiem līdzekļiem iegādāta jauna profesionāla digitālā video kamera. Nākotnē paredzēts liecības ieskaņot šajā formātā.

Foto negatīvu kartotēka ir papildinājusies, un tajā 2002. gada beigās bija inventarizēti gandrīz 17 000 foto negatīvi. Arī šī krātuves daļa tagad pakļauta Latvijas klasifikācijas principiem un tāpēc 2002. gadā sāka materiālu iedalīšana pamatfondā (oriģināli) un palīgfondā (citi). Pēc vecās sistēmas kopā inventarizēti 15 778 negatīvi; pēc jaunās – pamatfondā 812, palīgfondā 251. Šo darbu atviegļina datu bāze, ko muzejs fondu inventarizācijai sāka lietot 2002. gadā. Nākotnes plānos ietilpst foto materiālu digitalizācija.

Bibliotēku turpina vadīt bibliotekāre Anta Lapa. Bibliotēkas krājumi pieauguši līdz 12 424 vienībām, galvenokārt dāvinājumi. Grāmatas ir latviešu, krievu, angļu valodā. Norit bibliotēkas inventarizācija datorā. Krājumu papildina galvenokārt ziedojumi, bet sevišķu vajadzību gadījumā arī iepirkumi.

Muzeja programmas un nozares

Izglītības programmā darbu 2002. gadā turpināja programmas vadītāja leva Gundare ar palīdzi Danuti Dūru un Latvijas ceļojošās izstādes administratorēm Inesi Misāni un gada otrā pusē – Imeldu Mūrnieci. Izglītības programma gādā par skolotāju semināriem, skolēnu grupu uzņemšanu muzejā, muzeja gidu sagatavošanu, mācību metodikas un materiālu izstrādāšanu, kā arī, sākot ar 2002. gadu, par Latvijas ceļojošo izstādi. Sakarus ar skolotājiem uztur "Izziņas", kas 2002. gadā iznāca divreiz.

Turpinājies darbs ar skolēnu grupām muzejā, 2002. gadā sasniedzot lielāko skolēnu skaitu: 3 897 skolēni kopā 181 nodarbībā. Intensīvs bijis arī darbs ar skolotājiem – gan muzejā, gan izbraukumos ārpus muzeja. Izglītības programmas statistika liecina, ka muzejā notikuši 5 četru dienu semināri ar 63 dalībniekiem un 5 atsevišķi semināri ar 176 dalībniekiem. Viens seminārs un viena paraugnodarbība bija starptautiska – sadarbībā ar Izglītības satura un eksaminācijas centru un Latvijas Vēstures skolotāju asociāciju. Seminārs bija par muzejam tuvu tēmu: "How to Teach about the Theory and Practice of Communism", bet paraugnodarbībā Izglītības programmas darbinieces rādīja muzeju kā mācību vietu. Notikuši arī 22 semināri ārpus muzeja ar 479 dalībniekiem. Trīs no šiem semināriem bija skolotāju semināri par radošām pieejām

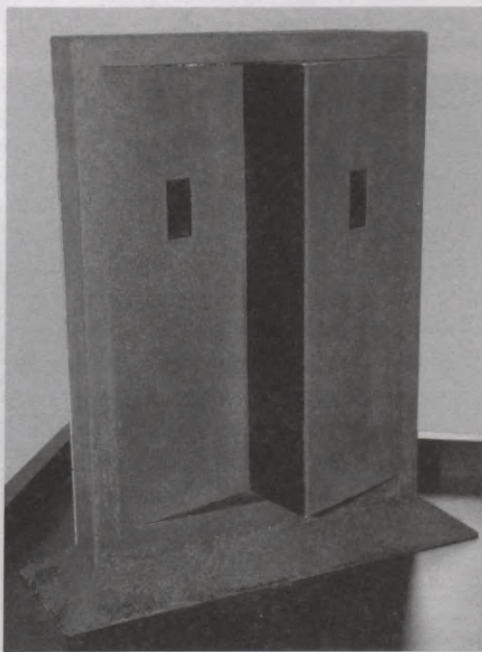
ceļojošās izstādes mācīšanās. Vairāki semināri rīkoti sadarbībā ar citiem muzejiem un organizācijām.

Ar valsts atbalstu ceļojošā izstāde sāka ceļojumu pa Latvijas skolām 2002. gadā. Izstādi pirmoreiz rādīja Valmierā Daugavas Vanagu globālajās dienās 2001. gada augustā. Tur arī radās plāns izstādi izmantot kā mācību līdzekli. Izstādes nosaukums "Latvija 1940–1991: no okupācijas līdz brīvībai"; tās teksti ir trīs valodās – latviešu, angļu un krievu. Tādējādi tā kalpo kā paligmateriāls 2004. gadā noteiktajai pārejai uz latviešu valodu visās Latvijas skolās. Tāpēc arī izstādei liels pieprasījums bija tieši Latgalē. Izstādei gada sākumā izgatavoja otru komplektu. Tādējādi tā var būt divās vietās tai pašā laikā. Gada laikā izstāde bijusi 18 Latvijas vietās, un ar to iepazinušies aptuveni 6 000 skolēni un citi apmeklētāji. Izstādi parasti ved pēc vienošanās uz lielāku skolu rajona centrā, kur notiek rajona vēstures skolotāju seminārs, lai iepazīstinātu skolotājus ar dažādām mācību metodēm, kas ļauj skolēniem aktīvi nodarboties ar izstādes materiāliem. No centra izstāde ceļo uz citām rajona skolām, kur notiek tuvāko skolu nodarbības. Klašu apmeklējumi notiek skolotāju vadībā. Ar semināriem saistītas izstādes notikušas Cēsu rajonā (Cēsis, Nītaurē, Vecpiebalgā, Taurenē, Raunā un Straupē), Preiļu rajonā (Preiļos, Aglonā, Vārkavā un Līvānos) un Siguldā. Iespējams arī izstādi iegūt atsevišķām skolām un muzejiem. Tā, piemēram, 2002. gadā izstāde bija redzama Tukumā Durbes pils muzejā, divas reizes Saulgriežu vasaras vidusskolā, Ventspilī, Gulbenes Vēstures un mākslas muzejā, Kārsavā, Neretā un Viesītē.

Arī citos veidos Izglītības programma bijusi starp aktīvākajām. Ieva Gundare un Danute Dūra veikušas ievērojamu pētniecības darbu Latvijas Vēsturnieku komisijas pētījumu ietvaros, izmantojot muzeja krājuma materiālus. Sagatavoti un kompaktdiskā pieejami materiāli angļu valodā semināram "How to Teach about the Theory and Practices of Communism". Ievadīti priekšdarbi latviskajai versijai. Maijā 45 piekto klašu skolēni pulcējās muzejā konkursa "Padomju deportācijas Latvijā un mūsu pagastā" nobeigumam un balvu saņemšanai, bet decembrī notika izstāde ar Vecpiebalgas un Aizkraukles skolēnu zīmējumiem – "Mana Okupācijas muzeja sapņu ēka" – un labāko zīmējumu apbalvošana. Abas programmas vadītājas ir arī bieži pieprasītas dažādām konsultācijām.

Pētniecības programmas veidotā 2001. gada Gadagrāmata "Nācija gūstā / The Captured Nation" prezentācijas dienā 25. martā izpelnījās negaidītu plašsaziņas līdzekļu uzmanību. Jau pirmajā dienā pēc tās bija liels pieprasījums. Taču galvenais darbs ritējis pētniecības laukā un pie 2002. gada Gadagrāmatas sagatavošanas.

Pētniecības programmas vadītājs profesors Dr. Heinrihs Strods devies divos komandējumos, lai veiktu pētījumus un materiālu vākšanu arhīvos un bibliotēkās Maskavā un Berlīnē. Vairāki viņa iegūtie

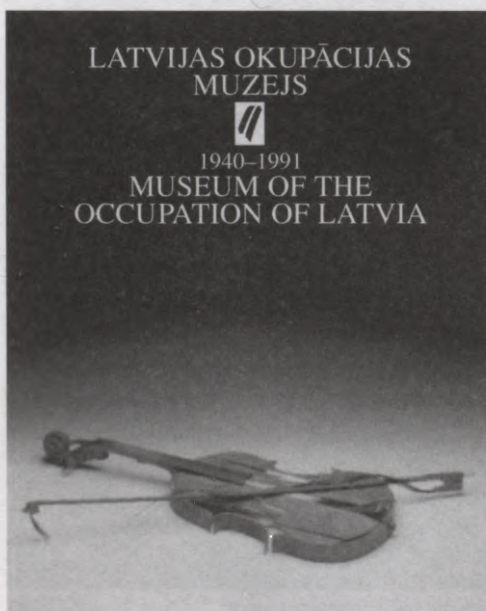
Gļebs Panteļejeva modelis piemiņas zīmei pie bijušā čekas nama: "Melnais sliekšnis". (OMF foto.)

dokumenti publicēti šajā Gadagrāmatas numurā. Heinrihs Strods arī turpinājis ražīgu darbu publikāciju laukā – gan zinātniskajā literatūrā, gan presē, kopumā 18 publikācijas un divas recenzijas. Vēsturnieks Uldis Neiburgs pievienojās Pētniecības programmai 2002. gada oktobrī. Uldis Neiburgs ir speciālists Otrā pasaules kara vēsturē un doktors Latvijas Universitātē. Arī viņš ir pazīstams ar zinātniskiem pētījumiem un populārzinātniskiem rakstiem presē. Viņa īsajā darbības laikā muzejā jau publicēti divi raksti. Publicēts arī viens levas Gundares darbs. Gada beigās izdotajā Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 7. sējumā atrodami šajā uzskaitē neminēti 2001. gadā pabeigti muzeja darbinieku zinātniski raksti: Lelde Ozola izseko Latvijas Komunistiskās partijas dokumentiem par pirmā padomju okupācijas gada represīvo darbību; Danute Dūra, levas Gundare un Dzidra Zujeva analizē Latvijas sabiedrības noskaņojumu pirmajā padomju okupācijas gadā, par pamatu lietojot Okupācijas muzeja krājumā atrodamos "Nacionālās sardzes" savāktos dokumentus; Uldis Neiburgs sadarbojies ar Ēriku Jēkabsonu un Kasparu Zelli rakstā par latviešu karavīriem Vācijas militārajā dienestā Polijā; Inese Dreimane apraksta garīdzniekus nacionālās pretošanās kustībā (1944–53). Sevišķi jāpiemin Andreja Edvīna Feldmaņa Masļenku traģēdijas pētījuma nobeigums, kas publicēts viņa grāmatas otrajā paplašinātajā izdevumā.

Pārskata laikā ritējuši 10 pētniecības projekti, kuros iesaistīti 10 muzeja darbinieki, gan jāpiebilst – ne visi ir individuāli pētījumi. Heinriham Strodam un Richardam Pētersonam katram ritējuši divi pētījumi, Uldim Neiburgam, Valteram Nollendorfam un levai Gundarei katram – viens, levai Gundarei ar Danuti Dūru, Ojāram Stepenam ar Inesi Dreimani – un Andrejam Feldmanim ar Leldi Ozolu – pa vienam. Septiņās zinātniskās konferencēs piedalījušies pieci muzeja darbinieki: Heinrihs Strods, Lelde Ozola, Taiga Kokneviča, Valters Nollendorfs un levas Gundare. Referātus lasījuši Heinrihs Strods, Lelde Ozola, Valters Nollendorfs un levas Gundare. Divi muzeja darbinieki turpina darbu Latvijas Vēsturnieku komisijā – profesori Heinrihs Strods un Valters Nollendorfs.

Lai gan Pētniecības programma tiešā nozīmē ir maza, pētniecības darbā ir iesaistīts gandrīz viss muzeja personāls. Jebkura muzeja izstāde prasa rūpīgu pētniecības darba ieguldījumu, lai to izveidotu. Pētniecības darbs nepieciešams pamatekspozīcijas uzlabošanā un jaunas ekspozīcijas plānošanā. To prasa arī krājumā esošo materiālu izvērtēšana un zinātniskā apstrāde.

Piemiņas vietu programma vēsturnieka Richarda Pētersona vadībā koncentrējusies uz trim galvenajiem uzdevumiem. 1. Turpinājusies datu vākšana un sistematizācija. Septembrī četri brīvprātīgie no ASV, Abulu un Auziņu ģimene, apsekojuši Aizkraukles, Madonas, Cēsaines, Gulbenes un Valkas rajonu, iegūstot vietu aprakstus un fotogrāfijas. 2. Sākta sistematiska izziņu literatūras pētīšana un informācijas izrakstīšana. Šo darbu veikusi brīvprātīgā darbiniece no ASV Aleksandra

Mākslinieka Alņa Mitra veidotais muzeja vēstures celveja vāks.

Pēkšēna. 3. Sākta, bet Latvijas birokrātijai tipisku apstākļu dēļ gada laikā nav pabeigta saskaņošana, kas nepieciešama, lai pie bijušā čekas nama Rīgā novietotu tēlnieka Gļeba Pantelejeva veidoto piemiņas zīmi.

Publikāciju programmai 2002. gads bijis ļoti ražīgs. Ar Kultūras ministrijas atbalstu izdota Pētniecības programmas veidotā Gadagrāmata, kuras sastādītājs un zinātniskais redaktors ir Heinrihs Strods, redakcijas locekļi – Valters Nollendorfs, Richards Pētersons un Metjū Kotts, (Latvijas Okupācijas muzejs: Gadagrāmata / Yearbook: The Museum of the Occupation of Latvia 2000: Nācija gūstā / The Captured Nation. – Rīgā: OMF, 2002. – 296 lpp.) Latviešu Fonds un Austrālijas latviešu ziedojums atbalstījuši bagātīgi ilustrētas Latvijas okupācijas laika vēstures izdošanu ar visu tekstu latviski un angļiski, ilustrācijām un dokumentiem no muzeja ekspozīcijas un krājumiem (Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991 Latvia under the Rule of the Soviet Union and National Socialist Germany. – Rīgā: OMF, 2001. – 216 lpp.) Redaktors un tekstu autors ir Valters Nollendorfs, redakcijas kolēģijas locekļi – Matthew (Matiss) Kotts, Richards Pētersons un Heinrihs Strods, padomnieki – Inese Dreimane, Paulis Lazda, Ojārs Stepens un Dagnija Staško, mākslinieks – Alnis Mitris. Šis izdevums latviešu un angļu valodā stājas jau izpārdotās 1998. gadā izdotās latviešu un vācu valodā sarakstītās versijas vietā. Tas ir paplašināts un uzlabots, vadoties no jaunākajiem vēstures pētījumiem. Tam vēlējuma vārdus rakstījuši Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga. Šī ir grāmata, kuru kā dāvanu saņem muzeja augstie viesi. Jāatzīmē, ka grāmatas 100 eksemplārus Amerikas Latviešu Apvienība dāvinājusi ASV senatoriem. Trešā ir Andreja Edvīna Feldmaņa Masļenku pētījuma otrais paplašinātais un papildinātais izdevums ar plašu kopsavilkumu un dažu nodaļu tulkojumiem angļu valodā (Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija. – Rīgā: OMF, 2002. – 355 lpp.) Zinātniskie redaktori – Richards Pētersons, Metjū Kotts, mākslinieciskais iekārtojums – Andrejs Edvīns Feldmanis.

Grāmatu galds, ko vada Edīte Uztica, strādājis ar pozitīvu bilanci. Nedaudz palielināts grāmatu, brošūru, bukletu, karšu, fotogrāfiju, fotoalbumu, kompaktdisku, videoleņšu un citu materiālu klāsts ar 173 nosaukumiem. Lai palielinātu angļu valodā pieejamo grāmatu skaitu, sadarbībā ar Jāņa Rozes apgādu atkārtoti izdota grāmata "We

**Andrejs Edvins
Feldmanis prezentē
savu grāmatu
"Masļenku traģēdija –
Latvijas traģēdija"
2002. gada
21. jūnijā. (OMF foto.)**

Sang through Tears – Stories of Survival in Siberia”, ko no latviešu valodas tulkojusi Astrīda Šics, pirmais izdevums 1999. gadā.

Okupācijas muzeja fonds

OMF padomes uzdevumos ietilpst muzeja darbības nodrošināšana un darbības vadlīniju noteikšana. Padome 2002. gadā tikās divreiz: 12. un 13. janvārī un 4. un 5. augustā. Padomes sastāvā bija 27 padomes locekļi: Daina Albertiņa, Ruta Birzule, Pēters Bolšaitis, Inta Bušmane, Kārlis Druva, Andrejs Feldmanis, Franks Gordons, Taiga Kokneviča, Juris Krūmiņš, Paulis Lazda, Anda Līce, Gundega Michele, Ivars Muzikants, Valters Nollendorfs, Richards Pētersons, Juris Petričeks, Egons Piķelis (padomes priekšsēdis), Andrejs Plakans, Silvija Rūtenberga, Ilze Schwartz, Uldis Sēja, Ivars Silārs, Vilis Vārsbergs, Elga Zālite, Gundega Feldmane-Zāns, Anna Zoldnere. Slimības dēļ Ruta Birzule vairs nevarēja turpināt darbu padomē, mūžībā aizgāja Uldis Sēja, bet gada beigās saskaņā ar statūtiem darbu padomē beidza Anda Līce, Valters Nollendorfs, Richards Pētersons un Dagnija Staško. Ar 2003. gadu padomē sāk darboties Dzintra Bungas, Ilze Daliņa, Ilmārs Mežs, Andrejs Ozoliņš, Jānis Priedkalns un Anna Žigure. Padomes vadībā 2002. gadā darbojās priekšsēdis Egons Piķelis, viņa vietniece Ilze Schwartz, sekretāre Dagnija Staško (no augusta beigām Taiga Kokneviča), finanšu direktors Pēters Bolšaitis un loceklis Valters Nollendorfs (*ex officio* kā OMF valdes priekšsēdis). Padomes paspārnē darbojas vairākas komitejas: finanšu, vēstures, nominācijas, līdzekļu vākšanas koordinācijas un muzeja ēkas darba grupa. Divi padomes locekļi, Ilze Schwartz un Vilis Vārsbergs, 2002. gadā apbalvoti ar Triju Zvaigžņu ordeni.

OMF valde rūpējas par padomes lēmumu iedzīvināšanu un pārrauga muzeja darbu. To 2002. gadā vadīja Valters Nollendorfs. Priekšsēža vietniece bija Inta Bušmane, sekretārs Ivars Muzikants, valdes locekļi Juris Petričeks un Egons Piķelis (*ex officio*). 2002. gadā notikušas 12 valdes sēdes.

OMF 2002. gada budžeta nerevidētā gada bilance bijusi LVL 209 517, ieskaitot Publikāciju programmu un grāmatu galdu. No tās LVL 54 640 (26,1%) bija valsts piešķirums ēkas uzturēšanai, ekspozīcijai un valsts viesu uzņemšanai, Pētniecības programmai, Izglītības programmai, Latvijas ceļojošajai izstādei un starptautiskajai ceļojošajai izstādei.

Noslēdzot 2002. gadu, nebija skaidrs valsts atbalsta apjoms 2003. gadam. Jaunās valdības taupīšanas politika liek bažīties, ka tas varētu būt krietni mazāks nekā muzeja pieprasījums pēc atbalsta 2002. gada apjomā. Tāpēc muzeja desmitajā gadā tam atkal jāpaļaujas uz savu atbalstītāju dāsnumu, lai nodrošinātu nākamos desmit gadus. Arī šai ziņā Latvijas Okupācijas muzejs patiesi ir tautas dāvana Latvijas valstij.

Work of the Museum of Occupation in 2002

VALTERS NOLLENDORFS

The year 2002 was another successful year for the Museum. The most important achievement was the accreditation of the Museum by Latvian museum authorities. Accreditation puts the Museum of Occupation as a private museum on a similar footing with museums owned by the state and local governments, though without automatic funding, which still comes mainly from contributors. In the accreditation process, bylaws for the Museum were drawn up, setting forth a mission statement, spelling out aims and describing the internal structure. The Museum's legal owner is the Occupation Museum Foundation (OMF), but it has become quite independent in its day-to-day activities. The accreditation process also allowed the new Executive Director Gundega Michele to get a running start.

The Executive Director now has two deputies – an Administrator, who is her deputy for business affairs, and the head of the Museum's collections, who acts as her academic deputy. The Museum's administrative and academic personnel in 2002 numbered 24; there are 20 service employees, for a total of 44. Since not all of them work full time, the full time equivalent is 31.5.

The Museum's mission is twofold:

- to investigate, research, explicate and commemorate the harm done to the people, state and land of Latvia by the occupation powers from 1940 to 1991;
- to preserve historical memory and to develop historical awareness about the occupation period and its consequences in order to help shape a better future for Latvia in the community of the free nations of the world.

This mission encompasses the recent past and extends into the present. In view of the recent invitations received by Latvia to join the European Union and the North Atlantic Treaty Organisation, the Museum's concentration on the past may seem to detract from a wide-open view of the future. For at least two reasons this is a mistaken assumption: (1) the world wants to know more rather than less about its new neighbour, whose history was long hidden and distorted by the occupiers; (2) the development of a national identity and consensus in a society ravaged physically and mentally by the occupation demands a clear awareness of the historical causes of the present situation.

The Museum continued to attract visitors. For the second year the number exceeded 40,000, more than a half of them foreigners. Among the distinguished guests were the presidents of Turkey, Austria, Armenia and Lithuania, and the Crown Prince and Princess of the Netherlands. A total of 66 official foreign delegations saw the Museum. Including visitors who come to the Museum on other business, teachers who attend the Education Programme's extension seminars in various parts of Latvia and people

who visit our travelling exhibitions in Latvia and abroad, it is estimated that some 60,000 people come into contact with the Museum and its message. An anonymous survey of Museum visitors indicates that more than a half of those filling out the questionnaire are from foreign countries, most of them coming from the USA, Germany, Great Britain and Finland and that the overwhelming majority are satisfied with the Museum's exposition.

The future of the Museum's building is still unresolved. Talks have started with the Riga City Council concerning either a long-term lease for a nominal fee or a title transfer to the state, which owned the building before 1998. The latter course of action would enable the state to transfer the title to the OMF, as it has recently done with the Barricade Museum and the Museum of the Popular Front, both of which commemorate the events of 1988–1991. The OMF Board has gone on record supporting either solution, urging inclusion of the building in the detail planning of the city centre and proceeding with the addition envisioned by architect Gunnar Birkerts.

The work on renovating and improving the permanent exhibition continues with an aim to complete it by 1 July, when the Museum celebrates its 10th anniversary. Two major thematic exhibitions were put on display in 2002: "Soviet Propaganda Posters" and "Commerce during Occupation". Five smaller exhibits were shown in the vestibule area, as were the regular "Item of the Month" displays.

The international travelling exhibition had a busy year. Its various versions were shown in 16 places around the globe. A new USA exhibit was opened in Washington, D.C., by the President of Latvia Vaira Vīķe-Freiberga. It also visited the state capitols in St. Paul, Minnesota, and Madison, Wisconsin, and was displayed in the Chicago City Hall. Helsinki and London were the two European capitals visited by the exhibition. Under energetic local guidance, it was shown in nine places in the United Kingdom late in the year, including the British Parliament.

After accreditation, the Museum's Collections had to adopt the generally accepted classification guidelines with the result that seemingly the size of the collections decreased. The main collection comprised, at the end of the year, 26,643 units. The photo collection grew to almost 17,000, but it, too, is undergoing reclassification. The important videotaped testimonial collection has grown to 623. The Museum's library is bulging with 12,424 units.

The Education Programme has reached a new record number of school visits to the Museum with 3897 students. The most important new initiative, however, was a travelling exhibition for schools. It is richly illustrated, with texts in Latvian, English and Russian. The exhibition usually travels to a district centre, where a teacher seminar for the entire district is held to suggest interactive uses of the exhibition. Teachers use the exhibit to teach their own classes. From the centre the exhibition visits outlying areas in the district. In 2002 two sets of the travelling exhibition visited 18 places with an estimated attendance of about 6000. Because of limited space in the Museum, more and more teacher seminars are conducted in various places in the country. In the Museum 10 seminars with 239 participants were held; 22 seminars with 479 participants were extension seminars outside the Museum. Staff members of the Education Program are also active in research.

The Research Programme continues on limited funding and publishes the annual Yearbook as its main contribution. However, during the past year, the Museum's research and publication activities increased. A total of 10 research projects were active in 2002; a number of research articles by Museum staff members were

published in the research series of the Latvian Historians' Commission and other publications.

The Memorial Sites Programme has started to collect and systematise data and organise expeditions to memorial sites. The plan to erect a memorial next to the KGB building in Riga, however, has not yet completed negotiating the bureaucratic approval labyrinths of the city.

The Publication Programme had a banner year with three major publications. The annual *Yearbook 2001* was published in March and the revised and augmented second edition of Andrejs Edvins Feldmanis' *Masļenku traģēdija – Latvijas Traģēdija* (The Tragedy of Masļenki – The Tragedy of Latvia) with an expanded English-language section appeared in June. The main publication, however, was the full colour edition of a historical survey of the occupation history in Latvian and English illustrated with documents, photographs and artefacts from the Museum's exhibits and collections: *Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991 Latvia under the Rule of the Soviet Union and National Socialist Germany: Museum of the Occupation of Latvia*. It was presented in June. This volume is presented to distinguished official visitors of the Museum. The Museum's book shop continued its successful work as well.

The Board of the Occupation Museum Foundation (OMF), chaired by Egons Piķelis, met twice in 2002, discussed strategy, passed legislation, elected new members of the Board, approved the Museum's plans, reports and budget. The OMF Executive Council, which is in charge of overseeing the Museum and implementing the Board's decisions, was chaired by Valters Nollendorfs. It met 11 times during the year. The Museum's unaudited operational budget balanced out at LVL 209,517, of which LVL 54,640 (26.1%) were contributed by the state. Thus the Museum is still largely dependent on the largesse of its donors and benefactors.

...the ... of the ... in the ... of the ...

...the ... of the ... in the ... of the ...

...the ... of the ... in the ... of the ...

...the ... of the ... in the ... of the ...

...the ... of the ... in the ... of the ...

IV

Recenzijas

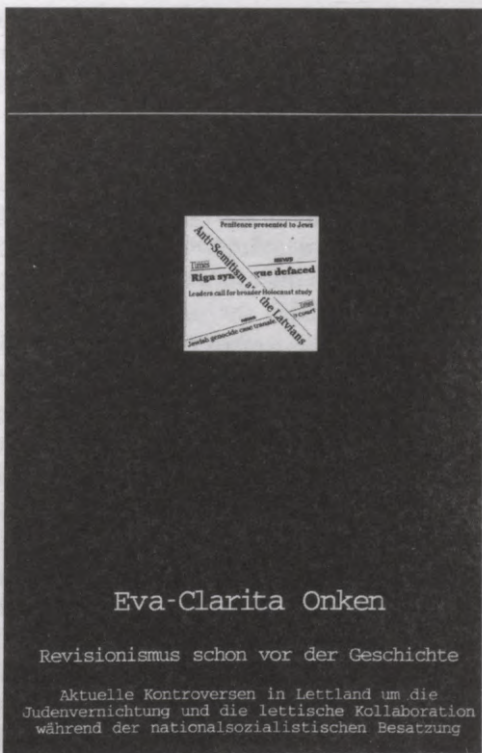
Vai Latvijā revidē Otrā pasaules kara vēsturi?

LEO DRIBINS

Pirms četriem gadiem Vācijā, Ķelnē, izdevniecība "Wissenschaft und Politik" ("Zinātne un politika") laida klajā jaunās vācu vēsturnieces Evas Klaritas Onkenas grāmatu "Revisionismus schon vor der Geschichte. Aktuelle Kontroversen in Lettland um die Judenvernichtung und die lettische Kollaboration während der nationalsozialistischen Besatzung" ("Revisionisms jau pirms vēstures. Latvijā aktuālās polemikas par ebreju iznīcināšanu un latviešu kolaborāciju nacionālsociālistiskās okupācijas laikā"). Grāmatas iespiešanu bija pasūtījis neperiodiskais žurnāls "Galut Nordost", kas publicēja materiālus par Baltijas zemju ebreju kultūru un vēsturi. Par oficiālo izdevēju (*Herausgeber*) norādīts šā žurnāla īpašnieks Helkers Pflugs.

Autore 90. gados tika komandēta no Vācijas uz Latviju vēstures studiju turpināšanai, sagatavoja šeit maģistra darbu "Vēstures politiskums Latvijā. Polemikas vēstures zinātnē un sabiedrībā pēc 1988. gada par ebreju iznīcināšanu un kolaborāciju". Tas tika publicēts Berlīnē 1997. gadā.¹ Publikācija guva ievēribu, un tādēļ tapa tās paplašinātais un redakcionāli pilnveidotais otrais izdevums – minētā grāmata par vēstures revidēšanu.

E. K. Onkena iepazīstināja Vācijas vēsturniekus un vēstures interesentus ar Latvijas nacionālās historiogrāfijas atjaunotnes grūto, sarežģīto gaitu 1988.–1997. gadā, kad vajadzēja sākt pārvarēt totalitārisma ideoloģijas strikti politizēto skatījumu uz vēsturi un iemācīties brīvi, zinātniski izvērtēt pagātnes norises. Autore pati vērojusi, cik smaga bijusi jauno, demokrātiskai sabiedrībai raksturīgo uzskatu veidošanās par notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara gados. Vēsturnieki pēc savas valsts neatkarības atgūšanas sevišķi centīgi rakstījuši par Latvijas Republikas dzimšanu, attīstību un problēmām

Eva-Clarita Onken

Revisionismus schon vor der Geschichte

Aktuelle Kontroversen in Lettland um die Judenvernichtung und die lettische Kollaboration während der nationalsozialistischen Besatzung

¹ Onken Eva Clarita. Geschichte als Politikum in Lettland. Die Kontroversen um die Judenvernichtung und Kollaboration in der Geschichtswissenschaft und Öffentlichkeit nach 1988. – Berlin, 1997.

1918.–1940. gadā, par padomju okupāciju un tās sekām. Taču maz bijis tādu, kuri vēlējušies izvērtēt vācu nacistu okupācijas laikā notikušo. Tādēļ palikuši vairāki "baltie plankumi" – nepietiekami un neapmierinoši izpētītā kolaborācija ar nacistisko režīmu un holokausta traģēdijas izpausmes Latvijā.²

Par vācu nacistu okupācijas laiku Latvijā atziņas esot galvenokārt smeltas no ASV, Vācijā un Zviedrijā agrāk emigrācijā izdotajiem latviešu vēsturnieku darbiem, kuros arī neesot rodama smago jautājumu pietiekami objektīva atklāsmē. Pašā Latvijā padomju totalitārisma historiogrāfijas priekšstatu pārvarēšanu pirmie sākuši nevis vēsturnieki, bet rakstnieki, žurnālisti, mākslinieki, bieži ļoti emocionāli, patriotiski, bet bez spējas saskatīt arī kļūmes un perversitātes nacionālo spēku cīņās. Tādēļ sabiedrībā sākusī veidoties nekritiska attieksme pret pašmāju nedemokrātu uzskatiem un izricību nesenā pagātnē, īpaši – nacistiskās okupācijas laikā, bet ļoti sāpīgajā periodā.

E. K. Onkena augsti novērtējusi Andrieva Ezergaiļa pētījumus par holokaustu Latvijā, īpaši viņa grāmatu "The Holocaust in Latvia: 1941–1944", kas iznāca Rīgā 1996. gadā, un Haralda Biezā "Latvija kāškrusta varā", kura iespiesta Īstlansingā (*Eastlansing*) (izdevn. "Gauja") 1992. gadā. Taču viņa vienlaikus uzsver – Ezergaiļa lielo darbu latviešu sabiedrība esot uzņēmusi atturīgi.³ Latvijā tolaik holokaustu dziļi un kompetenti izpētīt sācis Mārgers Vestermanis un citi ebreju izcelsmes vēsturnieki, bet vācu nacistu okupācijas kopskatījumu uzdrošinājies sniegt tikai Heinrihs Strods savā grāmatā "Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā 1939.–1945. g.", kas izdota Rīgā 1994. gadā.

Toties Latvijas preses publikācijās bieži esot parādījušies mēģinājumi attaisnot pro-nacistiskos kolaborantus vai vismaz mazināt viņu vainu. Pat daļa vēsturnieku domājot, ka šie kolaboranti esot centušies cīnīties par Latvijas brīvību un galu galā arī bijuši okupācijas upuri, piekrāptie, jo it kā neesot zinājuši par vācu plāniem. Onkena piebilst: neatbildēts palicis jautājums, cik liela bijusi pašu kolaborantu loma Latvijas ebreju iznīcināšanā un cik plašs bijis vietējo iedzīvotāju atbalsts holokaustam.⁴ Cilvēku apziņā joprojām kļūstot vācu nacistu propagandas radītais mīts par ebreju pamatvainīgumu padomju okupācijā un tās terorā; daļa latviešu zinātnieku to centušies apgāzt, bet daļa autoru vēl nostiprinot šo mītu, saskatot "žīdu šaušanā" atbēdības akciju par ebreju nodarījumiem Baigajā gadā.

Autore uzskata, ka Latvijā nav atklātas 1941.–1942. gada antisemitisma vēsturiskās saknes, arī tās, kas nākušas no pašu zemes ļaužu pretebrejisko uzskatu izpausmēm līdz 1940. gadam. Tikai Aivara Strangas publikācijās esot konsekventi noraidīts mīts par nacionālās politikas harmoniskumu pilsoniskajā Latvijas Republikā, tas īpaši reljefi pateikts viņa grāmatā "Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940. gads)" (Rīga, 1996.).

Eva Klarita Onkena saskata visos minētajos topošās historiogrāfijas trūkumos tendenci revidēt Otrā pasaules kara vēsturi Latvijā, turklāt – vēl pirms šī vēsture ir izpētīta un uzrakstīta.⁵

E. K. Onkena uzskata, ka revizionistiskā nosliece ir ļoti bīstama kā starptautiskā, tā iekšpolitiskā nozīmē. Vienā gadījumā, vedot uz Latvijas izolāciju, otrā – saasinot

² Onken E. C. Revisionismus schon vor der Geschichte ... – S. 15.

³ Onken E. C. Revisionismus schon von der Geschichte... – S. 11.

⁴ Onken E. C. Revisionismus... – S. 69–72.

⁵ E. K. Onkena norāda, ka savas grāmatas nosaukumu izvēlējusies pēc 1994. gadā Rīgā notikušās diskusijas par filmu "Šindlera saraksts". Pazīstamais publicists, žurnālists Ābrams Kleckins tad esot teicis, ka Latvijā atšķirībā no Rietumvalstīm šis "revizionisms parādījies vēl pirms vēstures": vēl nav uzrakstīta holokausta vēsture, bet līdzvainīgos kolaborantus jau aizstāv. (Sk. E. C. Onken. Revisionismus... – S. 99. un "Šindlera saraksts, holokausts Latvijā". – "Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra apkārtraksts". – Nr. 3. – 1994. g. oktobris–novembris. – 5. lpp.)

starpetniskās attiecības. Viņa bažīgi piebilst, ka vietējā krievu presē izteikti apgalvojumi par "latviešu fašismu" un "latviešu dalību" ebreju iznīcināšanā. Šādai retorikai bijusi tieksme provocēt nesaprašanos un naidu. To īpaši parādījusi holokaustam veltītā grāmata "Po jevrejam ogoņ" ("Uguni – pret ebrejiem"), kuras autors Maksims Zvonovs centies iegālvot lasītājiem, ka latviešu valstī arī krievus var piemeklēt ebreju liktenis, kā tas bija 1941.–1942. gadā.⁶

Šādam viedoklim bija politisks mērķis: radīt neuzticību pret atjaunoto neatkarīgo valsti gan tās iedzīvotājos, gan ārvalstu sabiedrībā. E. K. Onkena to nav uzsvērusi, bet vajadzēja. Viņa atzīst, ka jautājumi par holokaustu un kolaborāciju Otrā pasaules kara laikā Latvijai būs ļoti svarīgi visā turpmākajā transformācijas procesā. Autore pievieno profesora Andreja Plakana 1993. gadā izteiktajam secinājumam: ja latvieši vēlas integrēties Rietumos, būs jāizgaismo notikumi kara laikā, antisemitisma un holokausta vēsture Latvijā, lai cik grūti tas arī būtu.⁷

Grāmatas autore saskata šāda pozitīva risinājuma iespēju tad, kad būs izveidojusies demokrātijas apstākļos izglītotu vēsturnieku, politologu un žurnālistu audze. Savā grāmatā viņa jau min Arti Pabriku, Sandri Toču, Uldi Neiburgu, pozitīvi vērtē konferences "Politiskās nācības veidošanās process Baltijas valstīs" (Rīga, 1996) devumu, kas atspoguļots 1998. gadā Rīgā izdotā grāmatā "Pilsoniskā apziņa" (sast. E. Vēbers).

Kad iznāca E. K. Onkenas grāmata, daudzas Latvijas historiogrāfijas problēmas vēl netika intensīvi risinātas. Toties pēdējos četros gados, kopš 1999. gada, šajā zinātnes nozarē ir jau gūti būtiski panākumi. Pirmām kārtām, pateicoties 1998. gada rudenī izveidotajai Latvijas Vēsturnieku komisijai (LVK), kas rezultatīvi pēta divu totalitāro lielvalstu režīmu nodarījumus mūsu zemē. Četros gados izdoti šīs komisijas rakstu seši sējumi un zīmīgi, ka pirmais sējums bija veltīts norisēm Latvijā Otrā pasaules kara laikā, tēmām, kuras apskatīja Vēsturnieku komisijas, Latvijas Universitātes un Latvijas Valsts arhīva rīkotajā starptautiskā konferencē 1999. gada 14. un 15. jūnijā Rīgā. Konferencē un tai sekojošajā apjomīgajā grāmatā plaši atspoguļoti tādi jautājumi kā kolaborācija un pretošanās kustība, Latvijas pilsoņu iesaistīšana Lielvācijas un PSRS armijās, nacistu režīma noziegumi pret civiliedzīvotājiem Latvijā u. c.⁸ 1999. gadā Rīgā latviešu valodā nāca klajā A. Ezergaila fundamentālās grāmatas "Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944" otrais, papildinātais un precizētais izdevums (474 lpp.). Es to raksturotu kā vēsturnieka varoņdarbu. Svarīgi arī, ka tas tapa sadarbībā ar Latvijas vēsturniekiem. Tādēļ to vairs nevar dēvēt tikai par ārzemēs tapušu darbu. 2000. gada 16., 17. oktobrī Rīgā jau varēja notikt starptautiska konference par holokaustu, kuras materiāli paplašinātā mērogā publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 2. sējumā.⁹ Visu šo trīs minēto zinātnisko sniegumu kopdevums ļauj secināt, ka noticis izšķirošs pārrāvums Otrā pasaules kara vēstures pētīšanā un izgaismošanā Latvijā, sākusies šīs pagātnes dziļa uzarsana, atklājot līdz tam apslēptos slāņus. Ar to Latvijas vēstures zinātne bija nostājusies uz tā ceļa, pa kuru vairāk nekā piecdesmit gadus gājusi pasaules demokrātisko valstu antitotalitārā historiogrāfija.

Turpmākie Latvijas vēsturnieku pētījumi paplašināja un padziļināja šo ievirzi. To uzskatāmi rāda Vēsturnieku komisijas 2001. gadā izdotais rakstu 3. sējums "Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā", kura nodaļa "Vācu okupācija

⁶ Onken E. C. Revisionismus... – S. 84.

⁷ Onken E. C. Revisionismus... – S. 93.

⁸ Sk. Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga, LVK Raksti, 1. sēj. – Rīga, 2000. – 79.–302. lpp.

⁹ Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti. 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga. LVK Raksti, 2. sēj. – Rīga, 2001. – un citi pētījumi par holokaustu Latvijā.

Latvijā (1941–1945)“ devusi būtisku pienesumu nacisma un kolaborācijas atmaskoju-
mā. 2001. gada 29. novembrī Rīgā notika starptautisks seminārs “Holokausta izpētes
jautājumi Latvijā”, kas veltīts Rumbulas traģēdijas 60. gadskārtai.

Pagātnē aizgājis Latvijas vēstures pētnieku dalījums emigrācijas un pašu zemes zināt-
niekos. Tagad viņi visi ir vienā kopīgā saimē. Otrā pasaules kara traģēdijas izpētē
2002. gadā atkal lielu pienesumu devis A. Ezergailis,¹⁰ Rīgā 2001. gadā izdota Leonīda
Siliņa grāmata “Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā
vilšanās”, kas parāda pretošanās kustības patriotismu un kolaborantu nodevību. Ļoti
nozīmīgs ir Zviedrijā dzīvojošā un Latvijas zinātnē esošā vēsturnieka Kārļa Kangerā
pār-
liecinošais pierādījums par nacisma un latvietības nesamierināmo naidīgo pretstatījumu
un kolaborācijas nostāšanās ienaidnieka pusē. K. Kangeris parāda arī, ka nacistu un ko-
laborantu propaganda smagi traumēja latviešu tautas vienas daļas apziņu, radot sekas,
ar kurām jāsaskaras pat šodien.¹¹

Vērtīgu pienesumu padomju un nacistu okupācijas režīmu un ar tiem saistīto kola-
boracionistu atmaskošanā devis Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu 7. sējums “Oku-
pācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā”.¹²

Nozīmīgus atklājošus pētījumus par nacistiskā okupācijas režīma noziedzīgo politiku
Latvijā pēdējos gadus veikuši Heinrihs Strods, Mārgers Vestermanis, Aivars Stranga, Leo
Dribins, Dzintars Ērglis, Uldis Neiburgs, Arturs Žvinklis, Aigars Urtāns u. c. vēsturnieki.
Tagad tiek pētīta holokausta norise ne tikai lielajās, bet arī mazajās Latvijas pilsētās. At-
vērta arī antisemitisma pētniecības tēma.¹³ Plaši pētīta Latvijas ebreju kopienas vēsture.

Visu minēto tēmu izpētē iekļāvušies jaunie vēsturnieki, kas guvuši izglītību neatkarī-
gajā Latvijā. Nav šaubu, ka viņu skaits pieaugs.

Vai šeit teiktais nozīmētu, ka kolēģe Eva Klarita Onkena ir kļūdījusies, izsakot bažas,
ka Latvijas historiogrāfija varētu nonākt pēckara revizionisma daļējā ietekmē? Tolaik,
kad viņa darbojās mūsu zemē, šādas bažas varēja rasties. Tādēļ, ka Otrā pasaules kara
tēma netika vēl pienācīgi zinātniski pētīta un skaļāk par citiem tajā spraucās iekšā gan
latviskie, gan krieviskie ultranacionālisti. Tas dažkārt notiek arī šodien. Bet viņiem neiz-
devās un neizdosies uzspiest vēsturiskai apziņai savu viedokli. Latvijas historiogrāfija
mērķtiecīgi un ar pieaugošu spēku dod sabiedrībai objektīvu, humānistisku un princi-
piālu spriedumu par visu, kas noticis kā padomju, tā nacistu okupācijas jūgā.

¹⁰ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia 1941–1945. What Did America Know? Ed. Andrew Ezer-
gailis. Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Volume 5. – Rīga, 2002.

¹¹ Sk. Kangeris K. Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nākamās okupācijas varas – nacionālsociālistiskās Vācijas
propagandā Latvijā (1941.–1942. gads). 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. Starptautiskās
konferences materiāli. 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga. LVK Raksti, 6. sēj. – Rīga, 2002. – 154.–173. lpp. u. c.

¹² Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi. – Rīga, 2002.

¹³ Sk. Dribins L. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats. LVK Raksti, 4. sēj. – Rīga, 2002.

Is the History of World War II Being Revised in Latvia?

LEO DRIBINS

Four years ago, the young German historian Eva Clarita Onken published a monograph *Revisionismus schon vor der Geschichte. Aktuelle Kontroversien in Lettland um die Judenvernichtung und die lettische Kollaboration während der Nationalsozialistischen Besatzung* (Revisionism before History. Ongoing Controversies in Latvia Concerning the Annihilation of the Jews and Collaboration during National Socialist Occupation). The author describes the difficult and convoluted course of historiographic renewal in Latvia from 1988 to 1997 when Latvian historians had to overcome the strictly ideologised historical view of Soviet totalitarian ideology and begin to evaluate historical processes in a serious scholarly manner. The author was able to observe the difficult process by which opinions characteristic of a democratic society evolved about the events in Latvia during World War II. The immediate attention of Latvian historians after the renewal of independence was directed toward the birth, development and problems of the Republic of Latvia after World War I, as well as the subsequent Soviet occupation and its consequences. The Nazi occupation period received scant attention. Thus "blank spots" remained, especially in regard to collaboration with the Nazis and the Holocaust. The society, as well, started developing a non-critical attitude toward the views and actions of undemocratic circles during the short but painful Nazi occupation.

At the time when Onken's book appeared many of these problems were indeed as described. However, great strides toward investigating the crimes of both totalitarian powers have been made by the international Latvian Historians' Commission established by a decree of the President and the Prime Minister of the Republic of Latvia in 1998. In four years, seven volumes of the Commission's conferences and investigations have been published. A decisive breakthrough has been achieved in investigating and elucidating hitherto hidden historical facts about World War II, the Nazi occupation and the Holocaust. Thus Latvian historiography has picked up the investigative thread of Western democratic historiography and is increasingly providing Latvian society with an objective and principled judgment about both the Soviet and Nazi occupation.

Grāmata skolām par holokaustu Eiropā

INESE DREIMANE, OJĀRS STEPENS

Stefans Brukfelds un Pols A. Levins. Stāstiet par to saviem bērniem... Grāmata par holokaustu Eiropā 1933–1945. – Rīga: Nordik, 2000. – latviešu valodā – 92 lappuses.

2000. gadā literatūras klāstam par holokausta problēmām pievienojās ar Zviedrijas valdības atbalstu izdots Stokholmas universitātes Starptautiskās migrācijas un etnisko attiecību pētījumu centra līdzstrādnieka S. Brukfelda (*Bruchfeld*) un Upsalas universitātes Multiethnisko pētījumu centra līdzstrādnieka Dr. P. A. Levina (*Levine*) grāmatas tulkojums latviešu valodā. Grāmatas latviešu izdevuma konsultanti ir vēsturnieki, Stokholmas univer-

sitātes Baltijas studiju katedras zinātniskais līdzstrādnieks Dr. K. Kangeris un Dr. M. Vestermanis. Grāmata iecerēta kā palīglīdzeklis vēstures mācīšanai skolās. Atzinīgi jānovērtē tas, ka izdota mācību grāmata par holokaustu, jo Latvijā šādu izdevumu arvien vēl ir maz. 2001. gadā iznāca I. Gundares, P. Batelāna (*Batelaan*) un B. van Drila (*Driel*) veidotais metodisko ieteikumu krājums skolotājiem holokausta vēstures mācīšanai skolās.¹ Skolēniem, nenoliedzami, ir jānāca par šiem notikumiem mūsu vēsturē. Tomēr, izlasot grāmatu, šķiet, ka tā nevar pilnībā veikt iecerēto uzdevumu, jo neprecīzi attēlo vēstures notikumus.

Grāmatā daudz vietas aizņem atmiņas. Gan to cilvēku, kuri paši pārdzīvojuši holokausta šausmas, gan šo notikumu liecinieku, gan to, kas piedalījās ebreju iznīcināšanā. Tomēr skolām paredzēts mācību līdzeklis nevar tikt balstīts uz atmiņām kā galveno informācijas avotu. Tās tomēr ir ļoti subjektīvs vēstures avots. Mācību literatūrai (vismaz par tik smagu un sāpīgu tēmu kā holokaustu) būtu jābalstās uz avotiem ar nopietnāku ticamības pakāpi, t. i., vismaz uz dokumentiem. Emocionālais iespaids, kādu, lasot šādas atmiņas, gūtu skolēni (īpaši tie, kuri vēlāk par vēsturi īpaši neinteresēsies), var izrādīties spēcīgāks par objektīvu informāciju. Tas pats sakāms par ilustratīvo materiālu. Fotografiju, kurā redzamas Misočas geto (Ukraina) ebrejietes, stāvot rindā uz nošaušanu, kā arī nākamo attēlu ar viņu liķiem un "žēlastības šāvienu" kādai ievainotajai² nevajadzēja ievietot skolai paredzētā izdevumā. Vēlamo emocionālo iespaidu var panākt arī bez liķu un nāvessodu ainu attēlošanas. Piemēram, septiņus gadus vecās ebreju meitenes Annijas Horovicas fotogrāfija uz identifikācijas kartītes kopā ar komentāru par holokausta norisi Francijā un pašas Annijas tālāko traģisko likteni³ un čigānu

¹ Gundare I., Batelaan P., Driel B. Holokausts. Metodiski ieteikumi skolotājiem. – R., 2001. – 31 lpp.

² Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 50. lpp.

³ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 7. lpp.

tautības boksera Johana Trolmana dzīvesstāsts⁴ nevienu nevar atstāt vienaldzīgu. Tās ir pietiekami iespaidīgas liecības par nacistu režīma noziegumiem. Būtu labi, ja savas domas par šo jautājumu izteiktu arī vēstures skolotāji, kuriem grāmata būs jāizmanto stundās, jāredz bērnu reakcija un jāatbild uz jautājumiem.

Atmiņas publicētas ļoti fragmentāri. Piemēram, Viktora Arāja izteiciens: "Arājs, žīdu šāvējs no Latvijas."⁵ Šādi viņš it kā esot stādījis priekšā 1944. gada beigās, iepazīstoties ar "kādu jaunu sievieti". Jājautā – kas tad ir dzirdējis šos vārdus un vēlāk tos darījis zināmus citiem? Pats V. Arājs vai šī "jaunā sieviete"? Patiesībā Viktors Arājs šos vārdus teica dzejniecei Veltai Tomai, nevis kādai nekonkrētai personai.⁶ Nav saprotams, ko grāmatas autori vēlējas panākt ar šādu interpretāciju atmiņu publicējumā. Vai tiešām vainojams tikai informācijas trūkums? Skaidrojot vēstures notikumus, nevar pieļaut šādu attieksmi pret dokumentos un atmiņās esošo informāciju. Diemžēl atlasītā informācija lasītāja uztveri nevirza uz patiesību. Šajā ziņā uzmanību piesaista arī Zviedrijas premjera Jorana Pērsona (*Person*) rakstītais grāmatas priekšvārds. Tajā viņš izsaka šādu apgalvojumu: "Šodien vērojam, kā visā Eiropā vērsas plašumā antidemokrātiskie spēki – spēki, kas noliedz vēsturi un katra cilvēka neaizskaramo vērtību."⁷ Smags apgalvojums, pat apvainojums visām Eiropas tautām, bet nekādus pierādījumus autors tam nepievieno. Grāmatas lasītāju šāds autoritatīvas personas rakstīts ievads virza visu grāmatā rakstīto uztvert iepriekš minētā apgalvojuma sakarā, bet ne pašam analizēt izlasīto un veidot savu viedokli. Šajā ziņā grāmata kļūst līdzīga padomju okupācijas laika mācību grāmatām, kurās vispirms bija ideoloģiskais ievads un pēc tam atbilstoši tam atlasīta informācija.

Nodaļā "Malā stāvētāji", kurā aplūkota atsevišķu valstu attieksme pret ebrejiem Otrā pasaules kara laikā, izteikts apgalvojums: "Padomju Savienība cīnījās par savu pastāvēšanu un varēja sniegt tikai niecīgu palīdzību. Tomēr kara laikā šī valsts nevajāja ne savus ebrejus, ne arī citu valstu pavalstniekus."⁸ Protams, neviens nacistu neokupētās PSRS daļas ebrejs netika nosūtīts uz nāves nometnēm Vācijā vai okupētajā Polijā. Tomēr apgalvojums, ka PSRS nevajāja ebrejus, nav patiess. Latvijā represijas pret ebrejiem sākās jau pirmajos padomju okupācijas mēnešos. Okupācijas vara likvidēja ebreju organizācijas, nacionalizēja ebreju īpašumus. Jau tūlīt pēc Latvijas pievienošanas PSRS 1940. gada augustā tika arestēti vairāki ebreju sabiedriskie un politiskie darbinieki.⁹ 1940. gada 5. augustā, dienā, kad Latviju pievienoja PSRS, apcietināja ebreju organizācijas "Trumpeldor" viceprezidentu Dāvidu Vargaftiku.¹⁰ 1933. gadā, protestējot pret nacistu politiku Vācijā, Latvijas ebreji izveidoja Vācijas preču boikota komiteju. 1940. un 1941. gadā padomju okupācijas vara apcietināja vairākus tās dalībniekus, par vienu no aresta iemesliem minot arī darbošanos boikota komitejā.¹¹ 1941. gada 14. jūnija deportācijā no Latvijas izsūtīja 11 418 latviešus, 1 771 ebreju, 472 krievus, 36 vāciešus un 247 citu tautību cilvēkus.¹² 1941. gada jūnija beigās, kad daudzi tūkstoši Latvijas ebreju centās nokļūt PSRS, viņiem ceļu aizšķērsoja lekslietu tautas komisariāta karaspēka īpašās aizsprosta vienības un, piedraudot ar nošaušanu, piespieda bēgļus

⁴ Turpat. – 13. lpp.

⁵ Turpat. – 83. lpp.

⁶ Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – R., 1999. – 227. lpp.

⁷ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 2. titullapa.

⁸ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 70. lpp.

⁹ Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā. 1926.–1940. gads. – R., 1997. – 137. lpp.

¹⁰ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – R., 1999. – 188. lpp.

¹¹ Latvijas izlūkdienesti. 664 likteņi. – R., 2001. – 238. lpp.

¹² Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs – R., 2001. – 14. lpp.

atgriezties Latvijā. Šādu rīcību pamatoja ar pavēlēm neielaist Padomju Savienībā bēgļus, jo viņu vidū varētu būt "vācu spiegi", "šaubīgi elementi" u. c. Ebreji bija spiesti palikt nacistu karaspēka okupētajā teritorijā, kur viņus sagaidīja bojāeja.¹³ Tātad Padomju Savienība sniedza nacistiem savu "palīdzību" holokausta īstenošanā.

Arī nodaļā par holokaustu Latvijā ir daudz neprecizitāšu. Ir kļūdas vispārējās vēstures faktos. Jau ievadā lasāms apgalvojums: "Barbarosas plāns iezīmēja nacistu politikas pāreju no ebreju vajāšanām uz iznīcināšanu."¹⁴ Barbarosas plāns bija Vācijas karaspēka uzbrukuma plāns Padomju Savienībai. Tajā izplānots Vācijas karaspēka izvietojums pirms uzbrukuma, nosprausti uzbrukuma mērķi sauszemes armijai, gaisa spēkiem un kara flotei, Vācijas sabiedroto valstu armiju uzdevumi uzbrukuma laikā utt., bet nekas nav minēts par ebreju iznīcināšanu vai arī kādām citām represijām pret Vācijas iekaroto teritoriju iedzīvotājiem.¹⁵ Kā karadarbības plānu Vācija to arī mēģināja īstenot, 1941. gada 22. jūnijā sākot uzbrukumu PSRS. Ebreju iznīcināšana bija Vācijas valsts drošības dienesta – SD (*Sicherheitsdienst*), nevis Vācijas armijas uzdevums. Tieši šim dienestam, gatavojot uzbrukumu PSRS, Vācijas valdība uzdeva izveidot īpašas vienības – t. s. "Einzackomandas" (rīcības jeb operatīvās komandas), lai veiktu represijas pret iekaroto zemju iedzīvotājiem, arī ebrejiem.¹⁶ To arī S. Brukfelds un P. A. Levins pareizi apraksta grāmatā.¹⁷ Tomēr, pat sākoties Vācijas un PSRS karam, Vācijā līdz galam nebija izlemts jautājums par attieksmi pret iekarotajās teritorijās dzīvojošajiem ebrejiem. Tikai divus mēnešus pēc kara ar PSRS sākuma – 1941. gada augustā – SS reihsfirers Heinrihs Himlers (*Himmler*) izdeva rīkojumu nogalināt arī ebreju sievietes un bērnus Vācijas armijas ieņemtajā PSRS teritorijā.¹⁸ Interesanti arī, kādēļ tik svarīgu notikumu nacistu antisemitisma politikā kā Vācijas augstāko valsts amatpersonu sanākumi 1942. gada 20. janvārī Vanzē, kurā tika pieņemts galīgais lēmums par visu ebreju iznīcināšanu¹⁹, piemin tikai vispārējā hronoloģiskā tabulā.²⁰

Neizprotams ir arī ebreju skaita aprēķins. Grāmatā apgalvots, ka Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam dzīvojuši 94 000 ebreju.²¹ Jāpiebilst, ka, pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, Latvijā bija 93 479 ebreji²², 1939. gadā Latvijā dzīvoja 86 422 ebreji.²³ Tālāk grāmatā teikts, ka līdz 1940. gadam 4 000 ebreju no Latvijas emigrējuši, 2 000 deportēti komunistu okupācijas laikā²⁴, 15 000 evakuējušies uz PSRS, 70 000 nogalināti holokausta laikā, 400 izglābušies.²⁵ Pat, ja pieņem, ka šie skaitļi ir pareizi, tos saskaitot, ir 91 400 ebreju, bet ne 94 000 (starpība 2 600). Šī nesakritība ir visai būtiska, jo, piemēram, 1935. gadā Tukumā dzīvoja 935, Talsos 499, Aizputē 534, Kuldīgā 646 ebreji (kopā 2 614).²⁶ Neprecīzi skaitļi minēti arī jautājumā par Rīgas geto ieslodzīto ebreju skaitu. Grāmatā apgalvots, ka geto 30 000 ebreju tika izmitināti 12 kvartālos Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, kur pirms tam dzīvojuši

¹³ Gordons F. Latvieši un židi spilēs starp Vāciju un Krieviju. – Stokholma, 1994. – 51.–52. lpp.

¹⁴ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

¹⁵ План Барбаросса // СССР–Германия. Документы и материалы о советско–германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. – Том 2. – Вильнюс, 1989. – стр. 134–139.

¹⁶ Dribins L. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 4. sēj. – R., 2002. – 42. lpp.

¹⁷ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 49. lpp.

¹⁸ Dribins L. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. – 43. lpp.

¹⁹ Wannsee-Konferenz // Enzyklopädie des Holocaust. – Band 3. – Berlin, 1993. – S. 1516.

²⁰ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 33. lpp.

²¹ Turpat. – 80. lpp.

²² Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 77. lpp.

²³ Turpat. – 77. lpp.

²⁴ Nesaskan ar datiem par 1941. gada 14. jūnija deportāciju.

²⁵ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

²⁶ Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 503. lpp.

7 000 latviešu.²⁷ Turpat ievietots arī raksts no laikraksta "Tēvija" par geto ierikošanu, kurā teikts, ka geto teritorijā līdz tam dzīvojuši 11 000 krievu un poļu un 2 000 ebreju.²⁸ Šo rakstu grāmatas autori nekomentē, arī nepaskaidro, no kurienes ņēmuši skaitli – 7 000 latviešu. Skaitļus saskaitot, iznāk, ka geto teritorijā pirms tā izveidošanas dzīvojuši vismaz 20 000 cilvēku (7 000 latviešu, 11 000 krievu un poļu, 2 000 ebreju). Kādēļ grāmatas autori skaidri nepasaka, cik iedzīvotājus (ne tikai latviešus), veidojot geto, okupācijas vara piespieda pamest savus mājokļus?

Aprakstā par notikumiem Latvijā 1941. gadā, kas ievadīja holokaustu, grāmatā ir kļūdas. Nav skaidrota 1941. gada 14. jūnija deportāciju ietekme uz turpmākajiem notikumiem. Ir miglains formulējums: "Neilgi pirms nacistiskās Vācijas okupācijas" un minēts, ka kopā tika deportēti ap 15 000 Latvijas iedzīvotāju.²⁹ Nav izskaidrots deportācijas atstātais iespaids uz Latvijas iedzīvotāju noskaņojumu, sākoties Vācijas un PSRS karam. Nav paskaidrots arī tas, kā nacistiskā vācu okupācijas vara izmantoja to antisemitisma propagandēšanā 1941. gada vasarā un vēlāk. Vācu okupācijas vara jau no pirmajām okupācijas dienām ar masu propagandas līdzekļiem izplatīja Latvijas iedzīvotāju vidū apgalvojumu, ka tieši ebreji ir vainojami padomju okupācijas režīma represijās pret Latvijas iedzīvotājiem.³⁰ Šis propagandas virsotne bija 1942. gadā izdots oficiālais apraksts "Baigais gads" par 1940. un 1941. gada padomju okupācijas varas noziegumiem pret Latvijas iedzīvotājiem, kurā visos padomju varas noziegumos, arī 1941. gada 14. jūnija deportācijas organizēšanā, apvainoti ebreji.³¹

Tendenciozs ir apraksts par antisemitismu neatkarīgās Latvijas laikā.³² Taisnība, pagājušā gadsimta 30. gados bija vērojama tieksme latviskot valsts pārvaldi, taču tas attiecās uz mazākumtautībām vispār, nevis tikai uz ebrejiem. Latvijas Universitātē varēja studēt visi, kuri to varēja atļauties, un nekādi tautību ierobežojumi nepastāvēja. Latvijas Universitātē 30. gadu beigās tikai 70–80% studentu bija latvieši,³³ bet Mehānikas fakultātē pat 28–61% studentu bija cittautieši.³⁴ No cittautiešiem visvairāk – ap 8% bija ebreju studenti.³⁵ Jāpiebilst, ka, pēc 1935. gada tautas skatīšanas datiem, ebreju Latvijā bija tikai 4,9% no visiem iedzīvotājiem.³⁶ Grāmatā arī nav pieminēts, ka neatkarīgajā Latvijā sekmīgi darbojās mazākumtautību, to skaitā ebreju, skolas. Jau 1919. gadā Latvijas Tautas padome pieņēma likumu par mazākumtautību (arī ebreju) izglītības autonomiju.³⁷ Latvijā pastāvēja īpaša ebreju (židu) Skolu pārvalde.³⁸ Tai pašā laikā pirmskara Latvijā antisemitismu propagandējošās politiskās organizācijas "Pērkonkrusts" darbība grāmatā novērtēta atbilstoši vēstures faktiem.³⁹ Tā savā 1933. gadā pieņemtajā programmā atklāti vērsās pret Latvijas ebrejiem, pasludināja ebrejus par latviešu tautas ienaidniekiem.⁴⁰ Tieši ar "Pērkonkrustu" arī saistās antisemitisma izplatīšanās

²⁷ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 82. lpp.

²⁸ Turpat.

²⁹ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

³⁰ Sk. Dribins L. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. – 107. lpp.; turpat arī par Latvijas iedzīvotāju (arī ebreju) noskaņojumu pēc 1941. gada 14. jūnija deportācijas.

³¹ Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17.VI.1940. līdz 1.VII.1941. – Red. P. Kovaļevskis un M. Goppers. – R., 1942. – 52.–96. lpp.

³² Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

³³ Strods H. Latvijas Universitāte (1919–1940) // Latvijas Universitāte. – R., 1994. – 59. lpp.

³⁴ Turpat.

³⁵ Turpat.

³⁶ Nacionālais sastāvs // Latvijas vēstures atlants. – R., 1998. – 76. lpp.

³⁷ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Daugava, 1976. – 470. lpp.

³⁸ Turpat.

³⁹ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

⁴⁰ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. Programma ar paskaidrojumiem. Deklarācijas iztirzājums. Statūti // Pērkonkrusta rakstu krājums Nr. 1. – R., 1933. – 4., 10., 16., 19., 20. lpp.

Latvijas Universitātē. Organizācija prasīja ierobežot cittautiešu tiesības mācīties augstskolās⁴¹ un propagandēja antisemitismu studentu vidū. 1933. gada Latvijas Universitātes Studentu padomes vēlēšanās tā ieguva 10% balsu.⁴²

Neskaidrs ir apgalvojums: "Lai gan valda pieņēmums, ka ebrejiem bijusi svarīga loma nežēlīgajās padomju administrēšanas metodēs, pētījumi pierādījuši, ka tā nav taisnība."⁴³ Kas un kad veicis šādus pētījumus, nav minēts. Jau neatkarīgās Latvijas laikā daudzi mazākumtautību pārstāvji, to skaitā ebreji, bija saistīti ar nelegālo Latvijas Komunistisko partiju un tās pretvalstiskajām aktivitātēm.⁴⁴ Kad PSRS okupēja Latviju, bijušajiem pagrīdniekiem, īpaši, ja viņi bija sodīti par pretvalstisku darbību, tika piedāvāti dažādi amati, un bija ebreji, kas darbojās gan Latvijas Komunistiskajā partijā, gan padomju valsts drošības iestādēs. 1940. gadā starp PSRS valsts drošības iestāžu vadošajiem darbiniekiem bija 111 krievi, 29 ukraiņi, 12 gruzīni, 6 ebreji, 3 baltkrievi, 9 citas tautības. 1941. gadā – 118 krievi, 28 ukraiņi, 12 gruzīni, 10 ebreji, 4 baltkrievi, 2 armēņi, 1 latvietis, 7 citas tautības.⁴⁵ Jāpiebilst, ka 1939. gadā PSRS dzīvoja 100 391 500 krievu, 35 611 000 ukraiņu, 8 275 000 baltkrievu⁴⁶ un 3 200 000 ebreju.⁴⁷

Grāmatas autori uzskata, ka pastāv saistība starp holokaustu un Latviešu leģionu: "Tūkstošiem (..) latviešu kalpoja policijas vienībās, tā sauktajos "šucmaņos", bet kopš 1943. gada vidus – SS Latviešu leģionā"⁴⁸, un apgalvo, ka "atsevišķas latviešu grupas, bieži vien bijušie kareivji un policisti, arestēja, aplaupīja, spīdzināja un pat noslepkavoja simtiem ebreju."⁴⁹ Nevar saistīt piedalīšanos holokaustā ar cilvēku piederību kādai konkrētai sociālajai vai profesionālai grupai, apvainojot visus tai piederošos. Latviešu leģionu izveidoja tikai 1943. gadā.⁵⁰ Tā karavīrus nosūtīja karot pret Sarkanu armiju Austrumu frontē. Holokausts Latvijā praktiski bija beidzies jau 1942. gada sākumā. Tādēļ nedrīkst apvainot leģionārus dalībā holokaustā. Ir jāatzīst t. s. latviešu policijas vienību (vācu okupācijas sākumā – latviešu paš aizsardzības vienības) līdzdalība noziegumos pret ebrejiem 1941. gadā. Lai gan jautājums par viņu saistības mērogiem un veidiem ar holokaustu vēl līdz galam nav izpētīts. Piemēram, ir zināms, ka 1941. gada jūlijā Ilūkstes apriņķa Aknīstes paš aizsardzības vienības vadītājs Jānis Valdmanis atteicās izpildīt vācu okupācijas varas pavēli nogalināt Aknīstes ebrejus.⁵¹ Ir patiesība, ka daļa no 1941. gadā pret ebrejiem veikto noziegumu dalībniekiem 1943. un 1944. gadā dienēja leģionā. Tomēr vairākums leģionāru bija 1943. un 1944. gadā Vācijas armijā no jauna iesauktie Latvijas iedzīvotāji. Pēc Latviešu leģiona ģenerālinspekcijas štāba priekšnieka pulkveža Artura Silgaila ziņām, 1944. gadā pavisam vācu okupācijas varas izveidotajās vienībās dienēja ap 110 000 Latvijas iedzīvotāju, no tiem policijas vienībās – ap 20 000.⁵² Tātad tikai 1/20 daļa no visiem vācu izveidotajās vienībās dienējušajiem varēja būt saistīti ar holokaustu (tas gan nenozīmē, ka katrs policijas vienības dalībnieks ir piedalījies holokaustā). Jāpiebilst arī, ka paš aizsardzības un policijas vienībās

41 Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933. – 24. lpp.

42 Paeglis A. "Pērkonkrusts" pār Latviju (1932–1944). – R., 1994. – 54. lpp.

43 Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

44 Sk. Nelegālās LKP biedru sarakstus // LVA, 101. f., 2. apr., 127. l., 55.–56. lpp.

45 Кто руководил НКВД 1934–1941. Справочник. – Москва, 1957. – стр. 495.

46 Большая Советская энциклопедия. – Том 50. – Москва, 1957. – стр. 108.

47 Turpat. – Том 15. – Москва, 1957. – стр. 377.

48 Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 83. lpp.

49 Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 81. lpp.

50 Ā. Hitlera pavēle par SS Latviešu brīvprātīgo leģiona izveidošanu // Silgailis A. Latviešu leģions. Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrā pasaules karā. – Kopenhāgena, 1962. – 340. lpp.

51 Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 452. lpp.

52 Silgailis A. Latviešu leģions. – 325. lpp.

iesaistījās ne tikai latvieši, bet arī citu tautību Latvijas iedzīvotāji. Latgalē vācu okupācijas varas izveidotajos policijas bataljonos Nr. 283, 314, 315, 325, 326, 327, 328 dienēja galvenokārt krievu tautības vietējie iedzīvotāji. Savukārt "Policijas rezerves Nr. 33" bataljonā, kuru izveidoja Vācijā no 1939. līdz 1941. gadam uz Vāciju izceļojošajiem Baltijas valstu iedzīvotājiem un vēlāk izmantoja operācijās Ostlandē (arī Latvijā), divas rotas veidoja igauņi, vienu – latvieši. Iespējams, tajā dienēja arī vācbaltieši.⁵³

Grāmatā ievietotā Rīgas geto shēma ir nepareiza.⁵⁴ Tajā ir redzams Rīgas Maskavas priekšpilsētas daļas plāns, no kura var saprast, ka geto robežas sniedzās līdz pat Krasta ielai (t. i., gandrīz līdz Daugavai), kā arī ietvēra Ivana kapus pie dzelzceļa. Patiesībā geto teritorija bija daudz mazāka. Kādēļ autori neizmantoja nevienu no A. Ezergaila pētījumā publicētajām shēmām, kurās precīzi attēlotas geto robežas un to izmaiņas?⁵⁵ Grāmatā publicētajā shēmā geto teritorijā atzīmēta Jēkabpils, Katoļu, Latgales, Pirts, Lazdonas, Kalna, Mazā Kalna, Daugavpils, Liksnas, Viļānu, Lauvas, Virsaišu, Žīdu, Jersikas, Latgales, Krasta un Kojusalas iela.⁵⁶ 1941. gada 23. oktobrī Rīgas komisāriskā virsbrīģermeistara Hugo Vitroka (*Witrock*) izdotajā rīkojumā par geto ierīkošanu Rīgā tā robežas noteiktas pa Latgales, Vitebskas, Žīdu, Lauvu, Lielā Kalna, Lazdonas, Katoļu un Lāčplēša ielu.⁵⁷ Krasta un Kojusalas iela atrodas ārpus šīm robežām. Izlasot komentāru zem geto plāna, var saprast, ka pēc Rumbulas akcijām 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī geto likvidēja, bet dzīvi palikušos 5 000 ebrejus atlaida mājās.⁵⁸ Savukārt nodaļā "Rīgas geto" lasāms: "(..) visbeidzot 1943. gada novembrī geto tika likvidēts."⁵⁹ Rīgas geto oficiāli slēdza 1943. gadā. Tomēr tikai 1944. gada jūlijā pēdējos 60 tā iemītniekus pārsūtīja uz Mežaparka koncentrācijas nometni.⁶⁰ Un kādēļ gan divrindu dzeloņdrāšu žogu ap geto uzskatīt par "viegli nojaucamu" būvi...⁶¹ Tas nenojaukts bija saglabājies arī 1944. gada rudenī, kad Rīgu ieņēma Sarkanā armija.⁶² Neprecīzs ir apgalvojums, ka "pirmās jūlija nedēļas laikā" ebrejiem lika nēsāt Dāvida zvaigzni.⁶³ Tās nēsāšana visā Latvijā bija noteikta tikai ar 1941. gada 1. augustu. Līdz tam Latvijā dažādās vietās nacistu okupācijas vara lika nēsāt uz apģērba dažādas dzeltenas krāsas zīmes.⁶⁴

Salīdzinot ar pārējām grāmatas nodaļām, kur holokaustu pārdzīvojušo personu atmiņu fragmenti lasāmi vai katrā lappusē, kā arī minēti cilvēku vārdi, materiālā par Latviju personas vārdos minētas reti. Neskaitot vācu amatpersonas SS brigādenfireru (ģenerālmajoru) Valteru Štālekeru (*Stalecker*), Ostlandes reihskomisāru Hinrihu Lozi (*Lohse*), Latvijas ģenerālkomisāru Oto Dreksleru (*Drechsler*), SS reihsfireru Heinrihu Himleru, SS obergruppenfireru (ģenerāli) Frīdrihu Jekelnu (*Jeckeln*) un Rīgas komisārisko virsbrīģermeistaru Hugo Vitroku, no Latvijas iedzīvotājiem pieminēti tikai SD īpašo uzdevumu vienības (*SD Sonderkommando*) komandieris Viktors Bernhards Arājs,

⁵³ Kangeris K. Latviešu policijas slēgtās vienības – *Lettische Schutzmannschafts-Bataillone*: pētniecības problēmas un bataljonu formēšanas priekšvēsture // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj.: Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – R., 2001. – 203. lpp.

⁵⁴ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 84. lpp.

⁵⁵ Ezergailis A. The Holocaust in Latvia 1941–1944. – Rīga, 1996. – P. 252, 342, 351, 358.

⁵⁶ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 84. lpp.

⁵⁷ Rīgas pilsētas apgabala komisāra H. Vitroka 1941. gada 23. oktobra rīkojums par geto – ebreju ieslodzījuma vietas ierīkošanu // Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums. – R., 1999. – 188. lpp.

⁵⁸ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 84. lpp.

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 415. lpp.

⁶¹ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 84. lpp.

⁶² Bijušā Rīgas geto fotogrāfija, 1944. gada novembris/decembris // Ciņa. – 1944. gada 20. decembris – 3. lpp.

⁶³ Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80. lpp.

⁶⁴ Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 238. lpp.

holokaustu pārdzīvojušie ebreji Georgs Švābs, Makss Kaufmans un Frīda Mihelšone. No ebreju glābējiem vārdā nosaukts vienīgi Žanis Lipke.⁶⁵ Atmiņas publicētas ļoti fragmentāri. Vadoties tikai pēc grāmatā esošās informācijas, skolotāji nevarēs atbildēt, piemēram, uz jautājumu, kā Frīdai Mihelšonei izdevās palikt dzīvai Rumbulas akcijas laikā.⁶⁶ Kādēļ nav ne vārda par to, kā viņa, sargiem nemanot, paslēpās novilkto drēbju kaudzē, kur sniegā nekustīgi gulēja visu dienu un nakti, kamēr aprima šaušanas troksnis? Vai Latvijas skolēni nav pelnījuši to zināt? Tāpat arī to, ka 1941. gada 8. decembrī Rumbulā dzīvi palika vēl divi Latvijas ebreji: Ella Gūtmane-Medalje un Matīss Lutriņš?⁶⁷ Ebrejs Makss Kaufmans 1941. gada 3. jūlijā prefektūrā patiešām redzēja nežēlīgus skatus⁶⁸, un, viņaprāt, latvieši lielā mērā vainojami tur notikušajā. Šķiet, vienīgi šā iemesla dēļ grāmatā ievietots viņa atmiņu citāts, kas ir tā saīsināts, ka praktiski neko neizsaka, tikai kalpo par apsūdzību latviešu "negēlibām". Izrēķināšanos ar ebrejiem prefektūrā vadīja "Einzacgrupas A" komandieris Valters Štālekērs, vācietis, nevis latvietis, cenšoties radīt iespaidu par to, ka latvieši pēc savas iniciatīvas izrēķinās ar ebrejiem un padomju kolaborantiem. Šķiet, ja ne toreiz, tad vismaz mūsu dienās viņa plāns īstenojas, pateicoties nekritiskai vēstures avotu atlasei S. Brukfelda un P. A. Levina darbā.

Nelielajā pārskatā par ebreju glābšanu Latvijā uzsvērts tikai Žaņa Lipkes veikums.⁶⁹ Bet Latvijā bija arī citi drosmīgi cilvēki, kuri palīdzēja ebrejiem slēpties. Kādēļ grāmatas veidotāji nemēģināja tos noskaidrot un neaicināja palīgā Latvijas vēsturniekus, kuriem ir pieejama informācija? Aizskarošs ir paziņojums: "Parasti latvieši palīdzējuši vienam vai diviem ebrejiem. Bet ostas strādnieks no Rīgas Žanis Lipke veica īstu varoņdarbu."⁷⁰ Tas liek domāt, ka ebreju glābēji vērtējami pēc izglābto skaita. Tas nesaskan ar Zviedrijas premjera J. Pērsone grāmatas ievadā uzsvērtu domu par "katra cilvēka neaizskaramo vērtību".⁷¹ Ikvienš, kurš nacistu okupācijas gados palīdzēja vajātajiem ebrejiem, ir pelnījis, lai viņa vārds būtu plašākai sabiedrībai zināms. Jezupata Amola no Babītes pagasta, kura slēpa pie sevis bērnus Marinu un Leonardu Hoffus no Jelgavas, riskēja ar savu un savu tuvinieku dzīvībām. Nacistu okupāciju viņiem izdevās pārdzīvot, bet 1949. gada 25. martā Amolu ģimēni deportēja uz Sibīriju.⁷² Krāslavas priesteris Izidorš Ancāns, kurš 1941. gadā palīdzēja bēgt no nošaušanas Dāvida Barkāna četru cilvēku ģimēnei ar bērniem, 1950. gada 29. maijā tika apcietināts un vēlāk notiesāts uz 10 gadiem ieslodzījumā.⁷³ Labi, ka grāmatā tomēr minēts Latvijā no holokausta izglābto ebreju kopskaits – ap 400.⁷⁴

Jāuzsver arī fakts, ka grāmatas beigās ievietotajā ieteicamās literatūras sarakstā nav nevienas grāmatas par holokaustu Latvijā.⁷⁵ Vienīgi citētās literatūras sarakstā minēts A. Ezergailis pētījums "Holocaust in Latvia. 1941–1944", F. Mihelšones atmiņu izdevums "I Survived Rumbula" un L. Pancis atmiņas no krājuma "Deportation to the East".⁷⁶

65 Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 80.–88. lpp.

66 Turpat. 85. lpp.

67 Ezergailis A. Holokausta vācu okupētajā Latvijā. – 293.–298. lpp.

68 Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 87. lpp.

69 Turpat.

70 Turpat.

71 Turpat. – 2. titullapa.

72 Represēto saraksts 1949. – 3. sēj. – Žurnāla "Latvijas Arhīvi" pielikums. – R., 1995. – 111. lpp.

73 No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – R., 1999. – 14. lpp.

74 Brukfelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem... – 87. lpp.

75 Turpat. – 89.–90. lpp.

76 Turpat. – 91. lpp.

Kopumā grāmata ir interesanta. Atzīstamas ir pūles radīt mācību grāmatu par tik nopietnu vēstures tēmu kā holokausts. Tomēr tajā ir daudz neprecizitāšu, nav minēti svarīgi vēstures fakti vai tie atklāti nepilnīgi. Lasītājs neiepazīst pilnvērtīgu holokausta vēstures ainu ne Eiropā, ne Latvijā. Ja grāmatā novērstu minētās kļūdas, tā kļūtu daudz objektīvāka un to drošāk varētu izmantot par mācību līdzekli. Būtu vēlams arī latviešu izdevumā paplašināt vietējo materiālu, dot vairāk dokumentālu liecību un precīzu atmiņu.

Textbook for Schools about the Holocaust in Europe

INESE DREIMANE, OJĀRS STEPENS

The Holocaust is an important topic that must be taught in schools. The Latvian translation of Stephane Bruchfeld's and Paul A. Levine's book *Tell It to Your Children*, which appeared in 2002, is one of the few teaching materials available in Latvia. The book provides a historical survey of the Holocaust in Europe. Documents, photographs and eyewitness accounts make it lively. A separate chapter is added about the Holocaust in Nazi-occupied Latvia. Unfortunately, the book, though filling a gap, needs improvements to be considered a reliable teaching tool.

Many imprecisions and errors detract from the book's value. Documents and eyewitness accounts are fragmentary. Many historical facts and events are explained one-sidedly. That applies especially to the account about the Holocaust on Latvian territory. A more extensive description of events, more eyewitness accounts and more documents are needed. The historical background of Jews in Latvia does not receive adequate treatment. The impact of the Soviet mass deportation of 14 June 1941 and the role of Nazi anti-Semitic propaganda on events during the early phase of Nazi German occupation are not explained adequately. Members of the Latvian Legion formed in 1943 are accused of being participants in the Holocaust, although the annihilation of Latvian Jews had already been accomplished by early 1942. Data about the number of Jews in Latvia before World War II and the number killed in the Holocaust are imprecise.

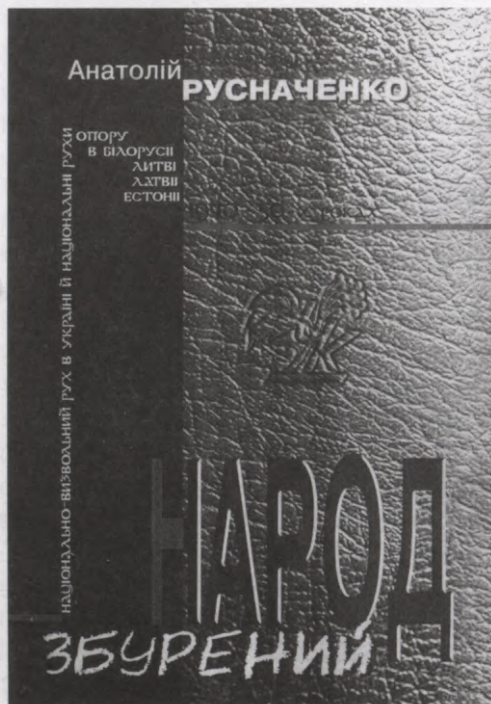
The selection of photographic material in a textbook for school children needs to be reconsidered as well. Many of the images are emotionally disturbing and shocking. Can the number of photographs dealing with violence and murder be reduced and replaced with others that would still reveal the tragic history but without the direct shock effect?

Okupēto tautu cīņa pret impērijām

HEINRIHS STRODS

Anatolijs Rusnačenko. Bruņotā tauta. Nacionālās atbrīvošanās kustība Ukrainā un nacionālās pretošanās kustības Baltkrievijā, Lietuvā, Latvijā, Igaunijā 1940.–1950. gadā. – Kijeva, 2002. – ukraiņu valodā – 519. lpp.

Анатолій Русначенко. Народ зброуєний. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи о пору в Білоруссії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – Київ, Університетське видавництво "Пульсари", 2002. – 519 с. ISBN 996-7671-41-0.

Ukrainas un Baltijas tautu bruņotās cīņas pret okupāciju 1940.–1950. gadā ir pētītas gan trimdas vēsturnieku darbos, gan, jo sevišķi, pēc šo tautu atbrīvošanās no okupācijas 1991. gadā. Taču šis cīņas pētījumi aptvēruši atsevišķus gadus, teritorijas vai atsevišķas valstis.¹ Līdz šim novārtā atstāto minēto tautu cīņu kopsakaru vērtējis ukraiņu vēsturnieks, vēstures doktors Anatolijs Rusnačenko (dz. 1950. g.), kurš Latvijas vēsturniekiem pazīstams ar saviem referātiem Latvijas vēsturnieku organizētajās konferencēs Rīgā par ukraiņu pretošanos, kas bija viņa līdz šim ukraiņu valodā publicēto piecu grāmatu pētījumu tematika.² A. Rusnačenko ir viens no ražīgākajiem ukraiņu tautas pretošanās kustības pētniekiem, iekļaujot savos pētījumos arī tautas sociāli politiskā noskaņojuma vēsturi.

1939.–1940. gadā PSRS okupētās tautas bija pārdzīvojušas sarkanās impērijas tvērienus (masu deportācijas, saimniecisko un garīgo apspiešanu u. c.), tāpēc ukraiņu, poļu un Baltijas tautu bruņotā nevardarbīgā un garīgā cīņa pret sarkano okupāciju sākās līdz ar Sarkanarmijas atgriešanos 1943.–1944. gadā. Tajā pašā laikā 1939.–1940. gadā PSRS okupācijas neskartās tautas,

¹ Laisves kovos 1944–1953 metais. – Kaunas, 1996; H. Strods. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956. I, II. – R., 1996., 1999.

² На шлеху до української (1989–1991); Робітничий рух на Україні в 1989–1993 р. (I, II); Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950 – понаток 1990х років (I, II); Розимом и сердцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років і приселана сила. Робітники, робітничий рух і назалежні протспілки в Україні від 1940 до 1991 років.

kuras impērija anektēja ar līdzīgām metodēm kā minēto tautu grupu, gan tēlojot atbrīvotājus, gan demokrātus, tomēr sarkano impēriju uzskatīja par mazāku ļaunumu nekā brūno impēriju un atklātā cīņā nestājās. Bija jāpaiet gandrīz gadu desmitam un pat vairāk, kad šīs pirmo reizi sarkanās impērijas okupētās tautas cēlās cīņai pret apspiedējiem Berlīnē, Budapeštā, Prāgā, Gdaņskā u. c. Pirmo reizi šo okupēto tautu cīņa tagad saviņās ar otrreiz okupēto tautu cīņu, kas nevardarbīgajā un garīgajā formā paplašinājās. Blakus sociālisma modeļa ekonomiskajam sabrukumam un sakāvēm kaujas laukos šī cīņa bija svarīgs faktors totalitārās PSRS impērijas sabrukumam, līdzīgi, kā tas jau gadsimtiem bija noticis ar vēl senākajām impērijām. Grāmata pievēršas totalitārās PSRS impērijas divreiz okupēto tautu cīņai (izņemot Austrumpoliju).

Grāmata veidojusies, veicot plašus pētījumus galvenokārt Ukrainas arhīvos, taču izmantoti arī Lietuvas un Latvijas valsts arhīvu materiāli (kopskaitā – 18) un, protams, daudzi publicētie dokumenti, laikabiedru atmiņas un literatūra, taču vairākumā austrumslāvu valodās un nedaudz angļu valodā. Grāmatai ir 8 nodaļas.³ Grāmatas nobeigumā sniegts kopsavilkums ukraiņu⁴ un angļu⁵ valodā, kā arī personu rādītājs.⁶

7. nodaļā divdesmit vienā lappusē autors pirmo reizi ukraiņu lasītājus iepazīstina ar "Nacionālo pretošanās kustību Latvijā". Grāmatā apskatīta pretošanās pirmajai komunistu okupācijai, analizēts kolaboracionisms un pretošanās nacistu okupācijai, stāstīts par Latvijas nacionālo partizānu organizācijām un pretošanos otrajai komunistu okupācijai, īpašā paragrāfā apskatot jaunatnes pagrīdes darbību. Autors izmantojis galvenokārt pētījumus, kas izdoti angļu valodā, taču, spriežot pēc atsaucēm, kā minēts, izmantojis Latvijas Valsts arhīvu un arī pētījumus latviešu valodā. Grāmatā sniegtajam raksturojumam par pretošanās kustību divu totalitāro impēriju okupācijām ir liela nozīme ukraiņu lasītāju iepazīstināšanai ar faktisko stāvokli, jo sevišķi tāpēc, ka līdz šim arī šajā jautājumā dominēja komunistu propagandistu veidotā fatamorgāna. Cilvēkus, kā raksta autors, okupācija atstāja garīgi izkropļotus.⁷

Taču 7. nodaļā ir sastopamas arī kļūdas. Piemēram, autors apgalvo, ka nacisti Latvijas pārvaldei un kolonizācijai sagatavojuši vācbaltiešus, vācu kolonistus un Vācijā dzīvojošos latviešus.⁸ Sastopams diezgan daudz redakcionālu neprecizitāšu.⁹ Taču secinājumi ir pamatoti. Nodaļas nobeigumā autors raksta: "Nācija cīņā pret ievērojami spēcīgāku pretinieku nav iznīcināma."¹⁰

Pretošanās kustību kā pret nacistu, tā komunistu okupāciju A. Rusnačenko apskata kā nacionālās un valsts identitātes formēšanās turpinājumu Ukrainā, Baltkrievijā un Baltijas valstīs, kuras bija okupējusi un anektējusi PSRS. Autors atzīst, ka lietuvieši un latvieši ir vieni no visnenākajiem Eiropas iedzīvotājiem.¹¹ Taču nav saprotams, kāpēc šo īpašību autors nepiedēvē arī igauņiem, kuri, spriežot pēc līdzšinējiem arheologu un antropologu pētījumiem, ir vēl senāku Baltijas iedzīvotāju pēcteči nekā lietuvieši un latvieši.

³ Ukrainas atbrīvošanās kustības pretvācu fronte. Ukraiņu un poļu pretestība. Par Ukrainu – pret PSRS bolševistisko totalitāro impēriju. Baltkrievija no samierināšanās līdz pretošanās kustībai. Lietuviešu nacionālā pretošanās. Nacionālā pretošanās kustība Latvijā. Nacionālā pretošanās kustība Igaunijā.

⁴ 498.–503. lpp.

⁵ 507. lpp.

⁶ 508.–518. lpp.

⁷ 461.–481. lpp.

⁸ 462. lpp.

⁹ Aizsargi – airsarg; Sarkanarmijas 43. strēlnieku divīzija – 48. strēlnieku divīzija; Antons Juhmevičs – Anotns Juhnevičā; Jānis Zetiņš – Jānis Zelkalns; Oskars Kalpaks – Dekar Kalpaks u. c.

¹⁰ 481. lpp.

¹¹ 419. lpp.

Lielāko vērību autors, saprotams, pievērš ukraiņu pretošanās aspektam.¹² Autors uzskata, ka ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu nacionālā pretošanās kustība, jo sevišķi Vācijas–Krievijas kara (1941–1945) laikā, bija vērsta arī pret poļiem.¹³ Analizējot ukraiņu tautas nacionālo atbrīvošanās kustību pret divām totalitārām okupācijām, autors kā ievadā, tā noslēgumā atzīst, ka šī ukraiņu cīņa bija unikāla parādība ne tikai Ukrainas, bet arī visas Eiropas vēsturē.¹⁴ Autors secina, ka ukraiņu tautas atbrīvošanās kustība attīstījies no ierobežotas nacionālās kustības uz revolucionāri demokrātisko nacionālismu.¹⁵ Šo atzinumu attiecībā pret Ukrainu, acīmredzot vispārinot uz visām PSRS 1939.–1940. gadā anektētajām valstīm, autors secinājis par nacionālās identitātes formēšanās turpināšanu pretošanās laikā, kaut arī Baltijas valstīs tas nav novērojams. Vēl vairāk – pretošanās kustība Baltijas valstīs prasīja atgriešanos pie šo valstu demokrātiskajām Satversmēm, kas bija izstrādātas 20. gadu sākumā, tā noraidot 30. gados šeit pastāvošos autoritāros režīmus. Šo rindu autoram līdz šim nav izdevies atrast pretošanās kustības propagandistiskos dokumentus vai pat publikācijas nelegālajā presē, kur pretošanās kustība prasītu vadoņa režīma atjaunošanu vai paredzētu Latvijas valsts 1922. gada Satversmes reformas, kas tālāk formētu Latvijas nācijas identitāti.

Otrais jautājums, par kuru gribētos ar autoru diskutēt, ir viņa apgalvojums, ka pirmajā PSRS okupācijas gadā (1940. g.) Baltijas valstīs nenotika pretošanās okupācijai. To autors skaidro ar iedzīvotāju dezorientāciju, elites nesaprašanu par draudošajām briesmām – it kā jaunais režīms neapdraudētu – un “mazo nāciju” kompleksu.¹⁶ Svarīgu vietu šādas situācijas izveidei ieņēmuši arī PSRS specdienesti. Pašreizējie pētījumi Latvijā pierāda, ka PSRS notiekošā vardarbīgā kolektīvizācija, latviešu genocīda PSRS un citas objektīvas informācijas nesniegšana tautai plašas saziņas līdzekļos 20. gadsimta 30. gados K. Ulmaņa laikā, protams, mazināja tautas pretošanos 1939.–1940. gada okupācijai. Tāpat nenoliedzami arī plašais PSRS specdienestu darbs, izmantojot PSRS–Latvijas draudzības biedrību VOKS-U, MOPR-U un, protams, LKP. Taču mūsu rīcībā arhīvu materiālu trūkuma dēļ pašreiz ir maz pētījumu. Toties autora apgalvojums, ka Baltijas valstīs 1940. gadā nenotika pretošanās, un šāda secinājuma skaidrošana ar “mazo nāciju” kompleksu liecina par autora nepietiekamu informāciju un par viņa nepietiekamajām šā perioda avotu un literatūras zināšanām. Garīga, nevardarbīga un vardarbīga pretošanās kustība okupācijai 1940. gadā Baltijas valstīs notika un aptvēra arvien plašākas aprindas.

Trešais jautājums, par ko gribētos ar autoru diskutēt, ir autora veiktais pretošanās kustību iedalījums vienkārši pretošanās kustībā un nacionālajā atbrīvošanās kustībā, kas minēts jau grāmatas virsrakstā. Baltijas pretošanās kustības autors uzskata vienkārši par pretošanās kustībām, savukārt ukraiņu tautas pretošanās kustība grāmatā raksturota augstākajā pakāpē – kā nacionālā atbrīvošanās kustība.¹⁷ Jāpiekrit autoram, ka pretošanās kustībām visās PSRS okupētajās teritorijās bija multikauzāli cēloņi, tās apspiešanai okupācijas vara centās izmantot veselu pasākumu kompleksu – slepenos ziņotājus, propagandu, militāru spēku kolaborantus, deportācijas un kolonizāciju ieskaitot, “industriālo internacionalizāciju”, paplašinot militārās rūpniecības uzņēmumu (oboronkas) izplatību. Autoram jāpiekrit, ka politisko tīrīšanu un kolonizācijas ietekmē Latvijā un Igaunijā pamattautas 20. gadsimta 80. gados kļuva gandrīz par mazākumu. Autors atzīst, ka Austrumukrainā, kur valdīja krievu nacionālisms, impērijas pozīcijas bija stipras un ukraiņu nacionālā pretošanās kustība maz izplatījās atšķirībā no Baltijas republikām, kur tā aptvēra visas to teritorijas vienmēri.

12 12.–418. lpp. (82% teksta)

13 507. lpp.

14 7. lpp.

15 507. lpp.

16 498. lpp.

17 502. lpp.

Jāpiebilst, ka autora apskatīto valstu okupāciju un aneksiju 1939.–1940. un 1944.–1945. gadā noteica pasaules varenā trijnieka ietekme Austrumeiropā.

Pētnieku rīcībā pašreiz esošo materiālu analīze liecina, ka komunistiskā PSRS ar nacistiskās Vācijas koordinētu piekrišanu okupēja Rietumukrainu, Rietumbaltkrieviju, Latviju un pārējās Baltijas valstis.

1945. gadā viena no Eiropas totalitārajām impērijām – nacistiskā Vācija – tika sakauta, bet otrā totalitārā impērija – komunistiskā PSRS – šoreiz ar Rietumu demokrātiju plašu atbalstu uzvarēja un ar to pašu demokrātiju piekrišanu paplašināja savas robežas, tieši vai netieši pakļaujot 10 Eiropas valstis.

Liktenis ir manu tautu gadu simtos vedis cauri visādiem pārbaudījumiem, taču tauta visā savā vēstures gaitā pa dažādiem ceļiem atrada izeju no šiem pārbaudījumiem. Tāpēc vēstures pētišanu var uzskatīt par atslēgas meklēšanu šodienas un nākotnes notikumiem Latvijas vēsturē. 20. gs. otrā puse bija pats briesmīgākais posms Latvijas vēsturē – nacionālās valsts okupācijas gadi. Tāpēc okupācijas vēstures pētišana ir atslēgu meklēšana mūsdienu politikai.

Dr. A. Rusnačenko pētījums, kurš pirmo reizi PSRS divreiz (1939–1940; 1944–1945) okupēto zemju atbrīvošanās cīņās apskata kopsakarā visās impērijas okupētajās eiropiskajās tautās, vienmēr uzsverot šo tautu vēsturiskās saknes un eiropisko dzīvesveidu, ir nozīmīgs pētījums PSRS okupācijas laika vēstures skaidrošanā. Šī grāmata sniedz lielu ieguldījumu nacionālo aizvairojumu cēloņu skaidrošanā un to pārvarēšanā 21. gadsimtā.

The Struggle of Occupied Nations against Occupying Empires

HEINRIHS STRODS

Nation under Arms is the sixth book of Ukrainian historian Anatoly Rusnachenko devoted to the history of Ukrainian resistance. It was published in Kiev in 2002 and describes the post-World War II armed resistance struggle of nations occupied by the USSR in 1939 and 1940. The book is based on extensive primary and secondary research. It analyses primarily the Ukrainian armed struggle after the beginning of World War II against both occupying empires, the Soviet Union and National Socialist Germany. The author concludes that this struggle developed from a limited national movement into a revolutionary national democracy.

In addition, the author also analyses national armed resistance against the same two powers in Belarus, Estonia, Latvia and Lithuania. He intends to extend his analysis to Poland and Moldavia in a subsequent volume. Rusnachenko concludes that armed resistance of nations occupied by the Soviet Union in 1939 and 1940 began immediately, continued after the end of World War II and was a unified and unique phenomenon in Europe. On the other hand, nations occupied by the USSR at the conclusion of World War II, such as the Czechs, Hungarians, East Germans, started their struggle almost ten years later, mainly in the form of non-violent resistance. On the whole, however, along with the failure of the Soviet economic system and Soviet inability to keep up with the cold-war arms race, armed and non-violent resistance of nations occupied by the Soviet Union from 1939 to 1946 was a significant factor in the collapse of the Soviet totalitarian empire.

Jaunākie pētījumi Latvijas ebreju un antisemitisma vēsturē

AIVARS STRANGA

Leo Dribins. Ebreji Latvijā. – Rīga: "Elpa", 2002. – 273 lpp.

Leo Dribins. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. –

Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. – 183 lpp.

Leo Dribins

**Ebreji
Latvijā**

Ienākot katrā lielākā grāmatnīcā jebkurā Vakareiropas zemē, nemaz nerunājot par ASV, varam viegli atrast grāmatu plauktus, veltītus tieši ebreju vēsturei; tie ir valstīs, kurās ebreju skaits nekad nav sasniedzis – vismaz pēc Pirmā pasaules kara – pat 1% no iedzīvotājiem (Vācijā pirms Hitlera nākšanas pie varas ebreju skaits nedaudz pārsniedza 500 000 – mazāk par 1%; šobrīd lielākā kopiena – tikpat liela kā Vācijā 1933. gadā – ir Francijā, bet arī tā tikko tuvojas vienam procentam). Skaidrs, ka lielā katastrofa – holokausts – genocīda un masveida slepkavību simbols 20. gadsimtā, kurā no deviņiem miljoniem ebreju, kas 1939. gadā dzīvoja 21 Eiropas valstī, gandrīz seši miljoni tika nogalināti¹, ir galvenais – lai arī ne vienīgais – cēlonis stabilai, nerimstošai, pat – augošai interesei par Eiropas – īpaši Austrumeiropas – ebreju un viņu attiecībām ar pamatnāciju vēsturei.

50. gadu beigās sākās arī spēcīgā interese par holokausta vēsturi (uz šo brīdi sarakstīts vairāk nekā 100 000 grāmatu, rakstu un eseju²), pat radot bažas – visbiežāk pārspīlētas un nepamatotas, ka ir radusies speciāla "holokausta industrija" (Normana G. Finkelšteina pretrunīgās grāmatas nosaukums). Komunistiskās diktatūras gados Austrumeiropā tikai Polijā un Čehoslovākijā tika publicēti – lai arī neievērojamā skaitā – darbi, kas veltīti ebreju vēsturei, ieskaitot holokaustu. Okupētājā Latvijā valdīja pilnīgs klusums, pat vairāk – interese par ebreju vēsturi tika vajāta padomju cīņās pret "cionismu – rasisma formu" ietvaros (jāatzīmē, ka vēsturnieks Edgars Blumfelds (1928–1998) tomēr centās 60. gados atspoguļot holokausta vēsturi Latvijā,

¹ Nirnbergas prāvā nogalināto ebreju skaits tika lēsts 5,85 miljoni, vēlāk akadēmiskos pētījumos tas tika vai nu samazināts (ievērojamākais holokausta pētnieks Rauls Hilbergs minēja 5,1 miljonu – mazākais skaitlis zinātniskos darbos (revizionistu sacerējumi netiek ņemti vērā), vai – paaugstināts – Jakubs Leščinskis ir minējis visaugstāko – 5,957 milj. – Sk. Norman Davies. Europe. A History. – New York: Oxford University Press, Oxford, 1996. – Pp. 1023–1024, 1167.

² Norman M. Naimark. Fires Of Hatred. Ethnic Cleansing In Twentieth – Century Europe. – Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge, 2001. – P. 58.

tāpat kā Marģers Vestermanis darbos par Vērmahta lomu nacistu okupācijas režīmā Latvijā). Pirmās publikācijas kļuva iespējamās tikai 1988. gadā, sākoties Atmodai.³ Uz to brīdi brīvājās Rietumu zemēs jau bija nākuši klajā vairāki pētījumi, veltīti Latvijas ebreju vēsturei. Divus darbus var pat novērtēt kā klasiskus, bez kuru izmantošanas Latvijas (arī Lietuvas un Igaunijas) ebreju vēstures pētniecība nav iedomājama. Pirmais bija 1971. gadā Telavivā izdots sējums "The Jews in Latvia"⁴; otrais – Izraēlas profesora, pazīstamā Austrumeiropas ebreju vēstures pētnieka Ezras Mendelsoņa (*Ezra Mendelsohn*) sarakstītā Austrumu un Centrāleiropas ebreju vēsture laikā starp diviem pasaules kariem – paraugdarbs analīzes, sintēzes un akadēmiski izsvērtu secinājumu ziņā.⁵

Astoņdesmito gadu beigās savos pētījumos par holokausta vēsturi Latvijā jau būtiskus rezultātus bija guvis ASV profesors Andrievs Ezergailis – tieši 1988. gadā, Atmodas augošās vārda brīvības apstākļos, Rīgā tika publicēts viņa darbs, veltīts V. Arāja komandas noziedzīgās darbības vēsturei.⁶ Publikācijai bija liela nozīme, iepazīstinot Latvijas autorus ar Rietumu akadēmiskajiem standartiem un kritērijiem holokausta pētniecībā. Laika posmā kopš 1988. gada Latvijas ebreju vēstures tematikai veltīto darbu skaits ir audzis ļoti strauji, taču ne tik strauji ir pieaudzis nopietnu akadēmisku un novatorisku pētījumu daudzums. Šajā – ne populārzinātnisko vai novadpētniecisko publikāciju – kategorijā jāierindo: 1) T. Aleksejevas un S. Bogojavlenskajas pētījumi, veltīti Kurzemes hercogistes un Kurzemes guberņas cariskajā Krievijā un Rīgas ebreju vēsturei 16.–20. gs. sākumā⁷; abu pētnieču darbi ir novatoriski, balstīti uz nopietniem pētījumiem Latvijas arhīvos. Īpaši nozīmīga ir S. Bogojavlenskajas dotā pilnīgi jaunā informācija un vērtējumi par diezgan plašajiem uzbrukumiem ebrejiem Rīgā, Liepājā un Jaunjelgavā 1881. gadā, kā arī par grautiņu Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, 1905. gada 22. oktobrī; 2) J. Šteimaņa, B. Volkoviča un citu Daugavpils autoru radītā trissējumu Daugavpils ebreju vēsture, kā arī pamatīgie pētījumi par ebreju politiskajām, sabiedriskajām un kultūras organizācijām Latvijā 1918.–1940. gadā⁸; 3) A. Ezergaiļa, M. Vestermana, R. Viksnas un Dz. Ērgļa pētījumi par holokaustu Latvijā.⁹

Neraugoties uz vairāku autoru diezgan daudzajām publikācijām ebreju Latvijā vēsturē, L. Dribina pētījumiem ir nopietna vieta starp citu autoru darbiem. "Ebreji Latvijā" ir populāra un vienlaikus zinātniski pamatota ebreju vēsture Latvijā kopš pirmajiem ebreju ienācējiem līdz pat ebreju kopienas dzīvei 2002. gadā neatkarīgajā Latvijā; īpaša uzmanība veltīta tieši ebreju kopienas atdzimšanai pēc 1988. gada. Ebreju vēsture Latvijā tiek aplūkota plaša vēsturiska konteksta ietvaros, raksturojot ebreju diasporas izcelsmi un attīstības galvenos posmus; L. Dribinam nav raksturīga šaura, lokāla vai tikai novadpētnieciska pieeja, kas neļautu izprast ebreju daudzveidīgo vēsturi Latvijā, saistītu ar Polijas, Krievijas, Vācijas ebreju likteņiem. Grāmatas vērtību palielina tabulas, kas raksturo ebreju demogrāfijas dinamiku, iespaidīgs ebreju vēsturei veltītās bibliogrāfijas saraksts, izsmeljošas ziņas par daudziem ievērojamiem ebrejiem un citi pielikumi. Autora paveikto nemazinās arī dažas manas piezīmes un precizējumi:

³ Publikāciju sarakstu sk. L. Dribins. *Ebreji Latvijā – 192.–201.* lpp.; īsu pārskatu par literatūru sk. arī A. Stranga. *Ebreji un diktatūras Baltijā. 1926.–1940.* – Rīga: LU, 2002. – 10.–13. lpp.

⁴ *The Jews in Latvia.* – Association of Latvian and Estonia Jews in Israel. – Tel Aviv, 1971.

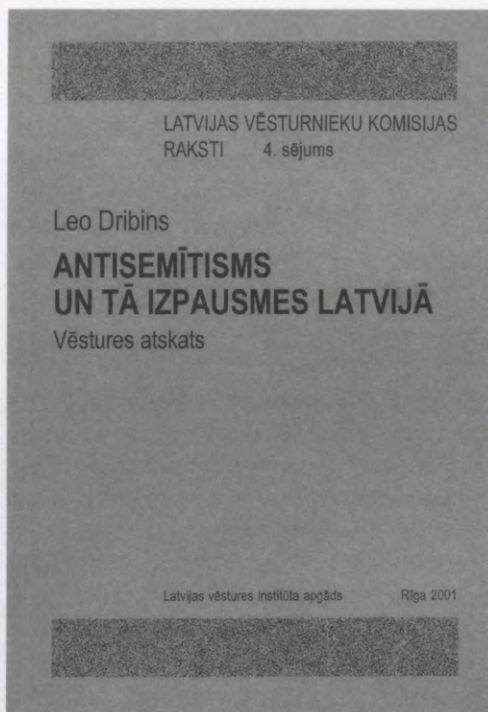
⁵ Ezra Mendelsohn. *The Jews Of East Central Europe Between The World Wars.* – Bloomington: Indiana University Press, 1987.

⁶ A. Ezergailis. *Arāja komanda.* – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1988. – Nr. 10. – 2.–49. lpp.

⁷ T. Aleksejeva. *Ebreji Kurzemes hercogistē (1561–1795).* Disertācija vēstures zinātņu doktora grāda iegūšanai. – Rīga, 1996; S. Bogojavlenskaja. *Kurzemes guberņas un Rīgas ebreju sabiedrība (1785–1915).* Magistra darbs. – LU, 2002.

⁸ Sk. atsauci Nr. 3.

⁹ Turpat.

1) darbā tiek pieminēta plaši pazīstamā Mendeļa Beilisa lieta 1911.–1913. gadā cariskajā Krievijā – melīga apsūdzība ebrejam reliģiski motivētā rituālslepkavībā. Mazāk zināms ir tas, ka tieši šāda patī apsūdzība daudzus gadus iepriekš (1884. gadā) tika izvirzīta pret Ludzas (tolaik Vitebskas guberņas pilsētas) iedzīvotāju tirgotāju Zimeli Locovu, viņa sievu Esteri, kā arī Leiburu Gurviču un Musju Haimu, kuri it kā 1883. gada 17. novembrī esot nogalinājuši pareizticīgo Locova kalponi Mariju Driču. Neraugoties uz prokuratūras safabricētajām apsūdzībām, piesēdētāju tiesa visus apsūdzētos atļāva, bet krievu jurists kņazs A. I. Urusovs konsekventi iestājās pret t. s. krievu sabiedrisko domu, kas centās noskaņot kristiešus pret ebrejiem kā fanātiskiem kristiešu slepkavām¹⁰;

2) raksturojot K. Ulmaņa ekonomisko politiku, autors uzskata, ka režīma ievie-

tie ierobežojumi ebreju biznesam skāra tikai lielražošanu un tiem bija tikai pagaidu, pārejoša nozīme.¹¹ Domāju, ka tiem nebija raksturīgs ne viens, ne otrs. Tiesa, līdz 1939. gadam nacionalizācija patiešām skāra lieluzņēmumus, taču citi pasākumi un ierobežojumi (augstāki nodokļi ebreju uzņēmumiem; importa un eksporta atļaujas, kuru izdošanā tika piemērots nacionalitātes princips; valsts uzņēmumu veidošana un favorizēšana visās ekonomikā nozarēs, lai ierobežotu minoritāšu lomu saimniecībā un citi pasākumi) atstāja iespaidu uz jebkuru uzņēmumu neatkarīgi no lieluma¹²; uz 1938. gada pavasari visa saimnieciskā dzīve Latvijā bija pakļauta visaptverošai valsts kontrolei un regulēšanai; iepriekšējo gadu ierobežojumiem bija nācis klāt vēl likums par kopdarbības sabiedrībām, kas noteica: "(..) sīku un noteiktu kompetenču reglamentāciju un vadonības principu." (sic! – "vadonības princips" ekonomikā!); likums par akciju un paju sabiedrībām, kurš noteica, ka līdz 1938. gada 1. jūlijam visām minētajām sabiedrībām jāiegūst Finanšu ministrijas atļauja darbības turpināšanai, dodot ministrijai iespēju tās pārreģistrēt vai ne; likums par amatniecības aizsardzību, kurš pieprasīja Latvijas Amatniecības kameras atļauju amatniecības uzņēmuma atvēršanai un kameras realizētas "īpašas pārbaudes" – tas ievadīja valsts augošu iekļaušanos pat amatniecībā.¹³ Pašā okupācijas priekšvakarā Ulmaņa režīms bija izšķīries par jauniem soļiem ebreju ekonomiskajā ierobežošanā, tagad jau – pat tirdzniecībā: 1940. gada 29. martā Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera konfidenciali apsprieda jautājumu par "(..) minoritāšu, it sevišķi žīdu, iespaida mazināšanu tirdzniecībā (..)"; tika nolemts, ka jāpanāk ebreju uzņēmumu skaita "(..) samazināšana dabiskas (sic! – A. S.) likvidācijas ceļā (..)";¹⁴

¹⁰ Sk. Pēterburgas laikrakstu "Novoje Vremja". – 1885. – 21. apr.

¹¹ L. Dribins. Ebreji Latvijā. – 55. lpp.

¹² Sk. sīkāk. – A. Stranga. Ebreji un diktatūras Baltijā. – 180.–191. lpp.

¹³ L. Ēķis (finanšu ministrs). Saimnieciskās politikas mērķi vienotas valsts gadu maiņā. – "Economists". – 1938. – 15. maijs. – 468.–470. lpp.

¹⁴ LVVA, 1691. f., 1. apr., 1517. l., 30.–31. lp.

lieki teikt, ko autoritārā režīmā – lai cik mērens tas arī būtu bijis – varēja nozīmēt “dabiska likvidācija”;

3) rakstot par Ulmaņa represijām pret pagrīdē iedzītajiem pērkonkrustiešiem, autors uzskata, ka apcietināto pērkonkrustiešu skaits sasniedzis 800. Šķiet, ka tas ir pārāk daudz: pats pērkonkrustiešu vadonis G. Celmiņš uzskatīja, ka to bijis 400, tiesa – tie bija, viņaprāt, apcietināti līdz 1938. gada nogalei¹⁵; 1939.–1940. gada pirmajā pusē tik ievērojamu pērkonkrustiešu arestu, kas ļautu palielināt apcietināto skaitu divreiz, nebija (visdaudzskaitlīgākie aresti notika 1935. gadā, kad tika apcietināti 130 pērkonkrustiešu, taču galvenokārt uz ļoti īsu laiku);

4) neliels precizējums attiecībā uz ievērojamā vācu operdirigenta Leo Bleha ierašanos Latvijā – tas notika nevis 1937. gadā, bet 1938. gada 13. janvārī; Bleham, kurš 35 gadus bija vadījis Berlīnes operu, ne tikai atļāva ierasties no nacistu Vācijas, kur viņu sāka vajāt rasistisku apsvērumu dēļ, bet viņš tūlīt pat tika iecelts par Latvijas Nacionālās operas galveno dirigentu. Tikko ieradies Rīgā, Blehs paziņoja, ka vēlas mūsu operā iestudēt savus pasauleslavenos uzvedumus: Dž. Verdi “Aīdu”, “Masku balli” un V. A. Mocarta “Burvju flautu”. “Aīdas” jauninscenējums Latvijas operā vēra priekškaru jau 27. janvārī, divas nedēļas pēc Bleha ierašanās! 25. martā sekoja Dž. Pučīni “Manona Lesko”, gada beigās – Verdi “Rekviems” un 1940. gada 15. februārī – “Burvju flauta” ar nepārspējamo Elfrīdu Pakuli ļoti sarežģītajā Nakts karalienes lomā. Bleha veidotie inscenējumi sadarbibā ar režisoru Jāni Zariņu un scenogrāfu P. Rožlapu bija augstākā mākslinieciskā virsotne Nacionālajā operā 30. gados.¹⁶

Nemot vērā mūsu izdevuma specifiku, lielāku uzmanību vēlos pievērst ebreju likteņu padomju un nacistu okupācijas gados atspoguļojumam L. Dribina darbos. L. Dribins pamatoti uzsver, ka ievērojama daļa ebreju atbalstīja Latvijas okupāciju 1940. gadā, kuru īstenoja Padomju Savienība; pamatota ir arī atziņa, ka šis atbalsts “(..) izraisīja nacionāli noskaņotās tautas daļā nosodījumu un veicināja antisemitiska noskaņojuma pastiprināšanos (..)”.¹⁷ Tomēr nevaru atturēties, neizsakot divas piezīmes: a) Dribinam vienmēr ir raksturīga ļoti pārdomāta, uzmanīga valoda; tas ir pat slavējami, taču šoreiz formulējumi, raksturojot daudzu ebreju uzgavilēšanu okupantiem, ir pārāk maigi; tie nonāk pretrunā ar to grūti aprakstāmo naidu pret brīvo Latviju un prieku par tās bojāeju, kāds tika pausts 1940. gada vasarā; b) grūti pieņemt viedokli, ka ļoti daudzo ebreju nostāju diktēja tikai bailes no Hitlera; tas neatbilst 1940. gadam raksturīgajai notikumam uztverei, kurā bailēm no Hitlera, protams, bija vieta, taču ne tik liela, kā to vēlāk pierakstīja tie, kuri uzgavilēja krievu tankiem; ja iemesls būtu bijis tikai Hitlers, kāpēc tad tika pausts tik neapvaldīts naidis pret Latviju, kuras neatkarība tikko bija iznīcināta? Liela daļa uzgavilēja okupantiem tieši tāpēc, ka viņi iznīcināja valsti, pret kuru daudzi bija nelobāli un pieņēma to tikai tad, kad tā bija drošībā, un kļuva neuzticīgi tai nelaiimes stundā, pieslejoties stiprākajam. Atgādināšu īsumā notikumu gaitu 1940. gada jūnijā–jūlijā. 17. jūnijā, padomju armijai okupējot Latviju, Rīgā tiem uzgavilēja nevaldāms vietējo krievu un ebreju pūlis, izraisot asas sadursmes ar latviešu policiju. Komunistu presē publicētais saraksts “Mūsu cietušie biedri” (huligāni, kuri uzbruka policijai 17. jūnijā un sadursmēs tika ievainoti un ārstēti ebreju slimnīcā Maskavas ielā) runā pats par sevi: “cietušie” bija Feons Baranovskis, 13 gadus (sic!) vecais Mihails Šmorgons, Mihails Šļapins, Hiršs Koidins, Vladislavs Kišura, Aleksandrs Eiduss, Mihails

¹⁵ Turpat. – 3235. f., 1/22. apr., 922. l., 328. lpp.

¹⁶ Rīts. – 1938. – 14. janv.; V. Briede-Bulāvinova. Latviešu opera (līdz 1940. g.). – Rīga: “Zinātne”, 1975. – 50.–51., 269.–270. lpp.

¹⁷ Ebreji Latvijā. – 76. lpp.

Sivoha, Osips Žaskins, kāds Lahmans un citi.¹⁸ Tas pats, vēl vairāk, valdīja Daugavpilī: "(..) sarkanarmiešus pacēla uz rokām, šūpoja, cilvēki kāpa uz bruņumašīnām, ķērās pie automobiļiem, lai pabrauktos padomju mašīnās. (..)"¹⁹ Nevaldāma, ja neteiktu – pretīga, sajūsma par Latvijas bojāeju, valdīja 26. jūnijā Ebreju klubā, Rīgā, kur abas zāles stāvgrūdām piepildīja "moskačkas" ebreju jaunatne – pirmo reizi buržuāziskā kluba vēsturē; neviens vārds netika teikts par Hitleru – tā brīža PSRS sabiedroto, no kura briesmām ebreji it kā tika izglābti; viss naidis tika izgāzts uz Latviju, viss prieks – veltīts okupantu armijai un Staļinam.²⁰ Šādu notikumu sarakstu var turpināt līdz pat t. s. Saeimas vēlēšanām; atzīmēšu tikai 7. jūlija ebreju ārstu, medmāsu un cita medicīniskā personāla mītiņu Daugavpilī, kur 800 klātesošos uzrunāja ne tikai ebreju komunisti S. Gurvičs un M. Farbtuhs (tas pats, kurš vēl nesen tika tiesāts par noziegumiem, kurus viņš veica kā čekists), bet arī bezpartijiskie ārsti M. Zands, G. Zilbers un citi, vienā laidā slavīnot komunistus un PSRS.²¹ Nav brīnums, ka tik šķebinoša pielīšana okupantiem izraisīja ne tikai nacionāli domājošu latviešu un ebreju, bet pat latviešu komunistu, kuri paši, protams, neatpalika pakalpībā krieviem, augošu nepatiku, kas visskaidrāk izlauzās uz āru Liepājas komunistiskajā laikrakstā 11. jūlijā: "(..) pagājušo svētdienu sarkanarmiešu rīkotajā koncertā pludmalē ebreju izturēšanās pret latviešiem bija tieši izaicinoša, bet attiecībā pret sarkanarmiešiem – piedauzīga. Ebreju apmeklētāji laužās ar varu pārējo apmeklētāju baram cauri, spiedās virsū sarkanarmiešu ierīkotai skatuvei (..) publikā no latviešu puses par šādu ebreju rīcību atskanēja protesti (..) Latvijas ebreji un pārējās minoritātes, neaizejiet galējībās, neizturaties pret latviešiem vai pret pārējām minoritātēm tā, ka varētu jūsu izturēšanos iztulkot par uzkundzēšanos mēģinājumu (..)"²² Pat Latvijas Komunistiskās partijas CK jau 2. jūlija sēdē bija spiesta atzīt, ka Latvijā ir vērojams antisemitisma pieaugums; vēlreiz tas tika uzsvērts 18. jūlijā.²³ Lai cik ļauns un nosodāms būtu antisemitisms, te tomēr bija gadījums, kad tā pieaugums bija saprotams un izskaidrojams. Būtu bijis arī ļoti vēlams, ja L. Dribins veltītu lielāku uzmanību okupācijas režīma represijām pret ebreju reliģisko, kultūras un sabiedrisko dzīvi, kurās dalību ņēma arī galēji kreisi un komunistiski noskaņotie ebreji.²⁴

Laikam ir grūti atrast otru citu tematu, kas būtu izraisījis tik daudz jaunu baumu, izdomājumu un apmelojumu kā jautājums par ebreju darbību padomju represīvajos orgānos (čekā). Nav nepieciešams mūsu akadēmiskajā izdevumā – atvēlēt daudz vietas labi zināmajam: ebreji nebija un nevarēja būt vairākumā okupantu represīvajos orgānos; nākamās – nacistu – okupācijas režīma propaganda par "židiem – čekistiem" bija domāta holokausta attaisnojumam un naida iedvesmošanai pret ebrejiem. Taču, norobežojoties no nacistu propagandas, šobrīd tomēr ir jāatzīst, ka 1940. gadā priekšstati par ebreju dominēšanu čekā varēja rasties, tie radās un pastāvēja vēl pirms nacistu agresijas un tiem bija savs pamats. Lai arī ebreji bija absolūts mazākums čekā un iekšlietu ministrijā kopumā, ebreju īpatsvars to galveno noziedznieku vidū, kuri ir atbildīgi par masveida teroru un deportācijām, bija augsts. Noziedznieku skaits, kuri ir galvenie atbildīgie par represijām, nav liels – četri, pieci. Viņi bija: S. Šustins, LPSR drošības

¹⁸ Naši postradavšije tovarišči. – Proletarskaja Pravda. – 1940. – 27.06.

¹⁹ Daugavpils v istoričeskije dni. – Trudovaja Gazeta. – 1940. – 3.07.

²⁰ Grandioznij miting evreiskoj molodžoži. – Proletarskaja Pravda. – 1940. – 28.06.

²¹ Trudovaja Gazeta. – 1940. – 8.07.

²² Nāciju naidis jāizbeidz. – Komunisti. – 1940. – 11. jūl.

²³ LVA, 101. f., 1. apr., 7. l., 12. lp.; 6. l., 19. lp.

²⁴ Joprojām plašākais darbs par padomju okupācijas režīma politiku pret ebrejiem 1940.–1941. gadā ir Dov Levin. The Jews and the Sovietisation of Latvia, 1940–1941. – Soviet–Jewish Affairs. – Vol. 5. – No. 1. – 1975. – Pp. 39–56; arī – Nora Levin. Jews in Soviet Union Since 1917. – Vol. 2. – London. – 1990.

tautas komisārs, kurš pavēlēja deportēt 6 636 cilvēkus un nošaut vairākus desmitus (ebrejs); Zinovijs Krivickis, Drošības tautas komisariāta 1. specdaļas priekšnieks – pavēlēja deportēt 1 915 personu (ebrejs); Aleksandrs Brezgins, drošības tautas komisāra vietnieks – 1. 138 personas (ebrejs); Jānis Cinis – LPSR iekšlietu tautas komisāra vietnieks – 2 479 personas (latvietis).²⁵ Protams, var pamatoti apgalvot, ka šie noziedznieki nepārstāvēja nedz Latvijas ebreju kopienu kopumā, pat ne jūdaismu kā tādu, taču šie argumenti pilnīgi nedarbotos 1940. gadā, kad ebreju uztvere latviešu vidū ļoti bieži bija pilnīgi cita: svešinieki, kuri uzkundzējas latviešiem. Vai cilvēkiem, kurus mocīja briesmīgajā Stabu ielas iekšlietu komisariāta cietumā ("čekas pagrabos") Rīgā interesēja tas, ka cietuma priekšnieks V. Zevins nav ticīgs ebrejs, bet vienkāršs padomju slepkava? Protams, nē! Viņu priekšstatā viņš bija "žids – čekists".

Viens no būtiskiem pētnieciskiem uzdevumiem ir salīdzināt un izvērtēt kopējo un atšķirīgo Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pirmās padomju okupācijas gaitā 1940.–1941. gadā. Lietuvā ebreju kopiena bija vairāk nekā divas reizes lielāka nekā Latvijā un daudz vairāk ebreju aktīvi piedalījās Lietuvas sovjetizācijā. Jau sākot ar 1940. gada rudeni, Lietuvā radikāli pieauga antisemitisms, aptverot visus lietuviešu sabiedrības slāņus, ieskaitot daudzus inteligences pārstāvjus, kuri pirms padomju okupācijas nebija izrādījuši ne mazāko antisemitismu. Daudzu ebreju, īpaši – no t. s. proletāriskākajām aprindām, klaji paustā nepatika pret visu lietuvisko, demonstratīva pielīšana okupantiem, uzkrītoša krievu valodas lietošana pastiprināja ne tikai aizdomu un aizspriedumu, bet pat stipra naida pieaugšanu pret ebrejiem, ko nespēja apturēt pat okupantu terors pret ebreju pilsoniskajām aprindām – 13,5% no deportētajiem bija ebreji, lai arī viņu īpatsvars Lietuvā bija tikai 7%; lietuvieši to neievēroja. Uz nacistiskās Vācijas okupācijas brīdi Lietuvas ebreji bija nonākuši ļoti bīstamā atmosfērā pašā Lietuvas iekšienē.²⁶

L. Dribina darbs "Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats" ir pirmais monogrāfiskais pētījums Latvijā par antisemitisma vēsturi (1992. gadā laikraksts "Neatkarīgā Cīņa" bija publicējis A. Ezerģaiļa rakstus par šo tematu, taču monogrāfisku darbu līdz šim nav bijis). Ņemot vērā darba novitāti, ir saprotams un pieņemams tas, ka autors ir veltījis lielu uzmanību antisemitisma vēsturei pasaulē, pirms viņš pievērsās antisemitismam Latvijā. L. Dribina izklāsts ir precīzs un pamatots; tas ir pamudinājums arī lasītājam Latvijā uzdot sev jautājumu bez jebkādas naida vai nepatikas pieejas pret ebrejiem: kāpēc antisemitisms ir viens no vecākajiem un noturīgākajiem aizspriedumiem cilvēces vēsturē. Atgādināšu to, ka šis jautājums ir nodarbinājis Eiropas intelektuāļus jau ļoti sen. Pirmo apkopojošo antisemitisma vēsturi ("L'Antisemitisme, son histoire et ses causes". – Paris, 1894) 19. gs. 90. gados uzrakstīja ebreju izcelsmes franču politiķis Bernards Lazārs (*Lazare*), kurš uzskatīja, ka pirmais un senākais antisemitisma cēlonis (vēl pagānisma laikā) meklējams pašos ebrejos, bibeliskajā jūdaismā – pirmajā cilvēces monoteiskā reliģijā, kas nelokāmi uzstāja uz visu citu tautu pagāniskās reliģijas un dievu maldīgumu, mazvērtību un nepieņemamību. Tieši ebreju reliģijas raksturs, īpaši – šokējošais citu tautu priekšstatā nemateriālais ebreju dieva veidols, bija viens no galvenajiem anti-jūdaisma cēloņiem. Būdami tobrīd vienīgie valdošā pagānisma noliedzēji un pretinieki, ebreji izraisīja apkārtējās pasaules nepatiku un pat naidu (visspēcīgāk tas izpaudās antikajā literatūrā), kas ieguva jaunu un vēl spēcīgāku veidolu, kristietībai uzvarot Rietumu pasaulē. Kristietība, ko ebreji tāpat noraidīja, uzstājot

²⁵ Indulis Zāliete, Sindija Eglīte. 1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sējums. – Rīga, 2002. – 41. lpp.

²⁶ Liudas Truska. Holokausta priekšnosaukums Lietuvoje. Referāts starptautiskajā konferencē "Holokausta Lietuvoje. Moderniosios Istorijos, Švietimo ir Teisingumo Aspektai". – Vilnius, 2002. – Rugsejo 23–25 d. d.

uz savas reliģijas nemainīgi atšķirīgo raksturu, neizgudroja naidu pret ebrejiem, taču izveidoja tā jaunu un ļoti spēcīgu paveidu, kurš Rietumu pasaulē dominēja kopš 4. gadsimta pēc Kristus. 20. gadsimtā B. Lazāra pētniecisko tradīciju turpināja vairāki ievērojami ebreju domātāji. Viens no slavenākajiem bija Izraēlas vēsturnieks Šmuels Etingers, kurš piekrita Lazāram, ka antisemitisma – (antijūdaisma) pirmais cēlonis bija jūdaisma monoteisms un tā bezkompromisa raksturs.²⁷ Citu viedokli visspilgtāk pārstāvēja Leons Poļakovs (1910–1997), krievu izcelsmes franču jurists, sociologs un vēsturnieks, kurš, sākot ar savu pirmo un ievērojamo akadēmisko darbu "Breviaire de la haine" ("Naida konspekts") 1951. gadā, bet īpaši monumentālajā piecsējumu antisemitisma vēsturē, kas sāka iznākt 1955. gadā un bija veltīta antisemitisma vēsturei kopš Kristus līdz 20. gadsimta "pašnāvnieciskajai Eiropai" ("Europe suicidaire"), uzskatīja, ka galvenā atbildība par antisemitismu gulstas uz trim faktoriem. Pirmkārt, uz kristietības antijūdaismu; otrkārt, sākot ar 18. gadsimtu, uz apgaismības laikmeta apsēstību ar vienas un vienīgas universālas patiesības – vienas un tās pašas visām tautām un kultūrām – meklēšanu (apsēstība ar monismu, ko tik ļoti kritizēja arī Rīgā dzimušais britu filozofs sers Jesaja Berlins), kurā neiederējās minoritāšu, īpaši – ebreju, īpatnības (ebreju nelabojamība, Voltēra vārdiem runājot). Treškārt, uz kreiso – sākotnēji – revolucionāru, kopš jakobiņiem, antikapitālistisko un antiburžuāzisko naidu pret ebrejiem, kam vēlāk pievienojās ļoti dinamiskais un baismais labējais ekstrēmisms – arī radikāli monistisks, uzstājot, ka tikai viņu utopiskajiem priekšstatiem par pasauli ir tiesības pastāvēt, bet minoritātes, kuras neiederējās šajā utopijā, var tikt ne tikai diskriminētas un vajātas, bet pat fiziski iznīcinātas. Poļakovs un viņa sekotāji atšķirībā no Lazāra bija pārliecināti, ka antisemitismu rada tikai neebreji un tam nav nekāda sakara ar pašu ebreju vēsturi, reliģiju, kultūru, uzvedību.²⁸ Antisemitisma cēloņi joprojām tomēr ir pārpilni ar neskaidrībām; nereti ir sastopami apgalvojumi, ka tie vienmēr būs neatminams noslēpums. Lai arī antisemitisms bieži tiek apzīmēts par senāko naidu pret minoritātēm, ticamāk šķiet, ka vēl senāks aizspriedums, vēl dziļāks un plašāks bija stereotips par to, ka sievietes ir intelektuāli mazāk attīstītas par vīriešiem, taču tieši šis stereotips pēdējā gadsimtā ir sekmīgi izaicināts un gandrīz sagrauts, vismaz Eiropas lielākajā daļā. Antisemitisms tomēr joprojām pastāv, dažbrīd pat pieņemas spēkā (piemēram, sākot ar 2000. gadu, pat senajās demokrātiskajās zemēs – Francijā, Lielbritānijā, ASV) un to nekādi nevar izskaidrot ar kristietības iespaidu, jo kristīgā baznīca, īpaši – katoļi un protestanti, ir darījuši samērā daudz, lai nosodītu antijūdaismu, un pašas baznīcas iespaids sabiedrībā nav salīdzināms ar iepriekšējiem gadsimtiem. Antisemitisms nav izplatīts tikai sabiedrības mazāk nodrošinātajos slāņos, tomēr var vairāk vai mazāk pamatoti secināt, ka mūsdienu antisemīti daudz biežāk sastopami nabadzīgākajos slāņos. Latvijā ir ļoti maz akadēmiski diskutēts par antisemitisma cēloņiem; L. Dribina darbs ir profesionāls ierosinājums pētniecībai un diskusijai.

Būtisks L. Dribina ieguldījums ir antisemitisma izpēte latviešu sabiedrībā, īpaši – latviešu presē, jau sākot ar 19. gadsimta 70.–80. gadiem, kad visi antisemitisma paveidi parādījās tādos izdevumos kā žurnālā "Pagalms", avīzēs "Balss", "Baltijas Vēstnesis", vēlāk Fr. Veinberga "Rīgas Avīzē", Jelgavas "Latviešu Avīzē" un (tieši šis laikraksts

²⁷ Artur. Herberg. Is Antisemitism Dying Out. – The New York Review of Books. – June 24, 1993. – Pp. 56–57; L'Antisemitisme. – L'Histoire (žurnāls, Parīze) – Octobre 2002. – Pp. 32–35.

²⁸ Turpat. – Christian Delacampagne. Leon Poliakov. Un spécialiste de l'analyse de antisemitisme. – Le Monde. – 10 december. – 1997. – P. 24. Tiesa, 1981. gadā Poļakovs atzina, ka vēl pirms kristietības pastāvēja pagāniskais antisemitisms, turpmākajos gados to speciāli pētīja Kristians Delakapans. Christian Delacampagne. Une histoire du rasisme. – France Culture, Paris. – P. 39–54.

1914. gadā publicēja J. Jankava apcerējumu "Židu varas centieni un sociālisms", kurā, kā atzīst L. Dribins, jau tika popularizētas modernā antisemitisma ebrejiem galēji naidīgās idejas par "židu vispasaules sazvērētību" kā "bīstamāko problēmu Eiropā un pasaulē") un citos izdevumos. Lai arī dažādi antisemitisma paveidi latviešu sabiedrībā ienāca ar novēlošanos, tie ātri nostiprinājās diezgan ievērojamā tās daļā (diemžēl L. Dribins nav vērtējis tādu nozīmīgu populistiskā antisemitisma veidu kā latviešu anekdotes). L. Dribins rūpīgi izvērtē antisemitisma vēsturi neatkarīgajā Latvijā, secinot, ka "(..) 20.–30. gados Latvijā plaši izpaudās gan reliģiskais, gan saimnieciskais, gan politiskais, gan rasistiskais antisemitisms". Manuprāt, lielāku uzmanību ir pelnījis galēji radikālais antisemitisms, kuru 1932. gadā izteica pārkonkrustiešu dzejnieks Leonīds Breikšs: "(..) pacelt kaujas zobenu un iznīdēt šīs zemes lāstu – židus (..)" Tā jau bija baisma prasība pēc ebreju fiziskas iznīcināšanas; šādi vārdi patiešām bruģēja ceļu uz holokaustu, un tie 1931.–1934. gadā parādījās daudzos Latvijas izdevumos, īpaši – provinces presē; tādējādi nacistu okupācijas laika antisemitisms uzplauka jau sagatavotā augsnē. Holokausta atspoguļojumā vācu okupētajā Latvijā L. Dribins ir ļoti precīzs: viņš pamatoti uzsver, ka ebreju nošaušanu izplānoja un vadīja nacistu ģenerāļi V. Štālekens un Fr. Jekelns (būtu bijis jāmin arī H. A. Pricmanis) un virsnieki M. Zandbergers, H. Barts, R. Bacs un citi. Tomēr jautājums par latviešu kolaborantu lomu holokausta īstenošanā, par to, vai bija viņu pašiniciatīvas, par latviešu komandantūru darbību, galu galā – vai kaut cik ilgi bija pastāvējis t. s. *interregnum*, un daudzi citi jautājumi vēl gaida plašākus pētījumus.

L. Dribina darbi ir pamudinājums arī Latvijā sākt iepazīties ar holokausta vietu ebreju un neebreju apziņā. Lai arī nopietna plaša un noturīga interese par holokaustu pasaulē sākās 50.–60. gados, jauna robežšķirtne tika sasniegta gandrīz divdesmit gadus vēlāk, kad toreizējais Izraēlas labējais premjerministrs Menahems Begins izvirzīja holokaustu pastāvīgā Izraēlas valdības politikas uzmanības centrā. Kreisi orientētā Izraēlas valsts dibinātāja D. Ben-Guriona un labēji noskaņotā Begina priekšstatī par to, kā būvēt jauno valsti un attīstīt jaunu ebreju identitāti, būtiski atšķīrās: Ben-Gurions to vēlējās darīt, nevis nepārtraukti atgādinot par lielo pagātnes – lai arī nesenās – traģēdiju (holokaustu), bet identitātes centrā izvirzot jaunās valsts dinamisko jauncelmsmes garu; Begins – uz holokausta izmantošanu pat Izraēlas ikdienas politiskiem mērķiem (1982. gadā, iebūrot Libānā (Beirutā), Begins paziņoja, ka viņš it kā ir sūtījis izraēliešu karavīrus uz nacistisko Berlīni iznīcināt Hitleru; slavenais izraēliešu rakstnieks Amozs Ozs viņam atbildēja: Hitlers jau sen ir miris un viņš nav "jāatdzīvina" mūsdienu politisko mērķu īstenošanas labā.²⁹). Atšķirību būtība bija atbildē uz jautājumu: ko holokausts nozīmē ebrejiem Izraēlā un ārpus tās? Divdesmitā gadsimta beigās un divdesmit pirmā gadsimta sākumā kļuva pilnīgi acīmredzami, ka interese par holokaustu ne tikai saglabājas, bet – pat pieaug neatkarīgi no politiskā pieprasījuma. Tiesa, pat šodien var sastapt kritiskas balsis, īpaši, Francijas ebreju vidū, kuras, aicinot nekad neaizmirst holokaustu, vienlaikus iestājas pret t. s. "holokausta (*Shoah*) reliģiju" (*la religion de la Shoah*) – sekulāru reliģiju, kas cenšas aizvietot tradicionālo jūdaismu un spēcīgi izplatās galvenokārt to ebreju vidū, kuru ģimenes nav piedzīvojušas holokaustu (piemēram, ASV), vai neebrejos, kas jūt vainu par lielo noziegumu.³⁰

Latvijā holokausta pētniecība tikai sākas un holokaustam vēl nav nozīmīgas vietas latviešu kolektīvajā atmiņā – pie mums ne par kādu "holokausta reliģiju" nav pamata

²⁹ Avishai Margalit. The Uses of Holocaust. – The New York of Books. – February 17. – 1994. – P. 10.

³⁰ Polemique. – Le Point. – 19 octobre 2001. – Pp. 43–54.

runāt. Tāpat kā citās zemēs, holokausta vēsture Latvijā līdz šim ir galvenokārt pētīta kā slepkavu – holokausta īstenotāju – vēsture (Ezergaila darbi par Arāja komandu). Ļaunums fascinē, ir teicis izcilais holokausta pētnieks Jehuda Bauers, taču upuru jebkurā genocīdā vienmēr ir nesalīdzināmi vairāk nekā slepkavu. Kā upuri reaģēja uz katastrofu? Kāpēc pretojās tur, kur pretošanās bija nolemta nāvei, un nepretojās apstākļos, kad izdzīvošanas iespējas bija lielākas? Kādu iespaidu atstāja ebreju piederība reliģiozai vai sekulārai videi vai dažādiem politiskiem strāvojumiem? Kāda bija apkārtējo neebreju reakcija un kā tā atšķīrās dažādās zemēs un dažādās kultūrās (piemēram, Čehijā iedzīvotāji tradicionāli bija draudzīgi ebrejiem, taču katastrofas laikā ļoti maz palīdzēja glābt viņus); kā vairākums izturas pret minoritāti, kura ir apdraudēta un pat lemta nāvei?³¹ Latvijā būtu jāturpina M. Vestermana iesāktie pētījumi par triju geto (Rīgā, Liepājā un Daugavpilī) vēsturi un vairāku pētnieku (R. Vīksne, Dz. Ērglis, E. Prokopovičs, A. Urtāns, M. Mellers) sekmīgi ievadītie pētījumi ebreju iznīcināšanas Latvijas provincē vēsturē; noteikti jāpabeidz apkopojošs darbs par ebreju glābēju varoņdarbu. Tas būtu nopietns solis pretim visaptverošai vēsturei par holokaustu Latvijā, kas būtu gan upuru vēsture, gan slepkavu noziegumu un to motivācijas vēsture, gan ebreju glābēju, gan lielā vairākuma – malā stāvētāju, kuri bija vai nu vienaldzīgi, vai šausmās noraudzījās uz notiekošo, vēsture. Pētot holokaustu, ir jālieto un jāizvērtē visas avotu grupas, ko nosacīti varētu iedalīt trijās: 1) vācu avoti par nacistiskās Vācijas politiku okupētajās teritorijās; 2) izdzīvojošo ebreju dienasgrāmatas, atmiņas un citi avoti; 3) vietējie (latviešu, lietuviešu u. tml.) avoti. Ir veikts nopietns darbs, analizējot Lietuvas ebreju atmiņas par holokaustu; ir secināts, ka ebreji visbiežāk nezināja par tiem nacistiem, kuri organizēja un vadīja holokaustu Baltijā; viņi varēja nekad nesastapties ar galveno slepkavošanas izriktāju V. Štālekeru vai *Einsatzkommando (EK) 3* un SD komandieri Lietuvā pulkvedi Kārli Jāgeru (*SS Standartenführer Karl Jager*) viņi varēja pat neievērot nelielās nacistu slepkavu vienības komandieri leitnantu Joahimu Hamanu no *EK 3 SS (Obersturmführer Joachim Hamann)*, kurš organizēja ebreju slepkavošanu Lietuvas provincē, vadot un iedvesmojot vietējos slepkavas – lietuviešus. Ebreji visbiežāk redzēja tiešos izpildītājus – lietuviešus – un no viņu atmiņām var rasties priekšstats, ka slepkavoja tikai lietuvieši. Lai arī pavēles deva vācieši, lietuvieši tās izpildīja ne tikai bez iebildumiem, bet nereti ar neaprustāmu brutalitāti pret upuriem, ieskaitot masveida ebreju sieviešu izvarošanu, ko vācieši diez vai bija pavēlējuši darīt.³² Līdzīgs pētījums būtu jāveic arī Latvijā. Jaunākie pētījumi par holokaustu Lietuvā ir ļoti noderīgi arī pētniekiem Latvijā. Lietuvas gadījumā holokausta norise tiek iedalīta četros apakšposmos: 1) grautiņi un sākotnējās akcijas 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā; tajās aktīvi piedalījās lietuvieši, dažreiz tas notika vēl pirms nacistu karaspēka ierašanās vai tūlīt pēc nacistu ierašanās (visa Lietuvas teritorija tika okupēta jau 28. jūlijā); vislielākais atsevišķais grautiņš, ko īstenoja lietuvieši, notika 25.–26. jūlijā Vlijampolē. Jau sākot ar pirmajām okupācijas dienām, nacisti iedvesmoja un organizēja lietuviešus uz ebreju slepkavošanu, ieskaitot visbriesmīgāko slepkavību Kauņā 27. jūnijā uzņēmuma "Lietukis" garāžās, ko veica vietēja lietuviešu banda, kuru bija iedvesmojis pats Štālekers; 2) atsevišķas vāciešu vadītas operācijas, sākot ar 1. jūliju, kad okupanti jau bija izveidojuši piecas lietuviešu palīgpolīcijas vienības, līdz augusta vidum; 3) galvenais holokausta posms – no augusta vidus līdz novembra beigām, kura laikā tika iznīcināts vairākums no Lietuvas ebrejiem (uz

³¹ Jehuda Bauer. Contemporary Research on the Holocaust. – The International Conference on Holocaust Research and Education Holocaust in Lithuania. (sk. 26. atsauci).

³² Jitshak Arad. The Holocaust in Lithuania as Reflected in Jewish Sources. Diaries, Memoirs, Testimonies. – Turpat.

1941. gada 1. decembrī – aptuveni 80% no ebreju skaita, kuri bija Lietuvā okupācijas sākumā); slepkavošana tika vadīta galvenokārt no EK 3 štāba Kauņā; šajā laikā sākās arī vēl dzīvu palikušo ebreju pārvietošana; 4) periodiska geto ieslodzīto slepkavošana.³³ Holokausta okupētajā Latvijā un Lietuvā kopīgo un atšķirīgo iezīmju pētniecība un analīze ir tikai sākusies (būtisks uzdevums ir pētīt baltiešu policistu lomu nacistu dienestā holokausta īstenošanā okupētajā Baltkrievijā, Ukrainā, Polijā).³⁴ Cerams, ka to veicinās arī Eiropas Padomes valstu izglītības ministru 2002. gada 18. oktobra lēmums katru gadu visās padomes valstīs atzīmēt holokausta un citu noziegumu pret cilvēci piemiņas dienu (vairākās Eiropas valstīs to jau atzīmē 27. janvārī, dienā, kad 1945. gadā tika atbrīvota nacistu uzceltā Eiropā lielākā nāves fabrika Aušvicē, okupētajā Polijā).³⁵

Neatliekams pētniecisks uzdevums ir uzrakstīt apkopojosu un analītisku vēsturi par padomju okupācijas varas politiku pret ebrejiem Latvijā, sākot ar 1940. gada jūniju līdz pat 1991. gadam. L. Dribina (arī – *Dr. hist. I. Šneideres*) pētījumi ir nopietns pieteikums šim darbam, kurā būtu jāaptver padomju antisemitisma vēsture, antisemitisma dažādie posmi, paveidi un intensitāte (tā varēja iegūt arī visbrutālāko veidu, piemēram, 1945. gadā Kijevā notika grautiņš, kurā tika nogalināti pieci, bet ievainoti 100 ebreju), kā arī antisemitisma Padomju Latvijā salīdzinājums ar antisemitismu t. s. "vecajās padomju republikās". Padomju varas politikas izpētes kontekstā noteikti jāpievērš ievērojama uzmanība antisemitismam t. s. anticionistiskās cīņas formā, kurš kļuva īpaši aktīvs pēc 1967. gada – pēc PSRS iedvesmoto reakcionāro arābu režīmu sakāves karā ar Izraēlu, un aptvēra ne tikai Padomju Savienību, bet arī daudzas pasaules valstis (galvenokārt tā saucamajā trešajā pasaulē, bet arī ļoti spēcīgi "tautas Polijā"³⁶). Anticionistiskās kampaņas jaunu posmu ievadīja atbildīgā PSKP CK darbinieka J. Ivanova grāmata "Uzmanīgi – cionisms" (1969), kam sekoja partijas un Valsts drošības komitejas vadīta un koordinēta darbība, kurā tika iesaistīti arī speciāli atlasīti padomju varai uzticīgie ebreji. 1970. gada 13. janvārī vairāki no viņiem publicēja "atklātu vēstuli" laikrakstā "Pravda", nikni uzbrūkot ebrejiem – cionistiem; šādas vēstules un cita darbība tika organizēta arī Padomju Latvijā. Sākās tiesas procesi ar mērķi iznīcināt ebreju atmodas kustību (to vidū bija Rīgas process 1971. gada 24.–27. maijā); nepārtraukti auga pret ebrejiem vērsto "akadēmisko" publikāciju skaits – 1980. gadā PSRS tika publicētas 28, 1981. – 18, 1984. – 61 grāmata un desmitiem tūkstošiem rakstu; anticionistiskā kampaņā iesaistījās arī daži Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Filozofijas institūta līdzstrādnieki. Neraugoties uz padomju ideoloģisko teroru un ebreju aktīvistu fizisko vajāšanu, ebreju kustību neizdevās sagraut; 1983. gada 23. martā PSKP CK Politbirojs pieņēma

³³ Saulius Sužiedelis. The Mass Persecution and Murder of Jews: The Summer and Fall of 1941. – Turpat.

³⁴ Salīdzinājumā sk. Pētījumu par lietuviešu 7. policijas bataljona noziegumiem vācu okupētās Ukrainas Viņņicas apgabalā, kur lietuviešu bataljons atradās kopš 1942. gada aprīļa līdz 1943. gada 3. martam un piedalījās ebreju masveida slepkavībās. – Faina Vinokurova. Litovskaja kollaboracija v Ukraine v period nacistkoj okkupaciju (1941–1944 gg.). – The International Conference on Holocaust research and Education. – Holocaust in Lithuania. Jaunākais pētījums, tiesa, diezgan kompliatīvs, ne – oriģināls, kurā ievērojama vieta veltīta holokausta gaitai Baltijā, ir Richard Rhodes. Masters of Death. The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust. – Alfred A. Knopf. New York, 2002.

³⁵ Une yourne pour commémorer la Shoah a lecole. – "Le Monde". – 22 octobre 2002.

³⁶ 1967. gadā Polijā – valstī ar 32 miljoniem iedzīvotāju – bija tikai aptuveni 30 000 ebreju; sākotnējā pret Izraēlu vērsta kampaņa, kuras augstākais punkts bija Polijas komunistu vadītāja Gomulkas runa 1967. gada 19. jūnijā, ātri pārauga ļoti agresīvā anticionistiskā kampaņā, kam bija atklāts antisemitisks raksturs; ebreji tika ne tikai apmeloti, bet arī nesaudzīgi atbrīvoti no amatiem valsts dienestā, kultūras un akadēmiskajās iestādēs. "Ar ko atšķiras mūsdienu antisemitisms no trīsdesmito gadu Polijas antisemitisma," jautāja tā laika populārā anekdote. "Trīsdesmitajos gados tas nebija obligāts." – sk. Dariusz Stola. The Anti-Zionist Campaign In Poland. 1967–1968. – Jewish Studies at the Central European University. 1999–2001. – Budapest, 2002. – Pp. 191–205. Viena no antisemitiskās kampaņas īpatnībām Polijā bija tā, ka ebrejus vajāja un apmeloja neebreji; PSRS, arī – Padomju Latvijā, Komunistiskā partija atlasīja un iesaistīja padomju varai lojālos ebrejus savu tautas brāļu vajāšanā (par antisemitismu PSRS sk. – Ebreji v menjajušemsja mire. – Rīga, 1995. – 1. sēj. – 258.–265. lpp.).

lēmumu izveidot (ciešā čekistu vadībā) Anticionistisko komiteju, kuras valdē darbojās arī aktīvs Lietuvas ebreju komunistis jau kopš 30. gadiem, viens no pazīstamākajiem 1940. gada okupācijas kolaborantiem G. Zimans³⁷. Anticionistiskās darbības Padomju Latvijā izpēte ir nopietns mūsdienu vēsturnieku uzdevums. Tikpat nozīmīgi būtu sagatavot vienu atsevišķu un pamatīgu pētījumu par to, kā padomju varas iestādes, izmantojot dažāda veida institūcijas (īpaši – Komiteju kultūras sakariem ar ārzemēm un citas Valsts drošības komitejas vadītās struktūras), mērķtiecīgi un ilgus gadus izplatīja Latvijā un pasaulē “informāciju” par latviešu neredzēti lielo iesaistīšanos ebreju iznīcināšanā vācu–padomju kara laikā (tajā pašā laikā holokausta piemiņa tika noklusēta, bet ebreji, kuri vēlējās to saglabāt, tika visādi ierobežoti). Lielā mērā padomju radīto latviešu nomelnošanas tradīciju, kas pēc savas būtības ir tuva antisemitismam, radot ļaunus stereotipus par latviešiem, un ir tāpat nosodāma kā naida un aizspriedumu kurināšana pret jebkuru citu tautu, ieskaitot antisemitismu, turpina t. s. krievalodīgo prese mūsdienu Latvijā. Diemžēl nereti tai piebalso arī Izraēlas krievu valodā (galvenokārt) iznākošā prese, piepalīdzot skandalozajam E. Zurofam.³⁸ Latvijas vēsturniekus un politologus vēl gaida daudzi akadēmiski un politiski nozīmīgi izpētes temati.

³⁷ Kratkaja evreiskaja enciklopedija. – Jerusolim, 1996. – Tom 8. – Стр. 270–284.

³⁸ “Kāds demonstratīvi sadedzina Izraēlas karogu, kāds, braukājot pa pilsētu, skali ieslēdz nacistu maršus (..) netālu no Rīgas pulcējas aptuveni 600 cilvēku (..) tiek atzīmēta kārtējā SS vienības gadadiena (..) – šāds ir mūsdienu Latvijas tēls izraēliešu laikrakstā “Vesti” (sk. – Šeli Šraiman. Posledņaja ohota. – Vesti. – 2002. – 22. aug. pielikums “Okna”. – 10.–12., 45. lpp.). Skaidrs, ka šādu priekšstatu radīšana par Latviju var tikai izraisīt pretreakciju – antisemitismu, kas diemžēl vismaz daļēji izdodas E. Zurofam, īpaši – pēc 2002. gada jūlijā Rīgā sniegtajiem fantastiskajiem apgalvojumiem par desmitiem un simtiem, bet Latvijas krievu presē – pat tūkstošiem! nacistu noziedznieku, kuri joprojām dzīvo nesodīti Latvijā un pat bauda varas iestāžu slepenu atbalstu.

Recent Studies in Latvian Jewish and Anti-Semitism History

AIVARS STRANGA

The number of studies devoted to Jewish history in Latvia has grown rapidly since 1988; unfortunately, serious original academic research has not kept pace. Among the most important academic studies the following must be mentioned: (1) Research projects dealing with Jewish history in the Duchy of Kurland, its successor, the Russian Province of Kurland (Latvian Kurzeme) and in Riga between the 16th and the 20th century by T. Aleksejeva and S. Bogoļavļenska. Both scholars have used archival materials for their original research. The new information brought forth by Bogoļavļenska deals with attacks on Jews in Riga, Liepāja and Jaunjelgava in 1881 and a pogrom in the Moscow suburb of Riga during the revolution on 22 October 1905. (2) The three-volume history of Jews in Daugavpils by J. Šteimanis and B. Volkovičs, as well as the thorough studies about Jewish social and cultural organisations in Latvia between 1918 and 1940. (3) The Holocaust research by M. Vestermanis, A. Ezergailis, R. Viksne and A. Urtāns. (4) The encompassing monographs by L. Dribins on the history of Jews and anti-Semitism in Latvia. Although they are written in an easily accessible style, they are nevertheless based on thorough scholarly research.

Among the important future tasks is the continuation of Holocaust research. On the whole, Latvian scholars dealing with this topic are doing what was characteristic of Western Holocaust research 40–50 years ago when the pioneering studies of Leon Polakov, Gerald Raitlinger and Raul Hilberg appeared. They concentrated on the history of the annihilation of the Jews: the method and the perpetrators and – later on – the reasons for the mass murder. Much less attention was paid to the history of the victims – their conduct and actions. In Latvia, M. Vestermanis has devoted much of his research to this topic; S. Bogoļavļenska has recently begun. Lithuanian scholarship is in this respect far ahead of Latvian research (see the most recent achievement: Rachel Kostanian-Danzig. *Spiritual Resistance in the Vilna Ghetto*. 2002). The fate of those who saved the Jews and the attitudes of the so-called bystanders also have received scant attention. Only when the murderers, the victims and the bystanders have been studied in detail will it be possible to write an encompassing history of the Holocaust in Latvia. And not until that is accomplished will it be possible to “rethink” the Holocaust (to use a term from Jehuda Bauer’s *Rethinking the Holocaust*, which appeared after innumerable books about the Holocaust had already been written).

V

Vestule

Piezīmes par OM Gadagrāmatu 2001 un grāmatu "Museum of the Occupation of Latvia" (latv.–angļu)

FRANKS GORDONS, OMF Padomes loceklis Telavivā

OM Gadagrāmata 2001 ("Nācija gūstā"), manuprāt, ir izdevusies. Faktiem bagāts, informatīvs, pat saistošs ir profesora Heinriha Stroda pētījums "Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs)". Īpaši nozīmīgs ir autora viedoklis, atbalstot tēzi par to, ka Staļins gribēja apsteigt Hitleru, uzbrūkot Lielvācijai. Ar vairākiem faktiem prof. Strods sniedz pierādījumus V. Suvorova (Rezuna) un M. Meltjuhova aprēķiniem, saskaņā ar kuriem Sarkanarmijai bija jābūt gatavai uzbrukumam Vācijai 1941. gada jūlija pirmajā pusē (pēc autora domām, ticamākais datums ir 12. jūlijs).

Uz šo un dažiem citiem rakstiem attiecināms pārmetums, ka teksts nevērīgi rediģēts, resp., tulkots. Piemēram, H. Stroda rakstā 40. lappusē ir paraksts fotogrāfijai: "Vācijas armijas virspavēlniecības ēka Berlīnē (Tiergarten, Tirpicūfer 72–76)". Vajadzēja vai nu rakstīt latviski "Tirgartena, Tirpica krastmala", vai vāciski "Tiergarten, Tirpiztufer". Tulkojot dokumentus, precizitāte ir sevišķi svarīga. Piemēram, 133. lappusē 4. dokumentā rakstīts: "Černovicku un Akermanskas apgabalā". Krieviski bija acīmredzot "Černovickoj i Akkermanskoj", un latviski bija pareizi jābūt "Černovicu un Akermansas". Kļūdas iemesls ir tas, ka tulkotājs nezina attiecīgo pilsētu nosaukumus.

Tā kā mani sevišķi interesē holokausta atspoguļojums, uzskatu par ļoti informatīvu Aivara Strangas recenziju (279. lpp.) "Latvijas Vēsturnieku komisijas devums holokausta izpētē". Šajā recenzijā autors ne tikai vērtē Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 2. sējumu "Holokausta izpētes problēmas Latvijā" (starptautiskās konferences referāti), bet arī izklāsta paša apsvērumus par holokausta priekšvēsturi un genocīda jēdziena interpretāciju. Interesanta ir viņa piezīme: "Lielā mērā paši latviešu komunisti ar savu fanātisko un aklo kalpošanu Ļeņina un Staļina tirānijai sagatavoja sev 1937. gadu." Viņš min šādus skaitļus: VČK centrālajā aparātā Maskavā strādāja 781 darbinieks, no kuriem latvieši veidoja 35,6% (278 darbinieki), bet ebreji – tikai 3,7%. Aplūkojot ebreju iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās, Aivars Stranga pieskaras 1 600 ebreju iznīcināšanai nelielajā Austrumpolijas miestā Jedvabnē, kuru 1941. gada 10. jūlijā īstenoja paši vietējie poļi, un vaicā: "Kāpēc poļi pēkšņi kļuva tik zvērīgi? Vai tas bija senā antisemitisma iespaids vai to kaut nelielā mērā bija ietekmējusi ebreju daļas sadarbība ar padomju okupantiem?" (pasvītrojums mans. – F. G.) Šāda recenzija vedina uz pārdomām, rosina lasītāju meklēt papildu avotus.

Par šogad izdoto grāmatu "Museum of the Occupation of Latvia" varu tikai teikt – bravo! Viss priekšzīmīgs – gan saturs, gan izkārtojums. Novērstas neprecizitātes, kas bija pieļautas 1998. gada latviešu–vācu variantā, formulējumi ir veiksmīgi, var pat teikt – gudrāki. Angliskais teksts gluds. Vārdu sakot – lielisks ieguldījums Latvijas tēla spodrināšanā.

Jācer, ka sekos arī šīs grāmatas izdevums krievu valodā. Te būtu jāpieaicina pirmšķirīgi krievu valodas pratēji, lai nebūtu tik grubuļains teksts, kas būtiski kompromitēja OM brošūras krievu valodā.

Beigās – ierosinājums: ietvert Gadagrāmatā 2002 vai 2003 pētījumu par krievvalodīgo presi Latvijā vācu okupācijas gados (šķiet, ka Sorosa fonds 1999. gadā finansēja līdzīgu pētījumu). Rīgā toreiz iznāca avīze "Za Roģinu", ko izplatīja vācu iekarotajos Krievijas apgabalos, un Ventspilī, ja nemaldos, darbojās ROA (vlasoviešu) raidītājs un propagandas centrs. Arī tā būtu artava Latvijas tēla spodrināšanā, jo zināmās aprindās valda priekšstats (aizspriedums), ka "fašistiska nosliece" bijusi raksturīga latviešiem, kamēr krievi bijuši "padomju patrioti".

2002. gada 11. jūlijā

Autori Authors

Aldis Bergmanis

Totalitārisma seku dokumentēšanas centra speciālists.

Inese Dreimane

Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultātes vēstures maģistre. Okupācijas muzeja vēsturniece.

Leo Dribins

Vēstures zinātņu doktors. Emeritētais Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais zinātniskais pētnieks.

Andrievs Ezergailis

Filozofijas doktors (*Ph. D.*). Itakas koledžas emeritētais vēstures profesors. Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Okupācijas muzeja Goda padomes loceklis.

Franks Gordons

Žurnālists. Okupācijas muzeja fonda Padomes loceklis.

Anda Lice

Dzejniece un esejiste. Okupācijas muzeja līdzstrādniece.

Uldis Neiburgs

Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultātes vēstures maģistrs un doktorands. Okupācijas muzeja vēsturnieks.

Valters Nollendorfs

Filozofijas doktors (*Ph. D.*). Viskonsinas universitātes Madisonā (ASV) emeritētais ģermanistikas profesors. Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Okupācijas muzeja fonda valdes priekšsēdis.

Aldis Bergmanis

Specialist, Latvian Centre for the Documentation of Totalitarianism Consequences.

Inese Dreimane

M. A. in History, University of Latvia, Museum of Occupation

Leo Dribins

Doctor of History. Emeritus Senior Scholar, Philosophy and Sociology Institute of the Latvian Academy of Science.

Andrievs Ezergailis

Ph.D. Professor Emeritus of History, Ithaca College. Foreign and Honorary Member, Latvian Academy of Science. Member, Honorary Council of the Occupation Museum Foundation.

Franks Gordons

Journalist. Member, Board of the Occupation Museum Foundation.

Anda Lice

Poet and essayist. Staff member, Museum of Occupation.

Uldis Neiburgs

M. A. in History, Doctor of History candidate, University of Latvia. Historian, Museum of Occupation.

Valters Nollendorfs

Ph.D. Professor Emeritus of German, University of Wisconsin–Madison. Foreign Member, Latvian Academy of Sciences. Member, Latvian Historians' Commission. Chairman, Executive Council of the Occupation Museum Foundation.

Lelde Ozola

Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultātes vēstures maģistre. Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto krātuves glabātāja.

Richards Pētersons

Mākslas maģistrs. Latvijas Mākslas akadēmijas docents. Okupācijas muzeja vēsturnieks un Piemiņas vietu programmas vadītājs.

Aigi Rahi

Vēstures maģistre, Tartu Universitāte. Zinātniska pētniece, Arhīvu studiju katedra, Tartu Universitāte.

Ojārs Stepens

Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultātes vēstures maģistrs. Okupācijas muzeja ekspozīcijas kurators.

Aivars Stranga

Habilitētais vēstures doktors. Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultātes Latvijas Vēstures katedras vadītājs. Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis.

Heinrihs Strods

Habilitētais vēstures doktors. Emeritētais Latvijas Universitātes profesors. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Okupācijas muzeja Pētniecības programmas vadītājs.

Jānis Viļums

Daugavpils Pedagoģiskās universitātes vēstures bakalaurs. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrants. Okupācijas muzeja Gunāra Priediša vēstures balvas laureāts.

Kaspars Zellis

Naturalizācijas pārvaldes eksaminācijas centra vecākais referents.

Lelde Ozola

M. A. in History, University of Latvia. Archivist, Audio-Visual Department, Museum of Occupation.

Richards Pētersons

M. A. Docent, Latvian Academy of Arts. Historian and Director of Historical Places Program, Museum of Occupation.

Aigi Rahi

M. A., History Department of Tartu University. Research scientist, Chair of Archival Studies, Tartu University.

Ojārs Stepens

Master of History, University of Latvia. Exposition Curator, Museum of Occupation.

Aivars Stranga

Dr. habil. of History. Chair, Department of Latvian History, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Corresponding Member, Latvian Academy of Sciences. Member, Latvian Historians' Commission.

Heinrihs Strods

Dr. habil. of History. Professor Emeritus of History, University of Latvia. Honorary Member, Latvian Academy of Sciences. Director, Research Program, Museum of Occupation. Member, Latvian Historians' Commission.

Jānis Viļums

B. A. in History. M. A. in History candidate, University of Latvia. Recipient of Gunārs Priedītis History Prize, Museum of Occupation.

Kaspars Zellis

Senior Specialist, Examination Centre, Latvian Department of Naturalisation.

OBLIGĀTAIS
EKSEMLĀRS

6.—

Šifrēta telegramma Nr. 49990
1937. gada 30. novembrī

Pilnīgi slepeni

Visiem PSRS savienoto republiku lekšlietu Tautas komisariātu tautas komisāriem, PSRS lekšlietu Tautas komisariāta pārvalžu priekšniekiem un apgabalu Celu transporta nodalu (DTO) priekšniekiem.

Maskavā un virknē apgabalu atklātas ievērojamas spiegu-diversantu un nacionālistiskas kontrrevolucionāras, Latvijas izlūkdienesta izveidotas latviešu organizācijas, kas saistītas ar citu valstu izlūkdienestiem. Šie k[ontr]r[evolucionārie] latviešu formējumi virknē gadījumu ietilpa labēji trockistisko organizāciju un militārās trockistu savērestības sastāvā kā nacionālistiskas latviešu filiāles un centri.

Lai likvidētu Latvijas izlūkdienesta darbību un sagrautu nacionālistisko pretpadomju latviešu darbību PSRS teritorijā, pavēlu:

1. 1937. gada 3. decembrī vienlaikus visās republikās, novados un apgabalos arestēt visus latviešus, pret kuriem ir aizdomas par spiegošanu, diversijām, pretpadomju nacionālistisku darbību.

2. Arestam pakļauti visi latvieši:

- a) kuri uzņemti operatīvajā uzskaitē un [kuru darbība] tiek izmeklēta,
- b) politēmigranti no Latvijas, kuri ieradušies PSRS pēc 1920. gada,
- c) pārbēdzēji no Latvijas,
- d) biedrības "Prometejs" un latviešu klubu vietējo filiāļu vadītāji, valžu locekļi un štata darbinieki,
- e) Latviešu strēlnieku biedrības pie Osoaviahima vietējo nodalu vadītāji un biroju locekļi,
- f) agrāk funkcionējušo akciju sabiedrību "Produkts" un "Mežaprodukts" bijušie vadītāji un valdes locekļi,
- g) Latvijas pavalstnieki, izņemot diplomātisko iestāžu darbiniekus,
- h) latvieši, kuri ieradušies kā tūristi un palikuši PSRS.

3. Veicot operāciju, sevišķu uzmanību pievērst rūpīgai minēto kontingentu iztīrīšanai no aizsardzības rūpniecības uzņēmumiem un cehiem, elektroenerģētikas uzņēmumiem un ietaisēm, visiem transporta veidiem, specsektoriem un daļām tautas komisariātos un valsts iestādēs, kas pārzina aizsardzības un mobilizācijas jautājumus, kā arī armijas, flotes, leTK karaspēka, leTK aparāta orgānu šifrēšanas darbus, kā arī kolhoziem, sovhoziem un apdzīvotajām vietām, kuras atrodas sevišķā režīma zonās pie nocietinātajiem rajoniem un aizsardzības būvēm.

4. Vienlaikus ar arestu operācijas izvēršanu sākt enerģisku izmeklēšanas darbu, galveno uzsvaru liekot uz k[ontr]r[evolucionārās] darbības organizatoru un vadītāju atmaskošanu, izsmelošu spiegu-diversantu un nacionālistisko grupu un organizāciju atzarojumu un dalībnieku atmaskošanu.

5. Ja ir nepieciešamība arestēt komandējošā un vadošā sastāva darbiniekus, personas ar militārajām un speciālajām pakāpēm, kā arī CK nomenklatūrā ietilpstošās personas, pieprasīt PSRS leTK sankciju.

6. Lietu noformēšanu un to izskatīšanu veikt saskaņā ar operatīvās pavēles Nr. 00485 6. punktu.

7. Par arestu operācijas rezultātiem ziņot 5. decembrī. Par izmeklēšanas gaitu ziņot piecdienu pārskatos, paziņojot kopējos skaitļus un būtiskākās un svarīgākās liecības. Vienlaicīgi izsūtīt arestēto sarakstus ar pilnīgiem noskaidrojošiem [precizējošiem] datiem. = Ježovs.

Coded telegram No. 49990
30 November 1937

Top Secret

To all Interior People's Commissars of the United Republics, Heads of Offices of the Interior People's Commissariat of the USSR and Heads of District Transportation Departments.

Important Latvian spy-saboteur and nationalistic counterrevolutionary organisations, established by the Latvian intelligence service have been discovered in Moscow and a number of other regions. They have connections with intelligence services of other countries. These counterrevolutionary Latvian formations frequently were a part of rightist Trockistic organisations and Trockist military conspiracies as nationalistic Latvian centres and branches.

In order to liquidate the activities of the Latvian intelligence service and to smash nationalistic Latvian anti-Soviet activities in the USSR, I order:

1. On 3 December, 1937, simultaneously in all republics, regions and territories to arrest all Latvians who are suspected of spying, diversions, anti-Soviet nationalistic activities.

2. All Latvians should be arrested who

- a) are on the surveillance list and are under investigation,
- b) are political emigrants from Latvia, who have come to the USSR after 1920,
- c) have fled from Latvia,
- d) are leaders, members of councils and employees of the organisation "Prometejs", Latvian clubs and their local branches,
- e) are the leaders and office workers of local branches of the Latvian Riflemen's Organisation at Osoaviahim,
- f) are former leaders and council members of the formerly functioning shareholders associations "Produkts" (Product) and "Mežaprodukts" (Forest Product),
- g) are citizens of Latvia, except those working in diplomatic institutions,
- h) have come as tourists but have remained in the USSR.

3. In performing this operation, special attention must be devoted to ensure that the above mentioned contingent is removed from military production establishments and branches, power plants, all forms of transportation, special sectors and branches of People's Commissariats and state institutions, which are responsible for defence and mobilisation, as well as codification work of army, navy, interior forces and interior apparatus, and also kolkhozes, sovkhoses and settled areas, which are in special regime zones near fortified regions and defence buildings.

4. Concurrent with the arrests, begin an energetic investigation, with the main emphasis on exposing organisers and leaders of counter-revolutionary activities, exposure of spy-saboteur and nationalistic groups, organisation branches and members.

5. If it is necessary to arrest any members in commanding or leading positions, persons with military or special rank, or persons who belong to the Central Committee *Nomenklatura*, sanction must be obtained from the People's Commissariat of the Interior.

6. The case records and their reviews should be handled according to Point 6 of Order No. 00485.

7. Report on 5 December about the results of the arrest operation. Report on the investigations every five days with information about total numbers and the essential and most important testimonies. At the same time, submit lists of the arrested with complete clarifying data. = Yezhov.

2003-5
└ 77

Maskavas Valsts latviešu teātra "Skatuve" direktors, divi režisori, sešas aktrises un deviņi aktieri, kurus bez tiesas sprieduma nošāva Maskavas pievārtē Butovas poligonā 1938. gada 3. februārī tā saucamās "latviešu operācijas" laikā. Padomju Sociālistiskās Republiku Savienības Iekšlietu Tautas komisariāta nošaušanas aktu parakstījuši: M. I. Semjonovs, I. D. Bergs, I. J. Iljins.

The director, two stage directors, six actresses and nine actors of the Moscow State Latvian Theatre "Skatuve" (Stage), who were executed without a court trial on the Butov military range near Moscow during the so-called "Latvian action" on 3 February 1938. The Act of Execution was signed by M. I. Semyonov, I. D. Berg and I. J. Ilyin of the Interior People's Commissariat of the Union of Socialist Soviet Republics.